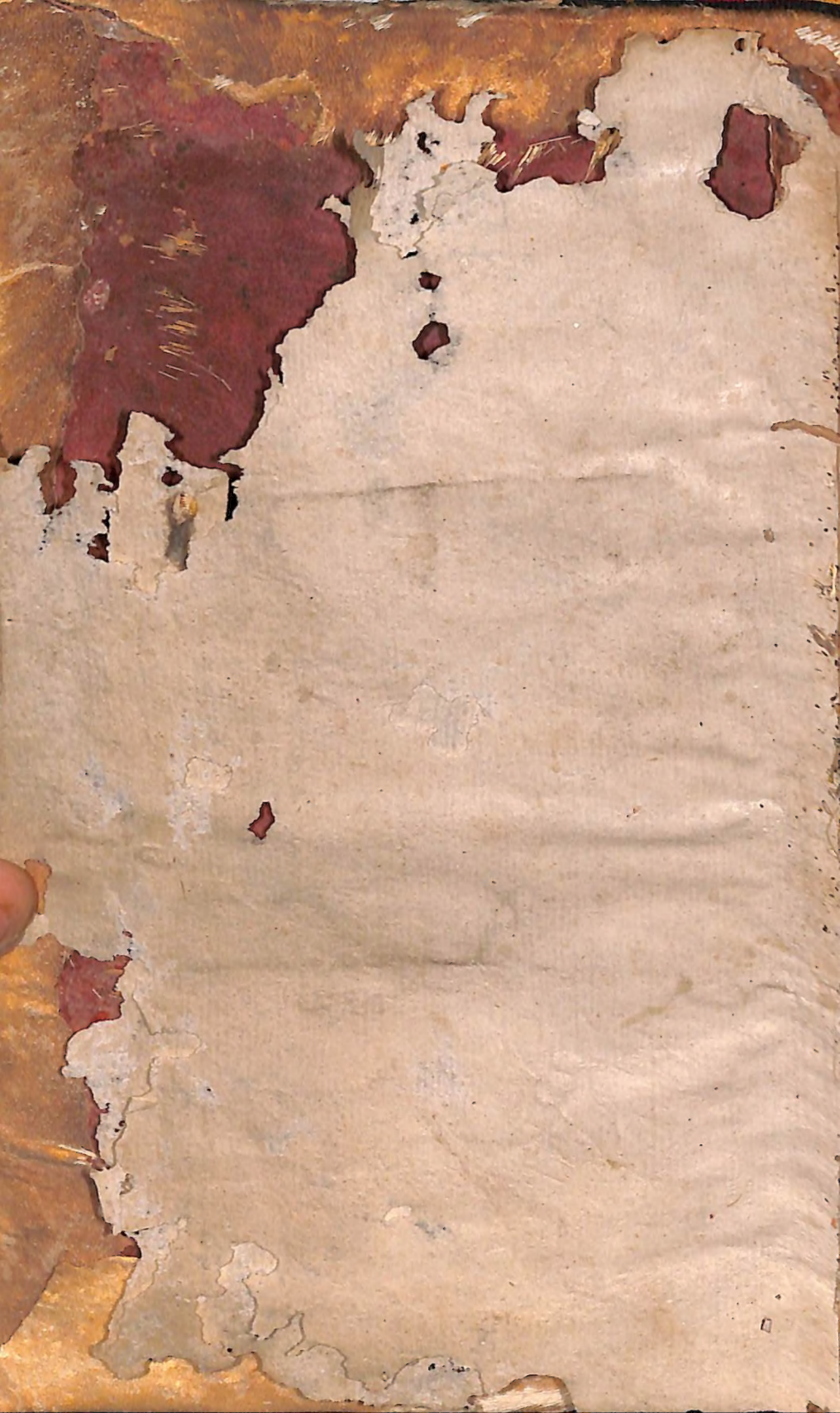

37

सिद्धांतनामुदी !

सूचकम् ।

महामहोपाध्याय श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितम्

गवर्धनेश्वरविद्यामन्दिरव्याकरणाध्यापकश्रीतारानाथ-
तर्कवाचस्पतिभट्टाचार्येण सङ्कलितया सरलाख्यया

व्याख्यया सञ्चलितम्

तेनैव संस्कृतम्

नूतनसंस्कृतयन्त्रे पुनर्मुद्रितम् ।

SIDDHANTA KAUMUDI

BY
B. R. DIXIT
IN TWO VOLS.--VOL.

EDITED WITH A COMMENTARY

BY
TARANATHA TARKA
Professor of Grammar, Govt.

Second

CA

Pandit

Govt.

Ba

T

अथुदम्
एकशालिकः
त्राधायनः
त्राधायना
उत्तर
त्याभ्यायित
करीति

वज्रजोपाध्यायः श्रीवज्रजोपाध्यायः

गंगाविश्वनाथः

विज्ञप्तिः ।

३७

नानादेशप्रचलितासु वङ्गविधासु संस्कृतभाषायाः सर्वो-
क्तवङ्गनामैकमत्यमुपलक्ष्यते । तदधिगमे च व्याकरणमेव
ज्ञानम् । सत्स्वपि वङ्गसु प्रस्थानवत्सु व्याकरणेषु वैदिकलौ-
किकोभयविधपदव्युत्पादनेन पाणिनीयप्रस्थानं सर्वांशे न्यून-
त्वहीनं सर्वेभ्यो मुख्यतया प्रामाणिकतया च सर्वैः परिगृही-
तम् । तत्प्रस्थानस्य सुगमोपायेन समधिगमाय भट्टोजिदीक्षि-
तस्य सिद्धान्तकौमुदीनामधेया सोदाहरणा वृत्तिर्निरमायि ।
तस्याच्च वृत्तौ शब्दार्थम् जिज्ञासूनामात्यन्तिकः समादरः
सर्वत्र समीक्ष्यते । किन्तु वङ्गदेशीयानामिदानीन्तनानाम-
नायससाध्यतया सुगन्धबोधादावेव प्रवृत्तिरुपलभ्यते । गतानुग-
तिकन्यायेन कलिकातास्थराजकीयसंस्कृतविद्यामन्दिरेऽपि सैव
सरणिरनुसृततासीत् ।

इतः पूर्वं तद्विद्यामन्दिरप्रधानाध्यापकेन विविधविद्या-
गारीणेन समीक्ष्यकारिणा श्रीमतेश्वरचन्द्रविद्यासारा-
वत्यच्छात्राणां सर्वांशे संस्कृतभाषानैपुण्यमाधित्सुताः ।
निर्वन्धेन विद्यावृद्धिसमाजसमीपे सिद्धान्तकौमुदीवर्तनाय
समावेदितम् । तैरपि यथावेदितमनुमोदितम् । पुस्तकप्राप्तु-

र्याय सुद्रुणार्थं कृतप्रयत्नेनापि तेन केनापि हेतुना सफलतां न नीतः ।

अथ वज्रतिथे काले व्यतीते तत्पदमधिरूढेन सङ्गत-
भाषायामनुरागवता विद्यासागरसमुद्भाविपदव्यां पदमाद-
धानेन इलण्डदेशीयेन त्रियुक्तकावेलमहोदयेन तत्प्रवर्तन-
मभिकाङ्क्षमाणेन पुस्तकसम्पत्तिसमाधानार्थं सुद्रुणायाहं प्रयो-
जितः । तत्प्रोत्साहितेन च मया व्ययनिर्व्वाहोपयोगि सा-
हाय्यं प्रार्थितं दापितं च तत्तेनैव महोत्साहवता गवर्णमेष्ट-
सकाशात् । एवं कारणसम्पत्तिसमवधानात्मानुरागं प्रवर्त-
मानेन मया पुस्तकमिदं सुद्रुयितुमारब्धम् । आरभमाणेन
च मया त्वयस्त्रिंशदधिकसप्तदशशतमितशाकसुद्रितमेकमप-
च वङ्गाक्षरेण हस्तलिखितमित्येतत्पुस्तकद्वितयं समासा-
तम् । अथलम्ब्य च तद्वयमिदं यथामति समस्कारि । स्मिन्
न्तकौमुदीग्रन्थे च वज्रपु स्थानेषु दुर्बोधभागोपलम्भात् ता-
शदीकरणाद्यं व्याख्यानावश्यकभावे समाकलिते ग्रन्थकर्तृकृत-
प्रौढमनोरमानागोजीभट्टकृतशब्देन्दुशेखरज्ञानेन्दुसरस्वतीकृत-
तत्त्वबोधिनीसमाख्यानां टीकानां त्रितयमाकलय्य तत्सारां-
शमात्रसङ्कलनेन सरलाख्या नवीना विषमपदव्याख्या मया
निरमायि । विनयपुरस्सरं प्रार्थये एतत्पुस्तकस्य पठन-
प्राठनयोर्विदुषां समादरो भूयादिति । शिवम् ।

श्रीतारानाथ शर्मणः ।

१७८५ शाके

१८२० संवत्सरे

१८६३ इलण्डीयसंवत्सरे ।

सिद्धान्तकौमुदी ।

पराङ्म ।

औत्रार्हन्तीचणैर्गुण्यै (१) मंहर्षिभिरहर्षिवम् ।
तोष्ट्रय्यमानोऽप्य (२) गुणो विभुर्विजयतेतराम् ॥
पूर्वार्द्धे (३) कथितास्तुर्यपञ्चमाध्यायवर्त्तिनः ।
प्रत्यया अथ कथ्यन्ते तृतीयाध्यायगोचराः ॥

हृदजे सितपद्माभां सन्निवेश्य सरस्वतीम् ।

सिद्धान्तकौमुदीशेषभागव्याख्यां समारभे ॥

(१) ओत्वियस्य भावः औत्वं ओत्वियत्वं हायनान्तसुवादिभ्योऽण् (६५६८०)
इत्यणि ओत्वियस्य (यलोपचेति युवादि ग०) यलोपे सिद्धम् अर्हतो
भावोऽर्हन्ती योग्यता गुणवचनब्राह्मणादिभ्य इति (६५४८०) अजि
अर्हतो रुम् चेति (ब्राह्मणादि ग०) रुमि पित्त्वात् ङीप् सिद्धं ताभ्यां
वित्तेः । गुण्यैर्गुणवत्त्वेन प्रशंसनीयैः ।

(२) अपिभिन्नक्रमेऽगुणोऽपीत्यन्वयस्तेन स्तुतिप्रयोजकीभूतगुणाभावेऽपि
स्तुतिविषयतेति विरोधाभासः । तत्परीहारस्तु वियदादिवत् व्यव-
हारिकगुणवत्त्वात् स्तुत्यता पारमार्थिकगुणाभाववत्त्वाच्च निर्गुण-
तेति गुणगतवैलक्षण्यात् ।

(३) सङ्गतिं दिदर्शयिषुरतीतकथनपूर्वकं वर्त्तिष्यमाणानाह पूर्वार्द्धे इति
हलन्तेषु किन्नादिकथनं तु प्रासङ्गिकमेवमिहापि कस्य गुणचः स्तिवामज्ज

तत्रादौ दश (४) लकाराः प्रदर्श्यन्ते । लट् लिट् लुट्
लेट् लोट् लङ् लिङ् लुङ् लृङ् । एषु पञ्चमोलकारण्य
मात्रगोचरः ।

वर्त्तमाने लट् । ३ । २ । १२३ ।

वर्त्तमानक्रियावृत्ते (५) धातोर्लट् स्यात् । अटावितौ ।

लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः । ३।४।ईट् ।

(उ४४०८०) इत्यादिकथनं तथेति बोध्यम् तथाच प्राधान्येन तृतीया-
ध्यायस्या एव प्रत्यया इहोदाहरिष्यन्ते इति भावः ।

(४) लकाराणामनुबन्धभेदात् दशविधत्वम् पञ्चमस्य वैदिकत्वेऽपीह स्वरूप-
पतो निर्दर्शनमात्रम् । मनो० ।

(५) 'क्रियाभेदाय कालस्तु संख्या सर्वस्य भेदिके'ति ह्यर्थ्युक्तेः कालस्य क्रिया-
विशेषणत्वनियमादाह वर्त्तमानक्रियावृत्तेरिति । एतच्च 'द्योतिक-
वाचिका वा सुद्धित्वादीनां विभक्तयः' इत्युक्तेर्योतकत्वपक्षमाश्रि-
त्योक्तम् । वर्त्तमानत्वञ्च प्रयोगसमकालयत्नादिहेतुकत्वम् 'क्रियामवृत्तौ
यो हेतुस्तदर्थं यदिचेष्टितम् । तत् समीक्ष्य प्रयुज्जीत गच्छतीत्यविचा-
रयन्नि'त्युक्तेः । क्रियोपत्तौ यो हेतुर्यत्नादिर्यञ्च तदर्थं क्रियार्थं विचे-
ष्टितं चेष्टादि कायिकव्यापारः तत् इयं समानकालिकं समीक्ष्य
गच्छतीति प्रयुज्जीतेत्यर्थः । तथा च प्रयोगस्य गमनार्थकचेष्टादिभिः
समकालिकत्वं वर्त्तमानत्वमिति फलितम् । वस्तुतः फलव्यापारयो-
रुभयोरपि धात्वर्थतया क्रियाप्रवृत्तौ फलोत्पत्तौ यो हेतुर्धातुवाच्य-
व्यापाररूपः स च यत्नादिसाधारणः प्रयोगस्य तत्समकालिकत्वं
एव वर्त्तमानत्वं तेन पञ्चप्रभृतीनां क्रियार्थकयत्नादिसत्त्वेऽपि न
गच्छतीतिप्रयोगः । विस्तरस्तु अस्मात्कृतशब्दार्थरत्ने द्रष्टव्यः ।

काराः सकर्मकेभ्यः (६) कर्मणि कर्त्तरि (७) च स्युः अकर्मकेभ्यो भावे कर्त्तरि (८) च ।

लस्य (६) । ३ । ४ । ७७ ।

अधिकारोयम् ।

तिप्त्सभिसिप्थस्थ भिब्वस्मस् तात
भ यास्त्रायांध्वम् इङ् (१०) वहि महिङ् । २
४ । ७८ ।

(६) लः कर्मणीति सकर्मकविषयम्, अकर्मकविषयत्वे कर्मणीत्यस्य बाधितत्वादुत्तरपाक्षे अकर्मकेभ्य इति विशेषाभिधानानुपपन्नेत्याशयेनाह सकर्मकेभ्य इति ।

(७) चकारात् कर्त्तरि कृदि (उ२६८८०) त्यतः कर्त्तरः मनुवर्त्याह कर्त्तरि चेति ।

(८) भावे चेति चकारेण कर्त्तव्यानुवर्त्यते न तु सन्निधानपठितमपि कर्म, अकर्मकक्रियायां तदन्वयासम्भवादित्याशयेनाह कर्त्तरि । लकाराणां कर्त्तर्येव शक्तिर्न तु कर्त्तृत्वे इति सिद्धान्तः प्रपञ्चस्वाकरेण कृतशब्दार्थरत्ने च द्रष्टव्यः । अत्रेदं बोध्यं भावे चाकर्मकेभ्य इत्यंशेऽविवक्षितकर्मकाणामप्यकर्मकपदेन ग्रहणं तेन पच्यते भुज्यते इत्यादिप्रयोगो भाव एव । अतएव लकारा इव कृतोऽपि अकर्मकेभ्य एव भावे विधीयन्ते तथा च भुक्ता ब्राह्मणा इत्यादौ भावे नपुंसके क्ते ततः अर्शआद्यजिति भाष्येऽभिहितं सङ्गच्छते सङ्गच्छते, च कृतपूर्वी कटमित्यादौ अविवक्षितकर्मतया कृधातोर्भावे एव निष्ठेति हय्यादुक्तिरित्यलं विस्तरेण ।

(९) धातोः (२६७८०) इत्यधिकारात् धातोर्विहितस्य लकारस्य स्थाने तिबाद्यादेशः स्युरित्यर्थः । धातोरिति विशेषणात् तद्धितलकारेण प्रसङ्गः । दशानां लडादीनां लाभाय लस्येति निरनुवन्नेनोक्तिः ।

(१०) इटष्टिक्करणमितोऽदिति (उ२८८०) विशेषाय महिङो डिच्चन्त तिङ्-

एते अष्टादश लस्यादेशाः स्युः ।

लः परस्मैपदम् । १ । ४ । ६६ ।

लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः ।

तङानावात्मनेपदम् । १ । ४ । १०० ।

तङ् प्रत्याहारः शानच्कानचौ (११) चैतत्संज्ञाः स्युः । पूर्व-
संज्ञापवादः ।

अनुदात्तङितआत्मनेपदम् । १ । ३ । १२ ।

अनुदात्तेतः (१२) उपदेशे योङित्तदन्ताच्च धातोर्लस्य स्थाने
आत्मनेपदं स्यात् ।

तङ् प्रत्याहारार्थमेव । स च ङकारः समुदायस्यानुबन्धो न तु महिमा-
लस्य तथात्वे प्रच्छिन्ने इत्यत्र लिटि सम्प्रसारणाप्रसङ्गेऽपि ङित्त्वेन
सम्प्रसारणापत्तिः । मनो० ।

(११) ख इति पठ्यन्तस्यानुवृत्तेर्लादेशएवव्यानो गृह्यते इत्याशयेनाह शानच्-
कानवाविति लादेश इति विशेषणात् ताच्छील्यादिषु चानशि न
प्रसङ्गत्वेन शत्रुं निघ्नान इत्यादौ परस्मैपदिनोऽपि चानश् । मनो० ।

(१२) अनुदात्तं च ङ् च तावितौ यस्येति विग्रहइत्यभिप्रायेणाह अनुदा-
त्तेत इति । तत्र एषस्यर्द्धादयोऽनुदात्तेतः स्तङादयो ङित इति वि-
शेषकः । उपदेशेऽजनुनासिक (४८०) इत्यतोऽनुवृत्तमपि उपदेशे इति
पदं ङितएव विशेषणं नान्यस्य फलाभावादित्याशयेनाह उपदेशे इति
तथाविशेषणाच्च गाङ्गुटादिभ्यः (७११६८०) इत्यातिदेशिकङित्त्वेऽपि सनि
चुकुटिषतीत्यादौ नैतत्प्रसङ्गः । धातोरिति विशेषणाच्च चङङ्भ्यां
न प्रसङ्गः ।

म स्वरितजितः कर्त्तृभिप्राये क्रियाफले । १३ । ७२ ।

स्वरितेतो जितश्च (१३) धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्त्तृगामिनि-
क्रियाफले ।

शेषात् कर्त्तरि परस्मैपदम् । १ । ३ । ७८ ।

आत्मनेपदनिमित्त (१४) हीनाद्वातोः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात्

तिङ्स्त्रीणितीणि प्रथममध्यमोत्तमाः । १ ।

४ । १०१ ।

(१३) अत्रापि द्वन्द्वात् परतया श्रूयमाणेच्छद्वय प्रत्येकस्वभावात् स्वरिते-
तः जितश्चेत्यर्थः । तत्र स्वरितेतोयजादयः सुजादयस्तु जित इति
विवेकः । कर्त्तारमभिप्रायेति गच्छतीति कर्मण्यण् (उ३२३ष्ट०) इत्यणि
कर्त्तृभिप्रायमिति योगं दर्शयन्नाह कर्त्तृगामिनीति क्रियाफलञ्च
क्रियाजन्यमुख्योद्देश्यभूतं फलं तद्विस्मर्गादि न तु धात्वर्थमात्रं नापि
दक्षिणावेतनादिलाभरूपं यथोक्तं हरिणा ।

यस्यार्थस्य प्रसिद्ध्यर्थमारभ्यन्ते पचादयः ।

तत् प्रधानं फलं तासां न लाभादि प्रयोजनमिति ॥

अर्थ्यते इत्यर्थः प्रयोजनापरपर्यायः फलं तस्येत्यर्थः । पचादयः फलाव-
च्छिन्नव्यापाररूपाः पचाप्रभृतिक्रियाः । तासां पचाप्रभृतिक्रियाणां
फलं स्वेच्छया तदिच्छाप्रयोजकं तेन याजकपाचकादीनां दक्षिणावेतना-
दिलाभरूपप्रयोजनवत्त्वेऽपि तदर्थक्रियावृत्तेर्धातोर्न प्रसङ्गः ।

(१४) आत्मनेपदनिमित्तम् अत्रुदात्तेत्वं, ङित्त्वं स्वरितजितोः कर्त्तृभिप्राय-
क्रियाफलत्वञ्च तद्विहीनादिति शेषादित्यस्यार्थः । एतच्च नेर्विशः
(उ२४१ष्ट०) इत्यादिभिश्चेपविधिनाऽपोद्यते इति बोध्यम् ।

तिङ् उभयपदयो (१५) स्वयस्त्रिकाः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः । १

तान्येकवचनद्विवचनवहुवचनान्येकशः । १ ।

४ । १०२ ।

लब्धप्रथमादिसंज्ञानि तिङ्स्त्रीणितीणि प्रत्येकमेकवचनादि-
संज्ञानि स्युः ।

युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि
मध्यमः । १ । ४ । १०५ ।

तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्मदि अप्रयुज्यमाने (१६) प्रयुज्य-
माने च मध्यमः स्यात् ।

प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तमएकवच्च । १
। ४ । १०६ ।

मन्यधातुरुपपदं यस्य धातोस्तस्मिन् प्रकृतिभूते (१७) सति

(१५) तिङोऽष्टादशत्वेन पट्विकात्मकत्वात् यथासंख्यं प्रथमादिसंज्ञा-
सम्भवादाह उभयपदयोरिति ।

(१६) स्थानिनीति पदं व्याख्यातमाह अप्रयुज्यमाने इति । समानाधि-
करणे इत्युक्तेः त्वां पश्यति त्वया दृश्यते इत्यादौ द्वितीयादतीया-
भ्यामात्रयस्य बोधनेऽपि तस्य धातूत्तरतिङ्र्थत्वाभावात् नाभेदा-
न्ययोऽतोऽत्र युष्मदर्थस्य सामानाधिकरण्याभावेन न मध्यमपुरुषः ।
अत्र समानाधिकरणे इति निर्देशात् कर्त्तर्येव लकाराणां शक्ति-
रिति स्पष्टं प्रतीयते कर्त्तृत्वे शक्तौ युष्मदर्थेन सह तस्य सामानाधिकर-
ण्यासम्भव इति बोध्यम् ।

(१७) मन्योपपदे इत्यस्य सप्तस्थानतया तदानुगुण्येन व्याचष्टे प्रकृतिभूते
इति तथाभूताद्वातोर्त्तरं स्यादिति तु फलितार्थः ।

मध्यमः स्यात् परिहासे मन्यतेसूतमः स्यात् स चैकार्थस्य वाचकः ।

अस्मद्युत्तमः । १।४।१०७।

तथाभूते (१८) अस्मद्युत्तमः स्यात् ।

शेषे प्रथमः । १।४।१०८।

मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् । भू सत्तायाम् । कर्त्तरि विवक्षायां भू तिप् इति स्थिते ।

तिङ् शित् सार्वधातुकम् । ३।४।११३।

तिङ् शितश्च धात्वधिकारोक्ता (१६) एतत्संज्ञाः स्युः ।

कर्त्तरि शप् । ३।१।६८।

कर्त्तर्ये (२०) सार्वधातुके परे धातोः शप् स्यात् । शपावितौ ।

सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः । ७।३।८४।

अनयोः परयोरिगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अवादेशः । भवति । भवतः ।

(१८) तथाभूते इति तिङ्वाच्यकारकवाचिनि अप्रयुज्यमाने प्रयुज्यमाने चेत्यर्थः ।

(१६) धात्वधिकारोक्ता इति विशेषणात् हरीनित्यादौ शप् शित्चेन सा धातुकत्वे सार्वधातुकमपिदिति (उ२२४०) डित्त्वप्रसक्त्या धेङि- (१०६४०) न गुणप्रसङ्गः ।

(२०) शपोधिकरणत्वेन निरर्थकतया कर्त्तर्यकत्वाभावात् सार्वधातुके यक् (उ२६६४०) इत्यतोऽवृत्तस्य सार्वधातुकस्यैव कर्त्तरीत्यस्य वैयधिकरणत्वेन विशेषणत्वमित्याह कर्त्तर्ये इति ।

भोऽन्तः । ७ । १ । ३ ।

प्रत्ययावयवस्य (२१) भस्यान्तादेशः स्यात् । अतो गुणे (८८८) (२२) । भवन्ति । भवसि । भवथः । भवथ ।

अतो दीर्घायजि । ७ । ३ । १०१ ।

अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात् यजादौ सार्वधातुके (२३) परे । भवामि । भवावः । भवामः । स भवति । तौ भवतः । ते भवन्ति । त्वं भवसि । अहं भवामीत्यादि । एहि मन्ये ओदनं भोक्ष्यसे भुक्तः सोऽतिथिभिः । एतम् एत वा मन्ये ओदनं भोक्ष्ये भोक्ष्यध्वे भोक्ष्ये भोक्ष्यावहे भोक्ष्यामहे इत्यादि मन्यसे मन्येथे मन्यध्वे इत्यर्थः । युष्मद्युपपदे (८६८) इत्याद्यनुवर्तते तेनेह न । एतु भवान् मन्यते ओदनं भोक्ष्य इति । प्रहासे किं यथार्थकथने मा भूत् । एहि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये भुक्तः सोऽतिथिभिरित्यादि

परोक्षे (२४) लिट् । ३ । २ । ११५ ।

(२१) आयनेयोति (२१८८) सूत्रात् प्रत्ययपदमनुवर्तते इत्याशयवानाह प्रत्ययावयवस्येति ।

(२२) स्थानिभक्तारमाश्रित्य अतो दीर्घो यजीत्यस्य न प्रवृत्तिरनल्लिधाविति (३३८) निषेधादाह अतो गुणे इति ।

(२३) त्रस्तुशम्यमः सार्वधातुके (११४८) इत्यतः सार्वधातुके इत्यनुवृत्तम् अन्यथा केषां वादौ तद्धिते यजादित्वेन दीर्घपत्तिः ।

(२४) यद्यपि “ क्रिया नामात्यन्तापरिदृष्टा पूर्वापरीभूतावयवा न शक्या पिण्डीभूता निदर्शयितुमिति ” भाष्योक्तेः सर्वासां क्रियाणां परोक्षत्वं तथापि तदनुकूलशक्तिमतां व्यापाराविष्टानां साधनानां

भूतानद्यतनपरोच्चार्यवृत्तेर्धातोर्लिट् स्यात् । लस्य तिवादयः ।

लिट् च । ३ । ४ । ११५ ।

लिङादेशस्तिङार्द्धधातुकसंज्ञएव स्यात् नतु सार्द्धधातुक-
संज्ञः । तेन शवादयो न ।

परस्मैपदानां णलतुमुस्यलथुसणल्वमाः । ३

। ४ । ८२ ।

लिटस्तिवादीनां नवानां णलादयो नव स्युः । भू णल् इति स्थिते ।

भुवो वुग् लुङ्लिटोः । ६ । ४ । ८८ ।

भुवो वुगागमः स्यात् लुङ्लिटोरचि(२५) । नित्यत्वात् वुग्
गुणवृद्धी बाधते ।

एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

अजादेर्द्वितीयस्य । ६ । १ । २ ।

इत्यधिकृत्य ।

लिटि धातोरनभ्यासस्य । ६ । १ । ८ ।

पारोक्ष्यापारोक्ष्याभ्यां क्रियाणां तथात्वे द्रष्टव्ये । स्वव्यापारस्य
वर्त्तमानतादशायामपि व्यासङ्गादिना स्वयं तदप्रतिसम्बन्धे अहं
प्रपाचेति प्रयोगो भवत्येव सत्तादिक्रियावत्तस्या अपि पारोक्ष्य
सम्भवात् इत्यञ्जं वज्रं जगद पुरस्तात् तस्य सत्ता किलाहमित्यादि-
प्रयोगः । मनो० ।

(२५) अचि सुधातुभुवा(११८४०)नित्यतोऽचीत्युवर्त्तते तेन अभूदित्यादि न ।

लिटि परेऽनभ्यासधात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः आदि
भूतादचः (२६) परस्य तु द्वितीयस्य । भूव् भूव् अ इति स्थिते ।

पूर्वोऽभ्यासः । ६ । १ । ४ ।

अत ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् ।

ह्रस्वादिश्लेषः । ७ । ४ । ६० ।

अभ्यासस्यादिर्ह्रस्वः शिष्यते अन्ये (२७) ह्रस्वो लुप्यन्ते । इति
वल्लोपः ।

ह्रस्वः । ७ । ४ । ५८ ।

अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् ।

भवतेरः । ७ । ४ । ७३ ।

भवतेरभ्यासोकारस्य अः (२८) स्यात् लिटि ।

(२६) अजादेरिति न वज्रग्रीहेः पथी, तथात्वे इन्दिद्रीधिपतीत्यादौ इनुभा-
गस्याजादित्वे न ततो द्वितीयस्य टकारस्य नन्दा इति (उ११५८०) द्वित्व
निषेधापत्तेः किन्तु कर्मधारयात् पञ्चमीत्याशयेनाह्लादिभूतादच इति ।

(२७) अन्ये अनादिमूला ह्रस्व इत्यर्थस्तेन आटलरित्यादौ टकारस्यानादि-
त्वेऽपि लोपः । तथाच कचिदभ्यासस्य आदेर्ह्रस्वः सत्त्वमाश्रित्य
सर्वत्रानादेर्लोप इति बोध्यम् ।

(२८) अवलोपोभ्यासस्येत्यतोऽभ्यासस्य (उ२०१८०) इत्यनुवर्त्तते । श्रुतिपा
निर्देशात् कर्त्तव्येवायं विधिरिति प्राञ्चः । उपसर्गात् सुनोतीत्यादाविव
(उ३७८०) धातुनिर्देशविहितेन श्रुतिपा निर्देशात् भावकर्मणोरपि अतो
“विभावरीभिर्विभराब्भूविरे इत्यादि सिद्धमिति मव्याः एव च मतभेदात्
विकल्प इति सम्प्रदायविद्ः ।

अध्यासे चर्च । ८ । ४ । ५४ ।

अध्यासे भलाक्षरः स्युर्जगश्च (२८) । भगवत्तजः (३०) ।
सुयां चरः । तत्रापि प्रकृतिजशः सम्प्रकृतिजशः प्रकृतिचराम् ।
प्रकृतिचर इति विवेकः आन्तरतस्यात् ।

असिद्धवदवाभात् (३१) । ६ । ४ । २३ ।

इतज्ज्ञम् आ पादपरिसमाप्तेराभीयम् । समानाश्रये
तस्मिन् कर्त्तव्ये तदसिद्धं स्यात् । इति वृकोऽसिद्धत्वादुवङि
प्राप्ते । वृक्यटावङ्यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ * । वभूव । वभू-
वतुः । वभूवुः ।

(२८) भलां जग् भगि (३६८०) इत्यतो भलामित्युवर्त्तते चकारात् जश-
रुक्ष्यते इत्याह जशचेति ।

(३०) भलपु जशःस्थानेऽपि चरापत्तिमाशङ्क्य विषयभेदमाह भगवामिति ।

(३१) इत एतत्सूत्रात् जग् पादसमाप्तिपर्यन्तमधिकारस्तद्योतकज्ञा-
मादिति । भस (१०५८०) इत्यधिकारमभिव्याधेति तदर्घः भाधिका-
रसमाप्तेऽव पादसमाप्तेनानाधिकारइति फलितम् । समानाश्रय-
माभीयम् एतदवधिभाधिकारपर्यन्तविधायकमाश्रयम् अत्र समानाश्रये
आभीये कर्त्तव्ये असिद्धवद्वति न प्रवर्त्तते इत्यर्थः । यथा एधि शाधी-
त्यादौ एवशादेशयोराभीयत्वे नासिद्धतया भलन्तत्वमाश्रित्य धित्वम् ।
असति चात्र सूत्रे तस्य भलन्तत्वाभावात् धित्वं स्यात् । आभात् किम्
अभाजीत्यादौ नलोपस्याभीयत्वाभावेन वृद्धौ न तस्यासिद्धत्वम् । सूत्रे
अवेति किम् पपुषः चिक्युषः तुवुवुष इत्यादौ वसोः संप्रसारणम् आलो-
पादौ कर्त्तव्ये नासिद्धं तत्र वसुनिमित्तं संप्रसारणम् आलो-
पादिकन्त विभक्तिनिमित्तमिति भिन्नाश्रयत्वम् । एवञ्च प्रकृते अचि वृकि
कृते उवङि कर्त्तव्ये तस्यासिद्धत्वात् तसिद्धताविधानार्थोऽयमारम्भः ।

आर्द्धधातुकस्येड् लुटादेः । ७ । २ । ३५ ।

वलादेरार्द्धधातुकस्येडागमः स्यात् । वभूविथ । वभूवथुः ।
वभूव । वभूव । वभूविव । वभूविम ।

अनद्यतने लुट् । ३ । ३ । १५ ।

भविष्यत्यनद्यतनेऽर्थे धातोर्लुट् स्यात् ।

स्यतामी लृलुटोः । ३ । १ । ३३ ।

लृ इति लृङ्लुटोर्ग्रहणम् धातोः स्यतामी एतौ प्रत्ययो स्तः
लृलुटोः परतः । श्वाद्यपवादः ।

आर्द्धधातुकं शेषः । ३ । ४ । ११४ ।

तिङ्शिङ्गोऽन्यो धातोर् इति विहितः प्रत्ययएतत्संज्ञः स्यात् ।
इट् ।

लुटः प्रथमस्य डारौरसः । ३ । ४ । ८५ ।

डारौरस एते क्रमात्सुप्रः । डिच्चसामर्थ्यादभस्यापि ट्कारोपः ।

पुगन्तस्य लघूपधस्य च । ७ । ३ । ८६ ।

पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्गस्येको गुणः स्यात्सार्द्धधातुकार्द्धधा-
तुकयोः । येन नाव्यवधानन्तेन व्यवहितेऽपि वचनप्रामाण्यात्
तेन भिन्नीत्यादावनेकव्यवहितस्येको न गुणः । भवि त् आ
अत्तेको गुणे प्राप्ते ।

दीधीवेवोटात् । १ । १ । ६ ।

दीधीवेव्योरिटश्च गुणट्डी न स्तः । भवित ।

तासस्त्योर्लोपः । ७ । ४ । ५० ।

तासेरस्तेश्च सलोपः स्यात्सादौ प्रत्यये परे ।

रि च । ७ । ४ । ५१ ।

रादौ प्रत्यये प्राग्वत् (३२) । भवितारौ । भवितारः । भवि-
तासि । भवितास्यः । भवितास्य । भवितास्मि । भवितास्वः ।
भवितास्मः ।

लट् शेषे च । ३ । ३ । १३ ।

भविष्यदर्थाद्वातोर्लट् स्यात्क्रियार्थायां क्रियावामसत्यां (३३)
सत्यां च । स्य इट् । भविष्यति । भविष्यतः । भविष्यन्ति ।
विष्यसि । भविष्यथः । भविष्यथ । भविष्यामि । भवि-
ष्यावः । भविष्यामः ।

लोट् च । ३ । ३ । १६२ ।

विध्यादिष्वर्थेषु लोट् स्यात् ।

आशिपि लिङ्लोटौ । ३ । ३ । १७३ ।

(३२) प्राग्वत् तासेर्लोपइत्यर्थः अवाप्तिरिति न संबध्यते ततो रादिप्र-
त्ययासम्भवात् ।

(३३) लृष्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायामिति (उ४२०पृ०) सूत्रोक्तादयः शेष
इत्याशयेनाह सत्यामिति चकारलभ्यार्थमाह सत्याञ्जेति ।

एकः । ३ । ४ । ८६ ।

लोट इकारस्य उः स्यात् । भवतु ।

तुह्योन्तातड्ङाशिष्यन्यतरस्याम् । ७ । १ । ३५ ।

आशिषि तुह्योन्तातड् वा स्यात् । अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः ।
यद्यपि डिच्च (२६४) इत्ययमपवादस्तथाप्यनन्यार्थडिच्चेष्वन-
डादिषु चरितार्थः इति गुणवृद्धिप्रतिषेधसम्प्रसारणाद्यर्थतया
सम्भवत्प्रयोजनङकारे तातडि मय्यरम्भवृत्तः परेण बाध्यते
इहोत्सर्गापवादयोरपि समबलत्वात् । भवतात् ।

लोटो लङ्वत् । ३ । ४ । ८५ ।

लोटो लङ् (३४) इव कार्यं स्यात् । तेन तामादयः सलोपस्य ।
तथाहि ।

तस्यस्थमिपान्तान्तन्तामः । ३ । ४ । १०१ ।

ङितश्चतुर्णामेषां (३५) तामादयः क्रमात्क्राः ।

नित्यं ङितः । ३ । ४ । ६६ ।

३१) अपवादो यद्यन्यत्र चरितार्थस्त्वर्हि परान्तराङ्गाभ्यां बाध्यते इति न्यायः

(३१) एषे उक्तोऽत्रमूलम् ।

(३४) लोटः इत्युपमेये षष्ठीनिर्द्देशेनोपमानेऽपि पञ्चलाद्वतिरित्याह लङ्
इवेति तेन लङादिनिमित्तावङ्गाडौ नातिदेश्येते तयोर्लङ्स्थानि-
कत्वाभावात् ।

३५) चतुर्णामेषां तस्यस्थमिपां स्थाने क्रमात् ताम् तम् त अम् इत्येते ।

सकारान्तस्य डिङुत्तमस्य नित्यं लोपः स्यात् । अलोऽन्त्य-
स्येति (२६४०) सस्य लोपः । भवताम् । भवन्तु ।

सेर्ह्यपिच्च । ३ । ४ । ८७ ।

लोपः सेर्हिः स्यात्सोऽपिच्च ।

अतोहेः । ६ । ४ । १०५ ।

ज्ञातः परस्य हेर्लुक् स्यात् । भव-भवतात् । भवतम् । भवत ।

मेनिः । ३ । ४ । ८६ ।

लोपो मेर्निः स्यात् ।

आङुत्तमस्य पिच्च । ३ । ४ । ८२ ।

लोङुत्तमस्याडागमः स्यात्स पिच्च । हिन्योरुत्वन्त इकारोच्चा-
रणसामर्थ्यात् । भवानि । भवाव । भवाम ।

अनद्यतने ः लङ् । ३ । २ । १११ ।

अनद्यतनभृतार्थवृत्ते र्धातोर्लङ् स्यात् ।

लङ्लुङ्लृङ्लृङुदात्तः । ६ । ४ । ७१ ।

एषु परेष्वङ्गस्याडागमः स्यात्स चोदात्तः ।

इतश्च । ३ । ४ । १०० ।

ङितो लस्य परस्मैपदमिकारान्तं यत्तदन्तस्य लोपः स्यात् ।
अभवत् । अभवताम् । अभवन् । अभवः । अभवतम् ।
अभवत । अभवम् । अभवाव । अभवाम् ।

‡ परोक्षे च लोकविज्ञाते प्रयोक्तुर्दर्शनविषये, इति वार्तिकमनुसृत्य
अवनाः साकेतमरुभ्रजिति भाष्यकार उदाजहार ।

विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीटसम्प्रसार्यनेषु
लिङ् । ३ । ३ । १६१ ।

एष्वर्थेषु द्योत्येषु वाच्येषु वा लिङ् स्यात् । विधिः प्रेरणम्
भृत्यादेर्निष्कटस्य प्रवर्त्तनम् । निमन्त्रणं निधोगकरणम्
आवश्यकं आह्वयभोजनादौ दौहितादेः प्रवर्त्तनम् । आमन्त्रणं
कामचारानुज्ञा । अधीटं सत्कारपूर्वको व्यापारः । प्रव-
र्त्तनायां लिङ् चतुर्णां पृथगुपादानं प्रपञ्चार्थम् (३६) ।

यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिञ् । ३ । ४ । १०३ ।
लिङः परस्मैपदानां यासुडागमः स्यात्सचोदात्तो ङिञ् ।
ङित्वोक्तिर्ज्ञापयति कचिदनुबन्धकार्येऽप्यनलिधाविति (३२४०)
प्रतिषेधइति । आदेशस्य शानचः (उ१६५४) शित्तमपीह लिङ्गम्

सुट्तिथोः । ३ । ४ । १०७ ।

लिङस्तकारयकारयोः सुट् स्यात् । सुटा यासुट् न बाध्यते
लिङो यासुट्, तकारयकारयोः सुडिति विषयभेदात् ।

लिङस्सुलोपोऽनन्त्यस्य । ७ । २ । ७६ ।

(३६) “अस्ति प्रवर्त्तनारूपमनुबन्धं चतुर्विधं तत्रैव लिङ् विधातव्यः किं
भेदस्य विवक्षिते, त्याज्यस्य “शिष्यव्युपादनार्थं वा प्रपञ्चार्थमपि” नेति
हर्षयुक्तिमनुबन्ध्याह प्रपञ्चार्थमिति । विध्यादिभिः कर्त्तादयोऽर्था
न बाध्यन्ते विरोधाभावात् लः कर्म्मणीति (उ२४०) वङ्गवचन-
निर्देशाच्च ।

सार्वधातुकतिङोऽनन्यस्य सस्य (३७) लोपः स्यात् । इति
सकारद्वयस्यापि (३८) निवृत्तिः । सुटः श्रवणं त्वाशीर्लिङि
स्फुटतरन्तु (३९) तत्वात्मनेपदे ।

अतो येयः । ७ । २ । ८० ।

अतःपरस्य सार्वधातुकावयवस्य यास् इत्यस्य इय् स्यात् ।
गुणः । यलोपः । भवेत् । सार्वधातुकेति किम् चिकीर्षात् ।
मध्येऽपवाद (४०) न्यायेन हि अतो लोप (उ५७५०) एव
वाध्यते । भवेदित्यादौ तु परत्वादीर्घः (४१) स्यात् । भवेताम् ।

भेर्जुस् । ३ । ४ । १०८ ।

लिङोभेर्जुस् स्यात् । जइत् ।

उस्यपदान्तात् । ६ । १ । ८६ ।

अपदान्तादवर्णादुसि पररूपमेकादेशः स्यात् । इति प्राप्ते

(३७) अनन्यस्येतिविशेषणयोगाय सूत्रे सेति लुप्तपञ्जीकं पृथक्पदमित्या-
शयेनाह सस्येति ।

(३८) सकारद्वयस्येति अवयवावयवस्य समुदायं प्रत्यवयवतया सुटोऽपि
लिङवयवत्वादिति भावः । मनो० ।

(३९) भूयादित्यादौ यासुटः सकारस्य स्फोरिति (१६६५०) सलोपेनाश्रवणा-
दाह स्फुटतरन्त्विति ।

(४०) सार्वधातुकाननुवृत्तौ व्याघातमाह मध्येऽपवादेति तद्वाधेन च अतोये-
य इति स्यादिति भावः ।

(४१) अनिष्टान्तरमाह दीर्घइति अतो दीर्घो यजोति (उ८५०) सूत्रवि-
हित इत्यर्थः ।

परत्वान्नित्यत्वाच्चातोयेयइति प्राञ्चः । यद्यप्यन्तरङ्गत्वात्(४२)
पररूपं न्याय्यं तथापि यास्इत्येतस्य इय् इति व्याख्येयम् ।
एवञ्च सलोपस्यापवाद इय् । अतो येयइत्यत्र तु सन्धि-
रार्षः । भवेयुः । भवेः । भवेतम् । भवेत । भवेयम् । भवेव ।
भवेम ।

लिङाशिपि । ३ । ४ । ११६ ।

आशिपि लिङस्तिङार्द्धधातुकसंज्ञः स्यात् ।

किदाशिपि (४३) । ३ । ४ । १०४ ।

आशिपि लिङो यासुट् कित्स्यात् । स्कोरिति (१६६ष्ट०)
सलोपः (४४) ।

क्वडिति च । १ । १ । ५ ।

गित्किन्डिन्निमित्ते इग्लक्षणे (४५) गुणवृद्धी न स्तः ।
भूयात् (४६) । भूयास्ताम् । भूयासुः । भूयाः । भूयास्तम् ।
भूयास्त । भूयासम् । भूयास्व । भूयास्व ।

(४२) अन्तरङ्गत्वादिति प्रत्ययमात्रापेक्षतयाऽन्तरङ्गकार्यत्वादित्यर्थः ।

(४३) डित्त्वेनैव गुणवृद्धिप्रतिषेधे सिद्धे इज्यादित्वादौ संप्रसारणार्थं कित्त्व-
करणमिति बोध्यम् ।

(४४) संयोगादित्वेन यासुटः सलोपः, सुटस्तु (३६ष्ट०सू०) पदान्तसंयोगान्त-
त्वेनेति भेदः ।

(४५) इग्लक्षणे इति इकोगुणवृद्धी इति (२५ष्ट०) परिभाषया इक एव-
तयोः स्थानित्वमतस्तत्त्वक्षणत्वम् ।

(४६) भूयादिति इह स्कोरिति (१६६ष्ट०) सलोपस्यासिद्धत्वात् संयोगान्ततका-
रलोपः प्राप्तोऽपि पदान्तसंयोगादिलोपेनानवकाशेन बाध्यते । अनो० ।

लुङ् । ३ । २ । ११० ।

भूतार्थे धातोर्लुङ् स्यात् ।

माङि लुङ् । ३ । ३ । १७५ ।

सर्वलकारापवादः ।

स्मोत्तरे लङ् च । ३ । ३ । १७६ ।

स्मोत्तरे माङि लङ् स्याल्लुङ् च ।

चि लुङि । ३ । १ । ४३ ।

शवाद्यपवादः ।

च्चेस्सिच् । ३ । १ । ४४ ।

इचावितौ (४७) ।

गाति (४८) स्याद्युपाभूयस्सिचः परस्मैपदेषु ।

२ । ४ । ७७ ।

एभ्यस्सिचो लुक् स्यात् । गापाविहेणादेशपिवती गृह्यते ।

भूसुवो (४९) स्तिङि । ७ । ३ । ८८ ।

भूसू एतयोः सार्वधातुके तिङि परे गुणो न स्यात् ।

(४७) सिच इदित्त्वेन असंस्तेत्यादौ अनिदितामिति (१७८४०) उपधालोपाभावः ।

(४८) विकरणशून्यतया गातीति श्रुतिप्रा, निर्देशात् इणादेशो गृह्यते ।

मनो० ।

(४९) पूज गर्भविमोचने इत्यस्यैव ग्रहणं न तु स्वतिसूयत्योरपि । मनो० ।

अस्तिसिचोऽष्टक्ते ३ । ७ । ६६ ।

सिञ्च अस् चेति (५०) समाहारद्वन्द्वसिञ्चद्वयस्य सौतम्भत्वम्
अस्तीत्यय्येन कर्त्तृधारयः ततः पञ्चम्याः सौतोलुक् । विद्य-
मानास्तिसिचोऽस्तेश्च परस्याष्टक्तस्य हलर्दडागमः स्यात् । इति
ईट् न, इह सिचोलुप्तत्वात् । अभूत् । हलः किम् । ऐधिपि ।
अष्टक्तस्येति किम् ऐधिष्ट । अभूताम् ।

सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च । ३ । ४ । १०६ ।

सिचोऽभ्यस्ताद्विदेश्य परस्य डित्सम्बन्धिनोभेज्जुस् स्यात् ।
इति प्राप्ते ।

आतः । ३ । ४ । ११० ।

सिज्जुलुक्पादन्तादेव (५१) भेज्जुस् स्यात् । अभूवन् । अभूः ।
अभूतम् । अभूत । अभूवम् । अभूव । अभूम ।

न माङ्योने । ३ । ४ । ७४ ।

अडाटौ न स्तः । मा भवान् भूत् । मास्म भवत् भूद्वा ।

लिङ्गिभित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ । ३ । ३ । १३६ ।

(५०) अस्तेः सिचश्च परस्येति व्याख्याने अस्तेर्भूरिति (उ११२४०) भुवादेशे गाती-
त्यादिना (उ१६४०) सिचोलुकि स्थानिवद्भावेन अस्तिसिचोः सङ्गावा-
दीडापत्तिरतो व्याचष्टे सिञ्च अस् चेति उक्तस्थलयोः अस्तिसिचोर्व्यक्ते-
मानत्वाभावात् न ईट् प्रसङ्ग इति भावः ।

(५१) पूर्वसूत्रेण सिङ्गे नियमार्थमिदमित्याह आदन्तादेवेति ।

हेतुहेतुमद्भावादि लिङ्गिमित्तं तत्र भविष्यत्पर्यं लङ् स्यात्
क्रियाया अनिष्यत्तौ गम्यमानायाम् । अभविष्यत् । अभवि-
ष्यताम् । अभविष्यन् । अभविष्यः । अभविष्यतम् । अभवि-
ष्यत । अभविष्यम् । अभविष्याव । अभविष्याम ।

ते प्राग्धातोः । १ । ४ । ८० ।

ते गत्युपसर्गसंज्ञका धातोः प्रागेव (५२) प्रयोक्तव्याः ।

आनि लोट् । ८ । ४ । १६ ।

उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्यानीत्यस्य नस्य णः
स्यात् । प्र-भवाणि । दुरः पत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो
वक्तव्यः * । दुःस्थितिः । दुर्भवानि । अन्तःशब्दस्याङ्कित्व-
विधिणत्वेऽप्युपसर्गत्वं वाच्यम् । अन्तर्द्धा । अन्तर्द्धिः । अन्त-
र्भवाणि ।

शेषे विभाषाऽकखादावपान्त उपदेशे । ८ ।

४ । १८ ।

उपदेशे कादिखादिषान्तवर्जं गदनदादे(५३)रन्यस्मिन् धातौ
परे उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य नेर्नस्य णत्वं वा स्यात् ।
प्र-णि-भवति प्र-नि-भवति । इहोपसर्गाणामसमस्तत्वेऽपि सं-
हिता नित्या तदुक्तम् ।

(५२) प्रागेवेति न परतो नापि व्यवहिता इत्यर्थः अतएव कन्दसि परे-
ऽपीति (उ४८०८०) व्यवहिताच्चेति (उ४८०८०) पृथक् सूत्रिते । मनो० ।

(५३) नेर्गदनदेति (४१८०) सूत्रापेक्षया शेषइत्याह गदनदादेरिति उपदेशे किं
प्र-नि-चकर प्र-नि-चखादेत्यादौ कतञ्चुत्वेऽपि यथा निषेधः स्यात् ।

संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः ।

नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते, इति ॥

सत्ताद्यर्थनिर्द्देशश्चोपलक्षणम् यागात्सर्गो भवतीत्यादावुत्प-
द्यत इत्याद्यर्थात् । उपसर्गस्वर्यविशेषस्य द्योतकाः । प्र-भ-
वति परा-भवति सम्भवति अनु-भवति अभि-भवति उद्भवति
परि-भवतीत्यत्र विलक्षणार्थावगतेः । उक्तञ्च ।

उपसर्गेण धात्वर्थो वलादन्यत्र नीयते ।

प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवदिति ॥

एध वृद्धौ । (उ ३५४०) कथ्यन्ताः षट्त्विंशदनुदात्तेतः ।

टित आत्मनेपदानां टेरे । ३ । ४ । ७६ ।

टितो लस्या (५४) त्मनेपदानां टेरेत्वं स्यात् । एधते ।

सार्वधातुकमपित् । १ । २ । ४ ।

अपित्सार्वधातुकं डिद्वित्यात् ।

आतोडितः । ७ । २ । ८१ ।

अतःपरस्य डितामाकारस्य इय् स्यात् । एधते । एधन्ते ।

यासस्ते । ३ । ४ । ८० ।

टितो लस्य यासस्ते स्यात् । एधसे । एधेथे । एधध्वे । अतो-
गुणे (८८४०) । एधे । एधावहे । एधामहे ।

(५४) टित इति लस्यैव विशेषणं न तदादेशगानजादेरित्याह लसेति तेन
यजमानेत्यादौ नेति भावः ।

इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः । ३ । १ । ३६ ।

इजादिर्यौधातुर्गुरुमावृच्छत्यन्यस्तत आम् स्यात् लिटि ।
आमो मकारस्य नेत्वं आस्कासोरास्विधानात् ऽ ज्ञापकात् ।

आमः । २ । ४ । ८१ ।

आमः परस्य लुक् स्यात् ।

कञ्चानु प्रयुज्यते लिटि । ३ । १ । ४० ।

आमन्ताल्लिट्पराः कश्चस्तयोऽनु (५५) प्र-युज्यन्ते । आम्प्रत्ययवत्
कजोऽनुप्रयोगस्येति सूत्रे कजग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्य
स्यापीति ज्ञाप्यते । तेन कश्चस्तियोग इत्यतः (७२६४) कजो द्वि-
तीयेति (७३२४) जकारेण प्रत्याहाराश्रयणात् कश्चस्तिलाभः ।
तेषां क्रियासामान्यवाचित्वादाम्प्रकृतीनां विशेषवाचित्वात्तद-
र्थयोरभेदान्वयः (५६) । सम्पदिस्तु प्रत्याहारेऽन्तर्भूतोऽप्यन-
न्वितार्थत्वान्न प्र-युज्यते । कजस्तु क्रियाफले परगामिणि
परस्मैपदे प्राप्ते ।

आम्प्रत्ययवत् कजोऽनुप्रयोगस्य । १ । ३ । ६३ ।

ऽ मित्त्वादन्यादचः परस्मिन् आकारेण भवितव्यम् । आस्कासोस्तु
स्वतएव आकारसत्त्वात् अन्यादचः परआकारविधानं व्यर्थं स्यादिति
नेत्त्वमिति भावः ।

(५५) प्र-युज्यते इत्यनेनैव प्रयोगे लब्धेऽनुपदोपादानं विपर्ययसिद्धयर्थं
व्यवहितनिवृत्त्यर्थञ्चेति वार्तिककाराश्रयस्तेन 'तं पातयां प्रथममासे'-
त्यादिकमपाणिनीयमिति मङ्गिनाथः ।

(५६) अभेदान्वय इति तेन आम्प्रकृतिधातोः सकर्मकत्वाकर्मकत्वाभ्यां कर्म-
भावयोर्लकारः अतः 'तस्यातपत्वं विभराम्बभूवे, इति, 'तपतुर्त्तावपि

आम्प्रत्ययो यस्यादित्यतद्गुणसंविज्ञानो वज्रवीहिः । आम्प्र-
कृत्या तुल्यमनुप्रयुज्यमानात् कजोऽप्यात्मनेपदं स्यात् । इह
पूर्ववदित्यनुवर्त्तनं वाक्यभेदेन सम्बध्यते । पूर्ववदेवात्मनेपद-
न्नतु तद्विपरीतमिति । तेन कर्त्तृगेऽपि फले इन्द्राच्चकारे-
त्यादौ न तड् ।

लिटस्तभयोरेशिरच् । ३ । ४ । ८१ ।

लिडादेशयोस्तभयोरेग् इरेच् एतौ स्तः । एकारोच्चारणं
ज्ञापकं तडादेशानां टेरेत्वच्चेति तेन डारौरसान्न । छ ए
इति स्थिते ।

असंयोगाल्लिट् कित् । १ । २ । ५ ।

असंयोगात्परोऽपिल्लिट् कित्स्यात् । क्ङिति चेति (उ० ८४०)
निषेधात्सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरिति (उ० ७४०) गुणो न ।
द्वित्वात्परत्वादयणि प्राप्ते ।

द्विर्वचनेऽचि । १ । १ । ५६ ।

द्वित्वनिमित्ते (५७) ऽचि परे अचच्चादेशो न स्यात्, द्वित्वे
कर्त्तव्ये (५८) ।

भेदसम्भरा विभावरीभिर्विभरास्वभूविरे,, इत्यादौ च कर्मणि लकारः
इति द्रष्टव्यम् ।

(५७) द्विर्वचनशब्दस्य द्वित्वनिमित्ते लक्षणां विनाचा सामानाधिकरण्यासम्भवा-
दाह द्वित्वनिमित्ते इति तन्निमित्तत्वञ्च साक्षात् परम्परया वा समुदाय-
घटकत्वेन बोध्यम् तेन ऊर्णुनविपतीत्यादौ सन्स्थानिकस्थेऽपि समु-
दायघटकतया तन्निमित्तत्वात् गुणकार्यात् प्रागेव द्वित्वम् । अचोति किं
उद्यूपतीत्यादौ द्वित्वनिमित्तेऽपि सति तस्याजादित्वाभावात् ऊठ् भवत्येव ।
(८५) द्वित्वे कर्त्तव्ये इति कृते तु द्वित्वे यथायथमजादेशः स्यादेवेति भावः ।

उरत् । ७ । ४ । ६६ ।

अभ्यासकवर्गस्य अत्यात्प्रत्यये परे । रपरत्वम् (४२८० सू०)
हलादिः शेषः (३१०८०) । प्रत्यये किम् । वत्रञ्च (५६) ।

कुहोश्चुः । ७ । ४ । ६२ ।

अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् । एधाञ्चक्रे ।
एधाञ्चक्राते । एधाञ्चक्रिरे ।

एकाच उपदेशेऽनुदात्तात् । ७ । २ । १० ।

उपदेशे यो धातुरेकाच् अनुदात्तश्च ततः परस्याङ्धातुकस्ये-
ङ् न स्यात् । उपदेशे इत्युभयान्वयि । एकाच इति किम् ।
यङ्लुग्व्याप्तित्थ्यथा स्यात् । स्मरन्ति हि ।

'श्रुतिपा (६०) श्रुपानुबन्धेन निर्दिष्टं यङ्गणेन च ।

यत्रैकाज्ग्रहणं चैव पञ्चैतानि न यङ्लुकीति' ॥

(५६) लिटि संप्रसारणे संप्रसारणाच्च (१४८८०) इत्येकादेशात्पूर्वं प्रत्ययभिन्ने
अभ्यासावयवेऽति अन्वं स्यात् तथा च रपरतया वरत्रञ्चेल्यनिष्ठा-
यत्तिरिति भावः ।

(६०) प्र नि जङ्घनीत्यादौ यङ्लुकि नेर्गदेत्यादिना (३४१८०) न णत्वम्
स्यतिह्नित्यातीत्यादौ श्रुतिपा निर्देशात् । संनीवन्तर्ज्ञेति सूत्रे
(२००८०) भरेति श्रुपा निर्देशात् विभर्त्तः सनो विकल्पेऽकत्वमिव
न ततो यङ्लुकः स नः । अनुबन्धेन निर्देशो द्विविधः स्वरूपेण इत्-
संज्ञकत्वेन च । तत्र स्वरूपेण यथा शीङः सार्वधातुके गुणः
(३११४८०) इत्युक्तं कार्यं शेषीतइत्यादौ न । इत्संज्ञकत्वेन यथा
अनुदात्तङितइति (३४८०) ङित्वेन विहितसङ्पासर्द्धीति शेषयीतीत्यादौ
न । गणेन यथा रुधादिभ्यः अम् (३१५८८०) इति विहितः अम् वेभि
दीतीत्यादौ न । एकाज्ग्रहणं यथा अत्रैव सूत्रे तेन भिदेरनिट्कत्वे-

एतच्च (६१) इहैवैकाग्रहणेन ज्ञायते । अचइत्येवैकत्ववि-
वक्षया तद्वतो ग्रहणेन च सिद्धे एकग्रहणसामर्थ्यादनेकाचको-
पदेशो व्यावर्त्तते तेन वधेर्हन्युपदेशे एकाचोऽपि न निषेधः
आदेशोपदेशोऽनेकाचकत्वात् । अनुदात्तास्यानुपदमेव (उ२६४०)
संग्रहीयन्ते । एधाञ्चकपे एधाञ्चकाये ।

इणः षीध्वंलुङ्लिटाभ्योऽङ्गात् । ८ । ३ । ७८ ।

इणन्तादङ्गात्परेषां (६२) षीध्वंलुङ्लिटां धस्य मूर्धन्यः स्यात् ।
एधाञ्चकद्धे । एधाञ्चक्रे । एधाञ्चकवहे । एधाञ्चकमहे ।
एधाञ्चभूव (६३) । अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेर्भूभावो न अन्यथा
हि क्रस् चानु प्रयुज्यत इति (उ२३४० सू०) क्वमिति वा ब्रूयात् !

अत आदेः । ७ । ४ । ७० ।

अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः स्यात् । (८८४० सू०) पररूपापवादः ।
एधामास । एधामासतुरित्यादि । एधिता । एधितारी ।
एधितारः । एधितासे । एधितासाथे ।

अपि वेभिदितेत्यादौ नानिट्कत्वम् ।

(६१) एतच्चेति एकाग्रहणस्यानन्यफलकतया यङ्लुग्व्यावृत्तिरेव फलमत-
एकाग्रहणेनैकदेशानुमितन्यायात् इतिवादिनिर्देशस्याऽपि तत्फल-
कत्वमित्यनुमितमिति भावः ।

(६२) अङ्गात् परेषामिति । विहितानामिति तु नोक्तं तथासति अदिद्वि-
त्यादौ न स्यात् लिङ्ङुहन्ङां ढत्वधत्वधत्वेषु लिचीध्वं धुचीध्वं
नत्सीध्वमित्यादौ तु स्यात् । अङ्गात् किं वेविषीध्वमित्यादौ
जुहोत्यादेर्विधेः सार्वाधातुके लिङि यथा न स्यात् अनिनमन्यग्रहणा
नीत्याद्युक्तेः (१५६४०) अर्थवत्परिभाषाया अनित्यत्वज्ञापनात् ।

(६३) एधाञ्चभूवेति आमुप्रत्ययवदितिसूत्रे (उ२३४०) कृग्रहणादनु-

धि च । ८ । २ । २५ ।

धादौ प्रत्यये परे सलोपः स्यात् । एधिताध्वे ।

ह एति । ७ । ४ । ५२ ।

तासह्योः सस्य हः स्यादेति परे । एधिताहे । एधितास्वहे ।
एधितास्महे । एधिष्यते । एधिष्येते । एधिष्यन्ते ।

आमेतः । ३ । ४ । ६० ।

लोट एकारस्याम् स्यात् । एधताम् । एधेताम् । एधन्ताम् ।

सवाभ्यां वामौ । ३ । ४ । ६१ ।

सवाभ्यां परस्य लोडेत् क्रमाद् व अम् एतौ स्तः । एधस्व ।
एधेयाम् । एधध्वम् ।

एत ऐ । ३ । ४ । ६३ ।

लोडुत्तमस्य एत ऐ स्यात् । आमोऽपवादः । एधै । एधा-
वहै । एधामहै ।

आडजादीनां । ६ । ४ । ७२ ।

अजादीनामाट् स्यात् लङादिषु । अटोऽपवादः । आटश्च (११०४०)
ऐधत । ऐधेताम् । ऐधन्त । ऐधथा; । ऐधेयाम् । ऐध-
ध्वम् । ऐधे । ऐधावहि । ऐधामहि ।

प्रयोगान्तरे न तङिति ज्ञापितं तेन तत्र शेषात् कर्त्तरीति (३५४०)
परस्मै प्रदमेव भावकर्मणोस्तु तङ्वेति (३२३४०) प्रागुक्तम् ।

लिङः सीयुट्। ३।४।१०२।

लिङात्मनेपदस्य सीयुडागमः स्यात्। सलोपः (६४)।
एधेत। एधेयाताम्।

भस्य रन्। ३।४।१०५।

लिङो भस्य रन् स्यात्। एधेरन्। एधेयाः। एधेयाथाम्।
एधेध्वम्।

इटोऽत्। ३।४।१०६।

लिङादेशस्येडोऽस्यात्। एधेय। एधेवहि। एधेमहि।
आशीर्लिङि आर्द्धधातुकत्वात् लिङः (उ१६४०) सलोपो न।
सीयुट्सुटोः प्रत्ययावयवत्वात् पत्वम्। एधिपीट। एधि-
पीयास्ताम्। एधिपीरन्। एधिपीठाः। एधिपीयास्याम्।
एधिपीध्वङ्गम्। एधिपीय। एधिपीवहि। एधिपीमहि।
ऐधिष्ट। ऐधिपाताम्।

आत्मनेपदेष्वनतः। ७।१।५।

अनकारात्परस्यात्मनेपदेषु भस्य अत्(६५) इत्यादेशः स्यात्।
ऐधिषत। ऐधिष्ठाः। ऐधिषाथाम्। इणः पीब्वंलुङ्लिटान्वो-
ऽङ्गात्(उ२६४०)। ऐधिठम्। इड्भिन्न(६६)एव इणिह गृह्यते इति

(६४) सलोप इति लिङः सलोपोऽनन्त्यस्येति (उ१६४०) सूत्रेणेति शेषः।

(६५) भोक्त(उ८८०) इत्यतोभ इति अदभ्यस्तात्तित्यतो (उ१२४८०) ऽदिति

चानुवर्त्याह भस्यअदिति।

(६६) ऐधिध्वमित्यादौ इणः परत्वेऽपि इटः सिच आदेगताया तदग्रहणेनै-
व इटो ग्रहणात् नाङ्गत्वमिति न ढत्वमित्यागयेनाह इड्भिन्नइति।

मते तु । ऐधिष्वम् । ढवयोर्व्यस्य मस्य च द्वित्वविकल्पात्
घोऽग्न रूपानि । ऐधिषि । ऐधिष्वहि । ऐधिष्महि । ऐधि-
ष्यत । ऐधिष्येताम् । ऐधिष्यन्त । ऐधिष्यथाः । ऐधिष्ये-
याम् । ऐधिष्यध्वम् । ऐधिष्ये । ऐधिष्यावहि । ऐधि-
ष्यामहि (१) । उदात्तत्वाद्गतादेरिट्प्रसङ्गादनुदात्ताः संगृ-
ह्यन्ते ।

उद्दन्तैः (६७) यैतिरुक्त्वा शीस्तुनुचुष्विडीङ्मिभिः ।

वृङ् वृज्भ्याश्च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥

शक्तृ (६८) पच्मुचिरिच्वच्विच्व

सिच्वप्रच्छित्यज्निजिर्भजः ।

भन्ज्भुज्भ्रस्ज्मस्जियज् युज् रुज्

रन्ज्विजिर् पन्ज्प्वज् वृजः ॥

(६७) उद्दन्तभिन्ना यौत्यादिभिन्नाश्च एकाचोऽजन्ता निहता अनुदात्ता
इत्यर्थः । तत्र यु मिथ्याणादौ, रु शब्दे, रुङ् रणे, गत्याञ्चेलुभयो-
र्ग्रहणम् च्णु तेजने, शोङ् स्वप्ने, ण्णु प्रसूतने, णु स्तुतौ,
टु लु शब्दे, श्वि गतिवृद्धौ, डीङ् नभोगतौ, श्विञ् सेवायां, वृङ्
संभक्तौ, वृज् वरणे इत्येतदर्थका इहेते ग्राह्याः । मनो० ।

(६८) शक्तृ शक्तौ । कान्तः १ । डु, पच पाके, पच व्यक्तीकरणे चोभयोर्ग्रह-
णम् । सुच्ल सोत्ते, रिचिर् विरेके, रिच विवेचने, इत्युभावपि
वच संभाषे, व्रुवोवचिरपि, विच्व पृथग्भावे, पिच चरणे । चान्ताः ६ ।
प्रच्छ ज्ञोषायाम् । कान्तः १ । त्यज हानौ, श्विजिर् शुद्धिपेषणयोः,
भज् सेवायां, भन्ज् आसर्द्दने, भुज् पालनमक्षणयोः, भुजो कौटिल्ये,
इति च भ्रस्ज् पाके, टु मस्ज् शुद्धौ, यज देवपूजादौ, युजिर् योगे,
रुजो भङ्गे, रन्ज रागे, विजिर् पृथग्भावे, पन्ज सङ्गे, प्वनज परि-

अदृक्षुदृखिदृखिदृत्तुदिणुदः पद्यभिद विद्यतिर्विदः ।

शदंसदी स्कन्दतिस्विद्यौहदी क्रुध् चुधिवृध्यती ॥

वन्धिर्युध्राध्यतिरुधी व्यध्शुधः साधिसिध्यती ।

मन्यहन्नापक्षिप कृपिस्तप् तिपस्तृष्यहृष्यती ॥

लिप्लप्वपृषपृष्वपृषपीयभ्रभ्रलभ् गमनम्यमो रमिः ।

क्रुशिर्दन्शिदिशी दृशस्त्रिश्रुश्रुलिश्रुविश्रुस्पृशः कृपिः ।

षङ्गे, स्त्रज विभर्गे । जान्ताः १५ । अद भक्षणे, क्षुदिर् संपेक्षणे,
खिद दैत्ये, खिद्यतिः खिदतिश्च । खिदिर् भेदे, तद व्ययने, शुद
विनोदे, पद गतौ, भिदिर् विदारणे, विद सत्तायां, विद विचारणे,
शदृल्ल विहरणगत्यवसादेप, पद गतौ, स्कन्दिर् गतिशोषणयोः, स्विदा
गात्रप्रक्षरणे, हृद पुरीषोत्सर्गे । दान्ताः १५ । क्रुध कोपे, चुध
बुभुक्षायां, बुध अवगमने, वन्ध वन्धने, युध संप्रहारे, राध संसिद्धौ,
रुधिर आवरणे, रुध कामे, इति दिवादिश्च व्यध ताडने, शुध शौचे,
पाध संसिद्धौ, पिध संसिद्धौ । धान्ताः ११ । मन ज्ञाने, दिवादिः
हृ हिंसागत्योः । नान्तौ २ । आभ्र व्यङ्ग्यौ, क्षिप प्रेरणे, दिवादिस्तृ-
दादिश्च कृप स्पर्शे, तप सन्तापे, तप ऐश्वर्ये, दिवादिः, तप दाहे इत्यपि
णिजभावपक्षे, ति क्षरणे, तप प्रीणने, दृप हर्षविमोचनयोः,
रुधादौ वेदकौ इह पाठस्तु अनुदात्तस्य च(उ० १०३८०)इत्येतदर्थः लिप
उपलेपे, लुप्तृद्धेदने, टु वप बीजतन्तुसन्ताने, शप उपालम्भे, जि प्लप
स्वापे, स्त्रुप्तु गतौ । पान्ताः १३ । यभ सैयुने, रभ राभस्थे, डु लभ प
प्राप्तौ । भान्ताः ३ । गम्लृ गतौ, णम् प्रवृत्ते शब्दे च, यम उपरमे, रस
क्रीडायास्, मान्ताः ४ । क्रुश आक्रोशे, दन्श दंशने, दिश व्यतिसर्जने,
दृशिर् प्रेक्षणे, स्त्रुश आमर्शने, रिश रुश हिंसयां, लिश गतौ च,
विश प्रवेशे, स्पृश स्पर्शे, शान्ताः १० । कप मिलेखने, भौवादिक तौ-

तुप्त्विप् दुप्द्विप् पिप्पुप्विप्शिप्शुप्स्त्रिष्यतयो घसिः ।

वसतिर्द् हदिहिदुहो नह्मिह् रुह्लिह् वहिस्तथा ॥

अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्वाधिकं शतम् ।

तुदादौ(६६) मतभेदेन स्थितौ यौ च चुरादिषु ॥

तवृत्पी तौ वारयितुं श्यना निर्देश आहतः । किञ्च ।

स्विद्यपद्यौ सिध्यबुध्यौ मन्यपुष्यौ स्त्रिषः श्यना ॥

वसिः शपा लुका यौति निर्दिष्टोऽन्यनिवृत्तये (७०) ।

निजिर् विजिर् शल्लु इति सानुबन्धा अमी तथा(७१) ॥

विन्दतिश्चान्द्रदौर्गादेरिष्टो भाष्येऽपि दृश्यते ।

व्याघ्रभूत्यादयस्त्वनं नेह पेटुरिति स्थितम् ॥

दादिकौ, तप तष्टौ, त्विप दीप्तौ, दुष वैरुष्ये, द्विष अप्रीतौ, पिप्ल संचूर्णने, पुष पुष्टौ, विप्ल व्याप्तौ, शिप्ल विप्रेषणे, शुष शोषणे, श्लिष आलिङ्गने । धाताः ११ । षल्लु अदने, प्रलत्यन्तरस् अन्तेरा-
देशस्य त स्यात्पदेशत्वेनानुदात्तत्वं सिद्धम् । वस निवासे,
सान्तौ २ । दह भस्मीकरणे, दिह उपचये, डह दोहने, डहिरिति
च भ्रादिस्तु नेह गृह्यते । णह वन्धे, मिह सेचने, रुह जन्मप्रादुर्भा-
वयोः, लिह आस्त्रादने, वह प्रापणे । हान्ताः ८ । मनो० ।

(६६) तप्यतु इत्यत्र श्यना निर्देशस्य फलमाह तुदादाविति ।

(७०) अन्यनिवृत्तये इति अन्त्ये ये निवर्त्याः ते पुनरेते यथाक्रमं बोध्याः ।

स्विदा स्वेदमोचनयोः, पद स्थेय्ये, मेधतिबोधती, चैते भौवादिकाः मन
अवबोधने, तानादिकः, पुष पुष्टौ, पोषतिः पुष्पातिश्च स्त्रिष टाह्ने,
भौवादिकः वसि आच्छादने आदादिकः, एते सेटकाः यौतीति-
निरनुबन्धस्यैव पर्युदासात् युज् वन्धे इति क्रादिस्तु अनिट् मनो० ।

(७१) तथेति अ यनिवृत्तये सानुबन्धा निर्दिष्टा इत्यर्थस्तेन णिजि शुद्धावित्या-
दादिकः, औ विजी भयचलनयोरिति तुदादिः, शक्यतिश्च सेट्कण्वेत्यर्थः ।

रनजिमस्जी अदिपदी रुद् चुध्शुपिपुपी शिपिः ।

भाष्यानुक्ता नवेहोक्ता व्याघ्रभूत्यादिसम्भतेः ॥

स्पर्ध सङ्घर्षे । सङ्घर्षः पराभिभवेच्छा । धात्वर्थेनोपसंग्र-
हादकर्म्मकः । स्पर्धते ।

शर्पूर्व्याः खयः । ७ । ४ । ६१ ।

अभ्यासस्य शर्पूर्व्याः (७२) खयः शिष्यन्ते । हलादिः शेषः (उ० ८०)
इत्यस्यापवादः । पस्पर्ध्वे । स्पर्ध्विता । स्पर्ध्विष्यते । स्पर्ध्वताम् ।
अस्पर्ध्वत । स्पर्ध्वत । स्पर्ध्विपीठ । अस्पर्ध्विठ । अस्पर्ध्विष्यत ।
२ । गाधृ प्रतिठालिष्योर्ग्रन्थे च । गाधते जगाधे ३ । बाधृ
लोडने । लोडनं प्रतिघातः बाधते ४ । नाधृ नाधृ याचुञो
यतापै (७३) श्वय्याशीष्प । आशिपि नाथ इति वाच्यम् * ।
अस्याशिष्येवा (७४) त्मनेपदं स्यात् (नाथते ५ । अन्यत्र ।
नाथति । नाधते ६ । दध धारणे । दधते ।

अतएकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि । ६ । ४ । १२० ।

लिङ्निमित्तादेशादिकं (७५) न भवति यदङ्गं तदवयवस्यासंयु-
क्तहल्मध्येऽस्यकारस्यैकारः स्यादभ्यासलोपश्च किति लिटि ।

यलि च सेटि । ६ । ४ । १२१ ।

(७२) शर्पूर्व्या इति अतद्गुणसंविज्ञानवज्जब्रीहिस्तेन शरो न शेषः किन्तु
खयाप्तेवेति बोध्यम् । मनो० ।

(७३) उपघातो रोगः । उपघात इत्यर्थे ।

(७४) अनुदात्तत्वादेव सिद्धे नियमार्थमिदं वार्त्तिकमित्याह आशिष्येवेति ।

(७५) तन्त्रावृत्त्या लिटीत्यादेशस्यापि विशेषणमित्याह लिङ्निमित्तेति तेन

प्रागुक्तं स्यात् । आदेशश्चेह वैरूप्यसम्पादक एवाश्रीयते
शसिद्द्योः प्रतिषेधवचनात् ज्ञापकात् । तेन प्रकृतिजश्वरां
तेषु सत्स्वपि एवाभ्यासलोपो स्तएव । देधे । देधाते ।
देधिरे ७ । अतः किम् दिदिवतुः । तपरः किम् ररासे ।
एकेत्यादि किम् तत्सरतुः । अनादेशादेः किम् चकनतुः ।
लिट् आदेशविशेषणादिह स्यादेव । नेशिय । सेहे । स्कुदि
आप्रवणे । आप्रवणमुत्प्लवनमुद्धरणञ्च ।

इदितो नुम् धातोः । ७ । १ । ५८ ।

स्कुन्दते । चुस्कुन्दे ८ । शिदि शैत्ये । अकर्मकः । शिन्दते ।
शिश्चिन्दे ९ । वदि अभिवादनस्तुत्योः । वन्दते । ववन्दे
१० । भदि कल्याणे, सुखे च । भन्दते । वभन्दे ११ । मदि
स्तुतिमोदमदस्वप्रकान्तिगतिषु । मन्दते । ममन्दे १२ । सदि
किञ्चिच्चलने । सन्दते । पसन्दे १३ । क्लिदि परिदेवने
शोकेद्वयर्थः । सकर्मकः । क्लिन्दते चैवम् । चिक्लिन्दे १४ ।
मुद हर्षे । मोदते १५ । दद दाने । ददते ।

न शसददवादिगुणानाम् । ६ । ४ । १२६ ।

शसे (७६) ह्रस्वकारादीनां गुणशब्देन भावितस्य (७७)

नेशिय सेहे इत्यादि सिद्धम् अन्यथा नशसहादेर्लिटोऽन्यत्र अनेषत्
असोटेत्यादौ अन्यथाभूतादिकतया न स्यादिति भावः ।

(७६) शसेति तालव्यान्तपाठस्तु आकरविरुद्धत्वाङ्गमेव्य इति । मनो० ।

(७७) गुणशब्देन भावितस्येति अवयवावयवविभावः षष्ठ्यर्थः भावितत्वञ्च
प्रयोज्यत्वम् तच्च साक्षात्परस्मैसाधारणम् । तथा हि शशरतुः

यञकारस्तस्य एत्वाभ्यासलोपी न । दददे । दददाते । दद-
दिरे १६ । ष्वद स्वर्द आस्वादने । अयमनुभवे सकर्मकः ।
कचावकर्मकः (७८) ।

धात्वादेः (७६) षः सः । ई । १ । ई४ ।

धातोरादेः पस्य सः स्यात् । सात्पदाद्योरिति (७३०४०)
षत्वस्य निषेधः । अनु-स्वदते । सस्वदे १७ । स्वर्दते ।
सस्वर्दे १८ । उर्द माने क्रीडायाञ्च ।

उपधायाञ्च । ८ । २ । ७८ ।

धातोरुपधाभूतयोरेफवकारयोर्हल्परयोः परत इको दीर्घः
स्यात् । ऊर्दते । ऊर्दीञ्चक्रे १९ । कुर्द खुर्द गुर्द गुद क्रीडा-
यामेव । कूर्दते । चुकूर्दे २० । खूर्दते २१ । गूर्दते २२ ।
गोदते । जुगुदे २३ । षूद चरणे । सूदते । सुपूदे २४ ।
सेक (८०) सृप् सृज् सृज् स्मृत्यान्ते दन्त्याजन्तसादयः ।

पपरत्तरित्यादौ अर्ह्ये गुणे कृतेऽकारः साक्षाद्गुणप्रयोज्यः ।
लुलविधेत्यादौ ओकाररूपे गुणे कृते तस्यावादेशे तदवयवोऽकार
इति परस्परया गुणस्य तत्वाकारे प्रयोजकत्वमिति विवेकः ।

(७८) “स्वदस्व हव्यान्”त्यस्य अनुभवेत्यर्थः ‘स्वादुः सगन्धिः स्वदते तृषारे’-
त्यत्र तु स्वदते रोचते इत्यर्थद्वयार्थभेदयोर्यथाक्रमसुदाहरणे ।

(७६) धात्वादेरिति यदि धातव एव दन्त्यादयः पथेरन् तदा सिषेधेत्यादौ
आदेशप्रत्ययोरिति (६५४०) नियमात् षत्वं न स्यादिति प्रादिकान्
पठित्वा सादेशः क्रियते इति बोध्यम् । मनो० ।

८०) धातुनां लक्षणद्वारा षोपदेशत्वं व्यवस्थापयति सेकेति दन्त्यश्च अञ्च

एकाचः षोपदेशः षक् (८१) स्विद् स्वद् स्वञ्जस्वप्स्विडः ॥
 दन्त्यः केवलदन्त्यः नतु दन्तोऽजोऽपि षक्तादीनां षथग्-
 ग्रहणज्ञापकात् । ह्लाद अव्यक्तशब्दे । ह्लादते । जह्लादे २५ ।
 ह्लादी (८२) सुखे च चादयक्तशब्दे ह्लादते २६ । स्वाद आ-
 स्वादने । स्वादते २७ । पर्ह कुत्सिते शब्दे गुदरवे इत्यर्थः
 पर्हते २८ । यती प्रयत्ने । यतते । येते २९ । युट जट
 भासने । योतते । युयुते ३० । जोतते । जुजुते ३१ । विथृ
 विथृ याचने । विविथे ३२ । विवेथे ३३ । अथि शैथिल्ये ।
 अथ्यते ३४ । ग्रथि कौटिल्ये । ग्रथ्यते ३५ । कथि स्नाषा-
 याम् । कथ्यते ३६ । एधादयोऽनुदात्तेषु गताः । अथाष्टतिंश-
 त्तवर्गोऽयान्ताः परस्मैपदिनः । अत सातत्यगमने । अतति ।
 अत आदेः (७२-६४०) । आत । आततुः । आतुः । लुङि आ
 तद् स ई इति स्थिते ।

इट ईटि । ८ । २ । २८ ।

दन्त्याचौ तौ अन्तौ अव्यवहितपरौ यस्य स सकार आदिर्येषां ते
 एकाचः षोपदेशः बोध्या दन्त्यान्तेति किं चुक्कुन्दे इत्यादौ न । एकाचः
 किं सोऽसृज्यते सोऽसृज्यते इत्यादौ न । अतिप्रसङ्गवारणायान्न
 सेकसृज्यति । सेक गतौ, सृष्टृ गतौ, सृज गतौ, सृज विसर्गे, स्तृज्
 आन्धादने स्यै शब्दसंघातयोः, एषोऽन्ये इत्यर्थः ।

(८१) उक्तलक्षणेनासंगृहीतानन्यान् धातून् संगृह्णाति षक्किति षक्कः
 गतौ, जि जिदा चरणे, ज्वद आस्वादने, ज्वन्ज परिष्वङ्गे, जि षपः
 स्वप्ने, श्लिङ ईषद्धासे इत्येतेऽपि षोपदेशा इत्यन्वयः ।

(८२) ह्लादीति ईदिच्चस्य फलं श्रीदितो निष्ठायामिती (७३५-१४०) ड्निषेधः ॥

इटः परस्य सस्य लोपः स्यादीटि परे । सिज्जोप एकादेशे
सिद्धो वाच्यः * । आतीत् । आतिष्टाम् । आतिपुः ।

वद्व्रजहलन्तस्याचः । ७ । २ । ३ ।

वदेव्रजेर्हलन्तस्य चाङ्गस्याचः स्थाने वृद्धिः स्यात् सिचि पर-
स्मैपदेषु । इति प्राप्ते ।

नेटि । ७ । २ । ४ ।

इडादौ सिचि प्रागुक्तं न स्यात् । मा भवानतीत् । अति-
ष्टाम् । अतिपुः १ । चिती संज्ञाने । चेतति । चिचेत । अचे-
तीत् । अचेतिष्टाम् । अचेतिपुः २ । च्युतिर् असेचने ।
सेचनमार्द्राकरणम् आङीपदर्थेऽभिव्याप्तौ च । इर इत्संज्ञा
वाच्या * । च्योतति । चुच्योत ।

इरितो वा । ३ । १ । ५७ ।

इरितो धातोश्चैरङ् वा स्यात् परस्मैपदे परे । अच्युतत्-
अच्योतीत् ३ । अच्युतिर् चरणे । अच्योतति । चुच्योत ।
अच्युतत्-अच्योतीत् । यकाररहितोऽप्ययम् अच्योतति ४ ।
मय्य विलोडने । विलोडनं प्रतीघातः । मय्यति । ममय्य ।
यासुटः “किदाशिषीति (७८५) कित्त्वादिनिदितामिति (१७८५)
नलोपः मय्यात् ६ । कुयि ७ पुयि ८ लुयि ९ मयि १०
हिंसासंक्लेशनयोः । इदिच्चान्नलोपो न । कुम्ययात् । मय्ययात् ।
पिधु गत्याम् । सेधति । सिषेध । सेधिता । असेधीत् ।
सात्पदाद्योरिति (७३०५०) निषेधे प्राप्ते

उपसर्गात्(८३)सुनोतिसुवतिस्थति स्तौति
स्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जखञ्जाम् । ८ । ३
। ६५ ।

उपसर्गस्था(८४)दिण्निमित्तादेषां सस्य षः स्यात् ।

सदिरप्रतेः । ८ । ३ । ६६ ।

प्रतिभिन्नादुपसर्गात् सदेः (८५) सस्य षः स्यात् ।

स्तनोः । ८ । ३ । ६७ ।

सौतस्य(८६)सस्य षः स्यात् । योगविभाग उत्तरार्थः(८७) ।

(८३) सुनोतीत्यादीनां पञ्चानां श्रुतिप्रा निर्देशात् यङ्लुकि अभिसोष-
वीतीत्यादौ न पत्वम् सेनयेति ख्यन्तात् शपा निर्देशात् यङ्लुकि न,
तस्यानेकाचत्वेऽपि कौ णिलोपे आचारे कौ यङः सम्भवात् सेधेति
शपा निर्देशोऽपि तदर्थः दैवादिकनिवृत्त्यर्थश्च ।

(८४) इण्को (६५ पृ०) रित्यधिकारेऽपि उपसर्गे कवर्गासम्भवादिणोऽव संवध्यते
इत्याशयेनाहोपसर्गस्यादिणिति अत्रेदं बोध्यं यत्क्रियां प्रत्येव प्रादीनां
विशेषणत्वम् तत्क्रियां प्रत्येवोपसर्गत्वमिति नियमेन निर्गतः सावको
यस्मात् इति वाक्ये गतपदलोपे निःसावक इत्यादौ निरादीनां गमा-
दुपसर्गतया सुनोत्यादुपसर्गत्वाभावान्न पत्वम् ।

(८५) सदिरिति प्रथमा षष्ठ्यर्थे इत्याशयेन व्याचष्टे सदेरिति ।

(८६) सौतस्येति स्तनुभुस्तनुभिश्चादिस्त्वत्वे (उ१६४ पृ०) निर्दिष्टस्यैव स्तनोः
ग्रहणं नकारविशिष्टतया तस्यैव प्रत्यभिज्ञानात् ।

(८७) उत्तरेति पृथक्स्त्वत्करणत्वात् अवाच्चेति (उ३८ पृ०) स्त्वत्वे स्तनोरेव सम्भ-
वार्थो न सदेः इत्यर्थः ।

किञ्च अप्रतेरिति नानुवर्तते (८८) बाहुप्रतिष्ठाविट्त्व-
मन्युरिति ।

अवाच्चात्मना (८९) विदूर्ययोः । ८ । ३ । ६८ ।

अवात् स्तन्ने रेतयोरर्थयोः पत्वं स्यात् ।

वेश्च स्वनो भोजने । ८ । ३ । ६९ ।

व्यवाभ्यां स्वनतेः पः स्याद् भोजने (९०) ।

परिनिविभ्यः (९१) सेवसितसयसिवुसहसुट्

स्तुस्वञ्जाम् । ८ । ३ । ७० ।

परिनिविभ्यः परेषामेषां सस्य पः स्यात् । नि-पेधति ।

प्राक्सिताद्ङ्व्यवायेऽपि । ८ । ३ । ६३ ।

(८८) नानुवर्तते इति स्तन्भेरिति सूत्रे इति शेषः अननुवर्ततेः फलमाह
बाहुप्रतीति रघुवंशप्रत्ययेतत् ।

(८९) आलम्बनमाश्रयणं यथा यद्विभवदभ्यास्ते, आविदूर्यं समीप्यम् अव-
ष्टव्या गौः निरुद्धा सती समीपे आस्ते इत्यर्थः । न नञ्पूर्वादि (६५२८०)
निपेधे सत्यपि निपातनात् अविदूराद्भावप्रत्यय इति । मनो० ।

(९०) वि-प्व णंति मांसं सगृह्यं भुङ्क्ते इत्यर्थः अन्यत्र वि-स्वनति वीणेति ।

(९१) पेष्ट सेवने, पिञ् वन्धने, क्षान्तः सय इत्यजन्तः प्रत्ययविशिष्टग्रहणात्
विधितः विषय इत्यत्रैव पत्वं वि-सिनोतीत्यादौ तु न । पिवु तन्त-
सन्ताने, पृह शक्तौ, सुट् आगमः परिष्करोतीत्यादौ पत्वम् । स्तुस्वञ्जो-
स्तापसर्गात् (३३७८०) इत्यनेनैव सिद्धे पथ्यादिपूर्वयो रेतयोः
‘अङ् व्यवाये सिवादीनां वेति (३८६८०) विकल्पाय पुनर्वचनम् ।

सेवसितेत्यतः सितशब्दात् (६२) प्राक् ये सुनोत्यादयः (७३७४०) स्तोपा-
मङ् व्यवायेऽपि पत्वं स्यात् । न्यपेधत् । न्यपेधीत् । न्यपेधिष्यत् ।

स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य । ८ । ३ । ६४ ।

प्राक् सितात् स्थादिष्वभ्यासेन व्यवायेऽपि पत्वं स्यात् । एषा-
मेव (६३) चाभ्यासस्य न तु सुनोत्यादीनाम् । नि-पिपेध ।
नि-पिपिधतुः ।

सेधतेर्गतौ । ८ । ३ । ११३ ।

गत्यर्थस्य सेधतेः पत्वं न स्यात् । गङ्गां वि-सेधति ११ । पिधू-
शास्त्रे माङ्गल्ये च । शास्त्रं शासनम् ।

स्वरतिसूतिसूयतिधूजूदितो वा । ७ । २ । ४४ ।

(६२) क्तान्तात् पिज बन्धने इत्यतः प्राक् अष्टमाध्यायतृतीयपादस्य पञ्च-
पदसूत्रमारभ्य तत्रत्यसम्प्रतितमसूत्रपर्यन्तसूत्रपट्टकनिर्दिष्टा इत्यर्थः ।
(६३) अत्रेदं बोध्यम् स्थादिषु द्वे वाक्ये तत्र यद्यपि नि-पिपेधेत्यादौ पूर्व-
भागस्योपसर्गादित्यनेन (७३७४०) सिद्धिः द्वितीयस्य तु आदेशप्रत्य-
ययोरिति (६५४०) सिद्धिसिद्ध्यापि आद्यं वाक्यं फलत्रयार्थम् अभि-पि-
षेण्यपितीत्यादौ अपोपदेशस्यापि पत्वार्थम् अधि-तडावित्वादौ अव-
र्णान्नादपि द्वितीयस्य पत्वार्थं, षणि निषिद्धप्रतिप्रसवार्थञ्च तेन स्तौति-
ययोरिति (७२०४४०) नियमेन निर्वाच्यतमपि पत्वम् अभिपिपिच्छती-
त्यादावनेन स्यादेव । अभ्यासस्येति द्वितीयं वाक्यं स्थादिष्वभ्यासस्य
पत्वं न तु सुनोतोत्यादिष्विति नियमार्थं तत्फलन्तु अभिसुसुप्ततीत्यादौ
अभ्यासस्य न पत्वम् द्वितीयस्य तु स्तौतिण्योरेवेति नियमात् नेति
विशेषः । अभिसिपासतीत्यादौ षणोऽसम्भवेन आदेशप्रत्यययोरिति
पत्वम् पूर्वस्य तु न उक्तनियमादिति एवमन्यत्राप्युक्तम् । मनो० ।

स्वरत्यातेरुदितश्च परस्य वलादेराह्वधातुकस्य इड्वा स्यात् ।

भूपस्तथोर्ध्वः । ८ । २ । ४० ।

भूपः परयोस्तथोर्ध्वः स्यात् न तु दधातेः । जश्त्वम् । सिपेड-
सिपेधिय । सेङ्गा-सेधिता । सेत्यति-सेधियति । असैत्सीत् ।

भलोभलि । ८ । २ । २६ ।

भलः परस्य सस्य (६४) लोपः स्यात् भलि । असैङ्गाम् ।
असैत्सुः । असैत्सीः । असैङ्गम् । असैङ्ग । असैत्सम् । असै-
रस्य । असैत्सम् । पञ्चे असेधीत् । असेधितामित्यादि १२ ।
खाद भक्षणे । ञकार इत् । खादति । चखाद १३ । खद
स्थैर्ये हिंसायाञ्च चाङ्गक्षणे । स्थैर्ये अकर्मकः । खदति ।

अत उपधायाः । ७ । २ । ११६ ।

उपधाया अतो टद्धिः स्यात् जिति णिति च प्रत्यये परे ।
चखाद ।

णलुत्तमो वा । ७ । १ । ६१ ।

उत्तमो णल् वा णित् स्यात् । चखाद-चखद ।

अतो हलादेश्लघोः । ७ । २ । ७ ।

(६४) सस्य लोपइति तत्र प्रत्यामत्तेः भलोभलि सस्येति निर्दिष्टानां त्रया-
णामेकपदस्यत्वे एव लोपस्तेन सोमसुत् स्यातेत्यादौ नेति बोध्यम् ।

हलादेशेर्लोपोरकारस्य इडादौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा
स्यात् । अखादीत्-अखदीत् १४ । वदस्यैर्थे । पवर्गीयादिः ।
वदति । ववाद ॥ वेदिय १५ । गद व्यक्तायां वाचि । गदति ।

नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रा-
तिश्यतिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च ।

८ । ४ । १७ ।

उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य नेर्णः स्यात् गदादिषु । प्र-णि-
गदति । जगाद १६ । रद विलेखने । विलेखनस्मोदनम् ।
रराद । रेदतुः १७ । णद अव्यक्तशब्दे ।

णो नः । ६ । १ । ६५ ।

धतोरादेशस्य नः स्यात् ।

णोपदेशा (६५) स्वनर्दनाटिनाद्याध्नन्दृक्कुट्टवतः ।
नाटेर्दीर्घार्हस्य पर्युदासाद्वटादिर्णोपदेश एव । तवर्गचतु-
र्थान्तनाधतेर्नर्दनाटिनाद्याध्नन्दृक्कुट्टवतः ।

उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य । ८ । ४ । १४ ।

उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य णोपदेशस्य धातोर्नस्य णः स्यात्

(६५) नर्द शब्दे नट अवस्यन्दने चुरादिः नाटीति दीर्घनिर्देशात् णट नृता-
विति घटादिर्नेह गृह्यते नाट्य नाट्य याच्ज्जादौ टु नदि सम्बन्धौ नक्त
नाशने न नये नृती गात्रविक्षेपे एतद्विना णोपदेशा इत्यर्थस्तोषामेव
णत्वनिमित्ते सति णत्व' नत्व' पामित्यारम्भफलम् ।

समासेऽसमासेऽपि । प्र णदति । प्र णि नदति १८ । अर्द्धं गतौ
याचने च । अतच्चादेः (उ२६५०) ।

तस्मान्नङ् द्विहलः । ७ । ४ । ७१ ।

द्विहलो धातोर्दीर्घाभूतादकारात्परस्य नुट् स्यात् । आनर्द ।
आर्दीत् १८ । नर्दं गर्दं शब्दे । णोपदेशत्वाभावान्न णः ।
प्र नर्दति २० । गर्दति । जगर्दं २१ । तर्दं हिंसायाम् ।
तर्दति २२ । कर्दं कुत्सिते शब्दे । कुत्सिते कौक्षे । कर्दति
२३ । खर्दं दन्दशूके । दंशहिंसादिरूपायां दन्दशूकक्रिया-
यामित्यर्थः । खर्दति । चखर्दं २४ । अति अदि बन्धने ।
अन्तति । आनन्त २५ । अन्दति । आनन्द २६ । इदि पर-
मैश्वर्ये । इन्दति । इन्दाञ्चकार ३७ । विदि अवयवे । पवर्ग-
तृतीयादिः । विन्दति । अवयवङ्करोतीत्यर्थः । भिदीति
पाठान्तरम् २८ । गडि वदनैकदेशे । गण्डति २९ । अन्त-
त्यादयः पञ्चैते न तिङ्प्रपञ्चा इति काश्यपः । अन्ये तु तिङ्म-
पीच्छन्ति । णिदि कुत्सायाम् । निन्दति । प्र-णिन्दति ३० ।
टु नदि सम्बद्धौ ।

आदिजिण्डुडवः । १ । ३ । ५ ।

उपदेशे धातोराद्या एते इतः स्युः । नन्दति । इदित्त्वान्न-
लोपो न । नन्द्यात् ३१ । चदि आह्लादे । चचन्द ३२ ।
त्रदि चेष्टायाम् । ततन्द ३३ । कदि क्रदि क्तिदि आह्वाने
रोदने च । चक्रन्द ३४ । चक्रन्द ३५ । चलन्द ३६ । क्तिदि
परिदेवने । विक्लिन्द ३७ । शुन्ध शुद्धौ । शुशुन्ध । नलोपः ।

शुभ्यात् । ३८ । अय (६६) कवर्गीयान्ता अनुदात्तेतो द्वि-
चत्वारिंशत् । शीञ्च सेचने । तालव्यादिः दन्त्यादिरित्येके ।
शीकते । शिशीके १ । लोञ्च दर्शने । लोकते । लुलोके २ ।
सोञ्च सङ्घाते । सङ्घातो ग्रन्थः स चेह ग्रन्थमानस्य व्यापारो
ग्रन्थितुर्वा आद्ये अकर्मको द्वितीये सकर्मकः । लोकेते ३ ।
ट्रेञ्च ध्रेञ्च शब्दोत्साहयोः । उत्साहो वृद्धिरौडत्यञ्च । दिट्रेके
४ । दिध्रेके ५ । रेञ्च शङ्कायाम् । रेकते । ६ । सेञ्च ७ । सेञ्च
८ । स्वकि ९ । अकि १० । झकि ११ । गतो । तयो दन्त्यादयः ।
द्वौ तालव्यादी । अपोपदेशत्वान्न षः । सिषेके । शकि
शङ्कायाम् । शङ्कते । शशङ्के १२ । अकि लज्जणे । अङ्कते ।
आनङ्के १३ । वकि कौटिल्ये । वङ्कते १४ । मकि मण्डने ।
मङ्कते १५ । ककि लौल्ये । लौल्यङ्गर्जम्भापत्यञ्च । ककते ।
चकके १६ । कुक कृक आदाने । कोकते । चुकुके १७ ।
वर्कते । वटके १८ । ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं (६७) गुणात्पू-
र्व्वविप्रतिषेधेन । चक कृत्तौ प्रतिघाते च । चकते । चेके १९ ।
ककि २० । वकि २१ । श्वकि २२ । तकि २३ । ढौक २४ । तौक २५ ।
ष्वक २६ । वस्क २७ । मस्क २८ । टिक २९ । टीक ३० । तिञ्च ३१ ।
तीञ्च ३२ । रधि ३३ । लधि ३४ । गत्यर्थाः । कङ्कते । डुढौके ।

(६६) प्रथमं माङ्गलिकतया तवर्गान्त एधतिरभिहितस्तदनुरोधनैव कति-
चित् तवर्गीयान्तानुक्ता माटकापाठक्रमेण कवर्गीयपञ्चत्यन्तान्
क्रमेणाह अथेति ।

(६७) परमपि गुणं बाधित्वा नित्यत्वात् लिटः कित्त्वमित्याशयेनाह लिटः
कित्त्वमिति । एतच्च मसङ्गाडकमपि लिटः कित्त्वस्य सिद्धेः ।

तृतीके । सुवधातुष्विवष्वकतीनां (६८) सत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः* ।
 ष्वकते । ष्वक्ते । अतः तृतीयन्दन्त्यादिसेके । लघि भोजन-
 निवृत्तवपि । अघि वघि मघि गत्याक्षेपे । आक्षेपो निन्दा ।
 गतौ गत्यारम्भे चेत्यन्ये । अङ्गते । अनङ्गे ३५ । वङ्गते ३६ ।
 मङ्गते ३७ । मघि कैतवे च । राघ लाघ द्राघ सामर्थ्ये ।
 राघते ३८ । लाघते ३९ । ध्राघ ४० इत्यपि केचित् ।
 द्राघ आयामे च । आयामो दैर्घ्यम् । द्राघते ४१ । स्नाघ
 कत्यने । स्नाघते ४२ । अथ परस्मैपदिनः पञ्चाशत् ५० । फक्
 नीचैर्गतौ । नीचैर्गतिर्नन्दगमनमसद्व्यवहारश्च । फकति ।
 पफक् १ । तक् हसने । तकति २ । तकि कच्छजीवने ।
 तङ्कति ३ । वुक् भषणे भषणं श्वरवः । वुकति ४ । कख हसने ।
 प्र-नि-कखति ५ । ओखृ ६ राखृ ७ लाखृ ८ द्राखृ ९ ध्राखृ
 १० शोषणालमर्थयोः । ओखति । ओखाञ्चकार । श. ११
 स्नाखृ १२ व्याप्तौ । शाखति । उख १३ उखि १४ वख १५
 वखि १६ मख १७ मखि १८ गाख १९ णाखि २० रख २१
 रखि २२ लख २३ लखि २४ इख २५ इखि २६ ईखि २७
 वलि २८ रगि २९ लगि ३० अगि ३१ वगि ३२ मगि ३३
 तगि ३४ त्वगि ३५ अगि ३६ लगि ३७ इगि ३८ रिगि ३९
 लिगि ४० गत्यर्थाः । कवर्गद्वितीयान्ताः पञ्चदश । तृतीयान्ता

(६८) सुवधात्विति तेन पण्डसाचटे इत्याख्याने णिचि पण्डयतीत्यादौ
 न सत्वम् वस्तुत उपदेशे इत्युक्तेः तस्योपदेशाभावान् सुआवित्यंशो
 भाष्यकृता प्रत्याख्यातः ।

स्त्वयोदश । इह खान्तेषु रिख ४१ तख ४२ तिखि ४३ शिखि
४४ इत्यपि चतुरः । केचित् पठन्ति ।

अभ्यासस्यासवर्णो । ई । ४ । ७८ ।

अभ्यासस्य इवर्णोवर्णयोरियङुवडौ स्तोऽसवर्णोऽचि । उवोख ।
सन्निपातपरिभाषया इजादेरि (उ२३८)त्याम् । ऊखतुः ।
ऊखुः । इह सवर्णदीर्घस्याभ्यासग्रहणेन ग्रहणाद्दृक्स्वः प्राप्तो
न भवति सकृत्प्रवृत्तत्वात् । आङ्गत्वाद्वि प्रज्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्तया
दृक्स्वे कृते ततो दीर्घः वर्णादाङ्गस्वलीय इति न्यायात्परत्वाच्च ।
उङ्गति । ववखतुः । वङ्गति । सेखतुः । त्वग्नि कम्पने च ।
युग्नि ४५ जुग्नि ४६ वुग्नि ४७ वर्ज्जने । युङ्गति । घघ हसने ।
घघति । जघाघ ४८ । मघि मण्डने । मङ्गति ४९ । शिघि
आघ्राणे । शिङ्गति ५० । अथ चवर्णीयान्ताः । तत्रानुदात्तेत
एकविंशतिः । वर्च दीप्तौ । वर्चते १ । पच सेचने सेवने च ।
सचते । सेचे । सचिता २ । लोचु दर्शने । लोचते ।
लुलोचे ३ । श्वच व्यक्तायां वाचि । श्वेचे ४ । श्वच ५ श्वचि
ई गतौ । श्वचते । श्वञ्चते । कच वन्धने । कचते ७ । कचि
८ काचि ९ दीप्तिवन्धनयोः । चकञ्चे । चकाञ्चे । मच १०
मुचि ११ कल्कने । कल्कनं दन्तः शाक्यं च कथनमित्यन्ये ।
मेचे । मुमुञ्चे । मचि धारणोच्छ्वायपूजनेषु ममञ्चे १२ ।
पचि व्यक्तीकरणे । पञ्चते १३ । टुच प्रसादे । सोचते । तुष्टु-
चे १४ । ऋज गतिस्थानार्जनोपाज्जनेषु । अज्जते । नुड्विधौ
(उ४२८) ऋकारैकदेशो रेफो हल्त्वान् गृह्यते तेन द्विहल्वा-

नुट् । आनुजे १५ । ऋजि १६ भृजी १७ भर्जने । ऋञ्जते ।
उपसर्गाहतीति (४५४०) वृद्धिः । प्रार्ज्जते । ऋञ्जाञ्चके ।
आर्ज्जिष्ट । भर्जते । वभृजे । अभर्ज्जिष्ट । एजृ १८ स्वेजृ १९
भ्राजृ २० दीप्तौ । एजाञ्चके । ईज गतिकुत्सनयोः । ईजाञ्चके २१ ।
अथ द्विसप्ततिर्वज्यन्ताः (३५५१४०) परस्मैपदिनः । शुच शोके ।
शोचति १ । कुच तारे शब्दे । कोचति २ । कुञ्च क्रञ्च कौटि-
ल्याल्पीभावयोः । अनिदितामिति (१७८४) नलोपः । कुच्यात्
३ क्रुच्यात् ४ । लुञ्च अपनयने । लुच्यात् ५ । अञ्चु गतिपूजनयोः
। अच्यात् । गतौ तु (१८१४०) नलोपः । पूजायान्तु अञ्चयात् ६ ।
वञ्च ७ चञ्च ८ तञ्च ९ त्वञ्च १० स्तुञ्च ११ स्लुञ्च १२
म्बुञ्च १३ स्लुञ्च १४ गत्यर्थाः । वच्यात् । चच्यात् । तच्यात् ।
त्वच्यात् । अम्बुञ्चीत् । अस्लुञ्चीत् ।

जृस्तन्मृचुग्लुचुगुचुग्लुचुग्लुञ्चु शिवभ्यश्च । ३।

१।५८ ।

एभ्यस्तेरङ् वा स्यात् । अम्बुचत्-अम्बोचीत् । अस्लुचत्-
अस्लोचीत् । गृच १५ ग्लुच १६ कुज १७ खुज १८ स्तेय-
करणे । जुग्रोच । अग्रचत्-अग्रोचीत् । जग्लोच । अग्लुचत्-
अग्लोचीत् । अक्रोजीत् अखोजीत् । ग्लुञ्च पसज गतौ ।
अङ् । अग्लुचत्-अग्लुञ्चीत् १९ । सस्य सवेन शः जश्-
त्वेन जः । सज्जति । अयमात्मनेपद्यपि । सज्जते २० । गुजि
अय्यक्ते शब्दे । गुञ्जति । गुञ्जयात् २१ । अर्च पूजायाम् ।
आनर्च २२ । स्लेक् अय्यक्ते शब्दे । अस्फुटोऽपशब्दे चेत्यर्थः ।

ल्लेच्छति । मिम्लेच्छ २३ । लक्ष् लक्षि लक्षणे । ललच्छ
२४ । ललाञ्च २५ । वाह्ति इच्छायाम् । वाञ्छति २६ ।
आच्छि आवासे । आञ्छति । अतआदेरित्यत (उ२६४०) तप-
रकरणं स्वाभाविकह्रस्वपरिग्रहार्थम् तेन दीर्घभावान्न नुट् ।
आञ्छ । तपरकरणं सुखसुखार्थमिति मते तु नुट् । आनाञ्छ
२७ । हीह लज्जायाम् । जिहीच्छ २८ । ऊच्छा कौटिल्ये ।
कौटिल्यमपसरणमिति मैत्रेयः । उपधावाच्चेति (उ३४४०) दीर्घः ।
हृच्छति २९ । मुच्छा मोहसमुच्छ्रययोः । मूच्छति ३० ।
स्फुच्छा विसृष्टौ । स्फूच्छति ३१ । पुह प्रमादे । पुच्छति
(६६) ३२ । उह्ति उञ्छे । “उञ्छः कणशआदानम् कणिशा
द्यर्जनं शिलमिति’ यादवः । उञ्छति । उञ्छाञ्चकार ३३ ।
उह्य विवासे । विवासः समाप्तिः प्रायेणायं विपूर्वः ।
व्युच्छति ३४ । ध्रज ध्रजि धृज धृजि ध्वज ध्वजि गतौ ।
ध्रजति ३५ धञ्जति ३६ धर्जति ३७ धृञ्जति ३८ ध्वजति ३९
ध्वञ्जति ४० । कूज अव्यक्ते शब्दे । चुकूज ४१ । अर्ज
षर्ज अर्जने । अर्जति । आनर्ज ४२ । सर्जति । ससर्ज
४३ । गर्ज शब्दे । गर्जति ४४ । तर्ज भर्त्तने । तर्जति ।
ततर्ज ४५ । कर्ज व्ययने । चर्ज ४६ । खर्ज पूजने च ।
चखर्ज ४७ । अज गतिक्षेपणयोः । अजति ।

(६६) पुच्छतीति अनरङ्गत्वात् तकि कते लघूपधत्वाभावात् न गुणः
वर्णादाङ्गस्य बलीयस्त्वं तु युगपत्प्राप्तिस्थाने समानान्तये एवेति
कैयटादिभिर्न्यवस्यावितमिति न तस्यात् प्रवृत्तिः । मनोः ।

अजेर्वीघञपोः । २ । ४ । ५६ ।

अजेर्वी (१००) त्ययमादेशः स्यादाङ्धातुकविषये (१०१) घञ-
मपञ्च वर्जयित्वा । वलादावाङ्धातुके वेद्यते । विवाय ।
विध्यतुः । विव्युः । अत्र वकारस्य हल्परत्वादुपधायाच्चेति
(उ३४८०) दीर्घे प्राप्तेऽचः परस्मिन्निति (१४८०) स्थानिवद्भावे-
नाच्परत्वम् । नच नपदान्तेति (१५८०) निषेधः स्वरदीर्घयलो
पेषु लोप्राजादेश एव न स्थानिवदित्युक्तेः । यलि “एका-
च(उ३५८०) इदीर्घनिषेधे प्राप्ते ।

कसृभृष्टुस्तुष्टुश्रुवो लिटि । ७ । २ । १३ ।

एभ्यो लिटि इट् न स्यात् । क्रादीनाञ्चतुर्णां (१०२) ग्रहणं
नियमार्थं प्रकृत्याश्रयः प्रत्ययाश्रयो वा यङ्निषेधः स लिटि
चेत्तर्हि क्रादिभ्यएव नान्येभ्य इति । ततश्चतुर्णाम्यलि भार-
द्वाज (१०३) नियमप्रापितस्य वमादिषु क्रादिनियमप्रापितस्य
चेदोनिषेधार्थम् (१०४) ।

(१००) अजेर्वी दीर्घान्त आदेशः ह्रस्वान्तत्वे संवीतिरिति न सिध्येत् ।
(१०१) आङ्धातुके विषये इति तेन यङुत्पत्तेः प्रागेव वीभावे हलादित्वसम्भवात्
यङि वेवीयते इति सिद्धम् परसप्रस्यं तु नैतत्सिध्येदिति भावः । मनो० ।
(१०२) इ इति वृङ् वृजोर्ग्रहणम् क सृ भृ एषाम् एकाच उपदेशे इति
(उ३५८०) प्रकृत्याश्रये वृङ् वृजोस्तु श्रुक् कित्तीति (उ६७८०) प्रत्यया-
श्रये च निषेधे प्राप्ते नियमार्थमिदमित्याह क्रादीनामिति ।
(१०३) भारद्वाजेति ऋतो भारद्वाजस्तेति (उ५६८०) ऋदन्ताश्रयस्य थला-
श्रयस्य चेत्यर्थः ।

(१०४) निषेधार्थमिति । नेङ् वशी (उ३३६८०) लुपक्रमात् नञा प्रापितस्यैवाभाव-
स्यायं नियमो न तु विभाषावलम्बस्य वैकल्पिकाभावस्य तेन सिद्धिर्भव

अचस्तास्त्वत्यनित्यनिटो नित्यम् । ७ । २ । ६१ ।

उपदेशे (१०५) ऽजन्तो यो धातुस्तासौ नित्यानिट् ततः परस्य
यल इङ् न स्यात् ।

उपदेशेऽत्वतः (१०६) । ७ । २ । ६२ ।

उपदेशेऽकारवतस्तासौ नित्यानिटः परस्य यल इङ् न स्यात् ।

ऋतोभारद्वाजस्य । ७ । २ । ६३ ।

तासौ नित्यानिटः ऋदन्तस्यैव (१०७) यलो नेट् भारद्वाजस्य
मतेन । तेनान्यस्य स्यादेव । अयमत संग्रहः ।

सिपिध्वेलुभयम् तत्र वृङ् वृजोः प्रकृत्याश्रयस्य नियमासम्भवस्तयो-
रुदात्तत्वेनेङिषेधाप्रसक्तेः यलोऽकिञ्चेन च प्रत्ययाश्रयस्याप्यसम्भवो-
ऽतस्तद्विषये न नियमः किन्तु वमसेध्वेवहिमहीनां किञ्चेन तत्रैव
क्रादीनां त्रयाणां नियमः ।

(१०५) उत्तरस्त्रुवाउपदेशे इत्यपकथ्यते तच्चाजन्तविशेषणमित्याह उपदेशे इति
नित्यमित्यनिटो विशेषणम् । क नित्यमनिङित्यमेवायां तासि च कृपः
(उ८०८०) इत्यतस्तासौति पदमनुवर्त्य सप्तम्या विपरिणमय्याह तासा-
विति । सूत्रे तास इव यल इङ् न स्यादिति तास्यदिति षष्ठ्यर्थे वतिः ।

(१०६) नित्यानिट इत्यनुवर्त्तनात् क्रमेस्तासौ सुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते (उ
६४८०) इत्यनेन परस्मैपदे सेट्कतया नित्यानिट्कत्वाभावात् चक्रमिथे-
त्येव भवति । उपदेशे किं चकर्षिथेत्येव । अत्वतः किं विभेदिधेति । तपरः
किं रराधिधेति । तासि किं जिगृक्षतीत्यादौ सनि अनिट्कत्वेऽपि
जगृक्षिथेत्येव । नित्यानिटः किं वेट्कस्य मा भूत् आनञ्जिधेति ।

(१०७) तपरकरणात् ह्रस्वान्नेष्वेवायं नियमः । अचस्तास्त्वित्येव प्राप्तत्वात् न
निषेधविधिः । वृङ् वृजौ च यद्यपि सेट्कौ तथापि वृङ् परस्मैपदि-
त्वाभावेन यलोऽसम्भवः वृजस्तु छन्दसि वभूथेत्यादिना (उ५२२८०)
ववर्धेति निपातनात् भाषायामिटा भाव्यमित्यतो नियमोऽयमित्याह
ऋदन्तस्यैवेति ।

अजन्तोऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् यलि वेङ्गयम् ।

ऋदन्तर्हृद्वित्य निट् ताद्यन्यो लिटि सेङ् भवेत् ॥

न च (१०८) सुद्रुदीना यलि विकल्पः शङ्करः अचस्तास्व-
दिति उपदेशेऽत्वतइति च योगद्वयप्रापितस्यैव हि प्रतिषेधस्य
भारद्वाजनियमो निवर्त्तकः अनन्तरस्येति न्यायात् ।
विवयिष्य-विवेय-आजिष्य । विव्यथुः । विव्य । विवाय-विवय ।
विव्यिव । विव्यिम । वेता-अजिता । वेष्यति- अजिष्यति ।
अजतु । आजत् । अजेत् । वीयात् ।

सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु । ७ । २ । १ ।

इगन्ताङ्गस्य वृद्धिः स्यात्परस्मैपदे परे सिचि । अवैषीत्-
आजीत् । अवेष्यत्-आजिष्यत् ४८ । तेज पालने ।
तेजति ४९ । खज मय्ये । खजति ५० । खजि गतिवैकल्ये ।
खञ्जति ५१ । एजृ कस्यने । एजाञ्चकार ५२ । टु ओ स्फूर्ज्जा
वज्जनिर्घोषे । स्फूर्ज्जति । पुस्फूर्ज्ज ५३ । क्षि क्षये (१०९)
अकस्म्यकः । अन्तर्भावितग्यर्थस्तु सकस्म्यकः । जयति ।

(१०८) ननु सुद्रुप्रभृतीनां यलि भारद्वाजस्य नियमादिट् स्यात् न च क्रादि-
स्त्वै चतुर्णां ग्रहणेनास्य बाध उचितः येन नाप्राप्तन्यायेन वमादौ
क्रादिनियमप्रापितस्यैव बाधौचित्यादिगङ्गाह नचेति समाधत्ते
अचस्तास्वदिति द्वयोरनन्तरमस्य स्त्वसारम्भात् योऽयं तासौ नित्या-
निट्स्यस्योति निषेधः स भारद्वाजमते ऋदन्तस्यैव नान्यस्येति निय-
मात् सर्वेऽसिद्धिः । मनो० ।

(१०९) क्षि क्षये इति अस्याजनेषु पाठस्योचितत्वेऽपि प्रसङ्गादतीति ।

चिञाय । चिञियतुः । चिञियुः । चिञियिष-चिञेथ ।
चिञियिव । चिञियिम । चेता ।

अकृत्स्नार्वाधातुकयोर्दीर्घः । ७ । ४ । २५ ।

अजन्त(११०)स्याङ्गस्य दीर्घः स्याद्यादौ प्रत्यये परे नतु कृत्स्नार्वा-
धातुकयोः । जीयात् । अच्चेपीत् ५४ । जीज अव्यक्ते शब्दे कू-
जिना सहायस्मठितुं युक्तः । चिञीज ५५ । लज ५६ लजि ५७
भर्जने । लाज ५८ लाजि ५९ भर्त्सने च । जज ६० जजि ६१
युञ्जे । तुज हिंसायाम् । तोजति । तुतोज ६२ । तुजि पालने
६३ । गुज ६४ गजि ६५ गृज ६६ गृजि ६७ मुज ६८ मुजि ६९
शब्दार्थाः । गज मदने च । ७० वज ७१ व्रज गतौ । वद्व-
जेति (उ३६४०) वृद्धिः । अत्राजीत् ७२ । अथ टवर्गीयान्ताः
शाङ्गान्ताः (उ५२४०) अनुदात्तेतः षट्तिंशत् । अट्ट अतिक्रम-
हिंसयोः । टोपधोऽयम् (१११) । टोपधइत्येके । अट्टते ।
आनट्टे १ । वेष्ट बेष्टने । विवेष्टे २ । चेष्ट चेष्टा-
याम् । अचेष्टिष्ट ३ । गोष्ट लोष्ट सङ्घाते । जुगोष्टे ४ ।

(११०) दीर्घग्रहणेनाचष्टेति (२५४०) परिभाषोपस्थानादाहाजन्तस्येति
अयङ् यीत्यतः (उ२१०४०) यीत्यनुवर्त्तते ।

(१११) टोपधत्वेन न न्द्रा इति (उ११५४०) द्वित्वनिषेधात् दकारं विहाय
टिश्चस्य द्वित्वे दकारस्य ण्वत्वे चत्वे च कृते अट्टिटिपते इति
आट्टिटिदिति च सिद्धम् न च परत्वात् पूर्वं ण्वत्वापत्तिरसिद्धत्वात्
पूर्वत्वासिद्धे नास्ति विप्रतिषेधोऽभावाद् उत्तरस्येति न्यायात् टोपधत्वे तु
पूर्वत्वासिद्धमविवर्त्तने इति पूर्वत्वासिद्धत्वाभावात् द्वित्वे हलादिशेषे च
आट्टिटिपते आट्टिटिदिति भेदः । अनो० ।

लुलोटे ५ । घट्ट चलने । जघट्टे ६ । स्फुट विकसने ।
 स्फोटते । पुस्फुटे ७ । अटि गतौ । अण्टते । आनण्टे ८ ।
 वटि एकचर्यायाम् (११२) । ववण्टे ९ । मटि कटि शोके ।
 शोक इहाध्यानम् । मण्टते १० । कण्टते ११ । मुठि
 पालने । मुण्टते १२ । हेठ विवाधायाम् । विवाधा शायम् ।
 जिहेठे १३ । एठ च । एठाच्चक्रे १४ । हिडि गत्यना-
 द्रयोः । हिण्डते । जिहिण्डे १५ । ऊडि सङ्घाते । जुऊण्डे
 १६ । कुडि दाहे । चुकुण्डे १७ । वडि १८ विभाजने मडि
 १९ च । ववण्डे । भडि परिभाषणे । परिहासः सनिन्दो-
 पालम्भश्च परिभाषणम् । वभण्डे २० । पिडि सङ्घाते ।
 पिपिण्डे २१ । मुडि मार्जने । मार्जनं शुद्धिर्न्यग्भावश्च ।
 मुण्डते २२ । तुडि तोडने । तोडनं दारणं हिंसनश्च ।
 तुण्डते २३ । ऊडि वरणे । वरणं स्वीकारः । हरणमि-
 त्येके । ऊण्डते २४ । चडि कोपे । चण्डते २५ । शडि
 रुजायां सङ्घाते च । शण्डते २६ । तडि ताडने । तण्डते
 २७ । पडि गतौ । पण्डते २८ । कडि मदे । कण्डते २९ ।
 खडि मये ३० । हेडु होडु अनादरे । जिहेडे ३१ । जुहोडे
 ३२ । वाडु आक्षाय्ये । वशादिः । आक्षाय्यमाक्षवः । वाडते
 ३३ । द्राडु ध्राडु विगारणे । द्राडते ३४ । ध्राडते ३५ ।
 शाडु क्षाघायाम् । शाडते ३६ । अथ आ टवर्गीयान्त
 समाप्तेः परस्मैपदिनः । शौटु गर्जे । शौटति । शुशौट १ ।
 पौटु बन्धे । पौटति २ । स्नेटु स्नेडु उन्मादे । द्वितीयो

(११२) एकचर्या असहायगमनं वण्टते सहायं विना चरतीत्यर्थः ।

डान्तः । टान्तमध्ये 'पाठस्वर्यसाम्यान्नायतिवत् । स्नेडति
स्नेडति ४ । कटे वर्षावरणयोः चटे इत्येके । चकाट । सिचि
'अतो हलादेर्लघोरिति (उ४-४०) वृद्धौ प्राप्तायाम् ।

ह्रस्वन्तक्षणश्वसजागृणिश्वेदिताम् । ७ । २ । ५ ।

हमयान्तस्य जणादेर्ह्रस्वन्तस्य श्वयतेरेदितश्च वृद्धिर्न स्यादि-
डादौ सिचि । अकटीत् ६ । अट पट गतौ । आट । आटतुः ।
आटुः ७ । पपाट । पेटुः । पेटुः ८ । रट परिभाषणे ।
रराट ९ । लट बाल्ये । ललाट १० । शट रुजाविशरण-
गत्यवसादनेषु । शशाट ११ । वट वेष्टने । ववाट । ववटतुः ।
ववटुः । ववटिथ १२ । किट खिट ताप्ते । केटति १३ । खेटति
१४ । शिट पिट अनादरे । शेटति । शिशेट १५ । सेटति ।
सिषेट १६ । जट १७ भट १८ सङ्घाते । भट भृतौ १९ । तट
उच्छ्राये २० । खट काङ्क्षायाम् २१ । णट वृतौ २२ । पिट
शब्दसङ्घातयोः २३ । हट दीप्तौ २४ । षट अवयवे २५ । लुट
२६ विलोडने । डान्तोऽयमित्येके २७ । चिट परप्रेष्ये २८ ।
त्रिट शब्दे २९ । त्रिट ३० आक्रोशे । वलादिः । हिट इत्येके
३१ । इट किट कटी गतौ । एटति ३२ । केटति ३३ । कटति
३४ । ईकारः श्वीहितो निष्ठायामिति (उ३५-४०) इण्नि-
षेधार्थः केचित्तु इदितं मत्वा नुमि कृते कण्टतीत्यादि
वदन्ति । अन्ये तु इ ई इति प्रसिध्य । अयति । ‡ इयाय ।
इयतुः (११३) । इयुः । इययिथ-इयेथ । इयाय-इयय ।

‡ अयस्यदयति सुद्रामञ्जनः पद्मिनीनामित्याद्यास्तादाहरणम् ।

(११३) इयतुरित्यत्र द्वित्वे कृते एरनेकाचः (उ११-४०) इति यण्

दीर्घस्य तु इजादेच (८२३४०) इत्यामि अयाञ्चकारेत्यादि
उदाहरन्ति । मडि भूषायाम् ३५ । कुडि वैकल्ये । कुण्डति ।
कुण्डत इति तु दाहे गतम् ३६ । सुण्ड ३७ मर्दने । चडि अल्पी
भावे ३८ । सुडि खण्डने । सुण्डति ३९ । पुडि चेत्येके ।
पुण्डति ४० । रुटि लुटि स्तोत्रे । रुण्डति ४१ । लुण्डति
४२ । रुटि ४३ लुटि ४४ इत्येके । रुडि ४५ लुडीत्यपरे
४६ । स्फुटिर् विशरणे । इरित्त्वादङ् । अस्फुटत्-अस्फो-
टीत् ४७ । स्फुटीत्यपि केचित् । इदिस्त्वानुम् । स्फुण्डति
४८ । पठ व्यक्तायां वाचि । पेठतुः । पेठिथ । अपठीत्-
अप्राठीत् ४९ । वठ स्थौल्ये । ववठतुः । ववठिथ ५० । मठ
महनिवासयोः ५१ । कठ कृच्छ्रजीवने ५२ । रठ परिभाषणे
५३ । रठेत्येके ५४ । हठ मृतिशठत्वयोः । बलात्कारे इत्येके ।
हठति । जहाठ ५५ । रुठ ५६ लुठ ५७ उठ ५८ उपघाते ।
ओठति । ऊठेत्येके । ऊठति । ऊठाञ्चकार ५९ । पिठ
६० हिंसासंक्लेशनयोः । शठ केतवे च ६१ । शुठ प्रतिघाते ।
शोठति ६२ । शठीति स्वामी । शुण्डति । कुठि च । कुण्डति
६३ । लुठि आलस्ये प्रतिघाते च ६४ । शुठि शोषणे ६५ ।
रुठि ६६ लुठि ६७ गतौ । चुहु भावकरणे भावकरण-
मभिप्रायसूचनम् । चुहुति । चुचुहु ६८ । अहु अभियोगे ।

वाधित्वा अन्तरङ्गत्वात् सर्वर्णदीर्घे अचि शुभ्रवा (११८४०) मितो-
यङ् । केचित्तु वर्णादाङ्गस्य बलीयस्त्वेन सर्वर्णदीर्घं वाधित्वा घण्य-
अस्याभोत्तरेकारस्य सर्वर्णदीर्घघणौ प्रति स्थानित्वेन समानाश्रयतया
वर्णादाङ्गं बलीय इति न्यायस्यात्र प्रवृत्तेरित्याहुः फलतोरूपैक्यम्
मनो० ।

अङ्गुति । आनङ्गु ६६ । कङ्गु कार्कश्ये । कङ्गुति ७० । चुङ्गादय-
स्त्वयो दोषधाः तेन क्किपि । चुत् । अत् । कत् । इत्यादि ।
क्रीडृ विहारे । चिक्रीड ७१ । तुडृ तोड़ने । तोड़ति ।
तुतोड़ ७२ । तूडृ इत्येके ७३ । ळडृ ळडृ होडृ गतौ ।
ह्रडात् ७४ । ळडात् ७५ । होडात् ७६ । रौडृ अनादरे
७७ । रोडृ ७८ लोडृ ७९ उन्मादे । अड उद्यमे । अडति ।
आड । आडतुः आडुः ८० । लड विलासे । लडति ८१ ।
डलयोश्चैकत्र स्मरणाल्ललतीति स्वाभ्यादयः । कड मदे ।
कडति ८२ । कडि इत्येके । कण्डति ८३ । गडि वदनैक-
देशे (११४) । गण्डति ८४ । इति टवर्गीयान्ताः । अथ पवर्गी-
यान्ताः । तत्रानुदात्तेतः स्तोभत्यन्ताः (उ० ५७८) चतुस्त्रिंशत् ।
तिष्ठ तेष्ठ टिष्ठ छेष्ठ चरणार्थाः । आद्योऽनुदात्तः । क्षीरस्वामी
त्वयं खेडिति बभ्राम । तेपते । तितिपे । क्रादि (उ० ८८०)
नियमादिट् । तितिपिषे । तेप्ता । तेश्यते ।

लिङ्सिचावात्मनेपदेषु । १ । २ । ११ ।

इक्समीपाङ्गलः परौ भलादी (११५) लिङ् आत्मनेपदे परे
सिञ्चेत्येतौ कितौ स्तः । किञ्चान्न गुणः । तिष्मीष्ट । तिष्मी-
यास्ताम् । तिष्मीरन् । लुङि, भलोभलीति (उ० ४०८) सलोपः ।
अतिप्त । अतिष्माताम् । अतिष्मत १ । तेपते । तितेपे २ । तितिपे

(११४) गङ्गीति टवर्गीयान्तप्रकरणादत्रैव पाठो न्याय्य इति मनो० ।

(११५) इक्तो भलित्यतो (उ० १६६८) भलित्यनुवर्त्य प्रत्ययेऽल्गमहणे तदादि-
ग्रहणमित्याशयेनाह भलादी इति ।

तिटिपाते । तिटिपिरे ३ । तिष्टेपे । तिष्टेपाते । तिष्टेपिरे
 ४ । तेष्ट कम्पने च । ग्लेष्ट दैन्ये । ग्लेष्टपते ५ । टुवेष्ट कम्पने ।
 वेष्टपते ६ । केष्ट ७ गेष्ट ८ ग्लेष्ट ९ च । चात्कम्पने गतौ च
 सूत्रविभागादिति स्वामी । मैत्रेयस्तु चकारमन्तरेण पठित्वा
 कम्पने इत्यपेक्षत इत्याह । ग्लेष्टेरर्थभेदात् पुनः पाठः । मेष्ट
 १० रेष्ट ११ लेष्ट १२ गतौ । तपू प लज्जायाम् । तपते ।

टफलभजत्वपञ्च । ई । ४ । १२२ ।

एषामतएकारोऽध्यासलोपश्च स्यात्किति लिटि सेटि थलि
 च । त्वेपे । त्वेपाते । त्वेपिरे । ऊदित्त्वादिङ्वा । तपिता-
 तप्ता । तपिपीष्ट-तप्पीष्ट १३ । कपि चलने । कम्पते । चकम्पे
 १४ । रवि १५ लवि १६ अवि १७ शब्दे । ररम्बे । ललम्बे
 आनम्बे । लवि अवसंसने च । कव वर्णे । चकवे १८ । क्लीबृ
 धाष्ट्ये । चिक्लीवे १९ । चीबृ मदे । चीवते २० । शीभृ
 कत्यने । शीभते २१ । चीभृ चरर । रेभृ शब्दे । ररेभे २२ ।
 अभिरभी कचित्पथ्येते । अभ्रते २४ । रम्भते २५ । षभि
 २६ स्तभि २७ प्रतिबन्धे । स्तम्भते । उत्तम्भते । उदःस्थास्त-
 भोरिति (६१ष्ट०) पूर्वसवर्णः । विस्तम्भते । स्तम्भेरिति (उ३६ष्ट०)
 पत्वन्तु न भवति अविधौ निर्दिष्टस्य सौतस्यैव तत्र ग्रह-
 णात् । तद्बीजन्तु स्यास्तम्भोरिति (६१ष्ट०) पवर्गीयोपधपाठः
 स्तम्भेरिति तवर्गीयोपधपाठश्चेति साधवः । केचिदस्य टकार
 औपदेशिक इत्याहुः । तन्मते षम्भते टष्टम्भे । जभि जृभि
 गातविनासे ।

रधिजभोरचि । ७ । १ । ६१ ।

एतयोर्नुमागमः स्यादचि । जम्भते । जजम्भे । जम्भिता ।
अजम्भिष्ट २८ । जृम्भते । जजृम्भे २९ । शल्भ कत्यने ।
शशल्भे ३० । वल्भ भोजने । दन्त्योष्ठादिः । ववल्भे ३१ ।
गल्भ धाढ्यं । गल्भते ३२ । अ (स) न्मु प्रमादे । ताल-
व्यादिर्दन्त्यादिश्च । अम्भते । स्तम्भते वा ३३ । द्रुमु स्तम्भे ।
स्तोभते । वि-ष्टोभते । तुष्टुभे । व्यष्टोभिष्ट ३४ ।
अथ परस्मैपदिनः । गुप् रक्षणे ।

गुप्धूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः । ३ । १ । २८ ।

एभ्यः आयप्रत्ययः स्यात् स्वार्थे । पुगन्तेति (७१२४०) गुणः ।

सनाद्यन्ता धातवः । ३ । १ । ३२ ।

सनादयः कसेर्णिङन्ताः प्रत्यया अन्ते येषान्ते धातुसंज्ञाः
स्युः । धातुत्वान्नुडादयः । गोपायति ।

आयाद्य आर्द्धधातुके वा । ३ । १ । ३१ ।

आर्द्धधातुकविवक्षायामायादयो वा स्युः ।

कास्प्रत्ययादाममन्ते लिटि । ३ । १ । ३५ ।

कासधातोः प्रत्ययान्तेभ्यश्चाम् स्याल्लिटि नतु मन्ते । कास्य
नेकाजग्रहणं कर्तव्यम् * । सूत्रे प्रत्ययग्रहणमपनीय तत्
स्थानेऽनेकाच्च इति वाच्यमित्यर्थः ।

अतो लोपः । ६ । ४ । ४८ ।

आर्द्धधातुकोपदेशकाले यदकारान्ततस्याकारस्य लोपः स्या-

दार्ढधातुके परे । गोपायाच्चकार-गोपायास्वभूव-गोपाया-
 मास-जुगोप । जगुपतुः । ऊदित्त्वाद्देट् (७२६४०) । जुगोपिथ-
 जुगोपुथ । गोपायिता-गोपिता-गोप्ता । गोपाय्यात्-गोप्यात् ।
 अगोपायीत्-अगोपीत्-अगौप्सीत् १ । धूप सन्तापे । धूपा-
 यति । धूपायाच्चकार-दुधूप । धूपायितासि-धूपितासि २ ।
 जप ३ जल्प ४ व्यक्तायां वाचि । जप मानसे च । चप ५
 सान्त्वने । पप समवाये । समवायः सम्वन्धः सम्यगवबोधो
 वा । सपति ६ । रप ७ लप ८ व्यक्तायां वाचि । चुप
 मन्दायाङ्गतौ । चोपति । चुचोप । चोपिता ९ । तुप १०
 तुम्प ११ तुप १२ तुम्प १३ तुफ १४ तुम्फ १५ तुफ १६ तुम्फ
 १७ हिंसार्थाः । तोपति । तुतोप । तुम्पति । तुतुम्प । तुतु-
 म्पतुः । संयोगात्परस्य लिटः (७२४४०) कित्त्वाभावान्नलोपो
 (७१७८४०) न । किदाशिषीति (७१८४०) कित्त्वान्नलोपः । तुप्यात् ।
 प्रात् तुम्पतौ गवि कर्त्तरीति (४८७४०) पारस्करादिगणे ः
 पाठात् सुट् । प्र-सुम्पति गौः । श्रुतिपा निर्देशाद्यङ्लुकि न ।
 प्र-तोतुम्पति । तोपति । तुम्पति । तोफति । तुम्फति ।
 तोफति । तुम्फति । इहाद्यौ द्वौ पञ्चमषष्ठौ च नीरेफाः ।
 अन्ये सरेफाः । आद्याश्चत्वारः प्रथमान्ताः ततो द्वितीयान्ताः ।
 अष्टाव-रवन्तः । पर्प रफ रफि अर्ब पर्व लर्व वर्ब मर्व
 कर्व खर्व गर्ब शर्व षर्व चर्व गतौ । आद्यः प्रथमान्तः
 ततो द्वौ द्वितीयान्तौ तत एकादश तृतीयान्ताः । द्वितीय-
 तृतीयौ मुक्ता सर्वे रोपधाः । पर्पति । पर्पर्प १८ । रफति
 १९ । रम्फति २० । अर्बति । आनर्ब २१ । पर्वति २२ ।

ः पारस्करादिगणे प्रादित्यादि न गण्यत्वं प्रमादात् खलितम् ।

लर्वति २३ । वर्वति २४ । पवर्गीयादिरयम् । मर्वति २५ ।
 कर्वति २६ । खर्वति २७ । गर्वति २८ । शर्वति २९ ।
 सर्बति ३० । चर्वति ३१ । कुवि आच्छादने । कुस्वति ३२ ।
 लुवि तुवि अर्द्दने । लुस्वति ३३ । तुस्वति ३४ । चुवि वक्ता-
 संयोगे । चुस्वति ३५ । घृभु घृन्भु हिंसार्थौ । सर्भति ।
 ससर्भ । सर्भिता ३६ । स्मभति । सस्मभ । स्मभ्यात् ३७ ।
 पिभु शिग्भु इत्येके । सेभति ३८ । शिम्भति ३९ । शुभ ४०
 शुन्भ ४१ भाषणे । भासने इत्येके हिंसायामित्यन्ये ।

अथानुनासिकान्ताः । तत्र कस्यन्ता (७६०४०) अनु-
 दात्तेतो दश् । घिणि घुणि घृणि ग्रहणे । नुम् । टुत्वम् ।
 घिण्यते । जिघिष्ये १ । घुण्यते । जुघुष्ये २ । घृण्यते जघृष्ये ३ ।
 घृणाघूष्य भ्रमणे । घोण्यते ४ । घूष्यते ५ । इमौ तुदादौ (७१५२४०)
 परस्मैपदिनौ । पण व्यवहारे सुतो च । पन च । सुतावित्येव
 सम्बध्यते यथकृनिर्द्देशात् । पनिसाहचर्यात्पणेरपि (७५७४०४०)
 सुतावेवायप्रत्ययः । व्यवहारे तु । पण्यते । पेणे । पण्यते-
 त्यादि । सुतावनुबन्धस्य केवले चरितार्थत्वादायप्रत्ययान्ता-
 न्नात्मनेपदम् । पणायति । पणायाञ्चकार । पेणे । पणायि-
 तासि । पण्यतासे । पणाय्यात् । पण्यीष्ट ६ । पनायौ ।
 पनायाञ्चकार । पेने ७ । भाम क्रोधे । भामते । बभामे
 ८ । क्षमू ष सहने । क्षमते । चक्षमे । चक्षमिषे-चक्षसे ।
 चक्षमिध्वे । चक्षन्ध्वे । चक्षमिवहे ।

स्वोच्च । ८ । २ । ६५ ।

६०

सिद्धान्तकौमुदी ।

मान्तस्य धातोर्भास्य नकारादेशः स्यान्नकारे वकारे च परे ।
णत्वम् । चक्षण्वहे । चक्षमिमहे-चक्षण्वहे । क्षमिष्यते-
क्षंस्यते । क्षमेत । आशिषि । क्षमिषीष्ट-क्षंसीष्ट । अक्ष-
मिष्ट-अक्षंस ८ । कमु १० कान्तौ । कान्तिरिच्छा ।

कर्मेण्ड् । ३ । १ । ३० ।

स्वार्थे । डित्त्वान्तङ् । कामयते ।

अयामन्ताल्वाय्येत्विष्णुषु । ६ । ४ । ५५ ।

आम् अन्त आलु आय्य इत्तु इष्णु एषु णेरयादेशः स्यात् ।
वक्ष्यमाणलोपापवादः । कामयाच्चक्रे । आयादय आर्द्ध-
धातुके (८५७४०) वा । चकमे । कामयिता-कमिता । काम-
यिष्यते-कमिष्यते ।

णि श्रि द्रु सुभ्यः कर्त्तरि चङ् । ३ । १ । ४८ ।

ण्यन्तात् अप्रादिभ्यश्च ज्ञेचङ् स्यात्कर्त्तर्ये लुङि परे । काम-
इ, अ, तेति स्थिते ।

णोरनिटि । ६ । ४ । ५१ ।

अनिडादावार्द्धधातुके परे णेल्लोपः स्यात् । परत्वात् एरने-
काचः (११८४०) इति यणि प्राप्ते । ण्यल्लोपावियङ्यण्गुणटद्धि-
दीर्घेभ्यः पूर्वविप्रतिषेधेनेति * वार्त्तिकम् । णिलोपस्य तु पाच-
यते पाक्तिरित्यादि क्तिजन्तेष्ववकाश इति भावः । वस्तुतस्त्वनि-
टीति वचनसामर्थ्यादार्द्धधातुकमातमस्य विषयः । तथाचेय-

ङादेरपवादएवायम् । इयङ् अततच्चत । यण् । घ्राटिटत् ।
गुणः । कारणा । वृद्धिः । कारकः । दीर्घः कार्यते ।

गौ चङुपधाया ह्रस्वः । ७ । ४ । १ ।

चङ्परे गौ यदङ्गन्तस्योपधाया ह्रस्वः स्यात् ।

चङि । ६ । १ । ११ ।

चङि परे अनभ्यासस्य धात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तो-
ऽजादेशु द्वितीयस्य ।

सन्वल्लुवुनि चङ्परेऽनग्लोपे । ७ । ४ । ६३ ।

चङ्परे इति वज्रव्रीहिः । स चाङ्गस्येति च द्वयमप्यावर्तते ।
अङ्गसंज्ञानिमित्तं यच्चङ्परं णिरिति यावत् तत्परं यल्लुवु
तत्परो योऽङ्गस्याऽभ्यासस्तस्य सनीव कार्यं स्यात् णावग्लोपे-
ऽसति । अथवाऽङ्गस्येति नावर्तते । चङ्परे गौ यदङ्गन्तस्य
योऽभ्यासो लघुपरस्तस्येत्यादि प्राग्वत् ।

सन्त्यतः । ७ । ४ । ७६ ।

अभ्यासस्यात इकारः स्यात्सन्ति ।

दीर्घो लघोः । ७ । ४ । ६४ ।

लघोरभ्यासस्य दीर्घः स्यात्सन्नुद्गावविषये (११६) । अचीक-

(११६) लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे इति सर्वमिहावर्तते तदाह सन्नुद्गावेति ।

तेन हलादेरिति प्राचीनोक्तं निर्मुलताडपेक्षमित्यपि ध्वनयति नहि

मत । शिङ्भावपक्षे । कमेर्ज्ञे चङ् वक्तव्यः • । णेरभावान्न
दीर्घसन्वद्भावौ । अचकमत । संज्ञायाः (११७) कार्यकालत्वादङ्
यत् द्विरुच्यते तत्रैव दीर्घः सन्वच्च नानेकाच्चिति माधवः ।

चकास्यर्थापयत्यूर्सोत्यादौ नाङ् द्विरुच्यते ।

किन्तुस्यावयवः कश्चित्स्मादेकाच्चिदन्वयम् ॥

वस्तुतो (११८) ङस्याऽवयवो योऽभ्यास इति वर्णनात् ।

ऊर्णो दीर्घोऽर्थापयतौ द्वयं स्यादिति मन्महे ॥

चकासौ तूभयमिदन्न स्यात्स्याच्च व्यवस्थया (११९) ।

णोर्विशेष्यं सन्निहितं लघुनीत्यङ्गमेव वा ॥

सुनिवयोक्तिं विना हलादेरिति पूरयितुं चितं न वा वृत्तिकारा-
दिभिरप्युक्तम् । मनो० ।

(११७) संज्ञाया इति सन्वत्त्वमुनीति (उ६१४०) दीर्घो लघोरिति (उ६०४०)
स्त्वद्वयेऽङ्गस्येत्यनुपसर्तते अन्यस्येति च (उ२०१४०) तत्र चाभ्याससंज्ञा
कार्यकाला तेनैकाचो हे तयोः पूर्वस्येति फलितम् हे इत्यत्र च
उच्चारणे इति विशेष्यमनुपसर्तकमध्यार्हेत्तव्यं तच्च लदन्तं तद्योगादङ्गस्येति
कर्मणि षष्ठी तेनाङ्गं यत् द्विरुच्यते तत् पूर्वस्य दीर्घसन्वद्भावौ विधीय-
मानावेकाच्चेव फलितौ । तदिदं माधवजतं श्लोकद्वयेनोपनिबद्धम्
चौर्णुनचदित्यादौ दीर्घो लघुः (उ६१४०) रित्यभ्यासस्य दीर्घो न
भवति चङ्परे णौ यदङ्गं तस्य योऽभ्यास इति सूत्रार्थात् अत्र
त्वङ्गावयवस्याभ्यासो न त्वङ्गस्येति माधवोक्तम् ।

(११८) अथाधिकारपक्षेऽवयवार्थितत्वात् वृत्त्यादिषु स्वीकृतत्वाच्चेत्याह
वस्तुत इति ऊर्णोः दीर्घः स्यादित्यनुपपद्यते सन्वद्भावस्त्वह
नोपपद्यते णौ कृतस्य स्थानिवद्भावेन लुगब्दस्य द्वित्वे सत्यभ्यासे
ऽनूर्णोवादिति भावः । मनो० ।

(११९) व्यवस्थयेति चङ्परे णौ यत्तु इति व्याख्याने येन नाव्यवधानन्या-

इति व्याख्याविकल्पस्य कैयटेनैव वर्ष्नात् ।

षेदग्लोपेऽपि (१२०) सम्बन्धस्त्वगितामपि सिद्धये ॥

अथ क्रमन्ता (उ६४४०) स्त्रिंशत्परस्मैपदिनः । अण १ रण २
वण ३ भण ४ मण ५ कण ६ कण ७ वण ८ क्षण ९ घण १०
शब्दार्थाः । अणति । रणति । वणति । वकारादित्वादेत्वा-
भ्यासलोपो न । ववणतुः । ववणिथ । धणिरपि कैश्चि-
त्य्यते । धणति । ओणु अपनयने । ओणति । ओणाञ्च-
कार ११ । ओणु वर्ष्गत्योः । ओणति । शुओण १२ ।
ओणु सङ्घाते । ओणति १२ । लोणु च १४ । ओणादय-
स्त्वयोऽमी तालव्योष्मादयः । पैणु गतिप्रेरणहेषणेषु । लैणु
इति कचित्प्रत्ययते । पिपैण १५ । ध्रन शब्दे । उपदेशे ना-
न्तोयं रषाभ्यामिति (१०६४०) णत्वम् । ध्रणति । नोपदेशफलं
यङ्लुकि दंभन्ति १६ । रणेत्यपि केचित् । रेणतुः । रेणिथ ।
कनी दीप्तिकान्तिगतिषु । चकान १७ । षन १८ वन १९ शब्दे
स्वनति । वनति । वन२० घण २१ सम्भक्तौ । वनेरर्थभेदात्पूनः
पाटः । सनति ससान । सेनतुः ।

ये विभाषा । ६ । ४ । ४३ ।

जनसनखनामात्त्वं वा स्याद्यादौ किङ्ति । सायात्-सन्यात् ।

येन एकवर्णव्यवधाने अपीपचदित्यादावेव भाव्यं नत्वनेकव्यवधाने
इति । मनो० ।

(१२०) चङ्परे इत्यावर्त्याग्लोपविशेषणतयापि योजितं तस्य फलमाह
षेरिति अगितामिति पठिकमिशकिप्रभृतीनामित्यर्थः ।

अम गत्यादिषु । कनी दीप्तिकान्तिप्रतीत्यत्र गतेः परयोः
 शब्दसम्भक्तयोरादिशब्देन ग्रहः । अमति । आम २२ । द्रम
 २३ हस्म २४ मोस्र २५ गतौ । द्रमति । दद्राम क्षान्तेति (७५१४०)
 न वृद्धिः । अद्रमीत् । हस्मति जहस्म । मीमति । मिमीम ।
 अयं शब्दे च । चसु २६ छसु २७ जसु २८ भसु २९ अदने ।

ठिवुल्लमुचमां शिति । ७ । ३ । ७५ ।

एषामचो दीर्घः स्याच्छिति । आडि चम इति वक्तव्यम् * ।
 आचामति । आडि किम् चमति वि-चमति । अचमीत् ।
 जिमिङ्गेचित्पटन्ति जेमति । क्रमु पादविच्छेपे ।

वा भ्राशभ्राशम्भसुक्रमुल्लमु वसिचुटिलषः । ३

१ । ७० ।

एभ्यः श्यन्वा स्यात्कर्त्तर्ये सार्वधातुके परे ।

क्रमः परस्मैपदेषु । ७ । ३ । ७६ ।

क्रमेदीर्घः स्यात्परस्मैपदे परे शिति । क्राम्यति-क्रामति ।
 चक्राम । क्राम्यतु-क्रामतु ।

स्तुकमोरनात्मनेपदनिमित्ते । ७ । २ । ३६ ।

अतैवेट् । अक्रमीत् ३० । अथ रेवत्यन्ताः (७६७४०) अनुदा-
 त्तैतः । अय १ वय २ पय ३ मय ४ चय ५ तय ६ णय ७ गतौ । अयते

दयायासञ्च । ३ । १ । ३७ ।

दय अय आस् एभ्य आम् स्याल्लिटि । अयाञ्चक्रे । अयिता ।
अयिपीष्ट ।

विभाषेष्टः । ८ । ३ । ७६ ।

दूणः परो यदृष्ट ततः परेषां पीध्वं लुङ्लिटान्वस्य वा मूर्द्ध-
न्यादेशः स्यात् । अयिपीढ्वम्-अयिपीध्वम् । आयिष्ट ।
आयिढ्वम्--आयिध्वम् ।

उपसर्गस्यायतौ । ८ । २ । १६ ।

अयतिपरस्योपसर्गस्य यो रेफस्तस्य लत्वं स्यात् । ज्ञायते ।
पलायते । निस्डसो रुत्वस्यासिद्धत्वान्न लत्वम् । निरयते ।
दुरयते । निर्दुरोस्तु निलयते डुलयते । प्रत्ययइति त्विणो
रूपम् । अथ कथमुदयति विततोर्द्ध्वरश्मिरज्जाविति माघः
इष्ट किष्ट कटी इत्यत्र प्रल्लिष्टस्य एर्भविध्यति । यद्वा अनुदात्ते
त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् चञ्चिडोडित्करणत्वात् ज्ञापकात् ।
वादित्वात् । ववये । पेये । मेये । चेये । तेये । प्र-णयते ।
नेये । दय दानगतिरक्षणहिंसादानेषु । आदाने ग्रहणम् ।
दयाञ्चक्रे ८ । रय ९ गतौ । ऊयी तन्नुसन्तप्ने । ऊयाञ्चक्रे
१० । पूयी विसरणे दुर्गन्धे च । पूयते । पूप्ये ११ । क्रूयी
शब्दे उन्दे च । चुक्रूये १२ । क्ष्मायी विधूनने । चक्ष्माये
१३ । स्फायी १४ ओ ष्यायी १५ वृद्धौ । स्फायते । पस्फाये ।
ष्यायते ।

लिङ्यङोश्च । ६ । १ । २८ ।

लिटि यङि च ष्यायः पीभावः स्यात् । पुनः प्रसङ्गविज्ञाना-
त्योशब्दस्य द्वित्वम् । एरनेकाचइति (११८४०) यण् । पिष्ये ।
पिष्याते । पिष्यिरे ।

दोषजनबुधपूरितायिष्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् ।

३ । १ । ६१ ।

एभ्यश्चेच्चिण्वा स्यात् एकवचने तशब्दे परे ।

चिणो लुक् । ६ । ४ । १०४ ।

चिणः परस्य तशब्दस्य लुक् स्यात् । अष्यायि-अष्यायिष्ट ।
तायृ सन्तानपालनयोः । सन्तानः प्रवन्धः । तायते । तताये ।
अतायि-अतायिष्ट १६ । शल १७ चलनसंवरणयोः । वल
१८ वल्ल १९ संवरणे सञ्चरणे च । ववले ववल्ले । मल
मल्ल धारणे । मेले २० । ममल्ले २१ । भल भल्ल परिभाषण-
हिंसादानेषु । वभले २२ । वभल्ले २३ । कल शब्दसंख्या-
नयोः । कलते । चकले २४ । कल्ल अव्यक्ते शब्दे । कल्लते
२५ । अशब्द इति स्वामी । अशब्दस्तूष्णींभाव इति च ।
तेष्ट देष्ट देवने । तितेवे २६ । दिदेवे २७ । घेष्ट गेष्ट ग्लेष्ट पेष्ट
मेष्ट न्लेष्ट सेवने । परिनिविभ्य इति (७३८४०) षत्वम् । परि-
षेवते । सिषेवे २८ । अयं सोपदेशोऽपीति न्यासकारादयः ।
तङ्गाप्यविरुद्धम् (१२१) । गेवते । जिगेवे २९ । जिग्लेवे ३० ।

(१२१) यदि सोपदेशः स्यात्तदा स्थायतिरिवायमपि सोपदेशलक्षणे पर्थु-
दक्षेत तदकरणान्नायं सोपदेश इति भावः । तत्त्व० ।

पेपेवे ३१ । सेवते ३२ । स्लेवते ३३ । शेष्ट ३४ खेष्ट ३५
तेष्ट ३६ इत्यप्येके । रेष्ट स्रवगतौ । स्रवंगतिः स्रुतगतिः ।
रेवते ३७ । अथावत्यन्ताः (७००८०) परस्मैपदिनः । मय्य
अन्वने । ममय्य १ । सूर्य्य २ ईर्य्य ३ ईर्य्य ४ ईर्य्यार्थाः ।
हय गतौ । अहयीत् ५ । यान्तत्वान्न (७५३६०८०) वृद्धिः ।
शुच्य अभिषवे । अवयवानां शिथिलीकरणं सुरायाः सन्धानं
वाऽभिषवः स्नानञ्च । शुशुच्य ६ । चुच्य ७ इत्येके । हय्य
गतिकान्त्योः । जहय्य ८ । अल भूषणपर्याप्तिवारणेषु ।
अलति । आल ।

अतो लान्तस्य । ७ । २ । २ ।

लोति लुप्तपठोक्तम् (१२२) अतः समीपौ यौ लौ तदन्त-
स्यातो (१२३) वृद्धिः स्यात्परस्मैपदे परे सिचि । नेष्टीति
(७३६८०) निषेधस्य अतो हलादेरिति (७४०८०) विकल्पस्य
चापवादः । मा भवानालीत् ९ । अयं स्वरितेदित्येके ।
तन्मते अलते इत्याद्यपि । जिफता विसरणे । टफलेति
(७५६८०) एत्त्वम् । फेलतुः । फेलुः । अफालीत् १० । मील

(१२२) यद्यप्यवयवचनेनान्तशब्देन बहुव्रीहिरङ्गं चान्यपदार्थः तर्ह्यन्त-
ग्रहणमनर्थकं विशेषणेन तदन्तविधेः सिद्धत्वात् अथ समीपवाचि-
नान्तशब्देन षष्ठीसमासे रेफलकारसमीपमतस्यातो वृद्धिरित्यर्थो-
लभ्येत तर्हि अङ्गप्रभृतिषु स्यात् अथ लृ च तदन्तश्चेति कर्म-
धारयस्तर्हि पूर्वनिपातः स्यादित्यत आह नुमेति अत्रात इति तन्वा-
वृत्तम् । मनो० ।

(१२३) तदन्तस्याङ्गस्येत्यर्थः लान्तस्याङ्गस्येत्युक्ते अश्वसीदित्यादौ स्यात्
तवात्यलकारस्याकारसमीपमतत्वेऽपि तदन्तस्याङ्गत्वात् द्वितीय-

११ श्लील १२ स्त्रील १३ क्ष्लील १४ निमेषणे । निमेषणं
 सङ्कोचः । द्वितीयस्तालव्यादिः । तृतीयो दन्त्यादिः । पील १५
 प्रतिष्टम्भे । प्रतिष्टम्भो रोधनम् । नील वर्णे । निनील १६ ।
 शील समाधौ । शीलति १७ । कील १८ बन्धने । कूल १९
 आवरणे । शूल २० रुजायां सङ्कोचे च । तूल निष्कर्षे ।
 निष्कर्षो निष्कोषणम् । तच्च अन्तर्गतस्य वह्निर्निःसारणम् ।
 तुतूल २१ । पूल २२ सङ्घाते । मूल २३ प्रतिष्ठायाम् । फल
 निष्पत्तौ । फेलतुः । फेलुः २४ । चुल्ल २५ भावकरणे । भाव-
 करणमभिप्रायाविष्कारः । फुल्ल २६ विकसने । चिल्ल २७ शै-
 थिल्ये भावकरणे च । तिल गतौ । तेलति २८ । तिल्लेत्येके ।
 तिल्लति २९ । वेल् ३० चेल् ३१ केल् ३२ खेल् ३३ च्वेल् ३४
 वेल् ३५ चलने पञ्च ऋदितः षष्ठो लोपधः । पेल् ३६ फेल्
 ३७ शेल् ३८ गतौ । पेल् ३९ इत्येके । खल सञ्चलने ।
 चख्खाल । अख्खालीत् ४० । खल ४१ सञ्चये । गल अदने ।
 गलति । अगालीत् ४२ । पल गतौ । खलति ४३ । दल ४४
 विसरणे । खल खल्ल आशुगमने । शख्खाल । अख्खालीत् ४५ ।
 शखल्ल । अखल्लीत् ४६ । खोल् खोर्क् गतिप्रतिघाते । खोलति
 ४७ । खोरति ४८ । खोर्क् गतिचातुर्ये । घोरति ४९ । त्सर
 क्लृप्तगतौ । तत्सार । अत्सारीत् ५० । क्सर क्लृप्ते । चक्सार
 ५१ । अम् ५२ बम् ५३ मम् ५४ चर ५५ गत्यर्थाः ।
 चरतिर्भक्षणेऽपि । अम्ति । आनम् । मा भवानम्मीत् ।
 अङ्गान्तरेफस्यातः समीपत्वाभावान्न वृद्धिः । षिवु निरसने ।

स्याङ्गत्वे ऽप्यकारसमीपवर्त्तिताभावान्नेति बोध्यम् ।

ठिवृक्तम्विति (उ६४४०) दीर्घः । ठीवति । अस्य द्वितीयस्यकार
ठकारो वेति वृत्तिः । तिष्ठेव । तिष्ठिवतुः । तिष्ठिवुः
टिष्ठेव । टिष्ठिवतुः । टिष्ठिवुः । हलि चेति (१५७४०) दीर्घः ।
ठीव्यात् पू६ । जि जये । अयमजन्तेषु पठितु युक्तः । जय
उत्कर्षप्राप्तिः । अकर्म्मकोऽयम् । जयति ।

सन्लिटोर्जः । ७ । ३ । पू७ ।

जयतेः सन्लिङ्निमित्तो योऽभ्यासस्ततः परस्य कुत्वं स्यात् ।
जिगाय । जिग्यतुः । जिग्युः । जिगयिथ—जिगेथ ।
जिग्यिव । जिग्यिम । जेता । जीयात् । अजै-
पीत् पू७ । जीव प्राणधारणे । जिजीव पू८ । पीव मीव
तीव णीव स्यौल्ये । पिपीव पू९ । मिमीव ६० । तितीव
६१ । निनीव ६२ । चीवु ६३ च्वेवु ६४ निरसने । उर्वी
६५ तुर्वी ६६ युर्वी ६७ दुर्वी ६८ धुर्वी ६९ हिंसार्थाः ।
ऊर्वीञ्चकार । उपधायां चेति (उ३४४०) दीर्घः । तुतूर्व । रुर्वी
उद्यमने । गूर्वति । जुगूर्व ७० । सुर्वी ७१ बन्धने । पूर्व
७२ पर्व ७३ मर्व ७४ पूरणे । चर्व अदने ७५ । भर्व ७६
हिंसायाम् । कर्व ७७ खर्व ७८ गर्व ७९ दर्पे । अर्व शर्व षर्व
हिंसायाम् । आनर्व ८० । शर्वति ८१ । सर्वति ८२ । इवि
व्याप्तौ ॥ इन्वति । इन्वाञ्चकार ८३ । पिवि ८४ मिवि ८५
णिवि ८६ खेचने । तृतीयो मूर्द्धन्योष्मादिरित्येके । सेवन
इति तरङ्गिण्याम् । पिन्वति । पिपिन्व । हिवि ८७ दिवि
८८ धिवि ८९ जिवि ९० प्रीणनार्थाः । हिन्वति । दिन्वति ।

धिन्विञ्जरव्योर च । ३ । १ । ८० ।

अनयोरकारोऽन्तादेशः स्यादुप्रत्ययस्य श्रुतिपये । अतो लोपः (३५.७८०) तस्य स्थानिवद्भावात्तद्व्युपधगुणो न । उप्रत्ययस्य पितृ गुणः । धिनोति । धिनृतः । धित्वन्ति ।

लोपश्चास्यान्यतरस्यां स्वीः । ६ । ४ । १०७ ।

असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तस्याङ्गस्य लोपो वा स्यात् सवयोः परयोः । धिन्व—धिनुवः । धिन्मः—धि, मः । मिपि तु परत्वाद्गुणः । धिनोमि ।

उतञ्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् । ६ । ४ । १०६ ।

असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तादङ्गात्परस्य हेर्लुक् स्यात् । धिनु । नित्यत्वाद्दुकारलोपात्पूर्वमाट् धिनवाव । धिनवाम । जिन्वति । इत्यादि । रिवि रवि धवि गत्यर्थाः । रिण्वति ८१ । रण्वति ८२ । धन्वति ८३ । कविहिंसाकर-णयोश्च । चकाराङ्गतौ । कणोति ८४ । इत्यादि धिनोतिवत् । अयं स्वादौ च । सव वन्धने । सवति । सेवतुः सेवुः । अमवीत्-अमावीत् ८५ । अव रक्षणगतिकान्तिप्रीतिह-मप्रवगमप्रवेशश्रवणस्वास्थ्ययाचनक्रियेच्छादीप्तप्रवाप्त्यालिङ्ग-नहिंसादानभागवृद्धिषु (१२४) । अवति । आव । मा

(१२४) एकोनविंशतिरर्थाः कान्तिः शोभा तप्तिरिच्छानाशः स्वास्थ्यः स्वामित्वं दीप्तिस्तेजः । हिंसा हननसादानं ग्रहणं न तु दानं 'भागे वृद्धौ ग्रहे वधे, इति बोधदेवैकवाक्यत्वात् ।

भवानवीत् ६३ । धावु गतिशु द्वयोः । स्वरितेत् । धावति ।
 धावते । दधाव । दधावे (१) । अथोष्मान्ता आत्मनेपदिनः ।
 धञ धिञ् सन्दीपनक्लेशनजीवनेषु । धुञ्जते । दुधुञ्जे १ ।
 धिञ्जते । दिधिञ्जे २ । वृञ् वरणे । वृञ्जते । ववृञ्जे ३ । शिञ्
 विद्योपादाने । शिञ्जते ४ । भिञ् भिच्चायामलाभे लाभे च ।
 भिञ्जते ५ । क्लेश अय्यक्तायां वाचि । बाधने इति दुर्गः ।
 क्लेशते । चिक्लेशे ६ । दञ् दृङ् शीघ्रार्थे च । दञ्जते ।
 ददञ्जे ७ । दीञ् मौण्डेऽन्योपनयननियमव्रतादेशेषु ।
 दीञ्जते । दिदीञ्जे ८ । ईञ् दर्शने । ईचाञ्चक्रे ९ । ईष
 गतिहिंसादर्शनेषु । ईषाञ्चक्रे १० । भाष व्यक्तायां वाचि ।
 भाषते ११ । वर्ष स्नेहने । दन्तोऽध्यादिः । ववर्षे १२ । गेषृ १३ ।
 अन्विच्छायाम् । ग्लेषृ १४ इत्येके । अन्विच्छा अन्वेषणम् ।
 जिगेषे । पेष् प्रयत्ने । पेषते १५ । जेषृ १६ णेषृ १७ एषृ १८
 प्रेषृ १९ गतौ । जेषते । नेषते । एषाञ्चक्रे । पिप्रेषे । रेष्
 २० हेष् २१ हेष् २२ अव्यक्ते शब्दे । आद्यो वृकशब्दे
 ततो द्वौ अश्वशब्दे । रेषते । हेषते । हेषते । कास् शब्द-
 कुत्सायाम् । कासाञ्चक्रे २३ । भास् दीप्तौ । वभासे २४ ।
 शास् रास् शब्दे । नासते २५ । प्र-^{रा}णासते २६ । णस
 कौटिल्ये । नसते २७ । भ्यस भये । भ्यसते । बभ्यसे २८ ।
 आडः शसि इच्छायाम् । आ-शंसते । आ-शशंसे २९ । असु
 ३० ग्लसु ३१ अदने । जप्रसे । जग्लषे । ईह चेष्टायाम् ।
 ईहाञ्चक्रं ३२ । वहि ३३ महि ३४ वृङ्गौ । वंहते । ववंहे ।
 मंहते । अहि गतौ । अंहते । आनह्ने । ३५ । गहं गल्ह

कुत्सायाम् । जगर्ह ३६ । जगल्हे ३७ । वर्ह ३८ बल्ह ३९
 प्राधान्ये । औश्वादी । वर्ह ४० बल्ह ४१ परिभाषणहिंसाच्छा-
 दनेषु । दन्तोश्वादी । केचित्तु पूर्वयोर्दन्तोश्वादितामन-
 योरौश्वादितां चाङ् । स्निह गतो । पिस्निहे ४२ । वेह ४३
 जेह ४४ वाह ४५ प्रयत्ने । आद्यो दन्तोश्वादिः । अन्यः
 केवलोश्वादिः । उभावप्योश्वादी इत्येके । दन्तोश्वादी इत्य-
 परे । जेहतिर्गत्यर्थोऽपि । ववाहे । द्राह ४६ निद्राक्षये ।
 निक्षेपे इत्येके । काश्च दीप्तौ । चकाशे ४७ । ऊह वितर्के ।
 ऊहाञ्चक्रे ४८ । गाह विलोडने । गाहते । जगाहे । जगा-
 हिषे-जघाक्षे । जगाहिद्धे जगाहिध्वे-जघाद्धे । गाहिता ।

ढो ढे लोपः । ८ । ३ । १३ ।

ढस्य लोपः स्याड्ढे परे । गाढा । गाहिष्यते-घाक्ष्यते ।
 गाहिषीष्ट-घाक्षीष्ट । अगाहिष्ट-अगाढ । अघाक्षाताम् ।
 अघाक्षत । अगाढाः । अघाद्धम् । अघाक्षि ४९ । गृह्ण
 गर्हणे । गर्हते । जगृहे । ऋदुपधेभ्यो लिटः क्त्विं गुणा
 त्पूर्वविप्रतिषेधेन । जगृहिषे-जघृक्षे । जघृद्धे । गर्हिता-गर्हा ।
 गर्हिष्यते-घर्क्ष्यते । गर्हिषीष्ट-घृक्षीष्ट । लुङि । अगर्हिष्ट ।
 इडभावे ।

शल इगुपधादनिटः क्सः । ३ । १ । ४५ ।

इगुपधो यः शलन्तस्त्वस्मादनिटश्चेः क्सादेशः स्यात् ।
 अष्टक्षत् ।

कसस्याचि । ७ । ३ । ७२ ।

अजादौ तङि कस्य लोपः स्यात् । - अलोऽन्यस्य (२६४०) ।
अष्टच्चाताम् । अष्टच्चेत ५० । ग्लह च । ग्लहते ५१ । घुषि
कान्तिकरणे । घुषते । जघुषे । केचिद्वपेत्यदुपधं पठन्ति
५२ । अथार्ह्यन्ताः (३७७४०) परस्मैपदिनः । घुषिर् विशब्देने
विशब्दनमतिज्ञानम् । ततोऽन्यस्मिन्नर्थे इत्येके । शब्दे इत्यन्वे
पेठुः । घोषति । जुघोष । घोषिता । इरित्त्वादङ्गा (३३६४०) ।
अघुषत्-अघोषीत् १ । अच् व्याप्तौ ।

अच्चोऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ७५ ।

अच्चो वा अनुप्रत्ययः स्यात्कर्तर्ये सार्वधातुके परे । पच्चे शप् ।
अच्छोति अच्छुतः । अच्छुवन्ति । अच्छति । अच्छतः ।
अच्छन्ति । आनच्च । आनच्चिथ—आनष्ठ । अच्छिता—अष्टा ।
अच्छिष्यति । स्फोरिति (१६६४०) कलोपः । षढोः कः सि
(१३१४०) । अच्छति । अच्छोतु । अच्छुहि । अच्छवानि ।
आच्छोत् । आच्छावम् । अच्छ्यात् । अच्छ्यात् । ऊदित्त्वा-
द्वेट । नेटि (३३६४०) । मा भवानच्चीत् । अच्छिष्टाम् । अच्छिषुः ।
इडभावे तु मा भवानाच्चीत् । आष्टाम् । आच्चुः २ । तच्च ३
त्वच्च ४ तनूकरणे ।

तनूकरणे तच्चः । ३ । १ । ७६ ।

अः स्याद्वा श्विषये । तच्छोति-तच्चति काष्ठम् । ततच्चिथ-
ततष्ठ । अतच्चीत्—अताच्चीत् । अतच्चिष्टाम्-अताष्टाम् ।
तनूकरणे किम् वाग्भिः सन्तच्चति भर्त्सयतीत्यर्थः ।

उन्न सेचने । उच्चाञ्चकार ५ । रच ६ पालने । णिन्न
 चुम्बने । प्र णिन्नति ७ । तन्न पृञ्च गाञ्च गतौ । तन्नति ८ ।
 ऋन्नति । नन्नति १० । रच ११ रोपे । सङ्घाते इत्येके ।
 ऋच १२ सङ्घाते । सञ्च १३ इत्येके । तच्च १४ त्वचने । त्वच-
 नम् संवरणम् त्वचो गृह्णञ्च । पच्च परिग्रहे इत्येके । स्तूर्ज
 आदरे । सुपूर्ज १५ । आदर इति तु काचित्कोऽपपाठः ।
 अवज्ञावहेलनमस्तूर्जणमित्यमरः । कान्ति १६ वाञ्छि १७
 लाञ्छि १८ काङ्क्षायाम् । द्राञ्छि १९ भ्राञ्छि २० ध्वाञ्छि २१
 घोरवाञ्छिते च । चूप पाने । चुचूप २२ । तूप २३ तुटौ ।
 पूष २४ वृद्धौ । भूप २५ स्तेये । लूप २६ रूप २७ भूषायाम् ।
 यूष २८ प्रसवे । तालव्योष्मादिः । यूष २९ हिंसायाम् ।
 जूष च ३० । भूष अलङ्कारे । भूषति ३१ । ऊष रुजायाम् ।
 ऊपाञ्चकार ३२ । ईष ३३ उज्ज्हे । कष ३४ खष ३५ शिष
 ३६ जष ३७ ऋष ३८ शष ३९ वष ४० मष ४१ रुष ४२
 रिष ४३ हिंसार्थाः । तृतीयषष्ठौ तालव्योष्मादौ सप्तमो
 दन्तोष्मादिः । चकाष । चखाष । शिषेप । शिषेपिय ।
 शोष्टा । क्शः । अशिचत् । अशेच्यत् । जेषतु । जभषतुः ।
 शेषतुः । ववषतुः । मेषतुः ।

तीप्रसहलुभरुषरिषः । ७ । २ । ४८ ।

इच्छत्यादेः परस्य तादेरार्द्धधातुकस्येडा स्यात् । रोषिता-
 रोष्टा । रोषिष्यते । रेषिता-रेष्टा । रेषिष्यति । भष भर्त्सने ।
 इह भर्त्सने श्वरवः । भषति । वभाष ४४ । उष दाहे । ओषति

उपविद्जागृभ्योऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ३८ ।

एभ्यो तिङ्याम् वा स्यात् । ओषाञ्चकार । उवोष । ऊषतुः ।
 उवोषिय ४५ । जिप् ४६ विप् ४७ मिप् ४८ सेवने । जिजेवा
 कादिनियमादिट् । विवेपिथ । विवेपिव । वेष्टा । वेक्ष्यति ।
 अविचत् । पुप पुष्टौ । पोपति । पोषिता । पोषिष्यति ।
 अपोषीत् ४९ । अनिट्केषु पुष्येति श्यना निर्देशादयं सेट् ।
 अतो न क्तः । अङ्विधौ दैवादिकस्य ग्रहणान्नाङ् ।
 श्रिप् श्लिप् प्रप् पुप् दाहे । श्रेपति । शिश्रेष । श्रेषिता ५० ।
 श्लेपति । शिश्लेष । श्लेषिता ५१ । अयमपि सेट् । अनि-
 ट्सु दैवादिकस्यैव ग्रहणमिति कैयटादयः । यत्त्वनिट्का-
 रिकायां न्यासे द्वयोर्ग्रहणमित्युक्तम् तत्त्वोक्तिविरोधाद्ग्रन्थान्त-
 रविरोधाच्चोपेत्यम् । पुप्रोष ५२ । पुष्प्रोष ५३ । षप् ५४ षप्
 ५५ षप् ५६ सेचने । षप् सहने च । इतरौ हिंसासंज्ञेय-
 नयोश्च ॥ पर्वति । पपर्व । पृष्यात् । पृषु ५७ संघर्षे । हृष
 ५८ अलीके । तुस ५९ हस ६० ह्लास ६१ रस ६२ शब्दे ।
 तुतोस । जह्वास । जह्लास । ररास । लस ६३ श्लेषणक्री-
 ङनयोः । घस्लृ अदने । अयं (१२५) न सार्वत्रिकः लिङ्य-
 न्यतरस्यामित्यर्धस्लादेशविधानात् । ततश्च यत्र लिङ्गं
 वचनं वास्ति तत्रैवास्य प्रयोगः । अत्रैव (१२६) पाठः शपि

(१२५) यद्ययं सार्वत्रिकः स्यात्तदा लिङ्यपि प्रयुज्येत ततश्च लिटोऽन्यतर-

स्यामिति (उ१०६४०) विलम्बेनादेशविधानं व्यर्थं स्यादिति भावः ।

(१२६) अत्रैवेति श्वादौ परस्मैपदे पाठः तत्रायोगे लिङ्गमेवमुत्तरत्वं ।

परस्मैपदे लिङ्गम् । लृट्त्करणमङि । अनिट्कारिकासु
पाठो बलाद्यार्द्धधातुके । क्स्वरचि (१२०) तु विशिष्योपादा-
नम् । घसति । घस्ता ।

सः स्याद्धातुके । ७ । ४ । ४६ ।

सस्य तः स्यात्सादावार्द्धधातुके । घस्यति । घसत् । अघ-
सत् । घसेत् । लिङ्गाद्यभावादाशिष्यस्याप्रयोगः ।

पुष्पादिद्युतादिलृट्दितः परस्मैपदेषु । ३ । १ । ५५ ।

श्रृण्विकरणपुषादे (१२८) द्युतादेर्लृट्दितश्च परस्य छेरङ् स्या-
त्परस्मैपदेषु । अघसत् ६४ । जर्ज ६५ चर्च ६६ कर्च ६७ परि-
भाषणहिंसातर्जनेषु । पिस् पेस् गतौ । पिपिसतुः ६८ ।
पिपेसतुः ६९ । हसे हसने । एदिच्चान्न टद्धिः । अहसीत्
७० । णिश् समाधौ । तालव्योष्मान्तः । प्र-णेशति ७१ ।
मिश् ७२ मश् ७३ शब्दे रोपकृते च । तालव्योष्मान्तौ । श्व
गतौ । दन्तोष्ट्रान्तः । तालव्योष्मादिः । श्वति । अशावीत्-
अश्वीत् ७४ । शश् स्रुतगतौ । तालव्योष्माद्यन्तः । शशाश् ।
शेशतुः । शेषुः । शेशिय ७५ । शसु हिंसायाञ्च । दन्त्यो-
ष्मान्तः । न शसददेत्येत्त्वन्न (३३३४०) । शशसतुः । शशसुः । शश-
सिय ७६ । शन्सु स्तुतौ । अयन्दुर्गतावपीति दुर्गः । नृशंसो
धातुकः क्रू रडत्यमरः । शशंस । आशिषि नलोपः । शस्यात्

(१२७) सूषखदः क्स्वरजिति (३३७४४०) सूखे अदोनिर्देशेऽपि पुनर्बिशिष्य
घसेर्यङ्गं तत्प्रयोगे लिङ्गमित्यर्थः ।

(१२८) उपादिर्दिवादौ (३१३८४४दौ । द्युतादिस्तु भ्वाद्यन्तर्गणः (३७८)
ष्टादौ च वक्ष्यमाणः ।

७७ । चह परिकल्कने । कल्कनं शाक्यम् । अचहीत् ७८ ।
 मह पूजायाम् । अमहीत् ७९ । रह ८० त्यागे । रहि
 गतौ । रंहति । रंक्षात् ८१ । दह ८२ दहि ८३ दह ८४
 दहि ८५ दहौ । दर्हति । ददर्ह । ददहत् । दंहति ।
 वर्हति । दंहति । दहि शब्दे च । दंहितङ्कुरिर्गर्जितम् ।
 दहिर इत्यके । अदहत्—अवर्हीत् ८६ । तुहिर । ८७
 दुहिर ८८ उहिर ८९ अर्दने । तोहति । तुतोह । अतु-
 हत्—अतोहीत् । दोहति । अदुहत्—अदोहीत् । अनिट्-
 कारिकास्वस्य दुहेर्ग्रहणं नेच्छन्ति । ओहति । उवोह ।
 ऊहतुः । ओहिता । मा भवानुहत्—ओहीत् ८९ । अर्ह
 पूजायाम् । आनर्ह ९० । अय कृपपर्यन्ता अनुदात्तेतः ।
 द्युत दीप्तौ । द्योतते ।

द्युतिस्वाधोः सम्प्रसारणम् । ७ । ४ । ६७ ।

अनयोरभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्यात् । दिद्युते । दिद्युताते ।
 द्योतिता ।

द्युङ्गो लुङि । १ । ३ । ९१ ।

द्युतादिभ्यो लुङः परस्मैपदं वा स्यात् । पुषादीतिसूत्रेण (७७६४०)
 परस्मैपदेऽङ् । अद्युतत् । अद्योतिष्ट १ । श्विता वर्से ।
 श्वेतते । शिश्विते । अश्वितत् । अश्वेतिष्ट २ । जि मिदा
 ज्वेहने । जेदते ।

मिदेर्गुणः । ७ । ३ । ८२ ।

मिदेरिको गुणः स्यादित्संज्ञकशकारादौ । एण (१२६)
 आदिशिच्चाभावान्नानेन गुणः । मिमिदे । अमिदत् । असे-
 दिष्ट ३ । जि ष्विदा स्नेहमोचनयोः । मोहनयोरित्येके ।
 स्वेदते । सिष्विदे । अस्विदत् । अस्वेदिष्ट ४ । जि चिदा-
 चेत्येके । अक्षिदत् । अक्षेदिष्ट ५ । रुच दीप्तावभिप्रीतौ
 च । रोचते सूर्यः । हरये रोचते भक्तिः । अरुचत् ।
 अरोचिष्ट ६ । घट परिवर्त्तने । घोटते । जुघुटे । अघ-
 टत् । अघोटिष्ट ७ । कट ट लुट ८ लुठ १० प्रतिघाते ।
 अकटत् । अरोटिष्ट । शुभ ११ दीप्तौ । लुभ १२ सञ्चलने ।
 णभ १३ तुभ १४ हिंसायाम् । आद्योऽभावेऽपि । नभन्ताम-
 न्यके ससे । मा भूवन्नन्यके सर्वे इति निरुक्तम् । अनभत् ।
 अनभिष्ट । अतुभत् । अतोभिष्ट । इमौ दिवादी क्रादी च ।
 सन्सु १५ ध्वन्सु १६ अन्सु १७ अवस्संसने । ध्वन्सु गतौ
 च । अङि नलोपः । अस्ससत् । “नास्ससत्करिणां ग्रैवमिति”
 रघुकाव्ये । अस्संसिष्ट । अन्शु १८ रित्यपि केचित्पेठः । अत्र
 तृतीय एव तालव्यान्त इत्यन्ये । अशु १९ सन्शु अधः-
 पतन इति दिवादौ । सन्भु विश्वासे । अस्सभत् । अस्स-
 श्मिष्ट २० । दन्त्यादिरयम् । तालव्यादिस्तु प्रमादे गतः ।
 वृत्तु वर्त्तने । वर्त्तते । वष्टते ।

(१२६) धिवृक्तसचसामित्यतः (उ६४४) शितीत्यनुवर्त्तते तत्र शश्चासौ
 इत्येति कर्मधारयात्प्रसूनी न तु वज्रव्रीहिरतो मिमिदे इत्यादावेणि
 न प्रसङ्ग इत्याह एण इति ।

वृद्धाः स्यसनोः । १ । ३ । ८२ ।

वृतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात्स्ये सनि च ।

न वृद्धाश्चतुर्थ्यः (१३०) । ७ । २ । ५६ ।

एभ्यः सकारादेराद्धधातुकस्येण् न स्यात्तडानयोरभावे ।
वत्स्यति । वर्त्तिष्यते । अवृत्तत् । अवर्त्तिष्यत् । अवर्त्तिष्यत् ।
अवर्त्तिष्यत् २१ । वृधु २२ वृद्धौ । शुधु २३ शब्दकुत्सा-
याम् । इमौ वृतिवत् । स्यन्दू स्ववणे । स्यन्दते । सस्यन्दिषे-
सस्यन्त्से । सस्यन्दिष्वे-सस्यन्ध्वे । स्यन्दिता-स्यन्त्ता । वृद्धाः
स्यसनोरिति परस्मैपदे कृते ऊर्द्धलक्षणमन्तरङ्गमपि विकल्पं
बाधित्वा चतुर्थ्यहणसामर्थ्यात् न वृद्धाः इति निषेधः ।
स्यन्त्स्यति । स्यन्दिष्यते-स्यन्त्स्यते । स्यन्दिषीष्ट-स्यन्त्सीष्ट ।
द्युद्धो लुङीति (७०४) परस्मैपदपक्षे अङ् । नलोपः । अस्यदत् ।
अस्यन्दिष्ट-अस्यन्त्त । अस्यन्त्साताम् । अस्यन्त्स्यत् । अस्य-
न्दिष्यत-अस्यन्त्स्यत ।

अनुविपर्ययभिनिध्यः स्यन्दतेरप्राणिषु । ८ । ३

। ७२ ।

एभ्यः परस्याप्राणिकर्तृकस्य स्यन्दतेः सस्य णो वा स्यात् ।
अनु-स्यन्दते—अनु-स्यन्दते वा जलम् । अप्राणिषु किम् ।

(१३०) चतुर्थ्य इति चतुर्थ्यहणं तासि च कथयति (७८०४०) विशेषग्रहणात्
कृपेनिरासार्थम् अत्र गमेरित्यतः (७१०३४०) परस्मैपदेऽप्यनुवर्त्तते
तत्र तस्मिन् तडानयोरभावे लक्षितमितीहापि तथैवानुवृत्तम् । मनो ।

अनु-स्यन्दते हस्ती । अप्राणिष्विति पर्युदासान्मत्स्योदके अनु-
स्यन्दते इत्यत्रापि पक्षे पत्वं भवत्येव । प्राणिषु नेत्युक्तौ तु न
स्यात् (१३१) २४ । कृपू सामर्थ्ये ।

कपो रो लः । ८ । २ । १८ ।

कपः उः इति क्वेदः । कपेति लुप्तपठोकम् तच्चावर्तते कपो
यो रेफस्तस्य लः स्यात् (१३२) । कपेर्लकारस्यावयवो यो
रः रेफसदृशस्तस्य च लकारसदृशः स्यात् । कल्पते ।
चकल्ठपे । चकल्ठपिपे-चकल्ठसे । इत्यादि स्यन्दिवत् ।

लुटि च कपः । १ । ३ । ६३ ।

लुटि स्यसनोश्च कपेः परस्मैपदं वा स्यात् ।

तासि च कपः । ७ । २ । ६० ।

कपेः परस्य तासेः सकारादेरार्द्धधातुकस्य चेण न स्यात्
तङ्कानयोरभावे । कल्प्तासि । कल्प्तास्यः । कल्पितासे-
कल्प्तासे । कल्प्स्यति । कल्पिष्यते-कल्प्स्यते । कल्पिषीष्ट-
कल्प्सीष्ट । अकल्पत् । अकल्पिष्ट-अकल्पत् । अकल्प्स्यत् ।
अकल्पिष्यत्-अकल्प्स्यत् । वृत् (१३३) वृत्तः सम्पूर्णो व्युतादि-

(१३१) सूत्रे प्रसज्यप्रतिषेधाश्रयणेऽसमर्थसमासापत्तिर्वाक्यभेदापत्तिश्चेति ।

पर्युदासाश्रयणमिति ।

(१३२) रशब्देन केवलरकारस्य लृकारावयवरकारस्य चोभयोर्यहणादादे-
शेऽपि लकारे तथाद्वैविध्यं तेन कल्पत इत्यत्र लकारादेशः कृप्त
इत्यादौ लृकारादेश इति बोध्यम् ।

(१३३) गणपाठे वदिति क्विवन्तपदं व्याख्यातुमाह वृत्त इति तदर्धमाह
सम्पूर्ण इति ।

ञम् ७ । दन्त ८ । गतिहिंसनयोः । योऽयं वृद्धिगैत्रयोरनुदा-
त्तेत्सु (३०१४०) पठितस्तस्येहार्थविशेषे मित्त्वार्थोऽनुवादः क्रप ९
कपायाङ्गतौ च । कदि १० क्रदि ११ क्लादि १२ वैकल्ये । वैकल्य
इत्येके । तयोऽप्यनिदित इति नन्दो । इदितइति स्वामी ।
कदिक्रदी इदितौ । क्रद क्लदेति चानिदिताविति मैत्रेयः ।
कदिक्रदिक्रदीनामाह्वानरोदनयोः (३४२४०) परस्मैपदिषूक्तानाम्प-
नरिह पाठो मित्त्वार्थ आत्मनेपदार्थश्च । जि त्वरा १३
सम्भ्रमे । घटादयः पितः (ग०) । पित्वाद्ङ कत्सु (३४५२४०) वक्ष्यते ।

अथ फणान्ताः (३८०४०) परस्मैपदिनः । ज्वर रोगे । ज्वरति
जज्वार १ । गङ्ग सेचने । गङ्गति । जगाङ् २ । हेङ वेष्टने ।
हेङ् अनादरइत्यात्मनेपदिषु (३५२४०) गतः स एवोत्सृष्टानुबन्धोऽ-
नूद्यते अर्थविशेषे मित्त्वार्थम् । परस्मैपदिभ्यो ज्वरा-
दिभ्यः प्रागेवानुवादे कर्त्तव्ये तन्मध्येऽनुवादसामर्थ्यात्परस्मैप-
दम् । हेङ्गति । जिहेङ् । हिङ्गयति । अहिङ्गि-अहीङ्गि । अना-
दरे तु हेङ्गयति ३ । वट ४ भट ५ परिभाषणे । वट वेष्टने भट
भृताविति (३५३४०) पठितयोः परिभाषणे मित्त्वार्थोऽनुवादः ।
भट ६ वृत्तौ । इत्यमेव पूर्वमपि (३५३४०) पठितः । तत्रायं विवेकः ।
पूर्वपठितस्य नाद्यमर्थो यत्कारिषु नटव्यपदेशो वाक्यार्थमि-
नयो नाद्यम् । घटादौ तु वृत्तं वृत्त्यं चार्थो यत्कारिषु
नर्त्तकव्यपदेशः पदार्थाभिनयो वृत्त्यम् गालविच्छेपमात्रं
वृत्तम् । केचित्तु घटादौ णट नताविति पठन्ति । गता-
वित्यन्ये । णोपदेशपर्युदासवाक्ये भाष्यकता नाटीति दीर्घ-
पाठात् घटादिर्णोपदेश एव । ष्टक प्रतिघाते । स्तकति ७ ।

चक ८ लप्ता । लप्तिप्रतीघातयोः पूर्वं (३४३४०) पठितस्य लप्ति-
माते मित्त्वार्थोऽनुवादः । आत्मनेपदिषु पठितस्य परस्मैपदि-
ष्वनुवादात्परस्मैपदम् । कखे हसने । एदित्वान्न (३५३४०) वृद्धिः ।
अकखीत् ९ रगे १० शङ्कायाम् । लगे ११ सङ्गे । हग १२
ल्लगे १३ षगे १४ षगे १५ संवरणे । कगे १६ नोच्यते अस्या-
यमर्थ इति विशिष्य नोच्यते क्रियासामान्यार्थत्वात् अनेकार्थ-
त्वादित्यन्ये । अक १७ अग १८ कुटिलायाङ्गतौ । कण रण
गतौ । चकाण १९ । रराण २० । चण २१ शण २२ अण २३
दाने च । शण गतावित्यन्ये । अथ २४ कथ २५ क्रथ २६ क्थ
२७ हिंसार्थाः । जासिनिप्रहणेति (२६८४०) सूत्रे क्राथेति
मित्वेऽपि वृद्धिर्निपात्यते । क्राथयति । मित्त्वन्तु निपातना-
त्परत्वात् चिण्मुलोरिति (३२७१४०) दीर्घं चरितार्थम् । अक्र-
थि-अक्राथि । क्रथङ्क्रथम् क्राथङ्क्राथम् । चन २८ च । हिंसा-
यामिति शेषः । वनु च नोच्यते । वनु इत्यपूर्वएवायन्वातुर्नतु
तानादिकस्या (३१६४०) अनुवादः उदित्करणसामर्थ्यात् तेन क्रिया-
सामान्ये वनतीत्यादि । प्र-वनयति २९ । अनुपसृष्टस्य तु मि-
त्त्वविकल्पो (३८६४०) वक्ष्यते । ज्वल दीप्तौ । एप्रत्ययार्थ (३३२०४०)
म्यठिष्यमाणएवायम् मित्त्वार्थमनूद्यते । प्र-ज्वलयति ३० । हल
हल चलने । प्र-हलयति ३१ । प्र-हलयति ३२ । स्मृ ३३
आध्याने । चिन्तायाम्यठिष्यमाणस्य (३६७४०) आध्याने मित्त्वार्थो-
ऽनुवादः । आध्यानमुक्ताण्डापूर्वकं स्मरणम् । दृ भये । दृ
विदारणे इति (३१६६४०) क्रादेरयं मित्त्वार्थोऽनुवादः । हणन्तं
प्रेरयति दरयति । भयादन्यत् । दारयति ३४ । धात्वन्तरसे-

वेदमिति मते तु हरतीत्यादि । केचिद्वटादौ अत्स्मृदृत्वरेति
 सूत्रे (उ१७१४०) च द इति दीर्घस्याने ह्रस्वम्पठन्ति तन्नेतिमाधवः ।
 नृ नये । क्रयादिषु (उ१६६४०) पठिष्यमाणस्यानुवादः । नयादन्यत्र ।
 नारयति ३५ । आ पाके । अ (उ६६४०) इति कृतात्वस्य आ इत्या-
 दादिकस्य (उ१२०४०) च सामान्येनानुकरणम् लुग्विकरणालुग्वि-
 करणयोरलुग्विकरणस्य लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव
 ग्रहणमिति परिभाषाभ्याम् । अपयति विल्लेदयतीत्यर्थः ।
 पाकादन्यत्र । आपयति स्वेदयतीत्यर्थः ३६ । मारणतोष-
 णनिशामनेषु ज्ञा ३७ । निशामनञ्चाक्षुषज्ञानमिति माधवः ।
 ज्ञानमात्रमित्यन्ये । निशानेष्विति पाठान्तरम् निशान-
 न्तीक्ष्णीकरणम् । एष्वेवार्थेषु जानातिस्मिन् । ज्ञप मिच्चेति
 (उ१७३४०) चुरादौ । ज्ञापनं मारणादिकञ्च तस्यार्थः । कथं
 “विज्ञापना भर्तृषु सिद्धिमेतीति” “तज्ज्ञापयत्याचार्य” इति च
 ऋणु माधवमतेऽचाक्षुषज्ञाने मिच्चाभावात् । ज्ञानमात्रे मिच्च-
 मिति मते तु ज्ञा नियोग इति (उ१७४०) चौरादिकस्य धातूनाम-
 नेकार्थत्वात् । निशानेष्विति पठतां हरदत्तादीनाममते तु न का-
 यनुपपत्तिः । कम्पने चलिः (ग०) ३८ । चल कम्पने इति ज्वलादिः ।
 (उ८८८४०) चलयति शाखाम् । कम्पनादन्यत्र तु । शीलञ्चालयति
 अन्यथाकरोतीत्यर्थः । हरतीत्यर्थ इति स्वामी । सूत्रञ्चाल-
 यति क्षिपतीत्यर्थः । क्वदि ३९ कूर्जने (ग०) । क्वद अपवारण
 (उ१८७४०) इति चौरादिकस्य स्वार्थे णिजभावे मिच्चार्थोयमनु-
 वादः अनेकार्थत्वादूर्ज्जरर्थे ः वृत्तिः । क्वदन्तं प्रयुङ्क्ते क्वदयति
 बलवन्तं प्राणवन्तं वा करोतीत्यर्थः । अन्यत्र क्वादयति । अप-

ः कूर्ज्जवल प्राणनयोः (उ१७१४०) इत्युक्तार्थे ।

वारयन्तं प्रयुङ्क्ते इत्यर्थः । स्वार्थणिचि तु । द्वादयति
 वलीभवति प्राणीभवति अपवारयति वेत्यर्थः । जिह्वोन्मथने
 लङिः (ग०) ४० । लड विलास इति (उ५५५०) पठितस्य मित्त्वार्थो-
 ऽनुवादः । उन्मथनं ज्ञपनम् । जिह्वाशब्देन षष्ठीतत्पुरुषः ।
 लडयति जिह्वाम् । तृतीयातत्पुरुषो वा । लडयति जिह्वया ।
 अन्ये तु जिह्वाशब्देन तद्व्यापारो लक्ष्यते । समाहारद्वन्द्वो-
 ऽयम् । लडयति शत्रुम् । लडयति दधि । अन्यत्र लाडयति
 पुत्रम् । मदी ४१ हर्षग्लेपनयोः । ग्लेपनन्दैन्यम् । दैवा-
 दिकस्य (उ१४२५०) मित्त्वार्थोऽयमनुवादः । मदयति हर्षयति ग्लेप-
 यतिवेत्यर्थः । अन्यत्र मादयति चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः ।
 ध्वन ४२ शब्दे । भाव्ययं * मित्त्वार्थमनूद्यते । ध्वनयति घ-
 ण्टाम् । अन्यत्र ध्वनयति अस्पर्शाक्षरमुच्चारयतीत्यर्थः । अत्र
 भोजः दलिवलिस्रलिरणिध्वनितपिच्छपयश्चेति (ग०) पपाठ । तत्र
 ध्वनिरणी उदाहृतौ । दल विशरणे (उ६५५०) वल संवरणे (उ१६६५०)
 स्खल सञ्चलने (उ६८५०) तपूष लज्जायामिति (उ६६५०) गताः । तेषां
 णौ । दलयति । वलयति । स्खलयति । त्रपयति । क्षौ चये इति
 (उ६५५०) वक्ष्यमाणस्य कृतात्वस्य पुका निर्देशः । क्षपयति । स्वन
 ४३ अवतंसने । शब्दे इति (उ८७५०) पठिष्यमाणस्यानुवादः ।
 स्वनयति । अन्यत्र स्वनयति । घटादयोमितः (ग०) । मित्स-
 ज्ञा इत्यर्थः । जनी ४४ जृष ४५ कसु ४६
 रज्जो ४७ ऽमन्ताश्च ४८ (ग०) । मित इत्यनुवर्तते । जृषिति
 पित्तनिर्देशाज्जीर्यतेर्ग्रहणम् । जृणातेषु जारयति । केचित्तु
 जनी जृ णामु इति पठित्वा णामु निरसने (उ१३३५०) इति दैवा-

दिकमुदाहरन्ति । ज्वल ४८ तल ५० क्षाय ५१ नमा ५२
 मनुपसर्गाद्वा (ग०) । एषां मित्त्वं वा । प्राप्तविभाषेयम् । ज्वल-
 यति-ज्वालयति । उपसृष्टे तु नित्यं मित्त्वम् । प्र-ज्वालयति ।
 कथं तर्हि प्र-ज्वालयति उन्नामयतीति । घञन्तात्तत्करो-
 तीति णौ । कथं संक्रामयतीति । मित्तां ह्रस्वः (उ१७४४०) इति सूत्रे
 'वा चित्तविरागं' इत्यतो (उ१८६४०) वेत्यनुवर्त्य व्यवस्थित-
 विभाषाश्रयणादिति वृत्तिः । एतेन 'रजो विश्रामयन्
 राक्षाम्' 'धुर्व्यान्विश्रामयेति स इत्यादि व्याख्यातम् । ग्ला
 ५३ स्त्रा ५४ वनु ५५ वमाञ्च (ग०) ५६ । अनुपसर्गादेषां मित्त्वं
 वा स्यात् । आद्ययोरप्राप्ते इतरयोः प्राप्ते विभाषा । न कस्य-
 मित्त्वमात् (ग०) । अमन्तत्वात् (उ८५४०) प्राप्तं मित्त्वमेषान्न स्यात् ।
 कामयते । आमयति । चामयति । शमो दर्शने (ग०) । शाम्य-
 ति दर्शने मिन्न स्यात् । निशामयति रूपम् । अन्यत्र तु 'प्रण-
 यिनो निशमय्य वधः कथाः' । कथं तर्हि 'निशामय तड-
 त्पत्तिं प्रिस्तराद्गतो ममेति' । शम आलोचनइति (उ१७६४०)
 चौरादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वाच्छ्रावणे वृत्तिः शाम्यतिवत् ।
 यमोऽपरिवेषणे (ग०) । यच्छतिर्भोजनतोऽन्यत्र मिन्न स्यात् । आया-
 मयति । द्राघयति व्यापारयति वेत्यर्थः । परिवेषणे तु । यम-
 यति ब्राह्मणान् भोजयतीत्यर्थः । पर्यवसितं नियमयन्नि-
 त्यादि तु नियमवच्छब्दात्तत्करोतीति णौ बोध्यम् । स्वजि-
 रवपरिभ्याञ्च (ग०) । मिन्नेत्येव । अव-स्वाद्यति ।
 परि-स्वाद्यति । अपावपरिभ्य इति न्यासकारः ।
 स्वामी तु न कस्यमीति नञमुत्तरतिसुतग्रामननुवर्त्य
 शमः अदर्शने इति चिच्छेद । यमस्वपरिवेषणे

मित्त्वमाह । तन्मते पर्यवसितं नियमयन्नित्यादि सम्यगेव ।
उपसृष्टस्य स्वदेशेदवादिपूर्वस्येति नियमात् प्र-स्वादयती-
त्याह । तस्मात् सूत्रद्वये उदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्व्यत्यासः
फलितः । इदञ्च मतं वृत्तिन्यासादिविरोधादुपेक्ष्यम् । फण
५७ गतौ । नेति निवृत्तमसम्भवात् निषेधात्पूर्वमसौ न
पठितः फणादिकार्यानुरोधत् ।

फणाञ्च सप्तानाम् । ई । ४ । १२५ ।

एषां वा एत्वाभ्यासलोपो स्तः किति लिटि सेटि थलि च ।
फेणतुः । फेणुः । फेणिय । पफणतुः । पफणुः । फणयति
वृत् घटादिः समाप्तः । फणेः प्रागेव वृद्धित्येके । तन्मते
फाणयतीत्येव १ । राजृरदीप्तौ । खरितेत् । राजति । राजते ।
रेजतुः—रराजतुः । रेजे । रराजे । अत इत्यनुवृत्तावपि
† विधानसामर्थ्यादातएत्वम् । टुभाञ्च टुम्भाञ्च टुम्भाञ्च दीप्तौ ।
अनुदात्तेतः । भ्राजतेरिह पाठः फणादिकार्यार्थः पूर्वस्याठस्तु
वश्यादिषत्वाभावार्थः । (उ१३०ष्ट०) तत्र हि राजिसाहचर्यात्
फणादेरेव ग्रहणम् भ्रजे-बभ्राजे ३ । वा भ्राशेति(उ६४ष्ट०)
भ्रन्वा । भ्राश्यते भ्राशते । भ्रेशे बभ्राशे ४ । भ्राश्यते भ्रेशे
वभ्राशे ५ । द्वावपीमौ तालव्यान्तौ । स्यमु१ स्वन २ ध्वन
३ शब्दे । स्यमादयः चरत्यन्ताः परस्मैपदिनः । स्येतु-सस्य-
मतुः । अस्यमीत् । स्येतुः-सस्वनतुः । सस्वनुः । अस्वानीत्-
अस्वनीत् । अवष्यणति सशब्दं भुङ्क्ते इत्यर्थः । वेष्ट

† अत लिलादि सूत्रात् (उ१३२ष्ट०) इतिशेषः ।

स्वन इति (उ३८८) पत्वम् फणादयो गताः । दध्नतुः ।
 पम एम अवैकले । समाम ४ । तस्ताम ५ । ज्वल दीप्तौ ।
 अज्वालीत् ६ । चल कम्पने ७ । जल घातने । घातनन्तै-
 क्ष्णम् ८ । टल ९ टल १० वैक्लव्ये । स्थल ११ स्थाने ।
 हल १२ विलेखने । णल १३ गन्धे । बन्धन इत्येके । पल
 गतौ । पलति १४ । बल प्राणने धान्यावरोधने च । बलति
 बेलतुः । बेलः १५ । पुल महत्त्वे । पोलति १६ । कुल
 संख्याने बन्धुपुत्रे । संख्यानं संज्ञातः । बन्धुशब्देन तद्व्या-
 पारो गृह्यते । कोलति चकोल १७ । शल ऊल पतल् गतौ
 शशल १८ । जुहोल १९ । पपात । पेततुः । पतिता ।

पतः पुम् । ७ । ४ । १६ ।

अडि परै । अपप्तत् । नेर्गदेति (उ४२८) णत्वम् । प्रण्यपप्तत्
 २० । कथे निष्पाके । कथति । चक्राथ । अकथीत् २१ । पथे
 गतौ । अपथीत् २२ । मथे विलोडने । मेथतुः । अमथीत्
 २३ । टु वम उद्गिरणे । इहैव निपातनाहत (१३६) इत्वमिति
 सुधाकरः । ववाम । ववमतुः २४ । वादित्वादेत्वाभ्यासलोपौ
 न । भागवृत्तौ तु वेमतुरित्याद्युपग्राह्यम् । तद्भाष्यादौ न
 हटम् । भ्रुम् चलने । वा भ्राशेति (उ६४८) श्यन्वा । भ्रम्यति-
 भ्रमति । भ्राम्यतीति तु (उ१४१८) दिवादेर्व्यत्यते ।

वा जृभ्रमुलसाम् । ६ । ४ । १२४ ।

(१३६) उद्गिरतेर्लुटि गुणपसङ्गेऽपि अत्र कृतेच्चनिर्देशात् निपातनाद्गिर-
 णमिति सिद्धम् ।

एषामेत्वाभ्यासलोपो वा स्तः किति । लटि सेटि थलि च ।
 भेमतुः-वभमतुः । अम्भमीत् २५ । चर सञ्चलने । अचारीत्
 २६ । अथ द्वावनुदात्तेतौ । षह मर्षणे । परिनिविभ्य इति-
 (उ३८८) षत्वम् । परि-षहते । सेहे । सहिता । तीषसहेति
 वा (उ७४४०) इट् । इङभावे ढत्वधत्वष्ट्वढलोपाः ।

सहिवहोरोदवर्णस्य । ६ । ३ । ११२ ।

अनयोरेवर्णस्य ओत्स्यात् ढलोपे सति ।

सोढः । ८ । ३ । ११५ ।

सोढरूपस्य सहेः सस्य षत्वम् न स्यात् । परि सोढा ।

सिवादीनां वाङ्म्यवायेऽपि । ८ । ३ । ७१ ।

परिनिविभ्यः परेषां सिवादीनां सस्य चो वा स्यादङ्म्यवा-
 येऽपि । पर्यसहत् १ । रमु क्रीडायाम् । रेमे । रेमिषे ।
 रन्ता । रंस्यते । रंसीष्ट । अरंस्त २ । अथ कसन्ताः (उ६०४०)
 परस्मैपदिनः । षट्त्व विसरणगत्यवसादनेषु ।

पाघ्राध्मास्थान्नादाण्डश्रुतिर्त्तिसर्त्तिसदसदाम्नि
 बजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्कधौशीयसीदाः । ७ ।

३ । ७८ ।

पादीनां पिवादयः स्युरित्संज्ञकशकारादौ प्रत्यये परे ।
 सीदति । ससाद । सेदतुः । सेदित्य-ससत्य । सत्ता ।

सत्यति । लृट्त्वाद् (३०६४०६०) । असदत् । सदिरप्रतेः
(३३०४०) । नि-पीदति । न्यपीदत् ।

सदेः परस्य लिटि । ट । ३ । ११८ ।

सदेरभ्यासात्परस्य पत्वं न स्यात् लिटि । नि-पसाद् ।
नि-पेदतुः १ । शद्लृ शातने । विशीर्णतायामयम् । शातनन्तु
विषयतया निर्दिश्यते ।

शदेः शितः । १ । ३ । ६० ।

शिक्षाविनोऽस्मादात्मनेपदं स्यात् । शीयते । शशाद् । शेदतुः ।
शेदित्य-शशत्य । शत्ता । अशदत् २ । क्रुश आक्षाने रोदने च ।
क्रोशति । क्रोष्टा । क्षुःक्षः (३०२४०६०) । अक्रुक्षत् ३ । कुच
सम्यर्चनकौटिल्यप्रतिष्ठविलेखनेषु । कोचति । चुकोच ४ ।
बुध अवगमने । बोधति । बोधिता । बोधिष्यति ५ रुह
बीजजन्तानि प्रादुर्भावे च । रोहति । ररोह । ररोहिथ ।
रोढा । रोह्यति । अरुक्षत् ६ । कस गतौ । अकासीत्-
अकसीत् ७ । वृत् ज्वलादिगणः समाप्तः । अथ गूह्यन्ताः
(३६२४०) स्वरितेतः । हिक् अत्यक्ते शब्दे । हिक्कति हिक्कते १ ।
अञ्चु गतौ याचने च । अञ्चति । अञ्चते २ । अचु इत्येके ३ ।
अचि ४ इत्यपरे । टु याचु याच्जायाम् । याचति-याचते
५ । रेटृ परिभाषणे । रेटति । रेटते ६ । चते चदे याचने ।
चचात् । चेते । अचतीत् ७ । चचाद् । चेदे । अचदीत् ८ ।
प्रोथृ पर्याप्तौ । पुप्रोथ । पुप्रोथे ९ । मिह १० मेह ११ मेधा-
हिंसनयोः । मिमेद् । मिमेदे । यान्ताविभाविति स्वामी ।

मिमेथ धान्ताविति न्यासः । मेथ सङ्गमे च । मेधति ।
 मिमेधे १२ । गिह १३ गेह १४ कुत्सासन्निकर्षयोः । निनेह ।
 निनिहतुः । निनिहे । श्धु श्धु उन्दने । उन्दनं लोद-
 नम् । शर्द्धति । शर्द्धते । शर्द्धिता १५ । मर्द्धति । मर्द्धते १६ ।
 बुधिर बोधने । बोधति । बोधते । इरित्त्वादङ् (उ३६४०)
 वा । अबुधत्-अबोधीत् । अबोधित १७ । दीपजनेति
 चिण् (उ६६४०) तु न भवति पूर्वोत्तरसाहचर्येण देवादिक-
 स्यैव तत्र ग्रहणात् । उ बुन्दिर् निशामने । बुन्दे । अबु-
 दत्-अबुन्दीत् १८ । वेणु गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादिव-
 ग्रहणेषु (१३७) । वेणति । वेणते । नान्तोऽप्ययम् १९ ।
 खनु अवदारणे । खनति । खनते ।

गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि । ६

। ४ । ६८ ।

एषामुपधाया लोपः स्यादजादौ (१३८) क्ङिति न त्वङि ।
 चखतुः ।

ये मिभाषा (१३९) । ६ । ४ । ४३ ।

खायात्-खन्यात् २० । चीट आदानसंवरणयोः । चिचीव ।

(१३७) वादितस्य वाद्यमाण्डस्य वादनार्थमादानं वादितप्रहणम् ।

(१३८) अचि सुवातुभुवा (१८४०) मिलितोऽचोति ऊडपधायाः (उ६२४०)

इत्यत उपधाया इति चाबुवर्त्तते ।

(१३९) जनसनखनामाप्त्वं वा स्यात् किति ङिति च यादौ परे ।

चिचीवे २१ । चायृ पूजानिगामनयोः २२ । व्यय गतौ ।
 अव्ययीत् २३ । दाश् दाने । ददाश् । ददाशे २४ । भेषृ
 भवे । गतावित्येके । भेषति । भेषते २५ । भेषृ भेषृ गतौ
 २६ । अस गतिदीप्तादानेषु । असति । असते । आस ।
 आसे । अयं पान्तोऽपि २७ । स्पश वाधनस्पर्शनयोः । स्पर्शनं
 ग्रथनम् । स्पशति । स्पशते २८ । लप कान्तौ । वा आशेति
 (३६४८०) श्यन्वा । लप्यति-लपति । लेषे २९ । चप भक्षणे
 ३० । छप हिंसायाम् । चच्छपतुः । चच्छपे ३१ । भप
 ३२ आदानसंवरणयोः । भक्ष ३३ भक्ष ३४ अदने । भक्ष
 ३५ इति मैत्रेयः । दास् ३६ दाने । माह ३७ माने । गुह
 ३८ संवरणे ।

ऊटपधाया गोहः । ६ । ४ । ८६ ।

गुहउपधाया ऊट्याङ्गुणहेतावजादौ (१४०) प्रत्यये । गूहति ।
 गूहते । ऊटित्वादिङ् । गूहिता-गोटा । गूहिष्यति-घोक्ष्यति ।
 गूहेत् । गुह्यात् । अगूहीत् । इडभावे क्त्वा । अघुक्षत् ।

लुग्वा दुहृदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये ।

७ । ३ । ७३ ।

एपां क्सस्य लुग्वा स्यादन्त्ये तडि । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ।
 अगूढ-अघुक्षत् । क्सस्याची (३७३८०) त्यन्तलोपः । अघुक्षाताम् ।
 अघुक्षन्त । अगुहृहि-अघुक्षावहि । अगुक्षन्ति-अघुक्षामहि ।
 अथाजन्ता उभयपदिनः । शिञ् सेवायाम् । अयति । अयते ।

(१४०) अचि शुधातुभ्रुवामि (११८८०) त्यतोऽचीत्यनुवर्त्याहाजादाविति ।

शिश्रियतुः । श्रियता । श्रिशीति (७६०८०) चङ् । अशिश्रि-
यत् १ । भृज् भरणे । भरति । वभार । वञ्चतुः । वभर्ष ।
वभव । वभर्षे । भर्त्ता ।

ऋद्धनोः स्ये । ७ । २ । ७० ।

ऋतो हन्तेच स्यस्य इट् स्यात् । भरिष्यति ।

रिङ् शयग्लिङ्क्षु । ७ । ४ । २८ ।

शे यकि यादावार्द्धधातुके लिङि च ऋतो रिङादेशः (१४१)
स्यात् । रीङ्प्रकृतेरिङ्विधिसामर्थ्याद्दीर्घो न । भ्रियात् ।

उञ्च । १ । २ । १२ ।

ऋवर्णात्परौ भलादी लिङ् तङ्परः सिञ्चेत्यतौ कितौ (१४२)
स्तः । भृषीष्ट । भृषीयास्ताम् । अभर्षीत् । अभर्षाम् ।
अभर्षुः ।

ह्रस्वादङ्गात् । ८ । २ । २७ ।

सिचो लोपः स्यात् भलि । अभ्रत । अभ्रषाताम् । अभ-
रिष्यत् २ । हृज् हरणे । हरणम्रापणं स्त्रीकारः स्तेयं ना-
शूनं च । जहर्ष । जह्रिव । जह्रिषे । हर्त्ता । हरिष्यति ३ ।

(१४१) रीङ्प्रकृतः (५३२८०) इत्यतः । ऋतइति अकृतावर्द्धधातुकयोः (७५१८०)
इत्यतः सार्वधातुकभिन्नम् आर्द्धधातुकञ्चानुवर्तते ।

(१४२) असंयोगालिट् किदित्यतः (७२४८०) किदिति, इको भलित्यतो
(७१६६८०) भलिति लिङ् सिचावात्मनेपदेष्वित्यतो (७५५८०) लिङ्-
सिचाविति चानुवर्त्य व्याख्यातम् ।

धृञ् धारणे । धरति । अधार्षीत् । अधृत ४ । णीञ्
प्रापणे । निनयिथ । निन्यिषे ५ । अयाजन्ताः परस्मै-
पदिनः । धेट् पाने । धयति ।

आदेच उपदेशेऽशिति । ई । १ । ४५ ।

उपदेशे एजन्तस्य धातोरात्त्वं स्यान्न तु शिति ।

आतऔ णालः । ७ । १ । ३४ ।

आदन्ताद्वातोर्णल औकारादेशः स्यात् । दधौ ।

आतो लोप इटि च । । ई । ४ । ई४ ।

अजाद्योर्धातुक्रयोः क्ङिदिटोः (१४३) परयोरातो लोपः
स्यात् । द्वित्वात्परत्वाल्लोपे प्राप्ते द्विर्वचनेऽचीति (२४८०)
निषेधः । द्वित्वे कृते आलोपः । दधतुः । दधुः । दधिय—
दधाथ । दधिव । दधिम । धाता ।

दाधा ध्वदाप् । १ । १ । २० ।

दारूपा धारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युर्दापदैपौ विना ।

एङ्लिङि । ई । ४ । ई७ ।

घुसंज्ञानां मास्यादीनां च एत्वं स्यादार्धधातुके किति लिङि
(१४४) धेयात् । धेयास्ताम् । धेयासुः ।

(१४३) चकारात् दीङो युङिचि क्ङितोत्पत्तोऽ (उ१३४८०) चीति क्ङि-
तीतिचाबुक्ष्यते ।

(१४४) दीङो युङिचि क्ङितोत्पत्तः क्तितीति घुमास्यागागापाजहातिसा-
मिति (उ१३६८०) चानुवर्त्तते ।

विभाषा धेदृश्वरोः । ३ । १ । ४६ ।

आभ्यां च्चैश्चङ्गा स्यात्कर्त्तृवाचिनि लुङि परे । चङि (उ६१४०)
द्वित्वम् । अदधत् । अदधताम् ।

विभाषा घ्राधेट्शास्त्रासः । २ । ४ । ७८ ।

एभ्यः सिचो लुग्व्वा स्यात्परस्मैपदे परे । अधात् । अधा-
ताम् । अधुः ।

यमरमनमातां सक् च । ७ । २ । ७३ ।

एषां सक् स्यादेभ्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु । अधासीत् ।
अधासिष्टाम् । अधासिषुः १ । ग्लै ग्लौ हर्षक्षये । हर्षक्षयो
धातुक्षयः । ग्लायति । जग्लौ । जग्लिथ-जग्लाय ।

वान्यस्य संयोगादेः । ६ । ४ । ६८ ।

घुमास्यादेरन्यस्य संयोगादेर्द्वातीरात एत्वं वा स्यादार्द्धधातुके
किति लिङि । ग्लायत्—ग्लेयात् । अग्लासीत् । ग्लायति
३ । द्वौ न्यकरणे । न्यकरणन्तिरस्कारः ४ । द्वौ ५ स्वप्ने । प्रै
६ तप्तौ । ध्यै ७ चिन्तायाम् । रै ८ शब्दे । ख्यै ९ छ्यौ १०
शब्दसङ्घातयोः । ख्यायति । षोपदेशस्यापि सत्वे कृते रूपं
तुल्यम् । षोपदेशफलन्तु । तिष्ठ्यासति अतिष्ठ्यपदित्यत्र षत्वम्
खै ११ खदने । छौ जै प्रै क्षये । क्षायति १२ । जजौ १३ ।
ससौ । साता १४ । घुमास्येत्यत्र (उ११६४०) विभाषा घ्राधेटि-
त्यत्र च स्यतेरेव ग्रहणं न त्वस्य तेन एत्वसिज्जुक्तौ न । सायात्

असासीत् । कै १५ गै १६ शब्दे । गेयात् । अगासीत् । औ १७
 औ १८ पाके । पै १९ ओ वै २० शोषणे । पायात् । अपात् ।
 अपासीत् । घुमास्येतीत्व (उ११८४) न्तदपवादएलिङीत्येत्यम्
 (उ८४४) गातिस्थेति सज्जुक् (उ११८४) च न पारूपस्य
 लाक्षणिकत्वात् । टै वेष्टने । स्तायति २१ । षौ वेष्टने ।
 शोभायाञ्चेत्येके । स्तायति २२ । दैप् शोधने । दायति ।
 अघुत्वादेव सज्जुक् कौ न । दायत् । अदासीत् २३ । पा पाने ।
 पाप्राध्मेति (उ८८४) पिवादेशः । तस्यादन्तत्वान्नोपधागुणः ।
 पिबति । पेयात् । अपात् २४ । प्रा गन्धोपादाने । जिघ्रति ।
 प्रायात्-प्रेयात् । अप्रासीत् । अप्रात् २५ । ध्मा शब्दाग्नि-
 संयोगयोः । धमति २६ । ष्टा गतिनिवृत्तौ । तिष्ठति ।
 स्थादिष्वभ्यासेनेति (उ३८४) पत्वम् । अधि-तष्ठौ । उपसर्गा-
 दिति (उ३७४) पत्वम् । अधि ष्टाता । स्थेयात् २७ । स्ना
 अभ्यासे । मनति २८ । दाण् दाने । प्र-णि-यच्छति । देयात् ।
 अदात् २९ । ह्रु कौटिल्ये । ह्वरति ।

ऋतश्च संयोगादेर्गुणः । ७ । ४ । १० ।

ऋदन्तस्य संयोगादेरङ्गस्य गुणः स्याल्लिटि । किदर्थमपीद-
 म्परत्वाण्यपि भवति । रपरत्वम् । उपधाट्टिः । जह्वार ।
 जह्वरतुः । जह्वरुः । जह्वर्थ । ह्वर्त्ता । ऋद्वनोः स्ते । (उ८३४)
 ह्वरिष्यति ।

गुणोऽर्त्तिसंयोगाद्योः । ७ । ४ । २६ ।

अर्त्तैः संयोगादेर्ऋदन्तस्य च गुणः स्याद्यकि यादावार्द्धधातुके
 लिङि च । ह्वर्त्तात् । अह्वार्प्तात् । अह्वार्प्ताम् ३० । स्तु

शब्दोपतापयोः । स्वरतिस्त्रुतीति (उ३१८०) वेद् । सस्वरिष-
सस्वर्य । वमथोस्तु

अग्रकः किति (१४५) । ७ । २ । ११ ।

अिञ् एकाजुगन्ताच्च परयोर्गित्कितोरिण् न स्यात् । परमपि
स्वरत्यादिविकल्पं बाधित्वा पुरस्तात्प्रतिषेधकाण्डारम्भसाम-
र्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमादित्यमिट् । सस्वरिव ।
सस्वरिम । परत्वाद्द्वनोरिति (उ३१८०) नित्यमिट् । स्वरि-
व्यति । स्वर्यात् । अस्वारीत् । अस्वारिष्टाम् । अस्वार्षीत् ।
अस्वार्ष्टाम् ३१ । स्मृ चिन्तायाम् ३२ । ह ३३ संवरणे ।
स्मृ गतौ । क्रादित्वान्नेट् । सस्वर्य । सस्वर । रिङ् (उ३१८०) ।
स्त्रियात् । अस्वार्षीत् । अस्वार्ष्टाम् ।

सर्त्तिशास्यर्त्तिभ्यश्च । ३ । १ । ५६ ।

एभ्यश्चरेड् स्यात्कर्त्तरि लुङि । इह लुप्तशपा शासिना
साहचर्यात्कर्त्तरि जौहोत्यादिकावेव गृह्येते तेन आद्यो-
र्जाङ् । शीघ्रगतौ तु पात्राधमेति श्रिति (उ३१८०) धौरा-
देशः । धावति ३४ । कृ गतिप्रापणयोः । कृच्छति ।

कृच्छत्यृताम् । ७ । ४ । ११ ।

तौदादिककृच्छेर्द्धातोर्द्धृताच्च गुणः स्यात्किटि । णलि
प्राग्वदुपधावृद्धिः । आर । आरतुः । आरुः ।

इडत्तर्त्तिव्ययतीनाम् । ७ । २ । ६६ ।

(१४५) कितोति ककारद्वयनिर्देशात् गित्यत्येऽपि भूषुरित्तादौ नेट् ।

अदक्यञ् एभ्यस्यलो नित्यमिट् स्यात् । आरिथ । अर्त्ता ।
 अरिष्यति ॥ अर्यात् । आर्षीत् । आर्षाम् ३५ । गृ ३६ छ
 ३७ सेचने । गरति । जगर्य । जगिव । रिङ् । ग्रियात् ।
 अगार्षीत् । धृ ३८ ऋर्चने । सु गतौ । सुस्तोथ । सुस्रुव ।
 सुयात् । णिञीति (३६०८०) चङ् । लघूपधगुणादन्तरङ्ग-
 त्वादुवङ् । असुस्रुवत् ३९ । घु प्रसवैश्वर्ययोः । प्रसवोऽभ्य-
 नुज्ञानम् । सुपोथ-सुपुविथ । सुपुविव । सोता ।

स्तुमुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु । ७ । २ । ७२ ।

एभ्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु । असावीत् । पूर्वोत्तराभ्यां
 जिह्भ्यां साहचर्यात्सुनोतेरेव ग्रहणमिति पक्षे । असौषीत्
 ४० । शु अवणे ।

श्रुवः ष्ट च । ३ । १ । ७४ ।

श्रुवः श्रुत्यादेशः स्यात् अप्रत्ययश्च । शपोऽपवादः । श्रोर्ङि-
 त्वाद्वातोर्गुणो न । शृणोति । शृणुतः ।

ऊश्रुवोः सार्वधातुके । ६ । ४ । ८७ ।

जुहोतेः शुप्रत्ययान्तस्यानेकाचोऽङ्गस्य चासंयोगपूर्वोवर्णस्य
 यण् स्यादजादौ सार्वधातुके । उवङोऽपवादः । शृण्वन्ति ।
 शृणोमि । शृण्वः-शृणुवः । शृण्वः-शृणुमः । शुश्रोथ । शुश्रुव ।
 शृणु । शृणुवाणि । शृणुयात् । श्रूयात् । अश्रौषीत् ४१ । ध्रु
 स्यैर्यै । भवति ४२ । अयं कुटादौ गत्यर्थोपि । इ द्रु गतौ ।
 इदोथ-इदविथ । इदविथ ४३ । इद्रोथ । इद्रुव णिञीति

(उ६.४०) चङ् । अडुद्रुवत् ४४ । जि ४५ जि ४६ अभिभवे ।
 अभिभवोन्त्यनीकरणं न्यूनीभवनञ्च । आद्ये सकर्मकः । शतृन्
 जयति । द्वितीये त्वकर्मकः । अध्ययनात्मराजयते अध्येतुं
 ग्लायतीत्यर्थः । विपराभ्याञ्जेरिति (उ२४१४०) तङ् । पराजे-
 रसोढः (२८६४०) इत्यपादानत्वम् । अथ डीङन्ता (उ१००४०) ङितः ।
 णिङ् ईषद्वसने । स्मयते । सिष्मिये । सिष्मियिद्धे-सिष्मि-
 यिध्वे १ । गुङ् अयक्ते शब्दे । गवते । जगुवे २ । गाङ् गतौ ।
 गाते । गाते । इटएत्वे कृते वृद्धिः । गै । लङ् इटि । अगे । गेत ।
 गेयाताम् । गेरन् । गासीट । गाङ्कुटादिभ्य इति (उ११६४०)
 स्तृत्वे इडादेशस्यैव गाङो ग्रहणं न त्वस्य तेन ङित्त्वाद्गुमास्थे-
 ति (उ११६४०) इत्वं न । अगास्त (३) । आदादिकोऽयमिति हर-
 दन्तादयः । फले तु न भेदः । कुङ् ४ घुङ् ५ उङ् ६ डुङ् ७
 शब्दे । अन्ये तु उङ्कुङ्खुङ्गुङ्घुङ्ङुङ् इत्याङ् । कवते ।
 चुकुवे । घवते । अवते । जत्रे । वर्णादाङ्गस्वलीय इत्युवङ्
 ततः सवर्णदीर्घः । ओता । ओष्यते । ओषीट । औष्ट । उवते ।
 जुडुवे । डोता । च्युङ् ८ ज्युङ् ९ प्रुङ् १० भुङ् ११ गतौ ।
 क्लुङ् १२ इत्येके । रुङ् गतिरेषणयोः । रेपणं हिंसा । रुक्वे ।
 रवितासे १३ । ष्टङ् अवध्वंसने । धरते । दध्ने १४ । मेङ् प्रणि-
 दाने । प्रणिदानं विनिमयः प्रत्यर्पणञ्च । प्र-णि-मयते । नेर्ग-
 देति (उ४१४०) णत्वम् । तत्तु प्रकृतिमाङ्गिति पठित्वा ङितो
 माप्रकृतेरपि ग्रहणस्येष्टत्वात् (१४६) १५ । देङ् रक्षणो । दयते ।

(१४६) इष्टत्वादिति भाष्यकारस्येति शेषः । अयं भावः नेर्गदेति (उ४१४०) स्तृत्वे

दयतेर्दिगि लिटि । ७ । ४ । ६ ।

दिग्यादेशेन द्वित्वबाधनमिष्यत इति वृत्तिः । दिग्ये ।

स्थायोरिच्च । १ । २ । १७ ।

अनयोरिदादेशः स्यात् सिच्च कित्स्यात् । अदित । अदिथाः ।
अदिपि १६ । श्येङ् गतौ । श्यायते । श्ये १७ । ष्येङ्
वृद्धौ । प्यायते । प्ये । प्याता १८ । त्र्येङ् पालने ।
त्रायते । तत्रे १९ । पुङ् पवने । पवते । पुपुवे । पविता ।
२० । मुङ् वन्धने । मवते २१ । डीङ् विहायसा गतौ ।
डयते । डिङ् । डयिता २२ । तृ भवनतरणयोः ।

ऋत इद्घातोः । ७ । १ । १०० ।

ऋदन्तस्य धातोरङ्गस्य इत्स्यात् । इत्त्वोच्चाभ्यां गुणवृद्धौ
विप्रतिषेधेन । तरति । ऋच्छल्युतामिति (उ६७४०) गुणः ।
तृफलेत्येत्वम् (उ५६४०) । तेरतुः । तेरुः ।

वृतो वा । ७ । २ । ३८ ।

वृङ् वृज्भ्यामृदन्ताच्चेटो दीर्घो वा स्यान्नतु लिटि * । तरीता-
तरिता । अलिटीति किम् तेरिथ । हलि चेति (१५७४०)
दीर्घः । तीर्यात् ।

सिचि च परस्य पदेषु । ७ । २ । ४० ।

धुमेत्यत्र धुप्रकृतिमेति पठनीयं प्रकृतिश्च कस्येत्याकाङ्क्षायां सन्निधानात्
पूर्वोत्तरयोरिति तेन माङ्प्रकृतेरिह शत्वम् ।

* यद्दोषलिटिर्दीर्घइत्यतः (उ१६६४०) अलिटीति दीर्घइति चाहुवर्त्तते ।

अत वृत् इटो दीर्घो न । अतारिष्टाम् १ । अथाष्टावनु-
दात्तेतः । गुप् १ गोपने । तिज २ निशाने । मान ३ पूजा-
याम् । वध ४ बन्धने ।

गुप्तिज्किङ्यः सन् । ३ । १ । ५ ।

मान्वधदान् शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य । ३ । १ । ६ ।

सूत्रद्वयोक्तेभ्यः सन् स्यात् मानादीनामभ्यासस्येकारस्य दीर्घश्च ।
गुपेर्निन्दायां, तिजेः क्षमायां, कितेर्व्याधिप्रतीकारे, निग्रहेऽप-
नयने, नाशने संशये च । मानेर्जिज्ञासायां, वधेऽश्विन्तविकारे
दानेराजवे शानेर्निशाने । सनाद्यन्तादिति (उ५७८०) धातुत्वम् ।

सन्त्यङोः । ६ । १ । ८ ।

सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमैकाचो द्वे स्तोऽजादेसु द्विती-
यस्य । अभ्यासकार्यम् । गुपिप्रभृतयः किङ्किनाः निन्दा-
द्यर्थकाः एवानुदात्तेतो दानशानौ च स्वरितेती एते नित्य-
सन्नन्ताः । अर्थान्तरे त्वननुबन्धकाश्चुरादयः अनुबन्धस्य
केवलेऽचरितार्थत्वात्सन्नन्तात्तङ् । धातोरिङ् नित्यविहितत्वात्स-
नोऽत्र नार्द्धधातुकत्वं तेनेङ्गुणौ न । जुगुप्सते । जुगुप्सा-
चक्रे । तितिक्षते । मीमांसते । भष्भावः (१४६८०) । चर्त्वम् ।
वीभत्सते । रभ रभस्ये । आ-रभते । आ रेभे । रब्बा । रस्यते
५ । डु लभ ष प्राप्तौ । लभते ६ । ष्वन्ज परिष्वङ्गे ।

दंशसञ्जस्वञ्जां शपि । ६ । ४ । २५ ।

रञ्जेच्च । ६ । ४ । २६ ।

ः धातोः कर्मण्यदिति सूत्रे (उ१८८८०) यथा धातोरित्युच्चार्य विहितः
सन् न तथात्वर्थः ।

एषां शपि नलोपः । स्वजते । परि-ष्वजते । अय्यिग्रयिद-
 म्निस्वञ्जीनां लिटः कित्त्वं वेति व्याकरणान्तरम् । देभतुः
 सस्वजइति भाष्योदाहरणादेकदेशानुमत्या इहाप्याश्रीयते ।
 सदेः परस्य लिटीति (उ६०४०) सूत्रे स्वञ्जेरुपसंख्यानम् ।
 अतोऽभ्यासात्परस्य पत्वन्न । परि-पस्वजे-परि-पस्वञ्जे । सस्व-
 जिषे-सस्वञ्जिषे । स्वङ्क्ता । स्वङ्च्यते । स्वजेत । स्वङ्क्षीष्ट
 प्रत्यष्वङ्क्त । प्राक् सितादिति (उ३८४०) पत्वम् । परिनिवि-
 भ्यस्तु सिवादीनां वेति (उ८६४०) विकल्पः । एतदर्थमेवोपस-
 र्गात्सुनोतीत्येव (उ३०४०) सिद्धे स्तुस्वञ्जोः परिनिवीत्यत (उ३५४०)
 पुनरुपादानम् । पर्यष्वङ्क्त-पर्यस्वङ्क्त ७ । हृद पुरीषोत्सर्गे ।
 हृदते । जहृदे । हृत्ता । हृत्यते । हृदेत । हृत्सीष्ट । अहृत्त ८ ।

अथ परस्मैपदिनः । जि धिदा १ अव्यक्ते शब्दे ।
 स्कन्दिर गतिशोषणयोः । चस्कन्दिथ—चस्कन्थ । स्कन्ता ।
 स्कन्त्स्यति । नलोपः । स्कद्यात् । इरित्त्वादङ् (उ३६४० सू०)
 वा । अस्कदत्—अस्कान्त्सीत् । अस्कान्ताम् । अस्कान्तुः ।

वेः स्कन्देरनिष्ठायाम् । ८ । ३ । ७३ ।

पत्वं वा स्यात् । कृत्येवेदम् अनिष्ठायामिति पर्युदासात् ।
 • विष्कन्ता—विस्कन्ता । निष्ठायान्तु । विस्कन्नः ।

परेश्च । ८ । ३ । ७४ ।

अस्मात्परस्य स्कन्देः सस्य षो वा । योगविभागादनिष्ठायामिति न संवध्यते । परि-ष्कन्दति-परि-स्कन्दति । परि-स्कन्नः-
 परिष्कणः २ । पत्वपक्षे णत्वम् । न च पदद्वयाश्रयतया बहि

• विष्कन्तेति तजन्तः प्रसङ्गमुदाहृतेः ।

रङ्गत्वात्पवस्यासिद्धत्वम् । धातूपसर्गयोः कार्यमन्तरङ्गमित्य-
भ्युपगमात् । पूर्वन्धातुरपसर्गेण युज्यते ततः साधनेनेति
भाष्यम् । पूर्वं साधनेनेति मतान्तरे तु न णत्वम् । यम
मैथुने । येमिथ—ययम्य । यञ्मा । यञ्मरति । अयाप्सीत् ३ ।
णाम प्रह्वत्वे, शब्दे च । नेमिथ-ननम्य । नन्ता । अनंसीत् ।
अनंसिष्टाम् ४ । गन्तु ५ । गन्तु ६ । गतौ ।

द्रुपुगमियमां कृ. । ७ । ३ । ७७ ।

एषाञ्चः स्याच्छ्रिति परे । गच्छति । जगाम । जग्मतुः ।
जग्मुः । जगमिथ-जगम्य । गन्ता ।

गमेरिट् परस्मै पदेषु । ७ । २ । ५८ ।

गमेः परस्य सकारादेरिट् स्यात् । गमिष्यति । लृदित्वात्-
(७७६४००००) अङ् । अनङ्गीति(७८१४०००) पर्युदासानोपधा-
लोपः । अगमत् । सर्पति । ससर्प ।

अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् । ६ । १ । ५९ ।

उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्यञ्चम् वा स्याज्जलादावकिति
परे । सप्ता-सर्पा । सप्सरति-सप्सरति । असृपत् । यम
उपरमे । यच्छति । येमिथ—ययम्य । यन्ता । अयंसीत् ।
अयंसिष्टाम् ७ । तप सन्तापे । तप्ता । अताप्सीत् ।

निसस्तपतावनासेवने । ८ । ३ । १०२ ।

षः स्यात् । आसेवनम्योनःपुन्यन्ततोऽन्यस्मिन्निषये । नि-ष्ट-

पति ८ । त्यज हानौ । तत्यजिय-तत्यक्य । त्यक्ता । अत्या-
चीत् ९ । पञ्ज सङ्गे । दंशसञ्जस्वञ्जां शपोति (उ१०१४०)
नलोपः । सजति । सङ्क्ता १० । दृशिर् प्रेक्षणो । पश्यति ।

विभाषा सृजिदृशोः । ७ । २ । ६५ ।

आभ्यां घलङ्ङा ।

सृजिदृशोर्भल्यमकिति । ६ । १ । ५८ ।

अनयोरमागमः स्याच्छलादावकिति । दृष्ट-दृष्टिथ । दृष्टा ।
दृच्यति । दृश्यात् । दृश्चित्वात् (उ३६४०) अङ् वा ।

ऋदृशोऽङि गुणः । ७ । ४ । १६ ।

ऋवर्णान्तानां दृशेऽङ् गुणः स्यादङि । अदर्शत् । अङ्भावे

न दृशः । ३ । १ । ४७ ।

दृशञ्चैः कसो न । अद्राचीत् ११ । दन्श दशने । दशनं दंष्ट्रा-
व्यापारः दृषोदरादित्वादनुनासिकलोपः । अतएव निपा-
तनादित्येके । तस्याप्यत्रैव तात्पर्यम् अर्थनिर्देशस्याधुनिक-
त्वात् । दंशसञ्जेति (उ१०१४०) नलोपः । दशति । ददंशिथ-
त्वात् । ददंष्ट । दंष्टा । दङ्च्यति । दश्यात् । अदाङ्चीत् १२ । कष
विलेखने । विलेखनमाकर्षणम् । कृष्टा-कृष्टा । कच्यति-कच्यति
स्युश्चक्षुश्चक्षुपदपदपां ज्ञेः सिञ्चा वाच्यः * । अक्राचीत् ।
अक्राष्टाम् । अक्राचीत् । अक्राष्टाम् । अक्राच्युः । पक्षे कः ।
अक्रचत् । अक्रचताम् । अक्रचन् १३ । दह भस्मीकरणे ।

ददग्ध । दग्धा । धक्षति । अधाक्षीत् । अदाग्धाम् ।
अधाक्षुः १४ । मिह सेचने । मिमेह । मिमेहिथ । मेढा ।
मेक्षति । अमिक्षत् । कित निवासे रोगापनयने च । चिकि-
त्सति । संशये प्रायेण विपूर्वः । “विचिकित्सा तु संशय इत्य-
मरः । अस्यानुदात्तेत्वमाश्रित्य चिकित्सते इत्यादि कश्चि-
दुदाजहार । निवासे तु । केतयति १६ । दान खण्डने शान
तेजने । इतो वहत्यन्ताः (७१०६४०) स्वरितेतः । दीदांसति ।
दोदांसते १ । शीशांसति । शीशांसते २ । अर्थविशेषे सन् ।
अन्यत्र दानयति । शानयति । डु पच ष पाके । पचति ।
पचते । पेचिथ-पपक्ष्य । पेचे । पक्ता । पक्षीष्ट ३ । पच
समवाये । सचति । सचते ४ । भज सेवायाम् । बभाज ।
भेजतुः । भेजुः । भेजिथ-बभक्ष्य । भक्ता । भक्षति ।
भक्ष्यते । अभाक्षीत् । अभक्त ५ । रञ्ज रागे । (१०१४०) नलोपः ।
रजति । रजते । अराङ्क्षीत् । अरङ्क्त ६ । शप आक्रोशे ।
आक्रोशो विरुद्धानुधानम् । शशाप । शपे । आशाप्सीत् ।
अशप्त ७ । त्विष दीप्तौ । त्वेषति । त्वेषते । तित्विषे ।
त्वेष्यति । त्विषीष्ट । अत्विक्षत् । अत्विक्षाताम् ८ । यज
देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । यजति । यजते ।

लिङ्यभ्यासस्योभयेषाम् । ६ । १ । १७ ।

वच्चादीनां ग्रह्यादीनाञ्चाभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्याल्लिटि ।
इयाज ।

वचिखपियजादीनां किति । ६ । १ । १५ ।

वचिस्वप्योर्यजादीनाञ्च सम्प्रसारणं स्यात्किति । पुनः प्रस-
ङ्गविज्ञानाद्वित्वम् । ईजुः । ईजुः । इयजिथ—इयष्ठ ।
ईजे । यटा । यच्यति । इज्यात् । यचीष्ट । अयाचीत् ।
अयष्ठ ८ । टुवप वीजसन्ताने । वीजसन्तानः चेते विकिरणं
गर्भाधानञ्च । अयं ह्येदनेऽपि । केशान् वपति । उवाप ।
ऊपे । वप्ता । उष्यात् । वप्सीष्ट । प्र-ग्यवाप्सीत् । अवप्त
१० । वह प्रापणे । उवाह । उवहिय । सहिवहोरोद-
वर्गस्य (उ८६४०) । वोढा । वच्यति । अवाचीत् । अवोढाम् ।
अवाचुः । अवोढ । अवचाताम् । अवोढम् ११ । वस
निवासे । परस्मैपदी । वसति । उवास ।

शासिवसिघसीनाञ्च । ८ । ३ । ६० ।

इणकुभ्याम्यरस्यैषां सस्य षः स्यात् । ऊपतुः । ऊषुः । उव-
सिथ-उवस्य । वस्ता । सः स्याद्धातुके (उ०६४०) । वस्यति ।
उष्यात् । अवाप्सीत् । अवात्ताम् । १२ । वेज् तन्तुसन्ताने ।
वयति । वयते ।

वेज्जी वयिः । २ । ४ । ४१ ।

वा स्याल्लिटि । इकारउच्चारणार्थः । उवाय ।

ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिष्टस्रतिष्टच्छति-

भृज्जतीनां ङिति च । ६ । १ । १६ ।

एषां किति ङिति च सम्प्रसारणं स्यात् । यकारस्य प्राप्ते ।

लिटि वयो यः । ई । १ । ३८ ।

वयो यस्य सम्प्रसारणं न स्याल्लिटि । ऊयतुः । ऊयुः ।

वश्नास्थान्यतरस्यां किति । ई । १ । ३९ ।

वयो यस्य वो वा स्यात्किति लिटि । ऊवतुः । ऊवुः । वय-
स्तासावभावात्थलि नित्यमिट् । उवयिथ । स्थानिवद्भावेन
जित्त्वान्तङ् । ऊये ऊवे । वयादेशाभावे ।

वेजः । ई । १ । ४० ।

वेजो न सम्प्रसारणं स्याल्लिटि । ववौ । ववतुः । ववुः ।
वविथ-ववाथ । ववे । वाता । ऊयात् । वासीष्ट । अवा-
सीत् १३ । व्येज संवरणे । व्ययति ।

न व्यो लिटि । ई । १ । ४१ ।

व्येज आत्वं न स्यात् लिटि । वृद्धिः । परमपि हलादि
शेषं (३१०४०) बाधित्वा यस्य सम्प्रसारणम् उभयेषां
(३१०५४०) ग्रहणसामर्थ्यात् अन्यथा वच्चादीनां ग्रह्यादीनां
चानुवृत्तैरेव सिद्धे किन्तेन । विव्याय । विव्यतुः । विव्युः ।
इडत्त्यन्तीति (३९७४०) नित्यमिट् । विव्ययिथ । विव्याय-
विव्यय । विव्ये । व्याता । वीयात् । व्यासीष्ट । अव्यासीत् ।
अव्यास १४ । ह्वेज् सङ्घर्षायां, शब्दे च ।

अभ्यस्तस्य च । ई । १ । ३३ ।

अभ्यस्तीभविष्यतो ह्वेजः सम्प्रसारणं स्यात् । ततो द्वित्वम् ।
जुहाव । जुह्वतुः । जुह्वुः । जुह्वीथ-जुह्वयिथ । जुह्वे ।
ह्वाता । ह्वयात् । ह्वासीष्ट ।

लिपिसिचिह्नञ्च । ३ । १ । ५३ ।

एभ्यः ज्ञेरङ् स्यात् । आतो लोपः (३६४४०००) । अहत् ।

आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । ३ । १ । ५४ ।

अहत्-अह्नास्त १५ । अथ द्वौ परस्मैपदिनौ । वद व्यक्तायां
वाचि अक्-वदति । उवाद । ऊदतुः । उवदिथ । वदिता ।
उद्यात् । वदव्रजेति (३३६४०) वृद्धः । अवादीत् १ । टुओश्चि
गतिवृद्धयोः । श्वयति ।

विभाषा श्वेः । ६ । १ । ३० ।

श्वयतेः सम्प्रसारणं वा स्याल्लिटि यङि च । शुभाव । शुश्रुवतुः ।
श्वयतेर्लिट्यभ्यासलक्षणप्रतिषेधः । तेन लिट्यभ्यासस्येति
(३१०५४०) सम्प्रसारणं न । शिश्वाय । शिश्वियतुः । श्वयिता ।
श्वयेत् । श्रूयात् । जृस्तन्म्रित्यङ् (३४६४०) वा ।

श्वयतेरः । ७ । ४ । १८ ।

श्वयतेरिकारस्य अकारः स्यादङि । पररूपम् (३८८४०००) ।
अश्वत् । अश्वताम् । अश्वन् । विभाषा धेट्श्वयोरिति
(३८५५४०) चङ् । इयङ् । अश्विश्वियत् । ह्यन्तेति (३५३४०)
न वृद्धः । अश्वयीत् । वृत् । यजादयो वृत्ताः । स्वादिस्वा-
कृतिगणः । तेन चुलुम्पतीत्यादिसंग्रहः ।

इति श्वादयः ।

ऋतेरीयङ् । ३ । १ । २६ ।

ऋतिः सौत्रस्तस्मादीयङ् स्यात् स्वार्थे । जग्मुषायामयन्धातु-
रिति बहवः कृपायाञ्चेत्येके । सनाद्यन्ता इति (उ५७४०)
धातुत्वम् । ऋतीयते । ऋतीयाञ्चके । आर्द्धधातुकविवक्षायां
आयादयआर्द्धधातुके वेति (उ५७४०) ईयङ्भावे शेषात्कर्त्तरीति
(उ५४०) परस्मैपदम् । आनर्त्त । अर्त्तिष्यति । आर्त्तीत् १ ।
अद भक्षणे । द्वौ परस्मैपदिनौ ।

अदिप्रभृतिभ्यः शपः । २ । ४ । ७२ ।

लुक् स्यात् । अत्ति । अत्तः । अदन्ति ।

लित्यन्यतरस्याम् । २ । ४ । ४० ।

अदो घसृल वा स्याल्लिटि । जघास ! गमहनेति (उ६१४०)
उपधालोपः । तस्य चर्विधिम्यति स्थानिवद्भावनिषेधाद्घस्य
चर्त्वम् । शासिवसीति (उ१०६४०) पत्वम् । जचतुः । जचुः ।
घसस्तासावभावात्पलित् नित्यमिट् । जघषिथ । आद । आद-
तुः । इडत्त्यर्त्तीति (उ६७४०) नित्यमिट् । आदिथ । अत्ता ।
अत्स्यति ।

ऊभलभ्यो हेर्धिः । ६ । ४ । १०१ ।

होर्भलन्तेभ्यश्च हेर्धिः स्यात् । अद्धि । अत्तात् । अदानि ।

अदः सर्वप्राम् । ७ । ३ । १०० ।

अदः परस्याष्टसार्जधातुकस्याडागमः स्यात्सर्वमतेन ।

आदत् । आताम् । आदन् । आदः । आत्तम् । आत्त ।
 आदम् । आद्व । आद्व । अद्यात् । अद्याताम् । अद्युः ।
 अद्यात् । अद्यास्ताम् । अद्यासुः ।

लुङ्सनोर्घस्त्व । २ । ४ । ३७ ।

अदो घस्त्व स्यात् लुङि सनि च । लृदिच्चादङ् (उ० १५० सू०)
 अवसत् १ । हनं हिंसागत्योः । प्र-णि-हन्ति ।

अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिक
 लोपो भ्रूलि क्ङिति । ६ । ४ । ३७ ।

अनुनासिकेति लुप्तपठिकम् वनतीतरेषां विशेषणम् । अनु-
 नासिकान्तानां (१) सेषां वनते च लोपः स्याच्छ्रुतादौ क्ङिति
 परे । यमिरमिनमिगमिहनिमन्यतयोऽनुदात्तोपदेशाः । तनु-
 च्छणुच्चिणु ऋणुटणुष्टणुवनमन् तनोत्यादयः । हतः । भ्रन्ति ।

वमोर्वा । ८ । ४ । २३ ।

उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्नस्य णो वा स्याद्वमयोः
 परतः । प्र-हणिस-प्र-हन्ति । प्र-हण्वः-प्रह-न्वः । हो हन्तेरिति
 (१५८४०) कुत्वम् । जघान * । जघ्नतुः । जघ्नुः ।

अभ्यासाच्च । ७ । ३ । ५५ ।

अभ्यासात्परस्य हन्तेर्हस्य कुत्वं स्यात् । जघनिथ—जघन्य ।

(१) अनुदात्तोपदेशेत्यस्य व्याख्याऽनुनासिकान्तानामिति ।

* णलिणित्वात्कुत्वमित्यत्र नकारे परतइतिभेदः ।

हन्ता । ऋद्धनोरितीट् (उ८१८०) । हनिष्यति । हन्तु । हतात् ।
मन्तु ।

हन्तेर्जः । ६ । ४ । ३६ ।

हौ परे । आभीयतया (उ११४० सू०) जस्यासिद्धत्वाद्धेर्न लक् ।
जहि । हनानि । हनाव । हनाम । अहन् । अहताम् ।
अघ्नन् । अहनम् ।

आर्द्धधातुके । २ । ४ । ३५ ।

इत्यधिकृत्य ।

हनो बध लिङि । २ । ४ । ४२ ।

लुङि च । २ । ४ । ४३ ।

बधादेशोऽदन्तः (२) । आर्द्धधातुक इति विषयसप्तमी । तेना-
र्द्धधातुकोपदेशे अकारान्तत्वादतो लोपः । बध्यात् । बध्या-
स्ताम् । आर्द्धधातुके किम् विध्यादौ हन्यात् । हन्तेरिति
(१५८४०) णत्वम् । प्र-हण्यात् । अबधीत् २ । अथ चत्वारः
स्वरितेतः । द्विष अप्रीतौ । द्वेष्टि । द्विष्टे । द्वेष्टा । द्वेक्ष्यति ।
द्वेक्ष्यते । द्वेष्ट । द्विष्टात् । द्विड्ढि । द्वेषाणि । द्वेषै । द्वेषा-
वहे । अर्द्धे ।

द्विषश्च । ३ । ४ । ११२ ।

लङो भेर्जुस् वा स्यात् । अद्विषुः-अद्विषन् । अद्वेषम् ।
द्विषीत । द्विचीष्ट । अद्विचत् १ । दुह प्रपूरणे । दोग्धि ।
दुग्धः । धोचि । दुग्धे । धुचि । धुग्ध्वे । दोग्धु । दुग्धि ।

(२) तेनावधीदित्वातोहलादेशेर्लोपेति (उ४०४०) वा वृद्धिर्नेति बोध्यम् ।

दोहानि । धुव् । धुग्धम् । दोहे । अधोक् । अदोहम् ।
 अदुग्धम् । अधुचत् । अधुचत २ । लुग्वा दुहेति (उ६२४०)
 लुक्प्रक्षे तयाम्भ्वहिष लङ्बदपि । दिह उपचये । उपचयो
 वृद्धिः । प्र-णि-देग्धि ३ । लिह आस्वादने । लेढि । लीढः ।
 लिहन्ति । लेचि । लीढे । लिचे । लीढ्वे । लेढु । लीढाम् ।
 लेहानि । अलेट् । अलिचत । अलीढ । अलिचावहि ४ ।
 चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि । अयं दर्शनेऽपि । इकारोऽनुदात्तो
 युजर्थः । “विचक्षणः प्रथयन्” । नुम् तु न अन्तेदित
 इति (३) व्याख्यानात् । उकारस्तु अनुदात्तेत्वप्रयुक्त-
 मात्मनेपदमनित्यमिति आपनार्थः तेन “स्फायन्निष्कौकसन्धी-
 त्या”दि सिध्यति । चष्टे । चचाते । आर्जधातुके ।

चक्षिङः ख्याज् । २ । ४ । ५४ ।

वा लिटि । २ । ४ । ५५ ।

अत्र भाष्ये क्शादिरयमादेशः । असिद्धकारण्डे शस्य यो वेति
 स्थितम् । जित्त्वात्पदद्वयम् । चख्यौ । चख्ये । चक्षौ ।
 चक्षे । चयो द्वितीया इति (६४४०) तु न चत्वंस्यासिद्धत्वात् ।
 चचक्षे । ख्याता । क्शाता । ख्यास्यति । ख्यास्यते । क्शा-
 स्यति । क्शास्यते । अचष्ट । अचक्षीत् । ख्यायात् । क्शा-
 यात् । क्शेयात् ।

अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् । ३ । १ । ५२ ।

(३) इदितोनुम् इति सूत्रे गोः पदान्ते इति सूत्रादन्त पदस्यानुवृत्तेरिति
 भावः । मनो० ।

तिङन्तादादिप्रक्रिया ।

११३

एभ्यः क्षेरङ् । अख्यत् । अख्यत । अक्शासीत् । अक्शास्त ।
वर्जने क्शाञ् नेष्टः असनयोश्च* । समचच्चिष्ट ५ । इत्यादि ।

अथ पृच्यन्ता (उ११४८०) अनुदात्तेतः । ईर गतौ कम्पने
च । ईर्त्ते । ईराञ्चक्रे । ईरिता । ईरिष्यते । ईर्त्ताम् ।
ईर्ष्व । ईर्ष्वम् । ऐरिष्ट १ । ईङ् सुतौ । ईङ् ।

ईशः से । ७ । २ । ७७ ।

ईङ्जनोर्ध्वे च । ७ । २ । ७८ ।

ईशीङ्जनानां सेध्वेशब्दयोः सार्वधातुकयोरिट् स्यात् । योग-
विभागो वैचित्र्यार्थः । ईङिधे । ईङिध्वे । एकदेशविकृत-
स्यानन्यत्वात् । ईङिष्व । ईङिध्वम् । विकृतिग्रहणेन प्रकृते-
रग्रहणात् । ऐङ्ध्वम् २ । ईश ऐश्वर्ये । ईष्टे । ईशिष्वे ।
ईशिध्वे ३ । आस उपवेशने । आस्ते । दयावासश्च (उ६५८०) ।
आसाञ्चक्रे । आस्मू । आध्वम् । आसिष्ट ४ । आङ् शासु
इच्छायाम् । आशास्ते । आशासाते ५ । आङ्पूर्वत्वं प्रावि-
कम् । तेन “नमोवाकं प्रशास्त्वह” इति सिद्धम् । वस आच्छा-
दने । वस्ते । वस्ते । वध्वे । ववसे । वसिता । कसि गतिशा-
सनयोः । कंस्ते । कंसाते । कंसते । अयमनिदिदित्येके ।
कस्ते । तालव्यान्तोऽप्यनिदित् । कष्टे । कशाते । कक्षे ।
कङ्क्षे ६ । णिषि चुम्बने । निंस्ते ७ । दन्त्यान्तोऽयम् ।
आभरणकारसु तालव्यान्त इति बभ्राम । णिजि शुद्धौ ।
निङ्क्ते । निङ्क्षे । निञ्जिता ८ । शिजि अव्यक्ते शब्दे ।
शिङ्क्ते ९ । पिजि वस्ते । सम्पर्चने इत्येके । उभयत्वेत्यन्ये ।

अवयवे इत्यपरे । अव्यक्ते शब्दे इतीतरे । पिङ्क्ते १० ।
 एजीत्येके । एङ्क्ते ११ । वृजी वर्ज्जने । दन्त्योष्वादिः ।
 ईदित् । वृक्ते । वृजाते । वृच्चे । इदिदित्यन्ये । वृङ्क्ते १२ ।
 एची सम्पर्चने । एक्ते १३ ।

घूङ् प्रा णि गर्भविमोचने । सूते । सुषुवे । सोता-सविता ।
 भूसुवोरिति (७।१८४) गुणानिषेधः । सुवै । सविषीष्ट । अस-
 विष्ट-असोष्ट १ । शीङ् स्वप्ने ।

शीङ्ः सार्वधातुके गुणः । ७।४।२१ ।

कृडिति च(७।८४) इत्यस्यापवादः । शेते । शयाते ।

शीङो रुट् । ७।१।६ ।

शीङः परस्य भादेशस्यातो रुडागमः स्यात् । शेरते । शेपे ।
 शोध्वे । शये । शेवहे । शिश्ये । शयिता । अशविष्ट २ । अथ
 सौत्यन्ताः (७।१६४) परस्मैपदिनः जिङ्गिन्ताः । यु मिश्रणे
 अमिश्रणे च ।

उतो वृद्धिर्लुकि हलि । ७।३।८६ ।

लुग्विषये उकारस्य वृद्धिः स्यात्प्रिति हलादौ सार्वधातुके
 नत्वभ्यस्तस्य । यौति । युतः । युवन्ति । युयाव । यविता ।
 युयात् । इह उतो वृद्धिर्न भाष्ये “पिञ्च डिञ्च डिञ्च पिङ्गेति”
 व्याख्यानात् विशेषविहितेन डिञ्चेन पित्तस्य बाधात् ।
 यूयात् । अयावीत् १ । रु शब्दे ।

तुरुस्तुशम्यमः (४) सार्वधातुके । ७।३।८५ ।

(४) शम्यमोऽन्त्यादिकरणलुकि शमीति अमीति । सम्भवः

एभ्यः परस्य सार्वधातुकस्य हलादेशिङ ईडा स्यात् । नाभ्य-
स्तस्ये (उ१११४०) त्यतोऽनुवृत्तिसम्भवे पुनः सार्वधातुकग्रह-
णमपिदर्थम् । रुवीति-रौति । रुवीतः-रुतः । हलादेः किम्
रुवन्ति । तिङः किम् शास्यति । सार्वधातुके किम् आशिषि ।
रूयात् । विध्यादौ तु । रूयात्-रुवीयात् । घरावीत् । अर-
विष्यत् २ । तु इति सौतो धातुः । धातुत्वे इदमेव सूत्रं ज्ञा-
पकम् । गतिवृद्धिहिंसासु । अयञ्च लुग्विकरण इति स्मरन्ति ।
तवीति-तौति । तुवीतः-तुतः । तोता । तोष्यति ३ । ण् सुतौ ।
नौति । नविता ४ । टुच्नु शब्दे । चौति । क्षविता ५ । क्ष्णु-
तेजने । क्ष्णौति । क्ष्णविता ६ । ण् प्रस्त्रवने । स्त्रौति ।
सुष्णाव । स्त्रविता । स्त्रूयात् ७ । ऊर्णुम् आच्छादने ।

ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । ३ । ६० ।

वा वृद्धिः स्याद्वलादौ पिति सार्वधातुके । ऊर्णोति-
ऊर्णोति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति । ऊर्णुते । ऊर्णुवाते ।
ऊर्णुवते । ऊर्णोतेराम् नेति वाच्यम् * ।

न न्द्राः संयोगादयः । ६ । १ । ३ ।

अचः पराः संयोगादयो नन्द्रा द्विर्न भवन्ति । नुशब्दस्य
द्वित्वम् । णत्वस्यासिद्धत्वात्पूर्वतासिद्धीयमद्विर्वचन इति
त्वनित्यम् उभौ साभ्यासस्येति (उ१६६४०) (५) लिङ्गात् ।
ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवुः ।

(५) उपसर्गस्याद्रेफात्परयोरभ्याससहितस्यानितेर्द्वयोर्नकरयोर्णत्वविधा-
नाद् द्वित्वात् परमेव णत्वमिति ज्ञाप्यते इति भावः ।

विभाषोर्णोः । १ । २ । ३ ।

इडादिप्रत्ययो वा डित् स्यात् । ऊर्णुनविष-ऊर्णुनविष ।
ऊर्णुविता-ऊर्णविता । ऊर्णुतु-ऊर्णुतु । ऊर्णवानि ।
ऊर्णवे ।

गुणोऽष्टके । ७ । ३ । ६१ ।

ऊर्णोतेर्गुणः स्यादष्टके हलादौ पिति सार्धधातुके । वृद्ध-
पवादः । और्णोत् । और्णोः । ऊर्णुयात् । ऊर्णुयाः । इह
वृद्धिर्न डित्त्व पित्तेति भाष्यात् । ऊर्णुयात् । ऊर्णुविषीष्ट-
ऊर्णविषीष्ट । और्णुवीत् । और्णुविष्टाम् ।

ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । २ । ६ ।

इडादौ परस्मैपदे परे सिचि वा वृद्धिः स्यात् । पक्षे गुणः ।
और्णुवीत् । और्णुविष्टाम् । और्णुविषुः । और्णुवीत् ८ ।
द्यु अभिगमने । द्योति । द्योता । ९ । घु प्रसवैश्वर्ययोः ।
प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सोता । असौषीत् १० । कु शब्दे
कोता ११ । टुञ्-स्तुतौ । स्तौति-स्तवीति । स्तुतः-स्तुवीतः ।
स्तुते-स्तुवीते । सुसुधूञ्भ्य (उ३८५०) इतीट् । अस्तावीत् ।
प्राक्सितादिति (उ३८५०) पत्वम् । अभ्यष्टौत् सिवादीनां वा
(उ८६५०) पर्यष्टौत्-पर्यस्तौत् १२ । ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ।

ब्रुवः पञ्चानामादित आहोब्रुवः । ३ । ४ । ८४ ।

ब्र वो लट् ; परस्मैपदानामादितः पञ्चानां णलादयः पञ्च

ना स्युर्व्वश्चाहादेशः । अकारउच्चारणार्थः । आह । आहतुः ।
आजः ।

आहस्यः । ८ । २ । ३५ ।

भलि परे । चर्वम् । आत्य । आहस्युः ।

ब्रुव ईट् । ७ । ३ । ८३ ।

ब्रुवः परस्य हलादेः पित ईट् स्यात् । आत्येत्यत स्थानिव-
द्भावात्प्राप्तोऽयम् भलीति यत्वविधानान्न भवति ब्रवीति ।
ब्रूतः । ब्रूवन्ति । ब्रूते । आर्डधातुकाधिकारे ।

ब्रुवो वचिः । २ । ४ । ५३ ।

उवाच । उचतुः । उचुः उवचिय—उवक्थ । उचे । वक्ता ।
ब्रवीतु । ब्रूतात् । डिच्च पिन्नेत्यपित्त्वादीण् न । ब्रवाणि ।
ब्रवे । ब्रूयात् । उच्यात् । अस्यतिवक्तीत्यङ् (७।१२४०) ।

वच उम् । ७ । ४ । २० ।

अडि परे । अवोचत् । अवोचत १ । अथ शास्यन्ताः (७।२६४०)
परस्मैपदिनः । इङ् त्वात्मनेपदी । इण् गतौ । एति । इतः ।

इणो यण् । ६ । ४ । ८१ ।

अजादौ प्रत्यये । इयङोऽपवादः । यन्ति । इयाय ।

दीर्घइणः किति । ७ । ४ । ६६ ।

इणोऽभ्यासस्य दीर्घः स्यात्किति लिटि । ईयतुः । ईयुः ।
इययिथ—इयेथ । ऐत् । ऐताम् । आयन् । इयात् । ईयात् ।

एतेर्लिङि । ७ । ४ । २४ ।

उपसर्गात्परस्य इणोऽणो वृत्तः स्यादाह्वधातुके किति लिङि ।
निरियात् । उभयत आश्रयेणान्तादिवत् । अभीयात् । अणः
किम् समेयात् । समीयादिति प्रयोगस्तु भौवादिकस्य (उ५२४०) ।

इणो गा लुङि । २ । ४ । ४५ ।

गातिस्येति सितो (उ६४०) लुक् । अगात् अगाताम् । अगुः
१ । इङ् अध्ययने नित्यमधिपूर्वः । अधीते । अधीयाते ।

गाङ् लिटि । २ । ४ । ४६ ।

इङो गाङ् स्याल्लिटि लावस्यायां विवक्षिते । अधि-जगे ।
अधि-जगाते । अधि-जगिरे । अध्येता । अध्येयते अध्यये ।
गुणायादेशयोः कृतयोरुपसर्गस्य यण् । पूर्वन्धातुरुपसर्गे-
णेति दर्शने (६)ऽन्तरङ्गत्वाद्गुणात्पूर्वं सवर्णदीर्घः प्राप्तः णेरध्य-
यने वृत्तमिति (उ३५७४०) निर्देशान्न भवति । अध्येत । परत्वा-
दियङ् । ततः (उ२७४०) आट् । वृद्धिः ‡ । अध्येयाताम् ।
अध्यैयि । अध्यैवहि । अधीयीत । अधीयीयाताम् । अधी-
यीध्वम् । अधीयीय । अध्यैषीष्ट ।

(६) पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते पश्चात् साधनेनेति मते इत्यर्थः ।

* आठचेति (११७४०) सूत्रेणेति शेषः ।

विभाषा लुङ्लोटोः । २ । ४ । ५० ।

इङो गाङ् वा स्यात् ।

गाङ्कुटादिभ्योऽङिण्डित् । १ । २ । १

गाङादेशात्कुटादिभ्यश्च परेऽङ्णितः प्रत्यया ङितः स्युः ।

घुमास्यागापाजहातिसां हलि । ६ । ४ । ६६ ।

एषामात ईत्स्यात् हलादौ क्ङित्याङ्ङधातुके । अथगीष्ट-
अध्यैष्ट । अध्यगीष्यत—अध्यैष्यत २ । इक् स्मरणे । अय-
मप्यधिपूर्वः । अधीगर्धदयेशामिति (२६७८०) लिङ्गात् । अन्य-
याहीगर्धेत्येव ब्रूयात् । इण्वदिक इति वक्तव्यम् * । अधि-
यन्ति । अध्यगात् । केचित्तु आङ्ङधातुकाधिकारोक्तस्यैवा-
तिदेशमाहुः । तन्मते यण् न । तथाच भट्टिः । “ससीतयो-
राघवयोरधीयन्निति ३ । वी गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखा
दनेषु । प्रजनं गर्भग्रहणम् । असनं क्षेपणम् । वेति ।
वीतः । वियन्ति । वेषि । वेभि । वीहि । अवेत् ।
अवीताम् । अवियन् । अडागमे सत्यनेकाच्त्वाद्यणिति
केचित् । अव्यन् ४ । अत ईकारोऽपि धात्वन्तरम्प्रलिख्यते ।
एति । ईतः । इयन्ति । ईयात् । रेषीत् ५ । या प्रापणे ।
प्रापणमिह गतिः । प्र-णि-याति । यातः । यान्ति ।

लङः शाकटायनस्यैव । ३ । ४ । १११ ।

आदन्तात्परस्य लङोर्भेर्जुस् वा स्यात् । अयुः—अयान् ।

यायात् । यायाताम् । यायास्ताम् ई । वा ७ गतिगन्धनयोः ।
 गन्धनं सूचनम् । भा ट दीप्तौ । षा ६ शौचे । आ १० पाके ।
 द्रा ११ दुःखायाङ्गतौ । आ १२ भक्षणे । पा रक्षणे । याया-
 स्ताम् । अपासीत् १३ । रा १४ दाने । ला १५ आदाने ।
 द्वावपि दाने इति चन्द्रः । दाप् लवने । प्र-णि-दाति (७) न-नि-
 दाति । दायास्ताम् अदासीत् १६ । ख्या प्रकथने १७ ।
 अयं सार्वधातुकमात्रविषयः । सस्यानत्वं नमः (ट) ख्यात्वे *
 इति वार्त्तिकन्तङ्गार्थं चेह लिङ्गम् । सास्यानोजिह्वामूलीयः ।
 स नेति ख्शाञ्जादेशस्य ख्शादित्वे प्रयोजनमित्यर्थः । सम्पूर्वस्य
 ख्यातेः प्रयोगो नेति न्यासकारः । मा माने अकर्मकः ।
 “तनौ समुस्तव न कैटभद्विष” इति माघः । उपसर्गवशे-
 नार्थान्तरे सकर्मकः । “उदर मारिमाति मुष्टिना ” । नेर्ग-
 दित्यत्र (उ४१८०) नास्य ग्रहणम् । प्र-णि-माति प्र-नि-माति १८ ।
 वच परिभाषणे । वक्ति । वक्तः । अयमन्तिपरो न प्रयुज्यते ।
 वक्तवचनपर इत्यन्ये । भिपर इत्यपरे । वग्धि । वच्यात् ।
 उच्यात् । अवोचत् १९ । विद ज्ञाने ।

- (७) प्र नि-दातीत्यत्र शेषे विभाषेति (उ२१८०) णत्वविकल्पः पित्वेन अष्ट-
 त्वात् एत्त्वसिञ्जलुकौ नेत्युदाहरणे ज्ञेयम् ।
 (ट) सस्यानत्वं समानस्यानत्वं नेत्यनुवक्ष्यते “जिह्वामूले तु कुः प्रोक्त” इत्युक्तेः
 खकारस्य जिह्वामूलीयतया तत्समानस्यानत्वं विसर्गस्य । अयं भावः
 यद्ययमार्द्धधातुकेऽपि प्रयुज्येत तर्हि नमः ख्यात्वे इत्यत्र तच्च आर्द्ध-
 धातुकतया कुप्पोरिति (६८८०) जिह्वामूलीयः स्यात् आर्द्धधातुक-
 विषये ख्शादेशमात्रप्रयोगनियमे तु शकारस्थाने जातयकारस्या-
 सिद्धतया शर्परे विसर्जनीय (७२८०) इत्यस्यैवात्र प्रवृत्तिः स्यादिति ।

विदो लटो वा । ३ । ४ । ८३ ।

वेत्तेर्लटः परस्मैपदानां णलादयो वा स्युः । वेद । विदतुः ।
विदुः । वित्य । विदयुः । विद । वेद । विद्व । विद्व । पक्षे
वेत्ति । वित्तः इत्यादि । विवेद । विविदतुः । उषविदेति
(७७५. ४०) आम्पक्षे विदेत्यकारान्तनिपातनान्न लघूपधगुणः ।
विदाञ्चकार । वेदिता ।

विदाङ्कुर्वन्वित्यन्यतरस्याम् । ३ । १ । ४१ ।

वेत्तेर्लोढ्याम् गुणाभावो लोटो लुक् लोडन्तकरोत्यनुप्रयो-
गश्च वा निपात्यते । पुरुषवचने न विवक्षिते इतिशब्दात् ।

तनादिक्ञञ्थ उः । ३ । १ । ७६ ।

तनादेः कञश्च उपत्ययः स्यात् । शपोऽपवादः । तनादित्वादेव
सिद्धे कञ्ग्रहणं गणकार्यस्याऽनित्यत्वे लिङ्गं तेन “न विश्व-
वेदविश्वस्त” मित्यादि सिद्धम् । विदाङ्करोतु ।

अतउत्सार्वधातुके । ६ । ४ । ११० ।

उपत्ययान्तकञोऽकारस्य उत्सात्सार्वधातुके कङिति ।
उदिति तपरसामर्थ्यान्न गुणः । विदाङ्कृताम् । उतञ्चेति
(७७०. ४०) हेर्लुक् । आभीयत्वेन लुकोऽसिद्धत्वादुत्तम् । विदा-
ङ्कुरु । विदाङ्करवाणि । अवेत् । अविताम् । सिजभ्यस्तेति
(७२०. ४०) भोजुस् । अविदुः ।

दञ्च । ८ । २ । ७५ ।

धातोर्दस्य पदान्तस्य सिपि परे रुः स्याद्वा । अवेः-अवेत्
२० । अस भुवि । अस्ति ।

अमसोरलोपः । ६ । ४ । १११ ।

अमोऽस्तेऽस्वाकारस्य लोपः स्यात्स्वार्वाधातुके कङिति । स्तः । सन्ति । तासस्त्वोरिति (७।१४०) सलोपः । अस्ति । स्थः । स्थ । अस्ति । स्वः । स्तः ।

आर्द्धधातुके । २ । ४ । ३५ ।

इत्यधिकृत्य ।

अस्तेभूः । २ । ४ । ५२ ।

बभूव । भविता । अस्तु । स्तात् । स्ताम् । सन्तु ।

असोरेद्वावभ्यासलोपश्च । ६ । ४ । ११६ ।

घोरस्तेऽश्च एत्वं स्वाद्वौपरे अभ्यासलोपश्च । आभीयत्वेन एत्त्वस्यासिद्धत्वाद्देर्धिः । अमसोरित्यलोपः । एधि । तातङ्पक्षे एत्वं न, परेण तातङा बाधात् सकृद्वतावितिन्यायात् । स्तात् । स्तम् । स्त । असानि । असाव । असाम् । अस्तिसिचद्वतीट् (७२०४०) । आसीत् । अमसोरित्यलोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादाट् । आस्ताम् । आसन् । स्यात् । भूयात् । अभूत् । सिचोऽस्तेऽश्च विद्यमानत्वेन विशेषणादिण् न ।

उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्य्यचपरः । ८ । ३ । ८७ ।

उपसर्गेभ्यः प्रादुसश्च परस्यास्तेः सस्य षः स्यात् यकारेऽचि च परे । नि-ध्यात् । प्रादुःध्यात् । नि-घ्नन्ति । प्रादुःघ्नन्ति । यच्परः किम् अभि-स्तः २१ । मृजू शुद्धौ ।

मृजेर्द्विः । ७ । २ । ११४ ।

मृजेरिकोऽद्विः स्याद्वातुप्रत्यये परे । कङित्यजादौ वेध्यते * । व्रजेति (१२४०) षः । मार्षि । मृष्टः । मृजन्ति-मार्जन्ति ।

ममार्ज्ज । ममार्जतु-ममृजतुः । ममार्जिथ-ममार्ज्ठ । मार्जिता-
मार्था । मृद्धि । अमार्ट् । अमार्जम् । अमार्ज्जित्-अमा-
र्जीत् २२ । रुदिर् अशुविमोचने ।

रुदादिभ्यः सार्ज् धातुके । ७ । ३ । ७६ ।

रुद् स्वप् स्वस् अन्जच् एभ्यो वलादेः सार्ज्धातुकस्येद स्यात् ।
रोदिति । रुदितः । ह्यौ परत्वादिति धित्वन् । रुदिहि ।

रुदश्च पञ्चभ्यः । ७ । ३ । ६८ ।

हलादेः पितः सार्ज्धातुकस्याष्टकस्य ईट् स्यात् ।

अङ्गार्ग्यगालवयोः । ७ । ३ । ६९ ।

अरोदीत्-अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीः-
अरोदः । प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षाभ्यामङीङ्भ्यामन्तरङ्गत्वा-
द्यासुट् । रुद्यात् । अरुदत्-अरोदीत् २३ । जिष्पृ शये ।
स्वपिति । स्वपितः । सुष्वप । सुषुपतुः । सुषुपुः । सुष्वपिथ-
सुष्वपथ ।

सुविनिर्दुभ्यः सुपिस्त्वतिसमाः । ८ । ३ । ८८

एभ्यः सुष्यादेः सस्य षः स्यात् । पूर्वन्धातुरूपसर्गेण युज्यते
किति लिटि परत्वात्संप्रसारणे षत्वे च कृते द्वित्वम् पूर्वन्धा-
सिद्धीयमद्विर्वचने । सुषुषुपतुः । सुषुषुपुः । अकिति
तु द्वित्वेऽभ्यासस्य सम्प्रसारणम् । षत्वस्यासिद्धत्वात्ततः पूर्वं
हलादिशेषः नित्यत्वाच्च ततः सुपिरूपाभावान्न षः । सुसु-
ष्वप । सुस्वप्ता । अस्वपीत्-अस्वपत् । स्वप्तात् । सुष्यात्

सुषुप्तात् । अस्वाप्तीत् २४ । श्वस प्राणने । श्वसिति । श्वसिता ।
अश्वसीत्-अश्वसत् । श्वस्याताम् । श्वस्यास्ताम् । क्षान्त-
क्षणेति (३५१४०) न वृद्धिः । अश्वसीत् २५ । अन च ।
अनिति । आन । अनिता । आनीत्-आनत् ।

अनितेः । ८ । ४ । १६ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्थानिते र्नस्य णः स्यात् । प्राणिति
२६ । जच्च भच्चहसनयोः । जञ्जिति । जञ्जितः ।

अदध्यस्तात् । ७ । १ । ४ ।

अस्य अत्यात् । अन्तापवादः (६) । जञ्जति । सिजभ्यस्तेति
(३२०४०) भेर्जुस् । अजजुः । अयमन्तःस्थादिरित्युज्ज्वल-
दत्तो वस्त्राम २७ । रुदादयः पञ्च गताः । जागृ निद्राक्षये ।
जागर्ति । जागृतः । जाग्रति । उपविदेत्याम् (३७५४०) वा ।
जागराञ्चकार-जजागार ।

जाग्रोऽविचिस्सल्ङित्सु । ७ । ३ । ८५ ।

जागर्तेर्गुणः स्याद्विचिस्सल्ङिङ्गोऽन्यस्मिन् वृद्धिविषये प्रति-
षेधविषये च । जजागरतुः । अजागः । अजागृताम् ।
अभ्यस्तत्वात् (२०४०४०) जुस् ।

जुसि च । ७ । ३ । ८३ ।

अजादौ जुसीगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अजागरः । अजादौ
किम् जागृत्युः । आशिषि तु । जागृत्यात् । जागृत्यास्ताम् ।
जागृत्यासुः । लङि । अजागरीत् २८ । जागृ इस् इत्यत्र यण्
(६) भोक्तृन् (३८४०) इत्यस्यादादेशोऽपवादः अस्य त्वपवादो भेर्जुसिति । तत्त्व० ।

प्राप्तस्तं सार्वधातुकगुणो बाधते तं सिचि वृद्धिः, तां जाग-
र्त्तिगुणः, तत्र कृते हलन्तलक्षणाप्राप्ता नेटीति (उ३६४०)
निषिद्धा अतो हलादेरिति (उ४०४०) बाधित्वा अतो लान्त-
स्येति (उ६७४०) प्राप्ता क्षान्तेति (उ५३४०) निषिध्यते । तदाहुः ।

गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिप्रतिषेधो विकल्पनम् ।

पुनर्वृद्धिर्निषेधोऽतो यणपूर्वः प्राप्तयो नव । इति ।
दरिद्रा दुर्गतौ । दरिद्राति ।

दृढरिद्रस्य । ई । ४ । ११४ ।

दरिद्रातेरिकारः स्याद्वलादौ कङिति सार्वधातुके । दरि-
द्रितः ।

आभ्यस्तयोरातः । ई । ४ । ११२ ।

अनयोरातो लोपः स्यात् कङिति सार्वधातुके । दरिद्रति ।
अनेकाच्त्वादाम् (उ५७४०) वा । दरिद्राञ्चकार । आतऔ णल-
इत्यत (उ६४४०) औ इत्येव सिद्धे औकारविधानन्दरिद्रातेरा-
लोपे कृते अवगणार्थम् । अतएव ज्ञापकादास्नेत्येके । दृ-
रिद्रौ । दृदरिद्रतुरित्यादि । यत्तु णलि दृदरिद्रेति तन्निर्मू-
लमेव । दरिद्रातेरार्द्धधातुके विवक्षिते आलोपो वाच्यः ० ।
लुङि वा सनि खुलि ल्युटि च न * । दरिद्रिता । अदरि-
द्रात् । अदरिद्राताम् । अदरिद्रुः (१०) । दरिद्रियात्

(१०) सिजभ्यस्तेति (उ२०४०) भोजुम् लङः शाकम्नायन (उ११६४०) स्ये-
त्यादन्तलक्षणे विकल्पो नेह प्रवर्तते परत्वात् आभ्यस्तयोः इत्यालोपे
आदन्तत्वाभावाच्च ।

दरिद्रात् । अदरिद्रीत् । इट्सकौ । अदरिद्रासीत् २६ ।
चकास् दीप्तौ (उ० २४० स्त्र०) भस्य अत् । चकासति । चकासाञ्च-
कार । धि चेति (उ० २७८) सलोपः सिचएवेत्येके । चकाद्धि ।
चकाधीत्येव भाष्यम् ।

तिप्यनस्तेः । ८ । २ । ७३ ।

पदान्तस्य सस्य दः स्यात्तिपि न त्वस्तेः । अचकात्-अचकाद् ।
अचकासुः ।

सिपि धातोर्बर्वा । ८ । २ । ७४ ।

पदान्तस्य धातोः सस्य रुः स्याद्वा । पच्चे दः । अचकाः-
अचकात् ३० । शासु अनुशिष्टौ । शासि ।

शास इदङ् हलाः । ६ । ४ । ३४ ।

शास उपधाया इत्यादङि हलादौ किति च । शासिवसीति ।
(उ० ६८०) षः । शिष्टः । शासति । शशास । शशासतुः । शास्तु-
शिष्टात् । शिष्टाम् । शासतु ।

शा हौ । ६ । ४ । ३५ ।

शास्तेः शादेशः स्याद्वौ परे । तस्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्बेर्धिः ।
शाधि । अशात् । अशिष्टाम् । अशासुः । अशात्-अशाः ।
शिष्यात् । सर्त्तिशास्तीत्यङ् (उ० ७७०) । अशिषत् । अशासि-
ष्यत् ३१ । दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । एतदादयः पञ्च धातव-
ञ्छान्दसाः । दीधीते । एरनेकाचइति (उ० ८८०) यण् । दीध्याते ।

योवर्णयोर्दीधीवेव्योः । ७ । ४ । ५३ ।

एतयोरन्यस्य लोपः स्याद्यकारे इवस्मै च परे । इति लोपं
वाधित्वा नित्यत्वाद्देरेत्त्वम् । दीध्ये । दीधीवेवीटामिति
(७१२४०) गुणनिषेधः । दीध्याञ्चक्रे । दीधिता । दीधिष्यते ।
वेवीड २ वेतिना तुल्ये । वीगतीत्यनेन तुल्येऽर्थे वर्त्तते
इत्यर्थः । अथ त्रयः परस्मैपदिनः । पस सस्ति स्वप्ने । सस्ति ।
सस्तः । ससन्ति । ससास । सेसतुः । सस्तु । सधि । पूर्वता-
सिद्धमिति (१२४०) सलोपस्यासिद्धत्वादतोद्देरिति (७१५४०)
न लुक् । असत् । असस्ताम् । असः-असत् । सस्यात् ।
असासोत्-अससीत् १ । सन्ति । इदित्त्वान्नुमिष्यते संस्तइति
स्थिते स्कोरिति (१६६४०) सलोपे भरो-भरि सवस्मै (४२४०)
इति तकारस्य वा लोपः । सन्तः । संस्तन्ति २ । बहूनां
समवाये द्वयोः संयोगसंज्ञा नेत्याश्रित्य स्कोरिति लोपामा-
वात् । संस्ति । संस्तः । इत्येके । वश कान्तौ । कान्तिरिच्छा
वष्टि । उष्टः । उशन्ति । वक्षि । उष्ठः । उवाश । उशतुः ।
वशिता । वष्टु । उष्टात् । उड्ढि । अवट् । औष्टाम् ।
औशन् । अवशम् । उश्यातास् । उश्यास्ताम् ३ । चर्करीतञ्च ।
यङ्लुगन्तमदादौ बोध्यम् । ह्रुङ् अपनयने । ह्रुते ।
बुह्रुवे । ह्रुवीत । ह्रुपीष्ट । अह्रुष्ट ।

इत्यदादयः ।

ऊ दानादनयोः । आदाने चेत्येके । प्रीणनेऽपीति भाष्यम् ।
दानञ्चेह प्रक्षेपः । सच वैघे आधारे हविष्येति स्वभावात्प्र-
भ्यते । इतश्चत्वारः परस्मै पदिनः ।

जुहोत्यादिभ्यः श्रुः । २ । ४ । ७५ ।

श्रपः श्रुः स्यात् ।

श्रौ । ६ । १ । १० ।

धातोर्द्वे स्तः । जुहोति । जुहुतः । अदभ्यस्तात् (उ१२४४०)
इत्यत् । ऊश्रु वोरिति (उ६८८०) यण् । जुहति ।

भीहोभृज्जवां श्रुवच्च । ३ । १ । ३६ ।

एभ्यो लिट्याम् वा स्यादामिह्नाविव कार्यञ्च । जुहवाञ्चकार-
जुहाव । होता । होष्यति । जुहोतु । जुहुतात् । हेर्द्धिः
(उ१०६४० स्तु०) । जुहुधि । आटि परत्वाङ्गुणः । जुहवानि ।
परत्वात् जुसि चेति (उ१२४४०) गुणः । अजुहवुः । जुहुयात् ।
ह्यात् । अहौषीत् १ । जिभी भये । विभेति ।

भियोऽन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ११५ ।

इकारः स्याद्वलादौ कङिति सार्जधातुके । विभितः-
विभीतः । विभ्यति । विभयाञ्चकार—विभाय । भेता २ ।
ह्री लज्जायाम् । जिह्वेति । जिह्वीतः । जिह्वयति । जिह्व-
याञ्चकार-जिह्वाय ३ । पृ पालनपूरणयोः ।

अर्त्तिपिपत्योश्च । ७ । ४ । ७७ ।

अभ्यासस्य इकारोऽन्तादेशः स्यात् स्त्री ।

उदोष्ठपूर्वस्य । ७ । १ । १०२ ।

अङ्गावयवोऽप्यपूर्वा यच्चतदन्तस्याङ्गस्य उत्स्यात् । गुणद्वी
परत्वादिमन्वाधेते । पिपर्त्ति । उत्त्वम् रपरत्वम् (४२५०) ।
हलि चेति (४५७५०) दीर्घः । पिपूर्त्तः । पिपुरति । पपार ।
किति लिटि ऋच्छत्युतामिति (३६७५०) गुणे प्राप्तः ।

शृट्प्रां ह्रस्वो वा । ७ । ४ । १२ ।

एषां किति लिटि ह्रस्वो वा स्यात् । पच्चे गुणः । पप्रतुः ।
पप्रुः । पपरतुः । पपरुः । परिता-परीता । अपिपः । अपि-
पृत्ताम् । अपिपरुः । पिपूर्यात् । पूर्यात् । अपारीत् । अपा-
रिष्टाम् । ह्रस्वान्तोऽयमिति केचित् । पिपर्त्ति । पिष्टतः ।
पिप्रति । पिष्टयात् । आशिषि । प्रियात् । अपार्षीत् ४ ।
पाणिनीयमते तु “तं रोदसी पिष्टत” मित्यादौ कान्दसत्वं
शरणम् । डुभञ् धारणपोषणयोः ।

भृजामित् । ७ । ४ । ७६ ।

भृज् माङ् ओहाङ् एषान्त्रयाणामभ्यासस्य इत्यात् स्त्री ।
विभर्त्ति । विभृतः । विभ्रति । विभ्रध्वे । (७१२८५००) लुव-
ङ्गावात् द्वित्वेत्त्वे । विभरामास-वभार । वभर्थ । वभृव ।
विभ्रहि । विभराणि । अविभः । अविभृताम् । अविभरुः ।
विभ्रयात् । भ्रियात् । भृषीष्ट । अभार्षीत् । अभृत ५ । माङ्
साने शब्दे च ।

इ हल्यघोः । ई । ४ । ११३ ।

आभ्यस्तयोरात् ईत्यात्सार्वधातुके क्ङिति हलि न तु घुसं-
ज्ञकस्य । मिमीते । मिमाते । मिमते । प्र ग्यमास्त ई ।
ओहाङ् गतौ । जिहीते । जिहाते । जिहते । जिहे ।
हाता । हास्यते ७ । ओहाक् त्यागे । परस्मैपदी । जहाति ।

जहातेञ्च । ई । ४ । ११६ ।

इत्यादा हलादौ क्ङिति सार्वधातुके । पक्षे ईत्त्वम् ।
जहितः-जहीतः । जहति ।

आ च हौ । ई । ४ । ११७ ।

जहातेर्हौ परे आ स्यात् चादिदीतौ । जहाहि-जहिहि-
जहीहि । अजहात् । अजङ्गः ।

लोपो यि । ई । ४ । ११८ ।

जहातेरालोपः स्याद्यादौ सार्वधातुके । जह्यात् । एलिङि
(७६४प्र०) । हेयात् । अहासीत् ८ । डुदाञ् दाने । प्र-णि-
ददाति । दत्तः । ददति । दत्ते । ददौ । घसोरिति (७१२२प्र०)
एत्वाभ्यासलोपो । देहि । अददात् । अदत्ताम् । अददुः ।
दद्यात् । देयात् । अदात् । अदाताम् । अदुः । अदित ९ ।
डुधाञ् धारणपोषणयोः । दानेऽप्येके । प्र-णि-दधाति ।

दधस्तयोञ्च । ८ । २ । ३८ ।

द्विरुक्तस्य भषन्तस्य धाधातोर्बभौभष् स्यात्तथोः परयोः

सध्वोच्च परतः । वचनसामर्थ्यादालोपो न स्यानिवदिति
वामनमाधवौ । वस्तुतस्तु पूर्वतासिद्धे न स्यानिवत् । धत्तः ।
दधति । धत्यः । धत्य । दध्वः । धत्ते । धत्से । धध्वे । धेहि ।
अधित १० । अथ तयः स्वरितेतः । णिजिर् शौचपोषणयोः ।

णिजान्त्वयाणां गुणः स्तौ । ७ । ४ । ७५ ।

णिज्विज्विषामभ्यासस्य गुणः स्यात् स्तौ । नेनेक्ति । नेनक्तिः ।
नेनिजति । नेक्ता । नेक्ष्यति । नेनेक्तु । नेनिग्धि ।

नाभ्यस्तस्याऽचि पिति सार्वधातुके । ७ । ३ ।

८७ ।

लघूपधगुणो न स्यात् । नेनिजानि । अनेनेग् । अनेनिक्ताम् ।
अनेनिजुः । नेनिज्यात् । निज्यात् । अनिजत्-अनैक्षीत् ।
अनिक्त १ । विजिर् पृथग्भावे । वेवेक्ति । वेविक्ते । विवेजिथ
२ । अत्र विजिर्दिति (उ१५०८०) डित् । तन्न ओ विजी
इत्यस्यैव तत्र ग्रहणात् । णिजिर्विजी रुधादावपि ।
विप्ल व्याप्तौ । वेवेष्टि । वेविष्टे । लुदित्वादङ् (उ०६८०८०) ।
अविषत् । तडि क्सः । अजादौ क्सस्याचीति (उ०३२८०)
अस्त्रोपः । अविक्षत । अविक्षाताम् । अविक्षन्त ३ । अत आ
गणान्तात्परसौपदिनञ्चान्दसाश्च । घृ १ चरणदीप्तयोः ।
“जिघर्ष्यग्निं हविषा घृतेन” । भजामित् (उ१२६८०) । वज्रलं कन्द-
सीति (उ५२७८०) इत्त्वम् ह २ प्रसह्यहरणे । “अयं सुवोऽभि जिह-
र्त्ति होमात्” । ऋ ह गतौ । वज्रलञ्चन्दसीत्येव (उ५२७८०) सिद्धे

अर्त्तिपिपत्तर्तीश्चेति (उ१२८८०) इत्त्वविधानादयस्मापायामपि ।
 अभ्यासस्यासवर्णे (उ४५८०) इतीयङ् । इयर्त्ति । इयृतः ।
 इयृति । आर । अरुतुः । इडत्तर्त्तीति (उ६७८०) नित्य-
 मिट् । आरिथ । अर्त्ता । अरिष्यति । इयराणि । ऐयः । ऐयृ-
 ताम् । ऐयरुः । इयृयात् । अय्यात् । आरत् ३ । ससर्त्ति
 ४ । अस भर्त्सनदीप्तयोः । वभस्ति । वसिभसोर्हलीति (उ५१४८०)
 उपधालोपः । भलो भलीति (उ४०८०) सलोपः । वभ्यः ।
 भष्यति ५ । कि ज्ञाने । चिकेति ६ । तुर त्वरणे । तुतोर्त्ति ।
 तुतूर्त्तः । तुतुरति ७ । धिष शब्दे । दिधेष्टि । दिधिष्टः ८ । धन
 धान्ये । दधन्ति । दधन्तः । दधनति ९ । जन जनने । जजन्ति ।

जनसनखनां सज्भलोः । ६ । ४ । ४२ ।

एषामाकारोऽन्तादेशः स्याच्छलादौ सनि भलादौ कृडिति
 च । जजातः । जज्ञति । जजंसि । जजान । जजन्यात्
 जजायात् (१) जन्यात्-जायात् १० । गा सुतौ । “देवान्
 जिगाति सुद्युम्नः” । जिगीतः । जिगति ११ ।

इति जुहोत्यादयः ।

(१) वे विभाषेति (उ६३८०) पक्षे आत्त्वम् ।

दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारव्यतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्ति-
गतिष । भृषन्ताः (७।१४४) परस्मैपदिनः ।

दिवादिभ्यः श्यन् । ३ । १ । ६६ ।

शपोऽपवादः । हलि चेति (१५७४) दीर्घः । दीव्यति ।
दिदेव । देविता । देविष्यति । दीव्यतु । अदीव्यत् । दीव्येत्
दीव्यात् । अदेवीत् । अदेविष्यत् १ । पिबु तन्नुसन्नाने ।
परि-षीव्यति । परिषिषेव । न्यषेवीत्-न्यसेवीत् २ । त्रिवु ३
गतिशोषणयोः । टिवु ४ निरसने । केचिदिहेमन्न पटन्ति ।
षासु अदने । आदान इत्येके । अदर्शन इत्यपरे । सुष्णोस
५ । षासु निरसने । स्तस्यति । सस्तास ६ । कसु हरण-
दीप्तयोः । हरणं कौटिल्यम् । चक्रास ७ । व्युष दाहे ।
वुव्योष ८ । सुप्रष ९ च । वृती गातविक्षेपे । वृत्यति ।
ननर्त्त ।

सेऽसिचि कृतचृतकृदृददृनृतः । ७ । २ । ५७ ।

एभ्यः परस्य सिज्भिन्नस्य सादेराङ्गधातुकस्य इङ् वा स्यात् ।
नर्त्तिष्यति-नर्त्स्यति । नृत्येत् । नृत्यात् । अनर्त्तीत् १० । तसी
उद्देगे । वा स्वाशेति (७६४४) श्यन्वा । तस्यति-तसति ।
तसतुः तत्तसतुः ११ । कुथ १२ पूतीभावे । पूतीभावो दौ-
र्गन्ध्यम् । पुथ १३ हिंसायाम् । गुध १४ परिवेष्टने । क्षिप
प्रेरणे । क्षिप्यति । क्षेप्ता १५ । पुष्प विकशने । पुष्पाति ।
पुपुष्प १६ । तिमष्टिम षीम आर्द्रीभावे । तिम्यति १७ ।

स्तिग्यति १८ । स्तीग्यति १९ । व्रीड चोदने लज्जायाञ्च ।
 व्रीड्यति २० । इप गतौ । इष्यति २१ । पह पुह चक्यर्थे ।
 चक्यर्थस्तृप्तिः । सक्ष्यति २२ । सुक्ष्यति २३ । जृप् भृष् वयोहानौ
 जीर्यति । जजरतुः-जेरतुः । जरिता-जरीता । जीर्येत् ।
 जीर्यात् । जृस्तन्निवत्यङ् (उ४६५०) वा । ऋट्गोऽङीति (उ१०३५०)
 गुणः । अजरत्-अजारीत् । अजारिष्टाम् २४ । भीर्यति ।
 जभरतुः । अभारीत् २५ । षृङ् प्राणिप्रसवे । सूयते । सुषुवे ।
 स्वरतिसूतीति (उ३६५०) विकल्पं बाधित्वा अग्रकः क्वितीति
 (उ६७५०) निषेधे प्राप्ते कादिनियमा (उ४८५०) न्नित्यमिट् । सुषुविषे
 सुषुविवहे । सोता-सविता १ । दूङ् परितापे । दूयते २ ।
 दीङ् चये । दीयते ।

दीङो युङि कङिति । ई । ४ । ई३ ।

दीङः परस्याजादेः कङित आर्द्धधातुकस्य युट् स्यात् । वुग्यु-
 टावुवङ्यणोः (१) सिद्धौ । दिदीये ।

मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च । ई । १ । ५० ।

एषामाच्च स्यात् ल्यपि । चकारादशित्वेज्निमित्ते । दाता ।
 दास्यते । अदास्त । अदास्याः ३ । डीङ् विहायसा गतौ ।
 डीयते ४ । धीङ् आधारे । धीयते । दिध्ये । धेता ५ ।

(१) आभीयत्वेनासिद्धत्वमाशङ्क्याह वुग्युटाविति उवङ्यणोरिति प्रसङ्गे
 सतीत्यादि तथाच दिदीये इत्यत्र परमपि यणं बाधित्वा नित्यत्वा-
 दादौ युट् सति तु यणि ईकारश्च यणं न स्यादिति युट् सिद्धत्वम् ।

मीङ् हिंसायाम् । हिंसात् प्राणवियोगः । मीयते ६ । रीङ्
अवणे । रीयते ७ । लीङ् ह्येपणे ।

विभाषा लीयतेः । ६ । १ । ५१ ।

लीयतेरिति यका निर्देशो न तु श्यना । लीलीङोराच्च वा
स्यादेन्विषये त्यपि च । लेता-लाता । लेष्यते लास्यते ।
एन्विषये किम् लीयते । लिल्ये ८ । व्रीङ् वृणोत्यर्थे । व्रीयते ।
विव्रिये ९ । स्वादयच्च । ओदितः (उ३४७४०) । तत्फलन्तु निष्ठा-
नत्वम् । पीङ् पाने । पीयते १० । माङ् माने । मायते ।
ममे ११ । ईङ् गतौ । ईयते । अयाञ्चके १२ । प्रीङ् प्रीतौ ।
सकर्मकः । प्रीयते । पिप्रिये १३ ।

अथ परस्मैपदिनञ्चत्वारः । शो तनूकरणे ।

ओतः श्यनि । ७ । ३ । ७१ ।

लोपः स्यात् श्यनि । श्यति । श्यतः । श्यन्ति । शशौ ।
शशतुः । शाता । शास्यति । विभाषा घ्राधेडिति (उ६५४०)
सिचो वा लुक् लुगभावे यमरमेति (उ६५४०) इट्सकौ । अशात् ।
अशाताम् । अशुः । अशासीत् । अशासिष्टाम् १ । क्को क्केदने ।
क्यति २ । षो अन्तकर्मणि । स्यति । ससौ । अभि-ष्यति ।
अभ्यष्यत् । अभि-ससौ ३ । दो अवखण्डने । द्यति । ददौ ।
प्र-णि-दाता । देयात् । अदात् ४ ।

अथात्मनेपदिनः पञ्चदश । जनी प्राडर्भावे ।

ज्ञाजनोज्जा । ७ । ३ । ७६ ।

अनयोज्जादेशः स्याच्छ्रिति । जायते । जज्ञे । जज्ञाते ।
जज्ञिरे । जनिता । जनिष्यते । दीपजनेति वा (उ३६४) चिण् ।

जनिवध्योश्च । ७ । ३ । ३५ ।

अनयोरुपधाया वृद्धिर्न स्याच्चिणि ज्ञिति च । अजनि-
अजनिष्ट १ । दीपो दीप्तौ । दीप्यते । दिदीपे । अदीपि-
अदीपिष्ट २ । पूरी आप्यायने । पूर्यते । अपूरि—अपूरिष्ट-
३ । तूरी गतिस्वरणहिंसनयोः । तूर्यते । तुतूरे ४ । धूरी
गूरी हिंसागत्योः । धूर्यते । दुधूरे ५ । गूर्यते । जुगूरे
६ । घूरी ७ जूरी ८ हिंसावयोहान्योः । गूरी ९ हिंसा-
स्तम्भनयोः । चूरी १० दाहे । तप ११ ऐश्वर्य्ये वा । अयं
धातुरैश्वर्य्ये वा तड्श्यनौ लभते । अन्यदा तु शबिकरणः
परस्मैपदीत्यर्थः । केचित् वाग्रहणं वृत्तधातोराद्यवयव-
मिच्छन्ति (२) । तप्यते । तप्ता । तप्यते । पतेति व्यत्ययेन ।
पाठान्तरम् । “द्युतच्छामानियुतः पत्यमानः”, । वृत् १२ वरणे ।
वृत्त्यते । पचान्तरे । वावृत्त्यते । “ ततो वावृत्त्यमाना सा राम-
शालां न्यविक्षतेति” भट्टिः । क्षिण उपतापे । क्षिश्यते ।
क्षेशिता १३ । काश्च दीप्तौ । काश्यते १४ । वाश्च शब्दे ।
वाश्यते १५ । ववाश्च ।

अथ पञ्च स्वरितेतः । मृष तितिक्षायाम् । मृष्यति
मृष्यते । ममर्ष । ममृषे १ । शुचिर् पूतीभावे । पूतीभावः
क्लोदः । शुचति । शुच्यते । शुशोच । शुशुचे । अशुचत्-

(१) तथाच वावृत्त वरणे कृत्येवंधातुलाभः स चाग्रे उदाहरणे स्फुटीभविष्यति ।

अशोचीत् । अशोचिष्ट २ । णह वन्धने । नह्यति । नह्यते ।
ननाह । ननह्व-नेहिय । नेहे । नह्वा । नह्यति । अना-
त्सीत् ३ । रग्ज रागे । रज्यति । रज्यते ४ । शप आक्रोशे ।
शप्यति । शप्यते ५ ।

अथैकादशानुदात्तेतः । पद गतौ । पद्यते । पेदे । पत्ता ।
पद्येत । पत्सीष्ट ।

चिण् ते पदः । ३ । १ । ६० ।

पदेः ङे चिण् स्यात्तश्च परे । प्र-ण्यपादि । अपत्साताम् ।
अपत्सत १ । खिद दैन्ये । खिद्यते । चिखिदे । खेत्ता ।
अखित्त २ । विद सत्तायाम् । विद्यते । वेत्ता ३ । बुध अव-
गमने । बुध्यते । बुबुधे । बोद्धा । भोत्स्यते । भुत्सीष्ट ।
अबोधि—अबुद्ध । अभुत्साताम् ४ । युध सम्प्रहारे ।
युध्यते । युयुधे । योद्धा । अयुद्ध ५ । कथं युद्धयतीति । युध-
मिच्छतीति क्यच् । अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यमिति
वा । अनोः-रुध कामे । अनुरुध्यते ६ । अण प्राणने ।
अण्यते । आणे । अणिता ७ । अनेति दन्त्यान्तोऽयमित्येके ।
मन ज्ञाने । मन्यते । मेने । रत्ता ८ । युज समाधौ ।
समाधिविचित्तवृत्तिनिरोधः अकर्मकः । युज्यते । योक्ता ९ । सृज
विसर्गे । अकर्मकः । “संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिन्नैः” ।
संसृजिषे । सृष्टा । सृच्यते । लिङ्सिचाविति (उ५५६०) कित्त्वान्न
गुणो नाप्यम् (उ१०४०६०) । सृचीष्ट । असृष्ट । असृचाताम् १०

लिश अल्पीभावे । लिश्यते । लेष्टा । लेक्ष्यसे । लिक्षीष्ट ।
अलिक्षत । अलिखाताम् ११ ।

अथागणान्तात्परस्मैपदिनः । “राधोऽकर्मकात् वृद्धावेव,
ग० । एवकारो भिन्नक्रमः राधोऽकर्मकादेव श्यन् । उदा-
हरणमाह (३) वृद्धाविति । “यन्मह्यमपराध्यति” द्रुह्यतीत्यर्थः ।
“विराध्यन्तं क्षमेत कः” । द्रुह्यन्तमित्यर्थः । राध्यत्योदनः ।
सिध्यतीत्यर्थः । कृष्णाय राध्यति । दैवम्पर्यालोचयतीत्यर्थः ।
दैवस्य धात्वर्थे अन्तर्भावाज्जीवत्यादिवदकर्मकत्वम् । रराध
रराधतुः । रराधिय । राधो हिंसायामिति (उ१४७८०) एत्वा-
भ्यासलोपाविह न हिंसार्थस्य सकर्मकतया दैवादिकत्वायो-
गात् । राद्धा । राट्यति १ । अयं स्वादि (उ१४७८०) चुरादिश्च ।
व्यध ताडने । ग्रहिज्येति (उ१०६८०) संप्रसारणम् । विध्यति ।
विव्याध । विविधतुः । विव्यङ्ग-विव्यधिय । व्यद्धा । व्यत्सरति
विध्येत् । विध्यात् । अव्यात्सीत् २ । पुष पुष्टौ । पुष्यति ।
पुपोष । पुपोषिय । पोष्टा । पोच्यति । पुषादीत्यङ् (उ७६८०) ।
अपुषत् ३ । शुष शोषणे । अशुषत् ४ । तुष ५ प्रीतौ । दुष ६
वैकृत्ये । क्षिष आलिङ्गने । क्षिष्यति । शिष्येप । श्लेष्टा ।
श्लेक्ष्यति ।

स्लिषः । ३ । १ । ४६ ।

अस्मात्परस्यानिटशृङ्गेः कसः स्यात् । पुषाद्यङोऽपवादो न तु
चिणः पुरस्ताद्वादन्यायात् ।

(३) उदाहरणमाहेति अकर्मकत्वप्रयोजकस्य कस्यचिदर्धस्येत्यर्थः । द्रोहोऽन्ता-

आलिङ्गने । ३ । १ । ४ ई ।

लिपश्चैरालिङ्गनएव कसो नान्यत । योगविभागसामर्थ्या-
च्छलङ्गुपधादिति (७७२४०) अस्याप्ययं नियमः । आलिङ्ग-
त्कन्यां देवदत्तः । आलिङ्गन एवेति किम् समलिपञ्जतुका-
ष्ठम् । अङ् । प्रत्यासत्ताविह लिपिः । कस्मैणि अनालिङ्गने
सिजेव न तु कसः । एकवचने चिष् । अखेपि । अलिङ्गताम् ।
अलिङ्गन् । अलिङ्गः । अलिङ्गम् ७ । शक विभाषितो मर्षणे ।
विभाषित इत्युभयपदीत्यर्थः । शक्यति शक्यते हरिन्द्रुम्भक्तः ।
शशाक । शैकिथ-शशक्य । शैके । शक्ता । शक्यति ।
शक्यते । अशकत् । अशक्त । सेट्कोऽयमित्येके । तन्मतेना-
निट्कारिकासु लृदित्यठितः । शकिता । शकियति ८ ।
ष्विदा गातंप्रचरणे । घर्म्मच्युतावित्यर्थः । अयं जीदिति
न्यासकारादयः । नेति हरदत्तादयः । सिध्यति । सिध्येद ।
सिध्येदिय । स्वेत्ता । अस्विदत् ९ । क्रुध क्रोधे । क्रोद्धा ।
क्रोत्स्यति १० । क्रुध बुभुक्षायाम् । क्रोद्धा ११ । कयं क्रुधित
इति । सम्पदादिक्विबन्तान्तरकादित्वादितच् इति भाधवः ।
वस्तुतस्तु वसतिक्षुधोरितीट् (७३५२४०) । शुध शौचे । शुध्यति ।
शुशोध । शोद्धा १२ । पिधु संराद्धौ । उदित्याठः प्राप्ता-
दिकः । सिध्यति । सेद्धा । सेत्स्यति । असिधत् १३ । रध
हिंसासंराद्धोः । संराद्धिर्निष्पत्तिः । रध्यति । रधिजभोर
चीति (७५७४०) नुम् । ररन्ध । ररन्धतुः ।

कर्मकः । तथाच वृद्धावित्यनेनैवाकर्मकत्वकथनं वृद्धिभिन्नाकर्मकेऽपि
यथा स्यात् । यथैवम् उदाहरणेनाग्रे तथा दर्शयते ।

रधादिभ्यश्च । ७ । २ । ४५ ।

रध नश्च तप् हप ह्रुह सुह णुह णिह एभ्यो वलाद्यार्द्धधा-
तुकस्य वेट् स्यात् । ररन्ध्र-ररद्ध । ररन्ध्रव-रेध्व ।

नेव्यलिटि रधेः । ७ । १ । ६२ ।

लिङ्ङर्जे इटि रधेर्नुन्न स्यात् । रधिता—रद्धा । रधिष्यति-
रत्स्यति । अङि नुम् । अनदितामिति (१७८५०) नलोपः ।
अरधत् १४ । णश्च अदर्शने । नश्यति । ननाश । नेशतुः ।
नेशिथ ।

मसृजिनशोभेलि । ७ । १ । ६० ।

नुम् स्यात् । ननंष्ट । नेशिव-नेश्व । नेशिम-नेशम् । नशिता-
नंष्टा । नशिष्यति—नङ्क्ष्यति । नश्येत् । नश्यात् । अनशत् * ।
प्र-णश्यति ।

नशेः प्रान्तस्य । ८ । ४ । ३६ ।

णत्वं न स्यात् । प्र-नंष्ट । अन्तग्रहणं भूतपूर्वप्रतिपत्तार्थम् ।
प्र-नङ्क्ष्यति । नशिष्यति १५ । तप प्रीणने । प्रीणनं तप्ति-
स्पर्शश्च । “नाग्निस्तृप्यति काष्ठानाम्” । “पितृनताप्सो-
दिति” भट्टिः । इत्युभयत्र दर्शनात् । ततर्पिथ-तत्पथ-तत-
र्पथ । तर्पिता-तप्ता-तर्प्ता । स्पृशश्चकषेति (३१०४५०)
सिञ्चा । अताप्सोत्-अताप्सोत् अतर्पीत् अतपत् १६ ।
हप हर्षमोहनयोः । मोहनङ्गवः । हृष्यति १७ इत्यादि ।

* नशिमचोरलिङ्गेत्वं वक्तव्यमिति (६ । ४ । १२० ख० वा०) काशिका
अत्र अलिटीति बुद्धिः वुञ्चित्यर्थः तेन अनेशत् मेनकात्यादि ।

“रधादित्वादिमौ वेट्कावमर्थमनुदात्तता” (४) ।

द्रुह जिघांसायाम् । वा द्रुहमुहेति (१४७४०) वा घः पक्षे ढः ।
 दुद्रोग्ध-दुद्रोढ-दुद्रोहिथ । द्रोहिता-द्रोग्धा-द्रोढा । द्रोहि-
 ष्यति-ध्रोक्ष्यति । धत्वघत्वयोस्तुल्यं रूपम् । अद्रुहत् १८ ।
 मुह वैचित्ते । वैचित्त्यमविवेकः । मुह्यति । मुमोहिय-
 मुमोग्ध-मुमोढ । मोग्धा-मोढा-मोहिता । मोहिष्यति-
 मोक्ष्यति । अमुहत् १९ । षुह-उज्झरणे । स्तुह्यति । सुष्णोह ।
 सुष्णोहिय-सुष्णोघ-सुष्णोढ । सुष्णुहिव-सुष्णुह । स्तोहिता-
 स्तोग्धा-स्तोढा । स्तोहिष्यति-स्तोक्ष्यति । अस्तुहत् २० । णिह
 प्रीतौ । स्निह्यति । सिष्णोह २१ । वृत् रधादयः समाप्ताः
 पुषादयस्तु आ गणान्तादिति सिद्धान्तः । शमु उपशमे ।

शमामटानां दीर्घः श्यनि । ७ । ३ । ७४ ।

शमादीनामित्यर्थः । प्र-णि-शाम्यति । शेमतुः । शेमिथ ।
 शमिता । अशमत १ । तम् काङ्क्षायाम् । ताम्यति ।
 तमिता । अतमत २ । दमु उपशमे । उपशमे इति ग्यन्तस्य
 तेन सकर्मकोऽयम् न तु शमिवदकर्मकः । अदमत ३ । अम्
 तपसि खेदे च । आम्यति । अअमत ४ । अम् अनवस्थाने ।
 वा आशेति (७६४४०) श्यन्वा । तत्र कृते शमामटानामिति
 दीर्घः । आम्यति । लुङ्प्रङ् । अअमत । शेषं (७८८४०) स्वादिवत् ५ ।

(४) अनुदात्ततेति अनिट्कारिकाच्च पाठात् अनुदात्तस्य चर्दुपधस्येति
 (७१०३४०) विकल्पेन अम् ।

जम् सहने । जास्यति । चक्षमिथ-चक्षम्य । चक्षमिव-चक्षस्व ।
चक्षमिम—चक्षुस्म । क्षमिता-क्षन्ता ६ । अयमपित् ।
आदिस्तु (३६०४०) पित् ।

“अपितः जास्यतेः क्षान्तिः क्षमूषः क्षमतेः क्षमा” ।

क्षम् ग्लानौ । क्षास्यति । क्षामति । शपीव श्यन्यपि टिवु-
क्षस्वित्येव (३६४४०) दीर्घे सिद्धे शमादिपाठो घिनुणार्थः ।
अङ् । अक्षमत् ७ । मदी हर्षे । माद्यति । अमदत् ८ । शमा-
दयोऽष्टौ गताः । असु क्षेपणे । अस्यति । आस । असिता ।

अस्यतेऽस्यक् । ७ । ४ । १७ ।

अङि परे । आस्यत् । अस्य पुषादित्वादङि सिद्धे अस्यति
वक्तीति (३११२४०) वचनन्तङर्थम् । तङ् । तूपसर्गादस्यत्पूर्वो-
रिति (३२४०४०) वक्ष्यते । पर्यास्यत् १ । यसु प्रयत्ने ।

यसोऽनुपसर्गात् । ३ । १ । ७१ ।

संयसञ्च । ३ । १ । ७२ ।

श्यन्वा स्यात् । यस्यति-यसति । सं-यस्यति-सं-यसति । अनुप-
सर्गात्किम् प्र-यस्यति २ । जसु मोक्षणे । जस्यति ३ । तसु
उपक्षये । दसु च । तस्यति । अतसत् ४ । दस्यति । अद-
सत् ५ । वसु स्तम्भे । वस्यति । ववास । ववसतुः । न शस-
ददेति (३३३४०) निषेधः । वशादिरयमिति मते तु ।
वेसतुः । वेसुः ६ । व्युप विभागे । अयन्दाहे पठितः
(३१३३४०) । अर्थभेदेन त्वङर्थं पुनः पठ्यते । अव्युषत् ७ ।
औश्वादिः दन्त्यान्त्योऽयम् व्युसतीत्यन्ये । अयकारं वुष
इत्यपरे । सुस दाहे । असुषत् ८ । पूर्वत (३१३३४०)

पाठःसिजयइत्याहुः । तद्भादिपाठेन(उ७५५०)गतार्थमिति सु-
वचम् । विस प्रेरणे । विस्यति । अ विसत् ६ । कुस संज्ञे-
पणे । अकुसत् १० । वुस ११ उत्सर्गे । सुस १२ खण्डने ।
ससी १३ परिणामे । परिणामो विकारः । समी इत्येके ।
लुठ १४ विलोडने । उच समवाये । उच्यति । उवोच ।
ऊचतुः । मा भवानुचत् १५ । भृशु भ्रनृशु अधःपतने ।
वभर्श । अभृशत् १६ । अनिदितामिति (१७८५०) नलोपः ।
भृश्यति । अभृशत् १७ । वृश वरणे । वृश्यति । अवृशत् १८ ।
वृश तनूकरणे । वृश्यति १९ । जितृषा २० पिपासायाम् ।
हृष २१ तुष्टौ । श्यन्नडौ भौवादिकात् (उ७५५०) विशेषः ।
रुष रिष हिंसायाम् । तीषसहेति (उ७४४०) वेट् । रोषिता-
रोष्टा २२ । रेषिता-रेष्टा २३ । डिप २४ क्षेपे । कुप २५
क्रोधे । रुप २६ व्याकुलत्वे । पुप रुप लुप विमोहने ।
पुष्यति २७ । रुष्यति २८ । लुष्यति । लोपिता २९ । लुष्यतिः
खेट्कः अनिट्कारिकासु लिपिसाहचर्यात्तौदादिकस्यैव
(उ१५६५०) ग्रहणात् । लुभ गार्ध्ये । गार्ध्यमाकाङ्क्षा ।
तीषसहेति (उ७४४०) वेट् । लोभिता-लोब्धा । लोभिष्यति ।
लुभेत् । लुभ्यात् । अलुभत् ३० । भादेराज्ञातिगणत्वान्लोभ-
तीत्यपीत्याहुः । लुभ सञ्चलने । लुभ्यति ३१ । णभ ३२
तुभ ३३ हिंसायाम् । लुभिनभितुभवो (उ७८५०) द्युतादौ
क्रादादौ (उ१६८५०) च पठ्यन्ते । तेषां द्युतादित्वादङ् सिद्धः ।
क्रादित्वात्पक्षे सिज् भवत्येव । इह पाठस्तु श्यनयः । क्लिद्र
आर्द्राभावे । क्लिद्यति । चिल्लेदिथ-चिल्ल त्थ । चिल्लिदिव-
चिल्लिद्र । चिल्लिदिम-चिल्लिद्र । क्लेदिता-क्लेत्ता ३४ ।

त्रिमिदा स्नेहने । मिदेर्गुणः (३७८४) । सेद्यति । अमि-
 दत् ३५ । द्युतादि (३७६४०) पाठादेव अमिदत् अमेदिष्टेति
 सिद्धे इह पाठोऽमेदीदिति मा भूदिति । द्युतादिभ्यो वह्नि-
 रेवात्मनेपदिषु पाठस्तूचितः । त्रिचिदा ३६ स्नेहनमोच-
 नयोः । ऋधु वृद्धौ । आनर्द्ध । आर्द्धत् ३७ । गृधु अभि-
 काङ्क्षायाम् । अगृधत् ३८ । वृत् पुषादयो दिवादयश्च
 वृत्ताः । केचित्तु पुषादिसमाप्रार्थमेव वृत्करणम् । दिवा-
 दिस्तु भ्वादिवद्वाक्यतिगणः । तेन जीयते मृग्यतीत्यादिसिद्धि-
 रित्याहुः ।

इति दिवादयः ।

षुङ् अभिषवे । अभिषवः स्वपन, म्पीङ्गनं । खानं, सुरासन्धानञ्च । तत् खानेऽकर्मकः ।

खादिभ्यः श्रुः । ३ । १ । ७३ ।

सुनोति । सुनुतः । ऊश्रुवोरिति (उ६८८०) यण् । सुन्वन्ति सुन्वः-सुनुवः । सुन्वहे-सुनुवहे । सुषाव । सुषुवे । सोता । सुनु । सुनवानि । सुनवै । सुनुयात् । सूयात् । सुसुधू-ज्भ्यः (उ६८८०) इतीट् । असावीत् । असोष्ट । अभि-षुणोति । अभ्यषुणोत् । अभि-सुषाव ।

सुनोतेः स्यसनोः । ८ । ३ । ११७ ।

स्ये सनि च परे सुजः षो न स्यात् । वि-सोस्यति १ । मिञ् वन्धने । सिनोति । वि-सिनोति । सिषाय । सिष्ये । सेता २ । शिञ् निशाने । तालव्यादिः । शेता ३ । डुमिञ् प्रचे-पणे । मीनाति । मिनोतीति (उ१२४८०) आत्त्वम् । ममौ । ममिथ-ममाथ । मिष्ये । माता । मीयात् । मासीष्ट । अमासीत् । अमासिष्टाम् । अमास्त ४ । चिञ् चयने । प्र-णि-चिनोति ।

विभाषा चेः । ७ । ३ । ५८ ।

अध्यासात्परस्य चिञः कुत्वं वा स्यात्सनि लिटि च । प्र-णि चिकाय-चिचाय । चिक्ये चिच्ये । अचैषीत् । अचेष्ट ५ । स्तज् आच्छादने । स्तृणोति । स्तृणुते । शुणोऽर्त्तीति (उ६६८०) गुणः । स्तृयात् ।

कृतञ्च संयोगादेः । ७ । २ । ४३ ।

ऋदन्तात्संयोगादेः परयोर्लिङ्सिचोरिट् वा स्यात्तडि ।
 स्तरिषीष्ट-सृषीष्ट । अस्तरिष्ट-असृत इ । कञ् हिंसायाम् ।
 कणोति । कणुते । चकार । चकथ । चक्रे । क्रियात् ।
 कषीष्ट । अकार्षीत् । अकृत ७ । वृञ् वरणे ।

वभूयाततन्यजगृम्भववर्येति निगमे । ७ । २ ।
 ६४ ।

एषां वेदे इङ्भावो निपात्यते । तेन भाषायां यलीट् ।
 ववरिथ । वटव । वटवहे । वरिता-वरीता ।

लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु । ७ । २ । ४२ ।

टङ्ठञ्भ्यामृदन्ताच्च परयोर्लिङ्सिचोरिट्वा स्यात्तडि ।

न लिङि । ७ । २ । ३६ ।

वृत्तो लिङ्ङटो दीर्घो न स्यात् । वरिषीष्ट-वृषीष्ट । अवा-
 रीत् । अवरिष्ट-अवरीष्ट-अवृत ट । धुञ् कम्पने । धुनोति ।
 धनते । अधोषीत् । अधोष्यत् ६ । दीर्घान्तोऽप्ययम् ।
 धूनोति । धूनुते । स्वरतिस्मृतीति (उ३६४०) वेट् । दुध-
 विथ-दुधोथ । किति लिटि तु श्रुक् इति (उ६७४०) निषेध
 बाधित्वा क्रादिनियमान्नित्यमिट् । दुधुविव । सुसुधूञ्
 इति (उ६८४०) नित्यमिट् । अधावीत् । अधविष्ट-अधोष्ट १० ।

अथ परस्मैपदिनः । टुडु उपतापे । डुनोति १ । हि
 गतौ वृद्धौ च ।

हिनुमीना । ट । ४ । १५ ।

उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य एतयोर्नस्य णः स्यात् । प्र-
हिणोति ।

हेरुचङि । ७ । ३ । ५ ई ।

अभ्यासात्परस्य हिनोतेर्हस्य कुत्वं स्यान्नतु चङि । जिघाय २ ।
ष्ट प्रीतौ । ष्टणोति । पत्ता ३ । स्मृ प्रीतिपालनयोः । प्रीति-
चलनयोरित्यन्ये । चलनञ्जीवनमिति स्वामी । स्मृणोति ।
पस्सार ४ । स्मृ इत्येके । स्मृणोति ५ । ष्टणोत्यादयस्त्रयोऽपि
हान्दसा इत्याहुः । आम्नृ व्याप्तौ । आम्नोति । आम्नुतः ।
आम्नुवन्ति । आम्नुवः । आप्ता । आम्नुहि । लृदित्वा-
दङ् (३७६४००) । आपत् ई । शक्नु शक्तौ । अशकत् ७ ।
राध साध संसिद्धौ । राधोति ।

राधो हिंसायाम् । ई । ४ । १२३ ।

एत्वाभ्यासलोपो स्तः किति लिटि, सेटि थलि च । अप-
रेधतुः । रेधुः । रेधिथ । राद्धा ट । साध्मोति । साद्धा ।
असात्सीत् । असाद्धाम् ।

अथ द्वावनुदात्तेनौ । अम्नृ व्याप्तौ सङ्घाते च । अम्नुते ।

अम्नुतेञ्च । ७ । ४ । ७२ ।

दीर्घादभ्यासादवर्णात्परस्य नुट् स्यात् (१) । आनष्टे ।
अशिता-अष्टा । अशिष्यते-अक्ष्यते । अम्नुकीत् । अशिषीष्ट
अक्षीष्ट । आशिष्ट-आष्ट । आचाताम् १ । षिघ आस्क-
न्दने । शिघ्नते । तिष्ठिघे । स्तेघिता २ ।

(१) अत्र व्यथोलिटीत्यतो (३८१४०) लिटीति पदमनुवर्त्तते इति बोध्यम् ।

अथ आ गणान्तात्परस्मैपदिनः । तिक तिग गतौ च ।
 चादास्कन्दने । तिक्नोति १ । तिग्नोति २ । पघ हिंसायाम् ।
 सघ्नोति ३ । मि धृषा प्राग(ल्पो) । घृष्णोति । दधर्ष ।
 धर्षिता ४ । दन्भु दम्भने । दम्भनन्दम्भः । दम्भोति । ददम्भ ।
 अग्न्यग्रन्यदम्भिसञ्जीनां लिटः कित्त्वं वेति व्याकरणान्तरम् ।
 इहाप्याश्रीयत इत्युक्तम् (३१०२प्र०) । अनदितामिति (१७८प्र०)
 नलोपः तस्याभीयत्वादसिद्धत्वेन एत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौ ।
 “दम्भेऽथ एत्वाभ्यासलोपौ वक्तव्यौ * । देभतुः ददम्भतुः ।
 इदं † कित्त्वम्पिदपिद्विषयकमिति सुधाकरादयः तन्मते तिप्-
 सिप्रमिषु । देभ । देभिथ । देभ । इति रूपान्तरस्वीयम् ।
 अपिद्विषयकमिति न्यासकारादिमते तु । ददम्भ । ददम्भिथ ।
 ददम्भ इत्येव । दभ्यात् ५ । ऋधु ई वृद्धौ । लप प्रीणन
 इत्येके । चन्नादित्वात् (३८३प्र०) णत्वं न । लप्नोति ।
 कन्दसि । आ गणान्तादधिकारोऽयम् । अह व्याप्तौ ।
 अह्नोति १ । दघ घातने पालने च । दघ्नोति २ । चम्भु
 भक्षणे । चम्भोति ३ । रि चि चिरि जिरि दाश ह हिंसा-
 याम् । रिणोति ४ । जिणोति ५ । अयं भाषायामपीत्येके ।
 “न तद्यशः शस्त्रभृतां जिणोति” । ऋचीत्येकएवाजादि-
 रित्यन्ये । ऋजिणोति । चिरिणोति ६ । जिरिणोति ७ ।
 दाञ्जोति ८ । हणोति ९ । वृत् ।

इति स्वादयः ।

‡ इदं अग्न्यग्रन्य दम्भिसञ्जीनामिति सूत्रोक्तमित्यर्थः ।

तुद व्ययने । इतः षट् स्वरितेतः ।

तुदादिभ्यः शः । ३ । १ । ७७ ।

तुदति । तुदते । तुतोद । तुतोदिथ । तुतुदे । तोत्ता ।
अतौत्सीत् । अतुत्त १ । णुद प्रेरणे । नुदति । नुदते ।
नुनोद । नुनुदे । नोत्ता २ । दिश अतिसर्जने । अतिसर्जनं
दानम् । देष्टा । दिक्षीष्ट । अदिक्षत् । अदिक्षत ३ । अस्ज
पाके । ग्रहिज्येति (उ० ६६७) संप्रसारणम् । सस्य सुत्वेन शः ।
शस्य जश्त्वेन जः । भज्जति । भज्जते ।

असजो रोपधयोरमन्यतरस्याम् । ई । ४ । ४७ ।

असजे रेफस्योपधायाश्च स्थाने रमागमो वा स्यादार्द्धधातुके ।
भित्त्वादन्त्यादचः (२६५) परः । स्थानषष्ठीनिर्देशाद्रोपधयो-
र्निवृत्तिः । वभर्ज्ज । वभर्ज्जतुः । वभर्ज्जिथ-वभर्ज्ज । वभर्ज्ज ।
रमभावे । वभज्ज । वभज्जतुः । वभज्जिथ । स्कोरिति (१६६७)
सलोपः । वस्येति (१२०५) षः । वभष्ठ । वभज्जे । भर्ष्ठा-भष्टा ।
अक्षति-भक्षति । कृडिति रमागमं बाधित्वा सम्प्रसारणे
पूर्वविप्रतिषेधेन । भज्यात् । भज्यास्ताम् । भर्क्षीष्ट-भक्षीष्ट ।
अभार्क्षीत्—अभ्राक्षीत् । अभर्ष्ट—अभ्रष्ट ४ । क्षिप प्रेरणे ।
क्षिपति । क्षिपते । क्षेप्ता । अक्षैप्सीत् । अक्षिप्त ५ ।
कृष विलेखने । कृषति । कृषते । कृष्टा-कर्ष्ठा । कृष्यात् ।
कृक्षीष्ट । स्पृशश्चकषेति (उ० ४७५) सिज्वा । पक्षे कः । सिचि
अम् वा । अक्राक्षीत्-अकार्षीत्-अकृक्षत् । तङि लिङ्सिचा-

विति (उ५५८०) कित्वांद्मन् । अकृष्ट, । अकृञाताम्, । अकृञत ।
अकृञत । अकृञाताम् । अकृञन्त ई ।

ऋषि गतौ । परस्मैपदी । ऋषति । आनर्ष १ ।

जुषी प्रीतिसेवनयोः । आत्मनेपदिनश्चत्वारः । जुषते ५
ओ विजी मयचलनयोः । प्रायेणायमुत्पूर्वः । उद्विजते ।

विज इट् । १ । २ । २ ।

विजे; पर इडादिः प्रत्ययो डित् । उद्विजिता । उद्विजि-
ष्यते २ । ओ लजी ओ लस्जी व्रीडायाम् । लजते । लेजे ३ ।
लज्जते । ललज्जे ४ ।

अथ परस्मैपदिनः । ओ व्रश्चू हेदने । ग्रहिज्या
(उ१०६८०) वृश्चति । वव्रश्च । वव्रश्चतुः । वव्रश्चिथ वव्रष्ठ ।
लिङ्गभ्यासस्येति (उ१०५८०) सम्प्रसारणम् रेफस्य ऋकारः
उरत् । तस्याचः परस्मिन्निति (३४८०) स्थानिवद्भावात्
न सम्प्रसारण इति (१६१८०) वस्योत्पन्न । व्रश्चिता-व्रष्टा ।
व्रश्चिष्यति—व्रक्ष्यति । वृश्चयात् । अव्रश्चीत्—अव्राक्षीत् १ ।
व्यच व्याजीकरणे । विचति । विव्याच । विविचतुः । व्यचिता ।
व्यचिष्यति । विच्यात् । अव्याचीत्-अव्यचीत् २ । व्यचेः
कुटादित्वमनसीति तु नेह प्रवर्तते अनसीति पर्यु-
दासेन कृन्मात्रविषयत्वात् । उक्कि उक्खे । उक्खति ३ । उक्की
विवासे । उक्खति ४ । ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्त्तिभावेषु ।
ऋच्छत्युतामिति (उ८७८०) गुणः । (उ४२८० सू०) द्विहल्ग्रहण-
स्थानेकहलुपलक्षणत्वान्नुट् । आनर्च्छ । आनर्च्छतुः । ऋ-
च्छिता ५ । मिक् उत्लोशे । उत्लोशः पीडा । मिमिच्छ ।

अभिच्छीत् ६ । जर्ज ७ चर्च ८ भर्भ ९ परिभाषणभर्त्सन-
योः । त्वच संवरणे । तत्वाच १० । ऋच स्तुतौ । आनर्च ११ ।
उज्ज १२ घ्राजवे । उज्ज १३ उत्सर्गे । लुभ विमोहने । विमो-
हनमाकुलीकरणम् । लुभति । लोभिता-लोभ्या । लोभिष्यति
१४ । रिफ कथनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु । रिफति । रिरेफ
१५ । रिहेत्येके । “शिशुं न विप्रा मतिभीरिहन्ति” १६ ।
टप टन्फ टप्नौ । आद्यः प्रथमान्तः । द्वितीयो द्वितीयान्तः ।
द्वावपि द्वितीयान्तावित्यन्ये । टपति । ततर्प । तर्पिता ।
स्पृग्मृपेति(उ०४४०) सिज्जविकल्पः प्रौषादिकस्यैव ञङपवाद-
त्वात् तेनात्र नित्यं सिच् । अतर्पीत् १७ । टम्फति । शस्य
ङित्त्वादिनिदितामिति(१७८०) नलोपे । शे टम्फादीनां नुम्
वाच्यः * । आदिशब्दः प्रकारे । तेन येष्व नकारानुषक्तास्ते
टन्फादयः । टम्फन्ति । तटम्फ । टफ्यात् १८ । तुप तुन्प
तुफ तुन्फ हिंसायाम् । तुफति १९ । तुम्फति २० । तुफति
२१ । तुम्फति २२ । हप हन्फ उत्क्षेपे । प्रथमः प्रथमान्तः
द्वितीयो द्वितीयान्तः । प्रथमो-द्वितीयान्त इत्येके । हपति
२३ । हफति २४ । हम्फति २५ । ऋफ ऋन्फ हिंसायाम् ।
ऋफति । आनर्फ २६ । ऋम्फति । ऋम्फाञ्चकार २७ । शुभ
गुन्फ ग्रन्थे । गुफति जुगोफ २८ । गुम्फति । जुगुम्फ २९ ।
उभ उन्भ पूरणे । उभति । उवोभ ३० । उम्भति । उम्भा-
ञ्चकार ३१ । शुभ शुन्भ शोभार्थे । शुभति ३२ । शुम्भति ३३ ।
हभी ग्रन्थे हभति ३४ । चृती हिंसाग्रन्थनयोः । चर्त्तिता ।
सेऽसिचीति (उ०३३४०) वेट् । चर्त्तिष्यति-चर्त्स्यति । अचर्त्तीत्

३५ विध विधाने । विधति । वेधिता ३६ । जुड़ गतौ । तवर्ग-
 पञ्चमान्त इत्येके । जुड़ति ३७ । “मरुतो जुनन्ति” ३८ । षड़
 सुखने । षड़ति । मर्द्धिता ३९ । षड़ च । षड़ति ४० षण
 ग्रीणने । षणति । पपर्ण ४१ । षण च । षणति ४२ । षण
 ४३ हिंसायाम् । तुण कौटिल्ये । तुतोण ४४ । पुण कर्मणि
 शुभे । पुणति ४५ । सुण ४६ प्रतिज्ञाने । कुण ४७ शब्दोपकर-
 णयोः । शुन ४८ गतौ । द्रुण ४९ हिंसागति कौटिल्येषु ।
 घृण ५० घूर्ण ५१ क्षमणे । पुर ऐश्वर्यदीप्तयोः । सुरति
 सुषोर । आशिषि सूर्यात् ५२ । कुर शब्दे । कुरति ।
 कूर्यात् ५३ । अत न भकुर्कुमामिति (६२.४०) निषेधो न,
 करोतेरेव तल ग्रहणादित्याहुः । खुर ५४ हृदने । सुर ५५
 संवेष्टने । क्षुर ५६ विलेखने । घुर ५७ भीमार्थशब्दयोः ।
 पुर ५८ अग्रगमने । ए(वृ)ह ५९ उद्यमने । दन्त्योश्चादिः ।
 पवर्गीयादिरित्यन्ये । तह स्तृह तन्ह हिंसार्थाः । तहति
 ततर्ह तर्हिता-तर्हा ६० । स्तहति । तस्तर्ह । स्तर्हिता-स्तर्हा
 ६१ । अतर्हीत्-अतार्द्चीत् । अतागर्हाम् ६२ । इष इच्छा-
 याम् । इषगमीति (७१.३४०) हः । इच्छति । एषिता-एषा ।
 एषिष्यति । इष्यात् । ऐषीत् ६३ । मिष सार्द्धायाम् । मिषति ।
 मेषिता ६४ । किल ६५ श्वैत्यक्रीडनयोः । तिल ६६ स्नेहे । चिल
 ६७ वसने । चल ६८ विलसने । इल ६९ स्वप्नक्षेपणयोः ।
 विल ७० संवरणे । दन्त्योश्चादिः । विल ७१ भेदने । ओश्चादिः
 णिल ७२ गहने । हिल ७३ भावकरणे । शिल ७४ पिल ७५
 उष्के । मिल ७६ क्षेपणे । लिख अक्षरविन्यासे । लिलेख ७७ ।

तिङन्तवृदादिप्रक्रिया ।

१५३

कुट कौटिल्ये । गाङ्कुटादिभ्य इति (७।१।६४०) ङित्वम् ।
 चुकुटिथ । चुकोट । चुकुट । कुटिता ७८ । पुट ७९
 संश्लेषणे । कुच ८० सङ्कोचने । गुज ८१ शब्दे । गुड़ ८२
 रचायाम् । डिप ८३ चेषे । कुर केदने । न भकुर्कुरा-
 मिति (६२०४०) न दीर्घः । कुर्यात् ८४ । स्फुट विकसने ।
 स्फुटति । पुस्फोट ८५ । सुट ८६ आक्षेपप्रमर्दनयोः । तुट
 केदने । वा आशेति (७६४४०) श्यन्वा । तुद्यति-तुटति ।
 तुतोट । तुटिता ८७ । तुट कलहकर्मणि । तुटति ।
 तुतोट । तुटिता ८८ । चुट ८९ कुट ९० केदने । जुट ९१
 बन्धने । कड ९२ मदे । लुड ९३ संश्लेषणे । ङड घनत्वे ।
 घनत्वं सान्द्रता । चकड । ङडिता ९४ । कुड ९५ बाल्ये ।
 पुड ९६ उत्सर्गे । घुट ९७ प्रतिघाते । तुड ९८ तोडने ।
 तोडनभेदः । शुड स्युड संवरणे । धुडति । तथोड ९९ ।
 तुस्थोड १०० । खुड १०१ कुड १०२ इत्येके । स्फुर १०३ फुल
 १०४ सञ्चलने । स्फुर स्फुरणे । स्फुल सञ्चलने इत्येके ।

स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः । ८ । ३ । ७६ ।

धत्वं वा स्यात् । निः-स्फुरति निः-स्फुरति । स्फुर इत्यकारो-
 यधङ्गेचित्पठन्ति । पस्फार १०५ । स्फुड १०६ चुड १०७
 वुड १०८ संवरणे । क्रुड १०९ भुड ११० निमज्जन इत्येके ।
 गुरी उद्यमने । अनुदात्तेत् । गुरते । जुगुरे । गुरिता ।
 गू स्तवने । दीर्घान्तः । “परिणूतगुणोदयः” । इतश्चत्वारः
 परस्मैपदिनः । नुवति । अनुवीत् १ । धू विधनने । धुवति २ ।

गु पुरीषोत्सर्गे । जुगुविथ-जुगुथ । गुता । गुथति । अगु-
पीत् । ह्रस्वादङ्गात्(उ६३४०) । अगुताम् । अगुपुः३ । ध्रु गति-
स्थैर्ययोः । ध्रुव इति पाठान्तरम् । आद्यस्य ध्रुवतीत्यादि
गुवतिवत् । द्वितीयस्य सेट् । दुध्रविथ । ध्रुविता । ध्रुविष्यति ।
ध्रुव्यात् । अध्रुवीत् । अध्रुविष्यत् ४ ।

कुङ् शब्दे । दीर्घान्त इति कैयटादयः । कुविता ।
अकुविट् १ । ह्रस्वान्त इतिन्यासकारः । कुता । अकुत । वृत्
कुटादयो(७८) वृत्ताः ।

वृङ् व्यायामे । प्रायेण व्याङ्पूर्वः । रिङ् (उ६३४०) ।
इयङ् । व्या-प्रियते । व्या-पप्रे । व्या-पप्राते । व्या-परिष्यते ।
व्या-पृषाताम् १ । मृङ् प्राणत्यागे ।

म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च । १ । ३ । ६१ ।

लुङ्लिङोः शितश्च प्रकृतिभूतान्मृङस्तङ् नान्यत्र । डिच्चं
स्वरार्थम् । म्रियते । ममार । ममर्य । मन्निव । मर्त्तासि ।
मरिष्यति । मृषीष्ट । अमृत ।

अथ परस्मैपदिनः सप्त । रि पि गतौ लघूपधगुणात्
अन्तरङ्गत्वादियङ् । रियति । रेता १ । पियति । पेता २ ।
धि ३ धारणे । क्षि ४ निवासगत्योः । घु प्रेरणे । सुवति ।
सविता ५ । कृ विक्षेपे । किरति । किरतः । चकार ।
चकरतुः । करिता—करीता । कीर्यात् । अकारीत् ।

किरतौ लवने । ६ । १ । १४० ।

उपात्किरतेः सुडागमः स्याच्छेदेऽर्थे । उप-स्किरति । अङ्-

भ्यासव्यवायेऽपि सुट् कात्पूर्व इति वक्तव्यम्* । उपास्ति
रत् । उप—चस्कार ।

हिंसायाम्प्रतेञ्च । ई । १ । १४१ ।

उपात्प्रतेञ्च किरतेः सुट् स्यात् हिंसायाम् । उप-स्तिरति ।
प्रति-स्तिरति ६ । गृ निगरणे ।

अचि विभाषा । ट । २ । २१ ।

गिरतेः रेफस्य लत्वं वा स्यादजादौ । गिरति-गलति । ज-
गार-जगाल । जगरिथ-जगलिथ । गरि(री)ता-गलि(ली)ता ७ ।

हङ् आदरे । आ-द्रियते । आ-द्रियेते । आ-दद्रे । आ-द-
द्रिषे । आ-दत्ता । आ-दरिष्यते । आ-दृषीष्ट । आहृत ।
आहृपाताम् १ । हङ् अवस्थाने । ध्रियते २ ।

अथ परस्मैपदिनः षोडश । प्रच्छ त्रीशायाम् । पृच्छति ।
पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छिथ—पप्रष्ठ । प्रष्टा । प्रक्ष्यति ।
अप्राचीत् १ । वृत् किरादयो वृत्ताः । सृज विसर्गे । विभाषा
सृजिदृशोः (उ१०४४०) । ससर्जिथ-ससृष्ट । सृष्टा । सृक्ष्यति ।
सृजिदृशोर्ल्यमकितीति (उ१०४४०) अमागमः । सृजेत् ।
सृज्यात् । अस्माचीत् २ । टु मसृजो भुङ्गौ । मज्जति ।
ममज्ज । मसृजिनशोर्ललीति (उ१०४४०) नुम् । मसृजेरन्या-
त्पूर्वो नुम् वाच्यः ३ । संयोगादिलोपः (१६६४०ख०) । ममङ् कथ-
ममज्जिथ । मङ्गता । मङ्क्ष्यति । अमाङ्चीत् । अमाङ्-
क्ताम् । अमाङ्क्षुः ३ । रुजो भङ्गे । रोक्ता । रोक्ष्यति । अरौ-
क्षीत् । अरौक्ताम् ४ । भूजो ५ कौटिल्ये । रुजिवत् । कृप

स्पर्शः । छोप्ता । अहौप्सोत् ६ । रुश् रिश् हिंसायाम् ।
 तालव्यान्तौ । रोष्टा । रोक्ष्यति ७ । रेष्टा । रेक्ष्यति ८ । लिश्
 गतौ । अलिचत् ९ । स्पृश् संस्पर्शने । स्पृष्टा-स्पृष्टा । स्पृक्ष्यति-
 स्पृक्ष्यति । अस्प्राचीत्-अस्पार्चीत्-अस्पृचत् १० । विच्छ
 गतौ । उपधूपेत्यायः (उ५७८०) । आर्ह्वधातुके वा (उ५७८०)
 विच्छायति । विच्छायाञ्चकार विविच्छ ११ । विश प्रवेशने ।
 विशति । वेष्टा १२ । मृश् आमर्शने । आमर्शनं स्पर्शः ।
 अम्नाचीत्-अमार्चीत्-अमृचत् १३ । णुद १४ । प्रेरणे
 कर्तृभिप्रायेऽपि फले परस्मै पदार्थः पुनः पाठः । षट् ल विश-
 रणगत्यवसादनेषु । सीदति १५ इत्यादि भौवादिक (उ५८८०)
 वत् इह पाठो नुब्विकल्पार्थः । सीदती-सीदन्ती । ज्वादादौ
 (उ६०८०) पाठस्तु णार्थः । सादः । स्वरार्थश्च, शबन्दान्तः
 शस्तूदान्तः । शट् ल १६ शातने । स्वरार्थएव पुनः पाठः शता
 तु नास्ति शदेः शितआत्मनेपदोक्तेः (उ६०८०) ।

अथ षट् स्वरितेतः मिल सङ्गमे । मिल शेषणे इति (उ५९२८०)
 पठितस्य पुनः पाठः कर्तृभिप्राये तद्धर्थः । मिलति । मिलते ।
 मिमेल । मिमिले १ । मुच्ल मोचणे ।

शे मुचादीनाम् । ७ । १ । ५८ ।

नुम् स्यात् । मुञ्चति । मुञ्चते । मोक्ता । मुच्यात् । मुञ्चोष्ट ।
 अमुचत् । अमुक्त । अमुच्चाताम् २ लुञ् छेदने । लुम्पति ।
 लुम्पते । अलुपत् । अलुप्त ३ । विद्ल लाभे । विन्दति ।
 विन्दते । विवेद । विविदे । व्याघ्रभूलादिमते षेट्कोऽयम् ।

वेदिता । भाष्यादिमतेऽनिट्कः । वेत्ता ४ । परिवेत्ता ।
परिवर्ज्जने ज्येष्ठं परित्यज्य दारानग्नींश्च लक्षवानित्यर्थः ।
तन्तृचौ । लिप उपदेहे । उपदेहो वृद्धिः । लिम्पति ।
लिम्पते । लेप्ता । लिपिसिचीत्यङ् (उ१०८४०) । तङ्ति तु वा ।
(उ१०८४०) अलिपत् । अलिपत-अलिप्त ५ । षिच चरणे । सिञ्च-
ति । सिञ्चते । असिचत् । असिचत-असिक्त । अभि-षिञ्चति ।
अभ्यषिञ्चत् । अभि-षिषेच ई ।

अथ तयः परस्मैपदिनः । कृती छंदने । कृन्तति ।
चकर्त्त । कर्त्तिता । कर्त्तिष्यति—कर्त्स्यति । अकर्त्तीत् ७
खिद परिधाने । खिन्दति । चिखेद । खेत्ता २ । अयन्दैन्ये
दिवादौ (उ१२७४०) रुधादौ (उ१५६४०) च । पिशि अवयवे ।
पिंशति । पेशिता ३ । अयन्दीपनायामपि । 'त्वष्टा रूपाणि
पिंशतु । वृत् मुचादय सुदादयश्च ।

इति तुदादयः ।

रुधिर आवरणे । नव स्वरिते त इरितञ्च ।

रुधादिभ्यः अम् । ३ । १ । ७८ ।

शपोऽपवादः । भित्त्वादन्त्यादचः (१२२४० सू०) परः नित्यत्वाङ्ग-
णस्वाधते । रुणद्धि । अमसोरल्लोपः (७२६४० सू०) । णत्वस्या-
सिद्धत्वादनुस्वारः परसवर्णः तस्यासिद्धत्वात् णत्वञ्च “न पदा-
न्तेति (१५४०) सूत्रे णानुस्वारपरसवर्णयोरल्लोपो न स्यानिवत् ।
रुन्धः । रुन्धन्ति । रुन्धे । रोद्धा । रोत्स्यति । रोत्स्यते ।
रुणद्धु । रुन्द्ध्यात् । रुन्द्धि । रुणधानि । रुणधै । अरुणत् ।
अरुन्धाम् । अरुणत्-अरुणः । अरुणधम् । अरुधत्-अरौ-
त्सीत् । अरुद्ध १ भिदिर्-विदारणे भिनन्ति । भिन्ते । भेत्ता ।
भेत्स्यति । अभिनत्-अभिनः । अभिनदम् । अभिन्त । अभि-
दत्-अभैत्सीत् । अभिन्त २ । छिदिर्-द्वैधीकरणे । अच्छि-
दत्-अच्छैत्सीत् । अछिन्त ३ । रिचिर्-विरेचने । रिणक्ति ।
रिङ्क्ते । रिरेच । रिरिचे । रेक्ता । अरिणक् । अरिचत्-
अरैचीत् । अरिक्तः । विचिर्-पृथग्भावे । विनक्ति । विङ्क्ते
५ चुदिर्-सम्प्रेषणे । चुणन्ति । चुन्ते । चोत्ता । अनुदत्-
अचौत्सीत् । अच्णुत् ६ । युजिर्-योक्ता ७ । उकृदिर्-दीप्ति-
देवनयोः । कृणन्ति । कृन्ते । चच्छर्द्द । सेऽसिचीति (७१२१४०)
वेट् । चच्छृदिषे-चच्छृत्से । छर्दिता । छर्दिष्यति-कृत्स्यति ।
अच्छृदत्-अच्छर्दीत् । अच्छर्दिष्ट । उहदिर्-हिंसानादरयोः ।
हणन्ति ८ इत्यादि ।
कृती वेष्टने । परस्मैपदी । कणन्ति ९ । आर्द्धधातुके
तौदादिकवत् (७१५७४०) ।

जिह्वी दीप्तौ । तय आत्मनेपदिनः ।

आन्तलोपः । ६ । ४ । २३ ।

अमः परस्य नस्य लोपः स्यात् अमसोरलोपः (उ१२२४०) ।
इन्धे । इन्धे । इन्धिता । इन्धै । ऐन्ध । ऐन्धाः १ । खिद-
दैन्धे । खिन्ते । खेत्ता २ । विद विचारणे । विन्ते । वेत्ता ३ ।

अथ परस्मैपदिनः । शिष्ल विशेषणे । शिनष्टि । शिष्टः ।
शिंपन्ति । शिशेषिथ । शेष्टा । शेच्यति । हेर्द्धिः । जश्-
त्वम् । करो करोति (४३४०) वा डलोपः अनुस्वारपरस-
वणौ । शिगिह शिगिह् । शिनघाणि । अशिनट् । लदि-
त्वादङ् (उ०६४० सू०) । अशिषत् १ । पिष्ल सञ्चूर्णने । शिपि-
वत् । पिनष्टि २ । भन्जो आमर्दने । भनक्ति । बभञ्चिथ—
बभञ्च्य । भङ्क्ता ३ । भुज पालनाभ्यवहारयोः । भुनक्ति ।
भोक्ता । भोच्यति । अभुनक् ४ । तह हिंसि हिंसायाम् ।

तण्हइम् । ७ । ३ । ६२ ।

तहः अमि कृते इमागमः स्याद्वलादौ पिति । तणेठि ।
तण्हः । ततर्ह । तर्हिता । अतणेट् ५ । हिनस्ति । जिहिंस ।
हिंसिता ६ । उन्दी क्लेदने । उनत्ति । उन्तः । उन्दति ।
उन्दाञ्चकार । औनत् । औन्ताम् । औन्दन् । औनः—
औनत् । औनदम् ७ । अगजू व्यक्तिमर्षं (मन्त्र) एकान्तिगतिषु
अनक्ति । अङ्क्तः । अञ्जन्ति । आनञ्ज । आनञ्जिथ आन-
ङ्क्य । अङ्क्ता अञ्जिता । अङ्ग्धि । अनजानि । आनक्

अञ्जेस्मिचि । ७ । २ । ७१ ।

अञ्जेः सिचो नित्यमिट् स्यात् । आञ्जीत् ८ । तच्च सङ्को-
चने । तङ्क्ता—तच्चिता ९ । ओ वीजो भयचलनयोः ।
विनक्ति । विङ्क्तः । विज इडिति (उ१५०४०) डिच्चम् । विनि-
जिथ । विजिता । अविनक् । अविजीत् १० । वृजो वर्जने ।
वृणक्ति । वर्जिता ११ । वृचो सम्पर्के । वृणक्ति । पपर्च १२ ।
इति रुधादयः ।

अथ सप्त स्वरितेतः । तनु विस्तारे । तनादिज्जभ्य उः
(उ१२१ष्ट०) तनोति । तन्वः तनुवः । तनुते । ततान । तेने ।
तनु । अतनीत्-अतानीत् ।

तनादिथस्तथासोः । २ । ४ । ७६ ।

तनादेः सिचो वा लुक् स्यात्तथासोः । यासा साहचर्यादेक-
वचनान्ततशब्दो गृह्यते । तेनेह न । यूयमतनिष्ट-अतानिष्ट ।
अनुदात्तोपदेशेति (उ११०ष्ट०) अनुनासिकलोपः तङि । अतत-
अतनिष्ट । अतथाः-अतनिष्ठाः १ । षण्णु दाने । सनोति ।
सनुते । ये विभाषा (उ६३ष्ट०) । सायात्-सन्यात् । जनसनेति-
(उ१३२ष्ट०) आचवम् । असात असनिष्ट । असाथाः-अस-
निष्ठाः २ । क्षणु हिंसायाम् । क्षणोति । क्षणुते । क्षान्तेति
(उ५३ष्ट०) न वृद्धिः । अक्षणीत् । अक्षत-अक्षणिष्ट । अक्षथा-
अक्षणिष्ठाः ३ । क्षिणु च उपत्ययनिमित्तो लघूपधगुणः
संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न भवतीत्यातेयादयः । भव-
त्येवेत्यन्ये । क्षिणोति—क्षेणोति । क्षेणितासि । क्षेणितासे ।
अक्षेणीत् । अक्षित-अक्षेणिष्ट ४ । ऋणु गतौ । ऋणोति-अ-
र्णोति अर्णुतः । अर्णुवन्ति । आनर्ण । आटणे । अर्णितासि
आर्णीत् । आर्त्त-आर्णिष्ट । आर्याः-आर्णिष्ठाः ५ । टणु
अदने । टणोति-तर्णोति । टणुते तर्णुते ६ । टणु दीप्तौ ।
जघर्ष जघृणो ७ ।

अथ दावनुदात्तेतौ । वनु याचने । वनुते । ववने ।
चान्द्रमते परस्मैपदी । वनोति ववान १ । मनु अवबोधने ।
अनुते । मेने २ ।

उङञ् करणे । करोति । अत उत्सार्वधातुके(उ१२१ष्ट०)
कुरुतः । यण् । न भकुर्कुरामिति(६२०ष्ट०)न दीर्घः । कुर्वन्ति ।

नित्यङ्करोतेः । ६ । ४ । १०८ ।

करोतेः प्रत्ययोकारस्य नित्यं लोपः स्याद्वमोः परयोः ।
कुर्वः । चकर्थ । कर्त्ता । चकव । करिष्यति ।

ये च । ६ । ४ । १०९ ।

कञ् उलोपः स्याद्यादौ प्रत्यये परे । कुर्यात् । आशिषि ।
क्रियात् । कपीष्ट । अकार्षीत् । तनादिभ्य इति(उ१६१ष्ट०)लुको-
ऽभावे ह्रस्वादङ्गादिति(६३२ष्ट०)सिचो लोपः । अकृत । अकृथाः ।

सम्पर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे । ६ । १ । १३७ ।

समवाये च । ६ । १ । १३८ ।

सम्परिपूर्वस्य करोतेः सुट् स्याद्भूषणे सङ्घाते चार्थे ।
सं-स्करोति । अलङ्करोतीत्यर्थः सं-स्कुर्वन्ति । सङ्घीभवन्ती-
त्यर्थः । सम्पूर्वस्य कचिदभूषणेऽपि सुट् । संस्कृतम्भक्ष्या इति
(५२८ष्ट०)ज्ञापकात् । परिनिविभ्य इति (उ३८८ष्ट०)षः । परि-ष्क-
रोति । सिवादीनां वा (उ८९८ष्ट०)पर्यष्कार्षीत्-पर्यस्कार्षीत् ।

उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च । ६ ।

१ । १३९ ।

उपात्कृञः सुट् स्यादेष्वर्थेषु । चात्प्रागुक्तयोरर्थयोः । प्रति-

यतो गुणाधानम् । विङतमेव वैङतं विकारः । वाक्यस्याध्या-
हारः आकाङ्क्षितैकदेशपूरणम् । उपस्कृता कन्या अलङ्कते-
त्यर्थः । उपस्कृता ब्राह्मणाः समुदिता इत्यर्थः । एधोदकस्योप-
स्कृते । गुणाधानङ्करोतीत्यर्थः । उप-स्कृतम्भुङ्क्ते विङतमि-
त्यर्थः । उपस्कृतं ब्रूते वाक्याध्याहारेण ब्रूते इत्यर्थः ।

सुट् कात्पूर्वः । ई । १ । १३५ ।

अडभ्यासव्यवायेऽपीत्युक्तम् (उ३६८०) । स-ञ्चस्कार । कात्पूर्व
इत्यादि भाष्ये प्रत्याख्यातम् । तथाहि पूर्वं धातुरपसर्गेण यु-
ज्यते अन्तरङ्गत्वात्सुट् ततो द्वित्वम् । एवञ्च ऋतश्च संयोगा-
देर्गुणः (उ६६८०) । सञ्चस्करतुः । कृष्टभूसूत्रे (उ४८८०) ऋतो
भारद्वाजस्येति सूत्रे (उ४६८०) च कजोऽसुट् इति वक्तव्यम् * ।
तेन ससुट्कात्परस्येत् । सञ्चस्करिथ । सञ्चस्करिव । गुणोऽ-
र्त्तीति (उ६६८०) सूत्रे नित्यञ्चन्दसोति (उ५२३८०) सूत्रान्नि-
त्यमित्यनुवर्त्तते नित्यं यः संयोगादिसस्येत्यर्थात्सु टि गुणो
न । सं स्क्रियात् । ऋतश्च संयोगादेरिति (उ१४५८०) लिङ्सिचो-
र्नेट् एकाच उपदेशे इति (उ२५८०) सूत्रादुपदेशइत्यनुवर्त्तन
उपदेशे यः संयोगादिरिति व्याख्यानात् । सं-स्कृषीष्ट । सम-
स्कृत । समस्कृषाताम् ।

इति तनादयः ।

स्मोति-वि-ष्टम्नाति । अव-ष्टम्नोति-अव-ष्टम्नाति । अव-तष्टम् ।
जृस्तन्भित्यङ् वा (उ४६४०) । व्यष्टभत् व्यष्टम्भीत् । स्मोति-
स्मनाति ।

वेः स्कुम्नातेर्नित्यम् । ८ । ३ । ७७ ।

वेः परस्य स्कुम्नातेः सस्य षः स्यात् । वि-ष्कुम्नोति-वि-ष्कु-
म्नाति । स्कुम्नोति-स्कुम्नाति ।

हलः अः शानज्झौ । ३ । १ । ८३ ।

हलः परस्य अः शानजादेशः स्याद्धौ परे । स्तभान ।
स्तुभान । स्कुभान । पक्षे स्तम्बुहीत्यादि । युञ्
बन्धने । युनाति । युनीते । योता ७ । क्रूञ् शब्दे ।
क्रूणाति । क्रूणीते ८ । क्विता । द्रूञ् हिंसायाम् ।
द्रूणाति । द्रूणीते ९ । पूञ् पवने ॥

पादीनां ह्रस्वः । ७ । ३ । ८० ।

शिति परे । पुनाति । पुनीते । पविता १० । लूञ् क्केदने ।
लुनाति । लुनीते ११ । स्तृञ् आच्छादने । स्तृणाति ।
स्तृणीते । तस्तार । तस्तरतुः । स्तरिता-स्तरीता । स्तृणी-
यात् । स्तृणीत । आशिषि । स्तीर्यात् । लिङ्सिचोरिति
(उ१४६४०) वेट् । न लिङीति (उ१४६४०) वृत्तइटो लिङि
दीर्घो न स्यात् । स्तरिषीष्ट । उच्चैति (उ६३४०)
क्वित्वम् । स्तीर्षीष्ट । सिचि च परस्मैपदेष्विति (उ१००४०)
न दीर्घः । अस्तारीत् । अस्तारिष्टाम् । अस्तरिष्ट-अस्त-
रीष्ट-अस्तीर्षीष्ट १२ । कृञ् हिंसायाम् । कृणाति । कृणीते ।

चकार । चकरे १३ । वृञ् वरणे । वृणाति । वृणीते ।
ववार । ववरे । वरिता-वरीता । आशिषि । उदोऽध्यपूर्वस्य
(उ१२८४०) (१) । वूर्यात् । वरिषीष्ट-वूर्षीष्ट । अवारीत् ।
अवारिष्टाम् । अवरिष्ट-अवरीष्ट-अवर्ष्ट १४ । धृञ् कम्पने ।
धुनाति । धुनीते । दुधविथ-दुधोय । दुधुविव । धोता-
धविता । सुसुधृञ्श्च इतीट् (उ८८४०) । अधावीत् । अध-
विष्ट अधोष्ट १५ ।

अथ वध्नात्यन्ताः परस्मैपदिनः । शृ हिंसायाम् ।
शृदृप्रां ह्रस्वो वेति (उ१२८४०) ह्रस्वपक्षे यण् अन्यदा ऋच्छ-
त्यृतामिति (उ८९७०) गुणः । श्रश्नुतुः-शश्नुतुः । श्रुकः
कृतीति (उ८९७०) निषेधस्य क्रादिनियमेन बाधः । शश्-
रिव-शश्चिव । श्रिता-शरीता । शृणीहि । शीर्यात् । अशा-
रिष्टाम् १ । पृ पालनपूरणयोः । पप्रतुः-पपरतुः । आशिषि ।
पूर्यात् २ । वृ ३ वरणे । भरण इत्येके । भृ ४ भर्त्सने ।
भरणेऽप्येके । मृ हिंसायाम् । मृणाति । ममार ५ । इ
विदारणे । ददरतुः-दद्रतुः ६ । जृ ७ वयोहानौ । भृ ८
इत्येके । धृ ९ इत्यन्ये । नृ १० नये * । कृ ११ हिंसायाम् ।
ऋ गतौ । ऋणाति । अराञ्चकार । अरिता-अरीता ।
आर्णीत्-आर्णीताम् । ईर्यात् । आरीत् । आरिष्टाम्
१२ । गृ १३ शब्दे । ज्या वयोहानौ । ग्रहिज्या (उ१०६४०) ।

हलः । ई । ४ । २ ।

अङ्गावयवाङ्गलः परं यत्सम्यसारणन्तदन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् ।

(१) वस्य दन्त्योऽव्यवस्थाम्भावेन वूर्यादित्यादावुत्त्वम् ।

* (उ१४०) णोपदेशोऽयमेव पर्युदस्तः ह्रस्वपाठः प्रामादिकः

इति दीर्घे कृते । प्रादीनां ह्रस्वः (उ१६५पृ०) । जिनाति ।
जिज्यौ । जिज्यतुः १४ । री १५ गतिरेषणयोः । रेषणं वृक-
शब्दः । ली ह्लेषणे । विभाषा लीयतेरित्येज्विषये (उ१३५पृ०)
आत्वं वा । ललौ-लिलाय । लाता-लेता १६ । ली वरणे ।
विनाति १७ । ली १८ गतौ । वृत् । खादयो वृत्ताः । प्रा-
दयोऽपीत्येके । व्री १९ वरणे । म्री २० भये । भर इत्येके ।
लीष् हिंसायाम् । एषान्तयाणां ह्रस्वः । केषाञ्चिन्मते तु
न । ज्ञा अवबोधने । ज्ञाजनोज्जा (उ१३५पृ०) । जानाति
२१ । दीर्घनिर्देशसामर्थ्यान् ह्रस्वः । बन्ध वन्धने । वध्नाति ।
वदन्धिय ववन्ध । वन्धा । वन्धारौ । भन्त्स्यति । बधान ।
अभान्त्सीत् । पूर्वतासिद्धमिति (१२पृ०) भष्भावात्पूर्व-
भलो भलीति (उ४०पृ०) सिज्लोपः । प्रत्ययलक्षणेन
सादिप्रत्ययमाश्रित्य भष्भावो न, प्रत्ययलक्षणमिति सिज्-
लोपस्यासिद्धत्वात् । अवान्धाम् । अभान्त्सुः २२ ।

वृङ् सम्भक्तौ । वृणीते । वव्रे । ववृषे । ववृध्वे । वरिता-
वरीता । अवरिष्ट-अवरीष्ट-अवृत ।

अन्य विमोचनप्रतिहर्षयोः । इतः परस्मैपदिनः ।
अध्नाति । अन्यग्रन्थीत्यादिना (उ१०२पृ०) कित्त्वपक्षे एच्चा-
भ्यासलोपावप्यत्र वक्तव्यौ इति हरदत्तादयः । अथतुः-अथुः
१ । इदङ्कित्त्वम्यितामपीति सुधाकरमते । अधिथ । अ-
न्नापि पक्षे णलि । शश्राथ । उत्तसे तु शश्राथ-शश्रयेति
माधवः । तत्र मूलं मृग्यम् । मन्य २ विलोडने । अन्य ३
ग्रन्थ ४ सन्दर्भे । अर्थभेदात् अन्येः पुनः पाठः । रूपं
तूक्तम् कुन्य संक्षेपणे । संक्षेपे इत्येके । कुन्याति ।

चुकुथ्य ५ । कुयेति दुर्गः । चकोथ । मृद चोदे । मृदाति ।
मृदान ६ । मृड च । अयं सुखेऽपि । टुत्वम् (५६४०) ।
मृङ्णाति ७ । गुध रोपे । गुध्नाति ८ । कुष निष्कर्षे ।
कुष्णाति । कोपिता ।

निरः कुषः । ७ । २ । ४६ ।

निरः परात्कुषो वलादेराईधातुकस्य इडा स्यात् । निष्को-
पिता निष्कोटा । निरकोपीत्-निरकुचत् ९ । क्षुभ सञ्च-
लने । क्षुम्नादिषु (२) च । क्षुम्नाति । क्षुम्नीतः । क्षोभिता ।
क्षुभाण १० । एभ तुभ हिंसायाम् । नम्नाति ११ । तुम्नाति ।
नभते । तोभते १२ । इति (३७८४०) श्रुति । नभ्यति ।
तुभ्यतीति (३१४३४०) श्रुति । क्षिणू विवाधने । शादिति
(५६४०) श्रुतिनिषेधः । क्षिन्नाति । क्षेपिता-क्षेष्टा । अक्षे-
शीत्-अक्षिजत् १३ । अश भोजने । अश्नाति । आश १४ ।
उधस उज्जे । उकार इत् । धस्नाति । उकार धात्ववयव
इत्येके । उधसाञ्चकार १५ । इष आभीक्ष्ण्ये । पौनःपुन्य-
भृशार्थो वा आभीक्ष्ण्यम् । इष्णाति १६ । तीषसहेत्यत्र
(३७४४०) सहिना साहचर्यादकारविकरणस्य तौदादिक-
स्यैव इषेर्ग्रहणं तु इष्यतीष्णात्योरित्याहुः । एषिता ।
वस्तुतस्तु इष्णातेरपि इडिकल्प उचितः । तथाच वार्त्तिकम्
इषेस्तकारे श्रुन्प्रत्ययात्प्रतिषेध * इति । विष विप्रयोगे ।
विष्णाति । वेष्टा १७ । मुष भुष स्नेहनसेवनपूरणेषु ।
मुष्णाति १८ । भुष्णाति १९ । पुष पुष्टौ । पोषिता
२० । सुष स्नेहे । मोषिता २१ । खच भूतप्राडु-

(२) क्षुम्नादिगणः तत्पुरुषसमासप्रकरणे (३८३४०) द्रष्टव्यः ।

तिङन्तक्यादिप्रक्रिया । १६८

भावे । भूतप्रादुर्भावोऽतिक्रान्तोत्पत्तिः । खच्जाति २२ ।
वान्तोऽयमित्येके ।

च्छोः शूडननासिके च । ६ । ४ । १६ ।

सतुकस्य कस्य वस्य च क्रमात् श, ऊठ, एतावादेशौ स्तोऽनुना-
सिके, को, कलादौ च क्ङिति । खौनाति । चखाव । खविता ।
शानचः परत्वादूठि लते हलन्तत्वाभावान्न (उ०६५४०००)
शानच । खौनीहि २३ । छेट च । छुत्वम् । छेट्णाति २३ ।

ग्रह उपादाने । स्वरितेत् । ग्रहिज्या (उ०६५४०००) ।
गृह्णीते ।

ग्रहोऽलिटि दीर्घः । ७ । २ । ३७ ।

एकाचा ग्रहेर्विहितस्येऽतो दीर्घः स्यात् न तु लिटि
ग्रहीता । लिटि तु । जग्रहिय । गृह्यात् । ग्रहीषीष्ट ।
क्षान्तेति (उ०६५३४००) न वृद्धिः । अग्रहीष्टाम् । अग्रहीष्ट ।
अग्रहीषाताम् । अग्रहीषत १ ।

इति क्रयादयः ।

चर स्तेये ।

सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वच
वर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् । ३ । १ । २५ ।

एभ्यो णिच् स्यात् । चूर्णान्तेभ्यः प्रातिपदिकाद्वात्वर्थ (उ१८५८०)
इत्येव सिद्धं तेषामिह ग्रहणम्प्रपञ्चार्थम् । चुरादिभ्यस्तु
स्वार्थे । पुगन्तेति (उ१२८०) गुणः । सनाद्यन्ता इति (उ५७८०)
धातुत्वम् । तिप्शवादिगुणायादेशौ । चोरयति ।

णिचञ्च । १ । ३ । ७४ ।

णिजन्तादात्मनेपदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले । चोर-
यते । चोरयामास । चोरयिता । चोर्यात् । चोरयिषीष्ट ।
णिशीति (उ६०८०) चङ् । णौ चङीति (उ६१८०) ह्रस्वः ।
द्वित्वम् । हलादिः शेषः (उ१०८०) दीर्घो लघोः (उ६१८०) इत्यभ्या-
सदीर्घः । अचूचरत् । अचूचरत १ । चिति स्मृत्याम् । चिन्त-
यति । अचिचिन्तत् । चिन्तेति पठितव्ये इदित्करणं णिचः
प्राचिक्रत्वे लिङ्गम् तेन चिन्त्यात् चिन्त्यते इत्यादौ नलोपो
न । चिन्तति । चिन्तेत् २ । एतच्च ज्ञापकं सामान्यापेक्ष-
मित्येके । अत एकहल (उ३२८०) इत्यत टत्तिङ्गता चकाण
चकणतुरित्युदाहृतत्वात् विशेषापेक्षमित्यपरे । अतएव आ
धृषाद्वेत्यस्य (१) न वैयर्थ्यम् । यति सङ्कोचे । यन्त्रयति
४ । यन्त्रेति पठितुं शक्यम् । यत्तु इदित्करणाद्यन्वति

(१) सर्वेषां चुरादीनां विभाषया णिजिति स्थिते आ धृषाद्वेति (उ१७६८०)

गणवाक्यं ज्ञापकसिद्धस्यानित्यताद्योतनार्थमिति न तद्वैयर्थ्यमेवं चाधृषो-
याणामेवैच्छिको विकल्पोऽप्येषां व्यवस्थितः प्रयोगानुसारीचेति भेदः ।

भाषवेनोक्तन्तच्चिन्त्यम् । एवं कुट्टिततिमतिषु । स्फुडि परि-
ह्रासे । स्फुण्डयति ४ । इदित्कारणात् स्फुण्डति । स्फुटोति
पाठान्तरम् । स्फुण्टयति ५ । लज् दर्शनाङ्गनयोः । कुट्टि
अवृतभाषणे । कुन्दयति ६ । लड उपसेवायाम् । लाड-
यति ७ । मिदि स्नेहने । मिन्दयति । मिन्दति ८ । ओलडि
उत्क्षेपणे । ओलण्डयति । ओलण्डति ९ । ओकार इदि-
त्येके । लण्डयति । लण्डति १० । उकारादिरयमित्यन्ये ।
उलण्डयति ११ । जल १२ । अपवारणे । लज १३ इत्येके ।
पीड अवगाहने । पीडयति ।

भाजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्या-
म् । ७ । ४ । ३ ।

एषामुपधाया ह्रस्वो वा स्याच्चङ्परे णौ । अपीपिडत्-अपि-
पीडत् १४ । नट १५ अवस्यन्दने । अवस्यन्दनं नाक्यम् ।
अथ १६ प्रयत्ने । प्रस्थाने इत्येके । बध १७ संयमने । बाध-
यति । बन्धेति चान्द्रः । पृ पूरणे । पारयति १८ । एवम्पुणा-
तिपिपिर्त्तिभ्याम्परितेत्यादिसिद्धावपि परति परतइत्यादि-
सिद्धिः फलम् । ऊर्ज १९ बलप्राणनयोः । पक्ष २० परि-
ग्रहे । वर्ण २१ चर्ष २२ प्रेरणे । वर्ण वर्णनइत्येके । प्रथ
प्रस्थाने । प्राथयति । नान्ये नितोऽहेताविति (उ० ७४४) वक्ष्य-
माणत्वान्नास्य भित्तम् ।

अत् स्मृदृत्वप्रथमदस्तृप्तशाम् । ७ । ४ । ६५

एषामभ्यासस्य अकारोऽन्तादेशः स्याच्चङ्परे णौ । इत्त्वाप-
वादः । अपप्रथत् २३ । यथ प्रक्षेपे ।

उक्तम् । ७ । ४ । ७ ।

उपधाया ऋवर्णस्य स्थाने ऋत्याद्वा चङ्परे णौ । इतरारा-
मपवादः । अपीष्टयत्-अपपर्यत् २४ । पथ इत्येके । पाथ-
यति २५ । पस्व सम्बन्धने । सम्बयति । अससम्बत् २६ ।
शस्व च । अशशस्वत् २७ । साम्ब इत्येके । भञ्ज २८ अदने ।
कुट्ट क्केदनभर्त्सनयोः । पूरण इत्येके । कुट्टयति २९ ।
पुट्ट ३० चुट्ट ३१ अल्पीभावे । अट्ट ३२ षुट्ट ३३ अनादरे ।
अट्टयति । अयं दोषधः ण्वस्यासिद्धत्वात् न न्द्रा इति
(७११५४०) निषेधः । आट्टिटत् । लुण्ठ स्तेये । लुण्ठयति ३४ ।
लुण्ठतीति लुटि स्तेये (७५४४०) इति भौवादिकस्य । शठ
३५ श्वठ ३६ असंस्कारगत्योः । श्वठि ३७ इत्येके । तुजि
पिजि हिंसावलादाननिकेतनेषु । तुञ्जयति । पिञ्जयति ।
इदित्करणत् तुञ्जति ३८ । पिञ्जति ३९ । तुज पिजेति
केचित् । लजि ४० लुजि ४१ इत्येके । पिस गतौ । पेसयति
४२ । पेसतीति तु (७७६४०) शपि गतम् । साम ४३ पान्त्व-
प्रयोगे । श्वल्क ४४ वल्क ४५ परिभाषणे । णिह ४६ स्नेहने ।
स्फिट ४७ इत्येके । स्फिट अनादरे । अपोपदेशत्वान्न षः । अ-
सिस्फिटत् ४८ । ष्मिङ् ४९ अनादरइत्येके । डिञ्चस्यावयवेऽ-
चरितार्थत्वाणिजन्तात्तङ् । स्थाययते । श्लिष ५० श्लेषणे । पथि
गतौ । पन्थयति । पन्थति ५१ । पिक्क ५२ कुट्टने । क्कदि संवरणे ।

कन्दयति । कन्दति ५३ । अण दाने । प्रायेणायं विपूर्वः । वि-
 आणयति ५४ । तड आघाते । ताडयति ५५ । खड खडि कडि
 भेदने । खाडयति ५६ । खण्डयति ५७ । कण्डयति ५८ । कुडि
 ५९ रक्षणे । गुडि ६० वेष्टने । रक्षणे इत्येके । कुठि ६१ इत्यन्ये ।
 अव-कुण्ठयति । अव-कुण्ठति । गुठि ६२ इत्यपरे । खुडि ६३
 खण्डने । वटि ६४ विभाजने । वडि ६५ इत्येके । मडि ६६
 भूषायां हर्षे च । भडि ६७ कल्याणे । कर्द ६८ वमने ।
 पुस्त ६९ वुस्त ७० आदरानारयोः । चुद ७१ सञ्चोदने ।
 नक्क ७२ धक्क ७३ नाशने । णोपदेशलक्षणे (३४१४) पर्युद-
 स्तोऽयम् । प्र-नक्कयति । चक्क ७४ चुक्क ७५ व्यथने । जल ७६
 शौचकर्मणि तल ७७ प्रतिष्ठायाम् । तुल उन्माने । तोलयति ।
 अतुलत् ७८ । कथं “तुलयति तुलना” इत्यादि अतुलोप-
 माभ्यामिति (३०५४) निपातनादङन्तस्य तुलाशब्दस्य सिद्धौ
 ततो णिच् । डल ७९ उत्क्षेपे । पुल ८० महत्त्वे । चुल ८१
 समुच्छ्रये । मल ८२ रोहणे । कल ८३ विल ८४-क्षेपे ।
 विल भेदने । तिल ८५ स्नेहने । चल ८६ भृतौ । पाल ८७
 रक्षणे । लूप ८८ हिंसायाम् । शुल्ल ८९ माने । शूर्प ९० च ।
 चूट ९१ छेदने । मुट ९२ सञ्चूर्णने । पडि पसि नाशने ।
 पण्डयति-पण्डति ९३ । पंसयति-पंसति ९४ । वज ९५
 मार्गसंस्कारगत्योः शुल्क ९६ अतिसर्शने । चपि गत्याम् ।
 चम्पयति-चम्पति ९७ । क्षपि क्षान्त्याम् । क्षम्पयति-क्षम्पति
 ९८ । क्जि ९९ कच्छजीवने । श्वर्त्त १०० गत्याम् । श्वम्भ १०१
 च । क्षप १०२ क्षान्ते क्षापने च । क्षाप मिश्र ग० । अयं क्षान्ते
 क्षापने च वर्त्तते ।

मितां ह्रस्वः । ६ । ४ । ८२ ।

मितामुपधाया ह्रस्वः स्यात्तौ परे । ज्ञपयति । यम १०३ च परिवेषणे । चान्मित् । परिवेषणमिह वेष्टनम् । नतु भोजना, नापि वेष्टना । यमयति चन्द्रम् परिवेष्टतइत्यर्थः । चह परिकल्कने चहयति । अचीचहत् १०४ । कथादौ वक्ष्यमाणस्य (३१८२४०) तु अदन्तत्वेनाग्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावो न । अचचहत् । चप इत्येके । चपयति १०५ । रह त्यागइत्येके । अरीरहत् १०६ । कथादेस्तु । अररहत् । बल प्राणने । बलयति । चिज् चयने ।

चिस्फुरोर्णैः । ६ । १ । ५४ ।

आत्तं वा स्यात् ।

अर्त्तिह्रीवीरीकूयीक्ष्माय्यातां पुग्णौ । ७ ।

३ । ३६ ।

चपयति-चययति । जित्करणसामर्थ्यादस्य णिज्विकल्पः । चय-
ते । प्र-णि-चयति प्र-नि-चयति १०७ । नान्ये मितोऽहेतौ ग० ।
अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिभ्योऽन्ये मितो न स्युः । तेन शमा
दीनाममन्तत्वप्रयुक्तं मिच्चन्न । घट्ट १०८ चलने । मुख १०९
सङ्घाते । खट्ट ११० संवरणे । षट्ट १११ स्फिट्ट ११२ चुवि ११३
हिंसायाम् । पल्ल ११४ सङ्घाते । पूष् ११५ इत्येके । पुण-
इत्यन्ये । पुंस ११६ अभिवर्द्धने । टकि ११७ बन्धने । टङ्क-
वति । टङ्कति ११८ । धूस कान्तिकरणे । धूसयति ११९ ।

दन्तग्रान्तः । मूर्धन्यान्त इत्येके । तालव्यान्त इ परे । कीट
१२० वर्णे । चूर्ण १२१ सङ्कोचने । पूज १२२ पूजायाम् ।
अर्क १२३ स्तवने । तपनइत्येके । शुठ १२४ आलस्ये । शुठि
शोषणे । शुण्डयति । शुण्डति १२५ । जुड १२६ प्रेरणे ।
गज मार्ज शब्दाद्यौ । गाजयति १२७ । मार्जयति १२८ ।
मर्च च । मर्चयति १२९ । घृ १३० प्रस्रवणे । स्त्रावणइत्येके । पचि
विस्तारवचने । पञ्चयति १३१ । पञ्चते इति व्यक्तार्थस्य (उ३५५) ।
शपि गतम् । तिज निशाने । तेजयति १३२ । कृत संशब्दने ।

उपधायाश्च । ७ । १ । १०१ ।

धातोरुपधाभूतस्य ऋत इत्यात् । रपरत्वम् । उपधायाश्चेति
(उ३४५) दीर्घः । कीर्त्तयति । उर्द्धत् (उ१७२) अचीकृतत्-अचि
कीर्त्तत् १३३ । वर्द्ध १३४ ह्येदनपूरणयोः । कुम्बि आच्छादने ।
कुम्बयति १३५ । कुम्भि १३६ इत्येके । लुवि १३७ तुवि १३८
अदर्शने । अर्दने इत्येके । ल्लप १३९ व्यक्तायां वाचि । ल्लुप १४०
इत्येके । चुटि १४१ ह्येदने । इल प्रेरणे । एलयति । ऐलि-
लत् १४२ । म्लच १४३ म्लेच्छने । म्लेच्छ १४४ अव्यक्तायां
वाचि । व्रूस १४५ वर्ह १४६ हिंसायाम् । केचिदिह गर्ज १४७
गर्द १४८ शब्दे गर्ध १४९ अभिकाङ्क्षायामिति पठन्ति । गुर्द
१५० पूर्व १५१ निकेतने । जसि रक्षणे । मोक्षणइति केचित् ।
जंसयति जंसति १५२ । ईड १५३ स्तुतौ । जसु १५४
हिंसायाम् । पिडि १५५ सङ्घाते । रुष १५६ रोषे । रुट १५७
इत्येके । डिप १५८ क्षेपे । द्युप १५९ समुच्छ्राये ।

आ कुस्मादात्मनेपदिनः । कुस्मान्मो वेति (७१७७४) वक्ष्यते
 तमभिव्याप्येत्यर्थः । अकर्त्तृगामिफलार्थमिदम् । चित सञ्चे-
 तने चेतयते १ । अचीचितत् । दशि दंशने । दंशयते ।
 अददंशत् । इदित्वास्मिजभावे । दंशति २ । आकुस्मीयमात्म-
 नेपदं णिच्सन्नियोगेनैवेति व्याख्यातारः । नलोपे (७१०१४) स्तु-
 सन्निसाहचर्यादस्वादेरेव ग्रहणम् । दसि दर्शनदंशनयोः ।
 दंसयते । दंसति ३ । दस ४ इत्येके । डप ५ डिप ई
 सङ्घाते । तति कुटुम्बधारणे । तन्वयते ७ । चान्द्रा धातुद्वय-
 मिति भत्वा कुटुम्बयते इत्युदाहरन्ति । मति ८ गुप्तपरि-
 भाषणे । स्पश ९ ग्रहणसंश्लेषणयोः । तर्ज १० भर्त्स ११ तर्जने ।
 वस्त गन्ध अर्हने । वस्तयते १२ । गन्धयते १३ । विष्क १४
 हिंसायाम् । हिष्क १५ इत्येके । निष्क १६ परिमाणे । लल
 १७ ईशायाम् । कृण १८ संकोचे । तूण १९ पूरणे । मूण २०
 आशाविशङ्कयोः । शठ २१ स्ताघायाम् । यच्च २२ पूजायाम् ।
 स्यम २३ वितर्के । गूर २४ उद्यमने । शम २५ लज्ज २६
 आलोचने । नान्ये मितइति (७१७४४) मिच्चनिषेधः । शाम-
 यते । कुत्स २७ अवक्षेपणे । लुट २८ छेदने । कुट २९
 इत्येके । गल ३० स्तवणे । भल ३१ आमण्डने । कूट ३२
 आप्रदाने । अवसादने इत्येके । कुट्ट ३३ प्रतापने । वञ्च ३४
 प्रलम्बने । वृष शक्तिबन्धने । शक्तिबन्धनम्रजननसामर्थ्यं शक्ति-
 बन्धस्य । वर्धयते ३५ । मद तृप्तिरयोगे । मद्यते ३६ । दिवु
 ३७ परिक्रूजने । गृ विज्ञाने । गारयते ३८ । विद चेतना-
 स्थानविवासेषु । वेदयते ३९ ।

सत्तायां विद्यते, ज्ञाने वेत्ति, विन्ते विचारणे ।

विन्दते विन्दति प्राप्तौ, श्यन्लुक्श्रमशेष्विदं क्रमात् ॥

मन स्तम्भे । मानयते ४० । यु जुगुप्सायाम् । यावयते ४१ ।

कुस्म नान्नो वा ग० । कुस्मेति धातुः कुत्सितस्मयने वर्त्तते ।

कुस्मयते । अचुकुस्मन् ४२ । अथ वा कुस्मेति प्रातिपदिकम् ।

ततो धात्वर्थे णिच् । इत्याकुस्मीयाः ।

चर्च १ अध्ययने । वृक् २ भाषणे । शब्द उपसर्गादावि-

ष्कारे च । चाङ्गापणे । प्रति शब्दयति । प्रतिश्रुतमाविष्करो-

तीत्यर्थः । अनुपसर्गाच्च ग० । आविष्कारे इत्येव । शब्दयति

३ । कण निमीलने । काणयति । णौ चङुप्रधाया ह्रस्वः

(उ६१८०) । काण्यादीनां वेति * विकल्पयते । अचीकणत्-

अचकाणत् ४ । जभि नाशने । जम्भयति-जम्भति ५ । पूद

क्षरणे । सूदयति । असूषुदत् ६ । जसु ताडने । जासयति-

जसति ७ । पश बन्धने । पाशयति ८ । अम रोगे । आमयति

९ । नान्ये मित इति (उ१७४८०) निषेधः । अम गत्यादौ

शपि गतः (उ६४८०) तस्माद्धेतुमणौ आमयति । चट १० स्फुट

११ भेदने । विकासे शशपोः स्फुटति (उ१५३८०) स्फोटते

(उ५२८०) इत्युक्तम् । घट सङ्घाते । घाटयति १२ । हन्य-

र्थान्च ग० । नवगण्यासुक्ता अपि हन्यर्थाः स्वार्थे णिच् लभन्त-

इत्यर्थः । दिवु १३ मर्द्दने । उदित्त्वादेवतीत्यपि । अर्ज्ज १४

प्रतियत्ने । अयमर्थान्तरेऽपि । द्रव्यमर्ज्जयति । घुषिर् वि-

शब्दने । घोषयति । घुषिरविशब्दनइति (उ३५०८०) सूत्रेऽविशब्द-

नइति निषेधास्त्रिङ्गादनित्योऽस्य णिच् । घोषति । इरित्त्वा-

दङ् (उ३६८०) वा । अघुषत्-अघौषीत् । ग्यन्तस्य तु ।

अजुघुषत् १५ । आङः क्रन्द सातत्ये । भौवादिकः क्रन्दधातु-
 राहानाद्यर्थः (३४२४०) उक्तः स एवाङ्पूर्वो णिच् लभते
 सातत्ये । आ-क्रन्दयति १६ अन्ये तु आङ्पूर्वो घुषिः क्रन्दसा-
 तत्ये इत्याहुः । आ-घोषयति । लस १७ शिल्पयोगे । तसि १८
 भूष १९ अलङ्करणे । अव-तंसयति अव-तंसति । भूषयति ।
 अर्ह २० पूजयाम् । ज्ञा नियोगे । आज्ञापयति २१ । भज
 २२ विप्राणने । शृधु प्रहसने । अशशर्द्धत्-अशीशृधत् २३ ।
 यत २४ निकारोपस्कारयोः । रक २५ लग २६ आस्वादने ।
 रघ २७ इत्येके । रग २८ इत्यन्ये । अञ्चू विशेषणे । अञ्च-
 यति । ऊदित्वमिडिकल्पार्थम् । अतएव विभाषितो णिच् ।
 अञ्चति २९ । एवं शृधुजसुप्रभृतीनामपि बोध्यम् । लिङि
 चित्तीकरणे । लिङ्गयति-लिङ्गति ३० । मुद संसर्गे । मोद-
 यति ३१ सक्तून् वृतेन । लस ३२ धारणे । ग्रहणइत्येके ।
 वारणे इत्यन्ये । उभ्रस उञ्छे । उकारो धात्ववयवइत्येके ।
 नेत्यन्ये । उभ्रासयति भ्रासयति ३३ । मुच ३४ प्रमोचने-
 मोदने च । वस ३५ स्नेहच्छेदापहरणेषु । चर ३६ संशये ।
 च्यु सहने । हसने चेत्येके । च्यावयति ३७ च्युतेत्येके ।
 च्योसयति ३८ । भुवोऽवकल्कने ग० । अवकल्कनं मिश्रीकर-
 णमित्येके । चिन्तनमित्यन्ये । भावयति ३९ । कृपेऽश्च ग० ।
 कल्पयति ४० ।

आ स्वदःसकर्मकात् ग० । स्वदिमभिधाय सम्भवत्क-
 र्माभ्य एव णिच् । ग्रस ग्रहणे । ग्रासयति १ फलम् । पुष
 धारणे । पोषयति २ आभरणम् । हल विदारणे । दालयति ३ ।
 पट ४ पुट ५ लुट ६ तुजि ७ मिजि ८ पिजि ९ लुजि १०

मजि ११ लघि १२ तसि १३ पिसि १४ कुसि १५ दशि १६
कुशि १७ घट १८ घटि १९ वृहि २० बर्ह २१ वरह २२
गुप २३ धूप २४ विच्छ २५ चीव २६ पुथ २७ लोज २८
लोच २९ णद ३० कुप ३१ तर्क ३२ वृत् ३३ वृधु ३४
भाषार्थाः । पाटयति । पोटयति । लोटयति । तुञ्जयति-
तुञ्जति । एवमपरेषाम् । घाटयति । घण्टयति ।

नाग्लोपिशास्त्रदिताम् । ७ । ४ । २ ।

णिच्यग्लोपिनः शास्त्रेर्द्धदिताञ्च उपधाया ह्रस्वो न स्याच्चङ्-
परे णौ । अलुलोकत् । अलुलोचत् । वर्त्तयति । वर्द्धयति ।
उदित्वात् । वर्त्तति । वर्द्धति । रुठ ३५ लजि २६ अजि
३७ दसि ३८ र्भाशि ३९ रुशि ४० रुसि ४१ शीक ४२
(ण)नट ४३ पुटि ४४ जिवि ४५ रघि ४६ लघि ४७ अहि ४८
रहि ४९ र्माहि ५० च । लडि ५१ तड ५२ नल ५३ च । पूरी
५४ आप्यायने । ईदित्त्वन्निष्ठायामिङ्निषेधाय । अतएव
णिज्वा । पूरयति-पूरति । रुज ५५ हिंसायाम् । ष्वद ५६
आस्वादने । स्वाद ५७ इत्येके असिष्वदत् । दीर्घस्य त्वप्रोप-
देशत्वात् । असिष्वदत् ।

आ धृपाद्वा ग० । इतर्जुं विभाषितण्विचः धृषधातुमभि-
व्याप्य । युज ष्टच संयमने । योजयति-योजति अयौलीत्
१ । पञ्चयति-पचति । पचिता । अपर्चीत् २ । अर्च ३
पूजायाम् । प्रह मर्षणे । साहयति ४ । “सएवायन्नागः सहति
कलभेभ्यः परिभवम्” । ईर ५ क्षेपे । ली द्रवीकरणे ।

लाययति-लयति । लेता ६ । वृजो वर्जने । वर्जयति-वर्जति
 ७ । वृज् आवरणे । वारयति-वरति वरते । वरिता-वरीता
 ८ । जृ वयोहानौ । जारयति-जरति । जरिता-जरीता ९ ।
 जि च । ज्जाययति-ज्जयति । ज्जेता । रि च वियोजन-
 सम्पर्चनयोः । रेचयति-रेचति । रेक्ता १० । शिष असर्वोप-
 योगे । शेषयति-शेषति । शेषा । अशिचत् ११ । अयं विपू-
 र्वोऽतिशये । तप दाहे । तापयति-तपति । तप्ता १२ । तप-
 तप्तौ । सन्दीपने इत्येके । तर्पयति-तर्पति । तर्पिता १३ ।
 कृदी सन्दीपने । कर्दयति-कर्दति । कर्दिता । कर्दिष्यति १४ ।
 सेऽसिचीति (उ१३३४०) विकल्पो न, साहचर्यात्तत्र रौधा-
 दिकस्यैव ग्रहणात् । चृप १५ कृप १६ हृप १७ सन्दीपन
 इत्येके । चर्पयति । कर्पयति । हृभी भये । दर्भयति-दर्भति ।
 दर्भिता १८ । हृभ १९ सन्दर्भे । अयन्तुदादावीदित् (उ१५१४०) ।
 अय २० मोक्षणे । हिंसायामित्येके । मी गतौ माययति-
 मयति । मेता २१ । ग्रन्थ बन्धने । ग्रन्थयति-ग्रन्थति २२ ।
 सीक २३ आमर्षणे । चीक २४ च । अर्ह हिंसायाम् ।
 स्वरितेत् । अर्हयति-अर्हति । अर्हते २५ । हिंसि हिंसा-
 याम् । हिंसयति-हिंसति २६ । हिनस्तीति (उ१५६४०) अमि
 गतम् । अर्ह २७ पूजायाम् । आङः पद पद्यर्थे । आ-सा-
 दयति आ-सीदति । पात्रेति (उ८६४०) सीदादेशः ।
 आसत्ता । आसात्सीत् २८ । शुन्ध शौचकर्म्मणि । शुन्धिता ।
 अशुन्धीत् । अशुन्धिष्टाम् २९ । कृद ३० अपवारणे ।
 स्वरितेत् । जुष परितर्कणे । परितर्कणमूहो हिंसा वा ।
 परितर्पणइत्यन्ये । परितर्पणम्परितृप्तिक्रिया । जोषयति

जोषति ३१ । प्रीतिसेवनयोज्ज्वलते इति (उ१५०७०) तुरादौ ।
 धूञ् कम्पने । णावित्यधिकृत्य । धूञ्प्रीञोर्नुङ् वक्तव्यः * ।
 धूनयति धवति । धवते । केचित्तु धूञ्प्रीणोरिति पठित्वा-
 प्रीणातिसाहचर्याद्भुनात् एव सुकमाज्जः धावति ३२ ।
 अयं स्वादौ (उ१४६७०) क्रादादौ (उ१६६७०) तुरादौ च उ१५३७०
 स्वादौ (उ१४६७०) ह्रस्वः स्य । तथाच कविरहस्ये ।

“धूनोति चम्पकवनानि धूनोत्यशोक-

ञ्चूतन्धुनाति धुवति स्फुटितातिमुक्तम् ।

वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून्

यत्कानने धवति चन्दनमञ्जरीञ्च ॥

प्रीञ् तर्पणे । प्रीणयति । धूञ्प्रीणोरिति हरदत्तोक्तपाठे
 तु । प्राययति—प्रयति । प्रयते ३३ । अय्य ३४ अय्य ३५
 सन्दर्भे । आञ् लम्बने । आपयति-आपति । आपत् । आप्ता ।
 स्वरितेदयमित्येके । आपते ३६ । तनु अङ्गोपकरणोः ।
 उपसर्गाच्च दैर्घ्ये ग० । तानयति । वि-तानयति-तनति वि-त-
 नति ३७ । चन अङ्गोपहननयोरित्येके । चानयति—चनति
 ३८ । वद सन्देशवचने । स्वरितेत् । वादयति-वदति । वदते ।
 ववदतुः । ववदिथ । अनुदात्तेदित्येके । ववदे । वद्यात् ३९ ।
 वच परिभाषणे । वाचयति-वचति । वक्ता । अवाचीत् ४० ।
 मान पूजायाम् । मानयति-मानति । मानिता ४१ । विचारणे
 तु भौवादिको (उ१०१७०) नित्यसन्नन्तः । स्तम्भे मानयते (उ१७७७०)
 इत्याकुक्षीयः । मन्यते इति दिवादौ (उ१३७७०) । मनुते इतितनादौ
 च (उ१६१७०) । भू प्राप्तावात्मनेपदी ग० । भावयते भवते । णिच्-सन्नि-

योगेनैवात्मनेपदमित्येके । भवति ४२ । गर्ह ४३ विनिन्दने ।
 मार्ग ४४ अन्वेषणे । कठि ४५ शोके । उत्पूर्वोऽयमुत्कण्ठायाम् ।
 कण्ठते इत्यात्मनेपदी (उ५१८०) गतः । मृज् शौचालङ्कारयोः
 मार्ज्जयति—मार्ज्जति । मार्ज्जिता मार्ज्जा ४६ । मृष तिति-
 जायाम् । स्वरितेत् । मर्षयति-मर्षते ४७ । मृष्यति मृष्यते
 इति दिवादौ (उ१३६८०) सेचने (उ७५८०) शपि । मर्षति । धृष
 प्रसहने धर्षयति-धर्षति ४८ । इत्याष्टमीयाः ।

अथादन्ताः । कथ वाक्यप्रवन्धे । अग्लोपस्य स्थानिवद्भा-
 वान्न वृद्धिः । कथयति । अग्लोपित्वान्न (उ६१८०००) दीर्घ-
 (६१८०००) सन्वद्भावौ । अचकथत् १ । वर ईप्सायाम् । वरयति
 २ । वारयतीति (उ१८०८०) गतम् । गण संख्याने । गणयति ।

ई च गणः । ७ । ४ । ६७ ।

गणेरभ्यासस्य ई स्याच्चङ्परे णौ । चादत् । अजगणत्-अजी-
 गणत् ३ । शठ श्वठ पूसम्यगवभाषणे । पट ई वट ७ ग्रन्थे ।
 रह त्यागे । अररहत ८ । स्तन गदो देवशब्दे । स्तनयति ९ ।
 गद्यति । अजगदत् १० । पत गतौ वा । वा णिजन्तः ।
 वाऽदन्तइत्येके । आद्ये । पतयति—पतति । पताञ्चकार ।
 अपतीत् । द्वितीये । पातयति । अपीपतत् । ११पप अनुप
 सर्गात् ग० । गतावित्येव । पपयति १२ । स्वर आच्चेपे । स्वर-
 यति १३ । रच प्रतियत्ने । रचयति १४ । कल १५ गतौ संख्याने
 च । चह १६ परिकल्कने । परिकल्कनं दम्भः शाब्दश्च ।
 मह पूजायाम् । महयति १७ । महतीति शपि (उ७७८०) गतम्

सार कृप अथ दौर्वल्ये । सारयति १८ । कृपयति १९ ।
 अघयति २० । स्पृह २१ ईशायाम् । भाम क्रोधे । अवभा-
 मत् २२ । सूच पैशुन्ये । सूचयति । अघोपदेशत्वान्न षः ।
 असूसूचत् २३ । खेट २४ भक्षणे । तृतीयान्त २५ इत्येके ।
 खोट २६ इत्यन्ये । चोट २७ क्षेपे । गोम २८ उपलेपने ।
 अजुगोमत् २९ । कुमार क्रीडायाम् । अचुकुमारत् ३० ।
 शील ३१ उपधारणे । उपधारणमभ्यासः । साम सान्त्व-
 प्रयोगे । अससामत् ३२ । पाम सान्त्वने इत्यतीतस्य (उ१७२४०)
 तु असीपमत् । वेल कालोपदेशे । वेलयति ३३ । काल
 इति पृथग्धातुरित्येके । कालयति ३४ । पल्यूल ३५ लवन-
 पवनयोः । वात सुखसेवनयोः । गतिसुखसेवनेष्वित्येके । वात-
 यति । अववातत् ३६ । गवेष मार्गणे । अजगवेषत् ३७ ।
 वास ३८ उपसेवायाम् । निवास आच्छादने । अनिनिवा-
 सत् ३९ । भाज ४० पृथक्कर्माणि । सभाज प्रीतिदर्शनयोः
 प्रीतिसेवनयोरित्यन्ये । सभाजयति ४१ । जन परिहाणे ।
 जनयति । ओः (२) पुयण्जीति सूत्रे (उ१८६४०) प्रययोरिति ।
 वक्तव्ये वर्गप्रत्याहारजकारग्रहो लिङ्गं णिचि अचच्चादेशो

- (२) औनन्दित्यत्र शौ चङि नशब्दस्य द्वित्वमिदं तच्च न सम्भवति
 द्वित्वात् परत्वेन अलोपात्, णिचो द्वित्वनिमित्तत्वाभावेन द्वित्वचनेऽ-
 चोति (उ१४४०) सूत्रस्यात्वाप्रवृत्तेऽप्येतादृशं ज्ञापकमान्नित्यं तत्स-
 म्भवइत्याह ओरित्यादि । अयमाशयः णिचो द्वित्वनिमित्तत्वाभा-
 वेऽपि तन्निमित्तकाजादेशस्य निषेधः, स्थानिवच्च वा लिङ्गेन ज्ञायते
 तच्च लिङ्गम् ओरित्यादिसूत्रं तेन सूत्रेण हि अभ्यासोवर्णस्यावर्णपरे

न स्याद्वित्वे कार्ये । इति यत् द्विरुक्तौ अभ्यासोत्तरखण्डस्य
 आद्योऽच् प्रक्रियाया, स्मरिनिष्ठिते रूपे वा अवर्णी लभ्यते तलै
 वायन्निषेधः ज्ञापकस्य सजातीयापेक्षत्वात्तेनाचिकीर्त्तयति
 सिद्धम् । प्रकृते तु नशब्दस्य द्वित्वन्ततउत्तरखण्डेऽस्मिन् । औन
 नत् । मा भवानूननत् ४२ । ध्वन शब्दे । अदध्वनत् ४३ कूट ४४
 परितापे । परिदाहे इत्यन्ये । (सङ्केत ग्राम कुण गुण) चाम-
 न्त्वणे । चात्कूटोपि । कूटयति । सङ्केतयति ४५ । ग्राम-
 यति ४६ । कुणयति ४७ । गुणयति ४८ । पाठान्तरम् । केत
 आवणे निमन्त्वणे च केतयति । नि-केतयति । कुण गुण
 चामन्त्वणे । चकारात् केतने । कुण सङ्कोचनेऽपि । स्तेन
 चौथ्ये । अतिस्तेनत् ४९ ।

आ गर्वादात्मनेपदिनः । पद गतौ । पदयते अपप-
 दत् १ । गृह ग्रहणे । गृहयते २ । मृग अन्वेषणे । मृगयते ३ ।
 मृग्यतीति कण्डादिः ‡ (उ२२०ष्ट०) । कुह ४ विस्मापने । शूर ५
 वीर ६ विक्रान्तौ । स्थूल परिट् हणे । स्थूलयते । अतुस्थूलत
 ७ । अर्थ उपयाच्ञायाम् । अर्थयते ८ । आर्त्तयत । सत् सन्ता-
 नक्रियायाम् । अससत् ९ । अनेकात्त्वान्न षोपदेशः ।

पवर्गयण्जकारे परे इत्त्वं विधीयते तच्च णिच्चेव सम्भवति पूजोयौतेच
 सनि स्मिपूङ्गुरञ्जेति (उ२२३ष्ट०) सनोवन्तर्द्धेति (उ२००ष्ट०) सूत्राभ्या-
 मिष्टि कृते तन्निमित्तकाजादेशसम्भवेऽपि प्रययोरेव ग्रहणेनेऽसिद्धौ
 पवर्गयण्प्रत्याहारजग्रहणस्य व्यर्थत्वापत्त्या तदग्रहणमेव शौ स्थानि-
 वत्त्वं ज्ञापयति अतएव ओः पुयण्जीति वचनं णावजादेशस्य
 स्थानिवत्त्वस्य ज्ञापक मिति * वार्त्तिकम् । ज्ञापकफलं तु पवर्गादि-
 भिन्नपरे तुनावयिषतोत्पादौ इत्त्वाभावः ।

‡ कण्डादेराकृतिगणत्वेन तलैतस्य स्पष्टं पाठाभावेऽपि न क्षतिः ।

सिसवयिषते । गर्व माने । गर्वयते १० । अदन्तवसामर्थ्या-
णिञ्चिकल्पः । धातोरन्तउदान्तः, लिङ्याम्, च फलस् । एव-
मग्रेऽपि । इत्यागर्वीयाः ।

सूत्र वेष्टने । सूत्रयति । असुसूत्रत् १ । मूत्र प्रस्रवणे ।
मूत्रयति २ । रूच ३ पारुष्ये । पार तीर कर्मासमाप्तौ ।
अपपारत् ४ । अतितीरत् ५ । पुट संसर्गे । पुटयति ६ ।
धेक दर्शने इत्येके । अदिधेकत् ७ । कत शैथिल्ये । कत-
यति ८ । कर्त्तृत्ययेके । कर्त्तयति ९ ।

प्रातिपदिकाद्वात्वर्थे वज्जलमिष्ठवच्च । प्रातिपदिकाद्वा-
त्वर्थे णिच् स्यादिष्ठे ‡ यथा प्रातिपदिकस्य पुं वङ्गावटिलोप-
विण्मत्तुवोपयणादिलोपप्रत्यस्काद्यादेशभसंज्ञास्तद्वत् णावमि-
स्युः । पटुमाचष्टे पटयति । परत्वादुद्धौ सत्यां ठिलोपः ।
अपीपटत् । णौ चङीत्यत्र भाष्ये तु वङ्गेर्लोपो बलीयानिति
स्थितम् । अपपटत् । तत्करोति तदाचष्टे ग० । पूर्वस्य
प्रपञ्चः । करोत्याचष्ट इति धात्वर्थमात्रं णिजर्थः, लङर्थस्त्व-
विवक्षितः । तेनातिक्रामति ग० । अश्वेनातिक्रामति अश्व-
यति । हस्तिनातिक्रामति । हस्तयति । धातुरूपञ्च ग० ।
णिच्प्रकृतिर्धातुरूपमतिपद्यते । चञ्चद्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः ।
तथाच वार्त्तिकम् । आख्यानात् कृतस्तदाचष्टे कल्लुक् प्रकृति-
प्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकमिति * । कंसवधमाचष्टे कंसं
घातयति । इह कंसहन् इति स्थिते (३) ।

‡ इङ्नुप्रत्ययप्रक्रिया ७०० प्रष्टादौ द्रष्टव्या ।

(३) कल्लुप्रहणेन गतिकारकपूर्वस्यापि अहणात् कंसवधश्चकारक-

हनस्तेऽचिणालोः । ७ । ३ । ३२ ।

हन्तेऽकारोऽन्तादेशः स्याच्चिणत्वर्जं जिति णिति । नन्व-
ताङ्गसंज्ञा धातुसंज्ञा च कंसविशिष्टस्य प्राप्ता तस्याद्द्वित्वयो-
र्दोषः, किञ्च कुत्वतत्वे न स्यातां धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्र-
त्यये कार्यविज्ञानात् । सत्यम् । प्रकृतिवच्चेति चकारो (४)
भिन्नक्रमः कारकं चात्कार्यम् हेतुमण्णिचः प्रकृतेर्हेत्यादे-
र्हेतुमणौ यादृशङ्कारकन्धातावनन्तरभूतं द्वितीयान्तं यादृशञ्च
कार्यं कुत्वतत्वादि तदिहापीत्यर्थः । कंसमजीघतत् । कर्त्तृ-
करणाद्वात्वर्थे ग० । कर्त्तृव्यापारार्थं यत्करणं न तु (५) चक्षु-
रादिमात्रमित्यर्थः । असिना हन्ति असयति । वल्क १० दर्शने ।
चित्त चित्तीकरणे । आलेख्यकरण इत्यर्थः । कदाचिद्दर्शने ।

पूर्वककदन्ततया ततो णिचि कल्पत्ययस्य लुक् तस्य या प्रकृतिर्हन्
इति तस्या विकारव्यागेन स्वेन रूपेणावस्थानमित्याशयेनाह कंसहन्
इतीति ।

(४) इह द्वयमतिदिष्टं कारकं कार्यञ्चेत्याह चकार इति । प्रकृतिवच्चेत्यत्र
प्रकृतिशब्दार्थमाह हेतुमण्णिचप्रकृतेरिति न तु लुप्यमानस्य कृतः
प्रकृतेः तथासति हेतुमणौ यादृशं रूपं तस्यातिदेशो न लभ्येत स एव
चेष्यते तथैव भाष्यकतोदाहृतत्वात् कंसवधसुभद्राहरणादिनिरूढो-
पाख्यान एव णिजित्यत्र नाग्रहः किन्तु प्रतिपादनमात्रेऽपि तेन
राजगमनमाचष्टे इत्यादावपि णिजिति । विशेषस्तु सत्कृते
शब्दार्थरत्ने द्रष्टव्यः ।

(५) कर्तृग्रहणफलमाह न त्विति कर्त्तृग्रहणाभावे चक्षुरादीन्द्रियाणामेव
लोके करणशब्दार्थतया चक्षुषा पश्यति चक्षयतीत्यादावेव स्यात् न तु
करिभिरववभाति अवकरयतीत्याद्यपीति भावः ।

चित्रेत्ययमङ्गुतदर्शने णिचं लभते चित्रयति ११ । अंस १२
समाधाते । वट १३ विभाजने । लज १४ प्रकाशने । वटि
लजि इत्येके । वण्टयति १५ । लञ्जयति १६ । अदन्तेषु
पाठवलाददन्तत्वे वृद्धिरित्यन्ये । वण्टापयति । लञ्जापयति ।
शाकटायनस्तु कथादीनां सर्वेषां पुकमाह । तन्मते कथाप-
यति । गणापयतीत्यादि । मिश्र १७ सम्पर्के । संग्राम युद्धे ।
अयमनुदात्तेत् । अकारप्रक्षेपात् (६) । अससंग्रामत १८ ।
स्तोम स्नाधायाम् । अतुस्तोमत् १९ । छिद्र २० कर्णभेदने ।
करणभेदन इत्यन्ये । कर्ण २१ इति धात्वन्तरमित्यन्ये । अन्ध
दृष्टप्रधाते । उपसंहारइत्यन्ये । आन्दधत् २२ । दण्ड २३
दण्डनिपातने । अङ्ग पदे लक्षणे च । आञ्जकत् २४ । अङ्ग
च । आञ्जगत् २५ । सुख २६ दुःख २७ तत्क्रियायाम् ।
रस २८ आखादनखेहनयोः । व्यय वित्तसमुत्सर्गे । अवव्य-
यत् २९ । रूप ३० रूपक्रियायाम् । रूपस्य दर्शनं करणं वा
रूपक्रिया । छेद द्वैधीकरणे । अचिच्छेदत् ३१ । छद् अप-
वारणइत्येके । छदयति ३२ । लाभ ३३ प्रेरणे । वण ३४
गात्रविचूर्णने । वर्ण वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु । वर्ण-
क्रिया वर्णकरणम् । सुवर्णं वर्णयति कथां वर्णयति विस्तृणा-
तीत्यर्थः । हरिं वर्णयति ३५ स्तोतीत्यर्थः । वज्रलमेतन्निद-
र्शनम् ग० । अदन्तधातुनिदर्शनमित्यर्थः । बाञ्जलकादन्येऽपि

(६) अग्लोपित्वाभावेनोपधाह्रस्वत्वापत्तेः अससंग्रामतति न सिद्धेदित्या-
शङ्क्याह अकारप्रक्षेपादिति । संग्राम अ इति स्थिते संप्र.सोत्तरा-
कारस्यानुदात्ततया इत्त्वेऽपि धात्ववयवाकारस्थितेस्तथा निर्देशः
तेनादन्तत्वस्य, तथा चाग्लोपित्वान्नोपधाह्रस्वइति भावः । समिति
नोपसर्गः क्तिन्त धात्ववय इति न समः पूर्वभट् ।

बोध्याः । तद्यथा । पर्ण हरितभावे । अपपर्णत् ३६ विष्क ३०
दर्शने । क्षप ३८ प्रेरणे । वस २९ निवासे । तुल्य ४० आव-
रणे । एवमान्दोलयति ४१ । प्रेङ्खोलयति ४२ । विडम्बयति
४३ । अवधीरयतीत्यादि ४४ । अन्ये तु दशगणीपाठो वज्रल-
मित्याहुः । तेनापठिता अपि सौतलौकिकवैदिका बोध्याः ।
अपरे तु नवगणीपाठो वज्रलमित्याहुः । तेनापठितेभ्योऽपि
क्वचित् स्वार्थे णिच् । “रामो राज्यमचीकरदिति” यथे-
त्याहुः । चुरादिभ्य एव वज्रलं णिजित्यर्थ इत्यन्ये । सर्वे
पक्षाः प्राचां ग्रन्थे स्थिताः । णिङ्ङान्निरसने ग० । अङ्ग-
वाचिनः प्रातिपदिकान्निरसनेऽर्थे णिङ् स्यात् । हस्तौ निर-
स्यति हस्तयते । पादयते । श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरका-
णामश्वतरेतकलोपश्च ग० । श्वेताश्वादीनाञ्चतुर्णामश्वदयो
लुप्यन्ते णिङ्-धात्वर्थे । श्वेताश्वमाचष्टे तेनातिक्रामति वा श्वेत-
यते । अश्वतरमाचष्टे अश्वयते । गालोडितं वाचां विमर्शः ।
तत्करोति गालोडयते । आह्वरयते । केचित्तु णिचसेवानु-
वर्तयन्ति तन्मते परस्मैपदमपि । पुच्छादिषु धात्वर्थ एव इत्येव
सिद्धम् ग० । णिजन्तादेव वज्रलवचनादात्मनेपदमस्तु मास्तु
पुच्छभाण्डेति णिङ् विधिः । सिद्धशब्दो ग्रन्थान्ते मङ्गलार्थः ।

इति चुरादयः ।

तत्प्रयोजको हेतुश्च । १ । ४ । ५५ ।

कर्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च स्यात् ।

हेतुमति च । ३ । १ । २६ ।

प्रयोजकव्यापारे (१) प्रेषणादौ (२) वाच्ये धातोर्णिच् स्यात् ।
भवन्तस्म्येरयति । भावयति णिच्चेति (उ१७०८०) कर्तृगे फले
आत्मनेपदम् । भावयते । भावयास्वमूव ।

ओः पुयण्ज्यपरे । ७ । ४ । ८० ।

सनि परे यदङ्गन्तदवयवाभ्यासोकारस्येत्त्वं स्यात्पवर्गयण्ज-
कारेष्ववर्णपरेषु परतः । अवीभवत् । अपीपवत् । मूङ् । अमी
मवत् । अयीयवत् । अरीरवत् । अलीलवत् । अजीजवत् ।

स्ववतिष्ठणोतिद्रवतिप्रवतिल्लवतिच्यवतीनां

वा । ७ । ४ । ८१ ।

एषामभ्यासोकारस्य इत्त्वं वा स्यात्स्ववर्णपरे धात्वक्षरे परे ।

(१) स्वनिष्ठाधारतानिरूपिताधेयतासम्बन्धेन हेतुर्यत्वास्ति स हेतुमान्
व्यापारस्तस्मिन् वाच्ये णिजित्याह प्रयोजकव्यापारइति । प्रयोजकस्य
चेतनाचेतनसाधारण्येन ग्राह्यः तत्र देवदत्तः पाचयतीत्यादौ चेतनः
भिन्ना वासयतीत्यादौ अचेतनेति भेदः ।

(२) मृत्यादेर्निकष्टस्य प्रवर्त्तनं प्रेषणमात्रेत्यर्थः आदिशब्देनाध्येषणानु-
मत्यादीनां ग्रहणं समानस्याधिकस्य वा सत्कारपूर्वकं प्रवर्त्तनाऽध्येषणा
प्रार्थनेत्यर्थः अनुमत्यादिस्तु राजादे, स्तदनुमतिं विनाकार्यनिष्पत्तेः ।
लोङ्गदितो णिचो विशेषस्तु हरिणा दर्शितः ।

असिस्त्वत्-असुस्त्वत् । नाग्लोपीति (उ० ७६ प्र०) ह्रस्वनिषेधः ।
 अशशासत् । अडुढौकत् । अचीचकासत् । मतान्तरे (३) ।
 अचचकासत् । अग्लोपीति सुव्वातुप्रकरणे (उ० ३३२ प्र०) उदाह-
 रियते । ग्यन्ताणिच् । पूर्वविप्रतिषेधादपवादत्वाद्वा वृद्धिं
 बाधित्वा णिज्लोपः । (उ० ६० प्र०) चोरयति । णौ चङीति
 (उ० ११ प्र०) ह्रस्वः दीर्घो लघोः (उ० ६१ प्र०) । नचाग्लोपित्वाद्द्वयोः (४)
 रष्यसम्भवः श्याकृतिनिर्द्देशात् (५) । अचूचरत् ।

णौ च संञ्चङोः । २ । ४ । ५१ ।

सम्परे चङ्परे च णौ श्रयतेः सम्प्रसारणं वा स्यात् । सम्प्र-
 सारणान्तदाययञ्च कार्यं बलवदिति वचनात्मसम्प्रसारणम् ।
 पूर्वरूपम् (१४८ प्र०) । अशूशवत् । अलघुत्वान्न दीर्घः ।
 अशिश्चयत् ।

द्रव्यमात्रस्य तु प्रैषे पृच्छादेशोऽपि विधीयते ।

सक्रियस्य प्रयोगस्तु यदा स विषयो णिच इति ॥

प्रपञ्चितञ्चेतत् शब्दार्थरत्नेऽस्माभिरुक्तं द्रव्यम् ।

- (३) मतान्तरे इति चङ्परे णौ यत्नघु तत्परो योऽङ्गस्याभ्यासस्तस्यैवेत्त्व-
 मिति मते इत्यर्थस्तेन अचचकासदिति सिद्धिस्तत्र चङ्परतिमितक-
 लघुत्वाभावात् ।
- (४) द्वयोरिति उक्तस्य नाभ्यामुपधात्तस्याभ्यासदीर्घयोरित्यर्थस्तथाचाचुचोर-
 दिति स्यात् ।
- (५) श्याकृतीति चङ्परे णावित्यत्र णिशब्दश्याकृतिपरो जातिपर
 इत्यर्थस्तथाच हेतुमणिवि परे स्वार्थिकणिवो लुप्तत्वेऽपि तस्य स्थानि-
 वत्त्वात् णित्वस्यैव तया चोरयतीत्यादौ गुणवृद्धादि अन्यथागण-
 यतीत्यादौ अलोपस्य स्थानिवद्भावेनोपधावृद्धादेरभावः प्रक-

स्तन्भुसिवुसहाञ्चडि । ८ । ३ । ११६ ।

उपसर्गनिमित्त एषां सस्य षो न स्याञ्चडि । अवातस्तम्भत् ।
पर्य्यसीषिवत् । न्यसीषहत् । आटिटत् । आशिश्त् । वहि-
रङ्गोपुपधाह्रस्वो द्वित्वात्प्रागेव (६) ओणे ऋदित्करणाल्लिङ्गात् ।
मा भवानिदिधत् । एजादावेधतो (४३पृ० सू०) विधानान्न ण्विः ।
मा भवान् प्रेदिधत् । न न्द्रा इति (उ१५४) नदराणां न
द्वित्वम् । औन्दिदत् । आड्डिडत् । आर्चिचत् । ऊज आर्जवे
उपदेशे दकारोपधः । भुजन्वुजौ पाण्यपतापयोरिति (उ३१५४)
सूत्रे निपातनादस्य वः (७) सचान्तरङ्गोऽपि द्वित्वविषये न
न्द्रा इति निषेधाज्जिञ्जदस्य द्वित्वे कृते प्रवर्त्तते न तु ततः प्राक्
दकारोच्चारणसामर्थ्यात् । औजिजत् । अजादे (८) रित्येव
नेह । अदिदृष्टत् ।

रभेरश्वितोः । ७ । १ । ६३ ।

रभेर्नुम् स्यादचि नतु श्वितोः । अररम्भत् ।

तेऽपि स्यात् तच्चानिष्टम् तथाच स्यानिवद्भावेन स्वार्थिकणिचोऽपि
चङ्परत्वसम्भवात् तदाम्रयेणैव ह्रस्वदीर्घयोः सम्भव इति भावः ।

(६) यदि पूर्वं द्वित्वं भवेत्तदा अजादेर्द्वितीयस्येति (उ६४) सूत्रात्
णिञ्जदस्यैव द्वित्वे कृते उपधाह्रस्वस्याप्राप्तेस्तत्रतिषेधार्थमोणुधातोः
ऋदित्करणं व्यर्थं स्यादतस्तदेव उक्तार्थे ज्ञापकमित्येतदाह ओणुधातो
रिति ।

(७) न्युज्येयव जकारयोगेणैव वकारोच्चारणात् तत्सहयोगेणैव वकारो न
तु संसृज इत्यादौ कवर्मयोगेऽपीति बोध्यम् ।

(८) न न्द्रा इत्यजादेर्द्वितीयस्येत्युवर्त्तते तथाचादिभूतादवः परा एव
नदरा न द्विवचना इत्यर्थः ।

लभेच्च । ७ । १ । ६४ ।

अललम्भत् । हेरचडीति (उ१४७८०) सूत्रेऽचडीत्युक्तेः कुत्वन् ।
अजीह्यत् । अलसृष्टत्वरप्रथमदस्तृप्तशाम् (उ१७१८०) अस-
स्मरत् । अददरत् । तपरत्वसामर्थ्यादत्र लघोर्न दीर्घः ।

विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः । ७ । ४ । ६६ ।

अभ्यासस्याच्च वा स्याच्चङ्परे णौ । अववेष्टत्-अविवेष्टत् ।
अचचेष्टत्-अचिचेष्टत् । भ्राजभासेत्यादिना (उ१७१८०) वोप-
धाह्रस्वः । अविभ्रजत् अवभ्राजत् । काण्यादीनां वेति वक्त-
व्यम् • । गयन्ताः कणरणभणअणलुपहेठः । काण्यादयः षड्
भाष्ये उक्ताः । ह्रायिवाणिलोटिलोपयश्चत्वारोऽधिका न्यासे ।
चाणिलोठी इत्यथन्यत्र इत्वं द्वादश । अचीकणत्-अचकाणत् ।

स्वापेच्चङि । ६ । १ । १८ ।

गयन्तस्य स्वापेच्चङि सम्प्रसारणं स्यात् । असूपुपत् ।

शाच्छासाह्वाव्या(६) वे पां यक् । ७ । ३ । ३७ ।

णौ । पुकोऽपवादः । शाययति । ह्राययति ।

ह्रः सम्प्रसारणम् । ६ । १ । ३२ ।

सन्परे चङ्परे च णौ ह्रः सम्प्रसारणं स्यात् । अज्जहवत्-
अज्जहावत् ‡ ।

(६) शाच्छासादेनां कृताच्चानां निर्देशः पुकः प्राप्तिरूपेण पुको लाल-
णिकाकारवत्यपि प्रवृत्तेः अत्राध्यापयति प्रापयतीत्यादिसिद्धिः ।

ह्रायिवाणीत्यादि न्यासोक्ते र्गोपधा ह्रस्वः ।

लोपः पिवतेरीच्चाभ्यासस्य । ७ । ४ । ४ ।

पिवतेरुपधाया लोपः स्यादभ्यासस्य ईदन्तादेशश्च चङ्परे
णौ । अपीप्यत् । अर्त्तिहीति (उ१७४४०) पुक् । अर्पयति ।
हेपयति । वृपयति । रेपयति । यलोपः । क्लोपयति ।
क्ष्मापयति । स्थापयति ।

तिष्ठतेरित् । ७ । ४ । ५ ।

उपधाया इदादेशः स्याच्चङ्परे णौ । अतिष्ठिपत् ।

जिघ्रतेर्वा । ७ । ४ । ६ ।

अजिघ्रिपत्-अजिघ्रपत् । उर्द्धत् (उ१७२४०) । अचीकृतत्-
अचिकीर्त्तत् । अवीटतत्-अववर्त्तत् । अमीमृजत्-अममा-
र्जत् । पातेसौर् लुग्वक्तव्यः* । पुकोऽपवादः । पालयति ।

वो (१०) विधूनने जुक् । ७ । ३ । ३८ ।

वातेर्जुक् स्यासौ कम्पेऽर्थे । वाजयति । कम्पे किम् केशान्वा-
पयति । विभाषा लीयतेः (उ१३५४०) ।

लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने । ७ ।

३ । ३६ ।

लीयतेर्लातेश्च क्रमान्नुग्लुकावागमौ स्तो वा णौ स्नेहद्रवे ।

(१०) वदति वै शोषणे इत्यस्यैव ग्रहणं न तु वा गतिगन्धनयोरित्यस्य
तस्य लुग्विकरणत्वात् । लुग्विकरणालुग्विकरणयोर्मध्येऽलुग्विकरण-
स्यैव ग्रहणमिति न्यायात् ।

विलीनयति-विलापयति । विलालयति-विलाययति वा वृत्तम् ।
ली ई इति ईकारप्रलेषादात्त्वपक्षे लुक् न । स्नेहद्रवे किम्-
लौहं विलापयति । प्रलम्भनाभिभवपूजासु लियो नित्यमात्त्व-
मशिति वाच्यम् * ।

लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च । १ । ३ ।

७० ।

लीङ्लियोर्ण्यन्तयोरात्मनेपदं स्यादकत्तृणेऽपि फले पूजाभि-
भवयोः प्रलम्भने चार्थे । जटाभिर्लापयते पूजामधिगच्छ-
तीत्यर्थः । श्वेनो वर्त्तिकामुल्लापयते अभिभवतीत्यर्थः । बाल-
मुल्लापयते वच्चयतीत्यर्थः ।

विभेतेर्हेतुभये । ई । १ । ५६ ।

विभेतेरेचआत्त्वं वा स्यात्प्रयोजकाङ्गयच्चेत् ।

भीष्मोर्हेतुभये । १ । ३ । ईट ।

आभ्यामात्मनेपदं स्याद्वेतोश्चेङ्गयस्मयौ । सूत्रे भयग्रहणं धात्व-
र्थोपलक्षणम् । सुण्डो भापयते ।

भियो हेतुभये षुक् । ७ । ३ । ४० ।

भी ई इतीकारः प्रक्षिप्यते । ईकारान्तस्य भियः षुक् स्यात्
णो हेतुभये । भीषयते ।

नित्यं स्मयतेः । ई । १ । ५७ ।

स्मयतेरेचो नित्यमात्त्वं स्याणौ हेतोः स्मये । जटिलो विस्मा-

पयते । हेतोश्चेद्भयस्मायावित्युक्तेर्नह । कुञ्चिकयैनस्माययति,
विस्माययति । कथन्तर्हि “विस्मापयन् विस्मितमात्मवृत्ताविति”
“मनुष्यवाचेति” करणादेव हि तत्र स्मायः अन्यथा
शानर्जापि स्यात् । सत्यम् विस्माययन्नित्येव पाठ इति साम्प्र-
दायिकाः । यद्वा मनुष्यवाक् प्रयोज्यकर्त्तृ विस्मापयते तथा
सिंहो विस्मापयन्निति ग्यन्ताणौ शतेति व्याख्येयम् ।

स्फायो वः । ७ । ३ । ४१ ।

णौ । स्फावयति ।

शदेरगतौ तः । ७ । ३ । ४२ ।

शदेणौ तोऽन्तादेशः स्यान्नतु गतौ । शातयति । गतौ तु ।
गाः शादयति गोविन्दः गमयतीत्यर्थः ।

रुहः पोऽन्यतरस्याम् । ७ । ३ । ४३ ।

णौ । रोपयति-रोहयति ।

क्रीङ्जीनां णौ । ६ । १ । ४८ ।

एषामेचच्चाच्च स्याणौ । क्रापयति । अध्यापयति । जापयति ।

णौ च संश्रुङोः । ६ । १ । ३१ ।

सन्परे चङ्परे च णाविङो गाङ् वा स्यात् । अध्वजीगपत्-
अध्यापिपत् ।

सिध्यतेरपारलौकिके । ६ । १ । ४६ ।

ऐहलौकिकेऽर्थे विद्यमानस्य सिध्यतेरेचच्चात्त्वं स्यात्सौ । अन्नं
साधयति निष्पादयतीत्यर्थः । अपारलौकिके किम् तापसः
सिध्यति तत्त्वन्निश्चिनोति तं प्रेरयति सेधयति तापस-
न्तपः ।

प्रजने वीयते । ई । १ । ५५ ।

अस्यैचच्चात्त्वं वा स्यात्सौ प्रजनेऽर्थे । वाग्रयति वाययति वा
गाः पुरोवातः गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः ।
जडुपधाया गोहः (उ८२२८०) । गृहयति ।

दोषो णौ । ई । ४ । ६० ।

दुष इति सुवचम् । दुष्यतेरुपधाया ऊत्स्यात्सौ । दूतयपि ।

वा चित्तविरागे । ई । ४ । ६१ ।

विरागोऽप्रीतता । चित्तं दूषयति दोषयति वा कामः । मितां
ह्रस्वः (उ१७४८०) । आदौ (उ८५२८०) चुरादौ च (उ१७४८०) मितउक्ताः ।
घटयति । जनीजृप् (उ८५२८० ग०) । जनयति । जरयति । जृणा-
तेस्तु । जारयति । रञ्जेणौ मृगरमणे नलोपो वक्तव्यः * । मृ-
गरमणमाखेटकम् । रजयति मृगान् । मृगेति किम् रञ्जयति
पक्षिणः । रमणादन्यत तु । रञ्जयति मृगान् दृष्टदानेन ।
चुरादिषु चपादिश्चिञ् (उ१७४८०) । चिस्फुरोर्णौ (उ१७४८०) ।
चपयति-चययतीत्युक्तम् । चिनोतेस्तु । चापयति-चाययति ।
स्फारयति-स्फोरयति । अपुस्फुरत्-अपस्फुरत् ।

उभौ साध्यासस्य । ट । ४ । २१ ।

साभ्यासस्यानितेरुभौ नकारौ णत्वं प्राप्नुतो निमित्ते सति ।
प्राणिणत् ।

णौ गमिरबोधने । २ । ४ । ४६ ।

इणो गमिः स्यासौ । गमयति । बोधने तु । प्रत्याययति ।
इण्वदिकः (उ११८४०) । अधिगमयति ! हनस्तोऽचिस्सलोः
(उ१८६४०) । हो हन्तेरिति (उ१५८४०) कुत्वम् । घातयति ।
ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येति वक्तव्यम् * । तृतीयव्यञ्जनस्य तृतीयैकाच
इति वार्थः । आद्ये षकारस्य द्वित्वं वारयितुमिदम् । द्वितीये
त्वजादेर्द्वितीयस्यैत्यस्य (उ६४०) अपवादतया सन्नन्ते प्रवर्त्तते ।
ऐर्ष्ययत् । ऐर्ष्यथत् । द्वितीयव्याख्यायां णिजन्ताञ्चङि षका-
रणवाभ्यासे श्रूयते हलादिशेषात् द्वित्वन्तु द्वितीयस्यैव
तृतीयाभावेन प्रकृतवार्त्तिकप्रवृत्तेः । निवृत्तप्रेषणाद्वातोर्हेतु-
मणौ (११) शुद्धेन तुल्योऽर्थः । तेन “प्रार्थयन्ति शयनोत्थित-
प्रिया” इत्यादि सिद्धम् । एवं सकर्मकेषु सर्वेषूच्यम् ।

इति णिचप्रक्रिया ।

(११) अर्थधातोरात्मनेपदित्वेन प्रार्थयन्तीत्यस्यासाधुत्वशङ्कायां तत्समर्थना-
याह निवृत्तेति “निवृत्तप्रेषणाद्वातोः प्राकृतेऽर्थे णिजुच्यते” इत्युक्तेः
प्रार्थनं कुर्वन्तीर्थकत्वमेव हेतुमणिचइत्यतो न अकर्तृगे फले
परस्मैपदित्वव्याघात इति भावः ।

धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा ।

३।१।७।

इषिकर्मण इषिणैककर्तृकाद्धातोः सन् प्रत्ययो वा स्यादिच्छा-
याम् । धातोर्विहितत्वादिह सनञ्चार्हधातुकत्वम् । इट्
द्वित्वम् । सन्यतः (उ६१४) । पठितुमिच्छति पिपठिषति ।
कर्मणः किम् गमनेनेच्छतीति करणान्मा भूत् । समानक-
र्तृकात्किम् शिष्याः पठन्वितीच्छति गुरुः । वाग्रहणात्पक्षे
वाक्यमपि । लुङ्सनोर्धसल्ल (उ११०४०) । एकाचउपदेशइति
(उ२५४०) नेट् । सस्य तत्त्वम् । अतुमिच्छति जिघत्सति । ईर्ष्य-
तेस्तृतीयस्येति (उ१६७४०) यिसनोर्द्वित्वम् । इर्ष्यि यिषति ।
इर्ष्यि यिषति ।

रुद्विदमुषग्रहिष्वपि प्रच्छः संञ्च । १।२।८।

एभ्यः संञ्चात् क्त्वा च कितौ स्तः । रुद्विषति । विविदिषति ।
मुमुषिषति ।

सनि ग्रहगुहोञ्च (१) । ७।२।१२।

ग्रहेर्गुहेरुगन्ताञ्च सनङ्गन् स्यात् । ग्रहिज्येति (उ१०६४०)
सम्प्रसारणम् । सनःपत्वस्यासिद्धत्वाद्भ्रमः । जिघृक्षति ।
सुपृषति ।

किरञ्च पञ्चभ्यः । ७।२।७५।

(१) सनीति सूत्रे चकारात् श्रकः कितौति (उ६७४०) सूत्रात् उक-
इत्यनुकथ्यते तेन बुभूषतीत्यादिसिद्धिः अयतिस्तु नाशुक्ल्यते सनीवन्त-
र्द्धेति (उ२००४०) विशेषविधानात् ।

कृ गृ ङङ् ष्टङ् प्रच्छ एभ्यः सनङ् स्यात् । चिकरिषति ।
जिगरिषति-जिगलिषति । अत्रेष्टो वृत्तो वा (उ१००ष्ट०) दीर्घो
नेष्टः । दिदरिषते । दिधरिषते । कथमुद्दिधीर्षुरिति । भौवा-
दिकयोर्धृङ्धृजोरिति (६४पृ०) गृहाण । पिष्टच्छिषति ।

इको भल् । १ । २ । ६ ।

इगन्ताज्भलादिः सन् कित्स्यात् । बभूषति । दीङ् । दातु-
मिच्छति दिदीषते । एज्विषयत्वाभावात् (२) मीनातिमीनो-
तीति (उ१२४ष्ट०) आत्वन् । अतएव सनि मीमेति सूत्रे (उ२०२ष्ट०)
माधातोः ष्यग्मीग्रहणं कृतम् ।

हलन्तोश्च । १ । २ । १० ।

इक्स्मीपा (३) हलः परो भलादिः सन् कित्स्यात् । गुह् ।
जुघुक्षति । विभित्सति । इकः किम् वियच्छते । भल्किम्
विवर्द्धिषते । हल्ग्रहणं जातिपरम् । टन्ह । तितृक्षति-
तितृंहिषति ।

अज्झनगमां सनि । ई । ४ । १६ ।

अजन्तानां हन्तेरजादेशगमेऽपि (४) दीर्घः स्याज्झलादौ सनि ।

(२) सनः किच्चेन गुणाप्रसक्तेरेत्सम्भवाभावाच्चात्वम् ।

(३) पूर्वस्त्वादिकोऽनुवर्त्तनेऽपि तस्य हलवयवत्वासम्भवेन समीपवाची
अन्तश्चङ् इत्याह इक्स्मीपादिति सौत्वत्वात् विशेषणस्थानशब्दस्य
परनिपातः ।

(४) गमः इ. मान्येन ग्रहणे गम्धातोरपि सङ्गिगंसते इत्यत्र स्वादतः
सनि च (उ२००ष्ट०) इङ्क्षेति (उ२००ष्ट०) स्त्वाभ्यां कृतादेशस्य इण्य
दिकः (उ११६ष्ट०) इत्यतिदिष्टस्य च ग्रहणमित्याशयेनाहजादेशेति ।

सन्लिटोर्जेः (उ६६८) । जिगीषति । विभाषा चैः (उ१४५८) ।
चिकीषति । जिघांसति ।

सनि च । २ । ४ । ४७ ।

इणो गमिः स्यात्सनि न तु बोधने । जिगमिषति । बोधने
प्रतीषिषति । इणदिकः (उ११६८) । अधिजिगमिषति ।
कर्म्मणि तङ्, परस्मैपदेष्वित्युक्ते (उ१०३८) नैट् । भलादौ, सनी-
ति (उ१६६८) दीर्घः । जिगांस्यते । अधिजिगांसते । अजादे-
शस्येत्युक्तेर्गच्छतेर्न दीर्घः । जिगंस्यते । सञ्जिगंसते * ।

इडश्च । २ । ४ । ४८ ।

इडो गमिः स्यात्सनि । अधिजिगांसते ।

रलो व्युपधाद्वलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

उश्च इश्च वी ते उपधे यस्य तस्माद्वलादेः रलन्तात्परौ
क्वासनौ सेटौ वा कितौ स्तः । द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम्
(उ७७८) दिद्युतिषते-दिद्योतिषते । रुरुचिषते-रुरोचिषते ।
लिलिखिषति-लिलेखिषति । रलः किम् । दिदेविषति ।
व्युपधात्किम् । विवर्त्तिषते । हलादेः किम् । एषिषिषति ।
इह नित्यमपि द्वित्वं गुणेन बाध्यते उपधाकार्यं हि द्वित्वात्प्र-
बलम् ओणेरर्द्धात्करणस्य सामान्यापेक्षज्ञापकात् ।

सनोवन्तर्द्धमस्जदन्मुश्चिस्वृयूणुभरज्ञपिसना-
म् । ७ । २ । ४९ ।

* सञ्जिगंसते इत्यत्र सनो गम्यच्छिभ्याम् (उ२४६८) इति तङ्

इवन्तेभ्य ऋधादिभ्यश्च सन् इडा स्यात् । इडभावे हलन्ता-
च्चेति (उ१६६८) कित्त्वम् । च्छोरिति (उ१६६८) वस्य ऊट् ।
यण् । द्वित्वम् । इद्यषति-दिदेविषति । स्त्रौतिण्योरेवेति
(उ२०४८) वक्ष्यमाणनियमान्न षः । सुस्युषति-सिसेविषति ।

आप्ञ्जप्युधामीत् । ७ । ४ । ५५ ।

एषामच ईत्यात्सादौ सनि ।

अत्र लोपोऽभ्यासस्य । ७ । ४ । ५८ ।

सनि मीमेति (उ२००८) आरभ्य यदुक्तन्तत्वाभ्यासस्य लोपः
स्यात् आप्तुमिच्छति ईप्सति अर्द्धितुमिच्छति रपर-
त्वम् चर्त्वम् । ईर्त्सति-अर्दिधिषति । विभ्रज्जिषति-विभर्जि-
षति विभ्रक्षति विभर्क्षति ।

दम्भइच्च । ७ । ४ । ५९ ।

दम्भेरच इत्यादीच्च सादौ सनि । अभ्यासलोपः । हलन्ता-
च्चेत्यत्र (उ१६६८) हल्ग्रहणञ्जातिपरमित्युक्तम् । तेन सनः
कित्वान्नलोपः । धिप्सति-धीप्सति-दिदम्भिषति । शिश्नीषति-
शिश्नयिषति । उदोश्चपूर्वस्य (उ१२६८) । सुस्वर्षति-सिस्वरि-
षति । युयूषति-यियविषति । ऊर्णुनूषति-ऊर्णुनुविषति-ऊर्णु-
नविषति । न च परत्वाद्गुणावादेशयोः सतोरभ्यासे उकारो
न श्रूयेतेति वाच्यम् द्विर्वचनेऽचीति (उ२०४८) सूत्रेण द्वित्वे
कर्त्तव्ये स्थानिरूपातिदेशादादेशनिषेधाद्वा । न च सन्नन्तस्य
द्वित्वमिति कार्थित्वान्निमित्ता कथामिति वाच्यम् “कार्थ्यमनु-

भवन् हि कार्यो गमिततया नाश्रीयते' न त्वननुभवन्नपि
न चेह सन् द्वित्वमनभवति । वृभर्षति विभरिषति । ज्ञपिः
पुगन्तो मित्संज्ञः (उ०७१४०) प्रकारान्तञ्चौरादिकञ्च । इड-
भावे इको भलिति (उ०८६४०) कित्त्वान्न गुणः (५) । अज्-
भनेति (उ०८६४०) दीर्घः परत्वाग्निलोपेन बाध्यते । आप-
ज्ञपीति (उ०११४०) ईत् । ज्ञोऽसति-जिज्ञपयिषति । अभि-
तस्तु । जिज्ञापयिषति । जनसनेत्यात्त्वम् (उ०१२२४०) । सिघ-
सति-सिसनिषति । तनिषतिदरिद्रातिभ्यः सनोवा इडाच्यः * ।

तनोतेर्विभाषा । ई । ४ । १७ ।

अस्योपधाया दीर्घो वा स्याज्भलादौ सनि । तितांसति-
तितंसति-तितनिसति । आशङ्कायां सन्वक्तव्यः * । श्वा
सुमूर्षति (ई) । कूलम्पिषति ।

सनि मीमाचुरभलभशकपतपदामचइस् । ७

। ४ । ५४ ।

एषामचइस् स्यात्मादौ सनि अभ्यासलोपः । स्कोरिति
(१६६४०) सलोपः । पित्सति । दिदरिद्रिषति-दिदरिद्रा-
सति । डमिञ् मीञ् आभ्यां सन् कृतदीर्घस्य मिनोतेरपि
मीरूपाविशेषादिस् । सः सीति (उ०७६४०) तः । मित्सति ।
मित्सते । मा माने मित्सति । माड्मेडोः । मित्सते ।
दोदाणोः । दित्सति । देङ् । दित्सते । दाज् । दित्सति ।

(५) न गुण इति णिचइकइतिशेषः ।

(६) एकञ्चविषयमरणाशंसेति बोधः ।

दित्सते । धेट् । धित्सति । धाज् । धित्सति । धित्सते ।
रित्सते । लित्सते । श्लृ । शित्सति । शक् मर्षण इति
(उ१३६४) दिवादिः । स्वरितेत् । शित्सति-शित्सते । पित्सते ।
राधो हिंसायां सनीस् वाच्यः * । रित्सति । हिंसायां किम्
आरिरात्सति ।

मुचोऽकर्मकस्य गुणोवा (७) । ७ । ४ । ५७ ।

सादौ सनि । अभ्यासलोपः ॥ मोचते-मुमुचते वत्सः स्वय-
मेव । अकर्मकस्य किम् मुमुचति वत्सं कृष्णः । न वृद्धश्च-
तुर्भ्यः (उ७६४) । विवृत्सति । तडि तु । विवर्त्तिषते ।
सेऽसिचीति (उ१३०४) वेट् । निवर्त्तिषति-निवृत्सति ।

इट् सनि वा । ७ । २ । ४१ ।

वृङ् वृज् अभ्यासदन्ताच्च सन इड्वा स्यात् । तितरिषति-तितरीषति-
तिततीर्षति । विवरिषति-विवरीषति-विवूर्षति । वृङ् । वुवू-
र्षते-विवरिषते-विवरीषते ।

स्मिपूङ् नञ्शं सनि । ७ । २ । ७४ ।

स्मि पूङ् च अन्जू अश् एभ्यः सन इट् स्यात् । स्मिपिषते ।
पिपविषते । अरिरिषति । इह रिशब्दस्य (ट) द्वित्वम् इस्
इति सनोऽवयवः कार्यभागिति कार्यिणोनिमित्तत्वायोगात्

(७) हलन्ताच्चेति (उ१६६४) कित्त्वेन गुणाप्रसङ्गे विकल्पेन विधानार्थ-
मारम्भः ।

(ट) सनि इटि गुणे च कृते अरिस इति स्थिते अजादेर्द्वितीयस्येति
(उ६४) रिशब्दस्य द्वित्वमित्यर्थः ।

द्विर्वचनेऽचीति (उ२४४) न प्रवर्त्तते । अञ्चिजिषति । अशि-
 शिषते (६) । उभौ साभ्यासस्य (उ१६६) । प्राणिणिषति ।
 उच्छेः तुक् (७०४) । चुवम् । पूर्वतासिद्धीयमद्वित्वइति
 चक्षाभ्यां सहितस्येदो द्वित्वं हलादिः शेषः (उ६४) ।
 उचिच्छिषति । “निमित्तापाये नैमित्तिकापाय” इति त्वनि-
 त्यम् च्छोरिति (उ१६६) सतुक्प्रहणात् ज्ञापकात् । प्र-
 तिप्रत्यापत्तिवचनाद्वा णौ च संश्रुडोरिति (उ१६० ४०)
 (उ१६५) । सूत्राभ्यां (१०) इडो गाङ् श्रयतेः सम्प्रसारणञ्च
 वा । अधिजिगापयिषति-अध्यापिपयिषति । शिखाययिषति-
 शुशावयिषति । ह्रः सम्प्रसारणम् (उ१६२) । जुहावयि-
 षति । णौ द्वित्वात्प्रागचआदेशो नेत्युक्तत्वात्(उ१८३) उका-
 रस्य द्वित्वम् । पुष्कारयिषति । चुजावयिषति । ओः पुयण्-
 ज्यपरे (उ१८६) । पिपावयिषति । यियावयिषति । विभाव-
 यिषति । विरावयिषति । लिलावयिषति । जिजावयिषति ।
 पुयण्जि किम् । लुजावयिषति । अपरे किम् वभूषति ।
 स्ववतीतीत्त्वं (उ१८६) वा । सिस्त्रावयिषति-सुस्त्रावयिषती-
 त्यादि । अपरइत्येव । शुश्रूषते ।

स्तौतिण्योरेव प्रण्यभ्यासात् । ८ । ३ । ६१ ।

अभ्यासेणः परस्य स्तौतिण्यन्तयोरेव सस्य षः स्यात् षभूते सनि
 नान्यस्य । तुष्टिषति । द्युतिस्त्रापोः (उ७७) इत्युत्त्वम् ।
 सुष्वापयिषति । सिषाधयिषति । स्तौतिण्योः किम् सिस्त्रिजति

(६) अनञ् व्यक्तिसंज्ञणादौ अश्रूङ् व्याप्तौ अनयोरुदित्त्वादिङ् विकल्पे
 प्राप्ते नित्यमिड् अनेन विहितः ।

(१०) एककृपं सूत्रद्वतमेकं द्वितीयेऽपरं षष्ठे तत्वाद्ये गाङ्गादेशो, द्वितीये संप्रसारणम् ।

उपसर्गान्तु स्यादिष्वभ्यासेन चेति (उ३६८०) पत्वम् । परि पि-
षिचति । घणि किम् तिष्ठसति । सुषुष्यति । अथासादित्यु-
क्तेर्नैह निषेधः । इण् । प्रतीपिषति (११) । इक् । अधीपिषति

सः सिद्धिस्वदिसहीनाञ्च । ट । ३ । ६३ ।

अभ्यासेणः परस्य ग्यन्तानामेषां सस्य स एव न पः घणि परे ।
सिखेदयिषति । सिखादयिषति । सिसाहयिषति । स्यादि-
ष्वेवाभ्यासस्येति (उ३०८०) नियमान्नेह । अभि सुसूषति ।

शैषिकान्मतुवर्थायाच्छैषिको मतुवर्थिकः ।

सरूपः प्रत्ययो नेष्टः सन्नन्तान्न सनिष्यते ॥

शैषिकाच्छैषिकः सरूपो न । तेन शालीये भवइति वाक्यमेव
न तु क्कान्ताच्छः । सरूपः किम् अहिच्छते भव आहिच्छतः ।
आहिच्छते भवआहिच्छतीयः । अणन्ताच्छः । तथा मतुवर्थात्
सरूपः स न । धनवानस्यास्ति इह मतुवन्तान्मतुव् न । विरू-
पस्तु स्यादेव । दण्डिमती शाला । सरूपइत्यनुषज्यते अर्थ-
द्वारा सादृश्यन्तस्यार्थः । तेन इच्छासन्नन्तात्मन् न, स्वार्थ-
सन्नन्तात् स्यादेव । जुगुप्सिषते । जीमांसिषते ।

इतिसन्प्रक्रिया ।

(११) इह पभूते सनि इण् गताविति धातोः परस्य सस्य पत्वम् भवत्येव ।

धातोरेकाचोहलादेः क्रियासमभिहारे यङ् ।

३।१।२२।

पौनः पुन्यन्भृशार्थस्य क्रियासमभिहारस्तस्मिन् द्योत्ये यङ् स्यात् ।

गुणो यङ्लुकोः । ७।४।८२।

अभ्यासस्य गुणः स्याद्यङि यङ्लुकि च । सनाद्यन्ताइति (३५७८) धातुत्वान्नडादयः । डिदन्तात्वादात्मनेपदम् । पुनः-
पुनरतिशयेन वा भवति । बोभयते । बोभयाञ्चक्रे । अबोभू-
यिष्ट । धातोः (१) किम् आर्द्धधातुकत्वं यथा स्यात् । तेन ब्रूवो-
वचि (३११७८) रित्यादि । एकाचः किम् पुनः पुनर्जागर्ति ।
हलादेः किम् भृशमीचते । भृशं शोभते रोचते इत्यत
यङ्ङेति भाष्यम् । पौनः पुन्ये तु स्यादेव । रोच्यते । शोशु-
भ्यते । सूचिस्त्वितिसूत्रप्रत्ययान्तप्रश्रुणोतिभ्यो यङ् वाच्यः * ।
आद्यास्त्रयसुरादावदन्ताः । सोसूच्यते । सोसूच्यते । अने-
काचत्वेनापोपदेशत्वात् पत्वन्न ।

यस्य हलः । ई । ४ । ४६ ।

यस्येति सङ्घातग्रहणम् (२) । हलः परस्य यशब्दस्य लोपः

(१) क्रियासमभिहारइत्यनेनैव धातुलाभेऽपि धातुग्रहणस्य फलं प्रति-
पादयितुं पृच्छति धातोः किमिति वाच्यते चाख्यायते इत्यादि-
रूपसिद्धिस्तत्फलमित्यर्थः । धातुग्रहणाभावे धिगित्यव्ययादपि स्यात्
तस्य क्रियावाचित्वादेकाचत्वाच्चेति तु नव्याः ।

(२) संघातोऽकारयकारसमुदायः तेन ह्रियतेत्यादौ न यलोपः । सङ्घातग्रह-
णेन चार्थवत् (४५८) परिभाषोपस्थित्या पुनकाभ्येत्यादौ नाति-
प्रसङ्गः यवर्णमात्रग्रहणे तु परिभाषानुपस्थितेः स्यादेवेति भावः ।

स्यादाव्धातुके । आदेः परस्य (२६४०) । अतो लोपः (३५७४०)
सोसूचाञ्चक्रे । सोसूचिता । सोसूत्रिता । सोमूत्रिता ।

दीर्घोऽकितः । ७ । ४ । ८३ ।

अकितो(३) अभ्यासस्य दीर्घः स्याद्यङि यङ्लुकि च । अटाद्यते ।

यङि च । ७ । ४ । ३० ।

अर्त्तः संयोगादेश्च ऋतो गुणः स्याद्यङि । यकारपररेफस्य
(३११५पृ०सू०) न द्वित्वनिषेधः अरार्यते इति भाष्योदाहरणात्
(४) अरारिता । अशाशिता । ऊर्णोनूयते । वेभिद्यते ।
अल्लोपस्य स्यानिवत्त्वान्नोपधागुणः । वेभिदिता ।

नित्यङ्कौटिल्ये गतौ । ३ । १ । २३ ।

गत्यर्थात् कौटिल्ये (५) एव यङ् स्यान्न तु क्रियासमभिहारे
कुटिलं व्रजति वाव्रज्यते ।

लुपसदचरजपजभदहदशगृप्यो भावगर्हायाम्

। ३ । १ । २४ ।

(३) अभ्यासविकारेषु उत्सर्गविधीन् बाधका न बाधन्ते इति ज्ञापनायाह
अकितइति तेन जङ्गम्यते इत्यादौ दीर्घात्मागेव नुकि कतेऽपि दीर्घ
स्यादिति तद्वारणार्थमकितइत्युक्तम् ।

(४) भाष्योदाहरणस्य सामान्येन ज्ञापकतया आर्यमाख्यत् आर्यदि-
त्यदि सिध्यति ।

(५) नित्यशब्दोऽवधारणार्थक इत्याह कौटिल्ये एवेति ।

एभ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ् स्यात् । गर्हितं लुम्पति । लोलु-
प्यते । सासद्यते ।

चरफलोच्च । ७ । ४ । ८७ ।

अनयोरभ्यासस्यातो नुक् स्याद्यङ्यङ्लुकोः । नुगित्यनेना-
नुस्वारो लुप्यते । स च पदान्तवद्वाच्यः । वा पदान्तस्येति
(६३४०) यथा स्यात् ।

उत्परस्यातः । ७ । ४ । ८८ ।

चरफलोर्भ्यासात्परस्यात उत्प्राद्यङ्यङ्लुकोः । हलि चेति
(१५७४०) दीर्घः । चंचूर्यते-चञ्चूर्यते । पम्फु ल्यते-पंफुल्यते ।

जपजभदहदशभञ्जपशाञ्च (६) । ७ । ४ । ८९ ।

एषामभ्यासस्य नुक् स्याद्यङ्यङ्लुकोः । गर्हितञ्चपति । जञ्ज-
प्यते इत्यादि ।

ग्रो यङि । ८ । २ । २० ।

गिरते रेफस्य लत्वं स्याद्यङि । गर्हितङ्लिति । जेगित्यते ।
धुमास्येति (७११८४०) ईत्त्वम् । गुणः । देदीयते । पेपीयते ।
सेषीयते । विभाषा श्वेः (७१०८४०) । शोशूयते-शोश्वीयते । यङि
च (७२०७४०) । सास्मर्यते । रीङ् ऋतः (५३२४०) चेक्रीयते ।
सुट् । सञ्चेस्त्रीयते ।

सिचो यङि । ८ । ३ । ११२ ।

(६) पसधातुर्दन्त्यान्तः सौवोगत्वं इत्येके काशिकायान्तु तालव्यान्तः ।

सिचः सस्य षो न स्याद्यङि । नि-सेसिच्यते (७) ।

न कवतेर्यङि । ७ । ४ । ६३ ।

कवतेरभ्यासस्य चुत्वन्न स्याद्यङि । कोकूयते । कौतिकुव-
त्योस्तु (८) । चोक्कूयते ।

नीग्वञ्चुसंसुध्यं सुभंसुकसपतपदस्कन्दाम् । ७

। ४ । ८४ ।

एषामभ्यासस्य नीगागमः स्याद्यङ्यङ्लुकोः । अकितइति-
(७२०७४०) उक्तेर्न दीर्घः । नलोपः । वनीवच्यते । सनीसस्य-
तइत्यादि ।

नुगतोऽनुनासिकान्तस्य । ७ । ४ । ८५ ।

अनुनासिकान्तस्याङ्गस्य योऽभ्यासोऽदन्तस्य नुक् स्यात् ।
नुकानुस्वारो लक्ष्यतइत्युक्तम् (७२०८४०) । यय्यस्यते-यय-
स्यते । तपरत्वसामर्थ्याद्भूतपूर्वदीर्घस्यापि न । भाम क्रोधे ।
बाभास्यते । ये विभाषा (७६१४०) । जाजायते-जञ्जन्यते ।
हन्तेर्हिंसायां यङि घ्नीभावो वाच्यः * । जेघ्नीयते । हिंसा-
याम् किम् जङ्जन्यते ।

रीगृदुपधस्य च । ७ । ४ । ८० ।

ऋदुपधस्य धातोर्भ्यासस्य रीगागमः स्याद्यङ्यङ्लुकोः ।
वरीवृत्यते । जुम्नादित्वान्न (१८३४०) णः । नरीवृत्यते ।

- (७) अभ्याससंस्कारस्य उपसर्गात्सुनोतीति (७३७४०) अभ्यासात् परस्य तु
स्यादित्थमभ्यासेनेति (७३६४) षत्वे प्राप्ते सिचो यङीति निषेधारम्भः ।
(८) कवतेरिति श्रुतिपा निर्देशफलमाह कौतिकुवत्योस्त्विति ।

जरीष्टह्यते । उन्नयत लत्वम् । चलीकृत्यते । रीष्टत्वत इति
वक्तव्यम् * । वरीष्टश्चरते । परीष्टच्छरते ।

स्वपिस्थामिव्येजां यङि । ई । १ । १६ ।

सम्प्रसारणं स्यात् यङि । सोष्यते । सेसि^{१२}रते । वेवीयते ।

न वशः । ई । १ । २० ।

वावश्यते ।

चायः की (६) । ई । १ । २१ ।

चेवीयते ।

ई घ्राधमोः । ७ । ४ । ३१ ।

जेघ्रीयते । देधमीयते ।

अयङ् यि कङिति । ७ । ४ । २२ ।

शीङोऽयङादेशः स्यादादौ कङिति परे । शाशय्यते । अभ्या-
सस्य ह्रस्वः । ततो गुणः । ङोढौक्यते । तोत्रौक्यते ।

इति यङ्प्रक्रिया ।

(६) यङि परे चायः की स्यात् दीर्घाच्चारणम् यङ्लुगर्थम् ।

यङोऽचि च । २ । ४ । ७४ ।

यङोऽचप्रत्यये (१) लुक् स्याच्चकारान्तं विनापि बङ्गलं लुक् स्यात् । अनैमित्तिकोऽयम् (२) अन्तरङ्गत्वादादौ भवति । ततः प्रत्ययलक्षणेन यङन्तत्वात् (३) द्वित्वम् । अभ्यासकार्यम् । धातुत्वम् लङादयः । शेषात्कर्त्तरीति (उ५४०) परस्मैपदम् । अनुदात्तङितइति (उ४४०) तु न ङित्स्य प्रत्ययाप्रत्यय (४) साधारणत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः । यत हि प्रत्ययस्यासाधारणं रूपमाश्रीयते तत्रैव तत् । अतएव सुदृष्टत्वासाद (५)

- (१) यङा साहचर्यादचीति प्रत्ययो गृह्यते न तु प्रत्याहारइत्याशयेनाह अचप्रत्यये इति चकारेण बङ्गलं छन्दसीत्यतो (उ४८३पृ०) बङ्गलमित्यनुवृत्त्यते इत्याह बङ्गलमिति ।
- (२) अनैमित्तिक इति निमित्तानिर्द्देशादनैमित्तिकत्वं नैमित्तिकत्वे बोधवित्ता मर्माजितेत्यादौ गुणवृद्धिनिषेधापत्तेः न धातुलोपे आर्द्धधातुक इति (उ२१८पृ०) सूत्रेणार्द्धधातुकनिमित्तकधात्वंशलोप एव गुणवृद्धोर्निषेधात् उक्तस्थले च यङ्लुकोऽनैमित्तिकत्वेनार्द्धधातुकनिमित्तकत्वाभावात् गुणवृद्धोरित्वम् । अचीति सप्तमीनिर्द्देशेन अचप्रत्यये तु सनिमित्तकत्वमेव तेन लेल्यः बोलुव इत्यादौ आर्द्धधातुकरूपाचप्रत्ययनिमित्तकतया गुणनिषेध इति विशेषः ।
- (३) यङन्तत्वादिति । सन् यङोरिति (उ१०१पृ०) अत्र षष्ठी न तु सप्तमी तेन यङो लुका लुप्तत्वेन (११४पृ० सू०) प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तावपि न क्षतिः यङन्ततया द्वित्वनिमित्तत्वस्य तत्रापि सत्त्वात् ।
- (४) ऋतेरोयङित्यादौ (उ१०८पृ०) प्रत्यये चित्रङ् महीङादौ चाप्रत्यये च ङित्स्य सत्त्वेन यङो लुका लुप्तत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेस्तदाश्रितङित्त्वेन नात्मनेपदमिति भावः ।
- (५) शोभना दृष्टदोऽस्मिन्निति बङ्गप्रोहौ दृष्टच्छब्दस्य वाक्ये जसन्ततया लुप्तस्य जसोऽसन्तत्वात् प्रत्ययलक्षणेन नासन्तत्वमिति न दीर्घः ।

इत्यत्रात्वसन्तस्येति (१८२५) दीर्घो न । येषां स्पृहशीङा-
दयोऽनुदात्तङितस्तेभ्योपि न, अनुदात्तङित (३४५) इत्यनु-
बन्धनिर्देशात् तत्र च श्रुतिपा श्रपेति (३२४५०का०) निषेधात् ।
अतएव श्यन्नादयो न, गणेन निर्देशात् । किन्तु शवेव । चर्क-
रीतञ्चैत्यदादौ (३१२०५०) पाठाच्छपो लुक् ।

यङो वा । ७ । ३ । ६४ ।

यङन्तात् (६) परस्य हलादेः पितः सार्वधातुकस्य ईङ्गा
स्यात् । भूसुवोरिति (३१६५०) गुणनिषेधो यङ्लुकि
भाषायान्न वोभूतु तेतिक्ते इति (३५२६५०) छन्दसि निपा-
तनात् । अतएव यङ्लुग् भाषायामपि सिद्धः । न च (७)
यङ्लुक्प्रामाण्येव गुणाभावो निपात्यतामिति वाच्यम् प्रकृति-
ग्रहणे यङ्लुगन्तस्यापि ग्रहणात् द्विप्रयोगो द्विवचनं षाष्ठ-
मिति सिद्धान्तात् । वोभवीति-वोभोति । वोभूतः । वोभुवति ।
वोभवाञ्चकार । वोभविता । अवोभवीत्-अवोभोत् । अवोभू-
ताम् । अवोभवुः । वोभूयात् । वोभूयाताम् । वोभूयास्ताम् ।
गातिस्थेति (३१६५०) सिचो लुक् । यङो वेतीट् पक्षे गुणं बाधि-
त्वा नित्यत्वाद्भुक् । अवोभूवीत्-अवोभूत् । अवोभूताम् । अभ्य-

(६) श्रूयमाणयङन्तात् अनुवृत्तस्य पित्सार्वधातुकहलोऽसम्भवेन यङ्-
शब्देन यङ्लुगेव गृह्यते तस्य च लुका लुप्तत्वेऽपि यङन्तत्वमस्येव
प्रत्ययनिमित्तककार्ये एव लुका लुप्तस्य निमित्ततानिषेधात् ।

(७) वोभूत्विति समुदायस्य द्विरुक्ततयातिरिक्तत्वात् भूसुवोरिति निषे-
धाप्रवृत्तिमाशङ्कते न चेति समाधत्ते प्रकृतीति तथा च प्रकृतिग्रहणे
यङ्लुगन्ताग्रहणे श्रुतिवादिनिर्देशानां निषेधानुपपत्तिरिति भावः ।

स्ताम्रयोजुस् (८) । तित्यत्वाङ्कु । अवोभूवुः । अवोभविव्य-
दित्यादि । पास्यर्द्धीति—पास्यर्द्धि । पास्यर्द्धः । पास्यर्द्धति ।
पास्यर्त्सि । ऊभलभ्यो हेर्द्धिः (७१०६४०) । पास्यर्द्धि । लङ् । अपा-
स्यर्त्-अपास्यर्द् । सिपि । दच्चेति (७१२१४०) कृत्वपच्चे रोरि (८०४०) ।
अपास्याः । जागाद्धि । जाघात्सि । अजाघात् । सिपि ।
कृत्वपच्चे । अजाघाः । नायु । नानात्ति । नानात्तः । दध ।
दादद्धि । दादद्धः । दाधत्सि । अदाधत् । अदादधुः । अदाधः-
अदाधत् । लुङि । अदादाधीत्-अदादधीत् । चोस्कुन्दीति-
चोस्कुन्ति । अचोस्कुन् । अचोस्कुन्ताम् । अचोस्कुन्दुः ।
मोमुदीति—मोमोत्ति । मोमोदाञ्चकार । मोमोदिता ।
अमोमुदीत्-अमोमोत् । अमोमुत्ताम् । अमोमुडः । अमो-
मुदीः-अमोमोः-अमोमोत् । लुङि गुणः । अमोमोदीत् ।
चोकूर्त्ति-चोकूर्दीति । लङ् तिप् । अचोकूर्त्-अचोकूर्दीत् ।
सिप् पच्चे । अचोकूः । अचोखूः (९) अजोगूः । वनीवञ्चीति-
वनीवङ्क्ति । वनीवक्तः । वनीवचति । अवनीवञ्चीत्—अव-
नीवन् । जङ्गमीति-जङ्गन्ति । अनुदात्तोपदेशेति (७११०४०)
अनुनासिकलोपः । जङ्गतः । जङ्गमति । खोश्च (७५०४०) । जङ्ग-
न्मि । जङ्गन्वः । एकाज्ग्रहणोक्त (७२६४०) त्वान्नं णनिषेधः । जङ्ग-
मिता । अनुनासिकलोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्न हेर्लुक् । जङ्ग-
हि । मोनो धातोः (१५१४०) । अजङ्गन् । अनुवन्धनिर्देशान्न खेरङ् ।

ताम्रयोजुस्
चीति लङ्
७५०४० ति
द्वयः

(८) गातिस्थेति (७१६४०) सिचो लुकि सिचः परत्वाभावेऽपि अयस्त-
परत्वात् भोजुस् (७१७४०) इत्याह्वयस्ताम्रय इति ।

(९) कुर्द्धं खुर्द्धं गुर्द्धं क्रीडायामिति त्रयाणां क्रमेण लङ्सिपि रूपाणि ।

हन्तेति न (उ५२४०) वृद्धिः अजङ्गमीत् । अजङ्गमिष्टाम् । हन्ते-
 र्यङ्लुक् (१०) । अभ्यासाच्चेति (उ११०४०) कुत्वम् । यद्यपि हो-
 हन्तेरित्यतो (१५८४०) हन्तेरित्यनुवर्त्तनं विहितम् । तथापि
 यङ्लुकि भवत्येवेति न्यासकारः । श्रुतिपा श्रुपेति (उ२११४०)
 निषेधस्वनित्यः गुणो यङ्लुकोरिति (उ२०६४०) (११) सामा-
 न्यापेक्षज्ञापकादिति भावः । जङ्घनीति-जङ्घन्ति । जङ्घतः ।
 जङ्घति । जङ्घनिता । श्रुतिपा निर्द्देशाज्जादेशो (उ१११४०)
 न । जङ्घहि । अजङ्घनीत्-अजङ्घन् । जङ्घन्यात् । आशिपि तु ।
 वध्यात् (१२) । अवधीत् अवधिष्टामित्यादि । वधादेशस्य
 द्वित्वन्न भवति स्थानिवत्त्वेनानभ्यासस्येति (उ८४० सू०) निषेधात् ।
 तद्धि समानाधिकरणन्यातोर्विशेषणम् वङ्गव्रीहिवलात् ।
 आङ्पूर्वात्तु आङो यमहन (उ१४५०) इत्यात्मनेपदम् । आज-
 ङ्घते इत्यादि । उत्परस्येति (उ२०८४०) तपरत्वान्न गुणः ।
 हलि चेति (१५७४०) दीर्घसु स्यादेव तस्यासिद्धत्वेन तपरत्वनि-
 वर्त्यत्वायोगात् । चञ्चुरीति-चञ्चूर्ति । चञ्चूर्तः । चञ्चुरति ।

(१०) हन्तेरित्यनुवर्त्तने तस्य श्रुतिपा निर्द्देशात् यङ्लुकि कुत्वं न भवतो-

त्याशङ्क्य तन्निषेधस्थानित्यतया कुत्वमिति समाहितम् ।

(११) सामान्यापेक्षेति । एकाचो द्वे (उ८४० सू०) इत्यनैकाज्ग्रहणात् यङ्-

लुकि द्वित्वं कुत्वापि न भवति तथा च गुणो यङ्लुकोरिति (उ२०६४०)

अभ्यासस्य विहितो गुणो विषयमलभमानः श्रुतिपेत्यादिनिषेधान्नं

क्वचित् यङ्लुक्यप्रवृत्तिं ज्ञापयति ।

(१२) वध्यादिति कृतद्वित्वस्यापि हनः स्थाने वधादेश इति सिद्धान्तः तेन

पुनर्न द्वित्वं तत्र हेतुमाह स्थानिवत्त्वेनेति अनभ्यासस्येति लिटि

धातोरनभ्यासस्येति (उ८४० सू०) स्वतः नभ्यासपदे नास्ति अभ्यासो

तदादेशवधस्याप्यभ्यस्तत्वान्न द्वित्वमिति भावः ।

अचञ्चुरीत्-अचञ्चुः । चङ्गनीति-चङ्गन्ति । जनसनेत्यात्तम्
 (उ१३२ष्ट०) । चङ्गातः । गमहनेति (उ६८८ष्ट०) उपधालोपः । चङ्गति ।
 चङ्गाहि । चङ्गनानि । अचङ्गनीत् अचङ्गन् । अचङ्गाताम् ।
 अचङ्गुः । ये विभाषा (उ६१८०) चङ्गायात्-चङ्गन्यात् । अचङ्गा
 नीत् । उतो वृद्धिरित्यत्र (उ११४ष्ट०) नाभ्यस्तस्येत्य (उ१३१पृ० सू)
 नुवृत्तेरुतो वृद्धिर्न । योयोति-योयवीति । अयोयवीत्-अयोयो
 त् । योयुयात् । आशिषि दीर्घः । योयूयात् । अयोयावीत् ।
 नोनवीति-नोनोति । जाहेति-जाहाति । ई हल्यघोः (उ१३०ष्ट०)
 जाहीतः । इह जहातेञ् (उ१३०पृ०) । आ च हौ (उ१३०ष्ट०) लोपो
 यि (उ१३०पृ०) घुमास्था (उ११६पृ०) एङ्गिङीत्येते (उ६४८पृ०) ।
 पञ्चापि न भवन्ति श्रित्पा निर्देशात् । जाहोति । जाहासि-
 जाहेषि । जाहीयः । जाहीय । जाहीहि । अजाहेत्-अजा-
 हात् । अजाहीताम् । अजाहः । जाहीयात् । आशिषि ।
 जाहायात् । अजाहासीत् । अजाहासिष्टाम् । अजाहिष्यत् ।
 लुका लुप्ते प्रत्ययलक्षणाभावात् स्वप्तिस्मीत्युक्तं (उ२१०पृ०) न ।
 रुदादिभ्य इति (१२३पृ०) गणनिर्दिष्टत्वादिण् । सास्वपीति-सास्वप्ति ।
 सास्वप्तः । सास्वपति । असास्वपीत्-असास्वप् । सास्वयात् ।
 आशिषि तु । वचिस्वपीत्युक्तम् (उ१०५पृ०) । सासुयात् । असा-
 स्वापीत्-असास्वपीत् ।

रुग्निकौ च लुकि । ७ । ४ । ६१ ।

ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रुक् रिक् रीक् एते आगमाः
 स्यङ्लुकि ।

ऋतश्च । ७ । ४ । ८२ ।

ऋहन्तधातोरपि तथा । वर्ततीति-वरिवृतीति-वरीवृतीति-
वर्वन्ति-वरिवन्ति-वरीवन्ति । वर्ततः । वर्ततति । वर्वन्ती-
मास । वर्वन्तिता । गणनिर्दिष्टत्वान्न वृद्धचतुर्थ्यः । इति
(७७६५०) न । वर्वन्तिष्यति । अवर्ततीत्—अवर्वन्त । सिपि
दश्चेति (७१२१५०) कृत्वपक्षे रोरि (८०५०) । अवर्वाः । गण-
निर्दिष्टत्वाद्ङन । अवर्वन्तीत् । चर्करीति-चर्कन्ति-चरिकर्त्ति-
चरीकर्त्ति । चर्कृतः । चर्कति । चर्कराञ्चकार । चर्करिता ।
अचर्करीत्-अचर्कः । चर्कयात् । आशिषि रिङ् । चर्कियात् ।
अचर्करीत् । ऋतश्चेति तपरत्वान्नेह । कृ विक्षेपे ।
चाकन्ति । तातन्ति । तातीर्त्तः । तातीर्हि तातराणि ।
अतातरीत्-अतातः । अतातीर्त्ताम् । अतातरुः । अतातारीत्
अतातारिष्टामित्यादि । अत्तेर्व्यङ्ग्येति द्वित्वेऽभ्यासस्य उरत्वं
रपरत्वम् । हलादिः शेषः (७८५०) । रुक् । रिग्रीकोस्तु
अभ्यासस्यासवर्ण इति (७४५५०) । इयङ् । अरन्ति-अरियन्ति-
अररीति-अरिय-रीति । अर्चतः । अरियुतः । कि, अतः
यण् । रुको रीरीति (८०५०) लोपः । नच तस्मिन् कर्त्तव्ये यणः
स्यानिवृत्तम् पूर्वत्वासिद्धे तन्निषेधात् । आरति । अरियुति ।
लिङि । श्रुतपा निर्देशाद्गुणोऽर्त्तीति (७८६५०) गुणो न । रिङ् ।
रलोपः दीर्घः । आरियात्-अरिरियात्-अरीरियात् । गृह्ण
हणे । जर्गहीति-जर्गङ्ठि । जर्गट् । जर्ग-हति । अजर्घट् ।
गृह्णातेस्तु । जाग्रहीति-जाग्रादि । तसादौ डिन्निमित्तं सम्प्रसा
रणम् तस्य वहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वान्न रुगादयः । जागृढः । जा-
गृहति । जाग्रहीषि-जाग्रन्ति । लुटि । जाग्रहिता । ग्रहोऽलि

टीति (३।६६८८) दीर्घसु न तत्तैकाचइत्यनुवृत्तेः । माधवसु
दीर्घमाह तद्भाष्यविरुद्धम् । जर्गधीति-जर्गर्द्धि । जर्गर्द्धः ।
जर्गधति । जर्गधीषि-जर्गर्द्धि । अजर्गधीत् । ईडभावे गुणः
हल्ङ्गादि (१।११८००) लोपः । भष्भावः । जश्चत्वे । अज-
र्घत् । अजर्गङ्गाम् । सिपि । दश्चेति (३।११८०) पक्षे रुत्वम् ।
अजर्घाः-अजर्गधीत् । अजर्गर्द्धिष्टाम् । पाप्रच्छीति-पाप्रच्छि ।
तसादौ ग्रहिज्येति (३।१०६८०) सम्प्रसारणन्न भवति श्रितपा
निर्देशात् । च्छोः श्रुडिति (३।६६८८) शः । वश्चेति (१३०८०)
षः । पाप्रष्टः । पाप्रच्छति । पाप्रश्मि । पाप्रच्छः । पा-
प्रश्मः । यकारवकारान्तानां तु ऊङ्भाविनां यङ्लुङ्गा-
स्तीति च्छोरिति सूत्रे भाष्ये ध्नितम् (१३) कैयटेन स्पष्टी-
कृतम् । इदं च च्छोरिति यत्नोऽतद्विषयकम् । ज्वरत्वरोति-
(३।१८८०) ऊङ्भाविनोः स्त्रिविमयोस्तु यङ्लुगस्यैवेति
न्याय्यम् माधवादिसम्मतञ्च । मय्य बन्धने । अयं यान्त ऊङ्-
भावी । तेष्ट देष्ट देवने इत्यादयो वान्ताः । ह्य गतो ।
जाहयीति-जाहति । जाहृतः । जाहयति । जाहयीषि-

(१३) ध्नितमिति च्छोः श्रुडिति सूत्रे किङ्ग्रहणमनुवर्त्तते न वेति विकल्प
काञ्चित् दोषानुज्ञाय परिहृत्य चोक्तं भाष्यकता एतावानेव विशेषः
अनुवर्त्तमाने किङ्ग्रहणे छः पत्यं वक्तव्यमनुवर्त्तने तु अनेन छस्य
शब्दे कृते शान्तत्वादेव षो भविष्यति तथाच ब्रह्मादिस्मृते छग्रहणं
न कर्त्तव्यं तद्विनापि प्रष्टा प्रष्टुमित्यादिरूपसिद्धेरिति भावः । एवं
वदता च भाष्यकता ऊङ्भाविभ्यो यङ्लुक् नास्तीत्युक्तप्रायमन्यथा-
दिर्वेयङ्लुकि ईडभावपक्षे देदेतीति देदेपीत्यादौ ऊठो भावाभा-
वाभ्यां महान् विशेषः स्यात् किङ्ग्रहणानुवर्त्ततावूठः प्रहृत्या
देद्योतीत्यादिरूपविशेषसन्त्वेन एतावानेवैवकारविरोधापत्तेः ।

जाहसि । वलि (४२१४०४०) लोपे । यजादौ (उ५४०४०)
 दीर्घः । जाहामि । जाहावः । जाहामः । ह्यर्थं गतिकान्त्योः ।
 जाहर्ष्यति-जाहर्षि । जाहर्षतः । जाहर्ष्यति । लोटि ।
 जाहर्हि । अजाहः । अजाहर्त्ताम् । अजाहर्ष्युः । भव
 बन्धने ।

ज्वरत्वरस्त्रिव्यविमवामुपधायाञ्च । ई । ४ । २० ।

ज्वरादीनामुपधावकारयोरूट् स्यात् कौ भलादावनुना-
 सिकादौ च प्रत्यये । अत्र कङ्ठितीति नानुवर्त्तते अवते
 स्तुनि ओतुरिति दर्शनात् । अननासिकग्रहणञ्चानुवर्त्तते
 अवतेर्मानिन्प्रत्यये तस्य टिलोपे ओमिति दर्शनात् । ईङ्-
 भावे ऊठि पिति गुणः । मामोति मामवीति । मामूतः ।
 मामवति । मामोषि । मामोमि । मामावः । मामूमः ।
 मामोतु । मामूतात् । मामूहि । मामवानि । अमामोत् ।
 अमामोः । अमामवम् । अमामाव । अमामूम । तुर्वी
 हिंसायाम् । तोतूर्वीति ।

राल्लोपः । ई । ४ । २१ ।

रेफात्परयोश्चोर्लोपः स्यात् कौ भलादावनुनासिकादौ च
 प्रत्यये । इति वलोपः । (उ५२४०४०) लघूपधगुणः ।

न धातुलोप आर्द्धधातुके । १ । १ । ४ ।

धात्वङ्गलोपनिमित्ते (१४) आर्द्धधातुके परे इको गुणवृद्धी

(१४) आर्द्धधातुके धातुलोपोनास्तीति लक्षणया धातुपदं धात्वङ्गपरमि-
 त्याशयेनाह धात्वङ्गिति । धातोर्लोपो यस्मिन्निति वङ्गव्रीहिणा

न स्तः । इति नेह निषेधः तिच्चादीनामनार्द्धधातुकत्वात् ।
हलि चेति (१५७८०) दीर्घः । तोतूर्त्तः । तोतूर्त्तति ।
तोथोर्त्ति । दोदोर्त्ति । दोधोर्त्ति । मूर्च्छा । मोमोर्त्ति ।
मोमूर्त्तः । मोमूर्च्छतीत्यादि । आर्द्धधातुके (१५) इति
विषयसप्तमी तेन यङि विवक्षिते अजेर्च्ची । वेवीयते ।
अस्य यङ्लुगनास्ति लुका अपहारेण विषयत्वासम्भवेन
वीभावस्याप्रवृत्तेः ।

इति यङ्लुक्प्रक्रिया ।

धातुलोपपदं तन्निमित्तपरं तच्चार्द्धधातुकविशेषणमित्याह लोप-
निमित्तइति यङो लोपस्तु निर्निमित्तइत्यार्द्धधातुके न गुण वृद्धिनिषे-
धइत्युक्तं (७२११५०) प्राक् । प्राञ्चस्तु धातुलोपे सति आर्द्धधातुके
परे गुणवृद्धिनिषेधं सूत्रार्थं मत्वा वेभिदिता मर्जितेत्युदाजहः ।
(१५) अधिकते इत्यादिः आर्द्धधातुकइत्यधिकृत्य अजेर्वीभावविधानात् ।

सुप आत्मनः क्यच् । ३ । १ । ८ ।

इषिकर्मणः (१) एषितसम्बन्धिनः सुवन्तादिच्छायामर्थे क्यच्-
प्रत्ययो वा स्यात् । धात्ववयवत्वात्सुबुलुक् (३२० पृ० सू०) ।

क्यचि च । ७ । ४ । ३३ ।

अस्य ईत्यात् । आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति । वान्तो
विप्रत्यये (३६ पृ०) । गत्र्यति । नाव्यति । लोपः शाकल्य-
स्येति (४१ पृ०) तु न अपदान्तत्वात् । तथाहि ।

नः क्ये । १ । ४ । १५ ।

क्यचि क्यङि (२) च नान्तमेव पदं स्यान्नान्यत् । सन्निपातपरिभा-
षया (३) क्यचो यस्य लोपो न । गत्र्याञ्चकार । गत्र्यिता । ना-
व्याञ्चकार । नाव्यिता । नलोपः (१०६ पृ० सू०) । राजीयति (४) ।

(१) धातोः कर्मणः (१६८ पृ०) इति सूत्रादिच्छायामिति, कर्मण इति, वेति
चानुवर्तते तत्र च सन्निधानादिच्छाया एव कर्मण इत्यन्वय इत्याशयेनाह
इषिकर्मण इत्यादि । परस्य पुत्रमिच्छतीत्यादावतिप्रसङ्गवारणाय सूत्रे
आत्मन इत्युपात्तमात्मशब्दश्च स्वशब्दपर्यायः सच क इत्याकाङ्क्षायां
सन्निधानादिच्छाकर्त्तृव गृह्यते इत्याशयेनाह एषितसम्बन्धिन इति
सुवन्तस्योक्तविशेषणद्वयमर्थद्वारा बोध्यम् । तत्त्व० ।

(२) हलन्तात् क्यप् दुर्लभ इत्याशयेनाह क्यचि क्यङीति ।

(३) यस्य हल इति (३२० पृ०) लोपमाशङ्क्याह सन्निपातेति । यकारे परे वा-
न्तादेशविधानात् वकारोऽयलोपस्य निमित्तं न भवतीति भावः । तत्त्व० ।

(४) क्यचि चेति अवर्णस्येत्वे कर्त्तव्ये पूर्वत्वादिभिमिति (१३ पृ०) नलोपोऽ-
सिद्धो न भवति नलोपः सुप्सुरेति (१५६ पृ०) नियमात् ।

प्रत्ययोत्तरपदयोश्च (५६८८०) । त्वद्यति । मद्यति । एकार्ययो
रित्येव । युष्मद्यति । अस्मद्यति । हलि च (१५७८०) । गीर्यति ।
पूर्यति । धातोरित्येव । नेह । दिवमिच्छति दिव्यति । इह
पुरमिच्छति पुर्यतीति माधवोक्तस्य तु दाहरणञ्चिन्त्यम् पूर्णि-
रोः साम्यात् । दीव्यतीति दीर्घसु प्राचः प्रामादिक (५) एव ।
अदस्यति । रीडृतः (५३३८०) कर्तव्यति ।
क्यच्प्रोश्च (७३०८०) (६) । गार्गीयति । वाच्यति (७) । अज-
त्सार्ज्वेति (७५१८०) दीर्घः । कवीयति । समिध्यति ।

क्यस्य विभाषा ई । ४ । ५० ।

हलः परयोः क्यच्क्यङोर्लोपो वा स्यादाह्वधातुके । आदेः परस्य
(२६८०) । अतो लोपः (७५७८०) । तस्य स्थानिवत्त्वान्नपुष्यगुणो
(७१२८०) न । समिधिता-समिध्यता । मान्तप्रकृतिक (८) सुबन्ता-
दव्ययाच्च क्यच् न । किमिच्छति । इदमिच्छति । स्वरिच्छति ।

अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्जेषु ।

७ । ४ । ३४ ।

(५) प्रामादिक इति दिवधातोः क्तिपि द्यूरिति ततः क्यचि द्यूरतीत्येव
भवति विचि तु उपधागुणे देविति स्यात् ततः क्यचि देव्यतीति
स्यात् । दिवमिच्छति दिव्यतीति तु कप्रत्ययान्तदिवशब्दस्येति बोध्यम् ।

(६) अपत्यप्रत्यययाकारलोपं स्मारयति क्यच्प्रोश्चेति ।

(७) नः क्ये इति (७२२०८०) नियमेन पदत्वाभावात् कुत्व' नेत्युदाहरति
वाच्यतीति ।

(८) मान्ताव्ययेभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्य * इति वार्त्तिकस्य यथाश्रुतव्याख्याने
पुत्रमिच्छतीत्यत्रापि न स्यात् तस्य मान्तात् किन्तु पुत्रौ पुत्रान् वा
इच्छतीत्यादावेव स्यादतो व्याचष्टे मान्तप्रकृतिकेति ।

क्यजन्ता निपात्यन्ते । अशनायति (६) । उदन्यति । धना-
यति । वुभुक्षादौ किम् अशनीयति । उदकीयति । धनीयति ।

अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रोतौ क्यचि । ७ ।

१ । ५१ ।

एषां क्यचि असुगागमः (१०) स्यात् । अश्ववृषयोर्मैयणेच्छा-
याम् * । अश्वस्यति वड्वा । वृषस्यति गौः । क्षीरलवणयो-
र्लालसायाम् * । क्षीरस्यति बालः । लवणस्यति उद्रः ।
सर्वप्रतिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगसुकौ * । दधि
स्यति ‡ । दध्यस्यति । मधुस्यति । मध्यस्यति ।

कास्यच् । ३ । १ । ६ ।

उक्तविषये (११) कास्यच् स्यात् । आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रकास्य-
ति । पुत्रकास्यता । इह यस्य हलङ्गति (उ२०६५०) लोपो न, अन-
र्थकत्वात्, यस्येति सङ्घातग्रहणमित्युक्तम् (उ२०६५०) । यशस्का-
स्यति । सर्पिष्कास्यति । मान्ताव्ययेभ्योऽप्ययं स्यादेव ।
किंकास्यति । स्वःकास्यति ।

उपमानादाचारे । ३ । १ । १० ।

(६) सद्योभोजनेच्छा वुभुक्षा सद्यउदकपानेच्छा पिपासा धनवतोऽपि
धनेच्छा गर्हः । प्रत्युदाहरणं तु कालान्तरोपयोगिभोजनोदकेच्छायां
दरिद्रस्य च धनेच्छायां बोध्यम् ।

(१०) आज्ञसेरसुगित्यतो (उ५२० पृ०) ऽसुगित्यनुवर्तते ।

(११) उक्तविषये इति इपिकर्मण एषितसम्बन्धिनः सुवन्तादित्युक्तार्थे इत्यर्थः ।

‡ सुकः आगसत्वेनादेशप्रत्ययोरिति नियमात् (६५ पृ०) न षः

उपमानात्कर्म्मणः सुवन्तादाचारेऽर्थे क्यच् स्यात् । पुत्रमिवा-
चरति पुत्रीयति क्वातम् । विष्णूयति द्विजम् । अधिकरणा-
च्चेति वक्तव्यम् * । प्रासादीयति कुक्याभिचुः । कुटीयति
प्रासादे ।

कर्त्तुः क्यङ् सलोपश्च । ३ । १ । ११ ।

उपमानात्कर्त्तुः सुवन्तादाचारे क्यङ् वा (१२) स्यात् ।
सान्तस्य तु कर्त्तृवाचकस्य लोपो वा स्यात् । क्यङ् वेत्युक्तेः
पक्षे वाक्यम् । सान्तस्य लोपसु क्यङ्सन्नियोगशिष्टः । स च
व्यवस्थितः ।

“ओजसोऽप्सरसो नित्यमितरेषां विभाषया” ।

कृष्णइवाचरति कृष्णायते । ओजःशब्दो वृत्तिविषये
तद्वति । ओजायते । अप्सरायते । यशायते--यशस्यते ।
विदायते विद्वस्यते । तद्यते । मद्यते । अनेकार्थत्वे तु । युष्म-
द्यते । अस्मद्यते । क्यङ्प्रानिनोश्च (४००पृ०) । कुमारीवाचरति
कुमारायते । हरिणीवाचरति हरितायते । सुवीव सुवू-
यते । सपत्नीव-(१३) सपत्नायते-सपतीयते-सपत्नीयते ।

(१२) धातोः कर्म्मणः समानकर्त्तृकादिच्छायां वेत्यतो वेत्यनुवर्त्तते ।

(१३) सपत्नीवेति वितयसाधारणं वाक्यं सपत्नायते इति शत्रुपर्याया-
च्छार्ङ्गरवादि (२४१पृ०) ङीनन्तात् सपत्नशब्दात् क्यङि पुंवङ्गावेकत्-
सार्व्वेति (७५१पृ०) दीर्घे सिद्धम् । सपतीयते इति समानस्वाभि-
काभिधायिनोभाषितपुंस्त्वस्य, नित्यं सपत्न्यादिवृत्ति (२२४पृ०) नादेशे
नान्तत्वात् ङीप् ततः क्यङि पुंवङ्गावे च दीर्घः । सपत्नीयते इति
विवाहजन्यसंस्कारविशेषनिमित्तेन पतिशब्देन समासे नित्यस्त्रीत्वात्
न पुंवदिति भेदः ।

युवतिरिव युवायते । पट्टीमृद्व्याविव पट्टीमृद्वयते (१४) । न
 कोपधायाः (४०८४०) । पाचिकायते । आचारेऽवगल्भक्लीवहो-
 डेभ्यः (१५) क्विप् वा * । वाग्रहणात् कण्डपि । अवगल्भादयः
 पचाद्यजन्ताः । क्लिप्पन्नियोगेनानुदात्तत्वमनुनासिकत्वञ्च प्र-
 त्ययस्य प्रतिज्ञायते तेन तङ् । अवगल्भते । क्लीवते । होडते ।
 भूतपूर्वादयनेकाचआम् (७५०४०) एतद्वार्त्तिकारम्भसामर्थ्यात् ।
 न च अवगल्भते इत्यादिसिद्धिस्तत्फलम् केवलानामेवाचारेऽपि
 वृत्तिसम्भवात् धातूनामनेकार्थत्वात् । अवगल्भाच्चक्रे । होडा-
 चक्रे । वार्त्तिकेऽवेत्युपसर्गविशिष्टपाठात् केवलादुपसर्गान्तर-
 विशिष्टाच्च क्यङेवेति माधवादयः । तङ् नेति तूचितम् ।
 सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विप् वा वक्तव्यः * । पूर्ववार्त्तिकन्तु अनु-
 वन्धासङ्गार्थन्तत् क्विप् नूयते । प्रातिपदिकग्रहणादिह सुप-
 इति न सम्बध्यते तेन पदकार्यञ्च (१६) । कृष्णइवाचरति ।
 कृष्णति । अतो गुणइति (८८५०) श्रुत्या सह पररूपम् । अ-
 इवाचरति । अति । अतः । अन्ति । प्रत्ययग्रहणमपनीय
 अनेकाच (३५७४०४०) इत्युक्तेर्नाम् । औ । अतुः । उः ।
 द्वित्वम् । अतो गुणे (८८४०) । अतआदेरिति (३२६४०)
 दीर्घः । णल औ वृद्धिः । अतुसादिप् तु आतो लोप-
 इटि चेति (३६४४०) आलोपः । मालेवाचरति मालाति ।

(१४) पूर्वपदस्य क्यङपरत्वाभावाच्च पुंवत् ।

(१५) गल्भ धाट्ये क्लीष्ट आधाट्ये होड अनादरे इत्यर्थकधातुभ्यः
 पचाद्यच् ।

(१६) पदकार्यन्नेति तेन तनोतीति तत् सदवाचरति ततति त्वचमिवा-
 चरति त्वचतीत्यादौ जश्त्वकुत्वे नेत्यर्थः ।

लिङ्गविशिष्टपरिभाषया, एकादेशस्य (४६८०) पूर्वान्तत्वाद्वा
 क्तिप् । मालाञ्चकार । लङि । अमालात् । अत्र हलङ्गादि-
 (१११८०) लोपो न, डीसाहचर्यादापोऽपि सोरेव लोपविधा-
 नात् । इट्सकौ (७६५८००) । अमालासीत् । कविरिव
 कवयति । आशीर्लिङि । कवीयात् । सिचि वृद्धिरित्यत्र
 (७५०८०) धातोरित्यनुवर्त्यः ‡ धातुरेव यो धातुरितिव्याख्याना-
 न्नामधातोर्न वृद्धिरिति कैयटादयः । अकवयीत् । माध-
 वस्तु नामधातोरपि वृद्धिमिच्छति । अकवायीत् । विरिव
 वयति । विवाय । विव्यतुः । अवयीत्-अवायीत् । श्रीरिव
 अयति । शिश्राय । शिश्रियतुः । पितेव पितरति । आशिषि
 (७६३८००) रिङ् । पतिष्यात् । भूरिव । भवति । अत्र गति-
 स्येति, (७१६८०) भुवोवुगिति, (७६८०) भवतेरिति (७१०८०)
 च न भवति अभिव्यक्तत्वेन धातुपाठस्यस्यैव तत् ग्रहणात् ।
 अभावीत् । बुभाव । दुरिव । द्रवति । णिश्चीति (७६०८०) न
 चङ् । अद्रावीत् ।

अनुनासिकस्य क्तिभक्तोः कङिति । ई । ४ । १५ ।
 अनुनासिकान्तस्योपधाया दीर्घः स्यात् कौ भलादौ च
 कङिति । इदमिवाचरति इदामति । राजेव राजानति ।
 पय्या इव पयीनति । मयीनति । ऋभुञ्जीणति । द्यौरिव
 देवतीति माधवः । अत्र ऊठि द्यवतीत्युचितम् । कइव कति ।
 चकाविति हरदत्तः । माधवस्तु श्यल्लोपाविति (७६०८००) (१७)

‡ ऋतद्वातोरित्यतः (७१००८०) सूत्रादिति शेषः ।
 (१७) श्यल्लोपावियङ्यण्गुणवृद्धिर्दोर्ध्वस्यः पूर्वविप्रतिषेधेनेति वार्त्तकवच-
 नात् अतोलोपः सन्निहितत्वात् अनन्तरस्येति न्यायात् अकत्सार्ध-

वचनात् णलि वृद्धिं वाधित्वाऽतो लोपात् (उ५७८० सू०) चक
इति रूपमाह । खइव सखौ-सख । यत्तु खामास खाञ्चका
इति तदनाकरमेव (१८) ।

भृशादिभ्यो भुव्यच्चेर्लोपश्च हलः । ३ । १ । १२ ।
अभूततद्भावविषयेभ्यो भृशादिभ्यो भवत्यर्थः (१६) क्छङ् स्यात् ।
हृत्तन्तानामेषां लोपश्च । अभृशो भृशो भवति भृशायते ।
अच्चेरिति पर्युदासवत्ताद्भूततद्भाव इति लब्धम् तेनेह न क
दिवा भृशा भवन्ति । ये रातौ भृशाः नक्षत्रादयस्ते दिवा क
भवन्तीत्यर्थः । सुमनस् अस्य सलोपः । सुमनायते । चुरादौ
संग्राम युद्ध इति (उ१८०८०) पठ्यते तत्र संग्रामेति प्रातिपदि-
कम् (२०) तस्मात्तत्करोतीति (उ१८५८०) णिच् सिद्धः । तत्सन्नि-
योगेनानुबन्ध (२१) आसज्यते । युद्धे योऽयं ग्रामशब्दइत्युक्तेऽपि

धातुकेति (उ५१५०) दीर्घमेव बाधते न तु व्यवहितमपि अत आदेरिति
(उ६५०) दीर्घमपीति साधवाशब्दादनेन हरदत्तग्रन्थस्य विरोध इति । तत्त्वः ।
(१८) अनेकाच्त्वाभावादित्यर्थः अन्ये तु भाव्य प्रत्ययग्रहणमपनीयेत्युक्तेः
प्रत्ययान्ततया खामासेत्यादिरूपं युद्धमेवेत्याहुः ।
(१६) भुवीर्नि व्याचष्टे भवत्यर्थः । भृश शीघ्र मन्द पण्डित दुर्मनस् सुमनस्
उन्मनस् भृशादि ।

(२०) यसेराच् (उ३६२५०) इत्यौणादिकमनुप्रत्ययान्ततया सिद्धम् न तु धातु-
रिति शेषः प्रातिपदिकत्वादेव वक्ष्यमाणं ज्ञापकं संगच्छते इति भावः ।
(२१) अनुबन्ध इति मशब्दाकाराङ्गिनीठकारोऽनुबन्धइत्यर्थः तद्याच तेन
अतो गुणे इति (८८५०) पररूपं बोध्यम् । यदि तु मकारादका-
रोऽनुबन्धो न स्यात्तदा अससंग्रामतेत्यादौ णौ चङि उपधाह्रस्वः स्या-
दिति णिच्संयोगेनानुबन्धाकरणे अनुदात्तेत्त्वलक्षणस्यात्मनेपदस्या-
प्रत्यया परगामिफले आत्मनेपदं च न स्यादिति भावः ।

सामर्थ्यात्संग्रामशब्दे लब्धे विशिष्टपाठो ज्ञापयति उपसर्ग-
समानाकारं पूर्वपदन्धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते
पृथक् क्रियते इति । तेन मनःशब्दात्प्रागद् । स्वमनायत ।
उन्मनायते । उदमनायत । एवञ्चावागल्भत अवागल्भिते-
त्यादावप्यवेत्यस्य पृथकरणस्वोध्यम् । ज्ञापकञ्च सजातीयवि-
षयम् । तेन यतोपसर्गरूपं सकलं श्रूयते नत्वादेशेनाप-
हृतन्तैव पृथक्कृतिः । एवञ्च आ ऊढः ओढः स इवाचर्य
ओढायित्वा अत उन्मनाय्य अवगल्भ्येतिवन्न त्यप् ज्ञापकस्य
विशेषविषयत्वे षाष्ठवार्त्तिकन्तङ्गाप्यञ्च प्रमाणम् । तथाहि ।
उस्योमाङ्क्ष्वटः प्रतिषेधः * । उसि ओमाङोश्च परयोराटः
पररूपन्नेत्यर्थः । उस्मामैच्छत्-ओसीयत् (२२) । औङ्गा-
रीयत् । औढीयत् (२३) । आटश्चेति (११७४०) चशब्देन
पुनर्द्विविधाना (२४) दिदं सिद्धमिति षाष्ठे स्थितम् ।

(२२) उस्माशब्दात् क्यजन्ताल्लङि उपपदान्तादिभि (उ१७४०) आटः पर-
रूपे प्राप्ते उस्योमाङ्क्ष्विति (६।१।६०) वा० निषेधः । अर्थवत्य-
रिभाषा नेह प्रवर्त्तते, अपदान्तात् किं कीदृशेति भाष्ये प्रत्युदाहरणे
अनर्थकस्यापि उस्शब्दस्य ग्रहणात् ज्ञापकात् ।

(२३) औढीयदिति उपसर्गरूपं यत्वादेशेनापहृतं तत्रापि यदि पृथक्-
कृतिसिद्धा आङः परत्वाटा भाव्यमिति उस्योमाङ्क्ष्विति आङि पर-
रूपनिषेधो व्यर्थः स्यात् । तत्त्व० ।

(२४) चशब्दं प्रयुञ्जानः स्तवकारोऽपि ज्ञापकस्य विशेषविषयत्वमङ्गीचकार
इत्याह चशब्देनेति । अत्रेदं बोध्यं बङ्गलमेतन्निर्गन्तमिति (उ१८७४०)
बाङ्गलकात् अवधीरधातुधीरधातुश्चोहितस्तत्र अवधीरधातोरुहने
आवधोरिति कामधेनुप्रयोगः धीरधातुहने तु “इतीव धारामवधी-
र्येति” श्रीहर्षप्रयोग इति ।

लोहितादिडाज्भ्य क्यप् । ३ । १ । १३ ।

लोहितादिभ्यो डाजन्ताच्च भवत्यर्थे क्यप् स्यात् ।

वा क्यप् । १ । ३ । ६० ।

क्यपन्तात्परस्मैपदं वा स्यात् । लोहितायति । लोहितायते ।
अत्राचुरित्यनुवृत्त्याऽभूततद्भावविषयत्वं लब्धं तच्च लोहित-
शब्दस्यैव विशेषणम् नतु डाचोऽसम्भवात् । नाप्यादिशब्द-
ग्राह्याणां तस्य प्रत्याख्यानानात् । तथा च वार्त्तिकम् । लोहि-
तडाज्भ्यः क्यप्वचनं भृशादिष्वितराणीति * । नचैवङ्गाभ्य-
चइव क्यप्पोऽपि ककारः श्रूयेत उच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यम्
तस्यापि (२५) भाष्ये प्रत्याख्यानात् । पटपटायते । कभृक्षि-
योगं विनापीह डाच्, डाजन्तात् क्यप्पो विधानसामर्थ्यात् ।
यत्तु

लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वसुखानि च ।

मूर्च्छा निद्रा कृपा धूमाः करुणा नित्यचर्म्मणीति ॥

पठित्वा श्यामादिभ्योऽपि क्यपि पदद्वयमुदाहरन्ति तद्भा-
ष्यवार्त्तिकविरुद्धम् । तस्मात्तेभ्यः क्यङेव । श्यामायते ।
दुःखादयो वृत्तिविषये तद्वति वर्तन्ते । लिङ्गविशिष्टपरि-
भाषया लोहिनीशब्दादपि क्यप् । लोहिनीयति (२६)
लोहिनीयते ।

(२५) तस्यापि क्यप्ः ककारस्यापीत्यर्थस्तेन नः क्ये (उ२२०पृ०) क्यस्य

विभाषेति (उ२२१पृ०) सूत्रद्वये क्यप्पो न ग्रहणम् ।

(२६) लोहिनीयतीति क्यङि सति तङेव स्यात् क्यङ्मानिनोऽपि (उ४०७पृ०)

उं वङ्गावच्च स्यादिति भावः । तत्त्व० ।

कष्टाय क्रमणे । ३ । १ । १४ ।

चतुर्थ्यन्तात्कष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे क्यङ् (२७) स्यात् । कष्टाय क्रमते कष्टायते पापङ्गर्तुमुत्सहत इत्यर्थः । सत्कचक-
ष्टकच्छ्रगहनेभ्यः कखचिकीर्षायामिति वक्तव्यम् * । कख-
म्यापम् । सत्तादयो वृत्तिविषये पापार्थाः तेभ्यो द्वितीया-
न्तेभ्यः (२८) चिकीर्षायां क्यङ् । पापं चिकीर्षतीत्यस्वपद-
विग्रहः । सत्तायते । कक्षायते इत्यादि ।

कर्मणोरोमन्यतपोभ्यां वर्त्तिचरोः । ३ । १ । १५ ।

रोमन्यतपोभ्याङ्कर्मभ्यां (२६) क्रमेण वर्त्तनायाञ्चरणे चाथ
क्यङ् स्यात् । रोमन्यं वर्त्तयति रोमन्यायते । हनुचलन
इति वक्तव्यम् * । चर्वितस्याकष्य पुनश्चर्वण इत्यर्थः । नेह ।
कीटो रोमन्यं वर्त्तयति अपानप्रदेशान्निःसृतन्द्रयमिह
रोमन्य- तदश्नातीत्यर्थ इति कैयटः । वर्त्तुलङ्करोतीत्यर्थइति
न्यासकारहरदत्तौ । तपसः परस्मैपदञ्च * । तपश्चरति
तपस्यति ।

(२७) कष्टायेति क्यङेवेहानुवर्त्तते स्वरितत्वात् कष्टायेति निर्देशाच्चतुर्थ्यन्तं
लभ्यते क्रमणसत्ताहः वृत्तिसर्गतायनेष्विति (७२५०पृ०) क्रमेरात्मने-
पदविधायके सूत्रे सर्गशब्दस्योत्साहार्थकतायाः सर्वैः स्वीकारादत्रापि
तथार्थत्वौचित्यात् । कष्टं कच्छ्रं तच्च दुःखं न च दुःखं कर्तुमुत्साहः
संभवतीति तत्साधनं पापमिह संगृह्यते इत्याशयेनाह पापं कर्तुमिति ।

(२८) चिकीर्षायां द्वितीयान्तस्यैवान्वययोग्यत्वादाह द्वितीयान्तेभ्य इति ।

(२६) कर्मणोरोमन्यतपोभ्यां सामानाधिकरण्यात् प्रत्येकं संवन्नादेकव-

वाष्पोष्मभ्यामुदमने । ३ । १ । १६ ।

आभ्याङ्गर्भ्यां क्यङ् स्यात् । वाष्पमुदमति वाष्पायते ।
उष्मायते । फेनाच्चेति वाच्यम् • । फेनायते ।

शब्दवैरकलहाभ्यकारणमेघेभ्यः करणे । ३ । १ । १७ ।

एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात् । शब्दङ्करोति शब्दा-
यते । पक्षे तत्करोतीति (३१८५५०) णिजपीष्यत इति न्यासः ।
शब्दयति । सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च • । सुदिनायते ।

सुखादिभ्यः कर्तृ(३०)वेदनायाम् । ३ । १ । १८ ।

सुखादिभ्यः कर्मभ्यो वेदनायामर्थे क्यङ् स्याद्वेदनाकर्तुरेव
चेत्सुखादीनि स्युः । सुखं वेदयते सुखायते । कर्तृग्रहणङ्गिम्
परस्य सुखं वेदयते ।

नमोवरिवश्चिबः क्यच् । ३ । १ । १९ ।

करणे इत्यनुवृत्तेः क्रियाविशेषे पूजायां (३१) परिचर्याया-

चनमिति द्योतयन्नाह कर्मभ्यामिति सूत्रे वर्त्तीति श्यासंश्रयं (३४५२५०)
युचं बाधित्वा वृत्तेर्यन्तात् अनेनैव निपातनेन क्तिन् ।

(३०) कर्तृ इति लुप्तपठोक्तं पृथक्पदं विद चेतनाख्यानविवादेष्विति चौरा-
दिकस्य युचि निष्पन्नो वेदनाशब्दोज्ञानवाची तदपेक्षमेव कर्तृत्वं स
एव कर्त्ता सुखादिभिरन्वेति तदेतदाह वेदनाकर्तुरेवेति तथा च यन्निष्ठं
सुखं तद्विज्ञो ज्ञानकर्त्ता चेत्तत्र वाक्यमेव । आदिपदात् डः-
तत्पश्चतीनां ग्रहणम् ।

(३१) नमश्चादिशब्दसाहचर्यात् क्यच् क्रियाविशेषमेव द्योतयती-
त्याह पूजायामित्यादि चिबङ्गोङित्करणं तङ्घर्षम् ।

माच्ये च । नमस्यति देवान् पूजयतीत्यर्थः । वरिवस्यति
गुरुन् । शुश्रूषते इत्यर्थः चितीयते विस्मयते इत्यर्थः ।
विस्मापयते इत्यन्ये ।

पुच्छभाण्डर्चावराणिङ् । ३ । १ । २० ।

पुच्छादुदसने व्यसने (३२) पर्यसने च ० । विविधं विरुद्धं
वोत्चेपणं व्यसनम् । वि पुच्छयते । उत्पुच्छयते । परि-
पुच्छयते । भाण्डात्ममाचयने ० । सम्भाण्डयते । भाण्डानि
समा चिनोति राशीकरोतीत्यर्थः । समवभाण्डत । चीव
रादर्जने परिधाने च ० । सञ्जीवरयते भिक्षुः । चीवरा-
ण्यर्जयति परिधत्ते वेत्यर्थः ।

मुण्डमिश्रक्षलवणव्रतवस्त्रहलकलश्रुततस्ते
भ्यो णिच् । ३ । १ । २१ ।

कृजर्थे । मुण्डङ्करोति मुण्डयति । व्रताङ्गोजनतन्निवृत्त्योः * ।
प्रयः शूद्रान्नं वा व्रतयति । वस्त्रात्ममाच्छादने * । सं वस्त्रयति ।
हल्यादिभ्यो ग्रहणे ० । हलिकत्योरदन्तत्वञ्च (३३) निपात्यते ।
हलिं कलिं वा गृह्णाति । हलयति । कलयति । मङ्गलं हलिः ।
परत्वाद्बृद्धौ सत्यामपीष्ठवङ्गावेन (उ१८५५०) अगेव लुप्यते अतः (३४)

(३३) अत्रापि करण इत्यनुवर्तते क्रिया च विशेषरूपा तदाह पुच्छादि-
त्यादि वार्त्तिकम् ।

(३३) अयमेव निपातो वृद्धौ सत्यां टिलोप इत्यत्र ज्ञापकः ।

(३४) अतः अग्लोपित्वादित्यर्थः अन्यथा अदन्तत्वनिपातनाभावे ह्रस्वेर्बृद्धौ औ-
कारे सति टिलोपे अग्लोपित्वाभावात् सन्झावदीर्घौ स्यातामित्यर्थः ।

सन्वद्भावदीर्घौ न । अजहलत् । अचकलत् । कृतं
 गृह्णाति कृतयति (३५) । तूस्तानि विहन्ति वितूस्तयति ।
 तूस्तङ्केश इत्येके । जटीभृताः केशादित्यन्ते । पापमित्यपरे ।
 सुगुडादयः सत्यापप्राशेत्यत्रैव (उ० १०८०) पठितुं युक्ताः । प्राति-
 पदिकाद्वात्वर्थे (उ० ८५८०) इत्येव सिद्धे केषाञ्चिद्गुह्यं सापेक्षे-
 ष्योऽपि णिजर्थम् । सुगुडयति माणवकम् । मिश्रयत्यन्नम् ।
 लक्ष्णयति वस्त्रम् । लवणयति व्यञ्जनमिति । हलकलयोरद-
 न्तत्वार्यम् । सत्यस्य आपुगर्थम् (३६) । केषाञ्चित्, प्रपञ्चा-
 र्थम् । सत्यङ्करोत्याचष्टे वा सत्यापयति । अर्थवेदयोरप्यापुग्व-
 क्तव्यः । अर्थापयति । वेदापयति । पाशं विमुञ्चति विपाशयति
 रूपं पश्यति रूपयति । वीणयोपगायत्युप वीणयति । तूलेनानु-
 कुष्णात्यनु तूलयति तृणाग्रं तूलेनानुघट्टयतीत्यर्थः । श्लोकैरुप-
 स्तौति उपश्लोकयति सेनया अभियाति अभिप्रेषयति । उपस-
 र्गात् सुनोतीति (उ० १०८०) पः । अभ्यप्रेषयत् । प्राक्कितादिति
 (उ० ८८८०) पः । अभिपिप्रेषयिषति । स्थादिष्वभ्यासेन चेति
 (उ० १६८०) पः । लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति त्वच संवरणे ।
 घः (३७) । त्वचं गृह्णाति त्वचयति । चर्मणा सन्नहति ।
 सञ्चर्मायति । वर्णं गृह्णाति । वर्णयति । चूर्णैरवध्वंसते
 अवचूर्णयति । दृष्टवदित्यतिदेशात् (उ० ८५८०) पुंवद्भावा-
 दयः (३८) । एनीमाचष्टे एतयति । दरदमा-

(३५) कृतसुपकारं स्वीकरोतीत्यर्थः ।

(३६) सत्यापप्राशेत्यादिस्त्वर्थे (१०८०) सत्यापेति आपुग्विशिष्टगुह्यमापुग्वर्थ-

मित्याह सत्यस्येति ।

(३७) घ इति पुंस्त्रि संज्ञायामित्यनेन (उ० १५६८०) इति शेषः ।

(३८) आदिपदात् रभावटिलोपादयोप्राह्याः ।

चष्टे दारदयति (३६) । पृथुम् प्रथयति । वृद्धौ सत्यां पूर्ववत्
 टिलोपः । अपिप्रथत् (४०) अपप्रथत् । मृदुम् । मृदयति ।
 अमिन्नदत् । भृशं, कृशं, दृढम्, भृशयति, कृशयति, दृढयति ।
 अबभृशत् । अचक्रशत् । अददृढत् । परि वृढयति । पर्य-
 ववृढत् । ऊढिमाख्यत् । औजिढत् । ढत्वादीनामसिद्ध-
 त्वात् हृतिशब्दस्य द्वित्वम् पूर्वतासिद्धीयमद्वित्वे इति त्वनि-
 त्यमित्युक्तम् (३७५) । ढि इत्यस्य द्वित्वमित्यन्ये । औडिढत् ।
 ऊढिमाख्यत् । औजढत् (४१) । औडढत् । ओः पुयण्जीति
 (३८६५) वर्गप्रत्याहारजग्रहो लिङ्गम् द्वित्वे कार्यं णावच-
 आदेशो नेति ऊ-मनावुक्तम् (३८३५) । प्रकृत्यैकाच् (७०३५) ।
 वृद्धिपुको । स्वापयति । त्वां मां वाचष्टे त्वापयति मापयति ।
 मपर्यन्तस्य त्वमौ (४२) । पररूपात्पूर्वं नित्यत्वाट्टिलोपः ।
 वृद्धिः पुक् । त्वादयति मादयतीति तु न्याय्यम् अन्तरङ्गत्वा-
 त्पररूपे कृते प्रकृत्यैकाजिति प्रकृतिभावात् । न च प्रकृति-
 भावो भाष्ये प्रत्याख्यात इति अमित्यम् भाष्यस्य प्रेष्ठाद्युदा-
 हरणविशेषेऽन्यथासिद्धि (४३) परत्वात् । युवामावां वा-

(३६) दरदोऽपत्यं दारदौ द्वान्मगधेत्यण् (५०६५) तस्य स्त्रियाम् अतश्चेति
 (५२५५) लुकि दरदमाचष्टे इत्युक्तं तत्र पुंवङ्गादि दरदयतीति ।
 (४०) रञ्जतो हलादेरिति (६५३५) रभावः । वृद्धौ सत्यां टिलोपेऽनग्लोपि-
 त्वात् सन्वङ्गावे सत्यतः (३६१५) इतीत्वं वृद्धेः पूर्वं टिलोमे तु अग्लो-
 पित्वात् तदभाव इति भेदात् पदद्वयं तदः अपिप्रथदित्यादि ।
 (४१) इह टिलोमे सति णिच्सहितत्वात् पञ्चादभ्यासेऽकारो दुर्लभ
 इत्यत आह ओः पुयण्जीति अच आदेशः लोपालोपरूप इत्यर्थः ।
 (४२) त्वामाविति प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति सूत्रेणेति (५६८५) शेषः ।
 (४३) प्रस्थाद्यादेशविधायकस्य प्रियस्थिरादिशास्त्रस्य (७०३५) अमिद्धवदत्वा-

युष्मयति (४४) । अस्मयति । खानमाचष्टे शावयति । नस्त-
 द्वित इति (३३४८०) टिलोपः । प्रकृतिभावस्तु न, येन नाप्राप्तन्यायेन
 टेरिति (६५२८०) अस्यैव बाधकोहि (४५) सः । भवात्सम्प्रसार-
 णम् । अन्ये तु । नस्तद्वितइति नेहातिदिश्यते इठनि तस्या-
 दृष्टत्वात् । वृत्तिष्ठइत्यादौ परत्वात् टेरित्यस्यैव प्रवृत्ते-
 स्तेन शुनयतीति रूपमाहुः । विदांसमाचष्टे विद्वयति ।
 अङ्गवृत्तपरिभाषया (१८०८००) सम्प्रसारणं नेत्येके । सम्प्र-
 सारणे वृद्धावावादेशे च विदावयतीत्यन्ये । नित्यत्वाद्विलोपा-
 त्प्राक् सम्प्रसारणम् अन्तरङ्गत्वात्पूर्वरूपं, टिलोपः । विद-
 यति इत्यपरे । उदञ्चमाचष्टे उदीचयति (४६) । उदैचि-
 चत् । प्रत्यञ्चम् प्रतीचयति (४७) । प्रत्यचिचत् । इकोऽ-
 सवर्ण इति (७५२८०) प्रकृतिभावपक्षे । प्रतिअचिचत् ।

भात् (७११८०) इत्यसिद्धवद्भावेन प्रस्थादावकारोच्चारणसामर्थ्येन वा
 तद्विषयकमेव प्रकृतिभावप्रत्याख्यानमिति बोध्यम् ।
 (४४) युष्मयतीति द्वयोरुक्तौ युवावाविति (१६६८०) तु नेह प्रवर्तते विभक्ति-
 परत्वाभावात् विभक्तौच लुका लुप्तत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेरतएव प्रत्य-
 योत्तरपदयो (५६८८०) सेत्येकवचने पृथक्स्वरारम्भः । प्रागादेशस्तु
 विधीन् वहिर्ङ्गो लुग् बाधते इति न्यायात् न भवति ।
 (४५) यत् यत् प्रकृत्यैकाजित्यस्य प्रवृत्तत्वात् टेरित्यस्य प्रवृत्तिर्न तु नस्तद्वित
 इत्यस्य सृजिष्ठइत्यादौ तस्याप्रवृत्तेरिति भावः । तत्त्व० ।
 (४६) उपसर्गं पृथक्कृत्य अच्शब्दादेव णिजिति प्रकृत्यैकाजितिप्रवृत्तेर्न
 टिलोप इति बोध्यम् उद ईदिति (१८१८०) ईत्त्वम् चङि द्विर्वचनेऽ-
 चीति (७२४) णिलोपस्य निषेधात् चिशब्दस्य द्वित्वम् ।
 (४७) प्रतीचयतीत्यादौ अचः (१७६८०) इत्यल्लोपे चाविति (१७६८०) पूर्वस्य
 दोषः चङि तु चिशब्दात् प्रागटि पूर्वं यण् ।

सम्यञ्चमाचष्टे समीचयति । सम्यचिचत्-समिञ्चिचत् ।
तिर्यञ्चमाचष्टे तिराययति । अञ्चेष्टिलोपेनापहारेऽपि बहि-
रङ्गत्वेनासिद्धत्वात्तिरसस्तिरिः (१८१४०) । असिद्धवदत्वेति
(११४०) चिणो (४८) लुङ्न्यायेन प्रथमं टिलोपोऽसिद्धः अतः
पुनटिलोपो न, अङ्गत्तपरिभाषया वा । चङ्गलोपित्वा (४९)
दुपधाहस्यो न । अतितिरायत् । सध्राञ्चमाचष्टे सध्रा-
ययति । अससध्रायत् । विष्वद्राञ्चम्-अविष्वद्रायत् ।
देवद्राञ्चम् (५०) अदिदेवद्रायत् । अदद्राञ्चम् आददद्रा-
यत् । अदमुयञ्चम् अदमुञ्च ययति । आददमुयायत् । अमुसु-
यचम्, अमुसुञ्चाययति । चङ् । आमुसुञ्चायत् । भुवम्
भावयति । अजीभवत् । भुवम्-अबुभवत् । अयम्-अशि-
अयत् । गाम्-अजगवत् । रायम्-अरीरयत् । नावम्-अनू-
वत् । स्वश्चम्-स्वाशश्चत् । स्वः-अव्ययानां भमाते टिलोपः ।
स्वयति । असस्वत्-असिस्वत् (५१) । वङ्गन् भावयति (५२) ।

(४८) यथा अपाचितरामित्यत्र चिणः परस्व तदस्य लुकि पुनस्तरप्-
प्रत्ययतकारस्य लुक् न भवति प्रथमलुकोऽसिद्धत्वेन व्यवधानात्तथा
पुनटिलोपो नेति तिर्यादेशस्येकारस्य लोपो नेत्यर्थः ।

(४९) अनग्लोपिनोऽपि अग्लोपित्वस्वीकारादित्यर्थः ।

(५०) देवद्राञ्चमिति वाक्ये आख्यानात् कृतस्तदाचष्टे (३१८५४०) इत्यादि-
वार्तिकेन कारकस्य पृथक्करणप्रसक्तिर्नास्ति यत्वाख्येने क्त श्रूयते
तत्रैव तत्प्रवृत्तेः कलु गिति सन्नियोगशिष्टत्वात् ।

(५१) अनग्लोपिन्यङ्गलोपित्वाभ्युपगमेऽपि अङ्गहलादेशेऽजादेशो नास्तीति
नते णिच्सहितस्यैव द्वित्वमित्याशयेनाह अस्मिदिति ।

(५२) वङ्गोर्लोपो भू च वङ्गोरितीदृशि (७०३४०) भूभावस्तदङ्गावाङ्गभावः ।
इष्टवदित्यत्र इष्टनोव इष्टवदिति (३६५१४००) सप्तस्यन्तादितिः तेन इष्टनि

बहयतीत्यन्ये (५३) । सन्विणम् । सजयति । संज्ञापूव्वक-
त्वान्न वृद्धिः । श्रीमतीं श्रीमन्तं वा अययति । अशिश्रयत् ।
पयस्विनीम्-पयसयति । इह टिलोपो न तदपवादस्य लृकः
(५४) प्रवृत्तत्वात् । स्थलम् स्थवयति । दूरम् दवयति । कथ-
न्तर्हि “दूरयत्यवनते विवस्वतीति” । दूरमतति अयते वा
दूरात् दूरातं कुर्वतीत्यर्थः । युवानम् । युवयति कनयति ।
युवाल्पयोरिति (७०४४) वा कन् । अन्तिकम्-नेदयति ।
वाढम्-साधयति । प्रशस्यम्-प्रशस्ययति । इह, अज्यौ न
उपसर्गस्य ष्यक्कृतेः । वृद्धम् ज्यापयति-वर्षयति (५५) ।
प्रियम्-प्रापयति । स्थिरम्-स्थापयति । स्फिरम्-स्फापयति ।
उरुम्-वरयति-वारयति (५६) । वज्रलम् बंहयति । गुरुम्
गरयति । तपम्-तपयति । दीर्घम्-द्राघयति । वृन्दारकम्-
वृन्दयति ।

इति नामधातुप्रक्रिया ।

परं यत् कार्यं तदेव न तु इष्टनः स्थाने यत् कार्यं तदपि तेन
णिचः स्थाने यिङागमो (७०३४० सू०) नेति बोध्यम् ।

(५३) यिङभावे तत्तद्वियोगशिष्टस्य भूभावस्याप्यभाव इत्यन्येषामाशयः ।

(५४) विन्मतोरिति (७०४४) लुकोपवादत्वेन बाधकतया पूर्वं प्रवृत्तत्वादित्यर्थः ।

(५५) वृद्धस्य चेति (७०३४०) ज्यादेशः प्रियस्मिरेतिवर्षादेशेन (७०३४०) सह

विकल्पाते इत्याशयेनोदाहरति वर्षयतीति ।

(५६) वरादेशे कृते संज्ञापूव्वकविधेरनित्यत्वात् वाज्रलकादा विकल्पेनोप-
धावृद्धिः ।

कण्डादिभ्यो यक् । ३ । १ । २७ ।

एभ्यो धातुभ्यो नित्यं (१) यक् स्यात् स्वार्यै । धातुभ्यः किम् प्रातिपदिकेभ्यो मा भूत् द्विधा (२) हि कण्डादयः धातवः प्रातिपदिकानि च । कण्डून् गात्रविघर्षणे । कण्डूयति कण्डूयते । मन्तु अपराधे । रोषइत्येके । मन्तूयति । चन्द्रसु जितमाह । मन्तूयते । वल्गु पूजामाधुर्ययोः । वल्गूयति । असु उपतापे । अस् अस्तून् इत्येके । अस्यति । असूयति असूयते । लेट् लोट् धौर्त्ये पूर्वभावे स्वप्ने च । दीप्तावित्येके । लेयति । लेटिता । लोयति । लोटिता । लेला दीप्तौ । इरस् इरज् इरञ् ईर्ष्यायाम् इरस्यति । इरज्यति । हलि चेति (१५७८०) दीर्घः । ईर्यति ईर्यते । उषस् प्रभातीभावे । वेद धौर्त्ये स्वप्ने च । मेघा आशुग्रहणे । मेघायति कुषुभ क्षेपे । कुषुभ्यति । मगध परिवेष्टने । नीचदास्ये इत्यन्ये

(१) कण्डादीनां नामधातुत्वाभावेन नामधातुन् समाप्यं पृथगेव कण्डादिभ्यः प्रत्ययविधानार्थोयमारम्भः । धातोरेकाचइत्यतः (उ२०६८०) धातोरित्यनुवर्त्तते वेति निवृत्तमन्यथा कण्डवतीत्यनिरप्रयोगः पक्षे स्यादित्याशयेनाह धातोर्नित्यमिति ।

(२) द्विधेति यकः कित्त्वेन धातवः, दीर्घपाठेन च प्रातिपदिकानीत्यर्थस्तथाहि कण्डादयो यदि धातवएव स्युस्सर्हि ह्रस्वपाठेऽपि यकि परे अकित्सर्वधातुकयोरिति (उ५१८०) दीर्घसम्भवात् दीर्घपाठो व्यर्थः स्यात् प्रातिपदिकमात्रत्वे प्रातिपदिकानां गुणाप्रसक्तेर्यकः कित्त्वं व्यर्थं स्यादत उभयसामञ्जसाय वैविध्यम् । तदुक्तं भाष्ये ।

धातुप्रकरणाद्भातुः कस्य चासञ्जनादपि ।

आह चायमिदं दीर्घमन्ये धातुर्विभाषित इति ॥

तन्तस् पम्पस् दुःखे । सुख दुःख तत्क्रियायाम् । सुख्यति ।
 दुःख्यति । सुखं दुःखञ्चानुभवतीत्यर्थः । सपर पूजायाम् ।
 आरर आराकर्म्मणि । भिषज् चिकित्सायाम् । भिषण् उपसे-
 वायाम् । इषुध शरधारणे चरण वरण गतौ चुरण चौर्थे
 तुरण त्वरायाम् । भुरण धारणपोषणयोः । गद्गद् वाक्स्व
 लने । एला केला खेला विलासे । इलेत्यन्ये । लेखा ख्यलने
 च । अदन्तोऽयमित्यन्ये । लेख्यति । लिट् अलंकुत्सनयोः ।
 लिद्यति । लाट् जीवने । हृणीङ् रोषणे लज्जायाञ्च
 महीङ् पूजायाम् । महीयते पूजां लभत इत्यर्थः । रेखा
 ग्लाघासादनयोः । द्रवस् परितापपरिचरणयोः । तिरस्
 अन्तर्हो । अगद् नीरोगत्वे । उरस् वलार्थः । उरस्यति
 वलवान् भवतीत्यर्थः । तरण गतौ । पयस् प्रसृतौ (३) ।
 संभूयस् प्रभूतभावे (४) । अस्वर सस्वर सम्भरणे । आकृति
 गणोऽयम् (५) ।

इति कण्डूादयः ।

(३) प्रसृतिरत्र परिमाणविशेषः ।

(४) प्रभूतभावे वृद्धये इत्यर्थः नेह संशङ्क्य पृथक् कृतिर्यत्र प्रातिपदि-
 काङ्गातुसंज्ञाप्रयोजकप्रत्ययविधानं तत्रैवोपसर्गस्य पृथक्कृतः स्त्रीकारादे-
 तस्य च स्त्रीधातुत्वादनः असंभूयसीदित्येव रूपम् ।

(५) आकृतिगण इति तेन डवसुङ् संदीपने इत्यादि सिद्धमतः समिधाग्निं
 डवस्यत इत्यादि साधु । अत्यत्र नमस् मनस् अवापइत्यादयोऽप्यत्र पठिताः ।

कण्डूयतेः सन् सन्त्यङोरिति (उ१०१४०) प्रथमस्यैकाचो (उ६४०सू०)
द्वित्वे प्राप्ते (१) । कण्डादेस्तृतीयस्येति वाच्यम् * । कण्डूयि-
यिषति । क्यजन्तात्सन् । यथेष्टन्नामघातुषु । आद्यानान्तया-
णामन्यतमस्य द्वित्वमित्यर्थः । पुपुत्वीयिषति पुतित्रीयिषति
पुतीयिषति । अजादेस्त्याद्येतरस्य । अशिषीयिषति अशी-
यिषति । नदराणां संयुक्तानामचः परस्यैव द्वित्वनिशेधः ।
इन्द्रीयतेः सन् । द्रीशब्दयिशब्दयोरन्यतरस्य द्वित्वम् । इन्दिद्रि-
यिषति इन्द्रीयिषति । चिचन्द्रीयिषति चन्दिद्रीयिषति
चन्द्रीयिषति । प्रियमाख्यातुमाचक्षाणं प्रेरयितुं
वेच्छति । पिप्रापयिषति प्रापिषति । प्रापयिषति ।
उरुम्-विवारयिषति वारिरयिषति वारयिषति । वाढम्-
सिसाधयिषतीत्यादि रूपत्रयम् । षत्वन्तु नास्ति (२) । यङ्सन्
ग्यन्तात्सन् । बोभूयिषति । यङ्णिच्सन्नन्ताणिच् ।
बोभूयिषतीत्यादि (३) ।

इति प्रत्ययमाला ।

(१) प्रथमस्येति अजादेस्तु द्वितीयस्य (उ६४०सू०) द्वित्वे प्राप्ते इत्यपि बोध्यम् ।

(२) षत्वं तु नास्तीति आदेशावयवत्वाभावात् आदेशप्रत्यययोरिति (६५४०)
सूत्रे प्रत्ययस्यैवावयवग्रहणात् ।

(३) इह यङ्निमित्ते द्वित्वे कृते सन्निमित्तं द्वित्वन्तु न लिटि धातोरनभ्या-
सस्येति (उ६४०) अनभ्यासस्येति निषेधात् ।

अनुदात्तङित आत्मनेपदम् (उ४८०) आस्ते । शेते ।

भावकर्मणोः (१) । १ । ३ । १३ ।

वभूवे । अनु-वभूवे ।

कर्त्तरि कर्मव्यतिहारे । १ । ३ । १४ ।

क्रियाविनिमये द्योत्ये कर्त्तर्यात्मनेपदं स्यात् । व्यति-लुनीते ।
(उ१२२८०) अन्यस्य योग्यं लवनं (२) करोतीत्यर्थः । अमसोरित्य-
ल्लोपः । व्यति-स्ते । व्यति-घाते । व्यति-घते । तासस्योरिति
(उ१३८०) सलोपः । व्यति-से (३) । धि च (उ२७८०) । व्यति-
ध्वे । हएति (उ२७ ८०) व्यति-हे । व्यत्यसै । व्यत्यास्त । व्यति-
पीत । व्यति-राते । व्यति-भाते । व्यति-वभे ।

न गतिहिंसार्थेभ्यः (४) । १ । ३ । १५ ।

व्यति-गच्छन्ति । व्यति-घ्नन्ति । प्रतिषेधे हसादीनामुपसं-
ख्यानम् * । हसादयो हसप्रकाराः शब्दक्रियाः । व्यति-
हसन्ति । व्यति-जल्पन्ति । हरतेरप्रतिषेधः * । सम्प्र-हरन्ते
राजानः ।

(१) भावे कर्मणि च विहितलकारस्यात्मनेपदं स्यादिति सूत्रार्थः ।

(२) यद्यस्य न योग्यं तस्य तत्करणं कर्म व्यतिहार तथाच शूद्रस्य योग्यं
शस्यादिलवनं ब्राह्मणः करोतीत्यर्थः परस्परकरणमपि व्यतिहारः
संप्रहरन्ते राजान इत्यादिप्रयोगात् ।

(३) व्यति-से इत्यत्र उपसर्गप्रादुर्भ्यामिति (उ१२२८०) न घत्वं सकारस्यास्यव-
यवत्वाभावात् आदेशप्रत्यययोरिति (उ८५८०) घत्वमपि न, सात्वदाद्यो-
रिति (उ७३०८०) निषेधादेकदेशविकृतन्यायेन सेइति प्रत्ययभावस्यापोह-
पदत्वात् ।

(४) कर्मव्यतिहारे यदात्मनेपदं तस्य निषेधः अर्थग्रहणसामर्थ्यात्त्ये
शब्दान्तरमनपेक्ष्य गतिहिंसयोर्वर्त्तन्ते तएवेह गृह्यन्ते ।

इतरेतरान्योन्योपपदाच्च । १ । ३ । १६ ।

परस्पररोपपदाच्चेति वक्तव्यम् * । इतरेतरस्यान्योन्यस्य पर-
स्परस्य वा व्यति-लुनन्ति ।

नेत्रिणः । १ । ३ । १७ ।

नि-विशते ।

परिव्यवेक्ष्यः क्रियः । १ । ३ । १८ ।

अकर्तृभिप्रायार्थमिदम् । परि-क्रीणीते । वि-क्रीणीते ।
अव-क्रीणीते ।

विपराभ्याञ्जेः । १ । ३ । १९ ।

वि-जयते । परा-जयते ।

आङोऽनास्यविहरणे । १ । ३ । २० ।

आङ्पूर्वाद्ददातेर्मुखविकसनादन्यत्तार्थे (५) वर्तमानादात्म-
नेपदं स्यात् । विद्यामा-दत्ते । अनास्येति किम् । मुखं
व्या-ददाति । आस्यग्रहणमविवक्षितम् । विपादिकां व्या-
ददाति । “पादस्फोटो विपादिका” । नदी कूलं व्या-ददाति ।
पराङ्कर्माकान्न निषेधः * । व्या-ददते पिपीलिकाः पत-

क्रीडोऽनुसम्परिभ्यञ्च । १ । ३ । २१ ।

(५) ददातेरुभयपदित्वेन अकर्तृभिप्राये आत्मनेपदार्थं स्वरम् “व्या दत्ते विह-
गपतिर्मुखं स्वकीयमिति” प्रयोगस्तु कर्तृभिप्रायफलविवक्षणात् ।

ङ्गस्य मुखम् । चादाङः । अनु-क्रीडते । सं-क्रीडते । परि-
 क्रीडते । आ-क्रीडते । अनोः कर्म्मप्रवचनीयान्न उपसर्गेण
 समा साहचर्यात् । माणवकमनु क्रीडति तेन सहेत्यर्थः ।
 तृतीयार्थं (२६४४) इत्यनोः कर्म्मप्रवचनीयत्वम् । समोऽकू-
 जने * । सं-क्रीडते । कूजने तु । सं-क्रीडति चक्रम् । आगमेः
 चमायाम् * । गयन्त्येदं ग्रहणम् । आ-गमयस्व तावत्
 मा त्वरिष्ठादित्यर्थः । शिञ्चेर्जिज्ञासायाम् * । धनुषि शिञ्चते ।
 धनुर्विषये ज्ञाने शक्तो (६) भवितुमिच्छतीत्यर्थः । आशिषि
 नाथः * । आशिष्येवेति नियमार्थं (७) वार्त्तिकमित्युक्तम्
 (उ३२४०) । सर्पिषो नाथते । सर्पिर्मे स्यादित्याशास्तइत्यर्थः ।
 कथं “नाथसे किमु पतिन्न भूयतामिति” नाथसे इति पाठ्यम् ।
 हरतेर्गतताच्छील्ये * । गतस्प्रकारः । पैटकमश्वा अनु-हरन्ते
 मातृकङ्गावः, पितुर्मातुश्च गतस्प्रकारं सततस्परिशीलयन्ती-
 त्यर्थः । ताच्छील्ये किम् मातुरनु-हरति (८) । किरतेर्हर्ष-
 जीविकाकुलायकरणेषु वाच्यम् * । हर्षादयो विषयाः तत्र
 हर्षो विक्षेपस्य कारणम् इतरे फले ।

अपाञ्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने । ६ । १ । १४२ ।

अपात्किरतेः सुट् स्यात् । सुडपि हर्षादिष्वेव वक्तव्यः * ।

(६) शिञ्चेर्जिज्ञासायामित्यत्र शिञ्च विद्योपादाने (उ७१४०) इत्यस्य न ग्रहणं
 तस्यानुदात्तेच्चादात्मनेपदसिद्धेः किन्तु शकः सन्नन्त्येति ध्वनयन्
 व्याचष्टे धनुर्विषये ज्ञाने शक्तो भवितुमिच्छतीति ।

(७) अनुदात्तेत्वेनैवात्मनेपदसिद्धेर्नियमार्थमित्यर्थः अनुदात्तेत्वेन अनुदात्तेतश्च
 हलादेरिति (उ३७१५) युच् प्रत्ययार्थं तेन नाथनइति सिद्धम् ।

(८) मातुरनु-हरतीत्यत्र सादृश्यभावं विवक्षितं न तु प्रकारताच्छील्यम् ।

अप-स्फिरते वृषो हृष्टः, कुक्कुटो भक्षार्थी, श्वा आश्रयार्थी च ।
हर्षादिष्विति किम् । अप-किरति कुसुमम् । इह तड्सुटौ
न । हर्षादिमात्रविवक्षायां यद्यपि तड् प्राप्तस्तथापि सुड-
भावे नेष्यते इत्याहुः । गजोऽप-किरति (६) । आङि
नुप्रच्छरोः * । आ-नुते । आ-पृच्छते । शपउपालम्भे * ।
आक्रोशार्थात् स्फिरितेतः कर्तृगेऽपि फले शपथरूपेऽर्थे आत्म-
नेपदं वक्तव्यमित्यर्थः । कृष्णाय शपते ।

समवप्रविभ्यः स्थः । १ । ३ । २२ ।

सन्तिष्ठते । स्थाघोरिञ्च (७१००४०) । समस्थित । समस्थि
षाताम् । समस्थिषत । अव-तिष्ठते । प्र-तिष्ठते । वि-
तिष्ठते । आङः प्रतिज्ञायामुपसंख्यानम् * । शब्दन्नित्यमा-
तिष्ठते नित्यत्वेन प्रतिजानीते इत्यर्थः ।

प्रकाशनस्थेयाख्यायोश्च (१०) । १ । ३ । २३ ।

गोपी कृष्णाय तिष्ठते आश्रयप्रकाशयतीत्यर्थः । “संशय-
कर्षादिषु तिष्ठते यः” कर्षादीन्निर्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः ।

उदोऽनूद्भूकर्मणि (११) । १ । ३ । २४ ।

(६) गजोऽपकिरतीत्यत्र हर्षे सत्यपि आलेखनाभावान्न सुट् नातस्त-
डित्यर्थः ।

(१०) प्रकाशनं ज्ञापनं स्थेयोविवादपदनिर्णयता ‘स्थेयोविवादस्थानस्य निर्णेतारि
पुरोहिते’ इतिभेदित्युक्तेः ।

(११) ऊर्ध्वदेशसंयोगानुकूलं यत्कर्म तदूद्भूकर्म तदन्यस्मिन्नित्यर्थः स्थित्व-

सुक्तावुत्तिष्ठते । अनूर्ध्वेति किम् । पीठादुत्तिष्ठति । ईहा-
यामेव । नेह । ग्रामाच्छतसुत्तिष्ठति ।

उपान्मन्त्रकरणे । १ । ३ । २५ ।

आग्नेव्याग्नीध्रमुप तिष्ठते (१२) । मन्त्रकरणे किम् भर्त्तारमु-
पतिष्ठति यौवनेन । उपाद्देवपूजासङ्गतिकरणमित्करणपथि-
ष्विति वाच्यम् * । आदित्यमुप-तिष्ठते । कथन्तर्हि “स्तुलं
स्तुतिभिरर्घ्याभिरुप-तस्थे सरस्वतीति” देवतात्वारोपात् वृषस्य
देवतांशत्वाद्वा । गङ्गा यमुनारूप-तिष्ठते उपस्तिष्यतीत्यर्थः ।
रथिकानुप-तिष्ठते मित्रीकरोतीत्यर्थः । पत्न्याः सुप्तमुप-
तिष्ठते प्राप्नोतीत्यर्थः । वा लिप्सायामिति वक्तव्यम् * ।
भिक्षुकः प्रभुमुप-तिष्ठते उप-तिष्ठति वा लिप्सया उप-गच्छ-
तीत्यर्थः ।

अकर्मकाच्च । १ । ३ । २६ ।

उपात्तिष्ठतेरकर्मकादात्मनेपदं स्यात् । भोजनकाले उप-ति-
ष्ठते सन्निहितो भवतीत्यर्थः ।

उद्दिभ्यां तपः । १ । ३ । २७ ।

सुवर्त्तते यद्यपि अनूर्ध्वे इत्युक्तेऽप्यनूर्ध्वक्रियायां वर्त्तमानादुत्पूर्वा-
न्तिष्ठतेरात्मनेपदं स्यादित्यर्थो लभ्यते तथापि परिस्पन्दात्मककर्म-
बोधनाय कर्मपदमित्याह ईहायामेवेति इच्छापूर्विका चेष्टा ईहा
सा च ग्रामाच्छतसुत्तिष्ठतीत्यादौ नास्तीति न तद् ।

(१२) यत्र मन्त्रकरणिका स्तुतिस्तत्र वर्त्तमानादित्यर्थः आग्नेया अग्नि-
देवताकया अग्नीध्रमग्निभेदम् ।

अकर्मकादित्येव । उत्तपते । वि-तपते दीप्यतइत्यर्थः ।
स्वाङ्गकर्मकाच्चेति (१३) वक्तव्यम् । स्वमङ्गं स्वाङ्गन्तु अङ्ग-
वमिति (२३४४) परिभाषितम् । उत्तपते वि-तपते पाणिम् ।
नेह । सुवर्त्ममुत्तपति सन्तापयति वि-लाययति वेत्यर्थः । चैत्रो
मैत्रस्य पाणिमुत्तपति सन्तापयतीत्यर्थः ।

आङो यमहनः । १ । ३ । २८ ।

आ-यच्छते । आ-हते । अकर्मकात् स्वाङ्गकर्मकादित्येव ।
नेह । परस्य शिरआ-हन्ति । कथन्तर्हि 'आ-जघ्ने विषम-
विलोचनस्य वच्, इति भारविः "आ-हध्वं मा रघूत्तममिति"
भट्टिश्च प्रमादएवायमिति भागवन्तिः । प्राप्य (१४) इत्य-
ध्याहारो वा । ल्यब्लोपे पञ्चमीति (२८८४) तु ल्यबन्तं विनैव
तदर्थवर्गतिर्यत तद्विषयम् । भेत्तुमित्यादितुमुन्नन्ताध्याहारो
वास्तु । समीपमेत्येति वा (१५) ।

आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । २ । ४ । ४४ ।

हनो वधादेशो वा लुङि आत्मनेपदेषु परेषु । आवधिष्ट ।
आवधिषाताम् ।

हनः सिच् । १ । २ । १४ ।

-
- (१३) स्वाङ्गकर्मकाच्चेति चकारेणाकर्मकस्य संप्रहस्तेन उत्तपते वि-तपते ।
(१४) प्राप्येति तथाच हन्तेरकर्मकत्वात् आ-जघ्ने इत्यादावात्मनेपदसिद्धिः ।
(१५) समीपमेत्येति स्वकीयमेव वच्आजघ्ने मल्लइव सन्तोषातिशयादास्फो-
टनं चकारेत्यर्थः ।

कित्यात् । अनुनासिकलोपः (उ११०ष्ट०छ०) । आहत । आह-
साताम् । आहसत ।

यमो गन्धने । १ । २ । १५ ।

सिच कित्यात् । गन्धनं सूचनं परदोषाविष्करणम् । उदा-
यत । गन्धने किम् उदायंस्त पादम् आकटवानित्यर्थः ।

समोगम्यृच्छिभ्याम् (१६) । १ । ३ । २६ ।

अकर्मकाभ्यामित्येव । सङ्गच्छते ।

वा गमः । १ । २ । १३ ।

गमः परौ कलादी लिङ्सिचौ वा कितौ स्तः । सङ्ग सीष्ट-
सङ्गंसीष्ट । समगत-समगंस्त । समच्छते । अकर्मकाभ्यां
किम् ग्रामं सङ्गच्छति । विदिष्टच्छिस्वरतीनामुपसंख्यानम् * ।
वेत्तेरेव ग्रहणम् । सं-वित्ते । सं-विदाते ।

वेत्तेर्विभाषा । ७ । १ । ७ ।

वेत्तेः परस्य भादेशस्यातोरुडागमो वा स्यात् । सं-विदूते
सं-विदते । सम्यच्छते । सं-स्वरते । अर्त्तिमुदृशिभ्यश्चेति
वक्तव्यम् * । अर्त्तीति द्वयोर्ग्रहणम् अङ्घ्रिधौ त्वियत्तेरेवे-
त्युक्तम् (उ६७ष्ट०) । मा समत । मा समघाताम् । मा समघतेति ।

(१६) समोगम्यृच्छिप्रच्छिस्वरर्त्तिविदिभ्य इति वृत्तिस्थपाठमुपेक्ष्य भाष्यस्य
पाठमनुसरति समो गम्यृच्छिभ्यामिति । सङ्गच्छते सङ्गतो भवती-
त्यर्थः । तत्त्व०

समार्त । समार्पाताम् । समार्पतेति च भ्रादेः । इयत्तेसु मा
समरत । मा समरेताम् । मा समरन्त । समारत ।
समारेताम् । समारन्तेति च । सं—शृणुते । सम्पश्यते ।
अकर्म्मकादित्येव । अतएव “रक्षांसीतिपुरापि संशृणुमहे”
इति मुरारिप्रयोगः प्रामादिक इत्याहुः । अध्याहारो वा
इति कथयद्वा इति । अथास्मिन्नकर्म्मकाधिकारे हनिगत्या-
दीनां कथमकर्म्म कतेति चेत् । शृणु ।

“धातोर्र्थान्तरे वृत्तेर्द्धात्वर्थेनोपसं-ग्रहात् ।

प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्म्मणोऽकर्म्मिका क्रिया’ ।

वहति भारम् । नदी वहति (१७) स्यन्दत इत्यर्थः । जीवति ।
चृत्यति । प्रसिद्धेर्यथा । सेधो वर्धति । कर्म्मणोऽविवक्षातो
यथा । “हितान्न यः संशृणुते स किं प्रभुः” । उपसर्गादस्य-
त्युक्त्यो वैति वाच्यम् । अकर्म्मकादिति निवृत्तम् । बन्धनि-
रस्यति-निरस्यते । समूहति-समूहते ।

उपसर्गाद् द्वस्व ऊहते । ७ । ४ । २३ ।

(१७) वहतेः सकर्म्मकतां प्रदर्श्य स्यन्दनमात्वार्थत्वेऽकर्म्मकत्वं दर्शयति
नदी वहतीति । प्राणधारणं जीवनं गात्रविक्षेपविशेषोन्मत्तं तयोर्द्व-
योरपि घात्वर्थप्रविष्टकर्म्मकत्वादकर्म्मकत्वम् । प्रसिद्धिश्च सत्ताजागर-
णादीनां तेषां फलसमानाधिकरणव्यापारबोधकत्वादकर्म्मकत्वम् । अवि-
वक्षितकर्म्मत्वं कर्म्मानाकाङ्क्षव्यापारबोधकत्वं तथा च फलव्यधिकरण-
व्यापारबोधकानामपि विवक्षाभावात् फलसमानाधिकरणत्वेन फलशून्य-
व्यापारबोधकत्वादकर्म्मकत्वम् । प्रपञ्चितञ्चैतदस्माभिः शब्दार्थ-
रत्ने ।

यादौ कङिति । ब्रह्म समुह्यात् । अग्निं समुह्यात् ।

निसमुपविध्यो ह्वः । १ । ३ । ३० ।

नि-ह्वयते ।

स्पर्द्धायामाङः । १ । ३ । ३१ ।

कृष्णस्याणूरमा-ह्वयते । स्पर्द्धायां किम् पुत्रमा-ह्वयति ।

गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथ-
नोपयोगेषु कृजः । १ । ३ । ३२ ।

गन्धनं हिंसा (१८) । उत्कुरुते सूचयतीत्यर्थः । सूचनं हि
प्राणवियोगानुकूलत्वाद्भिन्नसैव । अवक्षेपणस्मर्त्तनम् श्रेणो
वर्त्तिकासुदा-कुरुते भर्त्सयतीत्यर्थः । हरिसुप-कुरुते सेवते ।
परदारान् प्र-कुरुते तेषु सहसा (१९) प्र-वर्त्तते इत्यर्थः ।
एधोदकस्येपस्कुरुते गुणमाधत्ते । गाथाः प्र-कुरुते प्र-कथ-
यतीत्यर्थः । शतम्प्र-कुरुते धर्म्मार्थं विनि-युङ्क्ते । एषु किम्
कटङ्करोति ।

अधेः प्रसहने । १ । ३ । ३३ ।

प्रसहनं क्षमाभिमवस्य ग्रह मर्षणेऽभिभवे चेति पाठात् ।
शत्रुमधि-कुरुते क्षमते इत्यर्थः अभि-भवतीति वा ।

(१८) गन्ध अर्द्दने इति (उ० ७६८०) चौरादिकस्य गन्धधातीर्थानुसरणादाह
गन्धनं हिंसेति ।

(१९) सहसा वर्त्तते साहसिकस्य कर्म साहसिक्यं तथा च सहसा प्रवृ-
त्तिर्धातुत्वस्तदाह तेषु सहसा प्रवर्त्ततइति ।

वेः शब्दकर्मणः । १ । ३ । ३४ ।

स्वरान्वि-कुरुते उच्चारयतीत्यर्थः । शब्दकर्मणः किम्
चित्तं वि-करोति कामः ।

अकर्मकाच्च । १ । ३ । ३५ ।

वेः कञ् इत्येव । क्वाता वि-कुर्वते विकारं लभन्ते ।

सम्माननोत्सञ्जनाचार्य्यकरणज्ञानभृतिविग-
णनव्ययेषु नियः । १ । ३ । ३६ ।

अतोत्सञ्जनज्ञानविगणनव्यया नयतेर्वाच्याः इतरे प्रयोगो-
पाधयः । तथाहि शास्त्रे नयते शास्त्रस्थं सिद्धान्तं शिष्येभ्यः
प्रापयतीत्यर्थः । तेन च शिष्यसम्माननं फलितम् । उत्स-
ञ्जने । दण्डमुन्नयते उत्-क्षिपतीत्यर्थः । माणवकमुप-नयते
विधिना आत्मसमीपप्रापयतीत्यर्थः । उपनयनपूर्वकेणाध्या-
पनेन हि उपनेतरि आचार्य्यत्वं क्रियते (२०) । ज्ञाने । तत्त्वं
नयते निश्चिनोतीत्यर्थः । कर्मकरानुप-नयते भृतिदानेन स्व-
समीपप्रापयतीत्यर्थः । विगणनमृणादेर्निर्व्यातनम् । करं
वि-नयते राज्ञे देयं भागम्परि-शोधयतीत्यर्थः । शतं वि-नयते
धर्म्मार्थं वि-नि-युङ्क्तइत्यर्थः ।

(२०) उपनयोवेदार्हताप्रयोजकसंस्कारस्तस्य परगामित्वात् परस्मैपदे प्राप्ते-
नेन तङ् विधीयते नह्युपनयनमात्रेणाचार्य्यत्वं किन्तु तत्पूर्वकाध्या-
पनेन “उपनीय ददद् वेदानाचार्य्यः स उदाहृत” इति स्मृतेरेवञ्चाचा-
र्य्यकरणस्य प्रयोगोपाधित्वं परम्परया बोध्यम् ।

कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि । १ । ३ । ३७ ।

नियः कर्तृस्थे कर्मणि (२१) यदात्मनेपदस्य प्राप्तच्छरीरावयव-
भिन्ने एव स्यात् । सूत्रे शरीरशब्देन तदवयवो लक्ष्यते ।
क्रोधं विनयते अप-गमयति । तत्फलस्य चित्तप्रसादस्य कर्तृ-
गत्वात् स्वरितञितः (३५४०) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम् ।
तेनेह न । गण्डं विनयति (२२) । कथं तर्हि “विगणय्य
नयन्ति पौरुषमिति” कर्तृगामित्वाविवक्षायाश्च विष्यति ।

वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः । १ । ३ । ३८ ।

वृत्तिरप्रतिबन्धः । ऋचि क्रमते वृद्धिर्न प्रति-हन्यत इत्यर्थः ।
सर्गउत्साहः । अध्ययनाय क्रमते उत्सहते । क्रमन्तेऽस्मिन्
शास्त्राणि स्मृतानि भवन्तीत्यर्थः ।

उपपराभ्याम् । १ । ३ । ३९ ।

वृत्त्यादिष्वभ्यामेव क्रमेर्नतूपसर्गान्तरपूर्वात् । उप-क्रमते ।
परा-क्रमते । नेह । सं-क्रामति ।

आङ उद्गमने । १ । ३ । ४० ।

आ-क्रमते सूर्यः उदयते इत्यर्थः । ज्योतिरुद्गमनइति
वाच्यम् * । नेह । आ-क्रामति धूमो हर्म्यप्रतलात् ।

(२१) कर्तृस्थे कर्मणि कर्तृस्थे क्रियाफले इत्यर्थः व्यपदेशिवद्भावात्
कर्मणोऽपि फलत्वात् फलवत्त्वेनैव कर्मणः कर्मभावात् कर्मणीति
पदमावर्त्य अवयवे कर्मणि सतीति व्याख्येयम् ।

(२२) गण्डोरोगविशेषस्तस्य कर्तृस्थत्वेऽपि सावयवत्वात् न तत्कर्मणि
सञ्ज्ञिति बोध्यम् ।

वेः पादविहरणे । १ । ३ । ४१ ।

साधु वि-क्रमते वाजी । पादविहरणे किम् वि-क्रामति
सन्धिः द्विधा भवति स्फुटतीर्थः ।

प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् । १ । ३ । ४२ ।

समर्थौ तुल्यार्थौ शकन्वाहित्वात् (४७४०) पररूपम् । प्रा-
रम्भोऽनयोस्तुल्यार्थता । प्र-क्रमते । उप-क्रमते । समर्थाभ्यां
किम् प्र-क्रामति गच्छतीत्यर्थः । उप-क्रामति (२३) आ-
गच्छतीत्यर्थः ।

अनुपसर्गाद्वा । १ । ३ । ४३ ।

क्रामति-क्रमते । अप्राप्तविभाषेयम् । वृत्त्यादौ तु नित्यमेव ।

अपल्लवे ज्ञः । १ । ३ । ४४ ।

शतमप-जानीते अप-लपतीत्यर्थः ।

अकर्मकाच्च (२४) । १ । ३ । ४५ ।

सर्पिषोऽनु-जानीते सर्पिषा उपायेन प्र-वर्त्ततइत्यर्थः ।

सम्प्रतिभ्यामनाध्याने । १ । ३ । ४६ ।

शतं सज्जानीते अवेक्षतइत्यर्थः । शतं प्रति-जानीते
अङ्गीकरोत्यर्थः । अनाध्यान इति योगो विभज्यते । तस्मा-

(२३) वृत्त्यादिष्वेवार्थेण प्रोपाभ्यामित्यस्य प्रवृत्तेरुक्ता तदर्थत्वाभावाच्च तद्ध् ।

(२४) अनुपसर्गाज्ज्ञः (२६५४०) इत्यनेनैव सिद्धे सर्पिषोऽनु-जानीते इति

सोपसर्गार्थमिदम् ।

मर्थ्यादकर्मकाच्चेति प्राप्तिरपि वार्यते । मातरं मातुर्वा
सञ्ज्ञानाति । कर्मणः शेषत्वविवक्षायां पठी ।

भासनोपसम्भाषाज्ञानयत्नविमत्युपसन्त्वणेषु

वदः । १ । ३ । ४७ ।

उपसम्भाषोपसन्त्वणे धातोर्वाच्चे इतरं प्रयोगोपाधयः । शास्त्रे-
वदते भासमानो ब्रवीतीत्यर्थः । उपसम्भाषोपसन्त्वनम् ।
भृत्यानुप-वदते सान्त्वयतीत्यर्थः । ज्ञाने । शास्त्रे वदते ।
यत्ने । ज्ञेते वदते । विमतौ । ज्ञेते वि-वदन्ते । उपस-
न्त्वणमुपच्छन्दनम् । उप-वदते प्रार्थयतइत्यर्थः ।

व्यक्तवाचां समुच्चारणे । १ । ३ । ४८ ।

मनुष्यादीनां सम्प्रयोच्चारणे वदेरात्मनेपदं स्यात् । सम्प्र-
वदन्ते ब्राह्मणाः । नेह सम्प्र-वदन्ति खगाः ।

अनोरकर्मकात् । १ । ३ । ४९ ।

व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्वाद्कर्मकाद्देरात्मनेपदं स्यात् । अनु-
वदते (२५) कठः कलापस्य । अकर्मकात्किम् उक्तमनु-वदति ।
व्यक्तवाचां किम् अनु-वदति प्राणा ।

विभाषा विप्रलापे । १ । ३ । ५० ।

विशुद्धोक्तिरूपे व्यक्तवाचां समुच्चारणे उक्तं वा स्यात् । वि-
प्र-वदन्ते वि-प्र-वदन्ति वा वैद्याः ।

(२५) अनुः सादृश्ये तेन कलापस्येति तल्ल्यार्थयोगेऽपि शेषविवक्षया पठी ।

अवाङ्मः । १ । ३ । ५१ ।

अव-गिरते । गृणातिस्त्ववपूर्वो न प्र-युज्यत एवेति भाष्यम् ।

समः प्रतिज्ञाने । १ । ३ । ५२ ।

शब्दं नित्यं सङ्गिरते प्रति-जानीतइत्यर्थः । प्रतिज्ञाने किम् सङ्गिरति ग्रासम् ।

उदञ्चरः सकर्मकात् । १ । ३ । ५३ ।

धर्म्मसुञ्चरते उल्लङ्घ्य गच्छतीत्यर्थः । सकर्मकात्किम् वाष्प-
उञ्चरति उपरिष्टाङ्गच्छतीत्यर्थः ।

समस्तृतीयायुक्तात् । १ । ३ । ५४ ।

रथेन सञ्चरते ।

दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे । १ । ३ । ५५ ।

सम्पूर्वादाणस्तृतीयान्तेन युक्तादुक्तं स्यात् तृतीया चेच्चतु-
र्थ्यर्थे । दास्या सं यच्छते । पूर्वसूत्रे समइति षष्ठी तेन
सूत्रद्वयमिदं व्यवहितेऽपि प्रवर्तते । रथेन समुदा चरते ।
दास्या सम्प्र-यच्छते ।

उपाद्यमः स्वकरणे । १ । ३ । ५६ ।

स्वकरणं स्वीकारः । (२६) भाष्यामुप-यच्छते ।

(२६) स्वकरणमित्यत्र विकल्पेन चिन् भवति समर्थानां प्रथमादेत्यतो
(४८८८) वेत्यनुवृत्तेः । स्वीकारश्च भाष्यांस्वीकारोऽन्यस्वीकारो वेत्यत्र
नामहस्तेन “शस्त्राण्युपायंसत जितराणीति” भट्टिः सङ्गच्छते ।

विभाषोपयमने । १ । ३ । ५६ ।

यमः सिच् किद्वा स्याद्विवाहे । रामः सीतामुपायत-उपा-
यंस्त वा उदबोद्धेत्यर्थः । गन्धनाङ्गे (२७) उपयमे तु पूर्व-
विप्रतिषेधान्नित्यङ्गित्वम् (२८) ।

ज्ञायुस्मृद्गं सनः । १ । ३ । ५७ ।

सनन्तानामेषां (२९) प्राग्वत् । धर्मं जिज्ञासते । शुश्रूषते ।
मुस्मूर्षते । दिदृक्षते ।

नानोर्ज्ञः । १ । ३ । ५८ ।

पुत्रमनु-जिज्ञासति । पूर्वसूत्रस्यैवायन्निषेधः अनन्तरस्येति
न्यायात् । तेनेह न । सर्पिषोऽनु-जिज्ञासते सर्पिषा प्रव-
र्त्तितुमिच्छतीत्यर्थः । पूर्ववत्सनः (उ२५५४०) इति तद्ध । अकर्म-
काच्चेति (उ२५१४०) केवलाद्विधानात् ।

प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः । १ । ३ । ५९ ।

आभ्यां सनन्ताच्छ्रुवउक्तन्न स्यात् । प्रति-शुश्रूषति । आ-शु-

(२७) नवेति विभाषेति (२१४०) सूत्रभाष्ये पूर्वप्रतिषेधस्योक्तत्वादाह
गन्धनाङ्गे इति सूचनार्थे इत्यर्थः ।

(२८) यमोगन्धने इति (उ२४६१४०) पूर्वसूत्रेणेत्यर्थः ।

(२९) अपङ्गवे ज्ञ इति (उ२५१४०) ज्ञाधातोरर्त्तिशुद्धिभ्यश्चेति (उ२५६१४०वा०)

शुद्धिधातोः तद्धः सिद्धत्वेन पूर्वत्वनः (उ२५५४०) इत्यनेन सन्नन्तेभ्य

स्तेभ्योऽपि तद्धः सिद्धावपि विषयान्तरे तद्ध विधानार्थमिदम् ।

श्रूयते । कस्मिं प्रवचनीयात्त्यादेव । देवदत्तं प्रति श्रुश्रूयते ।
शदेः शितः (उ६०८०) म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च (उ१५४८०) (३०)
व्याख्यातम् ।

पूर्ववत्सनः । १ । ३ । ६२ ।

सनः पूर्वो यो धातुस्तेन तुल्यं सनन्तादप्यात्मनेपदं स्यात् ।
एदिधिषते । शिशयिषते । नि-विविचते । पूर्ववत्किम् ।
बुभूषति । शदेरित्यादिसूत्रद्वये सनो (३१) नेत्यनुवर्त्य वाक्य
भेदेन व्याख्येयम् । तेनेह न । शिशत्सति । सुमूर्षति ।
आम्प्रत्ययवत्कृजोऽनुप्रयोगस्य (उ२३८०) । एधाञ्चक्रे ।

प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपालेषु । १ । ३ । ६४

प्र-युङ्क्ते । उप-युङ्क्ते । खराद्यन्तोपसर्गादिति (३२) वक्त-
व्यम् * । उद्युङ्क्ते । नि-युङ्क्ते । अयज्ञपालेषु किम् ।
इत्थं न्यञ्चि पात्राणि प्र-युनक्ति ।

समः क्ष्णुवः । १ । ३ । ६५ ।

सं-क्ष्णुते शस्त्रम् (३३) ।

-
- (३०) आदौ शदधातुस्तदादौ च ऋधातुस्तत्त्वैते सूत्रे व्याख्याते ।
(३१) सनो नेति न सूत्रं किन्तु नानोर्ज्ञ इत्यतो (उ२५४८०) नेति
पूर्ववत्सन इत्यतः सनइत्यनुवर्त्य योगविभागात् सनो नेत्यन्यात्तद-
र्थकं भाष्यवाक्यम् ।
(३२) खरवर्णएवाद्यनयोर्थस्य तस्मादुपसर्गादित्यर्थस्तेन दुर्निर्भ्यां समञ्च नेति
बोध्यम् ।
(३३) समसमृच्छीत्यत्र (उ२४६८०) क्ष्णुधातुमपठित्वा घृथकूलकरं स-
कर्मकादपि तङ् विधानार्थमिति ध्वनयन्मुदाहरति सं-क्ष्णुते शस्त्रमिति ।

भुजोऽनवने (३४) । १ । ३ । ६६ ।

ओदनं भुङ्क्ते अभ्यवहरतीत्यर्थः । “बुभुजे पृथिवीपालः
पृथिवीमेव केवलात्” । “दृष्टो जनो दुःखशतानि भुङ्क्ते” ।
इहोपभोगो भुजेरर्थः । अनवने किम् महीभुनक्ति ।

शेखरणी यत्कर्म णौ चेत्स कर्त्तानाध्याने । १ ।

३ । ६७ ।

शयन्तादात्मनेपदं स्यादणौ या क्रिया सैव चेण्णयन्ते-
नोच्यतेऽणौ यत्कर्म कारकं स चेणौ कर्त्ता स्यान्न-
त्वाध्याने (३५) । णिचच्चेति (७१७०ष्ट०) सिद्धेऽकर्त्तभिप्रायार्थ-
मिदम् । कर्त्तभिप्राये तु विभाषोपपदेनेति (७२६०ष्ट०)
विकल्पो, (३६) ऽणावकर्मकादिति (७२६४ष्ट०) परस्मैपदे च
परत्वात्प्राप्ते पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेवेष्ट्यते (३७) कर्त्तृस्थ-

(३४) अवनं पालनम् अत्र अदनइति वक्तव्येऽनवने इतिपर्युदासग्रहणं
भुजेरौघादिकस्यैव ग्रहणार्थं तथा च अवनभिन्नार्थे उपभोगादावर्थेऽपि
तद्व्यतिरेकमिदं तदेतदुद्धारणे स्वयमेव स्पष्टीचकार ।

(३५) इहावान्तरवाक्यानि चत्वारि शेखात्मनेपदमित्येकं, तच्च स्यादित्यने-
नान्वितम् अणौ यत् कर्म णौ चेदिति द्वितीयं, तत् कर्मशब्दः
क्रियःपरः “कर्म क्रियेति” कोष्ठात् तथाचाणौ या क्रिया सैव चेत्
शयन्तेनोच्यतइत्यर्थः, स कर्त्तेति तृतीयं अणौ यत् कर्म णौ चेदिति
सर्व्वेभवाववर्त्तते कर्मशब्दश्चात्र कारकविशेषपरइत्याशयेन व्याचष्टे
अणौ यत् कर्मत्वादि । अनाध्याने इति चतुर्थं, व्याचष्टे नत्विति
आध्याननुत्कण्ठापूर्व्वकं स्मरणम् ।

(३६) विकल्पे इति परत्वात् प्राप्ते इत्युत्तरेण संबध्यते ।

(३७) इदमेवेष्ट्यत इति । स्वं यन्नं यजति यजते, वेत्यादौ विभाषोपपदेने-
त्यस्य (७२६०ष्ट०) विषयः । दर्शयते राजेत्यादौ शेखावित्यस्यावकाशः ।

भावकाः (३८) कर्तृस्थक्रियाच्चोदाहरणम् । तथा हि पश्यन्ति
(३९) भवम्भक्ताः चाक्षुषज्ञानविषयं कुर्वन्तीत्यर्थः । प्रेरणां-
शत्यागे (४०) पश्यति भवः विषयो भवतीत्यर्थः । ततो (४१)
हेतुमणिच् । दर्शयन्ति भवम्भक्ताः पश्यन्तीत्यर्थः । पुनर्य-
र्थस्या- (४२) विवक्षायाम् । दर्शयते भवः । इह प्रथमादृती-
ययोरवस्थयोर्द्वितीयाचतुर्थ्योश्च तुल्योऽर्थः (४३) तत तृतीयक-

शेते कृष्णस्तं गोपी शाययतीत्यादौ अणावकर्मकादित्यस्य (उ३६४४०)

विषयः लावयति केदारः स्वयमेवेति शेरणावित्यस्य (उ३५६४०) विषयः ।

तत्र हि लूयते केदारम् स्वयमेवेति द्वितीयकक्षायां कर्मकमिति भावः ।

(३८) अपरिस्सन्दनसाध्यो धात्वर्थो भावः सपरिस्सन्दनसाध्या तु क्रिया ।

साधनञ्च कारकं तत्र गमनारोहणादौ सपरिस्सन्दन एव कर्त्ता क्रियां
साधयति अवर्णदर्शनादिकं तु स्सन्दनरहितोऽपीत्यनयोर्भेदादाह
कर्त्तृस्थभावका इत्यादि ।

(३९) कर्त्तृस्थभावकस्योदाहरति पश्यन्तीति स्सन्दनं विनापि धात्वर्थदर्शनादेः
साध्यत्वात्तथात्वम् ।

(४०) प्रेरणांगेति कर्मणः सौकर्यविवक्षया तदीयव्यापारभावस्यैव
वाच्यत्वे इत्यर्थः ।

(४१) ततः त्यक्तप्रेरणांशाद्वातोरित्यर्थः ।

(४२) पुनर्यर्थस्येति उपायनिवृत्तावपि उपेयानिवृत्तिरिति न्यायात्
णिचो न निवृत्तिरित्युक्तनाय अर्थस्येत्युक्तम् एवञ्च स्वार्थ एव
णिजिति फलितार्थः ।

(४३) तुल्योऽर्थ इति प्रथमाद्वितीययोश्चाक्षुषज्ञानानुकूलव्यापारबोधकत्वा-
विशेषात् तृतीयचतुर्थ्यास्तु चाक्षुषज्ञानरूपफलमात्रबोधकत्वविशेषाच्च
तुल्यत्वम् ।

क्षायां (४४) न तङ् क्रियासाम्येऽपि (४५) अणौ कर्मकारकस्य
णौ कर्तृत्वाभावात् । चतुर्थ्यान्तु तङ् द्वितीयामादाय (४६)
क्रियासाम्यात् प्रथमायाङ्कर्मणो भवत्येह कर्तृत्वाच्च । एव-
मा-रोहयते (४७) हस्तीत्युदाहरणम् । आ-रोहति हस्तिनं
हास्तिकाः न्यग्भावयन्तीत्यर्थः । तत आ-रोहति (४८) हस्ती
न्यग्भवतीत्यर्थः । ततो (४९) णिच् । आ-रोहन्ति आ-
रोहन्तीत्यर्थः । तत आ-रोहयते (५०) न्यग्भवतीत्यर्थः ।
यद्वा (५१) । पश्यन्त्या-रोहन्तीति प्रथमकक्षा प्राग्वत् । ततः
कर्मणएव हेतुत्वारोपाणिच् । दर्शयति भवः आ रोहयति
हस्ती पश्यत आरोहतश्च प्रेरयतीत्यर्थः । ततो णिज्भ्या-

(४४) प्रथमाद्वितीययोग्येनत्वाभावात् प्रसक्तिर्नास्तीत्यतस्तृतीयकक्षायां नि-
त्युक्तम् ।

(४५) क्रियासाम्येऽपीति प्रथमकक्षया तुल्यार्थत्वेऽपि द्वितीयकक्षाया अण्य-
न्नावस्थाया ज्ञानरूपार्थस्य कर्मभावात् णौ कर्तुः भक्तस्य द्वितीय-
कक्षया कर्मत्वाभावाच्च ।

(४६) द्वितीयामादायेति तथा च अणौ या क्रिया चाक्षुषज्ञानात्मिका
द्वितीयकक्षास्या सेव ग्यन्तेनोच्यते, तृतीयायाः प्रथमासाम्यात् प्रथम
क्रियायां कर्मणो भवस्य कर्तृत्वाच्च तङिति फलितम् ।

(४७) कर्तृस्यक्रियाकषुदाहरति एवमा-रोहयते हस्तीति ।

(४८) प्रेरणांशत्यागे उदाहरणमा-रोहति हस्तीति ।

(४९) तत इति निवृत्तप्रेषणात् अविवक्षितन्यग्भावानुसूलव्यापाराद्वातो
रित्यर्थः ।

(५०) पुनरर्थस्याविवक्षायाः उदाहरति आ रोहयते इति तत्र क्रियासाम्य-
तडादिकं प्राग्वत् ।

(५१) एवं निवृत्तप्रेषणपक्षमुपपादयारोपितप्रेषणपक्षमाह यद्वाति ।

न्तत्प्रवृत्तिभ्याञ्च उपात्तयोर्द्वयोरपि प्रेषणयोस्त्यागे दर्शयते
आ-रोहयते इत्युदाहरणम् अर्थः प्राग्वत् । अस्मिन् पक्षे
द्वितीयकक्षायाञ्च तद्ध् समानक्रियात्वाभावात्प्रजयर्थस्याधि-
क्यात् । अनाध्याने किम् स्मरति वनगुल्मं कोकिलः ।
स्मरयति वनगुल्मः उक्तगुल्मपूर्वकस्मृतौ विषयो भवतीत्यर्थः ।
भीक्ष्णोर्हेतुभ्ये (७१६४४०) व्याख्यातम् ।

गृध्रिवञ्चरोः प्रलम्बने । १ । ३ । ६६ ।

प्रतारणेऽर्थे गृह्यन्ताभ्यामाभ्याम्प्राग्वत् । माणवकं गर्द्वयते
वञ्चयते वा । प्रलम्बने किम् श्वानङ्गर्द्वयति अभिकाङ्क्षा-
मस्योत्पादयतीत्यर्थः । अहिं वञ्चयति वर्जयतीत्यर्थः । लियः
सम्माननशालीनीकरणयोश्च (७१६४४०) व्याख्यातम् ।

मिथ्योपपदात्कजोऽभ्यासे । १ । ३ । ७१ ।

णेरित्येव (५२) । पदमिथ्या कारयते स्वरदिदुष्टमसकदु-
च्चारयतीत्यर्थः । मिथ्योपपदात्किम् पदं सुष्ठु कारयति ।
अभ्यासे किम् सकृत्पदमिथ्या कारयति । स्वरितजितः कर्त्त-
मिप्राये क्रियाफले (७५४०) । यजते । सुनुते । कर्त्तृभि-
प्राये किम् ऋत्विजो यजति (५३) । सुन्वन्ति ।

(५२) इह करोतिस्त्वारणार्थत्वादकर्म्मकः । उच्चारणञ्च निःसारणं गृह्यन्तस्य
तूच्चारणं निःसारणं तच्च सकर्म्मकसुच्चारयति निःसारयतीत्यर्थः
असकदुच्चारणे धातोलक्षणा तत्र आत्मनेपदं द्योतकम् ।

(५३) दक्षिणावेतनादिकं तु न यागफलं स्वर्गकामो यजेतेति स्वर्गाद्युद्देशे-
नैव यागविधानात् अतो दक्षिणादिफलस्य ऋत्विगाभित्तेऽपि न तद्ध्

अपाइदः । १ । ३ । ७३ ।

न्यायमप-वदते । कर्त्तृभिप्राय इत्येव । अप-वदति । शिचश्च
- (उ१७०८०) । कारयते ।

समुदाख्यो यमोऽग्रन्ये । १ । ३ । ७५ ।

अग्रन्ये इति छेदः । व्रीहीन् सं-यच्छते । भारमुद्यच्छते ।
वस्त्रमा-यच्छते (५४) । अग्रन्ये किम् उद्यच्छति वेदम्
अधिगन्तुमुद्यमङ्करोतीत्यर्थः । कर्त्तृभिप्राये इत्येव ।

अनुपसपर्गाञ्जः (५५) । १ । ३ । ७६ ।

गाञ्जानीते । अनुपसर्गात्किम् स्वर्गं लोकं प्र-जानाति ।
कथन्तर्हि भट्टिः “इत्थं नृपः पूर्वमवालुलोचे ततोऽनु-जङ्गे
गमनं सुतस्येति” । कर्मणि लिट् । नृपेणेति विपरिणामः ।

विभाषोपपदेन (५६) प्रतीयमाने । १ । ३ । ७७ ।

“यस्यार्थस्य प्रसिद्धार्थमारभ्यन्ते पचादयः ।

तत्प्रधानं फलं तासां न लाभानि प्रयोजनमिति”

हरिवचनात् ।

(५४) आङो यमहनइत्येव (उ२४५८०) सिद्धे पुनर्यमोऽग्रहणं सकर्मकार्थमिति

द्योतयन्नुदाहरति वस्त्रमा यच्छते इति ।

(५५) अकर्मकाच्चेत्येव (उ२५१८०) सिद्धे सकर्मकार्थमारम्भः ।

(५६) उपपदेन फलस्य कर्त्तृगामित्वे द्योतिते तद्धः प्राप्तौ विभाषेयम् ।

नव्यास्तु क्रियाफले इत्येवात्रावुवर्त्तते तथाच परमे कर्त्तृगे वा फले

उपपदेन द्योतिते प्राप्ताप्राप्तविभाषेत्याहुः तेन पितृस्वर्गकामइष्टा-

पुत्तेन यजेतेति सिद्धं तत्र पितृस्वर्गकाम इत्युपपदेन फलस्य परमा-

स्वरितजितइत्यादि (७५५) पञ्चसूत्रा यदात्मनेपदं विहित-
न्तत्समीपोच्चारितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योतिते
वा स्यात् । स्वं (५७) यज्ञं यजति यजते वा । स्वङ्कटङ्करोति
कुण्ठते वा । स्वम्पुत्रमप-वदति अप-वदते वा । स्वं यज्ञङ्कारयति
कारयते वा । स्वं ग्रीहिं सं-यच्छति सं-यच्छते वा । स्वाङ्गा-
ञ्जानाति जानीते वा ।

इत्यात्मनेपदम् ।

मित्तद्योतनात् एतेन प्रकृतस्य लसमर्थनार्थं स्वरितजितः कर्त्तृभि-
प्राये क्रियाफले इति (७५५) सूत्रेऽभिप्रायशब्दस्य इच्छापरतायाः कल्प-
नेन कर्तृगामित्वेन विवक्षाविवक्षाभ्यां पदव्यवस्थेति वदन् शब्दचिन्ता-
मणिकृत् परास्तः । किञ्च पितृस्वर्गकाम इति शब्देन श्रुत्या परगा-
मिफलस्यैवोद्देश्यताबोधनात्तथासमर्थनमपि अकिञ्चित्करम् । तत्सर्वं
प्रायिकमित्यादिशब्दशक्तिप्रकाशिकोक्तिरपि साहसिक्येव पदव्यव-
स्थापकसूत्रस्यैव प्रायिकत्वकल्पनेऽव्यवस्थापत्तेरतोऽनेनैव सूत्रेण
परगामिचपि फले उपपदेन द्योतिते विभाषेति नवीनपद्धतिराद-
रणीया ।

(५७) स्वमित्युपलक्षणं स्वार्थमात्मार्थं यज्ञं यजते इत्याद्यपि ग्राह्यम् ।

शेषात् (१) कर्त्तरि परस्मैपदम् (७५४०) । अन्ति ।

अनुपराभ्यां कृजः । १ । ३ । ७६ ।

कर्तृगेऽपि फले गन्धनादौ च परस्मैपदार्थमिदम् । अनु-करोति परा-करोति । कर्त्तरीत्येव भावकर्मणोर्भा भूत् । नचैवमपि कर्मकर्त्तरि प्रसङ्गः कार्य्यातिदेशपक्षस्य मुख्यतया तत्र कर्मवत् कर्मणा (७२७४४०) इत्यात्मनेपदेन परेणास्य (२) बाधात् । शास्त्रातिदेशपक्षे (३) तु कर्त्तरि शब्द (७७४०) इत्यतः शेषादित्यतश्च (७५४०) कर्तृग्रहणद्वयमनुवर्त्य कर्त्तैव यः कर्त्ता न तु कर्मकर्त्ता तत्रेति व्याख्येयम् ।

अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः । १ । ३ । ८० ।

क्षिप प्रेरणे स्वरितेत् (४) । अभि-क्षिपति ।

प्राद्वहः । १ । ३ । ८१ ।

प्र-वहति ।

(१) अनुदात्तङितः (७४४०) इत्यादिनात्मनेपदमेवेति नियमात् न तत्र परस्मैपदस्य सम्भवः तथा च कर्त्तरि परस्मैपदमित्येतावतैव नियमसम्भवे शेषादिति पदं स्पष्टार्थम् ।

(२) अस्य अनुपराभ्यामिति सूत्रविहितस्येत्यर्थः । अतएव कर्मवत् कर्मणेति सूत्रे (२७४४०) कार्य्यातिदेशोऽयमिति वक्ष्यति ।

(३) शास्त्रातिदेशपक्षे कर्मवत् कर्मणेत्यनेनात्मनेपदं न विधीयते किन्तु तद्विधायकं भावकर्मणोरिति (२४०४०) शास्त्रमतिदिश्यते तस्य च पूर्वत्वात् परेण अनुपराभ्यामित्यनेन बाधमाशङ्क्याह शास्त्रातिदेशेति ।

(४) स्वरितेत्त्वाडभयपदसिद्धौ कर्तृगेऽपि फले परस्मैपदार्थमारम्भः ।

परिर्मर्षः (पु) । १ । ३ । ८३ ।

परि-र्मर्षति । भौवादिकस्य तु । परि-र्मर्षति । इह परेरिति
योगं विभज्य वहेरपीति केचित् ।

व्याङ्परिभ्यो रमः । १ । ३ । ८३ ।

वि-रमति ।

उपाच्च । १ । ३ । ८४ ।

यच्चदत्तमुप-रमति उपरमयतीत्यर्थः अन्तर्भावितण्यर्थोऽयम् ।

विभाषाऽकर्मकात् । १ । ३ । ८५ ।

उपाद्मेरकर्मकात्परस्मैपदं वा । उप-रमति उप-रमते वा
निवर्त्ततइत्यर्थः ।

बुधयुधनश्जनेऽप्रुद्रुसुभ्योः । १ । ३ । ८६ ।

एभ्यो ग्यन्तेभ्यः परस्मैपदं स्यात् । णिचञ्च(उ१७०८०)इत्यस्याप-
वादः । बोधयति पद्मम् । योधयति काष्ठानि । नाशयति दुः-
खम् । जनयति सुखम् । अध्यापयति । प्रावयति प्रापयतीत्यर्थः ।
द्रावयति विलापयतीत्यर्थः । स्तावयति स्यन्दयतीत्यर्थः (६) ।

निगरणचलनार्थेभ्यश्च । १ । ३ । ८७ ।

(पु) स्वरितेत्त्वाडभयपदे प्राप्तेऽयमारम्भः कर्तृणे फले परस्मैपदार्थः ।

(६) प्रुद्रुसुवां चलनार्थतयोत्तरस्त्वैव ग्रहणे सिद्धेऽन स्तुवे पुनर्ग्रह-
णमर्थान्तरार्थं तद्ध्योतयन् विद्वणोतिप्रापयतीति, विलापयतीति, स्यन्दय-
तीति च ।

निगारयति । आशयति । भोजयति । चलयति । कम्पयति ।
 अदेः प्रतिषेधः* । आदयते देवदत्तेन । गतिबुद्धीति (२५६५)
 कर्मात्त्वम् आदिखाद्योर्नैति (२५८५ वा०) प्रतिषिद्धम् । निगरण-
 चलनेति सूत्रेण प्राप्तस्यैवायन्निषेधः शेषादिति (३५५) अक-
 र्त्वाभिप्राये परस्मैपदं स्यादेव । आदयत्यन्नं वटुना ।

अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् । १ । ३ । ८८ ।

ख्यन्तात्परस्मैपदं (७) स्यात् । श्रोते ज्ञप्तास्तङ्गोपी शाययति ।

न पादव्याड्यमाड्यसपरिमुहकविनृतिवद-

वसः । १ । ३ । ८९ ।

एभ्यो ख्यन्तेभ्यः परस्मैपदम् । पिबतिर्निगरणार्थः । इतरे
 चित्तवत्कर्तृकाकर्मकाः । नृतिञ्चलनार्थोऽपि । तेन सूत्रद्वयेन
 प्राप्तिः । पाययते । दमयते । आ-यामयते । आ-यासयते ।
 परि-मोहयते । रोचयते । नर्त्तयते । वादयते । वासयते ।
 घेष्ट उपसंख्यानम्* । “धापयेते शिशुमेकं समीची” (८) ।

(७) क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वेन तद्धि प्राप्ते परस्मैपदार्थमारम्भः अणा-
 विति किं हेतुमण्यख्यन्तादकर्मकात् पदनियमो मा भूत् तेन आरो-
 हयमाणं प्रयुङ्क्ते आ-रोहयते न्यग्भवतीत्यत्र न परस्मैपदम्
 बुधादिस्त्वान्त्वात् (३२६३ पृ०) इह शेरित्यनुवर्त्तते बुधादिभ्यश्च हेतुमणि-
 जेव संभवति । तथाच तदन्तादेशाय विधिरेवं च अणाविति प्रतिषेधः
 प्रत्यासत्त्या हेतुमस्मिन्नप्यत्र न्यायः तेन बुधादिख्यन्ताङ्गहेतुमणौ च
 परस्मैपदं भवत्येवेति भाष्ये स्थितम् । तत्त्व० ।

(८) समीची इति प्रथमाद्विवचनम् ।

अकर्तृभिप्राये शेषादिति (उ५४०) परस्मैपदं स्यादेव । वत्सान् पाय-
यति पयः । “हमयन्ती कम्पनीयता मदम्” । भिक्षा वासयति ।
वा क्यषः (उ२२८४०) । लोहितायति-लोहितायते । द्युङ्क्षो लुङि
(उ७७४०) । अद्युतत्-अद्योतिष्ट । वृङ्क्षः स्यसनोः (उ७६४०) ।
वत्स्यति । वर्त्तिष्यते । विवृत्सति । विवर्त्तिषते । लुटि च
कृपः (उ८०४०) । कल्प्ता । कल्प्तासि । कल्पितासे । कल्-
प्यति । कल्पिष्यते-कल्प्यते । चिक्लृप्सति चिकल्पिषते-
चिक्लृप्सते ।

इति परस्मैपदप्रक्रिया ।

समाप्ता पदव्यवस्था ।

अथ भावकर्मणोर्लङादयः। भावकर्मणोरिति (उ२४०पृ०) तड्।

सार्वधातुके यक् । ३ । १ । ६७ ।

धातोर्व्यक् प्रत्ययः स्याद्भावकर्मणाचिसार्वधातुके परे (१) ।
भावो भावना (२) उत्पादना क्रिया सा च धातुत्वेन सकल (३)
धातुवाच्या भावार्थकलकारेणानूद्यते । युष्मदस्मज्जां सामा-
नाधिकरण्याभावात्प्रथमपुरुषः (४) । तिङ्वाच्य (५) भावनाया

(१) धातोरेकाच (उ२०६पृ०) इत्यतः धातोरिति चिण् भावकर्मणोरित्यतः
(उ२६८पृ०) भावकर्मणोरिति चानुवर्त्तते ।

(२) अनुवृत्तं भावपदं व्याचष्टे भावनेति उत्पत्त्यर्थकाद्भवतेर्णिजन्तादचि
भाव इति पदं सिद्धमिति भावः ।

(३) सकलेति 'फलव्यापारयोर्धातुरि'त्युक्तेः "व्यापारो भावना सैवोत्पादना-
सैवच क्रिया" इत्युक्तेश्च तद्यार्थतेति भावः । व्यापारस्य फलसामानाधि-
करण्येऽकर्मकत्वं फलव्यधिकरणत्वे सकर्मकत्वमिति भेदः "फलव्या-
पारयोरेकनिष्ठतायामकर्मकः धातुस्तयोर्धर्मिभेदे सकर्मक उदाहृत"
इत्युक्तेः ।

(४) लकारस्य सामानाधिकरण्यं कर्तृधर्माभिधायिनएव संभवति न तु
भावाभिधायिनइत्याशयेन व्याचष्टे युष्मदित्यादि शेषे प्रथम (उ७पृ०)
इत्यस्य तु युष्मदस्मज्जिन्नोपपदे प्रथम इति न व्याख्यानं किन्तु मध्य-
मोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यादिति व्याख्यानमित्याशयेनाह प्रथमेति ।

(५) तिङ्वाच्येति घञादिवाच्य, ... सत्वरूपतैव ।

“साध्यरूपा क्रिया तत्र धातुरूपनिवन्धना ।

सिद्धभावास्तु यस्तस्याः स घञ दिनिवन्धन” इति

हर्ष्युक्तेरिति भावः । अतएव पाकं पाकौ वा करोतीत्यादौ द्वितीया
संख्येयान्वयः “तदभिहितो भावो द्रव्यवत्प्रकाशते” इति भाष्योक्तेः
लिङ्गसंख्यान्वयित्वं च प्रकृते द्रव्यत्वं सत्वरूपायाश्च तस्या न तथात्वं

“क्रिधा न युज्यते लिङ्गक्रियानाधारकारकैः ।

असत्वरूपता तस्या इयमेवावधार्यतामिति” हर्ष्युक्तेः ।

असत्वरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न द्विवचनादि किंत्वेकवचन-
मेव । तस्यौत्सर्गिकत्वेन (६) संख्यानपेक्षत्वादनभिहिते कर्त्तरि
तृतीया । त्वया मयाऽन्यैश्च भूयते । वभूवे ।

स्यसिचसोयुट्तासिप् भावकर्मणोरुपदेशेऽज-
भनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च । ६ । ४ । ६२ ।

उपदेशे योऽच् (७) तदन्तानां हनादीनाञ्च चिणीवाङ्गकार्यं (८)

(६) भावाख्याते एकवचस्य न सार्वत्रिकत्वम् उद्भासिकाः आसन्ते
हृतशायिकाः शयन्ते इति भाष्योदाहरणे वङ्गवचनस्यापि दर्शना-
दित्याशयेनाह तस्यौत्सर्गिकत्वेनेत्युक्तम् । उभयत्र धात्वर्थनिर्देशे स्त्रियां
शुब्लि कदभिहितो भावो द्रव्यवत्प्रकाशते इत्यासिकाः शायिका
इत्यनयोर्वङ्गत्वविवक्षया तयोरुपमानत्वेन तदुपमेयेऽपि आसन्ते
शयन्ते इत्यत्र वङ्गवचनरुद्राणां यादृशारुनानि हृतानां यादृशशय-
नानि तादृशाणि आसनशयनानीति बोधात् उभयोस्तुल्यरूपक-
त्वम् । प्रपञ्चस्त्वस्मत्कृतशब्दार्थरत्ने द्रष्टव्यः ।

(७) उपदेश इत्यजादीनां इन्दिनिर्दिष्टत्वेऽप्यचरव विशेषणम् नत्वत्वे-
प्रामभियभिचारादित्याशयेनाह उपदेशे योऽजिति उपदेशेऽजन्ता-
नामिति तु नीत्तं तथासति पिजन्नानामुपदेशाभावात् तेभ्यो न
स्यात् सावाटुच्चारणं हि उपदेशः सच णिच एव नतु पिजन्नस्य ।

(८) चिणीव चिण्वदिति सप्तम्यन्तादितिः स्यादिषु सप्तमीनिर्देशादि-
त्याशयेनाह चिणीवेति तदङ्गावनिर्देशात् परिगणितकार्याण्येव
भवन्ति यदाहुः

“चिण्वद्वृद्धिर्युक् च हन्नेश्च घत्वं दीर्घश्चोक्तो यो मितं वा चिणीति ।

इट् चासिद्धस्तेन मे लुप्यते णिर्नित्यञ्चाङ्गं बलनिमित्तोऽविधातोति” ॥

अयमर्थः चिण्वदित्यतिदेशादृद्ध्यादिकं भवति तथा च भावितेत्यादौ
वृद्धिर्दायितेत्यादौ युक् प्रानिष्ठतेत्यादौ घत्वं गण्यन्तात् शभेः

वा स्यात्स्यादिषु परेषु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः स्यादना-
मिडागमश्च । अयामिट् चिखङ्गावसन्नियोगश्लिष्टत्वात्तदभावे
न । इहार्द्धधातुकइत्यधिकृतं सीयुटो विशेषणनेतरेषामव्य-
भिचारात् । चिखङ्गावाद्बृद्धिः । भाविता-भविता । भावि-
ष्यते-भविष्यते । भूयताम् । अभूयत । भूयेत । भाविषीष्ट-
भविषीष्ट ।

चिण् भावकर्मणोः । ३ । १ । ६६ ।

हेचिण् स्याङ्गावकर्मणाचिनि तशब्दे परे । अभावि । अभा-
विष्यत-अभविष्यत । तिङोक्तत्वात्कर्मणि न द्वितीया । अनुभू-
यते आनन्दश्चैतेण त्वया मया च । अनुभूयेते । अनुभूयन्ते ।
तमनुभूयसे । अहमनुभूये । अन्वभावि । अन्वभाविषाताम्-
अन्वभविषाताम् । णिलोपः । भाव्यते । भावयाञ्चक्रे । भाव-
याञ्चभूवे । भावयामासे । इह तशब्दस्य एशि इटएत्वे च कृते
हृतीति (उ२७८०) हृत्वञ्च तासिसाहचर्यात् अस्तेरपि
व्यतिहे इत्यादौ सार्वधातुके एव एति हृत्वप्रवृत्तेरित्याहुः ।
भाविता । चिखङ्दिट्आभीयत्वेनासिद्धत्वाणिलोपः । पच्चे ।
भावयिता । भाविष्यते-भावयिष्यते । भाव्यताम् । अभाव्यत ।
भाव्यत । भाविषीष्ट-भावयिषीष्ट । अभावि । अभाविषाताम्-

शान्तिता-शमितेत्यादौ विण्मुलोरिति (उ२७१८०) मितानुपधाया वा
दीर्घः । ग्यन्तादिट् आभीयत्वेनासिद्धस्तेन अनिटीति (उ६०८०)
निषेधाप्रवृत्तेर्णिलोपः । भू ता इति स्थिते परमपि वलादिलक्षणमितं
बाधित्वा चिखङ्दिडेव भवति यतोऽयं नित्यः वलनिमित्तस्तु इट् तल
न प्रवर्तते स एव अविषाती णिचो लोपाहेतरित्यर्थः ।

अभावविषाताम् । वुभूष्यते । वुभूषाञ्चक्रे । वुभूषिता ।
वुभूषिष्यते । वोभूयते । यङ्लुगन्तात् । वोभूयते । वोभु-
वाञ्चक्रे । वोभाविता वोभविता । अकृत्स्नार्जेति (उ५१४०)
दीर्घः । सूयते विष्णुः । तुष्टुवे । स्ताविता-स्तोता । स्तावि-
ष्यते-स्तोष्यते । अस्तावि । अस्ताविषाताम्-अस्तोषाताम् ।
गुणोऽर्त्तीति (उ६६४०) गुणः । अय्यते । स्मर्यते । सस्मरे ।
परत्वान्नित्यत्वाच्च गुणे रपरे कतेऽजन्तत्वाभावेऽप्युपदेशग्रह-
णाच्चिखदिट् । आरिता-अर्त्ता । स्मारिता-स्मर्त्ता । गुणोऽ-
र्त्तीत्यत्र नित्यग्रहणानुवृत्तेरुक्तत्वात् (उ१६३४०) नेह गुणः । संस्क्रि-
यते । अनदितामिति (१७७४०) नलोपः । स्मस्यते । इदितस्तु वन्द्य-
ते । सम्प्रसारणम् । इज्यते । अयङ्यि कङिति (उ२१०४०) । श्रय्यते ।

तनेतेर्यकि । ६ । ४ । ४४ ।

आकारोऽन्तादेशो वा स्यात् । तायते-तन्यते । ये विभाषा
(उ६१४०) । जायते-जन्यते ।

तपोऽनुतापे च । ३ । १ । ६५ ।

तपश्चेच्चिण् स्यात्कर्मकर्त्तर्यनुतापे च । अन्वतप्त पापेन पाप-
क्षर्त्तृ तेनाभ्याहतमित्यर्थः । कर्मणि (६) लुङ् । यद्वा पापेन
पुंसा कर्त्ता अशोचीत्यर्थः । घुमास्येतीच्चम् (उ११६४०) । दीयते ।
धीयते । आदेच (उ६४४०) इत्यत्राश्रितीति कर्मधारयादित्थं ज्ञक-
शकारादौ निषेधः एष आदिशित्वाभावात्तस्मिन्नात्त्वम् । जग्ले

(६) कर्मवत् कर्मणेत्यनेन (उ२७४४०) कर्मकर्तुः कर्मवत्कार्यातिदेशात्
कर्त्तृणीति उक्तम् ।

आतो युक् चिण्कृतोः । ७ । ३ । ३३ ।

आदन्तानां युगागमः स्याच्चिणि, जिति-णिति-कृति च ।
 दायिता-दाता । दायिषीष्ट-दासीष्ट । अदायि । अदायि-
 षाताम्-अदिषाताम् । अधायिषाताम्-अधिषाताम् । अग्ला-
 यिषाताम् अग्लासाताम् । हन्यते । अचिण्कृतोः (उ१८६ष्ट०ख०) इत्यु-
 क्तेर्हनसो न । होहन्तेरिति (१५८ष्ट०) कुत्वम् । घानिता-हन्ता ।
 घानिष्यते-हनिष्यते । आशीर्लिङि । वधादेशस्यापवादः ।
 श्विखङ्गावः आर्द्धधातुके सीयुटीति विशेषविहितत्वात् ।
 घानिषीष्ट । पक्षे । वधिषीष्ट । अघानि । अघानिषाताम्-
 अहसाताम् । पक्षे । वधादेशः । अवधि । अवधिषाताम् ।
 अघानिष्यत-अहनिष्यत । नच स्यादिषु चिण्वदित्यतिदेशा-
 द्बधादेशः स्यादिति वाच्यम् अङ्गस्येत्यधिकारादाङ्गस्यैवाति-
 देशात् । गृह्यते । चिण्वदिटो न दीर्घत्वम् प्रकृतस्य बलादि-
 लक्षणस्यैवेटोऽग्रहोऽलिटीत्यनेन (उ१५८ष्ट०) दीर्घविधानात् ।
 ग्राहिता-ग्रहीता । ग्राहिष्यते-ग्रहीष्यते । ग्राहिषीष्ट-ग्रही-
 षीष्ट । अग्राहि । अग्राहिषाताम्-अग्रहीषाताम् । हश्यते ।
 अदर्शि । अदर्शिषाताम् । सिचः कित्वादम्न । अहचाताम् ।
 गिरतेर्लुङि ध्वमि चतुरधिकं शतम् । तथाहि । चिण्वदिटो
 दीर्घो नेत्युक्तम् । अगारिध्वम् द्वितीयेऽन्विटि वृत्तो वेति (उ१००ष्ट०)
 वा दीर्घः । अगरीध्वम्-अगरिध्वम् । एषान्तयाणां लत्वगुह्यत्वं
 द्वित्वतयञ्चेति पञ्च वैकल्पिकानि । इत्थं षण्णवतिः (१०) ।

लिङ्सिचोरिति (उ१४६४०) विकल्पादिङभावे उच्चेति (उ६३४०)
किच्चम् रपरत्वं हलि चेति (१५७४०) दीर्घः । इणः षीध्वमिति
(उ२६४०) नित्यण्टत्वम् । अणीर्द्धम् । ढवमानां द्वित्वविकल्पे
अष्टौ (११) उक्तपणवत्या सह सङ्गलने उक्ता संख्येति ।

‘इङ्दीर्घश्चिण्दिङ् लत्वं ढत्वं द्वित्वत्रिकन्ताया ।

इत्यष्टानां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं शतम्” ॥

हेतुमणप्रन्तात्कर्मणि लः यक् णिलोपः । शस्यते मोहो
मुकुन्देन ।

चिस्मलोदीर्घोऽन्यतरस्याम् । ई । ४ । ६३ ।

चिण्परे णमुल्परे च णौ मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात् ।
प्रकृतो (१२) मितां ह्रस्व एव (उ१७४४०) तु न विकल्पितः णन्तासौ
ह्रस्वविकल्पासिद्धेः । दीर्घविधौ हि णिचो लोपो न स्थानि-
वदिति दीर्घः (१३) सिद्धप्रति ह्रस्वविधौ तु स्थानिवत्त्वं
दुर्वारम् । भाष्ये तु पूर्वतासिद्धे न (१४) स्थानिवदित्यव-

विभाषेद्वत्यनेन (उ६५४०) पणां ढत्वे द्वादश द्वादशानां मध्ये अनचि चेति
(३२४०) पणां ढस्य पणां धस्य च द्वित्वे द्वित्वरहितैः सह चतुर्विंशतिः
मयइति (३६४०) षष्ठीतिपक्षे वकारस्यापि द्वित्वं तद्वचत्वारिंशत्
अनचि चेति (३२४०) सकारस्य द्वित्वे षण्वतिरित्यर्थः ।

(११) अचोरहाभ्यामिति (३८४०) ढस्य द्वित्वे द्वयोरपि वस्य यणोमय
(३६४०) इति द्वित्वे चत्वारि, चतुर्णामपि मस्य अनचि चेति (३२४०)
द्वित्वे अष्टावित्यर्थः ।

(१२) जनीजृषेत्यादिना (उ८५४०) भित्तंज्ञानां यो ह्रस्वः प्रकान्त इत्यर्थः ।

(१३) णिलोपस्य स्थानिवत्त्वाभावे व्यवधानादिति भावः ।

(१४) न पदान्तेति (३५४०) सूत्रेण स्थानिवत्त्वनिषेधादित्यर्थः ।

एभ्य द्विर्बचनसर्वस्मानुस्वारदीर्घजञ्चरः (१५) प्रत्याख्याताः ।
 णाविति जातिपरो निर्देशः । दीर्घग्रहणञ्चेदम्भास्त्विति तदा-
 शयः । शामिता--शमिता--शमयिता । शामिष्यते--शमिष्यते-
 शमयिष्यते । यङन्ताणि च । शंशम्यते । शंशामिता-मंशमिता-
 मंशमयिता । यङ्लुगन्ताणि च षेवम् । भाष्यमते तु । यङ-
 न्ताञ्चिखदिटि दीर्घो नास्तीति विशेषः । श्यन्तत्वाभावे ।
 शस्यते मुनिना ।

नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः । ७ । ३

। ३४ ।

उपधादा ढद्विर्न स्याच्चिणि, जिति-णिगिति-कृति च । अशमि ।
 अदमि । उदात्तोपदेशस्येति किम् अगामि । मान्तस्य किम्
 अवादि । अनाचमेः किम् अचामि । अनाचमिकमिवमीना-
 मिति वक्तव्यम् * । चिणि आयादय इति (उ५७८०) णिङभावे ।
 अकामि । णिङ्णिचोरषेवम् । अवामि । वध हिंसायाम् ।
 हलन्तः । जनिबध्योरिति (उ१३६८०) न ढद्विः । अवधि ।
 जाग्रोऽविचिणलुङित्स्वित्युक्तेः (उ१२४८०) न गुणः । अजागारि ।

भञ्जेच्च चिणि । ६ । ४ । ३३ ।

नलोपो वा स्यात् । अभाजि-अभञ्चि ।

(१५) भाष्यकृता तु विपादीये दीर्घे कर्त्तव्ये स्थानिवत्त्वं पूर्ववासिद्धत्वे न
 न प्रवर्त्तते इत्यवलम्ब्य न प्रदान्तेत्यादिसूत्रे (३५८०) द्विर्बचनादयः
 प्रत्याख्यातास्तदाह द्विर्बचनेत्यादि ।

विभाषा चिह्नमुलोः । ७ । १ । ६६ ।

लभेनुमागमो वा सात् । अलम्भि-अलाभि । व्यर्वास्थितवि-
कल्पत्वात्प्रादेर्नित्यं लुप् । प्रालम्भि । द्विकर्मकाणान्तु

“गौणे कर्मणि दुह्यादेः प्रधाने नीहृक्ष्वहाम् ।

बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मणाञ्च निजेच्छया ।

प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां ग्यन्तानां लादयो मताः” ।

गौर्दुह्यते पयः । अजा ग्रामन्नीयते-हियते-कष्यते-उह्यते ।
वोध्यते माणवकन्धर्मः, माणवको धर्ममिति वा । भोज्यते,
माणवकमोदनः, माणवकमोदनं वा । देवदत्तो ग्रामङ्गस्यते ।
अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकार-
द्वध्यते । मासो मासं वा आस्यते देवदत्तेन । गिजन्तान्तु
प्रयोज्ये प्रत्ययः । मासमास्यते माणवकः ।

इति भावकर्मतिङ्प्रक्रिया ।

यदा सौकार्यातिशयं द्योतयितुं कर्तृव्यापारो न विवक्ष्यते
तदा कारकान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते स्वव्यापारे स्वतन्त्र-
त्वात् । तेन पूर्वङ्करणादिसत्त्वेऽपि सम्प्रति कर्तृत्वात्कर्त्तरि
लकारः । साध्वसिञ्चनन्ति । काष्ठानि पचन्ति । स्याली
पचति । कर्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां प्राक् सकर्मका अपि
प्रायेणाकर्मकास्तेभ्यो भावे कर्त्तरि च लकाराः । पचते
ओदनेन । भिद्यते काष्ठेन । कर्त्तरि तु (१) ।

कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः । ३ । १ । ८७ ।

कर्मस्थया (२) क्रियया तुल्यक्रियः कर्त्ता कर्मवत्स्यात् ।
कार्यातिदेशोऽयम् । तेन यगात्मनेपदचिण्वचिखदिटः स्युः ।
कर्त्तुरभिहितत्वात्प्रथमा । पचते ओदनः । भिद्यते काष्ठम् ।
अपाचि । अभेदि । ननु भावे लकारे कर्त्तुर्द्वितीया स्याद-
स्मादतिदेशादिति चेन्न । लकारवाच्य एव कर्त्ता कर्मवत् ।

“प्रवृत्तिभावे कर्त्तृत्वं सर्वत्रैवास्ति कारको ।

व्यापारभेदापेक्षायां करणत्वादिसम्भव इति” ॥

(१) वाक्य चतुर्न्धातः कर्त्तृत्वकर्मत्वादिकं व्यवस्थाप्य कार्यविशेषाय कर्म-
कार्यातिदेशकसूत्रवस्यतारयति कर्त्तरि त्विति ।

(२) कर्मस्थया कर्मभावस्थया क्रियया फलेन “फलव्यापारयोर्धातु” रित्युक्तेः
“धातोरर्थः क्रियोच्यते” इत्युक्तेःेत्यर्थः तुल्यक्रियः समानाधिक-
रणक्रिय इत्यर्थः । किञ्च कर्मस्थभावकण्य कार्यातिदेशार्थं कर्मणेति
पदं “कर्मस्थेऽपि च धात्वर्थे कर्मकर्त्ता च कर्मवत् । कर्त्तृस्थेऽपि च धात्वर्थे
कर्मकर्त्ता च कर्त्तृवदि” इत्युक्तेः “कर्मस्थः पचतेर्भावः कर्मस्थाश्च भि-
दादय” इत्युक्तेः कर्मस्था कर्मभावस्थाः । गमनादयस्तु कर्त्तृस्थाः
“कर्त्तृस्थो बुध्यतेर्भावः कर्त्तृस्थाश्च गमादय” इत्युक्तेः ।

ल्लिङ्गाशिष्यङिति (उ४६२४०) द्विलकारकारकाङ्ग (३) इत्यनुवृत्तेः
भावे प्रत्यये च कर्तृल्लकारेणानुपस्थितेः । अतएव कृत्यक्त- (४)-
खलर्याः कर्मकर्तरि न भवन्ति किन्तु भावे एव । भेत्तव्यं कुस्त्र-
लेन । ननु पचिभिद्योः कर्मस्या क्रिया विलिप्तिर्द्विधा भवनञ्च ।
मैवेदानीङ्गं नृस्या न तु तत्तल्या । सत्यम् । कर्मत्वकर्तृत्वा-
वस्था (५) भेदोपाधिकन्तत्समानाधिकरणक्रियाया भेदमाश्रित्य
व्यवहारः । कर्मणेति किम् करणाधिकरणाभ्यानुत्पत्तिक्रिये पूर्वो-
क्ते (उ२७४४०) साध्वसिरित्यादौ मा भूत् । गच्छति ग्रामः । आरोहति
हस्ती । अधिगच्छति शास्त्रार्थः । स्मरति श्रद्धाति वा । यत्र कर्म-
णि क्रियाकृतो विशेषो दृश्यते यथा पक्षेपु तण्डुलेषु, यथा वा
हिन्नेषु काष्ठेषु, तत्र कर्मस्या क्रिया नेतरत्व (६) । नहि पक्वा-

- (३) व्यत्ययोवङ्गल (उ४६१४०) ल्लिङ्गाशिष्यङिति सूत्रयोः सम्बिजातद्विल-
कारमध्ये एकलकारस्यानुवृत्तेरित्यर्थः ।
- (४) कृत्यक्तखलर्या इत्यत्र कृत्यत्वं प्रायिकं सिनोपासइत्यादौ कर्मकर्तरि
क्तस्य दर्शनादिति बोध्यम् ।
- (५) वास्तविकभेदाभावेऽप्युपाधिकभेदोऽस्तीत्याह कर्मत्वकर्तृत्वावस्थेति
तथाचावस्थाभेदेन क्रियाभेदात् कर्तुः कर्मस्थानियया तुल्यक्रियत्व-
मिति भावः ।
- (६) नेतरत्वेति ।

‘निर्वर्त्ये च विकार्ये च कर्मवद्भाव इष्यते ।

न तु प्राप्ये कर्मणीति सिद्धान्तोऽयं व्यवस्थितः’ ॥

इतिहर्ष्युक्तेः क्रियाकृतविशेषवतोरेव निर्वर्त्यविकार्ययोः कर्मवद्भावो
न तु तद्रहिते प्राप्यइति हर्ष्युक्तः सिद्धान्तो द्योतित इति भावः ।

प्रकृतण्डुलैष्विव गतागतग्रामेषु वैलक्षण्यमुपलभ्यते । करोति-
कत्वादनार्थः उत्पत्तिश्च कर्मण्या तेन कारिष्यते घट इत्यादि ।
यत्नार्थत्वे तु नैतत्सिद्धेयत् ज्ञानेच्छादिवद्यत्तस्य कर्तृस्यत्वात् ।
एतेन “अनुव्यवस्थमानेऽर्थे” इति व्याख्यातम् कर्तृस्यत्वेन यग-
भावाच्छ्रयि ङते ओलोपे च रूपसिद्धेः । ताच्छील्यदावय-
ञानश्च नत्वात्मनेपदम् । सकर्मकाणां प्रतिषेधो वक्तव्यः * ।
अन्योऽन्यं स्पृशतः । अजा ग्रामन्नयति । दुहिपचोर्वज्जलम् (७)
सकर्मकयोरिति वाच्यम् ।

न दुहस्तु नमां यक्चिणौ । ३ । १ । ८६ ।

एषाङ्ग कर्मकर्त्तरि यक्चिणौ नस्तः । दुहेरनेन एकएव निषेधः ।
चिण् तु विकल्पिष्यते । शप्लुक् । गौः पयो दुग्धे (८) ।

अचः कर्मकर्त्तरि । ३ । १ । ६२ ।

अजन्तात् ह्येचिण् वा स्यात् कर्मकर्त्तरि तशब्दे परे ।
अकारि-अकृत ।

दुहञ्च (९) । ३ । १ । ६३ ।

(७) द्विकर्म कत्वादनयोरेकस्य कर्मणः कर्तृत्वविवक्षायां न्यस्य कर्म-
णो विद्यमानतया सकर्मकत्वान्निषेधे प्राप्तेऽयमारम्भः ।

(८) “गौणे कर्मणि दुह्यादे” रित्युक्तत्वात् गौणकर्मण एव दुह्यादेः कर्तृत्व-
विवक्षा न्यादेस्तु मुख्यकर्मण एव तथात्वमिति । द्योतयन्नुदाहरति
गौः पयो दुग्धे इति न तु गां पयो दुग्धे इति अत्र यक्चिणोर्नि-
षेधः आत्मनेपदं तु नित्यमेवेति बोध्यम् ।

(९) कर्मकर्त्तर्येव दुहः ह्येचिण् वा स्यात् कर्मणि तु नित्यमेवेत्यर्थः ।

अदोहि । पचे कसः । लुग्वेति (उ६२८०) पचे लृक् । अदुग्ध-
अधुक्षत । उदुम्बरः (१०) फलम्यचते । सृजियुज्योः श्यंस्तु * ।
अनयोः सकर्मकयोः कर्ता वज्रलङ्घनवत् यगपवादश्च (११)
श्यन्वाच्य इत्यर्थः । सृजेः अङ्गोपपन्ने कर्तव्य्येति वाच्यम् * ।
सृज्यते सृजन्नाक्तः अङ्गया निष्पादयतीत्यर्थः । असर्जि ।
युज्यते ब्रह्मचारी योगम् । भूषाकर्मकिरादिसनाञ्चान्यत्वात्-
नेपदात् * । भूषावाचिनां किरादीनां सनन्तानाञ्च यक्चिणौ
चिण्वदिट् च नेति वाच्यमित्यर्थः । अलङ्कुरुते कन्या । अलम-
कृत । अवकिरते हस्ती । अवाकीर्त । गिरते । अगीर्त ।
आद्रियते । आहत । किरादिस्तुदाद्यन्तर्गणः (उ५४८०) ।
चिकीर्षते कटः । अचिकीर्षिष्ट । इच्छायाः कर्तृस्थत्वेऽपि
करोतिक्रियापेक्षमिह कर्मस्थक्रियात्वम् (१२) ।

न रुधः । ३ । १ । ६४ ।

अस्माच्छेष्टिण् । अवारुद्ध गौः । कर्मकर्तरीत्येव । अवा-
रोधि गौर्गोपेन ।

तपस्तपःकर्म कस्यैव । ३ । १ । ८८ ।

(१०) कालउदुम्बरं फलं पचतीति स्थिते गौणकर्मणउदुम्बरस्य कर्तृत्ववि-
वक्षायामिदमुदाहरणम् ।

(११) यगपवादश्चन्विधानं स्वरार्थम् श्यनो नित्यमाद्युदात्तत्वात् यक्स्त-
थात्वाभावादिति द्रष्टव्यम् ।

(१२) पूर्ववत् सनइत्यादिना (उ२५५८०) सनः प्रकृतिभूतधातुसंबन्धिपदेन
समं प्रदव्यवस्थावत् कर्तृस्थकर्मस्थव्यवस्थापि द्रष्टव्येत्याशयः ।

कर्त्ता कर्मवत्स्यात् । विध्यर्थमिदम् । एवकारस्तु व्यर्थएवेति
 वृत्तप्रनुसारिणः । तथ्यते तपस्तापसः अर्जयतीत्यर्थः । तपो-
 नुतापे चेति (उ०६६४०) चिण्निषेधात्सिच् । अतस्त । तपःकर्म-
 कस्येति किम् उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः । न दुहस्तुनमां
 यक्चिणौ (उ०२७६४०) । प्रस्तुते । प्रास्ताविष्ट--प्रास्तोष्ट । नमते
 दण्डः । अनंस्त । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत नमिः । यक्चिणोः प्रति-
 षेधे हेतुमणिच्श्चित्रूजामुपसंख्यानम् * । कारयते । अची-
 करत । उच्छ्रयते दण्डः । उद्दृशिञ्चियत । चिण्वदिट् तु स्या-
 देव । कारिष्यते । उच्छ्राविष्यते । ब्रूते कथा । अवोचत ।
 भारद्वाजीयाः पठन्ति णिअन्यिग्रन्यिब्रूजाल्लनेपदाकर्मकाणा-
 मुपसंख्यानम् * । पुच्छद्दस्यति उत्पुच्छयते गौः । अन्तर्भा-
 वितण्यर्थतायाम् उत्पुच्छयते गाम् । पुनः कर्तृत्वविवक्षा-
 याम् । उत्पुच्छयते गौः । उदपुपुच्छत । यक्चिणोः प्रति-
 षेधाच्छपचडौ । अन्यिग्रन्योराधृषीयत्वात् (उ०८०४०) णिज-
 भावपक्षे ग्रहणम् । अन्यति सेखलान्देवदत्तः । अन्यते । अग्र-
 न्यिष्ट । ग्रन्यति ग्रन्यम् । ग्रन्यते ग्रन्यः । अग्रन्यिष्ट । क्रैयादिक-
 योस्तु (उ०६०४०) । अग्र्यीते । ग्र्यीते । स्वयमेव विकुर्वते सैन्य-
 वाः वल्लान्तीत्यर्थः । वेः शब्दकर्मणः, अकर्मकाच्चेति (उ०४६४०)
 तङ् । अन्तर्भावितण्यर्थस्य पुनः प्रेषणत्यागे । विकुर्वते सैन्यवाः ।
 व्यकारिष्ट । व्यकारिषाताम् । व्यकारिषत । व्यजत । व्यज-
 षाताम् । व्यजषत ।

कुपिरञ्जोः प्राचां श्यन् परस्मैपदञ्च । ३।१।६० ।

अनयोः कर्मकर्त्तरि न यक् किन्तु श्यन् परस्मैपदञ्च ।

आत्मनेपदापवादः । कुप्यति-कुप्यते पादः । रज्यति-रज्यते
वस्त्रम् । यगविषये तु नास्य प्रवृत्तिः । कोपिषीष्ट (१३) ।
रङ्घीष्ट ।

इति कर्मकर्तृतिङ्प्रक्रिया ।

(१३) श्यन्सन्निवोगशिष्टं परस्मैपदं श्यनभावे न प्रवर्त्तते इत्यात्मनेपदमेवो-
दाहरति कोपिषीष्टेति ।

अभिज्ञावचने लट् । ३ । २ । ११२ ।

स्मृतिबोधिन्पपदे (१) भूतानद्यतने धातोर्लृट् स्यात् । लङो-
ऽपवादः । स्मरसि कृष्ण ! गोकुले वत्स्यामः (२) । एवं बुध्यसे
चेतयसे इत्यादियोगेऽपि तेषामपि प्रकरणादिवशेन स्मृतौ
वृत्तिसम्भवात् ।

न यदि । ३ । २ । ११३ ।

यद्योगे उक्तम् । अभिजानासि कृष्ण ! यद्वने अभुञ्जमहि (३) ।

विभाषा साकाङ्क्षे । ३ । २ । ११४ ।

उक्तविषये लङ् स्यात् । लक्ष्यलक्षणभावेन साकाङ्क्षेद्वा-
त्वर्थः । स्मरसि कृष्ण ! वने वत्स्यामस्तत्र गाञ्चारविष्यामः । वासो
(४) लक्षणञ्चारणं लक्ष्यम् । पक्षे लङ् । यच्छब्दयोगेऽपि “न
यदीति” बाधित्वा परत्वाद्विकल्पः । परोक्षे लिट् (उदष्ट०) ।

(१) भूतइत्यधिकारे अनद्यतने लङ् (उ१५५०) इत्यतोऽनद्यतन इत्यनुव-
र्त्तते । अभिज्ञा स्मृतिरुच्यतेऽनेनेति अभिज्ञावचनमिति विग्रहइत्या-
शयेन व्याचष्टे स्मृतिबोधिनोति ।

(२) वत्स्याम इति अवसामेत्यर्थः पश्य मृगोधावतीत्यत्र वाक्यार्थकर्मक-
दर्शनमिव स्मरसीत्यत्र गोकुलाधिकरणकास्मत्कर्तृकभूतानद्यतनवास-
रूपवाक्यार्थएव कर्म कृष्णेति सम्बोधनं स्मरणक्रियायां विशेषणं
तथाच पूर्वोक्तवाक्यार्थरूपनिवासकर्मकं कृष्णसम्बोध्यकं स्मरणमिति
विशिष्टबोधः ।

(३) न यदीत्यत्र लट् : प्रतिषेधे उत्सर्गेण लङित्युदाहरति अभुञ्जमहीति ।

(४) वामोलक्षणं प्रसिद्धत्वात् ज्ञापकमित्यर्थः चारणं लक्ष्यं सहसा बुद्धप्रना-
रोहात् ज्ञाप्यमित्यर्थः ।

चकार । उत्तमपुरुषे चित्तविज्ञेयादिना पारोक्ष्यम् । “सुप्तोऽहं किल विललाप” । “वज्र जगद् पुरस्तात्तस्य मत्ता किलाहम्” । अत्यन्तापह्नवे (५) लिङ्गुक्तव्यः । कलिङ्गेष्ववात्सीः । नाहङ्कलिङ्गान् जगाम ।

ह्रस्वतोर्लिङ् च । ३ । २ । ११६ ।

अनयोरुपपदयोर्लिङ् विषये लङ् स्यात् । चास्मिन् । इति ह्रस्वकरोच्चकार वा । शब्दकरोच्चकार वा ।

प्रश्ने चासन्नकाले (६) । ३ । २ । ११७ ।

प्रष्टव्यः प्रश्नः । आसन्नकाले पृच्छमानेऽर्थे लिङ् विषये लङ् लिटौ स्तः । अगच्छत्किम् ? । जगाम किम् ? । अनासन्ने तु । कंसञ्जघान किम् ? ।

(५) अपह्नवोऽपलापस्तत्वात्यन्तिकत्वं तद्धेतोरपह्नवे भवति । नाहं कलिङ्गमित्यादौ वासहेतोः कलिङ्गगमनस्यापह्नवादात्यन्तिकत्वं बोध्यम् । कलिङ्गो नाम देशो गन्तुं निषिद्धः

“अङ्गवङ्गकलिङ्गेषु सौराष्ट्रमगधेषु च ।

तीर्थयात्रां विना गच्छन् पुनः संस्कारमर्हतीति” स्मृतेः

तस्मिन् देशे त्वया गत्वा चिरं स्थितमिति केनचिदभियुक्ते स आह नाहमित्यादि । यदा तु कलिङ्गेषु अगात्त्युक्तः गमनमेवापलपति तदा नात्यन्तिकापह्नव इति तत्र लङ् न कलिङ्गेषु अगच्छमिति ।

(६) प्रश्ने इति कर्मणि नङ् । भूतानद्यतने परोक्षे इत्यनुवर्तते तदाह लिङ् विषये इति आसन्नकालस्य पञ्चवर्षाभ्यन्तरः तदतीतः कालः विप्रकष्ट इति भेदः । तच्च ।

लट् स्मृ । ३ । २ । ११८ ।

लिटोऽपवादः । यजति स्म युधिष्ठिरः ।

अपरोक्षे च । ३ । २ । ११९ ।

भूतानद्यतने लट् स्यात् स्मयोगे । एवं स्म पिता ब्रवीति ।

ननौ घृष्टप्रतिवचने (७) । ३ । २ । १२० ।

अनद्यतनपरोक्ष इति निवृत्तम् । भूते लट् स्यात् । अकार्षीः किम् ? ननु करोमि भोः ।

नन्वोर्विभाषा (८) । ३ । २ । १२१ ।

अकार्षीः किम् ? न करोमि नाकार्षम् । अहन्नु करोमि अहं न्वकार्षम् ।

पुरि लुङ् चास्मि । ३ । २ । १२२ ।

अनद्यतनग्रहणं मण्डूकमुत्थाऽनुवर्त्तते । पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने विभाषा लुङ् चास्मट् न तु स्मयोगे पक्षे यथाप्राप्तम् (१) । वसन्तीह पुरा क्ताताः अवात्सुः अवसन् ऊर्ध्वम् । अस्मे किम् यजति स्म पुरा । भविष्यतीत्यनुवर्त्तमाने (१०)

(७) घृष्टस्य प्रतिवचनमिति विपक्षं द्योतयन्नुदाहरति अकार्षीः किमिति प्रश्ने, ननु करोमि भोरित्युत्तरम् ।

(८) नन्वोरिति भूते इत्येव । पक्षे लुङ् ।

(९) पक्षे यथाप्राप्तमिति लुङ्लटोरभावपक्षे लङ्, परोक्षे तु लिट् ।

(१०) भविष्यति गम्यादय (३४३२४०) इत्यतो भविष्यतीत्यनुवर्त्तमाने इत्यर्थः ।

यावत्पुरानिपातयोर्लट् । ३ । ३ । ४ ।

यावद्भुङ्क्ते । पुरा भुङ्क्ते । निपातावेतौ निश्चयं द्योतयतः ।
निपातयोः किम् । यावद्दास्यते तावद्भोक्ष्यते । करणभूतया
पुरा यास्यति ।

विभाषा कदाकर्त्तव्याः । ३ । ३ । ५ ।

भविष्यति लट् वा स्यात् । कदा, कर्हि वा भुङ्क्ते भोक्ष्यते
भोक्ता वा ।

किं वृत्ते (११) लिप्सायाम् । ३ । ३ । ६ ।

भविष्यति लङ् वा स्यात् । कङ्कतरङ्कतमं वा भोजयसि ?
भोजयिष्यसि भोजयितासि वा । लिप्सायाङ्किम् । कः पाठ-
लिपुतङ्गमिष्यति ।

लिप्स्यमानसिद्धौ च । ३ । ३ । ७ ।

लिप्स्यमानेनान्नादिना स्वर्गादेः सिद्धौ गम्यमानायाश्च भविष्यति
लङ् वा स्यात् । योऽन्नं (१२) ददाति दास्यति दाता वा ।
स स्वर्गं याति यास्यति याता वा ।

लोडर्थलक्षणे च । ३ । ३ । ८ ।

(११) किमा किंशब्देन वृत्तौ निष्पन्नः शब्दः कतरकतमादिलिङ्निष्पन्नपदेषु
लिप्सायां गम्यमानायामित्यर्थः ।

(१२) लिप्सायां पूर्वस्त्वैव सिद्धावकिंवृत्तार्थमिदमिति ध्वनयन्नुदाहरति
योऽन्नमिति ।

लोडर्थः (१३) प्रैषादिलक्ष्यते येन तस्मिन्नर्थे वर्त्तमानाङ्गातो-
र्भविष्यति लङ् वा स्यात् । कृष्णश्चेद्भुङ्क्ते त्वङ्गाच्चारय । पक्षे
(१४) लुट् लुटौ ।

लिङ् चोङ् मौहृत्तिके । ३ । ३ । ६ ।

ऊर्द्धमुहृत्तीङ्गवः ऊर्द्धमौहृत्तिकः निपातनात्ममासः (१५)
उत्तरपदवृद्धिश्च । ऊर्द्धमौहृत्तिके भविष्यति लोडर्थलक्षणे
वर्त्तमानाङ्गातोर्लिङ्लुटौ वा स्तः । मुहृत्तादुपरि उपा-
ध्यायश्चेदागच्छेत् आगच्छति आगमिष्यति आगन्ता वा ।
अथ त्वञ्छन्दोऽधीष्व ।

वर्त्तमानसमीप्यवर्त्तमानवद्वा । ३ । ३ । १३१ ।

समीपमेव सामीप्यम् स्वार्थे ष्यञ् वर्त्तमाने लट् (उ३४०)
इत्यारभ्य उणादयो वज्रलमिति (उ४३१४०) यावत् येनोपाधिना
(१६) प्रत्यया उक्तास्तौ तथैव वर्त्तमानसमीपे भूते भविष्यति च
वा स्युः ।

(१३) लोडर्थस्य लक्षणमिति पठिततुरूपः लोडर्थः प्रैषादिस्तथाच कृष्ण-
भोजनं प्रेष्यगोचारस्य लक्षणं कृष्णभोजनकाले त्वया गोचारणं
कर्त्तव्यमित्यर्थः ।

(१४) पक्षे इति कृष्णवेद्भोक्ता भोज्यते वा त्वं गाश्चारयेति प्रयोगः ।

(१५) तद्धितार्थोत्तरपदे (३५५४०) इत्यत्र दिक्संख्ये (३५५४०) इत्यनुवर्त्त-
नादिह समासो न स्यादित्याशङ्क्यामाह निपातनादिति ।

(१६) येनोपाधिना धातुविशेषोपाधिना ये प्रत्यया येभ्यो धातुभ्योविहित-
स्तौ भ्यएव ते स्युरिति फलितोऽर्थः ।

कदा आगतोऽसि ? (१७) अयमागच्छामि अयमागमम् । कदा
गमिष्यसि ? एष (१८) गच्छामि गमिष्यामि वा ।

आशंसायां भूतवच्च । ३ । ३ । १३२ ।

वर्त्तमानसामीप्य इति नानुवर्तते । भविष्यति काले भूतवच्च-
वर्त्तमानवच्च प्रत्यया वा स्युराशंसायाम् (१९) । देवश्चेदवर्षीत्
वर्षति वर्षिष्यति वा धान्यमवाप्स्य वषामः वष्यामो वा ।
समान्यातिदेशे विशेषानतिदेशस्तेन लङ्लिटौ न ।

क्षिप्रवचने लट् । ३ । ३ । १३३ ।

क्षिप्रपर्याये उपपदे पूर्वविषये लट् स्यात् । दृष्टिश्चेत् क्षिप्र-
माशु त्वरितं वा यास्यति शीघ्रं वष्यामः । नेति वक्तव्ये
लङ्ग्रहणं लुटोऽपि विषये यथा स्यात् । श्वः शीघ्रं वष्यामः ।

आशंसावचने लिङ् । ३ । ३ । १३४ ।

आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लिङ् स्यान्नतु भूतवत् (२०) ।
गुरुश्चेदुपेयादाशंसेऽधीयीत । आशंसे क्षिप्रमधीयीत ।

(१७) आगतोऽसीति भूतकाले प्रश्ने आगच्छामीत्युत्तरवाक्ये भूतकालाभि-
व्यक्तयेऽयमिति प्रयोगस्त्वधुनैवागतइति भूतकालस्य वर्त्तमानसामी-
प्यद्योतनाय । तेनागमनाविनाभूतं अभिसेदादिकमुपदिश्यते एवं
भविष्यत्यपि बोध्यम् ।

(१८) एष इति गमनोद्योगद्योतनाय, परिकरवन्मादिकद्योतनेन भविष्यतो
वर्त्तमानसामीप्यं प्रतीयते ।

(१९) आशंसनमाशंसा अप्राप्तस्य प्राप्तुमिच्छा तस्यावर्त्तमानत्वेऽपि तद्विष-
यस्य भविष्यत्त्वाद्भविष्यतीत्युक्तम् ।

(२०) न भूतवदिति न वर्त्तमानवदित्यपि बोध्यम् ।

नानद्यतनवक्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः । ३।३।

१३५ ।

क्रियायाः सातत्ये सामीप्ये च लङ्लुटौ (२१) न । यावज्जी-
वमन्मदादास्यति वा । सामीप्यन्तुल्यजातीयेनाव्यवधानम् ।
येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता तस्यामग्नीनाधित (२२) । सोमे-
नायष्ट । येयं अमावस्यागामिनी तस्यामग्नीनाधास्यते
सोमेन यज्यते ।

भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् । ३।३।

१३६ ।

भविष्यति काले मर्यादोक्तावरस्मिन् प्रविभागेऽनद्यत-
नवन्न (२३) । योऽयमध्या गन्तव्य आ पाठलिपुत्रात्तस्य (२४)
यदवरं कोशास्त्रास्तत्र सक्तून् पास्यामः ।

कालविभागे चानहोरात्राणाम् । ३।३।१३७।

पूर्वसूत्रं सर्वमनुवर्तते (२५) । अहोरात्रसम्बन्धिनि विभागे

(२१) भूतानद्यतने लङ्(उ१५५०००)भविष्यत्यनद्यतने लुट्(उ१२५००००)एतौ

यौ विहितौ तौ नेत्यर्थः ।

(२२) लङ्लुटोर्निषेधेऽपि भूते लुङ् भविष्यति च लट् भवत्येवेति द्योतयन्नु-
दाहरति आधितेति ।

(२३) अक्रियासातत्यार्थमसामीप्यार्थञ्चायमारब्धः । अनद्यतनवन्नेति लुङ्
नेत्यर्थः । इह देशकृता मर्यादा उत्तरसूत्रे कालकृतेति भेदः ।

(२४) तस्य पाठलिपुत्रावधिकमार्गस्य यदवरं कौशास्त्राः सकाशादित्यर्थः ।

(२५) मर्यादोक्तौ कालविशेषे कालभेदाद्यदवरं तस्मिन् विभागे भविष्यति

अनद्यतनवन्न, स चेत् कालविशेषोऽहोरात्रसम्बन्धी नेत्यर्थः ।

प्रतिषेधार्थमिदम् । योगविभागउत्तरार्थः । योऽयं वत्सर
आगामी तस्य यद्वरमाग्रहायण्यास्तत युक्ता अध्वेय्यामहे ।
अनहोरात्राणाङ्गिन् योऽयं मासआगामी तस्य योऽवरः
पञ्चदशरात्रः तत्राध्येतास्महे ।

परस्मिन्विभाषा । ३ । ३ । १३८ ।

अवरस्मिन्वर्जम्पूर्वसूत्रद्वयमनुवर्तते । अप्राप्तविभाषेयम् । योऽयं
संवत्सर आगामी तस्य यत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्येय्यामहे-
अध्येतास्महे । लिङ्निमित्ते (२६) लृङ् क्रियातिपत्तौ (उ२०ष्ट०)
भविष्यतीत्येव । सुट्टिश्चैदभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत् ।

भूते च (२७) । ३ । ३ । १४० ।

पूर्वसूत्रं सम्पूर्णांमनुवर्तते ।

उताप्योः । ३ । ३ । १४१ ।

वा आ उताप्योः उताप्योरित्यतः प्राग्भूते लिङ्निमित्ते (२८)
लृङ् चेत्यधिक्रियते । पूर्वसूत्रन्तु उताप्योरित्यादौ प्रवर्तते
इति विवेकः ।

गर्हायां लङ्पिजात्वोः । ३ । ३ । १४२ ।

(२६) स्वादौ भूधातुप्रकरणे (उ२०ष्ट०) व्याख्यातम् ।

(२७) लिङ्निमित्ते लृङ् स्यात् भूते भविष्यति च क्रियाऽनिष्पत्तावित्यर्थः ।

(२८) लिङ्निमित्ते भूते एवायं विकल्पो भविष्यति त्व नित्यइति । तच्च०

आभ्यां योगे लट् स्यात् कालत्रये (२६) गर्हायाम् । लडा-
दीन् (३०) परत्वादयस्माधते । अपि जायान्यजसि जातु
गणिकामाधत्से गर्हितमेतत् ।

विभाषा कयमि लिङ् च । ३ । ३ । १४३ ।

गर्हायामित्येव कालत्रये लिङ् । चाल्लट् । कथन्धर्मान्यजेत्य-
जसि वा । पक्षे कालत्रयलकाराः । अत्र भविष्यति नित्यं
लङ्, भूते वा । कथन्नाम तत्रभवान् धर्मान्यत्यक्ष्यत् ।

किंष्टत्ते लिङ्लटौ । ३ । ३ । १४४ ।

गर्हायामित्येव विभाषा तु नानुवर्त्तते (३१) । कः कतरः
कतमो वा हरिं निन्देत् निन्दिष्यति वा । लङ् प्राग्वत् (३२)

अनवल्लुप्तमर्षयोरकिंष्टत्तेऽपि । ३ । ३ । १४५ ।

गर्हायामिति निष्टत्तम् (३३) । अनवल्लुप्तिरसम्भावना । अम-
र्षोऽक्षमा । न सम्भावयामि, न मर्षये वा भवान् हरिं निन्देत्
निन्दिष्यति वा । कः, कतरः, कतमो वा हरिं निन्देत्
निन्दिष्यति वा । लङ् प्राग्वत् ।

(२६) कालविशेषानुपादानादित्यर्थः ।

(३०) त्यक्ष्यसि अत्याक्षीरित्यादिविषयेऽपि लडेव प्रयुज्यते इति भावः ।

(३१) लिङ्लटौ कालत्रये स्म इत्यर्थः । नानुवर्त्तते इति तेनास्मिन् वि-
षये पक्षे लकारान्तरं न भवतीत्यर्थः ।

(३२) क्रियातिप्रक्षौ भविष्यति नित्यं लङ्, भूते वेत्यर्थः ।

(३३) लिङ्लटावनुवर्त्तते तौ च कालत्रयेऽपि स्तसौ तु सर्वलकारापवादौ ।

किङ्किलास्यर्थेषु लट् । ३ । ३ । १४६ ।

अनवल्लृप्तप्रमर्षयोरित्येतत् गर्हायाञ्चेति यावदनुवर्त्तते ।
किङ्किलेति समुदायः क्रोधद्योतकउपपदम् । अस्यार्थाः अस्ति-
भवति विद्यते । लिङोऽपवादः (३४) । न अद्ध्ये, न मर्षये
वा किङ्किल त्वं शूद्रान्मोक्ष्यसे । अस्ति भवति विद्यते वा
शूद्रीङ्गमिष्यसि । अत्र लट् न ।

जातुयदोर्लिङ् । ३ । ३ । १४७ ।

यदायद्योरुपसंख्यानम् * । लटो (३५) ऽपवादः । जातु
यत् यदा यदि वा त्वाद्देशो हरिं निन्देन्नावकल्पयामि, न
मर्षयामि वा । लङ् प्राग्वत् ।

यच्चयत्वयोः (३६) । ३ । ३ । १४८ ।

यच्च यत् वा त्वमेवं कुर्याः न अद्ध्ये, न मर्षयामि ।

गर्हायाञ्च (३७) । ३ । ३ । १४९ ।

अनवल्लृप्तप्रमर्षयोरिति निवृत्तम् । यच्चयत्वयोर्योगे गर्हायां
लिङेव स्यात् । यच्च यत् वा त्वं शूद्रं याजयेः अन्याय्यन्तत् ।

चित्रीकरणे च । ३ । ३ । १५० ।

(३४) प्राप्नोर्लिङ्लटोर्लङ्ग्रहणात् लिङ् निवर्त्तत इत्याशयेनाह लिङो-
ऽपवाद इति ।

(३५) लिङ्लटोः प्राप्नोर्वचनमिदं लटोवाधनार्थमित्याह लटइति ।

(३६) योगविभाग उत्तरस्त्वद्वये यच्चयत्वशब्दयोरेवानुवर्त्तयर्थः ।

(३७) कालत्रयेऽयं विधिर्भवति सर्वलकारापवादः ।

यच्च यत् वा त्वं शूद्रं याजयेः आश्चर्यमेतत् ।

शेषे लृङ्यदौ । ३ । ३ । १५१ ।

यच्चयत्ताभ्यामन्यस्मिन्नुपपदे चित्तीकरणे गम्ये धातोर्लृट्
स्यात् । आश्चर्यमन्वो नाम कृष्णं द्रव्यति । अयदौ किम्
आश्चर्यं यदि सोऽधीयीत ।

उताप्योः समर्थयोर्लिङ् (३८) । ३ । ३ । १५२ ।

वाढमित्यर्थेऽनयोस्तुत्यार्थता । उत, अपि वा हन्यादघं हरिः ।
समर्थयोः किम् । उत दण्डः पतिष्यति । अपि-धास्यति
द्वारम् । प्रश्नः प्रच्छादनञ्च गम्यते । इतः प्रभृति लिङ्निमित्ते
क्रियातिपत्तौ भूतेऽपि नित्यो लिङ् ।

कामप्रवेदनेऽकञ्चिति । ३ । ३ । १५३ ।

स्वाभिप्रायाविष्करणे गम्यमाने लिङ् स्यान्नतु कञ्चिति ।
कामो मे भुञ्जीत भवान् । अकञ्चितीति किम् कञ्चिज्जी-
वति ।

सम्भावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे । ३ । ३

१५४ ।

अलमर्थोऽत प्रौढिः । सम्भावनमित्यलमिति च प्रथमया
सप्तम्या विपरिणम्यते । सम्भावनेऽर्थे लिङ् स्यात्तच्चेत्सम्भा-

(३८) धातोर्लिङ् स्यात् कालत्रयेऽपि वामहणस्य निवृत्तत्वाद्भविष्यतीव
भूतेऽपि नित्य इत्यर्थः ।

अनलमिति, अलमिति सिद्धाप्रयोगे सति । अपि(३६)गिरिं
शिरसा भिन्द्यात् । सिद्धाप्रयोगे किम् अलं कृष्णो हस्तिनं
हनिष्यति ।

विभाषा धातौ सम्भावनावचनेऽयदि । ३ । ३ ।

१५५ ।

पूर्वस्त्वमनुवर्तते । सम्भावनार्थे धातावुपपदे उक्तेऽर्थे लिङ्
वा स्यात् नतु यच्छब्दे । पूर्वेण नित्ये प्राप्ते वचनम् । सम्भा-
वयामि भुञ्जीत, भोक्ष्यते वा भवान् । अयदि किम् सम्भाव-
यामि यङ्मुञ्जीथास्वम् ।

हेतुहेतुमतोऽलिङ् । ३ । ३ । १५६ ।

वा स्यात् । कृष्णं नमेच्चेत्सुखं (४०) यायात् कृष्णान्नं स्यति
चेत्सुखं यास्यति । भविष्यत्येवेध्यते । नेह । हन्तीति पलायते ।

इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ (४१) । ३ । ३ । १५७ ।

इच्छामि भुञ्जीत, भुङ्क्तां वा भवान् । एवङ्कामये प्रार्थये-
द्वाद्ययोगे बोध्यम् । कामप्रवेदन इति वक्तव्यम् * । नेह ।
इच्छन् करोति ।

(३६) सम्भावनाद्योतकोऽपिशब्दः गिरिभेदनं पर्याप्तमिति सम्भावनादिति
कालसामान्ये लिङ् सम्भावनञ्च क्रियास्तु योग्यतेति बोध्यम् ।

(४०) कृष्णनमनं सुखप्राप्तौ हेतुरिति क्रिययोः कार्यकारणभावोऽत्र लिङ्
द्योत्यते ।

(४१) इच्छार्थेषूपपदेषु धातोर्लिङ्लोटौ स्तः लिङ् चेत्यत्र(उ२६२ प्र०)समान-
कर्तृकैष्वित्यनुवर्त्य लिङ् विधानादिह असमानकर्तृकैष्विति बोध्यम् ।

लिङ् च । ३ । ३ । १५८ ।

समानकर्तृकेषु इच्छार्थेषूपपदेषु लिङ् स्यात् । भुञ्जीयेती-
च्छति ।

इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्त्तमाने । ३ । ३ । १६० ।

लिङ् स्यात्पक्षे लट् । इच्छेत् इच्छति । कामयेत कामयते ।
विधनिमन्त्रणेति (७१६८०) लिङ् । विधौ । यजेत । निम-
न्त्रणे । इह भुञ्जीत भवान् । ग्रामन्त्रणे । इहासीत । अधीष्टे ।
पुत्रमध्यापयेद्भवान् । सम्प्रश्ने । किम्भो वेदमधीयीय, उत
तर्कम् ? । प्रार्थने । भो भोजनं लभेय । एवं लोट् ।

प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

प्रैषो विधिः । अतिसर्गः कामचारानुज्ञा । भवता यष्टव्यम् ।
भवान् यजताम् । चकारेण (४२) लोटोऽनुकर्षणं प्राप्तका-
लार्थम् (४३) ।

लिङ् चोर्ध्वमौहर्त्तिके (४४) । ३ । ३ । १६४ ।

प्रैषादयोऽनुवर्त्तन्ते । मुहूर्त्तादूर्ध्वं यजेत यजताम् यष्टव्यम् ।

(४२) चकारेणेति लोट् चेति (७१३८०) पृथक्स्वरकारणस्येदमेव प्रयोजनमेक-

स्वरत्वे द्वयोरप्यनुकर्षणं स्यादिति भावः ।

(४३) प्राप्तकालार्थमिति प्रैषातिसर्गयोः पूर्वैर्णैव सिद्धत्वादिति भावः

(४४) प्राप्तकालविशेषेऽप्राप्तस्य लिङोविधानार्थमिदं सूत्रं प्रैषातिसर्गयोस्तु
पूर्वेषु प्राप्ते एव लिङ् लोट् कृत्यानां कालविशेषे लिङा बाधा ना
भूदिति चकार इति बोध्यम् ।

स्म लोट् । ३ । ३ । १६५ ।

पूर्वसूत्रस्य विषये लिङ्ः कृत्यानाञ्चापवादः । ऊर्ध्वं मुहूर्त्तात्
यजतां स्म ।

अधीष्टे च । ३ । ३ । १६६ ।

स्म उपपदेऽधीष्टे लोट् स्यात् । त्वं स्म अध्यापय ।

लिङ् यदि । ३ । ३ । १६८ ।

यच्छब्दे उपपदे कालसमयवेलासु (४५) च लिङ् स्यात् ।
कालः समयो वेला वा यद्भुञ्जीत भवान् ।

अर्हे (४६) कृत्यटचञ्च । ३ । ३ । १६९ ।

चास्मिङ् । त्वं कन्यां वहेः ।

शकि लिङ् च । ३ । ३ । १७२ ।

शक्तौ लिङ् स्यात् । चात्कृत्याः । भारं त्वं वहेः । माङि
लुङ् (३१६७) मा कार्षीः । कथं मा भवतु मा भविष्यतीति
नायं माङ् किन्तु माशब्दः ।

धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः । ३ । ४ । १ ।

(४५) कालसमयवेलासु त्वमन् (उ४३३७०) इत्यतोऽनुवृत्तं कालेत्यादिष्विति
उपपदेष्विति वचनविपरिणामः । अयं त्वमनोऽपवादः ।

(४६) अर्हे योग्ये कर्त्तरि गम्यमाने कृत्यटचो भवन्तीत्यर्थः । त्वया कन्या
वोदय्या वहनीया त्वं कन्या वोदा त्वं कन्यां वहेरित्यादौ कन्यो-
द्वहनं तव योग्यमित्यर्थः सर्वत्र ।

धात्वर्थानां (४७) सम्बन्धे यत् काले प्रत्यया उक्तास्ततोऽन्य-
त्रापि स्युः । तिङन्तवाच्यक्रियायाः (४८) प्राधान्यात्तदनुरो-
धेन गुणभूतक्रियावाचिभ्यः प्रत्ययाः (४९) । “वसन् ददर्श”
भूते लट् । अतीतवासकर्तृकर्तृकन्दर्शनमर्थः । सोमयाजी अस्य
पुत्रो भविता सोमेन यज्यमाणो यः पुत्रस्तत्कर्तृकस्त्ववनम् ।

क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिंस्रौ वा च
तद्धमोः । ३ । ४ । ३ ।

पौनःपुन्ये भ्रष्टार्थे च द्योत्ये धातोलौट् स्यात्तस्य च हिंस्रौ
स्तः । तिङामपवादः । तौ च हिंस्रौ क्रमेण परस्मैपदात्मने
पदसंज्ञौ स्तस्तिङ्संज्ञौ च तद्धमोर्विषये तु हिंस्रौ वा स्तः ।
पुरुषैकवनसंज्ञे तु नानयोरतिदिश्येते हिंस्रविधानसा-
मर्थ्यात् तेन सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदिभ्यो हिः कर्त्तरि,
(५०) आत्मनेपदिभ्यः स्त्रो भावकस्मैकर्तृषु ।

समुच्चयेऽन्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३ ।

(४७) धातुपदं धात्वर्थपरं धात्वर्थयोः परस्परसम्बन्धे प्रधानकालानुसारे-
णान्येऽपि प्रत्यया भवन्तीत्यर्थः । तथाहि वसन् ददर्शेत्यादौ वासद-
र्शनयोः परस्परसम्बन्धेन बोधनात् ददर्शेति मुख्यक्रियापेक्ष एव वस-
न्निति वर्तमानार्थकशब्दप्रत्ययो भूतकालबोधकएवेति बोध्यम् ।

(४८) तिङन्तवाच्येति प्रधानानुरोधेन गुणस्य नयनमुचितं न तु विपरीत-
मिति भावः ।

(४९) प्रत्यया इति कालान्तरबोधका अपि भवन्तीति शेषः ।

(५०) कर्त्तरि हिरिति हिंस्रस्य कर्त्ता वाच्यः, स्वशब्दस्य भावकस्मै-
कर्त्तेति कैयटोक्तेरिति भावः ।

अनेकक्रियासमुच्चये द्योत्ये प्रागुक्तं (५१) वा स्यात् ।

यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् (५३) । ३।४।४ ।

आद्ये लोटविधाने लोटप्रकृतिभूतएव धातुरनुप्रयोज्यः ।

समुच्चये सामान्यवचनस्य । ३।४।५ ।

समुच्चये लोटिधौ सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात् ।

अनुप्रयोगाद्यथायथं लडादयस्तिवादयश्च । ततः संख्याका-

लयोः पुरुषविशेषार्थस्य चाभिव्यक्तिः । क्रियासमभिहारे

द्वे वाच्ये * । याहि याहीति याति । पुनःपुनरतिशयेन

वा यानं ह्यन्तस्यार्थः एककर्तृकं वर्तमानं यानम् यातीत्यस्य

इति शब्दस्वभेदान्वये तात्पर्यं ग्राहयति । एवं यातः ।

यान्ति । यासि । याथः । याथ । यात यातेति यूयं याथ ।

याहि याहीत्ययासीत् यास्यति वा । अधीष्वाधीष्वेत्यधीते ।

ध्वंविषये पक्षेऽधीध्वमधीध्वमिति यूयमधीध्वे । समुच्चये तु

सक्तून् पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति । अन्नं भुङ्क्ष्व दाधिक

मास्वादयस्वेत्यभ्यवहरते । तध्वमोस्तु पिबत खादतेत्यभ्य-

वहरथ । भुङ्गध्वम् आस्वादयध्वमित्यभ्यवरध्वे । पक्षे

हिस्त्वौ । अत्र समुच्चीयमानविशेषाणामनुप्रयोगार्थेन सामा-

न्येनाभेदान्वयः पक्षे सक्तून् पिबति धानाः खादति अन्न-

भुङ्क्ते दाधिकमास्वादते । एतेन “पुरीमवस्कन्द लुनीहि

(५१) प्रागुक्तं धातोर्लोट् लोटो हिस्वावित्यादि कार्यमित्यर्थः ।

(५२) पूर्वस्मिन्नित्यस्य क्रियासमभिहारे इत्यर्थः ।

नन्दनं सुषाणं रत्नानि हरामराजनाः । विष्टह्य चक्रे-
 नमुचिद्विवा बली यइत्यमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिव' इति व्या-
 ख्यातम् अवस्कन्दनलवनादिरूपा भूतानद्यतनपरोक्षा एक-
 कर्तृका अस्वास्थ्यक्रियेत्यर्थात् । इह पुनः पुनश्चस्कन्देत्या-
 दिरर्थ इति व्याख्यानं भ्रममूलकमेव द्वितीयसूत्रे क्रियासम-
 हारइत्याख्याननुवृत्तेः लोडन्तस्य द्वित्वापत्तेश्च । पुरीमवस्क-
 न्देत्यादिमध्यमपुरुषैकवचनमित्यपि केषाञ्चिद्भ्रम एव पुरुषव-
 चनसंज्ञे इह नेत्युक्तत्वात् ।

इति लकारार्थप्रक्रिया ।

इति भट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्द्धे
 तिङन्तं समाप्तम् ।

इति श्रीतारानाथ तर्कवाचस्पतिभट्टाचार्यविरचितायां सरलाख्यायाम्
 सिद्धान्तकौमुदीव्याख्यायां तिङन्तप्रकरणव्याख्यानम्
 सम्पूर्णम् ।

सिद्धान्तकौमुदी

कृत्यप्रक्रिया ।

धातोः । ३ । १ । ६१ ।

आ तृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयम् । ततोपपदं सप्तमीस्थम्
(३७७पृ०) ।

कृदतिङ् । ३ । १ । ६३ ।

वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ६४ ।

परिभाषेयम् (१) । अस्मिन्धात्वधिकारेऽसरूपोऽपवादप्रत्ययः
उत्सर्गस्य बाधको वा स्यात् स्त्र्यधिकारोक्तं विना ।

कृत्याः । ३ । १ । ६५ ।

(१) परिभाषेयमिति अधिकारसूत्रत्वे स्त्र्यधिकारपर्यन्तस्य विभाषया
बाध्यबाधकताङ्गीकारोपपत्त्या तदूर्ध्वं विहितयोः क्तात्सुनोर्नित्यं
बाध्यबाधकतापत्तिस्तथाच गत्या भुज्यते इति गन्तुं भुज्यते इत्युभयो-
रपि भावार्थकतया नित्यं बाध्यबाधकतापत्तिरिति भावः । अत्र
असरूप इत्युक्तेः सरूपस्तु नित्यं बाध्यते एव तेन एरजिति (उ४४२पृ०)
कृदोरप् (उ४४२पृ०) इत्यादयो घञादिबाधकाः । अस्त्रियामित्युक्तेः
स्त्र्यधिकारेऽसरूपो नित्यं बाध्यते एव तेन स्त्रियां क्तिन्नित्यस्य (उ४४८पृ०)
कःप्रत्ययादिति (उ४५१पृ०) बाधकमिति बोध्यम् ।

अधिकारोऽयम् खलुः (२) प्राक्

कर्त्तरि कृत् । ३ । ४ । ६७ ।

कृत्प्रत्ययः कर्त्तरि स्यादिति प्राप्तं

तयोरेव कृत्यक्तखलर्याः । ३ । ४ । ७० ।

एते भावकर्मणोरेव स्युः ।

तव्यक्तव्यानीयरः । ३ । १ । ६६ ।

धातोरेते प्रत्ययाः स्युः । तकाररेफौ स्वराथौ । एधितव्यम्
एधनीयन्त्वया । भावे औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीबत्वञ्च ।
चेतव्यश्चयनीयो वा धर्म्मस्त्वया । वसेस्तव्यत्कर्त्तरि णिच् * ।
वसतीति वास्तव्यः । केलिमरउपसंख्यानम् * । पचेलिमा
माषाः पक्तव्याः । भिदेलिमाः सरला भेत्तव्याः । कर्मणि
प्रत्ययः । वृत्तिकारस्तु कर्मकर्त्तरि चायमिष्यतइत्याह तद्भा-
ष्यविरुद्धम् ।

कृत्यचः । ८ । ४ । २६ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्याच उत्तरस्य कृत्यस्य नस्य णत्वं
स्यात् । प्रपाणीयम् । अचः किम्पमग्नः । निर्विसस्योपसंख्या-
नम् * । अचः परत्वाभावान्नकारेण व्यवधानाच्चाप्राप्ते
वचनम् । परस्य णत्वम् पूर्वस्य टुत्वम् । निर्विसः ।

(२) प्रागिति खलुलुट्चावित्यस्मात् (उ३१६४०) प्रागेव कृत्या इत्यधिक्रियन्ते
इत्यर्थः ।

शेर्विभाषा । ८ । ४ । ३० ।

उपसर्गस्यान्निमित्तात्परस्य ग्यन्ताद्विहितो यः कृतत्स्यस्य
नस्य णो वा स्यात् । प्रयापणीयम्-प्रयापनीयम् । विहितवि-
शेषणं किम् । यका(३)व्यवधाने यथा स्यात् प्रयाप्यमाणस्य ।
णत्वे दुरउपसर्गत्वन्नेत्यक्तम् (उ३ प्र०) दुर्यानम् । दुर्यापनम् ।

हलश्चेजुपधात् । ८ । ४ । ३१ ।

हलादे(४)रिजुपधात्कृन्स्याचः परस्य णो वा स्यात् । प्रकोप-
णीयं-प्रकोपनीयम् । हलः किम् प्रोहणीयम् । इजुपधात्किम्
प्रवपणीयम् ।

इजादेः सनुमः । ८ । ४ । ३० ।

सनुमश्चेज्जवति इजादेर्हलन्ताद् (५) विहितो (६) यः कृतत्-
स्यस्यैव । प्रोज्झणीयम् । इजादेः किम् मणि समर्पणे प्रम-

(३) ग्यन्तात् विहितइत्यनुक्तौ यका व्यवधानेन ग्यन्तपरत्वाभावात् णत्वं
न स्यात् शेर्विभाषेत्यत्र ग्यन्तकृतोरव्यवधानापेक्षा अङ् व्यवायेऽपी-
त्यनेन(८१प्र०सू०)न निवर्त्तनीयेति भावः । अत्र यकेत्युपलक्षणम् आने
सुगिति (उ३६५प्र०) मुका व्यवधानेऽपि णत्वं बोध्यम् ।

(४) इजुपधस्य हलन्तत्वाव्यभिचारात् हलइत्यस्य वैयर्थ्यमिया तदादिपरत्व-
मित्याह हलादेरिति ।

(५) हलइत्यनुवृत्तं तदन्तपरमिजादेर्हलादित्वासम्भवादित्याशयेनाह हल-
न्तादिति ।

(६) विहित इति व्याख्यानाभावे ग्यन्तात् विहितस्यापि णिलोपे सति
हलन्तपरत्वात् शेर्विभाषेति सूत्रप्रवृत्तिरिति द्रष्टव्यम् ।

ङ्गनीयम् । नुमग्रहणमनुस्वारोपलक्षणम् (७) । अट्कुप्पा-
डिति (६१४०) सूत्रेऽप्येवम् । तेन नेह । प्रेन्वनम् । इह तु
स्यादेव । प्रोक्षणम् ।

वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

एषां नस्य णो वा स्यात् कति परे । प्रणिंसितव्यम् प्रनिंसि-
तव्यम् ।

न भामूपकमिगमिप्यायीवेपाम् । ८ । ४ । ३४ ।

एभ्यः कन्तस्य णो न । प्रभानीयम् । प्रभवनीयम् । पूजएवेह
ग्रहणमिष्यते । पूङ्स्तु प्रपवणीयः सोमः । ख्यन्तभादीना-
मुपसंख्यानम् * । प्रभाप्रनीयम् । क्शाजः शस्य यो वेत्युक्तं
(७११२४०) णत्वप्रकरणोपरि तद्वोध्यम् यत्वस्यासिद्धत्वेन शकारव्य-
वधानान्न णत्वम् । प्रख्यानीयम् ।

कृत्यल्युटो वज्जलम् (८) । ३ । ३ । ११३ ।

खान्त्यनेन खानीयं चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ।

अचो यत् । ३ । १ । ६७ ।

अजन्ताद्वातोर्यस्यात् । चेत्यम् । जेत्यम् । अजग्रहणं शक्य
मकर्तुम् । योगविभागोऽप्येवम् । तद्वदादिष्वेव यतोऽपि
मुपठत्वात् ।

(७) अट्कुप्पाडिति (६१४०) सूत्रेऽप्येवम् नुमानुस्वारो लक्ष्यतइत्या-
हानुस्वारेति ।

(८) कृत्यसंज्ञकाप्रत्यया ल्युट् च यवार्थे उक्तास्ततोऽन्यत्वापि स्वरित्यर्थः ।

ईद्व्यति । ई । ४ । ई५ ।

यति परे आत ईत्स्यात् । गुणः । देयम् । ग्लेयम् । तकिश-
सिचतियतिजनिभ्यो यद्वाच्यः * । तक्यम् । शस्यम् । चत्यम् ।
यत्यम् । जन्यम् । जनेर्यद्विधिः स्वरार्थः ग्यतापि रूप-
सिद्धेः । न च वृद्धिप्रसङ्गः जनिवध्योऽस्मेति(उ१२६४०)निषेधात् ।
हनो वा यद्वधश्च वक्तव्यः * (६) । बध्यः । पच्चे वच्यमाणो
(उ३०६४ स्तु) ग्यत् । घात्यः ।

पोरदुपधात् । ३ । १ । ६८ ।

पवर्गान्ताददुपधाद्यत्स्यात् । ग्यतोऽपवादः । शयम् । लभ्यम् ।
नानुबन्धकृत(१०)मसारूप्यमतो न ग्यत् । तव्यदादयस्तु स्युरेव ।

आङो यि । ७ । १ । ई५ ।

आङः परस्य लभेर्नुम् स्याद्यादौ प्रत्यये विवक्षिते (११) ।
नुमि कृतेऽदुपधत्वाभावात्तदेव आलम्ब्यो गौः ।

उपात्प्रशंसायाम् । ७ । १ । ईई ।

उपलम्भः साधुः । सुतौ किम् उपलब्धुं शक्यउपलभ्यः ।

(६) हनेर्वा यत् स्यात् यत्तन्नियोगशिष्टतया वधादेशो नित्यएव ।

(१०) अनुबन्धानां प्रत्ययस्वरूपत्वाभावात् तत्कृतमसारूप्यं नाश्रीयतेऽतोयता
ग्यद्वाध्यते इति भावः ।

(११) प्रत्ययोत्पत्तेः प्रागेव नुमि कृते त अदुपधत्वाभावान्न यदित्यतो विव-
क्षिते इत्युक्तम् ।

शकिसहोञ्च । ३ । १ । ६६ ।

शक्यम् । सक्षम् ।

गदमदचरयमञ्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० ।

गद्यम् । मद्यम् । चर्यम् । चरेराडि चागुरौ । आचार्यो देशः गन्तव्यइत्यर्थः । अगुरौ किम् आचार्यो गुरुः । यमे-
र्नियमार्थम् (१२) सोपसर्गान्मा भूदिति । प्रयाम्यम् । नि-
पूर्वात्स्यादेव “तेन तत्र भवेद्विनियम्यमिति” वार्त्तिकप्रयो-
गात् । एतेना “नियम्यस्य नायुक्तिः” “त्वया नियम्या ननु
दिव्यचक्षुषेत्यादि” व्याख्यातम् । नियमे साधुरिति वा ।

अवद्यपरयवय्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु । ३

। १ । १०१ ।

वदेर्नञि उपपदे वदः सुपीति (उ३०४पृ०) यत्क्यपोः प्राप्तयोर्यदेव
सोऽपि गर्हायामेवेत्युभयार्थं निपातनम् । अवद्यस्यापम् ।
गर्ह्ये किम् अनुद्यं गुरुनाम । तद्धि न गर्ह्यं वचनानर्हञ्च ।

“आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिक्लपणस्य च ।

अयस्क्लामो न गृह्णीयाज्जगृष्टापत्यकलत्रयोरिति” स्मृतेः ॥
पण्या गौः व्यवहर्त्तव्ये (१३) त्यर्थः । पाण्यमन्यत् स्तुत्यर्हं

(१२) पोरदुपधादित्यनेनैव (उ३०१पृ०) सिद्धे नियमार्थं यमोपहण-
मित्यर्थः ।

(१३) पणितव्यशब्दस्य स्तुत्यव्यवहार्योभयार्थत्वेऽपि प्रकृते व्यवहर्त्तव्यएव
निपातनमिति द्योतयन् विवृणोति व्यवहर्त्तव्येति ।

मित्यर्थः । अनिरोधोऽप्रतिबन्धस्तस्मिन्विषये वृजो यत् ।
शतेन वर्या (१४) कन्या । वृत्त्या (१५) अन्या ।

वह्मं करणम् । ३ । १ । १०२ ।

वहन्येनेनेति वह्मं शकटम् । करणङ्गिम् । वाह्यम् वोढव्यम् ।

अर्थः स्वामिवैश्ययोः । ३ । १ । १०३ ।

ऋ गतौ अस्माद्यत् । गतौऽपवादः । अर्थः स्वामी वैश्यो
वा । अनयोः किम् आर्यौ ब्राह्मणः प्राप्तव्य इत्यर्थः ।

उपसर्त्या काल्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

गर्भग्रहणे प्राप्तकाला (१६) चेदित्यर्थः । उपसर्त्या गौः गर्भा-
धानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्येत्यर्थः । प्रजने काल्येति किम्
उपसर्त्या काशी प्राप्तव्येत्यर्थः ।

अजर्यं सङ्गतम् । ३ । १ । १०५ ।

नज्पूर्वाज्जीर्यतेः कर्त्तरि यत् सङ्गतञ्चेद्विशेष्यम् । न जीर्य-

(१४) शतशब्दोऽनियतपरः कन्याया वरणे वरयितृणां नियमो नास्तीत्य-
प्रतिबन्ध इत्यर्थः । इह वृज् संभक्तावित्यस्यैव ग्रहणं तत्रैवानिरोध-
रूपार्थस्य सम्भवात् । तत्त्व० ।

(१५) अनिरोधे इत्यनुक्तौ वृजो वरणे इत्यस्यापि स्यादित्याशयेनाह
वृत्तेति ।

(१६) कालःप्राप्तोऽस्या इति काल्या समयस्तदस्य प्राप्तमिति (६४६ष्ट०) इत्य-
धिकारे कालाद्यादिति (उ६४६ष्ट०) यता सिद्धमित्याशयेन काल्यापदं
व्याचष्टे प्राप्तकालेति ।

तीत्यजर्थम् (१७) । ‘तेन सङ्गतमार्थेण रामाजर्थं कुरु द्रुत-
मिति’ भट्टिः । ‘सृगैरजर्थं चरसोपदिष्टमदेहवन्धाय पुन-
र्व्वन्ध’ । इत्यतः तु सङ्गतमिति विशेष्यमध्याहार्यम् । सङ्गत-
ङ्गिम् । अजरिता कम्बलः । भावे तु सङ्गतकर्तृकेऽपि ण्यदेव ।
अजार्थं सङ्गतेन ।

वदः सुपि क्यप् च । ३ । १ । १०ई ।

उत्तरसूत्रादिह भावइत्याकष्यते । वदेर्भावे क्यप्स्यत्चाद्यत्
अनुपसर्गे (१८) सुपुपपदे । ब्रह्मोद्यम् ब्रह्मवद्यम् । ब्रह्म-
वेदः तस्य वदनमित्यर्थः । कर्माणि प्रत्ययावित्येके । उपसर्गे
तु ण्यदेव । अनुवाद्यम् । अपवाद्यम् ।

भुवो भावे । ३ । १ । १०७ ।

क्यप्स्यत् । ब्रह्मणो भावो (१९) ब्रह्मभूयम् । सुपीत्येव ।
भव्यम् । अनुपसर्गइत्येव । प्रभव्यम् ।

हनस्त च । ३ । १ । १०८ ।

(१७) अजर्थपदस्य न सङ्गतार्थता किन्तु सङ्गतविशेषणत्वे एव प्रत्ययस्तेन
भट्टिप्रयोगे अजर्थं सङ्गतमित्युभयोपादानं सङ्गच्छते पर्यायत्वे एकस्य
वैयर्थ्यापत्तिरिति बोध्यम् ।

(१८) गदमदचरयमश्चानुपसर्गे (उ३०२४०) इत्यतोऽनुपसर्गे इत्यनुवृत्तं सुपो-
विशेषणम् ।

(१९) भावइह न धात्वर्थः किन्तु त्वत्तादिवाच्यः जात्याद्यपरपर्यायोऽ-
साधारणधर्मा इत्याशयेनाह ब्रह्मणो भाव इति ।

अनुपसर्गं सुपुपपदे हन्तेर्भावे क्यप्रयात्तकारश्चान्तादेशः ।
ब्रह्मणो हननम् (२०) ब्रह्महत्या । स्त्रीत्वं लोकात् ।

एतिस्तुशास्वृट्जुषः क्यप् । ३ । १ । १०६ ।

एभ्यः क्यप्रयात् ।

ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् । ६ । १ । ७१ ।

इत्यः । स्तुत्यः । शासद्दङ्हलोः (७१२६५०) । शिष्यः ।
टइति टजोग्रहणं न टङ् । टत्यः । टङ्सु वार्या ऋत्विजः ।
आटत्यः । जुष्यः । पुनः क्यवृक्तिः परस्यापि ग्यतो (२१)
बाधनार्था । अवश्यस्तुत्यः । शंसिदुहिगुहिभ्यो वेति
काशिका । शस्यम्-शंस्यम् । दुह्यम्-दोह्यम् । गुह्यम्-गोह्यम् ।
प्रशस्यस्य अः (७०२५०) ईडवन्दृशंसुदुहां ग्यतइति (७५५०५०)
सूत्रद्वयबलाच्छेः सिद्धम् । इतरयोस्तु मूलं मय्यम् । आङ्-
पूर्वादञ्जेः संज्ञायामुपसंख्यानम् * । अङ्जू व्यक्तिस्ववर्णा-
दिषु, बाहुलकात्करणे क्यप् । अनिदितामिति (१७५५०)
नलोपः । आज्यम् ।

ऋदुपधाच्चाकृपिचृतेः । ३ । १ । ११० ।

वृत्-वृत्यम् । वृध-वृध्यम् । कृपिचृत्योस्तु कल्प्यम् चर्त्यम् ।

(२०) भुवोभावे (७३०४५०) इततोल्बृत्तं भावपदं धात्वर्थपरमित्याशयेनाह
ब्रह्मणो हननमिति ।

(२१) उभयप्राप्तौ प्रतिषेधे परमिति परत्वात् ग्यदेव स्यात्तन्मा भूदिति
क्यवृक्तिरिति भावः ।

तपकरणङ्गिम् कृत-कीर्त्यम् । अनित्यण्यन्तासुरादय इति
णिजभावे ण्यत् । णिजन्तात्तु यदेव ।

ई च खनः । ३ । १ । १११ ।

चात् क्यप् । आङ्गुणः (४२४०) । खेयम् । इ चेति ह्रस्वः
सुपठः ।

भृजोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ ।

भृत्याः कर्मकराः भर्तव्या इत्यर्थः । क्रियाशब्दोऽयन्न तु
संज्ञा । समश्च वज्रलम् * । संभृत्याः-संभार्याः । असं-
ज्ञायामेव विकल्पार्थमिदं वार्त्तिकम् । असंज्ञायां किम् ।
भार्या नाम चत्विधाः । अथ कथं “भार्या बधरिति” इह
हि संज्ञायां समजेति (३४५०४०) क्यप् भाव्यम् संज्ञापय्युदा-
सस्तु पुंसि चरितार्थः (२२) सत्यम् विभर्त्तेः भृ इति दीर्घा-
न्तात् क्यप्देव्या ण्यत् क्यप् भरतेरेव तदनुबन्धग्रहणे (२३)
इति परिभाषया ।

भृजेर्विभाषा (२४) । ३ । १ । ११३ ।

भृजेः क्यप् स्यात् । पक्षे ण्यत् । भृज्यः ।

चजोः कु विष्णुण्यतोः । ७ । ३ । ५२ ।

-
- (२२) असंज्ञायामित्यसंज्ञाग्रहणसामर्थ्यात् भाव्यत्वान्न स्तुवान्तरेणापि न
क्यवित्याशङ्क्याह पुंसीति भार्या नाम चत्विधा इत्यर्थः ।
(२३) टुभृज इत्यनेकानुबन्धत्वात् विभर्त्तेः क्यपोऽपचङ्ग इति भावः ।
(२४) भृदपधत्वात् नित्ये प्राप्ते विभाषेयम् ।

चस्य जस्य च (२५) कुत्वं स्यात् घिति श्यति च परे ।
निष्ठायाभनिट इति वक्तव्यम् * । तेनेह न । गर्ज्यम् ।
मृजेर्द्विः । मार्ग्यः ।

न्यङ्क्तादीनाञ्च (७६) । ७ । ३ । ५३ ।

कुत्वं स्यात् । न्यङ्कः । नावञ्चेः (७३८२४०) इत्युप्रत्ययः ।

राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्या ।

३ । १ । ११४ ।

एते सप्त क्यबन्ता निपात्यन्ते । राज्ञा सोतय्योऽभिषवद्वारा
निष्ठादयितव्यः । यद्वा लतात्मकः सोमो राजा (२७) स
सूयते कण्ड्यतेऽत्वेति अधिकरणे क्यप् निपातनाद्दीर्घः राज-
सूयम् । अर्द्धर्चादिः (३६२४०) । सरत्याकाशे सूर्यः । कर्त्तरि
क्यब् निपातनादुत्त्वम् । यद्वा घू प्रेरणे तुदादिः सुवति कर्मणि
लोकं प्रेरयति क्यपो कृट् । मृषोपपदाद्देः कर्मणि नित्यं
क्यप् (२८) । मृषोद्यम् । विशेष्यनिम्नोऽयम् । 'उच्चाय

(२५) चजोः धिण्ण्यतोर्न यथासंख्यपहणं तेन रक्तं रागादिति (५२४४०)

निर्देशादित्याशयेन व्याचष्टे चस्य जस्य चेति ।

(२६) न्यङ्कु मङ्गु मृगु दूरेपाक फलेपाक क्षणेपाक दूरेपाका फलेपाका दूरे-
पाक्तु फलेपाक्तु तक्र वक्र व्यतिषङ्ग अलुपङ्ग अवसर्ग उपसर्ग क्षपाक
मांसपाक मूलपाक कपोतपाक उलूकपाक (चञ्जायां) मेघनिदाचा-
वदाघाघाः न्यगोप (वीरुत्) न्यङ्क्तादिः ।

(२७) राजानं क्रीणनीत्यादौ राजशब्दस्य सोमार्थत्वदर्शनादित्यर्थः ।

(२८) वदः सुपि क्यप् चेति (७१०४४०) पाञ्चिको यत्प्रत्ययो नेति बोध्यम् ।

सौन्दर्यगुणा नृपोद्याः” । रोचते रुच्यः । गुपेरादेः कुत्वञ्च
संज्ञायाम् । सुवर्णरजतभिन्नन्वनं कुप्यम् । गोप्यमन्यत् ।
कृष्टे स्वयमेव पचन्ते कृष्टपच्याः । कर्म्मकर्त्तरि । शुद्धे तु
कर्म्मणि कृष्टपाक्याः । न व्ययतेऽव्ययः ।

भिद्योद्भवौ नदे । ३ । १ । ११५ ।

भिदेरुज्जोश्च काप् । उज्जोर्द्धत्वञ्च । भिनत्ति कूलम्भिद्यः ।
उज्जालुदकसुद्धः । नदे किम् भेत्ता । उज्जिता ।

पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरणे क्यप् निपात्यते । पुष्यन्त्यस्मिन्नर्थः पुष्यः ।
सिध्यन्त्यस्मिन् सिध्यः ।

विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ ।

१ । ११७ ।

पूङ्नीञ्जिभ्यः क्यप् । विपूयो मुञ्जः रज्ज्वादिकरणाय शोध-
यितव्य इत्यर्थः । विनीयः कल्कः पिष्टञ्चौषधविशेष इत्यर्थः ।
पापमिति वा । जित्यो हलिः बलेन कृष्टव्य इत्यर्थः ।
कृष्टसमीकरणार्थं स्थूलकाष्ठम् । अन्यत्तु विपव्यम् । विनेयम् ।
जेयम् ।

प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः । ३ । १ । ११८ ।

इन्द्रीति वक्तव्यम् * । प्रतिगृह्यम् । अपिगृह्यम् । लोके
तु प्रतिग्राह्यम् । अपिग्राह्यम् ।

पदास्त्रैरिवाह्यापक्ष्येषु च । ३ । १ । ११६ ।

अवगृह्यम् (२६) । प्रगृह्यम्पदम् (३०) अस्त्रैरी परतन्त्रः ।
गृह्यकाः शुकाः (३१) पञ्चरादिवन्धनेन परतन्त्रोक्तता
इत्यर्थः । वाह्यायां ग्रामगृह्या सेना ग्रामवर्हिर्भूतेत्यर्थः ।
स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुनर्पुंसकयोर्न । पक्षे भवः पक्ष्यः दिगा-
दित्वाद्यत् (५.७६८०) । आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः तत्पञ्चाश्रित
इत्यर्थः ।

विभाषा कटपोः । ३ । १ । १२० ।

क्यप्प्रात् । कृत्यम् । वृष्यम् । पक्षे

कृह्लोर्यत् । ३ । १ । १२४ ।

कृवर्णान्ता(३२)इलन्ताच्च धातोर्यत्स्यात् । कार्यम् । वर्यम् ।

युग्यञ्च पत्रे । ३ । १ । १२१ ।

पत्रं वाहनम् । युग्यो गौः । अत्र क्यप् कुत्वञ्च निपात्यते ।

(२६) अवगृह्यमिति अवग्रहोविच्छेदः अवान्तरसंज्ञां सूचयितुं पदपाठ-
कात्ते किञ्चिदवसानमित्यर्थः ।

(३०) प्रगृह्यमिति प्रकृतिभावाद्यणाद्यभावाय परसन्निकर्षाभावः प्रग्रहः
यस्य पदस्य सा संज्ञा विहिता तत्प्रगृह्यम् द्विवचनस्य पदावयवत्वेन
तस्यैव प्रगृह्यसंज्ञावत्त्वौचित्येऽपि अवयवधर्मस्य समुदाये आरोपात्
प्रगृह्यत्वमिति बोध्यम् ।

(३१) “गृहासक्ताः पत्तिगृहास्येकास्ते गृह्यकाश्च ते” इत्यमरोक्तेः पत्ति-
गृह्ययोरेव निपातनम् ।

(३२) कृह्लोरिनि पञ्चम्यर्थे षष्ठी हलसाहचर्यात् कृधातोर्न ग्रहणमपि
तु कृवर्णान्तस्येत्याशयेनाह कृवर्णान्तादिति ।

अमावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अमोपपदाद्विधेरधिकरणे ग्यत् । वृद्धौ सत्यां पात्रिको ह्रस्वश्च
निपात्यते । अमा सह वसतोऽस्याञ्चन्द्रार्कौ अमावास्या अमा-
वस्या । ऋहलोर्ण्यत् (उ३०६४०) । चजोरिति (उ३०६४०) कुत्वम् ।
पाक्यम् । पाणौ सृजेर्ण्यद्वाच्यः * । ऋदुपधलक्षणस्य क्यपोऽप-
वादः । पाणिभ्यां सृज्यते पाणिसर्ग्या रज्जुः । समवपूर्वाञ्च
* । समवसर्ग्या ।

न क्वादेः । ७ । ३ । ५६ ।

क्वादेर्द्वातोः चजोः कुत्वन् । गर्ज्यम् । वार्त्तिककारस्तु
चजोरिति सूत्रे निष्ठायामनिटइति (उ३०७४०) पूरयित्वा न
क्वादेरित्यादि प्रत्याचक्ष्यौ तेन अजितर्जिप्रभृतीनान्न
कुत्वन्निष्ठायां सेट्वात् । युचुग्लुचुप्रभृतीनान्तु क्वादित्वेऽपि
कुत्वं स्यादेव (३३) । सूत्रमते तु यद्यपि विपरीतम्प्राप्तं
तथापि यथोत्तरं सुनीनाम्प्राप्तामाख्यम् (३४) ।

अजिब्रज्योञ्च । ७ । ३ । ६० ।

न कुत्वम् । समाजः । परिव्राजः ।

भुजन्युव्जौ (३५) पाण्युपतापयोः । ७ । ३ । ६१ ।

(३३) कुत्वं स्यादेवेति उदितोवेति (उ४६३४०) क्वायामिडुविकल्पेन यस्त्वं
विभाषेति (उ३४८४०) निष्ठायामनिट्कत्वादिति भावः ।
(३४) तथाच वार्त्तिकानुरोधेनानिट्कत्वात् कुत्वं प्रयोक्तव्यमिति भावः ।
(३५) भुजेर्धञि कुत्वगुणयोरभावएवं निपूर्वात् उदुज आर्जवे इत्यस्मात्
वञि कुत्वाभावः दकारस्य वकारादेशश्च निपात्यते ।

एतयोरेतौ निपात्यौ । भुज्यतेऽनेनेति भुजः पाणिः । हल-
चेति (उ३५६४०) घञ् । न्युज्जन्यस्मिन्निति न्युजः । उपतापो
रोगः । पाण्युपताप्रयोः किम् भोगः समुद्रः ।

प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे । ७ । ३ । ६२ ।

एतौ निपात्यौ यज्ञाङ्गे । पञ्च प्रयाजाः । तयोऽनुयाजाः ।
यज्ञाङ्गे किम्-प्रयागः । अनुयागः ।

वञ्चेर्गताौ । ७ । ३ । ६३ ।

कुत्वन् । वञ्चयम् । गतौ किम् वङ्क्यं काष्ठम् कुटिली-
कार्यमित्यर्थः ।

ओक उचः के । ७ । ३ । ६४ ।

उचेर्गुणकुत्वे निपात्येते के परे । ओकः शकुन्तवृषलो ।
इगुपधलक्षणः (उ३१६४०) कः । घञा सिद्धे अन्तोदात्तार्थमिदम् ।

ण्य आवश्यक (३६) । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्वन् । अवश्यपाच्यम् ।

यजयाचरुचप्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ ।

ण्ये कुत्वन् । याज्यम् । याच्यम् । रोच्यम् । प्रवाच्यम् ।
ग्रन्थविशेषः । ऋच-अर्च्यम् । ऋदुपधत्वेऽपि अतएव

(३६) आवश्यकार्थेऽवश्यशब्दसाचिव्ये एव ण्यदिति ज्ञापितं तदर्थं गम्ये त
ओरावश्यके इति (उ३१६४०) ण्यदिति बोध्यम् ।

ज्ञापका (३७) सप्रत् । त्यजेष्व । त्याज्यम् । त्यजिपूज्योच्चेति
काशिका । तत्र पूजेर्ग्रहणं चिन्त्यम्भायानुक्तत्वात् । श्यत्प्र-
करणे त्यजेरुपसंख्यानमिति हि भाष्यम् ।

वचोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ ।

वाच्यम् । शब्दाख्यायान्तु वाक्यम् ।

प्रयोज्यनियोज्यौ शब्दौ । ७ । ३ । ६८ ।

प्रयोक्तुं शक्यः प्रयोज्यो नियोक्तुं शक्यो नियोग्यो भूत्यः ।

भोज्यं भक्ष्ये (३८) । ७ । ३ । ६९ ।

भोग्यमन्यत् । श्यत्प्रकरणे लपिदभिभ्याच्चेति (३९) वक्त-
व्यम् * । लाप्यम् । दभिर्धातुष्वपठितोऽपि वार्त्तिकवलात्
स्वीकार्यः । दाभ्यः ।

ओरावश्यके । ३ । २ । १२५ ।

उवर्णाङ्गातोर्ण्यत्स्यादवश्यम्भावे द्योत्ये । लाप्यम् । पाप्यम् ।

आसुयुवपिरपिलपिलपिचमश्च । ३ । १ । १२६ ।

(३७) ज्ञापकादिति संरूपत्वात् वासरूपविधिना यदेव भवतीति नाशङ्क-
नीयमिति भावः ।

(३८) भक्ष्यसिद्धाभ्यवहार्यं मात्रं विवक्षितं न तु स्वरविशदसभ्यवहार्यं तेन
भोज्या यवागूरित्वपि स्यात् ।

(३९) पोरडपधादिति (उ३०१४०) प्राप्तस्य यतोऽपवादः ।

पूज्-आसां व्यम् । यु मिश्रणे वा व्यम् । वायम् । रायम् ।
लायम् । तायम् । चायम् ।

आनाय्योऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

आङ्पूर्वार्द्धयतेर्णदायादेशश्च निपात्यते । दक्षिणाग्निवि-
शेषवेदम् स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यञ्च सततमप्रज्व-
लनात् । आनेयोऽन्यः घटादिः वैश्यकुलादे (४०) रानीतो
दक्षिणाग्निश्च ।

प्रणाय्योऽसम्प्रतौ । ३ । १ । १२८ ।

सम्प्रतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्मव्यापारः (४१) । तथा भोगे-
ष्वादरोऽपि सम्प्रतिः । प्रणाय्यचौरः प्रीत्यनर्ह इत्यर्थः ।
प्रणाय्योऽन्तेवासी विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ।

पायसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवा-
ससामिधेनीषु । ३ । १ । १२९ ।

मीयतेऽनेन पाय्यस्मानम् । गृह्यत् धात्वादेः पत्वञ्च । आतो
युगिति युक् (७२७०५०) सव्यङ्नीयते होमार्थमग्निम्रतीति सान्नाय्यं
हविर्विशेषः (४२) । गृह्यदायादेशः समो दीर्घश्च निपात्यते ।

(४०) दक्षिणाग्नेर्योनिर्विकल्प्यते वैश्यकुलात्, विप्रतो, ब्राह्मणः, गार्हप-
त्यादे त्वादिपदग्राह्यम् ।

(४१) कर्मव्यापार इति लोकानां प्रीतिविषयीभवनरूपस्य कर्मणो व्यापारस्य
चौरादावसत्त्वात् सम्प्रतिः । तन्नेणार्थद्वयमित्याह तथेति ।

(४२) हविर्विशेष इति “एन्द्रं दध्यमावासायामैन्द्रं पयोऽमावासाया-
निति” विहितदधिपयोविशेषरूपः ।

निचीयतेऽस्मिन्धान्यादिकं निकायो निवासः । अधिकरणे
ण्यत् आयो धात्वादेः कुत्वञ्च निपात्यते । धीयतेऽनया
समिदिति धाया ऋक् ।

क्रतौ कुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ । ३ । १ । १३० ।

कुण्डेन पीयतेऽस्मिन् सोमः कुण्डपाय्यः क्रतुः । सञ्चीयतेऽ-
सौ सञ्चाय्यः ।

अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः । ३ । १ ।

१३१ ।

अग्निधारणार्थं स्थलविशेषे (४३) एते साधवः । अन्यत्र तु
परिचेयम् । उपचेयम् । संवाह्यम् ।

चित्याग्निचित्ये च । ३ । १ । १३२ ।

चीयतेऽसौ चित्योग्निः । अग्नेश्चयनमग्निचित्या । प्रैषाति-
सर्गप्राप्तकालेषु कृत्याञ्च (७२६२४०) । त्वया गन्तव्यम् । गम-
नीयम् । गम्यम् । इह लोटा बाधा मा भूदिति पुनः कृत्य-
विधिः । स्त्रग्रधिकारादूर्ध्वं (४४) वासरूपविधिः क्वचिन्नेति ज्ञाप-
यति तेन (४५) कल्प्युद्गुप्तुस्खलयेषु नेति सिद्धम् । अहं

(४३) अग्नाविति न ज्वलनपरं किन्तु अग्निधारणार्थमिष्टकाविनिर्मितं

स्थलेवावाग्निशब्दलक्ष्यमित्याह स्थलेति ।

(४४) वासरूपविधिना कृत्या अपि भविष्यन्तीत्यत आह स्त्रग्रधिकारादिति ।

(४५) तेनेति हसितं हसनमित्युभयत्वापि न घञिति बोध्यम् ।

कृत्यटचञ्च (उ२६३४०) । स्तोतुमर्हः सुत्यः सुतिकर्म । स्तोता
सुतिकर्त्ता । लिङा वाधा मा भूदिति कृत्यटचोर्विधिः ।

भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या
वा । ३ । ४ । ईट ।

एते कृत्यप्रत्ययान्ताः कर्त्तरि वा निपात्यन्ते । पक्षे तयो-
रेवेति (उ२६८५४०) सकर्मकात्कर्म्मणि, अकर्मकात्तु भावे ज्ञेयाः ।
भवतीति भव्यः । भव्यमनेन वा । गायतीति गेयः साम्ना-
मयम् । गेयं सामानेन वा इत्यादि । शकि लिङ् च
(उ२६३४०) । चात्कृत्याः । वोढुं शक्यो वोढव्यः । वहनीयो
वाह्यः । लिङा वाधा मा भूदिति कृत्योक्तिः । लाघवाद्ने-
नैव ज्ञापनसंभवे प्रैषादिस्त्रुते (उ२६३४०) कृत्याच्चेति सुत्यजम्
ग्रहे (उ२६३४०) कृत्यटचोर्ग्रहणञ्च ।

इति कृत्य कृत्यप्रक्रिया ।

खलुल्टचौ । ३ । १ । १३३ ।

धातोरेतौ स्तः । कर्त्तरि कृदिति (उ२६८८) कर्त्तृर्थः । युज्यो-
रनाकौ (५३४८) । कारकः कर्त्ता । वोढुमर्हो वोढा ।
कारिका कर्त्री । गाङ्कुटेति (उ११६८) डिच्त्वम् । कुटिता ।
अञ्णिदित्युक्तेर्न डिच्त्वम् । कोटकः । विजइट् (उ१५०८) ।
विजिता । हनस्तोऽचिणलोः (उ१८६८) । घातकः । आतो-
युक् (उ२७०८) । दायकः । नोदात्तोपदेशस्येति (उ२७२८) न
वृद्धिः । श्मकः । दम्कः । अनिट्स्तु । नियामकः । जनि-
बध्योश्च (उ१३६८) । जनकः । वध हिंसायाञ् । वधकः । रधि-
जभोरचि (उ५७८) । रन्धकः । जम्भकः । नेव्यलिटि रधेः
(उ१४०८) । रधिता-रद्धा । मस्जिनशोरिति (उ१४०८) लुम् ।
मङ्गा । नंटा-नशिता । रभेरश्वितोः (उ१६१८) । रम्भकः ।
रम्भा । लभेश्च (उ१६२८) । लम्भकः । लब्धा । तीपसह
(उ७४८) । एषिता-एष्टा । सहिता-सोढा । दरिद्रातेरालोपः
(उ१२५८वा०) । दरिद्रिता । खलुलि न । दरिद्रायकः । कृत्यल्युट्
इत्येव (उ३००८) स्तुत्वमस्तु यत्न विहितास्ततोऽन्यत्वापि स्युरि-
त्यर्थात् एवञ्च वज्रलग्नहणं योगविभागेन कृत्वा तस्यार्थव्यभि-
चारार्थम् । पादाभ्यां ह्रियते । पादहारकः । कर्मणि खलुन् ।
क्रमेः कर्त्तर्यात्मनेपदविषयात् कृतइणनिषेधो वाच्यः * ।
प्रक्रन्ता । कर्त्तरीति किम् प्रक्रमितव्यम् । आत्मनेपदेति किम्
संक्रमिता । अनन्यभावो (१) विषयशब्दः । तेनानुपसर्गा-

(१) तद्व्याविषयत्वे सति तद्विषयत्वमन्यभावस्तथा च विकल्पाहस्य

क्रमेः परस्मैपदात्मनेपदेभ्यः प्राप्तिविषयत्वान्न निषेध इति भावः ।

द्वेति (उ२५।१८०) विकल्पार्हस्य न निषेधः । क्रमिता ।
तदर्हत्वमेव तद्विषयत्वम् तेन क्रन्तेत्यपीति केचित् । गमेरि-
डित्यत (उ१०३८०) परस्मैपदग्रहणन्तङानयोरभावं लक्षयति ।
सञ्चिगमिषिता । एवं न वृङ्गाश्चतुर्थ्यः (उ७६८०) । विवृत्तिता ।
यङन्तात् खलु अलोपस्य स्थानिवच्चान्न वृद्धिः । पापचकः ।
यङ्लुगन्तात्तु । पापाचकः ।

नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः । ३ । १।१३४।

नन्द्यादे (२) ल्युर्ग्रह्यादे-(३)-र्णिनिः पचादे-(४)-रच् स्यात् ।
नन्दयतीति नन्दनः । जनमर्हयतीति जनार्दनः । मधुसू-
दनः । विशेषेण भीषयतइति विभीषणः । लवणः । नन्द्यादि
गणे निपातनास्य त्वम् । ग्राही । स्थायी । मन्त्री । विशयी ।

(२) नन्दनः वाशनः सदनः दूषणः साधनः वर्द्धनः शोभनः रोचनः
(सहितपिदमः संज्ञायाम् ग०) । सहनः तपनः दमनः । जल्पनः रमणः
दर्पणः संक्रन्दनः संकर्षणः संहर्षणः जनार्दनः यवनः मधुसूदनः
विभीषणः लवणः वित्तविनाशनः कुलदमनः शत्रुदमनः इति
नन्द्यादिः ।

(३) ग्राही उल्हाही उद्गासी उद्गासी स्थायी मन्त्री संमर्दी (रचञ्चवपशां
नौ ग०) निरक्षी निश्चावी निवापी निशायी) याचृव्याहृव्रजवदवसां
प्रतिषिद्धानाम् ग०) अयाची अव्याहारो असंख्याहारो अत्राजी अवादी
अवासी (अचामचित्तकर्तृकाणाम् ग०) अकारो अहारी अविनायी ।
विशायी विषायी (विशयी विषयी देशे ग०) (अभिभावी भूते ग०) अप-
राधी उपरोधी परिभवी परिभावी इति ग्रहादिः ।

(४) पच वच वप वद चल पत नदट् भषट् खवट् चरट् गरट् तरट्
चोरट् गाहट् खूरट् देवट् दोषट् रज मद जप सेव मेघ कोष
मेध नर्त्त व्रण दर्श सर्प दम्भ दर्प जारभरा अपच । पचादिराकृतिगणः

टङ्ग्रभावो निपातनात् । विषयी । इह षत्वमपि (५) । परिभा-
वी । परिभवी । पात्रिको टङ्ग्रभावो निपात्यते । पचादिरा-
कृतिगणः शिवश्मरिष्टस्य करे (७५०३४०) कर्मणि घटोऽठच्
(६६६४०) इति सूत्रयोः करोतेर्घटश्च अच्प्रयोगात् अच् प्रत्यये
परि (७२११४०) यङोलुग्विधानाच्च । केषाञ्चित्पाठस्त्वन्वन्तस-
ञ्जनार्थः केषाञ्चित्प्रपञ्चार्थः केषाञ्चिद्वाधकवाधनार्थः । पच-
तीति पचः । नदट् चोरट् देवट् इत्यादयष्टितः । नदी ।
चोरी । देवी । दीव्यतेरिगुपधेति (७२१६४०) कः प्राप्तः । जारभ
रा । खपचा । अनयोः कर्मण्यणु (७२२३४०) प्राप्तः । न्यङ्कादिषु
(७२०७४०) पाठात् खपाको (६) ऽपि । यङोऽचि चेति (७२११४०)
लुक् । न धातुलोप इति (७२१८४०) गुणवृद्धिनिषेधः । चेक्रियः ।
नेन्यः । लोलुवः । पोपुवः । मरीमृजः । चरिचलिपतिवदीनां
वा द्वित्वमच्याक् चाभ्यासस्येति वक्तव्यम् * । आगमस्य दीर्घ
त्वसामर्थ्यादभ्यासहस्रो हलादिशेषश्च न (७) । चराचरः ।
चलाचलः । पतापतः । वदावदः । हन्तेर्घत्वञ्च * । घत्वमभ्यास-
स्य उत्तरस्य त्वभ्यासाच्चेति (७२१०४०) कुत्वम् । घनाघनः ।
पाटेर्गिलुक् (८) चोक् च दीर्घश्चाभ्यासस्य * । पाटूपटः ।

(५) निपातनादित्यनुपपद्यते । परिनिविभ्य इति (७२८४०) सितस्येति
क्ताजन्तसिनोतेर्ग्रहणः । त्विन्त्यन्तसिनोतेर्निपातनं विना पत्वं न भव-
तीत्याशयेन निपातनं दित्युक्तम् ।

(६) पञ्चे कर्मण्यणि न्यङ्कादित्वात् (७२०७४०) चोः कुत्वे सिद्धम् ।

(७) सति तु हलादिशेषे आगमस्यादेशस्य वा विशेषो नास्तीति आ चा-
भ्यासस्येत्येव ब्रूयादिति भावः ।

(८) योरनिटीति (७६०४०) णिलोपे तु प्रत्ययलक्षणप्रवृत्त्या उपधावृद्धिप्रसङ्गादाह
णिलुगिति इहापि पूर्ववत् ह्रस्वहलादिशेषयोरभाव इति बोध्यम् ।

पच्चे । चरः । चलः । पतः । वदः । हनः । पाटः । रात्रेः
कृतीति (४७।१४०) वा मुम् । रात्रिचरो रात्रिचरः ।

द्वगुपधज्ञाप्रीकिरः कः । ३ । १ । १३५ ।

एभ्यः कः स्यात् । चिपः । लिखः । बुधः । कशः । ज्ञः ।
प्रीणातीति प्रियः । किरतीति किरः । वासरूपविधिना
एव लट् चावपि । जेपकः । जेप्ता ।

आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ ।

कः स्यात् । आतश्चोपसर्गे (उ३२०४०) णस्यापवादः । सुग्नः । प्रज्ञः ।

पाघ्राध्माधेटदृशः शः । ३ । १ । १३७ ।

पिबतीति पिबः । जिघ्रः । धमः । धयः । धया कन्या ।
धेटटित्त्वात् स्तनन्धयीति खशीव डीप् प्राप्तः खशोऽन्यत्र
नेष्यत इति हरदत्तः । पश्यतीति पश्यः । प्रः संज्ञायान्न,
व्याघ्रादिभिरिति † निर्देशात् ।

अनुपसर्गालिम्पविन्द(६)धारिपारिवेद्युदेजि-
चेतिसातिसाहिभ्यश्च । ३ । १ । १३८ ।

शः स्यात् । लिम्पः । विन्दः । धारयः । पारयः । वेद्यः ।

† उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे इति (३५६४०) सूत्रे इति शेषः ।
(६) लिम्पविन्देति तदाद्यन्तर्गणसुचादित्वात् शे परे भाविना तुभा सनुम्कौ
निर्दिष्टौ तेन सत्तादर्थकानां नेति बोध्यम् ।

उदेजयः । चेतयः । सातिः सुखार्थः सौतो हेतुमण्यन्तः ।
 सातयः । वासरूपन्यायेन क्विपि सात् परमात्मा । सात्व-
 न्तो भक्ताः । षट् मर्षणे चुरादिः । हेतुमण्यन्तो वा ।
 साहयः । अनुपसर्गात्किम् प्रलिपः । नौ लिम्मेर्वाच्यः * ।
 निलिम्पा देवाः । गवादिषु विन्देः संज्ञायाम् * । गोविन्दः ।
 अरविन्दः (१०) ।

ददातिदधात्योर्विभाषा । ३।१।१३६ ।

शः स्यात् । ददः । दधः । पच्चे वच्चेमाणो (११) णः । अनु-
 पसर्गादित्येव । प्रदः । प्रधः ।

ज्वलितिकसन्तेभ्यो णः । ३।१।१४० ।

इतिशब्दः आद्यर्थः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो (१२) णः स्याद्वा ।
 पच्चेऽच् । ज्वालः-ज्वलः । चालः-चलः । अनुपसर्गादित्येव ।
 उज्ज्वलः । तनोतेरुपसंख्यानम् * । इहानुपसर्गादिति
 विभाषेति च न सम्बध्यते । अवतनोतीत्यवतानः ।

श्याद्वाधास्तुसंख्यतीणवसावहलिहस्तिप्रश्वसश्च

। ३।१।१४१ ।

श्यैङ्प्रभृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् । श्यैङोऽवस्यतेऽश्वादन्तत्वात्

(१०) चक्रस्य नाभिनेम्योरन्तरालस्थकाष्ठानि अरास्तत्वादृश्यात् दलान्यपि
 अराइत्युच्यन्ते तानि विन्दति इति कर्मण्यणो बाधनायेदम् ।

(११) श्याद्वाधेति सूत्रे विधास्यमान इत्यर्थः ।

(१२) ज्वल दीप्तावित्यादयः कस गतावित्यन्ता भ्वादौ षठिताः एतत्पुल्लो

८८ ८९ ९० पृष्ठेषु द्रष्टव्याः ।

सिद्धे यथग्रहणमुपसर्गे कं बाधितम् (१३) । अवश्यायः ।
प्रतिश्यायः । आत्—दायः । धायः । व्याघ्रः । सु गतौ
आङ्पूर्वः सम्पूर्वश्च आस्त्रावः । संस्त्रावः । अत्यायः ।
अवसायः । अवहारः । लेहः । लेषः । श्वासः ।

दुन्योरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ ।

णः स्यात् । दुनोतीति दावः । नीसाहचर्यात्मानुबन्धकात्
दुनोतेरेव णः । दवतेस्तु पचाद्यच् (उ११७४०) । दवः । नय-
तीति नायः । उपसर्गे तु । प्रदवः । प्रणयः ।

विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४२ ।

णो वा । पक्षेऽच् । व्यवस्थितविभाषेयम् तेन जलचरे
ग्राहः । ज्योतिषि ग्रहः । भवतेऽनेति काशिका । भवो देवः
संसारश्च । भावाः पदार्थाः । भाष्यमते तु प्राप्तार्थाच्चरादि-
गण्यन्तादच् । भावः ।

गेहे कः । ३ । १ । १४४ ।

गेहे कर्त्तरि (१४) ग्रहेः कः स्यात् । गृह्णाति धान्यादिक-
मिति गृहम् तात्स्थ्याद्गृहाः (१५) दाराः ।

(१३) अन्यथा आतक्षोपसर्गे इति (उ३१६४०) विशेषविहितः कः सामान्य-
विहितस्य णस्य बाधकः स्यादिति भावः ।

(१४) गेहे इति प्रत्ययार्थस्य कर्त्तृविशेषणं नोपपदं गृहपतिना संयुक्ते आ
(६२१४०) इति निर्देशादित्याशयेनाह गेहे कर्त्तरीति ।

(१५) मन्त्राः क्रोशन्तीत्यादौ मन्त्रस्य पुरुष इव गृहस्य दारेषु गृहशब्द
औपचारिक इत्यर्थः ।

शिल्पिनि ष्वन् । ३ । १ । १४५ ।

क्रियाकौशलं शिल्पन्तद्वत्कर्त्तरि (१६) ष्वन् स्यात् । चतिख-
निरञ्जिभ्यएव * । नर्त्तकः नर्त्तकी । खनकः खनकी ।
अस्यकेऽने च रञ्जेर्नलोपो वाच्यः * । रजकः रजकी ।
भाष्यमते तु चतिखनिभ्यामेव ष्वन् । रञ्जेस्तु शिल्पिसंज्ञयो
रिति (उ३६७४०) कुन् । टाप् । रजिका । पुंयोगे तु । रजकी ।

गयकन् । ३ । १ । १४६ ।

गायते (१७) स्यकन् स्यात् शिल्पिनि कर्त्तरि । गायकाः ।

ग्युट् च । ३ । १ । १४७ ।

गायनः । टित्त्वाङ्गायनी ।

हञ्च ब्रीहिकालयोः । ३ । १ । १४८ ।

हाको हाङ्श्च ग्युट् स्यात् ब्रीहौ काले च कर्त्तरि । जहा-
त्युदकमिति (१८) हायनो ब्रीहिः । जहाति भावानिति
हायनो वर्षम् । जिहीते प्राप्नोतीति वा ।

मुसृत्वः (१९) समभिहारे वुन् । ३ । १ । १४९ ।

(१६) अत्रापि शिल्पिनीति प्रत्ययार्थस्य कर्त्तुर्विशेषणं न तूपपदमित्याशयेनाह
तद्वत्कर्त्तरिति ।

(१७) यकन्प्रत्ययो हि गायत्यर्थविषयमेव शिल्पिनं बोधयितुं समर्थ इत्या-
शयेनाह गायतेरिति ।

(१८) उदकादधिकवर्द्धनादुदकं जहाति परित्यज्य वर्द्धते इत्यर्थः ।

(१९) मुसृत्व इति पञ्चमीस्थाने व्यत्ययेन जम् ।

समभिहारग्रहणेन साधुकारित्वं लक्ष्यते (२०) । प्रवकः ।
सरकः । लवकः ।

आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्षिषयार्थवृत्तेर्द्वातोर्वुन् स्यात् कर्त्तरि (२१) । जीवतात्
जीवकः । नन्दतात् नन्दकः । आशीः प्रयोक्तृधर्मः आशा-
सितुः पितादेरियसुक्तिः ।

कम्मण्यण् । ३ । २ । १ ।

कर्मण्युपपदे धातोरण् प्रत्ययः स्यात् । उपपदसमासः (२२) ।
कुम्भङ्करोतीति कुम्भकारः । आदित्यं पश्यतीत्यादावनभिधा-
नान्न । शीलिकामिभच्चाचरिभ्यो णः * । अणोऽपवादार्थं
वार्त्तिकम् । मांसशीला । मांसकामा । मांसभक्षा ।
कल्याणाचारा । ईच्छिन्नमिभ्याञ्च * । सुखप्रतीक्षा । बद्ध-
क्षमा । कथं तर्हि गङ्गाधरभूधरादयः, कर्मणः शेषत्वविव-
क्षायाम्भविष्यन्ति ।

ह्वावामञ्च । ३ । २ । २ ।

- (२०) लक्ष्यतइति भूयः सहचरादिति शेषः यो हि भूयो यां क्रियां करोति
स तत्र कौशलं लभते इति तस्य साधुकारित्वं गम्यते इत्यर्थः ।
साधुकारित्वोक्त्या बद्धशो दुष्टकरणे न वुनिति बोध्यम् ।
- (२१) अप्राप्तप्रार्थनमाशीः सा च प्रयोक्तृधर्मो न प्रत्ययार्थः कर्त्तरि इदिति
(उ२६८८०) कत्तर्याभिधानादित्याशयेनाह आशीर्षिषयार्थेत्यादि ।
- (२२) उपपदमतिङिति (३७८८०) स्तुतेणेति शेषः । तत्र गतिकारकोपप-
दानां कङ्गिःसमासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेरित्युक्तरित्यैव समासइति
बोध्यम् ।

अण स्यात् । कापवादः (२३) । स्वर्गहायः । तन्नुवायः ।
धान्यमायः ।

आतोऽनुपसर्गे कः । ३ । २ । ३ ।

आदन्ताद्वातोऽनुपसर्गात्कर्मण्युपपदे कः स्यात् । नाण् ।
आतो लोपः । गोदः । पाष्णित्रम् । अनुपसर्गे किम् गोस-
न्दायः । कविधौ सर्वत्र प्रसारणिभ्यो (२४) डः । ब्रह्म जिनाति
ब्रह्मज्यः । सर्वत्रग्रहणात् आतश्चोपसर्गे (२५) । आहः । प्रहः ।

सुपि स्थः । ३ । २ । ४ ।

सुपीति योगो विभज्यते । सुपि उपपदे आदन्तात् कः
स्यात् । द्वाभ्यां पिवतीति द्विपः । समस्थः । विषमस्थः ।
ततः स्थः । सुपि तिष्ठतेः कः स्यादारम्भसामर्थ्याद्भावे ।
आखूनामुत्थानमाखूत्यः ।

प्रष्ठाऽग्रगामिनि ‡ । ८ । ३ । ६२ ।

ग्र-तिष्ठतइति प्रष्ठो गौः अग्रतो गच्छतीत्यर्थः अग्रेति किम् प्रस्थः ।

अस्वास्वगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्कङ्कु
मञ्जिपुञ्जिपरमेवर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः । ८ । ३ । ६७ ।

(२३) आतोऽनुपसर्गे क इति विहितस्य कस्यापवाद इत्यर्थः ।

(२४) प्रसारणशब्दः संप्रसारणपर्यायः । जिनातीति ज्या वयोहानावि-
त्यस्य ग्रहज्येति (उ० ६५०) संप्रसारणात् सिद्धम् ।

(२५) कप्रत्यये तु वचिस्वपीति (उ० ५५०) संप्रसारणे आऊवइत्यादि
स्यादिति बोध्यम् ।

‡ युवादित्वात् क्षुभ्रादित्वात् सूत्रेऽणत्वनिर्देशाद्वा कुमति चेति
(४८३५०) न णत्वम् ।

स्य इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणं षष्ठ्यर्थे प्रथमा एभ्यः स्यस्य
सस्य षः स्यात् । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । इत ऊर्ध्वं कर्मणि सुपीति
द्वयमप्यनुवर्तते । तत्राकर्म्मकेषु सुपीत्यस्य सम्बन्धः ।

तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः । ३ । २ । ५ ।

तुन्दशोकयोः कर्मणोरुपपदयोराभ्यां कः स्यात् । आलस्य-
सुखाहरणयोरिति वक्तव्यम् * । तुन्दपरिमार्ज्येति तुन्द-
परिमृजोऽलसः । शोकापनुदः सुखस्याहर्ता । अलसादन्यत्र
तुन्दपरिमार्ज्य एव । यच्च संसारासारत्वोपदेशेन शोकम-
पनुदति स शोकापनुदः । कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य (२६)
उपसंख्यानम् । ० मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः ।
आकृतिगणोऽयम् । महीध्रः । कुध्रः । गिलतीति गिलः ।

प्रे दाज्ञः । ३ । २ । ६ ।

दारुपाज्जानातेष्व प्रोपस्थात्कर्मण्युपपदे कः स्यात् ।
अणोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथिप्रज्ञः । अनुपसर्ग ऋ इत्युक्तेः
प्रादन्यस्मिन् सुप्ति न कः । गोसम्प्रदायः ।

समि ख्यः । ३ । २ । ७ ।

गोसंख्यः ।

गापोष्टक् । ३ । २ । ८ ।

(२६) मूलविभुज नखसुच काकगृह कुसुद महीध्र कुध्र गिल आकृति-
गणोयम् ।

ऋ आतोऽनुपसर्गे इति (७३२४४०) । स्तुते इति शेषः ।

अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां टक् स्यात् कर्म्मण्युपपदे । सामगः
सामगी । उपसर्गे तु सामसङ्गायः । पिवतेः सुराशीधोरि
ति वाच्यम् । * सुरापी । शीधुपी । अन्यत्र क्षीरपा ब्राह्मणी
सुराभ्याति रक्षतीति सुरापा ।

हरतेरनुद्यमनेऽच् । ३ । २ । ९ ।

अंशहरः । अनुद्यमने किम् भारहा रः । शक्तिलाङ्गलाङ्कुश-
तोमरयष्टिघटघटीधनृष्प ग्रहेरुपसंख्यानम् । शक्तिग्रहः ।
लाङ्गलग्रहः । सूत्रे च धार्य्ये । सूत्रग्रहः । यस्तु सूत्रम्
केवलमुपादत्ते न तु धारयति तत्राणिव । सूत्रग्राहः ।

वयसि च । ३ । २ । १० ।

उद्यमनार्थम् सूत्रम् । कवचहरः कुमारः ।

आङि ताच्छील्ये । ३ । ३ । ११ ।

पुष्पाण्याहरति तच्छीलः पुष्पाहरः । ताच्छील्ये किम्
भाराहारः ।

अर्हः । ३ । २ । १२ ।

अर्हतेरच् स्यात् कर्म्मण्युपपदे । अणोऽपवादः । पूजार्हा
ब्राह्मणी ।

स्तम्बकर्म्मयो रमिजपोः । ३ । २ । १३ ।

हस्तिमूचकयोरिति वक्तव्यम् * । स्तम्बे रमते स्तम्बेरमो

हस्ती । तत्पुरुषे कतीति (४६०४०) हलदन्तादिति (४५६४०) वा
उरलुक् । कर्णेजपः सूचकः ।

शमि धातोः संज्ञायाम् । ३ । २ । १४ ।

शम्भवः । शंवदः । पुनर्द्धातुग्रहणस्वाधकविषयेऽपि प्रवृत्त्यर्थम् ।
कञो हेतुत्वादिषु टो मा भूत् । शङ्करा नाम परिव्राजिका
तच्छीला ।

अधिकरणे श्लेतेः । ३ । २ । १५ ।

खे श्लेते खशयः । पार्श्वीदि (२७) घूपसंख्यानम् । पार्श्वी-
भ्यां श्लेते पार्श्वशयः । पृष्ठशयः । उदरेण श्लेते उदरशयः ।
उत्तानादिषु कर्तृषु * । उत्तानः श्लेते उत्तानशयः । अवमू-
र्द्धशयः अवनतो मूर्द्धा यस्य सः अवमूर्द्धा अधोमुखः श्लेते
इत्यर्थः । गिरौ उच्छन्दसि । गिरौ श्लेते गिरिशः । कथन्तर्हि
“गिरिशमुपचचार प्रत्यहम् सा सुकेशीति” गिरिरस्यास्ति
इति विग्रहे (३८१४०) लोमादित्वाच्छः ।

चरेष्टः । ३ । २ । १६ ।

अधिकरणे उपपदे । कुरुचरः कुरुचरी ।

भिच्चासेनादायेषु च । ३ । २ । १७ ।

भिच्चाच्चरतीति भिच्चाचरः । सेनाचरः । आदायेति ल्यवन्तम्

(२७) पार्श्व उदर पृष्ठ उत्तान अवमूर्द्ध पार्श्वीदिः ।

आदायचरः । कथम् “प्रेक्ष्य स्थितां सहचरीमिति” पचादिषु
चरडिति पाठात् ।

पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सत्तेः । ३ । २ । १८ ।

पुरस्सरः । अग्रतस्सरः । अग्रमग्रेणाग्रे वा सरतीत्यग्रेसरः ।
सूतेऽग्रद्वयेदन्तत्वमपि निपात्यते । कथन्तर्हि “यूयन्त द्यस-
रगर्वितकृष्णसारमिति” बाहुलकादिति हरदत्तः ।

पूर्वे कर्त्तरि । ३ । २ । १९ ।

कर्त्तृवाचिनि पूर्वशब्दे उपपदे सत्तेष्टः स्यात् । पूर्वः सरतीति
पूर्वसरः । कर्त्तरि किम् पूर्व देशं सरतीति पूर्वसरः ।

कञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु । ३ । २ । २० ।

एषु द्योत्येषु करोतेष्टः स्यात् । अतः ककमीति (७६४०) सः ।
यशस्करी विद्या । आङ्गकरः । वचनकरः (२८) ।

दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिव-
ज्जनान्दीकिम्लिपिलिविलिभक्तिकर्त्तृचित्रक्षेत्रसं-
ख्याजङ्घावाह्वहर्त्यत्तद्वनुररुष्पु । ३ । २ । २१ ।

एषु कञष्टः स्यात् । अहेत्वादावपि । दिवाकरः । विभा-
करः । निशाकरः । कस्कादित्वात्मः (६९४०) । भास्करः । वज्रकरः ।

(२८) विद्या यशोहेतुः । आङ्गमेवास्य शीलं सततं तदनुशीलनात् । आ-
नुलोम्यमनुकूलता वशंवदतेत्यर्थः ।

वज्रशब्दस्य वैपुल्याद्यै संख्यापेक्षया पृथग्ग्रहणम् । लिपि-
लिबिषब्दौ पर्यायौ । संख्या-एककरः । द्विकरः । कस्का-
दित्वात् (६६४०) । अहस्कारः । नित्यम् समासेऽनुत्तरपदस्थ-
स्येति (७५४०) घत्वम् । धनुष्करः । अरुष्करः । किंयत्तद्वज्रपु-
ञ्जोऽज्जिधानमिति * वार्त्तिकम् । किङ्करा । यत्करा । तत्
करा । हेत्वादौ टस्माधित्वा परत्वादच् । पुंयोगे ङीप् किङ्करी

कर्मणि भृतौ । ३।२।२२ ।

कर्मशब्दे उपपदे करोतेष्टः स्यात् भृतौ । कर्मकरोभृतकः ।
कर्मकारोऽन्यः ।

न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु
। ३।२।२३ ।

एषु कञ्ठो न । हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते । शब्दकार-
इत्यादि ।

स्तम्बशकृत्तोरिन् । ३।२।२४ ।

ब्रीहिवत्सयोरिति वक्तव्यम् * । स्तम्बकरिब्रीहिः शकृत्क-
रिर्वत्सः । ब्रीहिवत्सयोः किम् स्तम्बकारः । शकृत्कारः ।

हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ । ३।२।२५ ।

दृतिनाथयोरुपपदयोर्हृजइन् स्यात् पशौ कर्त्तरि । दृतिम्
हरतीति दृतिहरिः । नाथनासारज्जुम् हरतीति नाथ-
हरिः । पशौ किम् दृतिहारः । नाथहारः ।

फलेग्रहिः। ३।२।२६।

फलानि गृह्णाति फलेग्रहिः । उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्-
प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानम्बिभर्तीति आत्मन्ग्रहिः ।
आत्मनो मुमागमः भृजइन् । चात् कुक्षिन्ग्रहिः । चान्द्रास्तु
आत्मोदरकुक्षिष्विति पेटुः । “ज्योत्स्नाकरम्भमुदरम्भरय
चकोरा इति” मुरारिः ।

एजेः खश् । ३।२।२८।

एयन्तादेजेः उश्च स्यात् ।

अरुद्धिपदजन्तस्य मुम् । ६।३।६७।

अरुद्धो द्विपतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात् खिदन्ते उत्त-
रपदे न त्वव्ययस्य । शित्वाच्छवादिः । जनम् एजयतीति
जनमेजयः । वातशुनीतिलशर्द्धेष्वजधेटुदंजहातिभ्यः खश्
उपसंख्यानम् । वातमजाः मृगाः ।

खित्यनव्ययस्य । ६।३।६६।

खिदन्ते परे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्यात् । ततो मुम् । शुनि
न्धयः । तिलन्तुदः । शर्द्धञ्जहा माषाः शर्द्धोऽपानशब्दः तञ्जहति
इति विग्रहः । जहातिरन्तर्भावितव्यर्थः ।

नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः । ३।२।२९।

अत्र वार्त्तिकम् (२९) । स्तने धेटो नासिकायां ध्मश्चेति

(२९) नासिकास्तनयोर्ध्मयध्मातूपपदत्वशङ्कानिरासार्थं यथासंख्यनिरासार्थश्च
वार्त्तिकं तत्र ध्मश्चेति चकारेण धेटो ग्रहणम् ।

वाच्यम् * । स्तनन्धयतीनि स्तनन्धयः । घेट्टित्वात् स्तन-
न्धयी (३०) । नासिकन्धमः । नासिकन्धयः ।

नाडीमुष्टोश्च । ३ । २ । ३० ।

एतयोरुपपदयोः कर्मणोर्धर्माघेटोः खश् स्यात् । यथासंख्य-
न्नेष्यते । नाडिन्धमः नाडिन्धयः । मुष्टिन्धमः मुष्टिन्धयः ।
घटीखारीखरीपूपसंख्यानम् * । घटिन्धमः । घटिन्धयः ।
इत्यादि । खारी परिमाणविशेषः । खरो गर्दभो ।

उदि कूले रुजिवहोः । ३ । २ । ३१ ।

उत्पूर्वाभ्याम् (३१) रुजिवहिभ्याम् कूले कर्मण्युपपदे खश्
स्यात् । कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः । कूलमुद्रुहः ।

वहाम्ने लिहः । ३ । २ । ३२ ।

वहः स्तन्धस्तं लेढीति वहंलिहो गौः । अदादित्वाच्छपो
लुक् । खशो डित्वान्न गुणः । अस्मंलिहो वायुः ।

परिमाणे पचः । ३ । २ । ३३ ।

प्रस्थम्पचा स्थाली । खारिम्पचः कटाहः ।

(३०) टित्त्वस्यावयवेऽचरितार्थत्वात् प्रत्ययान्तएवावकाश इति भावः । तत्वा-
पि खश्प्रत्ययान्तादेव घेटो डीप् नाच्यतेति हरदत्तादयः । मनो० ।

(३१) उदीत्यस्य सप्तम्यन्तत्वे कूलशब्दस्येवोपपदत्वं स्यात् ततश्च नाडीमुष्टो
रिवायथासंख्यपह्णपत्तिरित्यत उदीत्यत्र सप्तमीं पञ्चमीपरतया
व्याचष्टे उत्पूर्वाभ्यामिति रुजिवहोरित्यत्र षष्ठी पञ्चम्यर्थे ।

मितनखे च । ३ । २ । ३४ ।

मितम्पचा ब्राह्मणी । नखम्पचा यवागूः । पचिरत तापवाची

विध्वरूपोस्तुदः । ३ । २ । ३५ ।

विधुस्तुदः । मुभि कृते संयोगान्तस्य (३६८० स्तु०) लोपः । अरुस्तुदः

असूर्यललाटयोर्दृशितपोः । ३ । २ । ३६ ।

असूर्यमित्यसमर्थसमासः दृशिना नञः सम्बन्धात् । सूर्यन् न पश्यन्तीत्यसूर्यं पश्चा राजद्वाराः (३२) । ललाटन्तपः सूर्यः ।

उग्रम्पश्येरम्मादपाणिन्धमाश्च । ३ । २ । ३७ ।

एते निपात्यन्ते । उग्रमिति क्रियाविशेषणान्तस्मिन्नुपपदे दृशेः खश् । उग्रम्पश्यतीत्युग्रम्पश्यः । इरा उदकन्तेन माद्यति दीप्यतेऽविन्धनत्वादिति इरम्मादो मेघज्योतिः । इह निपातनात् श्यत्र । पाणयो ध्मायन्तेऽस्मिन्निति पाणिन्धमोऽध्वा अन्धकाराद्यादृतइत्यर्थः तत्र हि सर्पाद्यपनोदनाय पाणयः शब्दयन्ते ।

प्रियवशे वदः खच् । ३ । २ । ३८ ।

प्रियंवदः । वशंवदः । गमेः (३३) सुप्ति वाच्यः । असंज्ञा-

(३२) गुप्तिपरञ्चेदं यदपरिहार्यदर्शनं सूर्यमपि न पश्यन्ति । देवात् सूर्यं दर्शनेऽपि प्रयोगो भवत्येव यदा तु सूर्यदर्शनाभावमात्रं सूर्येतरचन्द्रा देवा दर्शनं विवक्षितं तदा न खश् भवति अनभिधानात् । मनो०

(३३) खशिति प्रकृते खच्करणसुत्तरार्थं तेन द्विषन्तपदस्य तु ह्रस्वणिलोपोऽस्मात् तत्रैव खचमनुक्तो ह ग्रहखणन्त अन्यत्रापि क्वचित् खचोऽप्यपनार्थं तदेव वार्त्तिकद्वयोक्तं गमेरिति ।

यमिदम् (३४) । मितङ्गमो हस्ती । विहायसो विह इति
वाच्यम् ० । खच्च डिद्वा वाच्यः ० । विहङ्गमः विहङ्गः । भुज-
ङ्गमः भुजङ्गः ।

द्विषन्तपरयोस्तापेः । ३ । २ । ३६ ।

खच् स्यात् ।

खचि ह्रस्वः । ६ । ४ । ८४ ।

खचपरे णौ उपधाया ह्रस्वः स्यात् । द्विषन्तम्परं वा ताप-
यतीति द्विषन्तपः । परन्तपः । घटीग्रहणात् (उ३३१४०वा०)
लिङ्गविशिष्टपरिभाषा अनित्या । तेनेह न द्विषतीन्तापयतीति
द्विषतीतापः ।

वाचि यमोव्रते । ३ । २ । ४० ।

वाक्शब्दे उपपदे यमेः खच् स्याद्वाव्रते गम्ये ।

वाचंयमपुरन्दरौ च । ६ । ३ । ६६ ।

वाक्पुरोरमन्तत्वन्निपात्यते । वाचंयमो भौनव्रती । व्रते किम्
अशक्त्यादिना वाचं यच्छतीति वाग्यामः ।

पूःसर्वयोर्हारीसहोः । ३ । २ । ४१ ।

पुरन्दारयतीति पुरन्दरः । सर्वसहः । सहिग्रहणमसंज्ञा-
र्यम् । भगे च दारेरिति काशिका । वाङ्मलकेन लब्धमिद-
मित्याहुः । भगन्दारयतीति भगन्दरः ।

सर्वकूलाम्बकरीषेषु कषः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वङ्गषः खलः । कूलङ्गषा नदी । अम्बङ्गषो वायुः । करीष-
ङ्गषा वात्या ।

मेघर्त्तिभयेषु क्जः । ३ । २ । ४३ ।

मेघङ्करः । ऋतिङ्करः । भयङ्करः । भयशब्देन तदन्तविधिः ।
अभयङ्करः ।

क्षेमप्रियमद्रेऽण् च । ३ । २ । ४४ ।

एषु क्जोऽण् स्यात् । चात् खच् । क्षेमङ्करः क्षेमकारः ।
प्रियङ्करः प्रियकारः । मद्रेङ्करः मद्रेकारः । वेति वाच्येऽण्ग्र
हणं हेत्वादिषु टो मा भूदिति । कथन्तर्हि “अल्पास्माः
क्षेमकरा” इति कर्मणः शेषत्वविवक्षायां पचाद्यच् ।

आशिते भवः करणभावयोः । ३ । २ । ४५ ।

आशितशब्दे उपपदे भवतेः खच् । आशितो (३५) भवत्यने-
नाशितम्भवः ओदनः । आशितस्य भवनम् आशितम्भवः ।

संज्ञायाम्भृतृजिधारिसहितपिदमः । ३ । २

। ४६ ।

विश्वम् विभर्त्तीति विश्वम्भरः । विश्वम्भरा । रथन्तरम्
साम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रम् न त्ववयवार्था-

(३५) सम्भक्त आशित आशितोऽतिथ्यादिपर्यन्तपर्याप्तभोजनइत्यर्थः ।

सुगमः । पतिंवरा कन्या । शत्रुञ्जयो हस्ती । युगन्धरः
 पर्वतः । शत्रुसहः । शत्रुन्तपः । अरिन्दमः । दमिः
 शमनायान्तेन सकर्मकः (उ१४१८०) इत्युक्तम् । मतान्तरे तु ^{मप्युपपत्ते} हरयनादिमते
 अन्तर्भावितव्यर्थोऽत दमिः ।

गमञ्च । ३ । २ । ४७ ।

सुतङ्गमः :

अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्जानन्तेषु डः । ३ । २
 । ४८ ।

संज्ञायामिति निवृत्तम् । एषु गमेर्डः स्यात् । डित्वसामर्थ्या-
 दभस्यापि टेल्लोपः । अन्ते गच्छतीत्यन्तग इत्यादि । सर्वत-
 पन्नयोरुपसंख्यानम् * । सर्वतगः । पन्नम्पतितङ्गच्छ-
 तीति पन्नगः ! पन्नमिति पद्यतेः क्तान्तम् क्रियाविशेषणम् ।
 उरसो लोपञ्च । * । उरसा गच्छतीत्युरगः । सुदुरो-
 रधिकरणे * । सुखेन गच्छत्यत्र सुगः । दुर्गः । अन्यत्रापि
 दृश्यते इति वक्तव्यम् * । ग्रामगः । डे च विहायसोविहा-
 देशो वक्तव्यः । * । विहगः ।

आशिषि हनः । ३ । २ । ४९ ।

शत्रुस्वध्याच्छत्रुहः । आशिषि किम् शत्रुघातकः । दारा-
 वाहनोऽणन्तस्य च टः संज्ञायाम् * । दारुशब्दे उपपदे
 आङ्पूर्वाङ्गन्तेरण् टकारश्चान्तादेशो वक्तव्य इत्यर्थः । दावा

घाटः । चारौ वा । चार्वाघाटः चार्वाघातः । कर्मणि
समि च ० । कर्मण्युपपदे सम्पूर्वाङ्गन्तेरुक्तम् वेत्यर्थः । वर्णान्
संहन्तीति वर्णसङ्घाटः वर्णसङ्घातः । पदसङ्घाटः पदसङ्घातः ।

अपे क्लेशतमसोः । ३ । २ । ५० ।

अपपूर्वाङ्गन्तेर्ङः स्यात् । अनाशीर्यमिदम् । क्लेशपहः
पुत्रः । तमोऽपहः सूर्यः ।

कुमारशीर्षयोर्मिनिः । ३ । २ । ५१ ।

कुमारघाती । शिरसः शीर्षभावोनिपात्यते । शीर्षघाती ।

लक्षण जायापत्योष्टक् । ३ । २ । ५२ ।

हन्तेष्टक् स्याल्लक्षणवति (३६) कर्त्तरि । जायाम्नो (३७) ना ।
पतिघ्नी स्त्री ।

अमनुष्यकर्तृके च । ३ । २ । ५३ ।

जायाम्नस्तिलकालकः । पतिघ्नी पाणिरेखा । पित्तघ्नं दृढम् ।
अमनुष्येति किम् आखुघातः शूद्रः । अथ कथम् “बलभद्रः
प्रलम्बघ्नः” शत्रुघ्नः कृतघ्न इत्यादि मूलविभुजादित्वात्
(३३५ष्ट०) सिद्धम् । चोरघातो नगरघातो हस्तीति तु बाहु-
लकादणि ।

शक्तौ हस्तिकवाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

३६) सूत्रे लक्षणशब्दोऽर्थाद्यजन्त इत्याशयेनाह लक्षणवतीति ।

(३७) जायामरणसूचकं पाणिरेखादिकं यस्यास्ति स तां हन्तीत्युपचारात्
पतिघ्नीत्यपि द्रष्टव्यम् ।

हन्तेः टक् स्यात् शक्तौ द्योत्यायाम् । मनुष्यकर्तृकार्यमिदम् ।
हस्तिघ्नो ना । कवाटघ्नश्चोरः । कपाटेति (३८) पाठान्तरम् ।

पाणिघताडघौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

हन्तेः टक् टिलोपो घत्वञ्च निपात्यते पाणिताडयोरुपपदयोः ।
पाणिघः । ताडघः । शिल्पिनि किम् पाणिघातः । ताड-
घातः । राजघउपसंख्यानम् • । राजानं हन्ति राजघः ।

आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धपियेषु चार्थेष्व-
चौ कजः करणे ख्युन् । ३ । २ । ५६ ।

एष चार्थेष्वचान्तेषु कर्मसूपपदेषु कजः ख्युन् स्यात् । अना-
ढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यङ्करणम् । अचौ किम् आढ्यो-
कुर्वन्त्यनेन इह प्रतिषेधसामर्थ्यात् (३९) ल्युडपि नेति का-
शिका । भाष्यमते तु ल्युट् स्यादेव । अच्चावित्युत्तरार्थम् ।

कर्त्तरि (४०) भवः खिष्णुव्खुकजौ । ३ । २ । ५७ ।

आढ्यादिषु चार्थेष्वचान्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अनाढ्यआढ्यो-
भवतीति आढ्यम्भविष्णुः । आढ्यम्भावुकः । स्पृशोऽनुदके

(३८) कं शिरःपाटयति प्रविशतीति कपाटं, कुक्षितमटतीति कवाटं कव-
ञ्चोष्णइत्यत्र (४७६५०) योगविभागात् कवादेश इति । मनो०

(३९) आढ्योकरणमिति ल्युट्ख्युनोस्तुल्यं रूपं न च ख्युनि सम्बन्धसौ-
चित्प्रत्ययस्याव्ययत्वेन चान्तस्याव्ययतया अनव्ययस्येति (उ३३०५००००)
पर्युदासात् ।

(४०) कर्त्तरि कदिति (उ३९८८५०) स्थिते पुनः कर्त्तेरीतिग्रहणं करणनिवृत्त्य-
र्थम् खिष्णोरिकारकरणं व्यर्थमित्येव रूपसिद्धेः । मनो०

किन् (४१) । घृतस्युक् । कर्मणीति निवृत्तम् । मन्त्रेण स्पृशती-
ति मन्त्रस्युक् । ऋत्विग्दष्टक् (४२) । व्याख्यातम् । त्यदादिषु
दृशोऽनालोचने कञ्च (४३) (१८४ प्र०) । समानान्ययोच्चेति वाच्यम्
* । सहक् । अन्याहक् । अन्याहृशः । क्सोऽपि वाच्यः * ।
ताहृचः । सहचः । अन्याहृचः ।

सत्स्त्रुविषदृहृदुहयुजविदभिदछिदजिनीरा-
जामुपसर्गेऽपि क्तिप् । ३ । २ । ६१ ।

एभ्यः क्तिप्प्रादुपसर्गे सत्यसति च सुष्यपपदे । द्युसत् । उप-
निषत् । अण्डसूः । प्रसूः । मितद्विट् । प्रद्विट् । मितध्रुक् ।
प्रध्रुक् । गोधुक् । प्रधुक् । अश्वयुक् । प्रयुक् । वेदवित् ।
निर्विदित्यादि अग्रग्रामाभ्यान्नयतेर्णी वाच्यः (४४) । अग्रणीः ।
ग्रामणीः ।

भजोशिवः । ३ । २ । ६२ ।

सुषुपसर्गे चोपपदे भजोशिवः स्यात् । अंशभाक् । प्रभाक् ।

अदोऽनन्ते । ३ । २ । ६८ ।

(४१) सुवन्ते व्याख्यातम् । पूर्वार्धे १८५ प्र० दृष्टव्यम् ।

(४२) ऋत्विग्दष्टक् स्त्रुग्द्विगुणितुयुजिक्रुञ्चामिति सूत्रं (१६४ प्र०) व्याख्यातम् ।

(४३) कर्मकर्तृ कजादिप्रत्ययो रूढार्थानुगुणत्वात् । मनो०

(४४) स एषां ग्रामणीरिति (६७५ प्र०) सूत्रेण त्वनिर्देशादिति भावः ।

नयतेरित्युक्तेः कर्मण्यणादौ ग्रामणाय इत्यादौ णत्वमिति बोध्यम् ।

विट् (४५) स्यात् । आममन्ति आमात् । शस्यात् । अनन्ने
किम् अन्नादः ।

क्रव्ये च । ३ । २ । ६६ ।

अदेर्विट् पूर्वोऽपि सिद्धे वचनमण्वाधनार्थम् । क्रव्यात् आम-
मांसमन्त्रकः । कथन्तर्हि “क्रव्यादोऽस्यप आशर” इति पक्षमां-
सशब्द उपपदेऽण् उपपदस्य क्रव्यादेशः पृषोदरादित्वात् ।

दुहः अप् वञ्च । ३ । २ । ७० ।

कामदुघा ।

अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

कृन्दसीति निवृत्तं मनिन् कनिप् वनिप् विच् एते प्रत्ययाः
धातोः स्युः ।

नेङ् वशि कृति । ७ । २ । ८ ।

वशादेः कृत इण् न स्यात् । शृ-सुशर्मा । आतरित्वा ।

विङ् नोरनुनासिकस्यात् । ६ । ४ । ४१ ।

अनुनासिकस्य आत्स्यात् । विजायत इति विजावा । ओण्-
अवावा । विच् । रोट् । लेट् । सुगण् ।

क्विप् च । ३ । २ । ७६ ।

अयमपि दृश्यते । सत्सूत्रिणेति (उ३२८८०) त्वस्यैव प्रपञ्चः ।
उखासत् । पर्णध्वत् । वाहस्रट् ।

अन्तः । ८ । ४ । ४२० ।

प्रदान्तस्थानितेर्नस्य णत्वं स्यादुपसर्गस्थान्निमित्तात्परश्चेत् ।
हे प्राण् । शास इदितोत्त्वम् (उ३२६८०) । मिताणि शास्ति मि-
तशीः । आशासः कौ उपधाया इत्त्वं वाच्यम् * (४६) । आशीः
इत्त्वोत्त्वे । गीः । पूः ।

इत्स्मन्त्वल्किषु च । ६ । ४ । ६७ ।

एषु ऋदेर्ह्रस्वः स्यात् । तनुच्छत् । अनुनासिकस्य क्विर्विति
(उ३२५८०) दीर्घः सो नो धातोः (१५१८०) । प्रगान् । प्रगान् । च्छोरिति
(उ३६६८०) ऊट् । अच^४ । ज्वरत्वेत्यूट् (उ३१८८०) । जूः । जुरौ ।
जुरः । तूः । खः । ऊः । वृद्धिः ‡ । जनानवतीति जनौः ।
जनावौ । जनावः । मूः । मुवौ । मुवः । सुमूः । सुवौ । सुवः ।
राल्लोपः (उ३१८८०) । सुच्छा मूः । सुरौ । सुरः । धुर्वी धूः ।

गमः कौ । ६ । ४ । ४० ।

अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गत् । गमादीनामिति वक्त-
व्यम् । परीतत् । संयत् । सुनत् । ऊङ् च गमादीनामिति
वक्तव्यम् । लोपश्च । अग्रेगूः । अम-अग्रेभूः ।

स्थः क च । ३ । २ । ७७ ।

(४६) विडाशिपीति (उ३१८८०) निर्द्देशादिदं सिद्धमिति बोध्यम् ।

‡ एतेष्वत्यूट्स्यति (४३६८०) कृतेणेति शेषः ।

चात् किप् । संख्यः । संख्याः । शनि धातोः (उ३१७४) इत्य-
चम्माधितुं सूत्रम् ।

सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । ७८ ।

अजात्यर्थे सुपि धातोर्णिनिः स्यात्ताच्छील्ये द्योत्ये । उष्ण-
भोजी शीतभोजी । अजातौ किम् ब्राह्मणानामन्त्रयिता ।
ताच्छील्ये किम् उष्णम्बुद्धे कदाचित् । इह वृत्तिकारेणोप-
सर्गभिन्न एव सुपि णिनिरिति व्याख्याय उत्पत्तिभ्या-
माङि सत्तैरुपसंख्यानमिति पठितम् हरदत्तमाधवादिभिश्च
तदेवानुसृतम् एतच्च भाष्यविरोधादुपेत्यम् प्रसिद्धोप-
सर्गेऽपि णिनिः “स वभूवोपजीविनाम्” “अनुयायिवर्गः”
“पतत्यधो धाम विसारि” “न वञ्चनीया प्रभवोऽनुजोविभिरि”
त्यादौ । साधुकारिण्युपसंख्यानम् । ब्रह्मणि वदः ।
अताच्छील्यार्थं वार्तिकद्वयम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

कर्त्तर्युपमाने । ३ । २ । ७९ ।

णिनिः स्यात् । उपपदार्थः कर्त्ता प्रत्ययार्थस्य कर्त्तृरुपमा-
नम् । उष्ट्र इव क्रोशति उष्ट्रक्रोशी । ध्वाङ्क्षरावी । अता-
च्छील्यार्थं जात्यर्थं च सूत्रम् । कर्त्तरि किम् अपूपानिव
भक्षयति माषान् । उपमाने किम् उष्ट्रः क्रोशति ।

व्रते । ३ । २ । ८० ।

णिनिः स्यात् । स्थण्डिलशायी ।

वज्रलभाभीक्ष्ण्ये । ३ । २ । ८१ ।

पौनःपुन्ये द्योत्ये सुप्युपपदे णिनिः । क्षीरपाविण उशीनराः ।

मनः । ३ । २ । ८२ ।

सुपि मन्यतेर्णिनिः स्यात् । दर्शनोयमानी ।

आत्ममाने खञ्च । ३ । २ । ८३ ।

स्वकर्म्मके (४७) मनने वर्त्तमानान्मन्यतेः सुपि खञ्च् स्यात् ।

चाप्तिनिः (४८) । पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डित्मन्यः (४९)

पण्डितमानी । स्त्रित्यनव्ययस्य (३३०८०) । कालिम्न्या (५०)

अनव्ययस्य किम् दिवामन्या (५१) ।

इचरकाचोऽस्मत्ययवञ्च । ६ । ३ । ६८ ।

इजन्तादेकाचोऽस् स्यात्स्व च स्वाद्यम्बत् (५२) खिदन्ते परे ।

औतोऽम्शसोः (१२५८०) । गाम्भन्यः । वाम्शसोः (१३३८०) । स्त्रि-

यम्भन्यः स्त्रीम्भन्यः । नृ । नरम्भन्यः । भुवम्भन्यः । श्रियमा-

(४७) प्रत्ययार्थस्य कर्त्तुरेव सन्निहितत्वात् खञ्च्नेन ग्रहणम् ।

(४८) चाप्तिनिरिति वाम्भूपविधिनैव णिनिलाभेऽपि चकारेणाविच्छेदाय

स समुच्चीयते तेन करणे यजः (३३४३८०) इत्यादौ णिनिरेवानुवर्त्तते

न खञ्च् सति तु विच्छेदे णिनेरनुवर्त्तनासम्भवात् ।

(४९) एकस्यापि पण्डितस्य स्वरूपेण कर्त्तृत्वं पाण्डित्यविशिष्टतया कर्म्मत्वम्

(५०) स्त्रियाः पुं वदिति (४०१८०) प्राप्तं पुं वद्भावं बाधित्वा ह्रस्वः ।

(५१) अधिकरणशक्तिप्रधानस्यापि दिवाशब्दस्य स्वभावात्कर्म्मत्वम् ।

(५२) अम्पदमिहावर्त्तते तत्रैकेनाम् विधीयतेऽपरेण प्रत्ययो विशेष्यते

तदाह स्वाद्यम्बदिति ।

त्मानम्नन्यते त्रिमन्यं कुलम् । भाष्यकारवचनात्(५३) श्रीशब्दस्य
ह्रस्वः सुममोरभावश्च ।

भूते । ३ । २ । ८४ ।

अधिकारोऽयम् । वर्तमाने लङिति (७२४०) यावत् ।

करणे यजः । ३ । २ । ८५ ।

करणे उपपदे भूतार्थाद्यजेर्णिनिः स्यात्कर्त्तरि । सोमेनेष्ट-
वान् (५४) सोमयाजी । अग्निष्टोमयाजी (५५) ।

कर्म्मणि हनः । ३ । २ । ८६ ।

पितृव्यवाती । कर्म्मणीत्येतत्सहे चेति (७२४५४०) यावत् अधिक्रियते

ब्रह्मभूणष्टवेषु क्तिप् । ३ । २ । ८७ ।

एषु कर्म्महपपदेषु हन्ते भूते क्तिप्प्रात् । ब्रह्महा । भूणहा ।
ष्टवहा । क्तिप् चेत्येव (७३२८४०) सिद्धे नियमार्थमिदम् । ब्रह्मा-
दिष्वेव हन्तेरेव भूते एव क्तिबेवेति चतुर्विधोऽत नियम इति
काशिका । ब्रह्मादिष्वेव क्तिबेवेति द्विविधो नियम इति
भाष्यम् (५६) ।

(५३) यथा प्रष्ठादयः शब्दा पुंयोगात् स्त्रियां वर्त्तन्ते प्रष्टी गणिकेति तथेह

श्रीशब्दः परित्यक्तस्त्रलिङ्गः क्लीवः सन् कुले वर्त्तते इति भाष्यम् ।

(५४) सोमेन लताविशेषात्मकद्रव्येण यागं कृतवानित्यर्थः ।

(५५) अग्निष्टोमाख्येन यागेनापूर्वं भावितवानिति बोधभेदः ।

(५६) धातुकालौ हि नेह सूत्रे श्रुतौ किन्तु प्रकरणात्तत्रैव तयोरुपरोधो
न न्यायः उपपदप्रत्यययोस्तु श्रुतत्वादुपरोधोन्यायएव । एवं
भाष्ये न्यायोपपत्त्यादृत्तिमन्य उपेक्ष्य इति कथयः । अनो०

सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृजः । ३ । २ । ८९ ।

सौ कर्मादिषु च कृजः क्लिप्परात् । त्रिविधोऽत्र नियम इति काशिका । सुकृत् । कर्मकृत् । पापकृत् । मन्त्रकृत् । पुण्यकृत् । क्विवेवेति नियमात्कर्म कृतवानित्यत्राऽण न । कृज एवेति नियमान्मन्त्रमधीतवान्मन्त्राध्यायः । अत्र न क्लिप् । भूत एवेति नियमात् मन्त्रङ्करोति करिष्यति वेति विवचयान्न क्लिप् । स्वादिष्वेवेति नियमाभावादन्यस्मिन्नप्युपपदे क्लिप् । शास्त्रकृत् । भाष्यकृत् ।

सोमे सुजः । ३ । २ । ९० ।

सोमसुत् । चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका । एषमुत्तरसूत्रेऽपि ।

अग्नौ चेः । ३ । २ । ९१ ।

अग्निचित् ।

कर्मण्यग्न्याख्यायाम् । ३ । २ । ९२ ।

कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्लिप्परात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायाम् । श्येन इव चितः श्येनचित् ।

कर्मणीनिर्विक्रियः । ३ । २ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे विपूर्वात् क्रीणातेरिनिः स्यात् । कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम् । सोमविक्रयी । दृतविक्रयी ।

दृशेः कनिप् । ३। २। ८४।

कर्मणि भूतइत्येव । पारं दृष्टवान् पारदृष्ट्वा ।

राजनि युधिक्रजः । ३। २। ८५।

कनिष्ठात् । युधिरन्तर्भावितण्यर्थः । राजानं योधितवान्
राजयुध्वा । राजकृत्वा ।

सहे च । ३। २। ८६।

कर्मणीति निवृत्तम् । सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

सप्तम्याञ्जनेर्ऽ । ३। २। ८७।

सरसिजम् । मन्दुरायाञ्जातो मन्दुरजः । ड्यापोरिति (४६८७)
ह्रस्वः ।

पञ्चम्यामजातौ । ३। २। ८८।

जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्तउपपदे जनेर्ऽ स्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ।

उपसर्गे च संज्ञायाम् । ३। २। ८९।

“प्रजा स्यात् सन्ततौ जने” ।

अनौ कर्मणि । ३। २। ९०।

अनुपूर्वाञ्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् । पुमांसमनुबन्ध-
जाता पुमनुजा (५७) ।

(५७) इह जनिः सकर्मकः अनुरोधविशिष्टजननवृत्तित्वात् ।

अन्येष्वपि दृश्यत । ३ । २ । १०१ ।

अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्भः स्यात् । अजः । द्विजः । ब्राह्म-
णजः । अपिशब्दः सर्वोपाधिव्यभिचारार्थः । तेन धात्वन्त-
रादपि कारकान्तरेष्वपि क्वचित् । परितः खाता परिखा ।

क्तवतू निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः ।

निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र तयोरेवेति (उ३६८८०) भाव-
कर्मणोः क्तः । कर्त्तरि कृदिति (उ३६८८०) कर्त्तरि क्तवतुः ।
उकावितौ । स्वातन्त्र्या । सुतस्त्रया विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् ।

निष्ठायामण्यदर्थे । ६ । ४ । ६० ।

ण्यदर्थे । भावकर्म ततोऽन्यत्र निष्ठायां क्षियो दीर्घः स्यात् ।

क्षियो दीर्घात् । ८ । २ । ४६ ।

दीर्घात् क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्म-
णोस्तु क्षितः कामो मया । श्रुतः क्विति (उ६७८) । श्रितः ।
श्रितवान् । भूतः । भूतवान् । क्षुतः । ऊर्णोर्णुवद्भावो वाच्यः * ।
तेन एकाच्त्वान्नेट् । ऊर्णुतः । नुतः । वृतः ।

रदाभ्यान्निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८ । २ । ४२ ।

रेफदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया

पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । शृ कृतइत् (उ१००५०) । रपरः ।
णत्वम् । शीर्णः । वहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वान्नेह । कत-
स्यापत्यं कार्त्तिः । भिन्नः । छिन्नः ।

संयोगादेरातो धातोर्थ्यएवतः । ८ । २ । ४३ ।

निष्ठातस्य नः स्यात् । द्राणः । खानः । ग्लानः ।

त्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

एकविंशतेर्लूजादिभ्यः (५८) प्राग्वत् । लूनः । ज्या-ग्रहिज्या
(उ१०६५०) । जीनः । दुग्धोर्दीर्घश्च * । दु गतौ-दूनः । दुदु
उपताप इत्ययन्तु न गृह्यते सानुबन्धत्वात् । “मृदुतया दुत-
येति” माघः । गूनः । पूजो विनाशे * । पूना यवाः विनष्टा
इत्यर्थः । पूतमन्यत् । सिनोतेर्ग्रासकर्मकर्तृकस्य * । सिनो-
ग्रासः (५९) । ग्रासेति किम् सिता पाशेन सूकरी । कर्मक-
र्तृकस्येति किम् सितो ग्रासो देवदत्तेन ।

ओदितश्च । ८ । २ । ४५ ।

भुजो-भुग्नः । टु ओ श्वि-उच्छूनः । ओ हाक-प्रहीणः ।
स्वादयओदित इत्युक्तम् (उ१२५५०) । सूनः । सूनवान् । दूनः ।
दूनवान् । ओदिन्मध्ये डीडः पाठसामर्थ्यान्नेट् । उड्डीनः ।

(५८) प्रादयो द्वाविंशतिः क्रमादौ पठितास्तन्मध्ये पूजं विहाय त्वादयो
ज्ञेयाः । एतत्पुस्तके १६५ १६६ १६७ पृष्ठेषु द्रष्टव्याः ।

(५९) पिण्डीक्रियमाणोग्रासो दध्यादिव्यञ्जनादिना यदा बन्धनेऽसुखल-
सदा कर्मण एव कर्तृत्वं तत्रैवेदं प्रवर्त्तते इति बोध्यम् ।

द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः श्यः । ६ । १ । २४ ।

द्रवस्य मूर्त्तौ काठिन्ये स्पर्श चार्थे श्ये डः सम्प्रसारणं स्यान्नि-
ष्ठायाम् ।

श्योऽस्पर्शे (६०) । ८ । २ । ४७ ।

श्ये डो निष्ठातस्य नः स्यादस्पर्शेऽर्थे । हलद्वति दीर्घः । शीनं
वृत्तम् । अस्पर्शे किं शीतञ्चलम् । द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोः किम्
संश्रानो वृश्चिकः शीतात् संकुचित इत्यर्थः ।

प्रतेञ्च । ६ । १ । २५ ।

प्रतिपूर्वस्य श्यः सम्प्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् । प्रतिशीनः ।

विभाषाऽव्यवपूर्वस्य । ६ । १ । २६ ।

श्यः सम्प्रसारणं वा स्यात् । अभिस्थानं अभिशीनम् वृत्तम्
अवस्थानोऽवशीनो वृश्चिकः । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनेह
न समवस्थितः ।

अञ्चोऽनपादाने । ८ । २ । ४८ ।

अञ्चो निष्ठातस्य नः स्यान्न त्वपादाने ।

यस्य (६१) विभाषा । ७ । २ । १५ ।

यस्य कचिद्विभाषयेड्विहितस्ततो निष्ठायादण् न स्यात् ।

(६०) सिद्धत्वादादौ सम्प्रसारणे संयोगादेरात(उ३४७७०)इत्यस्याप्राप्तौ स्तवम्

(६१) यस्मैत्यार्द्धधातुक्रामेणा षठी यदीयस्यार्द्धधातुकस्येत्यर्थः ।

उदितो वेति (उ४६३४०) क्त्वायां वेट्त्वादिह नेट् । समक्तः ।
अनपादाने किम् उदक्त (६२) मुदकं कृपात् । नत्वस्यासिद्धत्वात्
वञ्चेति (१३०४०) षत्वे प्राप्ते । निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेड्विधिषु
सिद्धो वाच्यः * । टक्णः । टक्णवान् ।

परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु । ट । ३ । ७५ ।

पूर्वेण मूर्धन्ये प्राप्ते तदभावो निपात्यते । परिस्कन्दः । प्राच्येति
किम् परिष्कन्दः-परिस्कन्दः । परेञ्चेति (उ१०२४०) विकल्पः ।
स्तन्भेरिति (उ३७४०) षत्वे प्राप्ते प्रतिस्तम्भनिस्तम्भौ च * । अत्र
षत्वन् स्यात् ।

दिवोऽविजिगीषायाम् । ट । २ । ४६ ।

दिवो निष्ठातस्य नः स्यादविजिगीषायाम् । द्यूनः । विजि-
गीषायान्तु द्यूतम् (६३) ।

निर्वाणोऽवाते । ट । २ । ५० ।

अवाते इति क्लृप्तः । निपूर्वाद्वातेर्निष्ठातस्य नत्वं स्याद्वातश्चेत्
कर्त्ता न । निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा । वाते तु निर्वातो वातः ।

शुष्कः कः । ट । २ । ५१ ।

निष्ठात इत्येव । शुष्कः ।

पचो वः । ट । २ । ५२ ।

पक्वः ।

(६२) उदक्तस्यितमित्यर्थः धातूनामनेकार्थत्वात् ।

(६३) द्यूतमिति विजिगीषया हि तत्वाच्चाः प्रात्यन्त इति गम्यते विजिगीषा ।

जायो मः । ८ । २ । ५३ ।

जामः ।

स्यः प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ ।

प्रात् स्यः सम्प्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् ।

प्रत्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ ।

निष्ठातस्य मो वा स्यात् । प्रस्तीतः-प्रस्तीमः । प्राक्किम्
स्यानः ।

अनुपसर्गात् फुल्लजीवकशोक्लाघाः । ८ । २ । ५५ ।

जिफला-फुल्लः । निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते क्तवत्वे कदेशस्या-
पीदन्निपातनमिष्यते । फुल्लवान् । जीवादिषु तु क्तप्रत्यय-
स्यैव तलोपः तस्यासिद्धत्वात् प्राप्तस्येष्टोऽभावश्च निपात्यते ।
जीवो मत्तः । कशस्तनुः । उक्लाघो नीरोगः । अनुपसर्गात्
किम् ।

आदितश्च । ७ । २ । १६ ।

आकारेतो निष्ठायादृण् न स्यात् ।

ति च । ७ । ४ । ८६ ।

चरफलो रतउत् स्यात्तादौ किति । प्रफुल्लतः । प्रजीवितः ।
प्रकशितः । प्रोक्लाघितः । कथन्तर्हि “लोभद्रुमं सानुमतः

प्रफुल्लमिति' । फुल्ल विकसने पचाद्यच् । स्तुतन्तु(६४)फुल्लतादि
निवृत्त्यर्थम् । उत्फुल्लसफुल्लयोरुपसंख्यानम् * ।

नुदविदोन्दवाघ्राह्नीभ्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ ।

५६ ।

एभ्यो निष्ठातस्य नो वा । वुन्नः-नुत्तः । विद् विचारणे
रौधादिक एव गृह्यते उन्दिनापरेण साहचर्यात् । विन्नः-
वित्तः । वेत्तेस्तु विदितः(६५) । विद्यतेर्विन्नः । उन्दी ।

श्वीदितो निष्ठायाम् । ७ । २ । १४ ।

श्वयतेरीदितश्च निष्ठाया इण् । उन्नः-उत्तः । त्राणः-त्रातः ।
घ्राणः-घ्रातः । ह्रीणः-ह्रीतः ।

न ध्याख्याष्टमूर्च्छिमदाम् । ८ । २ । ५७ ।

एभ्यो निष्ठातस्य नत्वन्न । ध्यातः । ख्यातः । पूर्त्तः ! राल्लोपः
(उ२।८८) । मूर्त्तः । मत्तः ।

वित्तो भोगप्रत्यययोः । ८ । २ । ५८ ।

विन्दतेर्निष्ठान्तस्य निपातोऽयम्भोग्ये प्रतीते (६६)चार्थे । वित्तं

(६४) अचपसर्गात् फुल्लेत्यादि स्तुतं फुल्ल विकसनइत्यस्मात् पचाद्यच् सि-
द्धावपि तिष्ठायां फुल्लरूपनिवृत्त्यर्थमित्यर्थः ।

(६५) वेत्तेः स्त्रिति तथा च भाष्यम् ।

वेत्तेस्तु विदितो निष्ठा विद्यतेर्विन्नइष्यते ।

वित्तेर्विन्नश्च वित्तश्च भोगे वित्तञ्च विद्यतेरिति ॥

(६६) भोगप्रत्ययशब्दौ कर्मसाधनावित्याशयेन व्याचष्टे भोग्ये प्रतीते चेति ।

३५२

सिद्धान्तकौमुदी।

धनम् । वित्तः पुरुषः । अनयोः किम् विन्नः । विभाषा गम-
हनेति (उ३६५८०) कसौ वेट्वादिह नेट् ।

भित्तं शकलम् । ८ । २ । ५६ ।

भित्तमन्यत् ।

ऋणमाधमर्ण्ये । ८ । २ । ६० ।

ऋधातोः कृतकारस्य नत्वं निपात्यते आधमर्ण्ये (६७) व्यव-
हारे । ऋतमन्यत् ।

स्फायः स्फी निष्ठायाम् । ६ । १ । २२ ।

स्फीतः ।

इण्निष्ठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निरः कुषो निष्ठाया इट् स्यात् । यस्य विभाषेति (उ३४८८०)
निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कृषितः ।

वसतिक्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

आभ्यां क्लानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात् । उषितः । क्षुधितः ।

अञ्जेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

(६७) अधमं दुःखप्रदमृणं यस्य सोऽधमर्णस्तस्य भावआधमर्ण्यं तेन च
ऋणादानरूपो व्यवहारो लक्ष्यते ततश्चोत्तमर्णोऽपि सिध्यति धारे
। कृतमर्ण्य इति (३७७८०) निर्देशात् । मनो०

पूजार्थादन्नेः कानिष्ठयोरिट् स्यात् (६८) । अश्वितः । गतो
तु अक्तः ।

लुभो विमोहने । ७ । २ । ५४ ।

लुभः कानिष्ठयोरिट् स्यान् तु गार्ह्ये । लुभितः । गार्ह्ये तु
लुब्धः ।

क्लिशः कानिष्ठयोः । ७ । २ । ५० ।

इडा स्यात् । क्लिश उपतापे नित्यम्प्राप्ते क्लिष्ट विवाधने
अस्य क्वायां विकल्पे सिद्धेऽपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते
विकल्पः । क्लिशितः-क्लिष्टः ।

पूङश्च । ७ । २ । ५१ ।

पूङः (६९) कानिष्ठयोरिडा स्यात् ।

पूङः क्वा च । १ । २ । २२ ।

पूङः क्वा निष्ठा च सेट् किन्न स्यात् । पवितः-पूतः । क्वाग्रहणमुत्त
रार्थम् (७०) । नोपधादित्यतः (उ४६२४०) हि क्वावै (७१) सम्बध्यते ।

निष्ठा शीङ्खिदिमिदिक्षदिष्टपः । १ । २ । १६ ।

(६८) उदिच्चात् क्वायां विकल्पे निष्ठायां यस्मेति (उ३४८४०) निषेधे प्राप्ते
स्त्वम् ।

(६९) श्रुक्ः क्तितीति (उ९७४०) निषेधे प्राप्ते वचनम् ।

(७०) पूङः क्वा चेति स्त्वे क्वाग्रहणं व्यर्थं क्वा सेट् (उ४६२४०) इत्यनेनैव
किञ्चसिद्धेरत आह उत्तरार्थमिति ।

(७१) क्वावैति न तु निष्ठा चकारानुक्तत्वादिति भावः । समोः

एभ्यः सेण्निष्ठा किन्न स्यात् । शयितः । शयित-
वान् । अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थः । शेषितः
शेषितवान् । आदिकर्मणि निष्ठा वक्तव्या * ।

आदिकर्मणि क्तः कर्त्तरि च । ३ । ४ । ७१ ।

आदिकर्मणि यः क्तः स कर्त्तरि स्यात् । चाङ्गावकर्मणोः ।

विभाषा भावादिकर्मणोः । ७ । २ । १७ ।

भावे आदिकर्मणि चादितो निष्ठायाद्भावा स्यात् । प्रस्वेदित-
चैतः । प्रस्वेदितन्तेन । जिष्विदेति भ्वादिप्रत्ययान्तं गृह्यते जीङ्घिः
साहचर्यात् । स्विद्यतेस्तु स्विदित इत्येव । जिमिदा जि-
त्स्विदा दिवादी भ्वादी च । प्रमेदितः । प्रमेदितवान् । प्रक्षे-
दितः प्रक्षेदितवान् (७२) । प्रधर्षितः प्रधर्षितवान् । धर्षि-
तन्तेन । सेट् किम् प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नन्तेनेत्यादि ।

नृपस्तितीक्ष्णायाम् । १ । २ । २० ।

सेण्निष्ठा किन्न स्यात् । मर्षितः । मर्षितवान् । क्षमायां किम्
अपमृषितं वाक्यम् अविस्पष्टमित्यर्थः ।

उदुपधाङ्गावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । १ । २

। २१ ।

(७२) स्विदादीनामादित (उ३५०४०) श्रुतीशो निषेधात् सेट् निष्ठा इर्लभे-
त्यत आदिकर्मणि निष्ठादाहता ।

द्युतितम्-द्योतितम् । मुदितम्-मोदितं साधुना । प्रद्यु-
तितः-प्रद्योतितः । प्रमुदितः-प्रमोदितः साधुः । उडप-
धात् किम् विदितम् । भावेत्यादि किम् रुचितं कार्षा-
पणम् । सेट् किम् कृष्टम् । शब्दविकरणेभ्य एवेध्यते । नेह ।
गुध्यतेर्गु धितम् ।

निष्ठायां सेटि । ई । ४ । ५२ ।

श्लोर्लोपः स्यात् । भावितः । भावितवान् । श्वीदित इति
(उ३५।४०) नेट् । सम्प्रसारणम् । शूनः । दीप्तः । गृह्-गूढः ।
वसु-वतः । तसु-ततः । पतेः सनि वेट्कत्वादिडभावे प्राप्तौ
द्वितीयाश्रितेति (३३६४०) सूत्रे निपातनादित् । पतितः ।
सेऽसिचीति (उ३३३४०) वेट्कत्वात् सिद्धे कृन्तत्यादीनामीदित्वे-
नानित्यत्वज्ञापनाद्वा तेन ‡ “धावितमिभराजधिये” त्यादि ।
यस्य विभाषे (उ३४८५०) त्यत्वैकाच इत्येव । दरिद्रितः ।

क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नक्लिष्टविरिब्धफाण्टवाढा-
नि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्मष्टस्वरानायासभृशेषु ।
७ । २ । १८ ।

क्षुब्धादीन्यष्टावनिट्कानि निपात्यन्ते समुदायेन मन्थादिषु
वाच्येषु । द्रवद्रव्यसंघक्ताः सक्तवो मन्थो मन्थनदण्डश्च । क्षुब्धो
मन्थनश्चेत् । स्वान्तस्मनः । ध्वान्तन्तमः । लग्नं सक्तम्
निष्ठानत्वमपि निपातनात् । क्लिष्टमविस्मष्टम् । विरिब्धः
स्वरः । श्लेच्छ रेभ्य अनयोरुपधायादृत्वमपि निपात्यते ।

‡ धावुगतिशुद्धोरित्युदित्वात् क्तायां वेट्कत्वेन यस्य विभाषेति
(उ३४८५०) अनिट्कत्वमाशङ्क्याह तेन धावितमिति ।

फाण्डमनायाससाध्यः कषायविशेषः (७३) । माधवस्तु नव-
नीतभावात् प्रागवस्थापन्नं द्रव्यम्फाण्डमिति वेदभाष्ये (७४)
आह । वाढं भृशम् । अन्यत्र तु क्षुभितम् । क्षुब्धो राजेति
त्वागमशास्त्रस्यानित्यत्वात् । स्वनितम् । ध्वनितम् । लगितम् ।
स्लेच्छितम् । विरेभितम् । फणितम् । बाहितम् ।

धृषिणसी वैयात्ये । ७ । २ । १६ ।

एतौ निष्ठायामविनय (७५) एवानिटौ स्तः । धृष्टः । विशस्तः ।
अन्यत्र । धर्षितः । विशसितः । भावादिकर्मणोस्तु वैयात्ये
धृषिर्नास्ति (७६) । अतएव नियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः ।
धृषेरादित्वे फलञ्चिन्त्यमिति हरदत्तः । माधवस्तु भावादि-
कर्मणोरवैयात्ये विकल्पमाह । धृष्टम्-धर्षितम् । प्रधृष्टः
प्रधर्षितः ।

दृढः स्थूलबलयोः । ७ । २ । २० ।

स्थूले बलवति च निपात्यते । दृढं दृढि दृढौ । कस्येडभावः ।

(७३) क्षणमौषधजातमुष्णोदके प्रक्षिप्य सद्व्योऽभिषुत्य यत्पीयते तत्फाण्डम् ।

(७४) “तद्वै नवनीतं भवति द्रव्यं देवानां फाण्डं मनुष्याणामिति” शतपथ-

श्रुतिव्याख्यायामिति शेषः ।

(७५) जिघृषा प्रागल्भ्ये शसु हिंसायाभनयोरादितश्च (उ३५०पृ०) यस्य
विभाषेति (उ३४८पृ०) च सूत्राभ्यामिङ्निषेधे सिद्धेऽपि वैयात्ये एवानिट-
त्वनियमः । विरुद्धं यातो वियातोऽविनीतस्तस्य भावो वैयात्यमित्यर्थः ।

(७६) विभाषा भावादिकर्मणोरिति (उ३५४पृ०) विकल्पे प्राप्ते सूत्रस्य
नित्यार्थतामाशङ्क्याह नास्तीति ।

तस्य ढत्वम् । हस्य लोपः । इदितो नलोपश्च । दृहितः ।
हंहितोऽन्यः ।

प्रभौ परिवृट् । ७ । २ । २१ ।

वृह वृहि वृहौ निपातनम्प्राग्वत् । परिवृट्हितः । परिवृट्हि
तोऽन्यः ।

कच्छ्रगहनयोः कषः । ७ । २ । २२ ।

कषो निष्ठायादृण् न स्यादेतयोरर्थयोः । कष्टं दुःखं तत्का-
रणञ्च । “स्यात् कष्टं कच्छ्रमाभीलम्” । कष्टो मोहः (७७) । कष्टं
शास्त्रम् दुरवगाहमित्यर्थः । कषितमन्यत् ।

घुषिरविशब्दने । ७ । २ । २३ ।

घुषिर्निष्ठायामनिट् स्यात् । घुष्टा रज्जुः । अविशब्दने किम्
घुषितम् वाक्यम् शब्देन प्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः ।

अर्हेः सन्निविभ्यः । ७ । २ । २४ ।

एतत्पूर्वार्दहेर्निष्ठाया इण् न स्यात् । समर्षः । न्यर्षः ।
व्यर्षः । अर्हितोऽन्यः ।

अभेद्याविदूर्ये । ७ । २ । २५ ।

अभ्यर्षम् नातिदूरम् आसन्नम् वा । अभ्यर्हितमन्यत् ।

गौरध्ययने वृत्तम् । ७ । २ । २६ ।

(७७) कष्टो.मोहो दुःखहेतुरित्यर्थः ।

शयन्ताद्दृतेः क्तस्येडभावो णिलुक् चाधीयमानेऽर्थे । दृत्तञ्चन्द
ञ्चात्रेण सम्पादितम् अधीतमिति यावत् । अन्यत्र तु वर्त्ति-
ता रज्जुः ।

श्रुतस्याके । ई । १ । २७ ।

आतिशयपयत्योः क्ते श्रभावो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके
(७८) । श्रुतम् क्षीरम् स्वयमेव विकृतिन्नं पक्वं वेत्यर्थः । क्षीर-
हविर्भ्यामन्यत्तु । आणम् । अक्षितम् वा ।

वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्यष्टच्छन्नज्ञप्ताः । ७ ।

२ । २७ ।

एते णिचि निष्ठान्ता वा निपात्यन्ते । पक्षे । दमितः । शमि-
तः । पूरितः । दासितः । स्थाशितः । क्वादितः । ज्ञापितः ।

रूप्यमत्वरसंघुषास्वनाम् । ७ २ । २८ ।

एभ्यो निष्ठाया इड्ढा । रूपितः--रुष्टः । आन्तः--अमितः ।
तूर्णः--त्वरितः । अस्मादिच्चे फलम्भन्दम् (७९) । संघुष्टः
संघुषितः । आस्वान्तः आस्वनितः ।

हृषेर्लोमसु । ७ । २ । २९ ।

हृषेर्निष्ठाया इड्ढा स्यात् लोमसु विषये । हृष्टः--हृषितं लोम ।

(७८) विभाषाभ्यवपूर्वस्य (उ३४८८०) इत्यतो विभाषेत्यनुवर्तते सा च व्यव-
स्थिता तेन क्षीरहविषोरेव श्रभावो नित्यश्चान्यत्र नैव भवतीत्याह
क्षीरेति ।

(७९) आदित्येति (उ३५०८०) निषेधे प्राप्ते विकल्पः एवञ्चाकारेत्वकरणं
व्यर्थमित्याह मन्दमिति

विस्मितप्रतिघातयोश्च * । हृष्टो-हृषितो मैत्रः विस्मितः
प्रतिहतो वेत्यर्थः । अन्यतु हृषु अलीके उदित्वान्निष्ठायां
नेट् । हृष तुष्टौ इट् ।

अपचितञ्च । ७ । २ । ३० ।

चाधतेर्निपातोऽयं वा । अपचितः-अपचायितः ।

प्यायः पी । ७ । १ । ३८ ।

पी वा स्यान्निष्ठायाम् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन स्वाङ्गे
नित्यम् । पीनं सुखम् । अन्यतु । प्यानः-पीनः स्नेहः । सोप-
सर्गस्य न । प्रप्यानः । आङ्पूर्वस्यान्मूधसोः स्यादेव । आपी-
नोऽन्तुः । आपीनमूधः ।

ह्लादो निष्ठायाम् । ६ । ४ । ६५ ।

ह्रस्वः स्यात् । प्रह्लन्नः ।

द्यतिस्यतिमास्थामिति । ७ । ४ । ४० ।

एषामिकारोऽन्तादेशः स्यात्तादौ किति । ईच्चदङ्गावयोरप-
वादः । दितः । सितः । मा-माङ्-मेङ्-मितः । स्थितः ।

शाच्छोरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ ।

शितः-शातः । क्षितः-क्षातः । व्यवस्थितविभाषात्वाद्भूत-
विषये श्यतेर्नित्यम् संशितं व्रतम् सम्यक् संपादितमित्यर्थः ।
संशितो ब्राह्मणः व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः ।

दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ ।

तादौ किति । अभिहितम् । निहितम् ।

दोददघोः । ७ । ४ । ४३ ।

घुसंज्ञकस्य दाइत्यस्य दध् (८०) स्यात्तादौ किति । चर्त्वम् ।
दत्तः । घोः किम् दातः । तान्तो वायमादेशः । नचैवं विद-
त्तमित्यादावुपसर्गस्य दस्तीति दीर्घापत्तिः । तकारादौ
तद्विधानात् । दान्तो वा धान्तो वा । नच दान्तत्वे निष्ठा-
नत्वम् धान्तत्वे भ्रष्टयोरिति (३४०४०) धत्वं शङ्ख्यं सन्नि-
पातपरिभाषाविरोधात् ।

अचउपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अजन्तादुपसर्गात् परस्य दाइत्यस्य घोरचस्तः स्यात्तादौ
किति । चर्त्वम् । प्रत्तः । अवत्तः ।

“अवदत्तं विदत्तञ्च प्रदत्तञ्चादिकर्माणि ।

सुदत्तमनुदत्तञ्च निदत्तमिति वेद्यते” ।

चशब्दाद्यथाप्राप्तम् ।

दास्ति । ई । ३ । १२४ ।

इगन्तोपनर्गस्य दीर्घः स्याद्दादेशो यस्तकारस्तदादावुत्तरपदे ।
खरि चेति (६२४०) चर्त्वमाश्रयात् (८१) सिद्धम् । नीत्तम् । सूत्तम् ।

(८०) तान्ते दोषो दीर्घत्वं स्याद्दान्ते दोषो निष्ठानत्वम् । धान्ते दोषो धत्व
प्राप्तिस्थानोऽदोषस्तस्मात् धान्ते इत्यनुसृत्याह दध् इति ।

(८१) चर्त्वस्यासिद्धत्वात् दादेशतकारोनास्तोत्यत आह आश्रयादिति अतो-
रोः (७७४०) इत्युत्त्वं प्रति स्त्ववदित्यर्थः ।

धुमास्येतीत्वम् (उ० १६४०) । धेट्-धीतम् (८२) । गीतम् ।
पीतम् । जनसनेत्यात्वम् (उ० ३२४०) । जातम् । सातम् । खातम् ।

अदो जग्धिल्यप्ति किति । २ । ४ । ३६ ।

ल्यविति लुप्तसप्तमीकम् । अदो जग्धिः स्यात् ल्यपि तादौ
किति च । इकारउच्चारणार्थः । धत्वम् । करो करि (४३४०) ।
जग्धः । आदिकर्मणि क्तः कर्त्तरि च (उ० ३५४४०) प्रकृतः कटं (८३)
सः । प्रकृतः कटस्तेन । निष्ठायामण्यदर्थ इति (उ० ३६६४०) दीर्घः ।
क्षियो दीर्घादिति (उ० ३६६४०) नत्वम् । प्रचीणः सः ।

वा क्रोशदैन्ययोः । ६ । ४ । ६१ ।

क्षियो निष्ठायाम् दीर्घो वा स्यादाक्रोशे दैन्ये च । क्षीणायु-
र्भव चीतायुर्भव । क्षीणोऽयन्तपक्षी क्षितो वा ।

निनदीभ्यां स्नातेः कौशले । ८ । ३ । ८६ ।

आभ्यां स्नातेः सस्य षः स्यात् कौशले गस्ये । निष्णातः शास्त्रेषु ।
नद्यां स्नातीति नदीष्णः । सुपीति (उ० ३२४४०) कः ।

सूत्रप्रतिष्णातम् । ८ । ३ । ९० ।

प्रतेः स्नातेः षत्वम् । प्रतिष्णातं सूत्रम् शुद्धमित्यर्थः । अन्यत्र
प्रतिस्नातम् ।

(८२) दधातेहि (उ० ३६०४०) रित्यत्र लुग्विकरणस्य ग्रहणात् न धेटो ग्रहणं
नापि दो ददुवो (उ० ३६०४०) रित्यत्रापि तस्य ग्रहणं घोरिति स्थितेऽपि
दद्वति विशेष्य ग्रहणात् ।

(८३) प्रकृत इति कटं कर्त्तुमारब्धवानित्यर्थः प्रशब्द आदिकर्मद्योतनार्थः ।

कपिष्ठलो गोत्रे । ८ । ३ । ६१ ।

कपिष्ठलो नाम यस्य कापिष्ठलिः पुत्रः । गोत्रे किम् कपीनां
स्थलं कपिस्थलम् ।

विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् । ८ । २ । ६६ ।

एभ्यः स्थलस्य सस्य षः स्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । शमिष्ठ-
लम् । परिष्ठलम् ।

गत्यर्थाकर्मकस्त्रिषशीङ्स्यासवसजनरुहजीर्य-

तिभ्यश्च । ३ । ४ । ७२ ।

एभ्यः कर्त्तरि क्तः स्यात् भावकर्मणोश्च । गङ्गाङ्गतः । गङ्गास
प्राप्तः । न्नातः सः । लक्ष्मीमान्निष्ठो हरिः । श्रेष्ठमधि-
यितः । वैकुण्ठमधिष्ठितः । शिवमुपासितः । हरिदिन-
मुपोषितः । राममनुजातः । गरुडमारूढः । विश्वमनुजीर्णः ।
पक्षे प्राप्ता गङ्गा तेनेत्यादि ।

क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः ।

३ । ४ । ७६ ।

एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । चाद्यथाप्राप्तम् । ध्रौव्यं स्थैर्यम् ।

मुकुन्दस्यासितमिदमिदं यातं रमापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येत्यूचुर्गोप्यो दिदृक्षवः (८४) ॥

पक्षे आसेरकर्मकत्वात् कर्त्तरि भावे च । आसितो

सुकुन्दः । आसितं तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्त्तरि कर्मणि च ।
रमापतिरिदं यातः । तेनेदं यातम् । भुजेः कर्मणि । अन-
न्तेनेदम् भुक्तम् । कथम् भुक्ता ब्राह्मणा इति भुक्त (८५) मस्ति
एषामिति मत्वर्थीयोऽयम् । वर्त्तमाने इत्यधिकृत्य ।

जीतः क्तः । ३ । २ । १८७ ।

जि च्चिदा । च्चिणः । जि इन्धी । इङ्घः ।

मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १८८ ।

मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात् । राज्ञां मतदृष्टः तैरि-
ष्यमाण इत्यर्थः । बुद्धः । विदितः । पूजितः । अर्चितः ।
चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । शिलितो रक्षितः चान्तः । आ-
कुष्टो जुष्ट इत्यादि (८६) ।

नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

क्लावत्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् । जल्पितम् ।
शयितम् । हसितम् ।

सुयजोर्ङ्वनिप् । ३ । २ । १०३ ।

(८५) भोजनार्थधातोः कर्त्तरि क्तोडर्लभइत्याशङ्क्यान्यथाह भुक्तमिति ।

(८६) “शिलितोरक्षितः जीत आकुष्टो जुष्टइत्यपि ।

रुष्टश्च रुषितश्चोभावभिव्याहृतइत्यपि ॥

हृष्टलुष्टौ तथा क्लान्तस्तथोभौ संयतोद्यतौ ।

कष्टं भविष्यतीत्याहु ररुताः पूर्ववत् स्रुताः” ॥

सुनोतेर्यजेच्च ड्वनिष्प्राङ्गते । सुत्वा 'सुत्वानौ । यज्वा
यज्वानौ ।

जीर्यतेरहन् । ३ । २ । १०४ ।

भूत इत्येव । जरन् । जरन्तौ । जरन्तः । वासरूपन्यायेन
निष्ठापि । जीर्णः । जीर्णवान् ।

छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

लिटः कानज्वा । ३ । २ । १०६ ।

कसुञ्च । ३ । २ । १०७ ।

इह भूतसामान्ये छन्दसि लिट् तस्य विधीयमानौ कसुकान-
चावपि छान्दसाविति त्रिसुनिमित्तम् । कवयस्तु वज्रलम्पयु-
ञ्जते । “तन्तस्थिवासं नगरोपकण्ठे” । “श्रेयांसि सर्वा-
ण्यधिजग्मुषस्ते” इत्यादि ।

वस्त्रेकाजाह्वसाम् । ७ । २ । ६७ ।

कृतद्विर्वचनानामेकाचामादन्तानां घञेश्च वसोरिट् नान्येषाम् ।
एकाच् । आरिवान् । आत् । ददिवान् । जजिवान् । एषां
किम् बभूवन् ।

भाषायां सदवसञ्चुवः । ३ । २ । १०८ ।

सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिङ्गा स्यात् । तस्य च
नित्यं कसुः । “निषेदुषीमासनबन्धधीरः” । “अधुषुषस्ता-
मभवज्जनस्य” ॥ शुश्रुवन् ।

उपेयिवाननाखाननूचानश्च । ३ । २ । १०६ ।

एते निपात्यन्ते । उपपूर्वादिणो भाषायामपि भूतमात्रे लिङ्गा
तस्य नित्यं कसुः । इट् । उपेयिवान् । “उपेयुषः स्वामपि
मूर्त्तिमग्रग्राम्” । उपेयुषी । उपेत्यविवक्षितम् । ईयिवान् ।
समीयिवान् । नञ्पूर्वादन्नातेः कसुरिडभावश्च । “धृतजय
धृतेरनाशुषइति” भारविः । अनुपूर्वाद्दचेः कर्त्तरि कानच् ।
वेदस्यानुवचनं कृतवाननूचानः ।

विभाषा गमहनविद्विशाम् । ७ । २ । ६८ ।

एभ्यो वसोरिड् वा । जग्मिवान्-जगन्वान् । जग्मिवान्-
जघन्वान् । विविद्विवान्-विविद्वान् । विविशिवान्-विविष्वान् ।
विशिना साहचर्याद्विन्दतेर्ग्रहणम् । वेत्तेषु विविद्वान् ।
नेड्वशि कृतीति (उ३३६८०) दूष्णिषेधः । दृशेश्च । दृशिवान्-
दृष्ट्वान् ।

लटः शतशानचावप्रथमासमानाधिकरणे

(८७) । ३ । २ । १२४ ।

अप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । शवादि । पच
न्तञ्चेतम्यश्च ।

आने मुक् । ७ । २ । ८२ ।

(८७) आदेशयोः प्रथमासमानाधिकरण्यमर्थुदासात् स्यानिनि लकारे
तत्सामानाधिकरण्यं कल्पयतइति प्रपञ्चितं शब्दार्थरत्नेऽस्माभिः ।

अङ्गस्यातो सुगागमः स्यादाने परे । पचमान(८८)ञ्चै तं पश्य ।
लङित्यनुवर्त्तमाने पुनर्लङ्ग्रहणं अधिकविधानार्थम् । तेन प्रथ
मासामानाधिकरण्येऽपि(८९)क्वचित् । सन् ब्राह्मणः । माङ्ग्रा
क्रोशे इति वाच्यम् । “मा जीवन् यः परावज्जादुःखदग्धोऽ-
पि जीवति” । माङि लुङिति (३१६४)प्राप्ते एतद्वचनसामर्थ्या-
ल्लट् ।

सम्बोधने च । ३ । २ । १२५ ।

हे पचन् ? । हे पचमान ? ।

लक्षणहेत्वोः क्रियायाः । ३ । २ । १२६ ।

क्रियायाः परिचायके हेतौ चार्थे वर्त्तमानद्वातोर्लटः शब्द-
शानचो स्तः । श्याना भुञ्जते यवनाः । अर्जयन्वसति ।
हरिम्पश्यन् मुच्यते । हेतुः फलं कारणञ्च । कृत्यचः (३२६८४)
प्रपीयमाणः सोमः ।

(८८) विक्लित्यनुकूलवर्त्तमानव्यापाराश्रयलित्यर्थः पचतीति विग्रहे तु नैवं
तत्र क्रियाप्राधान्यात् “भावप्रधानमाख्यातं सत्त्वप्रधानानि नामा-
नीत्युक्तेः अतएव

‘समासतद्धितकृतां यत्किञ्चिदुपदर्शकम् ।

गुणप्रधानभावे च तत्र दृष्टो विपर्ययः’ इति

हरिणा सामान्यतो विपर्ययोऽभिहितः ।

(८९) अपिकारात् अ प्रथमानार्थं सामानाधिकरण्याभावे कचिदित्यर्थः
तेन कुर्वतोऽप्रत्यं कौर्वतः कुर्वतोभक्तिः कुर्वन्नक्तिरित्यादौ प्रत्ययोत्तर-
पदयोरपि सिद्ध्यतीति द्रष्टव्यम् ।

ईदासः । ७ । २ । ८३ ।

आसः परस्यानस्य ईत् स्यात् । आदेः परस्य (२६४०) ।
आसीनः ।

विदेः शतुर्वसुः (६०) । ७ । १ । ३६ ।

वेत्तेः परस्य शतुर्वसुरादेशो वा स्यात् । विदन्-विद्वान् ।
विदुषी ।

तौ सत् । ३ । २ । १२७ ।

तौ शतृशानचौ सत्सञ्ज्ञौ स्तः ।

लुटः सद् वा । ३ । ३ । १४ ।

व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये, प्रत्य-
योत्तरपदयोः, सम्बोधने, लक्षणहेत्वोश्च नित्यम् । करिष्यन्तं
करिष्यमाणम् पश्य । करिष्यतोऽपत्यं कारिष्यतः । करिष्य-
ङ्गक्तिः । हे करिष्यन् । अर्जयिष्यन्वसति । प्रथमासमाना-
धिकरणेऽपि क्वचित् । करिष्यति करिष्यन् ।

पूङ्यजाः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

वर्त्तमाने । पवमानः । यजमानः ।

ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् । ३ । २ ।

१२९ ।

(६०) स्थानिवत्त्वादेव सिद्धे पुनर्वसोरुक्तिकरणं वसोः संप्रसारणमित्यत्र
(१८७४०) सामान्येन कसोरपि ग्रहणार्थम् । अतएव “विदुषा त्वया-
कृतमिति” सिद्धम् ।

एषु द्योत्येषु कर्त्तरि चानश् । भोगं भुञ्जानः । कवचं
विभ्राणः । शत्रुं निघ्नानः ।

इङ्धाव्योः शतकच्छिणि । ३ । २ । १३० ।

आभ्यां शट् स्यादकच्छिणि कर्त्तरि । अधीयन् । धारयन् ।
अकच्छिणि किम् कच्छेणाधीते । धारयति ।

द्विषोऽमित्वे । ३ । २ । १३१ ।

द्विषन् शत्रुः ।

सुजो(६१) यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

सर्वे सुन्वन्तः सर्वे यजमानाः सत्रिणः ।

अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

अर्हन् ।

आक्तेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु (६२) ।

३ । २ । १३४ ।

किपमभिव्याप्य वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुका-
रिषु कर्त्तृषु ।

(६१) सुनोतेः शट्प्रत्ययः स्यात् यज्ञेन संयुज्यमाने धातोर्वृत्तिश्चेत् । संयो-
गग्रहणात् प्रधानकर्त्तर्येवायं प्रत्ययस्तेन यजमान एव सुन्वन्

नान्यइति सूत्रान्तरेणापि नान्यत्र शट्प्रत्यय इति । अनो०

(६२) शीलादीनां त्वयाणां विशेषणत्वेन निर्दिष्टैस्त्रिभिस्तच्छब्दैः प्रकृति
भूतो धात्वर्थो निर्दिश्यते ।

टन् । ३ । २ । १३५ ।

कर्त्ता कटम् ।

अलंकञ्जनिराकञ्जप्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्य-
प्रचपटुटधुसहचर इष्णुच् । ३ । २ । १३६ ।

अलङ्करिष्णुः । निराकरिष्णुः । प्रजनिष्णुः । उत्पचिष्णुः ।
उत्पतिष्णुः । उन्मदिष्णुः । रोचिष्णुः । अपत्रपिष्णुः । वर्ति-
ष्णुः । वर्द्धिष्णुः । सहिष्णुः । चरिष्णुः ।

गोश्चन्दसि । ३ । २ । १३७ ।

“वीरुधं पारयिष्णवः” ।

भुवश्च । ३ । २ । १३८ ।

कन्दसीत्येव । भविष्णुः । कथन्तर्हि “जगत्प्रभोरप्रभविष्णु
वैष्णवमिति” । निरङ्कशाः कवयः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः
आजिष्णुरिति वृत्तिः । एवं क्षयिष्णुः । नैतद्भाष्ये दृष्टम् ।

ग्लाजिस्थश्च क्स्तुः । ३ । २ । १३९ ।

कन्दसीति निवृत्तम् । गिदयम् न तु कित् तेन स्थ ईत्त्वन्न ।
ग्लास्तुः । गित्त्वान्न गुणः । जिष्णुः । स्थास्तुः । चाङ्गुवः ।
श्रुक् । क्वितीत्यत्र (उट् ७५०) गकारप्रक्षेपान्नेट् । भूष्णुः ।
दंशेश्चन्दस्युपसंख्यानम् * । “दंष्णवः पशवः” ।

त्रसिगृधिधृषिचिपेः क्तुः । ३ । २ । १४० ।

लक्षुः । गृध्रुः । धृष्णुः । क्षिप्रुः ।

शमित्यष्टाभ्यो धिनुण् । ३ । २ । १४१ ।

उकारउच्चारणार्थ इति काशिका । अनुबन्ध इति भाष्यम्
तेन शमिनितरा शमिनीतरेत्यत्र उगितच्चेति (४६५४०) ह्रस्व-
विकल्पः । नचैवं शमी शमिनावित्यादौ नुम्प्रसङ्गः भल-
ग्रहणमपक्ष्य भलन्तानामेव तद्विधानात् । नोदात्तोपदेश-
स्येति (उ२७२४०) वृद्धिनिषेधः शमी, दमी, तमी, अमी, भ्रमी,
जमी, क्षमी । प्रमादौ । उत्पूर्व्यान्मदेः अलंङ्गजादि (उ३६६४०)
सूत्रेणेषिण्युक्तो वासरूपविधिना धिनुणपि । उन्मादौ ।
ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्तीति तु प्रायिकम् ।

सम्पृचानुरुधाड्यमाड्यसपरिसृसंसृजपरिदेवि-
संज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुप-
द्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरा-
पचरामुषाभ्याहनञ्च । ३ । २ । १४२ ।

धिनुण् स्यात् । सम्प्रकीर्ण । अनुरोधी । आयामी । आया-
सी । परिसारी । संसर्गी । परिदेवी । संज्वारी । परि-
क्षेपी । परिराटी । परिवदी । परिदाहो । परिमोही ।
दोषी । द्वेषी । द्रोही । दोही । योगी । आक्रीडी ।
विवेकी । त्यागी । रागी । भागी । अतिचारी । अपचारी ।
आमोषी । अभ्याघाती ।

वौ कषलसकत्यस्त्रम्भः । ३ । २ । १४३ ।

विकाषी । विलासी । विकल्पी । विस्त्रम्भो ।

अपे च लषः । ३ । २ । १४४ ।

चाहो । अपलाषी । विलासी ।

प्रे लपसृद्रुमथवदवसः । ३ । २ । १४५ ।

प्रलापी । प्रसारी । प्रद्रावी । प्रमाथी । प्रमादी । प्रवासी ।

निन्दहिंसल्लिशखादविनाशपरिच्छिपपरिरट-
परिवादिव्याभाषासूयो वुञ् । ३ । २ । १४६ ।

पञ्चम्यर्थे प्रथमा । एभ्योवुञ् स्यात् । निन्दकः । हिंसक
इत्यादि । एवुला सिङ्गे वुञ् वचनं ज्ञापकम् तच्छीलादिषु,
वासरूपन्यायेन तज्जादयो नेति (१३) ।

देविक्रुणोश्चोपसर्गै । ३ । २ । १४७ ।

आदेवकः । आक्रोशकः । उपसर्गै किम् देवयिता । क्रोटा ।

चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । ३ । २ । १४८ ।

चलनार्थाच्छब्दार्थाच्च युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्प-
नः । शब्दनः । रवणः । अकर्मकात् किम् पठिता विद्याम् ।

अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९ ।

(१३) नेदं श्युलुविषयकमेव ज्ञापकं किन्तु प्रत्ययमात्रविषयमिति बोध्यम् ।

अकर्मकाद्युच् स्यात् । वर्त्तनः । वर्द्धनः । अनुदात्तेतः किम्
भविता । हलादेः किम् एधिता । अकर्मकात् किम् वसिता
वस्तम् ।

जुचंक्रस्यदन्द्रस्यसृगृधिज्जलशुचलषपतपदः ।

३।२।१५०।

जु इति सौतो धातुर्गतौ वेगे च । जवनः । चंक्रमणः । दन्द्र-
मणः । सरणः । पूर्वार्णे (६४) सिद्धे पदग्रहणं लषपतपदेत्यु-
कजा (उ३७३४०) बाधा मा भूदिति तेन ताच्छीलिकेषु पर-
स्परं वासरूपविधिर्नास्तीति (६५) तेनालंजजस्तु न ।

क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च । ३।२।१५१।

क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ।

न यः । ३।२।१५२।

यकारान्ताद्युच् न स्यात् । क्रूयिता । क्षायिता ।

सूददोपदीक्षश्च । ३।२।१५३।

युच् न स्यात् । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । नमिकम्पीति
(उ३७५४०) रेण युचो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति ताच्छीलि-

(६४) पद्यतेरकर्मकत्वादनुदात्तेत्वाद्बलादित्याच्चादुदात्तत इत्यनेन (उ३७१४०)

प्राप्ते इत्यर्थः ।

(६५) नन्दादिस्तुल्ये हि तच्छीलादिषु वासरूपविधिना तजादयो नेति भाष्ये
ज्ञापितमिह तु ताच्छीलिकेषु परस्परं नेति भेद इति भावः ।

केषु वासरूपविधिर्ज्ञासीति प्रायिकमिति । तेन कम्पा कम्पना
युवतिः । कम्पा कम्पना शाखा । यदि स्तूदेर्युच् न कथम्भधु-
स्तूदनः, नन्दादिः (७३१७५०) ।

लघपतपदस्याभूटप्रहनकमगमशृभ्य उकञ् ।

३।२।१५४।

लापुकः । पातुक इत्यादि ।

जल्पभिक्तकुट्टलुण्टवृडः प्राकन् । ३।२।१५५।

जल्पाकः । मिक्ताकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वराकः वराकी ।

प्रजोरिनिः । ३।२।१५६।

प्रजवी प्रजविनौ प्रजविनः ।

जिहृत्तिविथी एवमात्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च ।

३।२।१५७।

जयी । दरी । क्षयी । विमयी । अत्ययी । वमी । अय्ययी ।

अभ्यमी । परिभवी । प्रसवी ।

सृहृगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्चद्वाभ्य आलुच्

३।२।१५८।

आद्यास्त्रयसुरादावदन्ताः । सृहयालुः । गृहयालुः । पत-
यालुः । दयालुः । निद्रालुः । तत्पूर्वो द्रा तदो नान्तत्वं
न्निपात्यते । तन्द्रालुः । ग्रीडो वाच्यः * । शयालुः ।

दाधेट्सिश्दसदो कः । ३ । २ । १५८ ।

दाकः । धाकः । सेकः । शद्रुः । सदुः ।

सृघस्यदः कभरच् । ३ । २ । १६० ।

सुभरः । घस्ररः । अद्भरः ।

भञ्जभासमिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भङ्गुरः (८७) । भासुरः । मेदुरः ।

विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः (८६) । भिदुरम् । छिदुरम् ।

इण्णनशजिसर्त्तिभ्यः करप् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । सृत्वरः ।

गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गमेरनुनासिकलोपोऽपि निपात्यते । गत्वरी ।

जागुरूकः । ३ । २ । १६५ ।

जागर्त्तुरूकः स्यात् । जागरूकः ।

यजजपदशां यडः । ३ । २ । १६६ ।

(८६) अभिधानस्वाभाव्यात् भञ्जेः कर्म्मकर्त्तर्येवायं घुरच्प्रत्ययः । तच्च०

(८७) विदीत्यादिस्त्वत्वे कुरच् मुख्यकर्त्तर्यपि भवति प्रियतमाय दडुगेतम-

त्वरच्छिदुरयादुरयाचितमङ्गना" इत्यादि साधप्रयोगात् । तच्च ।

एभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः स्यात् । दशामिति भाविना नलोपे-
न निर्देशः । यायजूकः । जञ्जपूकः । दन्द्यूकः ।

नमिकम्पिस्त्राजसक्रमहिंसदीपोरः । ३ । २ ।

१६७ ।

नम्रः । कम्पः । स्त्रेः । जसिर्नम्पूर्वकः क्रियासातत्ये वर्त्तते ।
अजस्रं सन्ततमित्यर्थः । कम्पः । हिंसः । दीपः ।

सनाशंसभिच्छ उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आशंसुः । भिच्छुः ।

विन्दरिच्छुः (६८) । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेर्नुम् द्रष्टृत्वञ्च निपात्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः ।
इच्छति इच्छुः ।

क्याच्छन्दसि (६९) । ३ । २ । १७० ।

“देवान् जिगाति सुम्नयुः” (१००) ।

आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ ।

१७१ ।

(६८) विद ज्ञाने इत्यस्यैवेह ग्रहणमेवमिच्छार्थकस्यैवेहेषेर्ग्रहणम् ।

(६९) क्यच् क्यप् क्यङ् एतेषां सामान्यग्रहणम् कयान्ताद्वातोश्चन्दोविषये
उपलब्धयः स्यादित्यर्थः ।

(१००) सुम्नशब्दात् कयजन्तात् न च्छन्दस्युपलस्येति (उ५२४४) निषेधात् क्यचि
चेति (उ५२०४०) ईत्त्वम्, अकत्सार्वधातुकयोरिति (उ५१४०) दीर्घश्च न
भवतीति द्रष्टव्यम् ।

आदन्तादन्ताद्(१०१)गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तञ्जन्दसि तो
च लिङ्वात् । पपिः सोमम् । ददिर्गाः । वस्विर्वज्रम् । जग्मि-
र्युवा । “जघ्निर्वृतममित्रशुम्” । जज्ञिः । भाषायां धाञ् ङस्-
गमिजनिर्नामभ्यः * । दधिः । चक्रिः । सस्त्रिः । जग्मिः ।
जज्ञिः । नेमिः (१०२) । सासहिवावहिचाचलिपापतीना-
सुपसंख्यानम्* । यङन्तोऽयः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्ना
गमावश्च निपात्यते ।

खपिटपोर्नजिङ् । ३ । २ । १७२ ।

खप्नक् । टष्णक् । टष्णजौ । टष्णजः । धृषेऽस्येति वाच्यमिति *
काशिकादौ । धृष्णक् ।

शृवन्द्योरारुः । ३ । २ । १७३ ।

शरारुः । वन्दारुः ।

भियः क्रुल्लुकनौ । ३ । २ । १७४ ।

भीरुः । भीलुकः । क्रुकन्नपि वाच्यः * । भीरुकः ।

स्थेश्भासपिसकसो वरच् । ३ । २ । १७५ ।

स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः । कस्वरः ।

(१०१) ऋइति ऋवर्णपरत्वाशङ्कायाम् आदिति ऋकारस्य तात्परत्वादाह
ऋदन्तादिति । यथा च तात्परस्यापि तत्कालरुज्जा तथोक्तं (१८४०) प्राक्
(१०२) लिङ्गवात् नभेः एत्वाभ्यासलोपात् सिद्धम् ।

यश्च यङः । ३ । २ । १७६ ।

यातेर्यङन्ताद्वरच् स्यात् । अतो लोपः (७५७८०) । तस्याचः
परस्मिन्निति (३४ ८०) स्थानिवद्भावे प्राप्ते पदस्य चरमावयवे
द्विर्वचनादौ च कर्त्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवत् †
तस्य यलोपमिति स्थानिवद्भावनिषेधात् लोपो व्योरेति (४२१८०)
यलोपः अलोपस्य स्थानिवत्त्वमाश्रित्य आतोलोपे वरे लुप्तञ्च
स्थानिवत् । यायावरः ।

भाजभासधुर्विद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तुवः क्तिप् ।

। ३ । २ । १७७ ।

विस्वाट् । भाः भासौ । धूः धुरौ । विद्युत् । ऊर्कः । पूः
पुरौ । दृशिग्रहणस्यापकर्षात् जवतेर्दीर्घः (१०३) । जूः जुवौ
जुवः । ग्रावशब्दस्य धातुना समासः सूत्रे निपात्यते ततः
क्तिप् । ग्रावस्तुत् ।

अन्येभ्योऽपि दृश्यते । ३ । २ । १७८ ।

क्तिप् । छित् । भिट् । दृशिग्रहणम् विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम् ।
क्वचिर्दीर्घः क्वचिदसम्प्रसारणं क्वचिद्द्वे क्वचिद्भुस्वः । तथाच
वार्त्तिकम् । क्विञ्चिप्रच्छयायतसुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽस-
म्प्रसारणञ्च * । क्विञ्चोत्यादिना (७३६८८०) उणादिसूत्रेण
केषाञ्चित् सिद्धे तच्छीलादौ टणा बाधा मा भूदिति वार्त्तिके

† न पदान्तद्विर्वचनेत्यादि (३५८०) सूत्रेणेति शेषः ।

(१०३) उत्तरसूत्रे दृशिग्रहणस्य विध्यन्तरविशेषसमर्पकताया वक्ष्यमाणतयाट
त्वापि तदपकर्षादीर्घ इत्याह जवतेरिति ।

ग्रहणम् । वक्तीति वाक् । पृच्छतीति प्राट् । आयतं स्तौति
 आयतस्तूः । कटम्प्रवते कटप्रूः । जृक्तः । अयति हरिं श्रीः ।
 द्युतिगमिजुहोतीनां द्वे च * । दृशिग्रहणादभ्याससंज्ञा ।
 द्रियुत् । जगत् । जुहोतेर्दीर्घश्च * । जुहः । दृ भये । अस्य
 त्वस्वश्च । दीर्यति । दहत् । ध्यायतेः सम्प्रसारणञ्च । धीः ।

भुवः संज्ञान्तरयोः । ३ । २ । १७६ ।

मितभूर्नाम कश्चित् । धनिकाधमर्णयोरन्तरे यस्तिष्ठति
 विश्वासार्थं स प्रतिभूः ।

विप्रसंभ्यो डुसंज्ञायाम् । ३ । २ । १८० ।

एभ्यो भुवो डुःस्यान्नतु संज्ञायाम् । विभूर्यापकः । प्रभूः
 स्वामी । सम्भूर्जनिता । संज्ञायान्तु विभूर्नाम कश्चित् ।
 मितद्रुादिभ्य उपसंख्यानम् । मितन्द्रवतीति मितद्रुः । शतद्रुः ।
 शम्भुः । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र भवतिः ।

धः कर्मणि ढ्रन् । ३ । २ । १८१ ।

धेटोघाजश्च कर्मण्यर्थे ढ्रन् स्यात् । धात्री जनन्यामलकी
 वसुमत्युपमादृषु ।

दाव्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशन-
 हः करणे । ३ । २ । १८२ ।

दावादेः ढ्रन् स्यात् करणोऽर्थे । दायन्यनेन दातम् । नेतम् ।

तिवतयसिसुसरकसेषु च । ७ । २ । ६ ।

एषां (१०४) दशानां उत्पत्ययानामिदं न स्यात् । शस्त्रम् ।
योत्रम् । योक्त्रम् । स्तोत्रम् । तोत्रम् । सेत्रम् । सेक्त्रम् ।
मेद्वम् । पत्त्रम् । दंष्ट्रा । नङ्गी ।

हलसूकरयोः पुवः । ३ । २ । १८३ ।

पूङ्पूजोः करणे ण् न स्यात् तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवा ।
हलस्य सूकरस्य वा पोतम् सुखमित्यर्थः ।

अर्त्तिलूधूसूखनसहचर इवः । ३ । २ । १८४ ।

अरितम् । लवितम् । धवितम् । सवितम् । खनित्रम् ।
सहितम् । चरितम् ।

पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । १८५ ।

धवितम् येनाज्यसुत्सूयते यच्चानामिकावेष्टनम् ।

कर्त्तरि चर्षिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ ।

पुव इवः स्यात् ऋषौ करणे देवतायां कर्त्तरि । ऋषिर्वेद-
सन्तः तदुक्तमृषिणेति दर्शनात् । पूयतेऽनेनेति पवितम् ।
देवतायान्तु अग्निः पवित्वं स मा पुनातु ।

(१०४) ति तन् ण् तन् कथन् क्थि सच् क्सरन् कन् स इत्येषामित्यर्थः
तत्र ति इति क्तिक्चोर्ग्रहणम् क्तिन् दीपो दीप्तिः । क्तिच् तच्च
तन्तिः । तन् सच् सक्तुः । ण् पत पत्त्रम् तन तन्त्रम् । तन् उणादिक
एव न निष्ठातस्तेन हसितादिसिद्धिः । हस हस्तः पूज् पोतः । कथन्
कुप कोष्ठम् । क्थिः कुघ कुचिः । सच् इष इन्तुः । क्सरन् ऋष
ऋक्षरः । कन् शल शल्काः । स वद वत्स इत्यादौ वेडित्युदाहार्यम् ।

अथोणादयः (१) ।

जवापाजिमिस्वदिसाध्यश्च उण् १ । करोतीति कारः
शील्यो कारकश्च । आतोयुक् (उ२७०ष्ट०) । वातीति वायुः ।
पायुर्गुदम् । जयत्यभिभवति रोगान् जायुरौषधम् । मिनोति
प्रक्षिपति देहे उष्माणमिति मायुः पित्तम् । स्वादुः ।
साध्नोति परकार्यं साधुः । अश्रुते आश्रु शीघ्रम् । 'आश्रु-
वीहिः पाटलः स्यात्' । छन्दसीणः २ (२) । 'मा न आयौ' ।
हसनजनिचरिचटिश्चो जुण् ३ । दीर्यत इति दारु । "स्तुः
प्रस्थः सानुरस्त्रियाम्" । जानु जानुनी । इह जनिवध्यो-
वेति (उ१३६ष्ट०) न निषेधः अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात् (३) । चारु
रम्यम् । चाटु प्रियं वाक्यम् । मृगव्यादित्वात् (उ३८४ष्ट०) कुप्र-
त्यये चटु इत्यपि । किञ्चरयोः श्रिणः (४) ४ । किं श्रिणो-
तीति किंश्रारुः शस्यश्रुकम् वाणश्च । जरामेति जरायुः ।
'गर्भाशयो जरायुः स्यात्' । तो रश्च लः ५ । तरन्त्यनेन
वर्णादिति तालुः । लके वचः कश्च ६ । लकेण गलेन वक्तीति
लकवाकुः । "लकवाकुर्भायूरे च सरटे चरणायुधे" इति
विश्वः । मृमृशीतृचरित्सुरितनिधनिमिमस्जिभ्यः ७ ।

(१) उणादयो वज्रलमिति (उ४३१ष्ट०) सूत्रकलेतं तत्र प्रकृतिविशेषेभ्यः
प्रत्ययविशेषा शाकटायनेन पञ्चपाद्या सपादशतव्यमिता दर्शिता-
स्तत्प्रकरणारम्भाय प्रतिजानीते अथोणादय इति ।

(२) वज्रलवचनाज्ञापायामपि तेन एतीत्यायुः जटा आयुर्यस्यैति जटायु-
रिति एतेर्णिञ्चेति (उ४०२ष्ट०) सूत्रे उचिप्रत्यये तु आयुःशब्दः सान्तः ।

(३) वस्तुतः प्रसंभ्यां जानुनोजुरिति (४२०ष्ट०) सूत्रनिर्देशज्ञापकात्
न वृद्धिनिषेधः ।

(४) किमि उपपदे शृणातेः जरोपपदे इणश्च जुण् स्यादित्यर्थः ।

भरति विभर्ति वा भरुः हरिर्हरश्च । म्रियन्तेऽस्मिन् भूतानि
 मरुर्निर्जलदेशः । श्रोते शयुः अजगरः । तरुर्वृक्षः (५) ।
 चरन्ति भक्षयन्ति देवता इममिति चरुः । त्सरुः स्वङ्गा-
 दिसृष्टिः । तनु स्वल्पम् । तन्यते कर्मपाशोऽनया तनुः शरी-
 रम् । 'स्त्रियां मूर्त्तिस्तनुस्तनूः' । धनुः शस्त्रविशेषः । 'धनुर्ना
 च धनुर्विदुः' । 'धनुरिवाजनि वक्रा' इति श्रीहर्षः । मयुः किन्नरः ।
 मङ्गुः (६) । पानीयकाकिकेति रभसः न्यङ्कादित्वात् (उ३०७४०)
 कुत्तं जश्वेन सस्य दः । अणश्च ८ । 'लवलेशकणाणवः' ।
 चात्कटिवटिभ्याश्च । कटुः । वटति वदतीति वटुः । धान्ये नित्
 १ । धान्ये वाच्येऽण उपत्ययः स्यात् स च नित् । नित्वादा-
 द्युदान्तः । 'प्रियङ्गवश्चाणवश्च मे' । 'व्रीहिभेदस्वणुः पुमान्' ।
 निङ्गहणं फलिपाटीत्यादि (उ३८२४) १८सूत्रमभियाय सस्व-
 ध्यते । शृस्वृस्तिहितयसिवसिहनिक्तिदिवन्धिम^{नि}भ्यश्च १० ।
 शृणातीति शरुरायुधकोपयोः । स्वर्यन्ते प्राणिनं अनेन स्वरु-
 र्वज्जम् । क्षेज्ज्याधिः चन्द्र इत्यन्ये । तपु (७) सोसम् । पुंसि
 'भूनासवः प्राणाः' । 'वसुर्हृदेऽग्नौ योक्ते' शौ वसु तोये धने
 मणौ । हनुर्वक्त्रौ कदेशः । लो^५श्चन्द्रः । वन्धुः (८) । मनुः ।
 चात् विदि अवयवे विन्दुः । स्यन्देः सम्प्रसारणन्धश्च ११ ।
 'देशे नदविशेषेऽब्जौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रिया'मित्यमरः ।

(५) तरन्ति रोपका नरकमनेनेति तररिति ।

(६) भक्षार्थं पानीयं सज्जतीति मङ्गुः पक्षिविशेषः (पानकौडीति) प्रसिद्धः
 गडि वदनैकदेशे इत्यतोऽपि उरितुज्ज्वलदत्तस्तेन गण्डुः ।

(७) अग्निं दृष्ट्वा तपते लज्जते आशुद्रवीभावादिति तपु सोसम् ।

(८) स्नेहं बध्नातीति वन्धुः ।

उन्देरिच्चादेः १२ । उनत्ति इन्दुः । ईषेः कित् १३ । ईषेरुः
 स्यात् स च कित् आदेरिकारादेशश्च । ईषते हिनस्ति
 इषुः शरः । इषुर्वयोः । स्कन्देः सलोपश्च १४ । कन्दुः ।
 ऋजेरसुम् च १५ । चात् सलोपश्च प्रत्ययश्च । रज्जुः । कृते-
 राद्यन्तविपर्ययश्च १६ । ककारतकारयोर्विनिमयः । तर्कुः
 सूत्रवेष्टनम् । नावञ्चेः १७ । न्यङ्गादित्वात् (उ३०७४०) कुत्वम् ।
 नियतमञ्चति न्यङ्कुर्मृगः । फलिपाटिनमिमनिजनाङ्कुक्पटि-
 नाकिधतश्च १८ । फलेर्गुक् फलगुः । पाटेः पटिः पाटयतीति
 पटुः । नम्यतेऽनेन नाकुर्वल्मीकम् । मन्यते इति मधु । जायते
 इति जतु । वलेर्गुक् च १९ । वल सस्वरणे वलगुः । शः कित्सु
 न्वञ्च २० । श्यतेरुः स्यात् स च कित् सन्वञ्च । शिशुर्वालः ।
 यो ह्वे च २१ । ययुर्द्वयोऽश्वमेधीयः । सन्वदिति प्रकृते द्वे
 ग्रहणमित्त्वनिवृत्त्यर्थम् । कुर्मश्च २२ । 'वस्त्रमुन्यन्तरे विष्णौ
 वस्त्रं न कुलपिङ्गलो' । चादन्यतोऽपि । चक्रुः कर्त्ता । जघ्न, हन्ता
 पपुः पालकः । पृभिर्दिव्यधि^{५१}गृष्टपिभ्यः २३ । कुः स्यात् । पुरुः ।
 भिनन्ति भिदुर्वज्जम् । ग्रहिज्येति (उ०१६४०) सम्प्रसारणम् ।
 विरहिणं विध्यति विधुः । 'विधुः शशाङ्के कर्पूरे हृषीकेशे च
 राक्षसे' । गृधुः कामः । धृषुर्द्वजः । कग्रोरुञ्च २४ । करोतीति
 कुरुः । गृणातीति गुरुः । अपदुःसुपु स्यः २५ । सुषमादिषु
 चेति (४७४४०) षत्वम् । अपष्ठु प्रतिकूलम् । दुष्ट । सुष्ट । रपे-
 रिञ्चोपधायाः २६ । अनिष्टं रपतीति रिपुः । अर्जिष्ट-
 गिकस्यमिपंगिवाधाम्जिपशितुग्धुग्दीर्घहकारश्च २७ ।
 अर्जयति गुणान् ऋजुः । सर्जानविशेषेण पश्यतीति पशुः ।

कन्तुः (६) । अन्धुः कूपः । 'पांशुर्ना न द्वयो रजः' । 'ताल-
व्या अपि दन्त्याश्च संवसूकरपांसवः' । बाधते इति बाजः
'बाजः स्त्रीपुंसयोर्भुजा' । प्रथिम्नदिस्त्रिज्जां सम्प्रसारणं सलोप-
श्च २८ । तयाणां कुः सम्प्रसारणं म्रस्जेः सलोपश्च । पृथु ।
मृदुः । न्यङ्गादित्वात् (उ३०७४०) कुत्वम् । भज्जति तपसा भगुः ।
लङ्घिवन्त्योर्नलोपश्च २९ । लघुः । वालमूललघुलमङ्गलीनां
वा लो रत्वमापद्यते ॥ † । रघुर्नृपभेदः । वज्रः । उर्णीतेर्नु-
लोपश्च ३० । ऊरु सक्थि । महति ह्रस्वश्च ३१ । उरु महत् ।
स्त्रिषेः कश्च ३२ । स्त्रिष्यतीति स्त्रिकुः भल्यः उद्यतं ज्योतिश्च ।
आङ्परयोः खनिष्ठभ्याण्डश्च ३३ । आ खनतीत्याखुः । परं
शृणातीति परशुः । पृषोदरादित्वादकारलोपात् पर्शुरपि ।
हरिमितयोर्द्वैवः ३४ । द्रु गतौ अस्मात् हरिमितयोरुपप-
द्योः कुः स च डित् । हरिभिर्द्रूयते हरिद्रुर्वृक्षः । मितन्द्र-
ति मितद्रुः समुद्रः । शते च ३५ । शतधा द्रवति शतद्रुः ।
बाजलात् केवलादपि । द्रवत्यूर्ध्वमिति द्रुर्वृक्षः शाखा च ।
तद्वान्द्रुमः । खरशङ्खपीयुनीलङ्गुलिगु ३६ । पञ्चैते कुप्रत्यया-
न्ता निपात्यन्ते । खनतेरेफश्चान्तादेशः । खरः कामः
क्रूरो मूर्खोऽश्वश्च । 'शङ्खुर्ना कीलशल्ययोः' । पिवतेरीत्वं
युगागमश्च । पीयुर्वायसः कालः सुवर्णश्च । निपूर्वास्त्रिणि
गतावस्मात् कुर्नैर्दीर्घश्च नीलङ्गुः कृमिविशेषः शृगालश्च ।

(६) कन्तुः कन्दर्पः । कर्मिणीति स्त्रवेण (उ३८७४०) तना सिद्धावपि

स्वरार्थमत्र ग्रहणम् ।

† एतच्च वार्तिकं कपो रोल इति (८२११८) स्वरस्यम् ।

नीलाङ्गुरिति पाठान्तरान्तव धातोरपि दीर्घः । लग सङ्गे
 अस्य अत इत्वञ्च लगतीति लिगु चित्तम् लिगुर्मूर्खः ।
 मृगव्यादयश्च ३७ (१०) । एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मृगं
 यातीति मृगयुर्व्याधः । देवयुर्वध्मिकः । मितयुर्लोकया-
 त्नाभिज्ञः । आकृतिगणोऽयम् । मन्दिवाशिमयिचितिचङ्कुर-
 ङ्किभ्य उरच ३८ । मन्दुरा वाजिशाला । वाशुरा रातिः ।
 मथुरा । चतुरः । चङ्कुरो रथः । अङ्कुरः । खर्जूरदित्वात्
 (३४१८५०) अङ्कुरोऽपि । व्यथेः सम्प्रसारणं किञ्च ३९ ।
 'विधुरश्चोररक्षसोः । मकुरदर्दुरौ ४० । मकुरो दर्पणः ।
 वाङ्मलकान्मुकुरोऽपि । इ विदारणे धातोर्द्विर्वचनमभ्यासस्य
 रुक् टिलोपश्च । 'दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डादिभेदयोः ।
 दर्दुरा चण्डिकायां स्याद्ग्रामजाले च दर्दुरमिति विश्वः ।
 मङ्गुरादयश्च ४१ (११) । उरजन्ता निपात्यन्ते । माद्यतेर्गुक्
 मङ्गुरो मत्स्यभेदः कटु वर्णो रुगागमः । 'कर्वुरः श्वेतरक्षसोः'
 वध्नातेः खर्जूरदित्वात् (३४१८५०) ऊरोपि । 'वन्धूरवन्धुरौ
 स्यातान्नचसुन्दरयोस्त्रिषु इतिरन्तिदेवः । कोकतेर्वा कुक् ।
 कुकुरः-कुकुरः । असेरुवन् ४२ । असुरः । प्रज्ञाद्यण
 (३२६५०) । आसुरः । मसेश्च ४३ । पञ्चमे पादे मसेरुर-

(१०) मृगयुः देवयुः मितयुः कुमारयुः 'राजपुत्रः' अध्वर्युर्याजकः । कूहः
 कुहरमावास्याचन्द्रः पाण्डुः श्वेतः राजभेदश्च पीलुर्मतङ्गजः वृक्ष-
 भेदश्च मञ्जु शोभनं मृकण्डुः क्षपिभेदः निघण्टुः कोपभेदः पलाण्डुर्मूल
 भेदः ककरेटुः करेटुः पक्षिभेदः डमरुर्वाद्यभेदः । आकृतिगणत्वादत्ये-
 प्युह्याः ।

(११) मङ्गुरादेराकृतिगणत्वात् आतुरश्चकुलवकुलवागुरादीनां सिद्धिः ३

निति (उ० ४२८४०) वक्ष्यते । “ मसूरा मसुरा व्रीहिप्रभेदे
 पण्ययोषिति मसूरा मसुरा वा ना वेश्याव्रीहिप्रभेदयोः ।
 मसूरी पादरोगे स्यादुपधाने पुनः पुमान् । मसूरमसुरौ च
 द्वाविति, विश्वः । शावशेराप्तौ (१२) ४४ । शु इति आश्वर्थे ।
 श्वशुरः (१३) । ‘पतिपत्न्योः प्रसूः श्वसूः श्वशुरस्तु पिता तयो-
 रित्यमरः । अविमच्छोष्टिषच् ४५ । अविषः (१४) । महिषः ।
 अमेदीर्घश्च ४६ । ‘आमिघं त्वस्त्रियां मांसे तथा स्याद्भोग्यवस्तुनि’ ।
 रुहेर्वृद्धिश्च ४७ ‘रङ्गुः शंवररौहिषाः’ ‘रौहिषो मृगभेदे स्याद्रौ-
 हिषं च तृणं मत’मिति संसारावर्त्तः । तवेर्णिङ्गा ४८ तवेति
 सौतो धातुः । तविषताविषावधौ स्वर्गे च । स्त्रियां तविषी
 ताविषी नदी देवकन्या भूमिश्च । तविषी बलमिति वेदभाष्यम् ।
 नञि व्यथेः ४९ । ‘अव्यथिषोऽव्यसूर्ययोः । अव्यथिषी धरा-
 रात्रयोः । किलेर्बुक् च ५० । किल्विषम् । इषिमदिसुदिखिदि-
 खिदिभिदिमन्दि चण्डितिमिमिहिमुचिरुचिरुधिवन्निशुपिभ्यः
 किरच् ५१ । इषिरोऽग्निः । मदिरा सुरा । ‘सुदिरः कामुका-
 मयोरिति’ विश्वमेदिन्यौ । खिदिरश्चन्द्रः । ‘खिदिरोऽसिकुटा-
 रयोः’ । भिदिरं वज्रम् । मन्दिरम् गृहम् स्त्रियामपि । ‘मन्दि-
 रश्चान्दिरापि स्यादिति’ विश्वः । ‘चन्द्रिरौ चन्द्रहस्तिनौ’ ।

(१२) आश्वर्थे शौ उपपदे आप्तौ गम्यमानायाम् अशूङ् व्याप्तावित्य-
 स्यादुपदन् स्यादित्यर्थः ।

(१३) आशु आप्तव्यः उत्पत्तिं विनापि वैवाहिकसंबन्धात् संबन्धितया
 प्राप्तव्य इति श्वशुरशब्दार्थः ।

(१४) अवन्ति प्रोणयन्ति नद्योऽमुमिति मसुद्रोऽविषः । महान्ते देवा अने-
 नेति महिषः पशुभेदः ।

तिमिरन्तमोऽक्षिरोगश्च । मिहिरः सूर्यः । 'सुहिरः काश्य-
 संभयोः' । सुचिरो दाता । रुचिरम् । रुधिरम् । वधिरः ।
 शुष शोषणे शुषिरश्छिद्रम् शुष्कमित्यन्ये । अशेर्गित् ५२ ।
 'आशिरो वह्निरन्नसोः' । अजिरशिशिरशियिलस्थिरस्फिर-
 स्यविरखदिराः ५३ । अजेर्वोभावाभावः । अजिरमङ्गणम् ।
 शशेरुपधाया इत्त्वम् । 'शिशिरं स्यादतोर्भेदे तुषारे शीतले-
 ऽन्यवत्' । अथ मोचने उपधाया इत्त्वं रेफलोपः प्रत्ययरेफस्य
 लत्वञ्च । शियिलम् । स्यास्तायोष्टिलोपः । स्थिरन्निश्च
 लम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतेर्वृक् ह्रस्वत्वञ्च । स्यविरः ।
 खदिरः । वाङ्ललात् शीडो वृक् ह्रस्वत्वञ्च । शिविरम् ।
 सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्य इ
 लच् ५४ । सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलि
 लः । अनिलः । महिला । ष्टोदरादित्वान्महेलापि । भड
 इति सौतो धातुः । 'भडिलौ शूरसेवकौ' । भण्डिलो
 दूतः कल्याणञ्च । शण्डिलो मुनिः । पिण्डिलो गणकः ।
 तुण्डिलो मुखरः । कोकिलः । भविलो भव्यः । वाङ्ल-
 लात् कुटिलः । कसेः पञ्च ५५ । कपिलः । गुपादिभ्यः (१५)
 कित् ५६ । गुपिलो राजा । तिजिलो निशाकरः शुहिलं व-
 नम् । मिथिलादयः (१६)श्च ५७ । मथ्यन्तेऽत रिपवो मिथिला

(१५) गुप् रचणे तिजं निशाने पूज पूजायां शुष शोषणे देष्ट देवने शुह
 संवरणे इति गुपादयः ।

(१६) मिथिला नगरी गतिला वेवलता तकिलौपधिः चण्डिला नदी पथिलः
 पथिकः मिथिलादि ।

नगरी । पथिलः पथिकः । पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य
 एरक्पूट । पतेरः पची गन्ता च । कठेरः कच्छजीवी । कुठेरः
 पर्णाशः । बाङ्गलकानुन्न । गतेरो मेघः । गुडेरो गुडकः ।
 दंशेरो हिंस्रः । कुन्वेर्नलोपश्च ५६ । कुवेरः । शदेस्त च ६० ।
 शतेरः शत्रुः । मूलेरादयः ६१ । एरगन्ता निपात्यन्ते ।
 मूलेरो जटा । गुधेरो गोप्ता । गुहेरो लोहघातकः । सुहेरो
 मूर्खः । कवेरोतच् पश्च ६२ । कपोतः पची । भातेर्डवतुप् ६३ ।
 भातीति भवान् । कठिचकिभ्यामोरन् ६४ । कठोरः । चको-
 रः । किशोरादयः (१७)श्च ६५ । किंपूर्वस्य शृणातेष्टिलोपः ।
 किमोऽन्यलोपः । किशोरः अश्वशवः । सहोरः साधुः ।
 कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् ६६ । कपीति निर्देशान्न
 लोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौ गुडकपर्यायौ । कटो
 लः कटुः । पटोलः । मीनातेरूरन् ६७ । मयूरः । स्यन्देः
 संप्रसारणञ्च ६८ । सिन्दूरम् । सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्
 कुशिभ्यस्तुन् ६९ । सिनोतीति सेतुः । तितुत्वेति (उ० १७८ प्र०)
 नेट् । तन्तुः । गन्तुः । मस्तु दधिमण्डम् । सच्यत इति सक्तुः ।
 अर्द्धर्चादिः । ज्वरत्वरेत्यूट् (उ० १८८ प्र०) तत् कडितीलनुवर्त्तत
 इति मते तु बाङ्गलकात् ओतुर्विङालः । धातुः । क्रोष्टा ।
 पः क्च ७० । पित्रतीति 'पीतुर्वह्नौ दिवाकरे' । अर्त्तेच्च तुः ७१
 अर्त्तेस्तुः स्यात् स च कित् । ऋतुः स्त्रीपुष्पकालयोः । कसि-
 मनिजनिगाभायाहिभ्यश्च ७२ । एभ्यस्तुः स्यात् । 'कन्तुः कन्द

(१७) 'गौरोऽरुणे सिते पीते विशुद्धेऽचाभिधेयवदित्यर्थकः गौरोष्वादिपद
 ग्राह्यः ।

पंचित्तयोः । मन्तरपराधः । जन्तुः प्राणी । 'गातुः पुंश्चोकिले
 भङ्गे गन्धर्वे गायनेऽपि च' । भातुरादित्यः । 'यातुरध्वगकालयोः' ।
 रक्षसि क्लीबः । हेतुः कारणम् । चायः किः ७३ । 'केतुर्यह
 प्रताकयोः' । आप्रोतेर्ह्रस्वश्च ७४ । अप्तुः शरीरम् ॥ वसेस्तुन् ।
 ७५ । वस्तु । अगारे णिञ्च ७६ । 'वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम्' । वजः
 कतुः ७७ । क्रतुर्यञ्जः । एधिवह्योश्चतुः (१८) ७८ । एधतुः
 पुरुषः । वहतुरनङ्गान् । जीवेरातुः ७९ । 'जीवातुरस्त्रिया
 भक्ते जीविते जीवनौषधे' । आटकन्टद्विश्च ८० । जीवेरित्येव ।
 जैवाटकस्तिन्दुभेकषिङ्गायुष्मत्क्षपीवले' । कषिचमितनिधनि-
 सर्जिखर्जिभ्यञ्जः ८१ । 'कर्षूः पुंसि करीषाग्नौ कर्षून्क्षी-
 स्त्रियाम्नाता, । चमूः । तनूः । धनूः शस्त्रम् । सर्ज अर्जने सर्ज-
 ञ्गिण् । खर्ज व्यथने खर्जूः पामा । सजर्गेणश्च ८२ (१९) ।
 मर्जूः शुद्धिजत् । वहेर्धश्च ८३ । 'वधूर्जायास्तृषास्त्रीषु' । कषेः
 छञ्च ८४ । कच्छूः पामा । णित्कसिपद्यर्तेः ८५ । कास्तुः शक्तिः ।
 पादूश्चरणधारणी । आरूः पिङ्गलः । अणो ङश्च ८६ । आङू-
 र्जलस्रवद्रव्यम् । नजि लखेर्नलोपश्च ८७ । 'तुस्यलावूरुभे समे'
 इत्यमरः । के अ एरङ् चास्य ८८ । कश्च्चे उपपदे शृणाते-
 रूः स्यादेरङ् चादेशः । 'कशेरुस्तृणकन्दे स्त्री' । बाङ्गलकाङ्-
 प्रत्यये कशेरुः क्लीवे पुंसि च । लो डुट् च ८९ । तरतेरूः स्या-
 त्तस्य डुट् । 'तर्दूः स्यात् दारुहस्तकः' । हरिद्रातेर्यालोपश्च ९०

(१८) चतोच्चकारोऽन्तोदात्तता चित इति (उ० ५५६४०) सूत्रात् ।

(१९) अथ खड्गे ङुङ्गेति सूत्रान्तरमप्यस्तीत्युज्ज्वलदत्तः सर्वासम्मतत्वात्तङ्ग-
 भेजितम् अन्यकता ।

इच्च आच्च यौ तयोर्लोपः । दृढः कुष्ठप्रभेदः । वृत्तिशब्धोः कूः
 ६१ । वृत्तूर्त्तकः । श्वधूरपानम् । ऋतेरम् च ६२ । ऋतिः सौतो
 धातुः । ततः कूः अभागमश्च । रतूद्देवनदी सत्यवाक् च ।
 अन्द्दम्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषु ६३ । एते कूप्रत्ययान्ता
 निपात्यन्ते । अन्द्द्वन्धनम् । दृभी ग्रन्थे निपातनान्तम् ।
 दम्भूः अनुस्वाराभावोऽपि निपातनादित्येके । दन्भूः । जने-
 र्बुक् । जम्बूः । जम् अदने इत्यस्येत्येके । बाज्जलकात् ह्रस्वोऽपि
 जम्बू । कफं लाति कफेलूः लेष्मातकः । निपातनादेत्वम्
 कर्कन्धधाति कर्कन्धूर्वदरी निपातनान्तम् । दिधिन्यैथ्यं स्यति
 त्यजतीति दिधिषूः पुनर्भूः । कैचित्तु अन्द्दम्भूकम्बू इति
 पठन्ति । दम्भ उत्क्षोशे दम्भूः सर्पजातिः । कमेर्बुक् । कम्बूः
 परद्रव्यापहारी । मृगोरूतिः ६४ । मरुत् । गरुत्पक्षः । ग्री-
 मुट् च ६५ । गिरतेरूतिस्तस्य च मुट् । गर्मुत् सुवर्णनृणवि-
 शेषश्च । हृषेरुलच् ६६ । “हर्षुलो मृगकामिनोः” । बाज्जल-
 काच्चटतेः । चटुलं शोभनम् । हृष्टरुहियुषिभ्यइतिः ६७ ।
 ‘हरित्ककुभि वर्णे च दृष्टवाजिविशेषयोः’ । सरिन्नदी । रो-
 हित् मृगविशेषस्य स्त्री । युषइति सौतो धातुः । ‘ऋश्यस्य
 रोहित् पुरुषस्य योषित्’ इति भाष्यम् । ताडेरिण्लुक् च
 ६८ । ताडयतीति तडित् । शमेर्ठः ६९ । बाज्जलकादिभ्यश्चा
 एयादेश इट् च न । ‘शण्डः क्लीवः स्यात् पुंसि गोपतौ । आज्ज
 षाण्डे वर्षवरे तृतीयप्रज्ञतावापि’ । कमेरठः १०० ‘कमठः कच्छपे
 पुंसि भाण्डभेदे नपुंसकमिति मेदिनिः । बाज्जलकाज्जरठः ।
 रमेर्वृद्धिश्च १०१ ‘रामठं हिङ्’ । शमेः खः ८०२ । शङ्खः । कणेशः

१०३ । कण्ठः । कलस्तृपञ्च १०४ । टपतेः कलप्रत्ययः । चात्
 टफतेः । टफला लता । 'टफला च फलतिके' । शपेर्वञ्च १०५
 शवलः । टपा(२०)दिभ्यश्चित् १०६ । टपलः । पललम् । बाङ्गल-
 काङ्गणः सरलः । तरलः । कसेर्वुक् । कम्बलः । मुस खण्डने ।
 मुसलम् । लङ्गेर्वृद्धिश्च । लाङ्गलम् । कुटिकशिकौतिभ्यः
 प्रत्ययस्य सुट् । कुञ्जलः । कुडेरपि । कुड्मलः । कश्मलम् ।
 बाङ्गलकाङ्गणः । कोमलम् । मृजेष्टिलोपञ्च १०७ । मलम् ।
 चुपेरञ्चोपधायाः १०८ । चपलम् । शकिशम्योर्नित् १०९ ।
 शकलम् । शमलम् । क्यो गुग्गुल्वस्वञ्च ११० । क्कलः । प्रज्ञा
 दिवाच्छागलः । जमन्ताडुः १११ । दण्डः । रण्डा । खण्डः ।
 मण्डः । वण्डश्चिन्नहस्तः । अण्डः । बाङ्गलकात्मत्वाभावः ।
 पण्डः सङ्घातः । तालव्यादिरित्यपरे । शण्डः । गण्डः ।
 पण्डः क्लीवः । पण्डा बुद्धिः । क्वादिभ्यः कित् ११२ । कव-
 र्गादिभ्यो डः कित् स्यात् । कुण्डङ्गाण्डम् । गुड् गुडः ।
 घुण भ्रमणे घुण्डोभ्रमरः । स्याचतिमृजेरालज्वालजाली-
 यचः ११३ । तिष्ठतेरालच् । स्थालम् स्थाली । चतेर्वालञ् ।
 चात्वालः मृजेरालीयच् । मार्जालीयो विडालः । पतिचण्डि-
 भ्यामालञ् ११४ । पातालम् । चण्डालः । प्रज्ञा (७२६४०)

(२०) टपु सेचने टपलः कुशङ्कति सौत्वो धातुः कुशलो दलः । पल गतौ प-
 ललं मांसम् देष्टु देवने देवलो देवांशोपजीवी । मृ गतौ सरलः उदा-
 रोऽवक्रच । धावञ् जवशुद्धोः धवलः । प्रेशलः शुभ्रः सिन्दूरञ्च ।
 आक्षतिगणत्वात् तरलकेवलकवलतरलानलजम्बलमर्दलकम्बलसुपलसु-
 पलसुसलकोशललाङ्गलकन्दलकदलीकुट्मलकमलकोमलमृदुलकश्मलपि-
 ङ्गलसंज्ञादयो आह्व्याः ।

दित्वादणि चाण्डालोऽपीत्येके । तमिविशिविडिमणिकुलि
 कपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् ११५ । तमालः । विशालः । विडाल-
 लः । मणालम् । कुलालः । कपालम् । पलालम् । पञ्चालाः ।
 पतेरङ्गच् पच्चिणि ११६ । पतङ्गः । तरत्या (२१) दिभ्यश्च ११७
 तरङ्गः । लवङ्गम् । विडादिभ्यः कित् ११८ । विडङ्गः । मृद-
 ङ्गः । कुरङ्गः । वाङ्गलकादुत्त्वञ्च । मृदञ्जोर्वृद्धिश्च ११९ ।
 सारङ्गः । वारङ्गः खङ्गादिमुष्टिः । गन् गम्यद्योः १२० । गङ्गा ।
 अङ्गः पुरोडाशः । क्वाप्स्वङिभ्यः कित् १२१ । क्वागः । पूगः ।
 खङ्गः । वाङ्गलकात् पिड अनादरे गन् सत्वाभावश्च ।
 पिङ्गः तरलः । “पिङ्गैरगद्यत ससंभ्रममेवसेकेति” माघः ।
 मृजः किन्नुट् च १२२ । मृजो गन् कित् स्यात्तस्य नुट् च ।
 ‘मृङ्गाः पिङ्गालिघूम्याटाः’ । मृणातेर्ह्रस्वश्च १२३ । मृङ्गम् ।
 गण् शकुनौ १२४ । नुट् चेत्यनुवर्तते । शार्ङ्गः । मुदिग्रोर्गङ्गौ
 १२५ । मुङ्गः । गर्गः । अण्डन् कृमृमृजः १२६ । करण्डः ।
 सरण्डः पक्षी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोगः । शृङ्गभ-
 सोऽदिः १२७ । शरत् १ ‘दरद्वयकूलयोः’ । भसज्जघनम् ।
 दृणातेः षुग् ह्रस्वश्च १२८ । दृषत् । त्यजितनियजिभ्यो डित्
 १२९ । त्यद् । तद् । यद् । सर्वाद्दयः (६७४) एतेऽनुट् च
 १३० । एतद् । सत्तेरटिः १३१ । ‘सरट् स्याद्वातमेघयोः’ ।
 वेदभाष्ये तु याभिः कशानुमिति मन्ते सरड्भ्यो मधुम-
 चिकाम्य इति व्याख्यातम् । लङ्घेर्नलोपश्च १३२ । लघट्
 वायुः । पारेरजिः १३३ । पारक् सुवर्णम्-प्रथः कित्

(२१) तरत्यादिराकृतिगणः ।

सम्प्रसारणञ्च १३४ । ष्यक् । स्वरादि (१६८ पृ०) पाठादव्यय-
त्वम् । भियः पुक् ह्रस्वञ्च । १३५ । भिषक् । युष्यसिभ्याम्भदिक्
१३६ । युष सौतो धातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्वम् अहम् । अर्त्ति-
स्तुमुञ्जहृच्चिदुभायावापदियच्चिनीभ्योमन् १३७ । एभ्यश्चतुर्द्-
शेभ्यो मन् । अर्म् अक्षरोगः । स्तोमः सङ्घातः । सोमः । होमः ।
सर्म् गमनम् । धर्म् । क्षेमं कुशलम् । क्षोमं प्रज्ञाद्यणि
क्षौमञ्च । भाम आदित्यः । यामः । 'वामः शोभनदुष्टयोः' ।
पद्मम् । यक्ष पूजायाम् यक्ष्मो रोगराजः । नेमः । जहातेः
सन्वदालोपश्च १३८ । 'जिह्वः कुटिलमन्दयोः' । अवतेष्टिलो-
पश्च १३९ । मन्प्रत्ययस्यायण्टिलोपः न प्रकृतेः अन्यथा ङिदि-
त्येव ब्रूयात् । ज्वरत्वरेति (उ० १८५ पृ०) ऊठौ (२२) तयोर्दीर्घे कृते
गुणः । चादि (उ० १८० पृ०) पाठादव्ययत्वमित्युज्ज्वलदत्तस्तन्न तेषामस-
त्वार्यत्वात् । वस्तुतस्तु स्वरादि (१६८ पृ०) पाठादव्ययत्वम् । अवती-
ति ओम् । ग्रसेरा च १४० । ग्रामः । अविस्विस्विष्णुषिभ्यः कित्
१४१ । ऊमम् (१३) नगरम् । स्थूमो रश्मिः । सिमः सर्वः ।
शुष्ममग्निसमीरयोः । इषियुधीन्विदसिश्वाधूसूय्यो मक् १४२ ।
'इष्मः कामवसन्तयोः' । ईषीतिपाठे दीर्घादिः । युध्मः शरो
योद्वा च । दूध्मः समित् । दस्मोयजमानः । श्यामः । धूमः ।
सूमोऽन्तरिक्षम् । बाङ्गलकादीर्म् ब्रणः । युजिरुचितिजां
कुश्च १४३ । युग्मम् । रुक्मम् । तिग्मम् । हनेर्हि च १४५ ।

(१२) ज्वरत्वरेति सूत्रेण वकारात् पूर्वस्याकाररूपोपधाया एकः, वकारस्या-
न्यस्तयोर्लुटोः सर्वर्षदीर्घे कृते गुणइति बोध्यम् ।

(१३) बाङ्गलकादहस्वे 'उमा दुर्गातमी मते'त्युज्ज्वलदत्तः ।

हिमम् । भियः घृष्वा १४५ । भीमः भीष्मः । घर्म्मः १४६ ।
 घृधातोर्म्मगुणश्च निपात्यते । ग्रीष्मः १४७ । असतेर्न्नि-
 पातोऽयम् । प्रथेः पिवन् सम्प्रसारणञ्च १४८ । पृथिवी ।
 पवगित्येके । “पृथवी पृथिवी पृथ्वी” इतिशब्दार्णवः । अशू-
 मुपिलटिकणिखटिविशिभ्यः कन् १४९ । चखः । मुष-
 खेहनादौ “मुष्वः स्यादृतुसूर्ययोः” । मुष्वा जालकणिका ।
 लङ्गापचिभेदः फलञ्च । कखम्मापम् । बाज्जलकादित्त्वे किल्व-
 मपि । खङ्गा । विश्वम् । इण्शीभ्यां वन् १५० । एवो गन्ता-
 “ये च एवा मरुतः” । असत्वे निपातोऽयम् । “शेवं मित्वाय-
 वरुणाय” । सर्वनिष्ठ्वरिष्ठ्वलष्ठ्वशिबपदप्रक्षेष्वा अस्वतन्त्रे
 १५१ । अकर्तर्य्येते निपात्यन्ते । स्तमनेन विश्वमिति
 सर्वम् । निपूर्वार्द्धघेर्गुणाभावोऽपि । निष्ठ्वतेऽनेन निष्ठ्वः
 खुरः । रिष्ठ्वो हिंसः । लष्ठ्वो नर्त्तकः । लिष्ठ्व इत्यन्ये ।
 ततोऽपधाया इत्त्वमपि । शेतेऽस्मिन् सर्वमिति शिवः शम्भुः ।
 शीङो ह्रस्वत्वम् । पङो रथो भूलोकश्च । प्रह्वयते इति प्रह्वः ।
 ह्वेज आकारवकारलोपः । जहातेरालोपो वा । ईषेर्वन् ।
 ईष्ठ्वः आचार्य्यः । इष्ठ्वइत्यन्ये । अस्वतन्त्रे किम् सत्ता सारकः ।
 बाज्जलकाङ्गसतेः । ह्रस्वः । शेवयहजिह्वाग्रीवापुमीवाः १५२ ।
 शेव इत्यन्तोदात्तार्थम् । यान्त्यनेन यह्वः ह्रस्वो ऊगागमश्च ।
 लिहन्त्यनया जिह्वा । लकारस्य जः गुणाभावश्च । गिरन्त्य-
 नया ग्रीवा । ईङागमश्च । आप्नोतीत्याप्पो वायुः । मीवा
 उदरक्रिमिः । वायुरित्यन्ये । कृगृशृहभ्यो वः १५३ । कर्ज्वः
 कामः आखुश्च । गर्ज्वः । शर्ज्वः । दर्ज्वो राक्षसः । कनिन् युष्ट-

षितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः १५४ । यौतीति युवा । वृषा
 इन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वा मरुः । धन्वा शरासनम् । द्युवा
 सूर्यः । प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन् प्रतिदिवा दिवसः । सयशूभ्या-
 न्तुट् च (२४) । सप्त । अष्ट । नजि जहातेः १५५ । अहः । श्वन्
 चन्पूषन्भीहन्क्लेदन्स्नेहन्मूर्द्धन्मज्जन्यमन्विश्वप्परिउमन्मा-
 तरिश्मन्मघवन् इति १५६ । एते त्रयोदश कनिन्नन्ता निपा-
 त्यन्ते । श्वयतीति श्वा । उजा । पूषा । श्लिह गतौ इका-
 रस्य दीर्घत्वम् । स्नेहतीति स्नीहा कुक्षिध्याधिः । क्लिद्र आर्द्रा-
 भावे क्लिद्यति क्लेदा चन्द्रः । स्निह्यतेर्गुणः । स्निह्यतीति
 स्नेहा सुहृच्चन्द्रश्च । मुह्यन्त्यस्मिन्नाहते मूर्धा । मुहेरुपधाया
 दीर्घः धोऽन्तादेशो रमागमश्च । मज्जत्यस्थिषु मज्जा अस्थि-
 सारः । अर्यपूर्वो माङ् । अर्यमा । विश्वं स्माति विश्वप्ता
 अग्निः । परिजायते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च । जनेरुपधालो-
 पो मञ्चान्तादेशः । मातरि अन्तरिक्षे श्वयतीति मातरिश्वा ।
 धातोरिकारलोपः । मह पूजायाम् हस्य घो वुगागमश्च ।
 मघवा इन्द्रः ।

इत्युणादिषु प्रथमः पादः ।

वृहभ्यामेणुः १ । करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यम् । हनिकुषिनीरमि-
 काशिभ्यः कथन् २ । हयो विषणः । कुष्ठः । नीथो नेता ।
 रयः । काष्ठम् । अवे भृजः ३ । अवभृथः । उषिकुषिगार्त्ति-
 भ्यस्थन् ४ । ओष्ठः । कौष्ठम् । गाथा । अर्थः । बाङ्गलकात्

(२४) कनिन्नयुटपीति सूत्रे प्राक्प्रत्ययनिर्देशादन्येभ्योऽपि भवतीत्युज्जलदत्त-
 स्तेन दन्श दशने नलोपः दशन् एवं सप्तत्रयादयस्तदाह सयशूभ्यामिति ।

शोथः । सत्तेर्णित् ५ । सार्थः समूहः । जूट्ज्भ्यामूथन् ६ ।
 जरूथं मांसम् । “वरूथो रथगुप्तौ ना” । पातृतुदिवचिरिचि
 सिचिभ्यष्टक् ७ । प्रीथोरविघृतम्प्रीथम् । “तीर्थं शास्त्राध्व-
 रक्षेतोपायोपाध्यायमन्त्रिषु । अवतारर्षिजुष्टान्मःस्त्रीरजः-
 सु च विष्णुतमिति” विश्वः । तुल्योऽग्निः । उक्थं सामभेदः ।
 रिक्थम् । वाङ्मलकाट्टचेरपि । “रिक्थमृक्थमन्धनं वसु” ।
 सिक्थम् । अत्तेर्निरि ८ । निर्व्थयः साम । निशीथगोपी-
 थावगथाः ९ । निशीथोऽर्धरात्रः रात्रिमात्रञ्च । गोपीथं
 तीर्थम् । अवगथः प्रातःस्नातः । गन्धोदि १० । उज्जीथः
 सान्नो भागविशेषः । समीणः ११ । समिथो वह्निः संग्रा-
 मश्च । तिथष्टगूथयूथप्रोथाः १२ । तिजेर्जलोपः । तिथोऽनलः
 कामश्च । षष्ठम् । गूथं विष्टा । यूथं समूहः । “प्रोथमस्त्री तुर-
 ङ्गाख्ये प्रोथः प्रस्थितउच्यते” । स्फायितञ्चिषञ्चिशकिञ्चिपिचु-
 दिष्टपिष्टपिष्टपिवन्दुर्नन्दिश्चितित्वजिनीपदिमदिमुदिखिदि-
 छिदिमिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्बिदसिवाशिशीङ्हसिसि-
 घशुभिभ्यो रक् १३ । द्वालिंशङ्गो रक् स्यात् । वलि
 (४२१ष्ट०) यलोपः । स्फारम् । न्यङ्क्तादित्वात् (उ३०७ष्ट०)
 कुलम् । तक्रम् । वक्रम् । शक्रः । क्षिप्रम् । लुद्रः । सृप्र-
 श्वन्द्रः । लप्रः पुरोडाशः । दृप्रः बलवान् । वन्द्रः (१) पूजकः ।
 उन्दी-उद्रो जलचरः । श्वितं कुष्ठम् । “वृत्तो रिपौ ध्वनौ
 ध्वान्ते शैले चक्रे च दानवे” । अजेर्वी । वीरः । नीरम् ।
 पद्रो ग्रामः । मद्रोऽर्धः देशभेदश्च । “मुद्रा प्रत्ययकारिणी” ।

(१) वन्दिमन्दिचन्दीनामिदित्वान्नलोपाभावः ।

खिद्रोरोगो हरिद्रश्च । खिद्रम् । भिद्रं वज्रम् । मन्द्रः ।
चन्द्रः । पचाद्यचि (उ३१७४) चन्दोऽपि । “हिमांशुश्चन्द्रमा-
चन्द्रः शशी चन्दोहिमद्युतिः” । दहोऽग्निः । दस्तः स्वर्ज्यः ।
दध्नः समुद्रः खल्यञ्च । वसेः सम्प्रसारणे ।

न रपरसृपिसृजिसृशिसृहिसवनादीनाम् । ट

। ३ । ११० ।

रेफपरस्य सकारस्य सृष्यादीनां सवनादीनाञ्च मूर्धन्यो न
स्यात् । पूर्वपदादिति (उ५३७४०) प्राप्तः प्रतिषिध्यतइति वृत्ति-
र्भूयोभिप्राया तेन शासिवसीति (१०६४०) प्राप्तोऽपि न । उस्तो
रश्मिः । उस्ता गौः । वाय्यो दिवसः । वाय्यं मन्दिरम् ।
शीरोऽजगरः । हस्तो मूर्खः । सिध्रः साधुः । शुक्लम् ।
मुसेरक् * । मुखम् । वाङ्मलकात् अशु (२) । चकि-
रम्योरुच्चोपधायाः १४ । चुक्रमल्लद्रव्यम् । रक्तोऽरणः ।
ग्रौ कसेः १५ । विकुसलचन्द्रः । अमितम्योर्दीर्घश्च १६ ।
आम्रम् । ताम्रम् । निन्तेर्नलोपस्य १७ । निद्रा । अर्देर्दीर्घ-
श्च १८ । आर्द्रम् । शुचेर्दश्च १९ । शूद्रः । दुरीणो लोपश्च २० ।
दुःखेनेयते प्राप्यतइति दूरम् । कृतेश्च, कू च २१ । कच्छम् ।
क्रूरः । रोदेर्गिल्लुक् च २२ । रोदयतीति रुद्रः । वङ्मलमन्य-
तापि सञ्ज्ञाच्छन्दसोः । णिलुगित्येव । “वान्ति पर्णशुषो वाता-
वान्ति पर्णमुचोऽपरे † । जोरी च २३ । जीरोऽणुः । ज्यस्ते-
त्येके । सुस्तृधाम्निभ्यः क्रन् २४ । सूरः । सूरः । धीरः । गृध्रः ।
शुसिचिमीनान्दीर्घश्च २५ । शु सौतः । शूरः । सीरम् । ची-

(२) अस्तेरपि रक् तेन अस्त्रं रुधिरमित्युज्ज्वलदत्तः ।

† ततः पर्णरुहोवान्ति ततोदेवः प्रवर्षतीति शेषः ।

रम् । मीरः समूहः । वाविन्धेः (३) २६ । वीघ्रम् विमलम् ।
 वृधिवपिभ्यां रन् २७ । वर्ध् चर्म्म । वप्रः प्राकारः । ऋज्जेन्द्रा-
 ग्रवज्जविप्रकुब्रचुब्रचुरखुरभट्टोग्रभेरभेलशुक्र शुक्लगौरवन्नेरा-
 मालाः २८ । रन्नन्ता ऊनविंशतिः । निपातनाङ्गुणाभावः ।
 ऋज्जो नायकः । इदि इन्द्रः । अङ्गेर्नलोपः । अग्रम् । “वज्जो-
 ऽस्त्री हीरके पवौ” । डुवप् उपधाया इच्चम् । विप्रः । कु-
 म्बिचुख्योर्नलोपः । कुब्रभरणम् । चुब्रं मुखम् । लुर
 विलेखने रेफलोपः । अगुणः । चुरः । खुर छेदने
 रलोपो गुणाभावश्च । खुरः । भन्देर्नलोपः । भट्टम् । उच
 समवाये चस्य गः । उग्रः । जिभी । भेरी । पचे लः । भेलो
 जलतरणद्वयम् । शुचेश्चस्य कः । शुक्रः पचे लः । शुक्लः ।
 गुड् वृद्धिः “गौरोऽरुणे सिते पीते” । वन सम्भक्तौ । वनोवि-
 भागी । इणो गुणाभावः । “इरा मये च वारिणि” । मा माने
 माला । समि कसेरुकन् २९ । कस गतौ सम्यक्सन्ति
 पलायन्ते जनाग्रस्मादिति सङ्कसुको दुर्जनः अस्थिरश्च ।
 पचिनशोर्णुकन् कलुमौ च ३० । पचे कः । पाकुः सूपकारः ।
 नशोर्नुम् । नंशुकः । भियः क्रुकन् ३१ । भीरुकः । कुन्
 शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ३२ । रजकः । इच्छुकुट्टकः ।
 चरकः । चष भक्षणे । चषकः । भषकः । शुनकः ।
 रसेरश्च लो वा ३३ । रमको विलासी । लमकः ।
 जहातेर्दे च ३४ । जहकस्यागी कालश्च । धमो धम च ३५ ।
 धमकः कर्म्मकारः । हनो वध च ३६ । वधकः । वज्ज-

लमन्यतापि ३७ । कुह विस्त्रापने । कुहकः । कृतकम् ।
 कषेर्द्विचोदीचाम् ३८ । कार्षकः-कषकः । उदकञ्च ३९ (४) ।
 प्रपञ्चार्थम् । वृश्चिक्योः किकन् ४० । वृश्चिकः । कृषिकः ।
 प्राडि पणिकः ४१ । प्रापणिकः पण्यविक्रयी । प्राकषिकः
 परदारोपजीवी । सुषेर्दीर्घश्च ४२ । मूषिक आखुः । स्यमेः
 सम्प्रसारणञ्च ४३ । चाद्दीर्घः । सीमिको वृचभेदः । क्रिय-
 इकन् ४४ । क्रयिकः क्रेता । आडि पणिपनिप्रतिखनिभ्यः ४५ ।
 आपणिकः । आपनिकः इन्द्रनीलः, किरातञ्च । आपतिकः
 श्येनो, दैवायत्तञ्च । आखनिको मूषिको वराहञ्च । श्याख्या-
 हञ्जविभ्य इनच् ४६ । श्येनः । श्येनः । हरिणः । अविनो-
 ऽध्वर्युः । वृजेः क्तिञ्च ४७ । वृजिनम् । अजेरज च ४८ । वीभा-
 ववाधनार्थम् । अजिनम् । वज्जलमन्यतापि ४९ । कठिनम् ।
 नलिनम् । मलिनम् । कुण्डिनम् । द्युतेः । 'यत्परुषि दिनम्, (५)
 दिवसोऽपि दिनम् । द्रुदक्षिभ्यामिनन् ५० । द्रविणम् । दक्षि-
 णः । दक्षिणा । अर्त्तेः किदिञ्च ५१ । इरिणं शून्यम् । वेपितु-
 ह्योर्हस्वञ्च । ५२ । विपिनम् । तुहिनम् । तलिपुलिभ्याञ्च ५३ ।
 "तलिनं विरले श्लोके" खच्छेऽपि तलिनन्विषु । पुलिनम् ।
 गर्वरत उञ्च ५४ । गौरादित्वात् (२२७४०) ङीप् । गुर्विणी
 गर्भिणी । रुहेञ्च ५५ । रोहिणः । महेरिणञ्च ५६ । चादि-
 नन् माहिनम् । महिनं राज्यम् । क्तिब्वचिप्रच्छिश्चिस्तुद्रुप्रुज्वां
 दीर्घोऽसम्प्रसारणञ्च ५७ । वाक् । प्राट् । श्रीः । स्वत्यतो

(४) उन्दी क्लेदने इत्यस्य कुनि सिद्धम् ।

(५) यदित्यादिभ्युतेः परुषि पर्वणि दिनं खण्डितं यत् तद्देवानामित्यर्थः ।

घृतादिकमिति स्तूः यज्ञोपकरणम् । दूर्ध्निरेण्यम् । कटप्रूः
 कामरूपी कीटश्च । “जूराकाशे सरस्वत्याम्निशाच्याञ्जवने
 स्त्रियाम्” । आप्नोतेर्हस्वच् ५८ । आपः । अपः । अङ्गिः ।
 अङ्गयः । परौ व्रजेः षच् पदान्ते ५९ । व्रजेः क्विब्दीर्घौ स्तः
 पदान्ते तु षच् । परिव्रःट् । परिव्राजौ । ऊवः लुवच् ६० ।
 जूहः । सुवः कः ६१ । सुवम् । चिक् च ६२ । इकारउच्चार-
 णार्थः । क इत् कुत्वम् । सुक् । “सुवं सुचच् संमड्ठि” । तनो-
 तेरनश्च वः ६३ । तनीतेश्चिक्प्रत्ययः अनोवशब्दादेशश्च । त्वक् ।
 ग्लानुद्दिभ्याण्डौः ६४ । ग्लौः । नौः । चि्वरव्ययम् ६५ । डौरि-
 त्येव । ग्लौकरोति । कृन्मेजन्त इति (२०४४०) सिद्धे नियमा-
 र्थमिदम् उणादिप्रत्ययान्तश्चान्त एवेति । रातेर्डैः ६६ । राः ।
 रायौ । रायः । गमेर्डोः ६७ । “गौर्नादित्ये वलीवर्दे किरणक्र-
 तुमेदयोः । स्त्री तु स्याद्विशि भारत्याम्भूमौ च सुरभावापि ।
 वस्त्रियोः स्वर्गवज्जाम्बुरधिमृगवाणलोमसु” । वाञ्जलकात्
 द्युतेरपि डोः । “द्यौः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः” । म्रमेच्च डूः ६८ ।
 म्रूः । चाङ्गमेः । अग्नेगूः । दमेर्डोसिः ६९ । दोः । दोषौ ।
 पणेरिज्यादेश (६) वः ७० । वणिक् । स्वार्थेऽण् । “नैगमो वा-
 णिजो वणिक्” । वशः कित् ७१ । “उशिगग्नौ घृतेऽपि च” । मृज
 ऊच् ७२ । भूरिक् भूमिः । जसिसहोरुरिड् ७३ । जसु-
 र्निर्वज्रम् । सङ्गरिरादित्यः पृथिवी च । सुसुहृजो युच् ७४ ।
 सवनश्चन्द्रमाः । यवनः । रवणः कोकिलः । वरणः । अग्नेः रश्
 च ७५ । अन्नोतेर्युच्स्थात् रशादेशश्च । रशना काञ्ची । जि-

(६) पणेरिजिप्रत्ययः स्यादादेश बदल्यर्थः ।

ह्वावाची तु दन्त्यसकारवान् । उन्देर्नलोपश्च ७६ । ओदनः ।
 गसेर्गञ्च ७७ । गसेर्युच् स्याद्गञ्चादेशः । गगनम् । वज्रलमन्य-
 तापि ७८ । युच् स्यात् । स्यन्दनः । रोचना । रञ्जेः क्युन् ७९ ।
 रजनम् । भूस्तूधूमस्जिभ्यश्छन्दसि ८० । भुवनम् । सुवन
 आदित्यः । धुवनो वह्निः । निधुवनम् । सुरतम् । भज्जनमस्त्र
 रीषम् । कृपृष्टजिभन्दिनिधाजः क्युः ८१ । किरणः । पु-
 रणः समुद्रः । वजनमन्तरिक्षम् । मन्दनं स्तोत्रम् । नि-
 धनम् । धर्षेर्धिष च संज्ञायाम् ८२ । (७) धिषणो गुरुः ।
 धिषणा धीः वर्त्तमाने पृषद्वृहन्महज्जगच्छटवत् ८३ । अति-
 प्रत्ययान्ताः । पृष्ट् सेचने गुणाभावः । पृषन्ति । वृहत् ।
 महान् । गसेर्जङ्गादेशः । जगत् । संश्रुत्पद्मे हत् ८४ ।
 एते निपात्यन्ते । पृथक्करणं शटवद्भावनिवृत्त्यर्थम् । सञ्चि-
 नोतेः सुट् इकारलोपः । संश्रुत् कुहकः । तटच्छत्रम् ।
 विपूर्वाङ्गान्तेष्टिलोपः इतए च । “वेहत् गर्भापधातिनी” ।
 छन्दस्ससानच् शुजृभ्याम् ८५ । शवसानः पश्याः । जरसानः
 पुरुषः । ऋञ्जिष्टधिमन्दिसहिभ्यः कित् ८६ । ऋञ्जसानो
 मेघः । वृषसानः पुरुषः । मन्दसानोऽग्निर्जीवश्च । सहसानो
 यज्ञो मयूरश्च । अर्चेर्गूणः शुट् च ८७ । अर्शसानोऽग्निः ।
 सस्यानच् सुवः ८८ । संस्तवानो वाग्मी । युधिबुधिदृशिभ्यः
 किञ्च ८९ । (८) युधानः । बुधानः । दृशानो लोकपालकः ।

(७) अत्र हनेर्धुरन्त्येत्यधिकं सूत्रं तेन घुरणः शब्द इत्युज्ज्वलदत्तः ।

(८) अत्र मुचियुधिभ्यां सन्वञ्चेति सूत्रान्तरं तेन मुमुधानः युयुधान इति
 सिद्धमित्युज्ज्वलदत्तः ।

ऊर्चः सनो लुक् क्लोपश्च ६० । जुञ्जराणश्चन्द्रमाः । श्विते-
 दश्च ६१ । शिखिदानः पुण्यकर्मा । तन्तुचौ शंसिचदा-
 दिभ्यः संज्ञायाञ्चानिटौ ६२ । शंसेः चदादिभ्यश्च क्रमात्तृन्-
 तचौ स्तः तौ चानिटौ । शंस्ता स्तोता । शंस्तारौ । शंस्तरः ।
 चदिः सौतो धातुः शकलीकरणे भक्षणे च । अनुदात्तेत् ।
 “दृक्चो चक्षदानमिति” मन्त्रात् “उच्चाणं वा वेहतं वा चदन्ते”
 इति ब्राह्मणाच्च । “चत्ता स्यात्सारथौ द्वाः स्थे वैश्यायामपि शूद्र-
 जे” । वज्रलमन्यवापि ६३ । मन-मन्ता । हन-हन्ता इत्या-
 दि । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोष्टपोष्टस्नाष्टजामाष्टमाष्टपिष्टदुहित ६४ ।
 न पतन्त्यनेन नप्ता पौतो दौहितश्च । नयतेः घुगुणश्च । नेष्टा ।
 त्विषेरितोऽन्त्वम् । त्वष्टा । होता । पोता ऋत्विग्भेदः ।
 स्नाजतेर्जलोपः स्नाता । जायाश्चाति जामाता । मान पू-
 जायां नलोपः । माता । पातेराकारस्य इत्त्वम् । पिता । दुहे
 स्तृचदृत् गुणाभावश्च । दुहिता । सावसेर्जन् ६५ । स्वसा । यते-
 र्वृद्धिश्च ६६ । याता । “भार्यास्तु स्नातवर्गस्य यातरः स्युः पर-
 स्परम्” । नजि च नन्देः ६७ । न नन्दति ननान्दा । इह वृद्धि-
 र्नानुवर्त्तत इत्येके । “ननन्दा तु स्वसा पत्युर्ननान्दा नन्दिनी च
 सेति” शब्दार्णवः । दिवेर्जन् ६८ । देवा देवरः । “स्वामिनो-
 देष्टदेवरौ” । नयतेर्द्धिश्च ६९ । ना । नरौ । नरः । सव्ये स्थ-
 ष्छन्दसि १०० । अस्वास्वेत्यत्र (७३२४४) स्यास्थिन्स्यृणासुप-
 संख्यानम् । सव्येष्टा सारथिः । सव्येष्टरौ । सव्येष्टरः । अर्त्ति-
 वृद्धयस्यस्यवितृभ्योऽनिः १०१ । अष्टभ्योऽनिप्रत्ययः स्यात् ।
 अरणिर्गन्धेयोनिः । सरणिः । धरणिः । धमनिः । अमनि-

र्गतिः । अशनिः । अवनिः । तरणिः । वाङ्मलकात् रजनिः ।
 आङि शुभेः सनञ्छन्दसि १०२ । आशुशुचिणिरग्निर्वातश्च ।
 कपेरादेश्च चः १०३ । चर्पणिर्जनः । अदेर्मुट् च १०४ । अञ्ज-
 निरग्निः । टतेश्च १०५ । वर्त्तनिः । गोवर्द्धनस्तु चकारान्मुट्
 वर्त्मनिरित्याह । क्षिपेः क्तिञ्च १०६ । क्षिपणिराशुधम् । अर्चि-
 शुचिञ्छप्तिष्ठादिहृदिभ्य इतिः १०७ । अर्चिर्ज्वाला । इद-
 न्तोऽप्ययम् । “अग्नेर्वाजन्ते अर्चयः” । शोचिर्दीप्तिः । हविः
 सर्पिः । इस्मन् इति (उ३४०४०) ह्रस्वः । हृदिः पटलम् । हृदिर्व-
 सनव्याधिः । इदन्तोऽपि ‘कथ्यतीसारमूलवान्’ । बहेर्नलोपश्च
 १०८ । “वर्हिर्ना कुशशुभ्रणोः” । द्युतेरिसिन्नादेश्च जः १०९ ।
 ज्योतिः । वसौ रुचेः संज्ञायाम् ११० । वसुरोचिर्यज्ञः । भुवः
 कित् १११ । भुविः समुद्रः । सहो धश्च ११२ । सधिरनङ्गान् ।
 पिवतेत्यक् ११३ । “पाथिश्चक्षुःसमुद्रयोः” । जनेरुसिः ११४ ।
 जनुर्जननम् । मनेर्धञ्छन्दसि ११५ । मधु । अर्त्तिपृवपियजित-
 निधनितपिभ्यो नित् ११६ । अरुः । परुर्ग्रन्थिः । वपुः । यजुः ।
 तनुः तनुषी तनूषि । धनुरस्त्रियाम् । “धनुर्वंशविशुद्धोऽपि
 निर्गुणः किं करिष्यति” । सान्तस्य उदन्तस्य वा रूपम् ।
 “तपुः सूर्याग्निशतपु” । एतेर्णिञ्च ११७ । आयुः आयुषी ।
 चक्षेः शिञ्च ११८ । चक्षुः । सुहेः क्तिञ्च ११९ । सुह्ररव्य-
 यम् । बङ्गलमन्यत्रापि १२० । आचक्षुः । परिचक्षुः । कुशु-
 ट्चतिभ्यः च्वरच् १२१ । “कर्वरो व्याघ्ररक्षसोः” । गर्वरो-
 हङ्कारी । शर्वरी रात्री । “वर्वरः प्राकृतो जनः” । चत्वरम् ।
 नौ सदेः १२२ । “निषद्वरस्तु जम्बालः” । निषद्वरी रात्रिः ।
 इत्युणादिषु द्वितीयः पादः ।

हित्वरहृत्वत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरतीवरनीवरगह्वरकट्ट-
 रसंयद्वराः १ । एकादश ध्वरचप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । छिदिर्
 हृद् अनयोस्तकारोऽन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च । हित्वरोधू-
 र्तः । “हृत्वारो गृहकुञ्जयोः” । धीवरः कैवर्त्तः । पीवरः स्थूलः ।
 मीवरो हिंसकः । चिनोतेर्दीर्घश्च । चीवरम्भिचुकप्रावरणम् ।
 तीवरो जातिविशेषः । नीवरः परिव्राट् । गाहतेर्ह्रस्वत्वम् ।
 गह्वरम् । कटे वर्धादौ कट्टरं व्यञ्जनम् । यसेर्दकारः ।
 संयद्वरो वृषः । पदेः सम्पद्वर इत्येके । इण्पिञ्जिदीङ्गुष्य-
 विभ्यो नक् २ । “इनः सूर्ये वृषे पत्यौ” । सिनः काणः ।
 जिनोऽर्हन् । दीनः । उष्णः । ऊनः । फेनमीनौ ३ । एतौ
 निपात्येते । स्नायते फेनः । मीनः । कषेर्वर्षे ४ । कृष्णः ।
 बन्धेर्वधिवुधी च ५ । ब्रध्नः । बुध्नः । धाष्टवस्यज्यतिभ्यो
 नः ६ । “धाना भृष्टयवे स्त्रियः” । पर्णम्पतम् । पर्णः किंशुकः ।
 “वस्त्रो भूल्ये वेतने च” । अजेर्वी । वेनः । अन्न आदित्यः ।
 बाज्जलकात् शृणोतेः । श्रोणः पङ्गुः । लक्षेरट् च ७ । लक्षे-
 श्वरादिण्यन्तान्नः स्यान्तस्याडागमश्च । चाम्माडित्येके । लक्ष्णं
 लक्ष्मणम् नाम्नि चित्ते च । पुंसि रामभ्राता । “लक्षणा
 हंसयोषायां सारसस्य च लक्ष्मणा” । वनेरिञ्जोपधायाः ८ ।
 वेन्ना नदी । सिवेष्टेर्यू च ९ । दीर्घाच्चारणसामर्थ्यान्त गुणः ।
 स्थून आदित्यः । बाज्जलकात् केवलो नः । ऊठ अन्तरङ्ग-
 त्वादण् गुणः । स्थोनः । कट्टजृसिद्रुपन्यनिस्त्रपिभ्यो नित्
 १० । कर्षः । वर्ष्णः । “जर्षश्चन्द्रे च वृक्षे” च । सेना ।
 द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमोदनः । स्वप्नो निद्रा ।

धंठ इच्च ११ । “धेनः सिन्धुर्नदी धेना” । तपिशुषिरसिभ्यः
 कित् १२ । तृणा । शुष्णः सूर्यो वल्लिश्च । रस्तन्द्रव्यम् ।
 मुजो दीर्घश्च १३ । सूना वधस्थानम् । रमेस्त च १४ । रम-
 यतीति रत्नम् । रास्तासास्तास्थूणावीणाः १५ । रास्ता गन्ध-
 द्रव्यम् । सास्ता गोगलकस्वनः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा
 वल्लकी । गादाभ्यामिणुच् १६ । गेणुर्गायनः । देणुर्दाता ।
 कृत्यशूभ्यां कृत्स्नः १७ । कृत्स्नम् । अक्ष्णमखण्डम् । तिजे
 दीर्घश्च १८ । तीक्ष्णम् । क्षिपेरञ्चोपधायाः १९ । क्षक्ष्णम् ।
 यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् (१) २० । यज्युरध्वर्युः ।
 “मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि” । शुन्धुरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्तुः श-
 रीरी । भुजिष्टङ्भ्यां युक्त्युको २१ । भुज्युर्भाजनम् । षट्युः ।
 सत्तैरयुः २२ । सरयुर्नदी । अयूरिति पाठान्तरम् । सरयुः ।
 पानीविधिभ्यः पः २३ । पाति रक्षत्यस्मादात्मानमिति पायम् ।
 तद्योगात् पापः । नेपः पुरोहितः । वाङ्मलकादुगुणाभावे
 नीपो वृक्षविशेषः । वेष्पः पानीयम् । च्युवः किञ्च २४ ।
 च्युपो वल्लम् । सुवो दीर्घश्च २५ । स्तूपः समुच्छ्रायः । सुशू-
 भ्यां निञ्च २६ । चात्कित् । स्तूपः । वाङ्मलकादुत्त्वम् । शू-
 र्पम् । कुयूभ्याञ्च २७ । कुवन्ति मण्डूका अस्मिन् कूपः । कुव-
 न्ति वध्नन्त्यस्मिन् पशुमिति यूपो यज्ञस्तम्भः । खष्पशिल्पशष्प-
 वाष्परूपपर्यतल्पाः २८ । सप्तैते पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते ।
 खनतेर्नकारस्य षत्वम् । “खष्पौ क्रोधवलात्कारौ” । शीलते-
 र्विस्वः । शिल्पं कौशलम् । शशु हिंसायाम् निपातनात्

(१) निरनुनासिकत्वादयोरनादेशो नेत्युज्ज्वलदत्तः ।

पत्वम् । शष्पम्बालटणम् प्रतिभाक्षयञ्च । बाधतेः षः । “वाष्पो
 नेत्रजलोष्मणोः” । वाष्पञ्च । रौतेर्दोर्घः । “रूपं स्वभावे
 सौन्दर्ये” । घ-पपं गृहम्बालटणम्ङुपीठञ्च । तल प्रतिष्ठा-
 करणे चुरादिणिचो लुक् । “तत्त्वं शय्यादृदारेषु” । स्तनिहृषि-
 पुषिगदिमदिभ्यो णेरितुच् २६ । अयामन्तेति (उ६०२०)
 णेरयादेशः । स्तनयितुः । हर्षयितुः । पोषयितुः । गदयितु-
 र्वावदूकः । मदयितुर्मदिरा । कृहनिभ्यां क्तुः ३० । क्तुः
 शिल्पी । हतुर्व्याधिः शस्त्रञ्च । गतेः सन्वञ्च ३१ । जिगतुः ।
 दाभाभ्यान्तुः ३२ । दा दुर्हाता । भानुः । वचेर्गञ्च ३३ ।
 वग्नः । घेट इञ्च ३४ । धयति तामिति धेनुः । सुवः कित् २५ ।
 “सूनुः पुत्रेऽनुजे रवौ” । जहातेर्द्वैअन्तलोपञ्च २६ । जह्नुः ।
 स्थो णुः ३७ । “स्थाणुः कीले स्थिरे” । अजिह्वरीभ्यो निञ्च
 ३८ । अजेर्वी । वेणुः । वर्णुर्नददेशभेदयोः । “रेणुर्द्वयोः
 स्त्रियान्मूलिः” । विषेः किञ्च ३९ । विष्णुः । कदाधारार्चि-
 कलिभ्यः कः ४० । बाज्जलकान्न कस्येत्सञ्ज्ञा । “कर्को धवल-
 घोटकः” । दाको दाता । धाकोऽनङ्गानाधारश्च । राका पौ-
 र्णमासी । अर्कः । “कल्कः पापाशये पापे दम्भे विट्किट्ट-
 योरपि” । सृष्टभूशुषिसुषिभ्यः कक् ४१ । “सृक् उत्पलवा-
 तयोः” । “टक्ः श्वापदकाकयोः” । भूकञ्चिद्रम् । शुष्कः ।
 सुष्कोऽण्डम् । शुक्वल्कोल्काः ४२ । शुभेरन्त्यलोपः । शुक्ः ।
 ‘वल्कं वल्कलमस्त्रियाम्’ । उष दाहे षस्य लः । उल्का ।
 इण्भीकापाशत्यतिमर्चिभ्यः कन् ४३ । “एके मुख्यान्त्य-
 केवलाः” । “भेको मण्डूकमेषयोरिति विश्वमेदिन्यौ । काकः” ।

कषिभ्यः सः ६२ । वर्षम् “तर्धः श्वसमुद्रयोः” । वत्सः । वत्सं
 वत्सः । हंसः । “कंसोऽस्त्री पानभाजनम्” । कचन्नचतम् ।
 सुषेरञ्चोपधायाः ६३ । लक्षः । मनेर्दीर्घश्च ६४ । मांसम् ।
 अशोर्देवने ६५ । अक्षः । स्त्रिभ्यस्तृषिभ्यः कित् ६६ । स्नुषा ।
 वृक्षः । कत्समुदकम् । कचन्नचतम् । कषेज्जातौ ६७ । “कचो
 ऽद्रिभेदे भल्लूके” इति च । उन्दिगुथिकुषिभ्यश्च ६८ । “उत्सः
 प्रस्रवणम्” । गुत्सः स्तवकः । कुक्षो जठरम् । गृध्रिपण्योर्द्वि-
 को च ६९ । गृत्सः कामदेवः । पक्षः । अशेः सरन् । ७०
 अक्षरम् । वक्षेश्च ७१ । वत्सरः । सम्पूर्वाञ्चित् ७२ । संव-
 त्सरः । कृधूमदिभ्यः कित् ७३ । बाज्जलकान्न षत्वम् ।
 “कसरः स्यात्तिलौदनम्” । धूसरः । मत्सरः । ‘मत्सरा मक्षिका
 ज्ञेया भम्भराली ‡ च सा मता’ । पतेः रञ्च लः ७४ । पत्सलः
 पत्स्याः । तन्युषिभ्यां क्सरन् ७५ । ‘तसरः सूतवेष्टने’ ।
 कृक्षरः कृत्विक् । पीयूषाणिभ्याङ्कालन् वृक्षः सम्प्रसार-
 णञ्च ७६ । पीयुः सौतः । पियालो वृक्षभेदः । कुणालो
 देशभेदः । कटिकुषिभ्याङ्काकुः ७७ । कटाकुः पक्षी । कुषा-
 कुरग्निः सूर्यश्च । सत्तेर्दुक् च ७८ । ‘सृदाकुर्वातसरितोः’ ।
 वृतेर्वृद्धिश्च ७९ । वार्त्ताकुः । बाज्जलकादुकारस्य अत्त्वम् ।
 वार्त्ताकम् । पदेर्निष्प्रसारणमल्लोपञ्च ८० । “सृदाकुर्वृ-
 श्विके व्याघ्रे चित्रके च सरीसृपे” । सृद्युवचिभ्योऽन्युजागूज-
 क्रुचः ८१ । अन्युच् आगूच् अक्रुच् एते क्रमात्स्युः । सरण्यु-
 र्भोग्धवातयोः” । यवागूः । “वचक्रुर्विप्रवाग्भिनोः” । आनकः

शीङ्भियः ८२ । शयानकोऽजगरः । भयानकः । आण-
 कोलूधश्लिन्धिधूजभ्यः ८३ । लवाणकन्दातम् । धवाणको
 वातः । शिन्धाणाकः श्लेष्मा । ष्टपोदरादित्वात् पक्षे कलोपः ।
 “शिन्धाणं नासिकामले” । धाणको दोनारभागः । उल्मुक-
 दर्विहोमिनः ८४ । उप दाहे । पस्य लः सुकप्रत्ययश्च । “उ-
 ल्मुकं ज्वलदङ्गारम्” । हणातेर्विः । दर्विः । जुहोतेर्भिनिः ।
 होमी । हियः कुक् रश्च लो वा ८५ । ह्रीकुः क्लीकुर्ल-
 ज्जावान् । हसिमृगिण् वाऽमिदमिलपूधुर्विभ्यस्तन् ८६ । दश-
 भ्यस्तन् स्यात् । तितुवेति (उ३७-८०) नेट् । हस्तः । मर्त्तः ।
 गत्तः । एतः कर्वरः । वातः । अन्तः । दन्तः । “लोतः स्याद-
 शुचिह्वयोः । “पोतो वालवहितयोः” । धूर्त्तः वाङ्लकात्तुसे-
 दीर्घत्वम् । तूस्तम्पापन्धूलिर्जटा च । नजप्राप इट् च ८७ ।
 नापितः । तनिमृङ्भ्याङ्गिञ्च ८८ । ततम् । मृतम् । अञ्जिष्टसि
 भ्यः क्तः ८९ । अक्तम् । घृतम् । सितम् । दुतनिभ्यान्दीर्घश्च
 ९० । दूतः । तातः । जेर्मूट् चोदात्तः ९१ । जीमूतः । लोटप-
 लितौ ९२ । लुनातेः क्तस्तस्य सुट् धातोर्गणः । लोटम्
 पलितम् । ह्रस्वाभ्यामितन् ९३ । हरितस्येतौ वर्णभेदौ । रुहे
 रश्च लो वा ९४ । ‘रोहितो मृगमत्सयोः’ । लोहितं रक्तम् ।
 पिशेः क्तिञ्च ९५ । पिशितम्भांसम् । अदक्षिस्पृहिगृहिभ्य
 आय्यः ९६ । अवाय्यो यज्ञपशुः । दक्षाय्यो गरुडो गृध्रश्च ।
 स्पृहयाय्यः । गृहयाय्यो गृहस्वामी । दिधिषाय्यः ९७ । दधाते
 द्वित्वमित्त्वं षुक् च । “मित्त्वं इव यो दिधिषाय्यः” । वृज एण्यः
 ९८ । वरेण्यः । सुवः क्सेय्यश्च न्दसि ९९ । “सुपेय्यम्पुर्वचंसम्”

राजेरन्यः १०० । राजन्यो वह्निः । शूरन्योश्च १०१ । शरण्यम् ।
 रमण्यम् । अर्त्तेर्निश्च १०२ । अरण्यम् । पर्जन्यः १०३ । पृष-
 सेचने पश्य जः । “पर्जन्यः शक्रसेधयोः” । वदेरान्यः १०४ ।
 “वदान्यस्यागिवाग्मिनोः” । अभिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽतन्
 १०५ । अमत्वम्भाजनम् । नक्षत्रम् । यजत्रः । वधत्वमायुधम् ।
 पतत्रन्तनूकहम् । गङ्गेरादेश्च कः १०६ । कडवं डलयो-
 रेकत्वम्भ्रणात् कलत्रम् । वृजश्चित् १०७ । वरत्रा चर्ममयी
 रज्जुः । सुविदेः कत्रन् १०८ । “सुविदत्तं कुटुम्बकम्” । कृतेर्नु-
 म् च १०९ । कृन्तत्तं लाङ्गलम् । भृष्टदृशियजिपर्विपच्यमित-
 मितमिहृर्येभ्योऽतच् ११० । दृशभ्योऽतच् स्यात् । भरतः ।
 मरतो मृत्युः । “दर्शतः सोमसूर्ययोः” । यजतश्चत्विक् ।
 पर्वतः । पचतोऽग्निः । अमतो रोगः । तमतस्तृणापरः ।
 नमतः प्रह्वः । हृर्यतोऽश्वः । पृषिरस्त्रिभ्यां कित् १११ । पृष-
 तो मृगो विन्दुश्च । रजतम् । खलतिः ११२ । खलतेः सलोपः
 अतच्प्रत्ययान्तस्य इत्त्वञ्च । खलतिर्निष्केशशिराः । शीङ्श-
 पिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः ११३ । सप्तभ्योऽथः स्यात् ।
 शयथोऽजगरः । शपथः । रवथः कोकिलः । गमथः पथिकः
 पथ्याश्च । वञ्चथो धूर्तः । वन्दीतिपाठे वन्दते वन्द्यते वा
 वन्दथः स्तोता स्तुत्यश्च । जीवथ आयुष्मान् प्राणथो बल-
 वान् । वाङ्मलकाच्छमिदमिभ्याम् । “शमथस्तु शमः शान्ति-
 र्दान्तिस्तु दमथो दमः” । भजश्चित् ११४ । भरथो लोक-
 पालः । रुदिविदिभ्यां ङित् ११५ । रोदितीति रुदथः शिशुः ।
 वेत्तीति विदथः । उपसर्गे वसेः ११६ । आवसथो गृहम् ।

संवसथो ग्रामः । अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिप-
 तिपनिपणिमहिभ्योऽसच् ११७ । तयोदशस्योऽसच् स्यात् ।
 अततीत्यतसः वायुरात्मा च । अवतीत्यवसो राजा भानुश्च ।
 चमत्यस्मिन् चमसः सोमपानपात्रम् । ताम्यत्यस्मिन् तम-
 सोऽन्धकारः । नमसोऽनुकूलः । “रभसो वेगहर्षयोः” ।
 लभसो धनं याचकश्च । नभति नस्यति वा नभसच्चाकाशः ।
 तपसः पत्नी चन्द्रश्च । पतसः पत्नी । “पनसः कण्टकिफलः” ।
 पणसः पण्यद्रव्यम् । महसं ज्ञानम् । वेजस्तुट् च ११८ ।
 वाङ्मलकादात्त्वाभावः । वेतसः । वह्नियुभ्यां गित् ११९ ।
 वाहसोऽजगरः । यावसस्तृणसङ्घातः । वयश्च १२० । वय-
 गतौ वायसः काकः । दिवः कित् १२१ । दिवसम् द्विव-
 सश्च । कृशृश्लिकलिगर्दिभ्योऽभच् १२२ । करभः । शरभः ।
 शलभः । कलभः । गर्हभः । ऋषिषिभ्योऽभच् १२३ ।
 ऋषभः । वृषभः । रुषेर्निष्पृ च १२४ । रुष हिंसयास्
 अस्मादभच् नित्कित्यात् लुषादेशश्च । “लुषभो मत्तदन्तिनि” ।
 रासिवल्लिभ्याश्च १२५ । रासभः । वल्लभः । जविशिभ्या-
 ञ्कच् १२६ । जरन्तो महिषः । वेशन्तः पल्लवम् । रुहिन-
 न्दिजीविप्राणिभ्यः पिदाशिषि १२७ । रोहन्तो वृक्षभेदः ।
 नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त औषधम् । प्राणन्तो वायुः । पित्त्वात्
 ङीष् । रोहन्ती । तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजि-
 नन्दिभ्यश्च १२८ । दशभ्यो भच् स्यात् स च पित् । तरन्तः स-
 सुद्रः । तरन्ती नौका । भवन्तः कालः । वहन्तो वायुः ।
 वसन्त ऋतुः । भासन्तः सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गडर्ध-

टादित्वान्मिच्च ह्रस्वः । अयामन्तेति (उ६०४०) णेरयः । गडयन्तो
जलदः । मण्डयन्तो भूषणम् । जयन्तः शक्रपुत्रः । नन्द-
यन्तो नन्दकः । हन्तेर्मुट् हि च १२६ । हेमन्तः । भन्देर्न-
लोपश्च १३० । भदन्तः प्रव्रजितः । ऋच्छेररः १३१ । ऋच्छ-
रा वेश्या । बाहुलकाज्जर्जरभर्ज्जरादयः । अर्त्तिकमिन्मि-
चमिदेविवासिभ्यश्चित् १३२ । षडभ्योऽरश्चित् स्यात् । अर-
रङ्गपाठम् । कमरः कामुकः । अमरः । चमरः । देवरः ।
वासरः । कुवः क्ररन् १३३ । कुररः पक्षिभेदः । अङ्गिमदिम-
न्तिभ्यः आरन् १३४ । अङ्गारम् । महारो वराहः । “मन्दारः
पारिजातकः” । गडेः कड च १३५ । कङारः । शङ्गारभङ्गारौ ।
१३६ । शृभृज्भ्यामारन्नुम् गुक् ह्रस्वश्च । शङ्गारो रसः । “भङ्गा-
रः कनकालुका” । कञ्जिभ्यश्चित् १३७ । कञ्जिः सौतः ।
कञ्जारो मयूरः । मार्जारः । कमेः क्रिडुच्चोपधायाः १३८ ।
चिदित्यनुवृत्तेरारन्नन्तोदात्तः । कुमारः । तुषारादयश्च १३९ ।
तुषारः । कासारः । सहार आन्त्रभेदः । दीडो नुट् च १४० ।
दीनारः सुवर्णाभरणम् । सत्तेरपः षुक च १४१ । सर्षपः ।
उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यः कपन् १४२ । “उषो वल्लिस्तूर्य-
योः” । कुटपो मानभाग्डम् । दलपः प्रहरणम् । कचपं शाक-
पत्तम् । खजपं घृतम् । क्वाणेः सम्प्रसारणञ्च १४३ । कुणपम् ।
कपश्चाक्रवर्माणस्य १४४ । खरे भेदः । विटपपिष्टपविशिपोल-
पाः १४५ । चत्वारोऽमी कपन्प्रत्ययान्ताः । विट शब्दे विट-
पः । विशतेरादेः पः प्रत्ययस्य तुट् षत्वम् । पिष्टपं भुवनम् ।
विशतेः प्रत्ययादेरित्त्वम् । विशिपं मन्दिरम् । वलतेः सम्प्र-

सारणम् । “उलपं कोमलं लणम्” । वृतेस्तिकन् १४६ ।
 धर्तिका । कृतिभिदिलतिभ्यः कित् १४७ । कृत्तिका । भि-
 त्तिका भित्तिः । लतिका गोधा । इष्यश्रिभ्यान्तकन् १४८ ।
 इष्टका । अष्टका । इणस्तशन्तशसुनौ १४९ । एतशो ब्रा-
 ह्मणः । स एव एतशाः । वोपतिभ्यान्तनन् १५० । वी गत्या-
 दौ । वेतनम् । पत्तनम् । इदलिभ्याम्भः १५१ । दर्भः ।
 “दल्भः स्य इषिचक्रयोः” । अर्त्तिगृभ्याम्भन् १५२ । अर्भः ।
 गर्भः । इणः कित् १५३ । इभः । असिसञ्जिभ्यां क्यिन् १५४ ।
 अस्थि । सकृथि । लुपिकुषिष्टुपिभ्यः क्सिः १५५ । ल, चि-
 र्वह्लिः । कुचिः । शुचिर्वातः । अशोर्नित् १५६ । अचि ।
 इषेः क्सुः १५७ । इक्षुः । अविटस्तृतन्त्रिभ्य ईः १५८ । अवी-
 नारी रजस्वला । तरीनैः । स्तरीर्धूमः । तन्त्रीर्वीणादे-
 गुणः । यापोः किट् द्वे च १५९ । ययीरश्चः । “पपीः
 स्यात्सोमसूर्ययोः” । लक्ष्मेर्मुट् च १६० । लक्ष्मीः ।

इत्युणादिषु तृतीयः पादः ।

वातप्रमी १ । वातशब्दे उपपदे माधातोरीप्रत्ययः
 स च कित् । वातप्रमीः । अयं स्त्रीपुंसयोः । कृतन्यञ्जि-
 वन्यञ्जपरिभ्रमद्यत्यङ्गिकुच्युक्कश्रिभ्यः कलिज्यतुजलिजिष्टुजिष्ठ-
 जिसन्स्यनिथिनुल्यसासानुकः २ । द्वादशभ्यः क्रमात्सुगः ।
 अर्त्तेः कलिच् यण् । “बद्धमुष्टिः करः रतिः सोऽरतिः
 प्रसृताङ्गुलिः” । तनोतेर्यत्तुच् । तन्यतुर्वायुः रातिश्च । अ-

ञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । वनेरिष्टुच् । वनिष्टुः (१) स्यविरः ।
 अञ्जेरिष्ठच् । अञ्जिष्ठो भानुः । अर्ष्यतेरिसन् । अर्षि-
 सोऽग्रमांसम् । मदेः स्यन् । मत्स्यः । अतेरिथिन् । अतिथिः ।
 अङ्गेरलिः । अङ्गलिः । कौतेरसः । कवसः । अचइ-
 त्येके । कवचम् । यौतेरासः । यवासोदुरालभा । कशे-
 रानुक् । कशानुः । अः करन् ३ । उत्तरसूत्रे किङ्गहणा-
 दिह ककारस्य नेत्वम् । शर्करा । पुषः कित् ४ । पुष्करम् ।
 कनुश्च ५ । पुष्कलम् । गमेरिनिः ६ । गमिष्यतीति (२)
 गमी । आङि णित् ७ । आगामी । भुवश्च ८ । भावी ।
 प्रे स्यः ९ । प्रस्थायी । परमे कित् १० । परमेष्ठी । मय्यः
 ११ । मय्यतेरिनिः कित्स्यात् । कित्त्वान्नकारलोपः ।
 मय्याः । मय्यानौ । मय्यानः । पतस्य च १२ । पय्याः ।
 पय्यानौ । खजेराकः १३ । खजाकः पक्षी । वलाकाद-
 यश्च १४ । वलाका । शलाका । पजाका (३) । पिनाका-
 दयश्च १५ । पातेरित्त्वं लुम् च ! “क्लीवपुंसोः पिनाकः स्यात्
 श्रुतशङ्करधन्वनोः” । तड अघाते । तडाकः (४) । कघिदूषि-
 भ्यामीकन् १६ । कघीका पक्षिजातिः । “दूषीका नेत्रयोर्भ-

(१) वनेरिष्णुव् वनिष्णुरपानमित्युज्ज्वलदत्तीये पाठः ।

(२) भविष्यति गम्यादय (उ४३१४०) इत्युक्तेराह गमिष्यतीति ।

(३) एवं मनाका हस्तोनी पवाका वात्या पटाका पक्षी इत्यादि ।

(४) एवं भदाकः कल्याणं श्यैडः सुगागमे श्यामाकः जज्जपूर्वभातेः
 नभाकं नभः । पिष संवर्णने पकारस्य णत्वे युगागमे पिण्याकस्ति
 लकल्कः । सुवतेर्गुवाकइत्यादि ।

लम् । अनिहपिभ्यां किञ्च १७ । अनीकम् । हृषीकम् । चङ्क-
णः कङ्कणच् १८ । कण शब्दे अस्माद्यङ्लुगन्तादीकन् धातोः
कङ्कणादेशश्च । “घण्टिकायां कङ्कणीका सैव प्रतिसरापि च” ।
शृष्टृजां द्वेकृ चाभ्यासस्य १९ । शर्शरीको हिंस्रः । पर्प-
रीको दिवाकरः । वर्वरीकः कुटिलकेशः । फर्फरीकादयश्च ।
२० । स्फुर स्फुरणे । अस्मादीकन् धातोः फर्फरादेशः ।
फर्फरीकङ्किसलयम् । दर्दरीकं वादितम् । भर्भरीकं
शरीरम् । तित्तिङीको वृत्तभेदः । चरेर्नुम् च । चञ्चरीको
भ्रमरः । मर्मरीको हीनजनः । कर्करीका गलन्तिका ।
पुणतेः- पुण्डरीकं वादितम् । पुण्डरीकोव्याघ्रोऽग्निर्दिग्ग-
जश्च । ईषेः किङ्खस्वश्च २१ । इषीका शलाका । ऋजेश्च २२ ।
ऋजीकउपहतः । सत्तेर्नुम् च २३ । ऋणीका लाला । ऋडः
कीकन्कङ्कणौ २४ । ऋडीको ऋडः । ऋडङ्कणः शिशुः ।
अलीकादयश्च २५ । कीकनन्ता निपात्यन्ते । अल भूषणादौ
अलीकं मिथ्या । विपूर्वात् व्यलीकं विप्रियङ्ग्वे दश्च । “वलीक-
म्यटलप्रान्ते” इत्यादि(५) । कृष्यामीषन् २६ । करीषोऽस्त्री
शुष्कगोमये । तरीषस्तरीता । शृष्टृभ्यां किञ्च २७ । शि-
रीषः । पुरीषम् । अर्जेर्ऋज च २८ । “ऋजोषं पिष्टपचनम्” ।
अम्बरीषः २९ । अयन्निपात्यते । अवि शब्दे “अम्बरीषः
पुमान् स्नाष्टम्” । अमरस्तु “क्लीवेऽम्बरीषं स्नाष्टो ना” । कृशृ-
पृकाटिपटिशौटिभ्य ईरन् ३० । करीरो वंशाङ्करः । शरी-
रम् । परीरम्फलम् । कटीरः कन्दरो जघनप्रदेशश्च । पटी-

(५) एवं बाहीको गोवाहः । सुप्रतीकोऽग्निर्कोणदिग्गजइत्यादि ।

रञ्चन्दनः कण्टकः कामञ्च । “शौटीरख्यागिवीरयो” । ब्रा-
ह्मणादित्वात् प्यञ् । शौटीर्यम् । वशः कित् ३१ । उशी-
रम् । कशेर्मुट् च ३२ । कश्मीरो देशः । कञ्जउच्च ३३ ।
कुरीरं मैथुनम् । घघेः किञ्च ३४ । चीरम् । गभीरगम्भीरौ
३५ । गमेर्भः पच्चे लुम् च । विषाविहा २६ । स्यतेर्जहातेश्च
विपूर्वाभ्यामप्रत्ययः । विषा वृद्धिः । विहा स्वर्गः । अत्र्यये
इमे । पच एलिम च ३७ । “पचेलिमो वह्निरव्योः” । शीडो
धुक्लृग्वलञ्जवालनः ३८ । चत्वारः प्रत्ययाः स्युः । शीधु
मद्यम् । शीलं स्वभावः । शैवलः शेवालम् । बाङ्गलकात् वस्य
पोऽपि । “शेवालः शैवलो न स्त्री शेपालो जलनीलिका” ।
मृकणिभ्यामूकणौ ३९ । मरूको मृगः । काणूकः काकः ।
वलेरूकः ४० । वलूकः पक्षी उत्पलमूलञ्च । उलूकादयश्च
४१ । वलेः सम्प्रसारणमूकश्च । “उलूकाविन्द्रपेचकौ” । वाद-
दूको वक्ता । भल्लूकः । शलेर्वुक् च । शम्बूको जल-
शुक्तिः (६) । शल्लिमण्डिभ्यामूकण् ४२ । शालूकं मूलविशेषः ।
मण्डूकः । नियो मिः ४३ । नेमिः । अर्त्तेरूच्च ४४ । ऊर्म्मिः
भुवः कित् ४५ । भूमिः । अञ्जोतेः रश् च ४६ । रश्मिः किर-
णो रज्जुश्च । दल्मिः ४७ । दल विशरणे दल्मिरिन्द्रायुधम् ।
वी ज्या-ज्वरिभ्यो निः ४८ । बाङ्गलकाण्वम् । “वेणिः स्यात्
केशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियामुभे” । ज्यानिः । जूर्णिः । (७)

(६) एवं भलतेर्वृद्धौ भालूका महेर्हस्य धत्वे मधूको वृक्षभेदः । एवं
वन्धूकजम्बूकवास्तूकैलूकादयोऽत्र द्रष्टव्या इत्युज्ज्वलदन्तः ।

(७) बाङ्गलकात् चौणिः क्रेणिरित्यादीत्युज्ज्वलदन्तः ।

सृष्टिभ्यां कित् ४८ । सृष्टिरङ्कुशः । 'सृष्टिः क्षतियमेषयोः' ।
 अङ्गेर्नलोपश्च ५० । अग्निः । वहिश्चिमुयुहुग्लाहात्वरिभ्यो
 नित् ५१ । वह्निः । अग्निः । ओग्निः । योनिः । द्रोणिः ।
 ग्लानिः । हानिः । तूर्णः । बाज्जलकात् ज्ञानिः (८) । दृणि-
 दृश्निपाणिचूर्णिभूर्णि ५२ । एते पञ्च निपात्यन्ते । दृणिः
 किरणः । सृष्टेः सलोपः । दृश्निरल्पशरीरः । दृष्टेर्वृद्धिश्च ।
 पाणिः पादतलम् । चरेरुपधायाजत्वम् । चूर्णिः कपर्दक-
 शतम् । विभर्तेरुत्वम् । भूर्णिह्वरणो । दृष्ट्यां विन् ५३ ।
 वर्धिर्धस्मरः । दर्विः । जृष्टृस्तृजागृभ्यः क्तिन् ५४ । जीर्विः-
 पशुः । शीर्विर्हिंस्रः । स्तोर्विरध्वर्यः । जागृविर्नृपः । दिवो-
 द्वे दीर्घश्चाभ्यासस्य ५५ । 'दीदिविः स्वर्गमोक्षयोः' । क्विष्ट-
 ष्विच्छविष्यविकिकीदिवि ५६ । क्विस्तन्तुवायद्रव्यम् । दृ-
 ष्विर्वराहः । क्वास्योर्ह्रस्वत्वञ्च क्विर्दीप्तिः । स्यविस्तन्तु-
 वायः । दीव्यतेः किकीपूर्वात् किकीदिविश्चापः । बाज्जल-
 कात् ह्रस्वदीर्घयोर्विनिमयः "चापेण किकिदीविना" । पाते-
 ङति ५७ । पतिः । शक्तेर्ङत् ५८ । शङ्कत् । अमेरतिः
 ५९ । अमतिः कालः । वहिवस्यर्त्तिभ्यश्चित् ६० । वहतिः ।
 पवनः । "वसतिर्गृहयामिन्योः" । अरतिः क्रोधः । अञ्चेः को
 वा ६१ । अङ्कतिः । अञ्चतिर्वातः । हन्तेरंह च ६२ ।
 हन्तेरतिः स्यादंहादेशश्च धातोः । हन्ति दुरितमनया अंह-
 तिर्दानम् । "प्रादेशनन्निर्वपणमपवर्जनमंहतिः" । रमेर्नि
 त् ६३ । "रमतिः कालकामयोः" । स्तुङ्गः क्रिः ६४ । स्तुरिः ।

(८) एवं शोडोऽपि निप्रत्यये ह्रस्वत्वे शिनिः क्षतियमेषः ।

अदिशदिभूषुभिभ्यः क्रिण् ६५ । अट्रिः । शट्रिः शर्करा ।
भूरि प्रचरम् । शुभ्रिर्ब्रह्मा । वङ्क्रपादयश्च ६६ । क्रिन्नन्ता
निपात्यन्ते । वङ्क्रिर्वाद्यभेदो गृहदारु पाश्चांस्थि च । वप्रिः
चेत्वम् । अंहिरङ्प्रिश्च चरणः । तदिः सौत्रो धातुः । तन्दि-
र्गोहः बाङ्गलकाङ्गुणः । भेरिः । राशदिभ्यां तिप् ६७ ।
रातिः । शक्तिः कुञ्जरः । अदेस्तिनिश्च ५८ । चान्तिप् ।
अत्ती । अत्तिणौ । अत्तिणः । अतिः । अती । अतयः ।
पतेरतिन् ६९ । पततिः पत्नी । मृकणिभ्यामीचिः ७० ।
मरीचिः । कणीचिः पल्लवी निनादश्च । श्वयतेश्चित् ७१ ।
श्वयीचिर्व्याधिः । वेजो डिञ्च ७२ । वीचिस्तरङ्गः । नञ्-
समासे अवीचिर्नरकभेदः । ऋहनिभ्यामूषन् ७३ । अरूषः
सूर्यः । हनुषो राक्षसः । पुरः कुषन् ७४ । पुर अग्रगमने
पुरुषः । अन्येषामपीति (४१२४० वा) दीर्घः । पूरुषः । पृनहिकलिभ्य
उषच् ७५ । परुषम् । नङ्गुषः । कलुषम् । पीयेरूषन्
७६ । पीय इति सौत्रो धातुः । पीयूषम् । बाङ्गलकाङ्गुणे
“पेयूषोऽभिनवस्मयः” । मसृजेर्नुम् च ७७ । मञ्जूषा । गडेश्च
७८ । गण्डूषः । गण्डूषा । अर्त्तेररुः ७९ । अररुः शत्रुः ।
अररू । अररवः । कुटः किञ्च ८० । कुटरुर्वस्त्रगृहम् ।
कित्त्वप्रयोजनञ्चिन्त्यम् । शकादिभ्योऽटन् ८१ । शकटोऽ-
स्त्रियाम् । ककिर्गत्यर्थः । कङ्कटः सन्नाहः । देवटः शिल्पी ।
करट इत्यादि (९) ककटिकडिकटिभ्योऽस्मच् ८२ । करस्व

(९) सरटः ककलासः वरटः कीटभेदः कपटो माया कर्कटकर्कटपर्पटाः
प्रसिद्धार्थाः कक्खटं कठिनं चपेटचपटौ तञ्च, मयटः प्रसाद इत्यादि ।

व्यामिश्रम् । कदिकडी सौतौ । कदम्बो वृक्षभेदः ।
 कडम्बोऽग्रभागः । कटम्बो वार्दितम् । कदेर्णित्पत्तिणि ८३ ।
 “कादम्बः कलहंसः” । कलिकट्यारमः ८४ । कलमः । कर्दमः ।
 कुणिपुल्लोः किन्दच् ८५ । कुण शब्दोपकरणयोः । कुणिन्दः
 शब्दः । पुलिन्दो जातिविशेषः । कुपेर्वा वञ्च ८६ । कुपिन्द-
 कुविन्दौ तन्तुवाये । नौ पञ्जेर्घथिन् ८७ । निषङ्गथिरालि-
 ङ्गकः । उद्यत्तेश्वित् ८८ । उदरथिः समुद्रः । सत्तेश्विञ्च
 ८९ । सारथिः । खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ ९० । खर्जूरः ।
 कर्पूरः । वल्लरं शुष्कमांसम् (१०) । पिञ्जूलं कुशवर्त्तिः । लङ्गे
 वृद्धिश्च । लाङ्गलम् । कुस्तूलः (११) । कुवञ्चट् दीर्घश्च ९१ ।
 कूची चितलेखनिका । समीणः ९२ । समीचः समुद्रः ।
 समीची हरिणी । सिवेष्टेरू च ९३ । सूचो दर्भाङ्कूरः ।
 सूची । शमेर्वन् ९४ । शम्बो मुसलम् । उल्वादयश्च ९५ ।
 वन्नन्ता निपात्यन्ते । उच समवाये । चस्य लत्वम् । गुणाभा-
 वश्च । उखः गर्भाशयः । शुल्वन्ताम्बम् । निम्बः । विम्बम् (१२)
 स्थः स्तोऽम्बजवकौ ९६ । तिष्ठतेरम्बच् अवक एतौ स्तस्मादेशश्च ।
 “स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः” । स्तवकः पुष्पगुच्छः । शाशपिभ्या-
 न्ददनौ ९७ । “शादो जम्बालशष्पयोः” । शब्दः । अब्दादयश्च

(१०) एवं धुस्तूर शालूर मल्लूर कस्तूर्यादय ऊरान्ता निपात्यन्ते ।

(११) एवं कञ्जूलोऽस्त्री स्त्रीगावाच्छादनं तमेवुग्दीर्घते ताम्बूलं शृङ्गिंसायां
 डगागमो वृद्धिश्च शार्दूलः । डनोतेः कूक् डकूलं एवमन्येऽपी-
 त्युज्ज्वलदत्तः ।

(१२) नयति वेत्योर्नुमागमे ह्रस्वे च निम्बविम्बे एवं धन्वजम्बादयः ।

६८ । अवतीत्यब्दः (१३) । कौतेनुम् । कुन्दः । बलिमलि
तनिभ्यः कयन् ६९ । वलयम् । मलयः । तनयः । वृहोः
पुग्दुको च १०० । वृषयश्चाश्रयः । हृदयम् । मिपीभ्यां रुः १०१ ।
सेरुः । पेरुः सूर्यः । बाजलकात् पिबतेरपि । “सम्बत्सरवपुः
पारुः पेरुर्वासीर्दिनप्रणीः” । जत्वाद्यच्च १०२ । (१४) ।
जत् । जत्तुणी । अश्रु । अश्रुणी । रुशतिभ्यां कुन् १०३ ।
रुर्मुग्भेदः । शातयतीति शतुः । प्रज्ञादौ (७२६४०) पाठा
डुस्वत्वम् । जनिदाच्युष्टमदिषमिनमिभृज्भ्य इत्वनत्वन्तण-
क्तिन् शक् स्य ढ डटाटाचः १०४ । “जनितौ मातापितरौ” ।
दात्वः दाता । च्यौत्वः गन्ता अण्डजः क्षीणपुण्यश्च । वृणिः
अङ्कुशः चन्द्रः सूर्योवायुश्च । वृशः आर्द्रकं मूलकञ्च । मत्स्यः ।
पण्डः । डित्त्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः । विभक्तिं
भरटः कुलालो भृतकश्च । अन्येभ्योपि दृश्यन्ते १०५ । पेतममृतम् ।
भृशम् (१५) कुसेरुम्भोभेदेताः १०६ । कुसुम्भम् । कुसुमम् ।
कुसीदम् । कुसेतो जनपदः । सानसिर्वर्णसिपर्णसि
तण्डुलाङ्कुशचषालेल्ललपल्ललधिष्णशल्याः १०७ । सनोते-
रसिप्रत्ययउपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यम् । वृजो नुक् च ।
वर्णसिर्जलम् । पृ पर्णसिर्जलगृहम् । तड आधाते

(१३) एवं वृन्दं समूहः कन्दं मूलं तन्दः स्थूलोदरं ककन्दो मृगभेदः ।

(१४) शिशुः शोभाञ्जनः वितर्जनीदी कर्तुर्वर्णभेदः अश्रु नयनजलं चमूर
प्रभृतयोऽप्यत्रैव द्रष्टव्या इत्युज्ज्वलदत्तः ।

(१५) एवं कच बन्धने शक् कच्छः कूलम् सरटो वातः, धौ ध्यात्व चिन्ता,
होत्रोयजमानः, लूनिर्वाहिः एवमन्येऽपीत्युज्ज्वलदत्तः ।

तण्डुलः । अकि लचणे उश्च् । अङ्कुशः । चषेरात् ।
 “चषालो यूपकटकः” । इत्वलो दैत्यभेदः । पल्लवम् । जि घषा
 ग्यः ऋकारस्य इकारः । धिष्णाम् । श्लेथ्यः । “श्ल्यं वा पुंसि
 शङ्कन्ना” । भूशक्यविभ्यः क्तः १०८ । मूलम् । शक्तः प्रियंवदे ।
 अम्बोरसः । वाज्जलकादसेः । अन्तः । माहाससिभ्यायः १०९ ।
 माया । ऋया । सस्यम् । वाज्जलकात्सुनोते । “सव्यन्द-
 जिण्वामयो” । जनेर्यक् ११० । ये विभाषा (उ३१४०) । जन्यं
 युद्धम् । जाया भार्या । अन्नप्रादयच्च १११ । यगन्ता निपात्यन्ते ।
 हन्तेर्यक् अडागमः उपधालोपच । अन्नप्रा माहेयी ।
 अन्नप्राः प्रजापतिः । कनी दीप्तौ । कन्या । ववयोरैकम् ।
 वन्ध्या (१६) । स्नामदिपद्यत्तिपृश्किभ्यो वनिप् ११२ । स्नावा
 रसिकः । मद्वा शिवः । पद्वा पत्न्याः । “अर्वा तुरङ्गगर्ह्ययोः” ।
 पर्व ग्रन्थिः प्रस्तावश्च । शक्ता हस्ती । डीव्रेफौ । शक्करी अ-
 ङ्गुलिः । शीङ्कुशिरुहिजिचिष्टधृभ्यः कनिप् ११३ । शीवा
 अजगरः । क्रुश्वा सृगालः । रुह्वा वृक्षः । जिवा जेता ।
 चित्वा वायुः । सृत्वा प्रजापतिः । धृत्वा विष्णुः । ध्याप्योः
 संप्रसारणञ्च ११४ । धीवा कर्मकरः । पीवा स्थूलः । अर्द्धे च
 ११५ । अध्या । प्र ईरशदोस्तुट् च ११६ । प्रेर्त्वा, प्रशत्वा च
 सागरः । प्रेर्त्वरी प्रशत्वरी च नदी । सर्वधातुभ्य इन् ११७ ।
 पचिरग्निः । तुडिः । तुण्डिः । वलिः । वटिः । । यजिः ।
 देवयजिः । काशतइति काशिः । यतिः । मल्लिः । मल्ली ।

(१६) एवं समि धाजो यक् आतो लोपः सन्ध्या कौतेर्ङ्कि कुडं भित्तिः
 मनो धत्वं मध्यमित्यादि ।

केलिः । मसी परिणामे । मसिः । बाञ्जलकाङ्गुणः । कोटिः ।
 हेलिः । बोधिः । नन्दिः । कलिः । हृपिषिरुहिरुति-
 विदिष्टिदिकीर्तिभ्यश्च ११८ । “हरिर्विष्णावहाविन्द्रे भेके
 सिंहे हये रवौ । चन्द्रे कीरे श्ववङ्गे च यमे वाते च कीर्तितः” ॥
 पेपिर्वज्रम् । रोहिर्वती । वर्त्तिः । वेदिः । हृदिः ह्येता ।
 कीर्त्तिः । इशुपधात्कित् ११९ । कपिः । चपिः । शुषिः ।
 लिपिः । बाञ्जलकाद्वले लिबिः । तूल निष्कर्षे । तूलिः
 कूर्चिका । क्लमेः सम्प्रसारणञ्च १२० । भूमिर्वीतः ।
 बाञ्जलकाद्वस्मिः । क्रामितमिश्रतिस्त्वन्नामतइञ्च १२१ ।
 क्रिमिः । सम्प्रसारणानुवृत्तेः । क्मिरपि । तिमिर्मत्स्य
 भेदः । “शितिर्भैचकशुक्लयोः” । स्तिम्भिः ससुद्रः । मनेरुञ्च
 १२२ । मुनिः । वस्नेर्वलिच्चाहिरण्ये १२३ । वर्णिः सौतः
 अस्य वलिरादेशः । “करोपहारयोः पुंसि वलिः प्राण्य-
 ङ्गजे स्त्रियाम्” । हिरण्ये तु वर्णिः सुवर्णम् । वसिवपि
 यजिराजिब्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्य इञ् १२४ “वासिः
 ह्येदनवस्तुनि” । वापिः वापी । याजिर्यष्टा । राजिः
 राजी । वाजिर्वातालिः । सादिः सारथिः । ‘निघा-
 तिलोहघातिनी’ । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारि-
 र्गजबन्धनी । जले तु क्लीवम् । बाञ्जलकात् “वारिः पथिक-
 संहतौ” । णहो भञ्च १२५ । “नाभिः स्यात् क्षतिये पुंसि
 प्राण्यङ्गे तु स्त्रियाम्” पुंस्यपीति केचित् । कषेर्वृद्धिश्चन्द्रसि
 १२६ । कार्षिः । अः शकुनौ १२७ । शारिः शारिका । कञ्ज
 उदीचाङ्गारुषु १२८ । कारिः शिल्पी । जनिघसिभ्यामिण्

१२६ । जनिर्जननम् । वासिर्भक्ष्यमग्निश्च । अज्यतिभ्याञ्च
 १२७ । आजिः संग्रामः । आतिः पत्नी । पादे च १२१ ।
 पदाजिः । पदातिः । अशिपणाव्योरुडायलुकौ च १२२ ।
 अशेरुट् । राशिः पुञ्जः । पणायतेरायलुक् । पाणिः करः ।
 वातेर्हुञ्च १२३ । विः पत्नी स्त्रियां वीत्यपि । प्रे हर-
 तेः कूपे १२४ । प्रहिः कूपः । नौ व्यो यलोपः पूर्वस्य च
 दीर्घः १२५ । व्यञ्जङ्ग स्यात् यलोपश्च नेदीर्घः । नीविः ।
 नीवीवस्त्वग्रभ्यौ मूलधने च । समाने ख्यः स चोदात्तः १२६ ।
 समानशब्दे उपपदे ख्या इत्यस्यादिण् स्यात् स च डिच्च
 यलोपश्च समानस्य तूदात्तः स इत्यादेशश्च । समानं ख्यायते
 जनैरिति सखा । आङि अिहनिभ्यां ह्रस्वः १२७ । इण् स्यात्
 स च डिच् आङो ह्रस्वश्च । “स्त्रियः पाल्यश्चिकोटयः” ।
 “सर्पे । वृतासुरेप्यः हिः” । अच इः १२८ । रविः । पविः ।
 तरिः । कविः । अरिः । अलिः । खनिकप्यज्यसिर्वासव-
 निसनिध्वनिग्रन्थिचलिभ्यश्च १२९ । खनिः । कपिर्हिंस्रः ।
 अजिः । असिः । वसिर्वस्त्वम् । वनिरग्निः । सनिर्भक्ति-
 र्दानश्च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः । वृतेऽच्छन्दसि
 १३० । वर्त्तिः । भुजेः क्तिञ्च १३१ । भुजिः । कृगृगृपृकुटिभि-
 दिक्किदिभ्यश्च १३२ । इः कित्स्यात् । किरिर्वराहः ।
 “गिरिर्गोत्राक्षिरोगयोः” । गिरिणा काणः गिरिकाणः ।
 शिरिः शूलभो हन्ता च । पुरिर्नगरं राजा नदी च । कुटिः
 शाला शरीरश्च । भिदिर्वज्रम् । क्दिः परशुः । कुडिक-
 म्परोर्नलोपश्च १३३ । कुडि दाहे । कुडिर्देहः । कपिः । सर्व-

धातुभ्यो मनिन् १४४ । क्रियत इति कर्म । चर्म । भस्म ।
जन्म । शर्म । स्थाम बलम् । इस्मन्निति (उ३४०४०) हस्वः ।
कृद् । सुतामा । वृहेर्नोऽञ्च १४५ । नकारस्याकारः । “ब्रह्म
तत्त्वन्तपो वेदो ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः” । अग्निशक्तिभ्यां कृ-
न्दसि १४६ । अश्मा । शक्मा । हृष्टष्टुष्टुशृष्टुभ्यइमनिच्
१४७ । हरिमा कालः । भरिमा कुटुम्बम् । धरिमा
रूपम् । सरिमा वायुः । स्तरिमा तल्पम् । शरिमा प्रसवः ।
जनिष्टङ्भ्यामिमनिन् १४८ । जनिमा जन्म । मरिमा
मृत्युः । वेजः सर्वत्र १४९ । कृन्दसि भाषायाञ्चेत्यर्थः ।
वेमा तन्तुवायदण्डः । अर्द्धर्चादिः । सामनी वेमनी इति
वृत्तिः । नामन् सीमन् व्योमन् रोमन् लोमन् पाप्मन् धमामन्
१५० । सप्त अमी निपात्यन्ते । न्नायतेऽनेनेति नाम ।
सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानौ । सीमानः । पक्षे
डाप् । सीमे । सीमाः । व्योजोऽन्यस्योच्चङ्गणः । व्योम ।
रौतेः । रोम । लोम । पाप्मा पापम् । धमा परिसा-
णन्तेजश्च । मिथुने मनिः १५१ । उपसर्गक्रिययोः सस्वन्वो
मिथुनम् । स्वरार्थमिदम् । सुशर्मा । सातिभ्याम्निन्मनि-
णौ १५२ । स्थिति—साम सामनी । आत्मा । हनिमग्नि-
भ्यां सिकन् १५३ । “हंसिका हंसयोषिति” । मचिका । कोर-
रन् १५४ । कवरः । गिर उडच् १५५ । गरुडः । इन्देः
कमिन्नलोपश्च १५६ । इदम् । कावतेर्डिभिः १५७ । किम् ।
सर्वधातुभ्यः ण् १५८ । वस्त्वम् । अस्त्वम् । शस्त्वम् । इस्मन्नि-
ति (उ३४०४०) ह्रस्वत्वम् । क्वादना च्छत्तम् । अस्जिगमिनमिह-

निविश्यशां वृद्धिश्च १५६ । आट् । गान्तं शकटम् । नान्तं स्तो-
 तम् । हान्तं मरणम् । वैट् । पिष्टपम् । आट् । माकाशम् । दिवे-
 द्युच्च १६० । द्यौतं ज्योतिः । उपिखनिभ्यां कित् १६१ । उट् ।
 खातम् । खनितञ्जलाधारश्च । सिचिसुच्योटेरूच् १६२ ।
 सूतम् । मूतम् । अमिचिमिदिशसिभ्यः क्तः १६३ ।
 अन्तम् । चितम् । मित्तम् । शस्त्वम् । पुवो हस्वश्च १६४ ।
 पुवः । स्थायतेर्ङ् १६५ । स्त्री । गुष्टवीपचिवचियमिस-
 दिक्षदिभ्यस्त्वः १६६ । “गोतं स्यान्नामवंशयोः” । गोता वृथि-
 वी । धर्तं गृहम् । वेतम् । पक्तम् । वक्तम् । यन्त्वम् । सत्त्वम् ।
 चत्त्वम् । ऊयामाशुभसिभ्यस्त्वन् १६७ । होत्वम् । यात्रा ।
 मात्रा । श्रोत्वम् । भस्त्रा । गमेरा च १६८ । गात्वम् । दादि-
 भ्यञ्छन्दसि १६९ । दात्वम् । पात्वम् । भूवादिगृभ्यो णित्वन्
 १७० । भावित्वम् । वादित्वम् । गारितमोदनम् । चरेर्वृत्ते
 १७१ । चारित्वम् । अशित्वादिभ्य इतोत्तौ १७२ । अशि-
 त्वम् । वहित्वम् । धरित्वी मही । तैङ् एवमादिभ्य उवः ।
 तोत्वम् । हरणम् । वृज्-वृत्तं प्रावरणम् । अमेर्हिषति
 चित् १७३ । अमितः शत्रुः । आः समिण्णिकषिभ्याम्
 १७४ । सम्पूर्वादिणः निपूर्वात्कषेप्ताः स्यात् । स्वरादित्वा-
 दव्ययत्वम् । समया । निकषा । चितेः कणः कञ्च १७५ ।
 वाङ्मलकादगुणः । “चिक्रणं मसृणं स्निग्धम्” । सूचेः स्मन्
 १७६ । सूक्ष्मम् । पातेर्ङ्मसुन् १७७ । पुमान् । रुचिभुजि-
 भ्याङ्गिष्यन् १७८ । रुचिष्यमिष्टम् । भुजिष्यो दासः । वसेष्टिः
 १७९ । “वस्तिर्नाभेरधो द्वयोः” । “वस्तयः स्युर्दृशा सूत्रे” ।

वाङ्मलकात् शासः । शास्तिः राजदण्डः । विन्ध्याख्यमगम-
 स्यतीति अगस्तिः । शकन्धादिः (४७४०) । सावसेः १८० ।
 स्वस्ति । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । वौ तसेः १८१ । वितस्तिः ।
 पदिप्रथिभ्यान्नित् १८२ । पत्तिः । प्रथितिः । तितुत्वेष्वादि
 नामितीट् (७४५१४०) । दृणातेर्ह्रस्वञ्च १८३ । इतिः । कृतृकपि-
 भ्यः कीटन् १८४ । किरीटम् । तिरीटं सुवर्णं शिरोवेष्टनञ्च ।
 “कृपीटं कुचिवारिणोः” । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच्
 १८५ । रुचितं मिष्टम् । उचितम् । कुचितं परिमितम् ।
 कुटितं कुटिलम् । कुटिकुषिभ्यां कलन् १८६ । कुट्म-
 लम् । कुष्मलञ् । कुषेर्लञ्च १८७ । कुल्मलम्पापम् ।
 सञ्जेषातुभ्योऽसुन् १८८ । चेतः । सरः । प्रयः । सदः
 (१७) । रपेरत एञ्च १८९ । रेपोऽवद्यम् । अशेर्देवने युट्च ।
 १९० । देवने स्तुतौ । यशः । उज्जेर्बले बलोपञ्च १९१ ।
 ओजः । श्वेः सम्प्रसारणञ्च १९२ । शवः । शवसी । बलप-
 र्यायोऽयम् । अयतेः स्वाङ्गे शिरः क्तिञ्च १९३ । अयतेः
 शिर आदेशोऽसुन् क्तिञ्च । शिरः । शिरसी । अर्त्तेरञ्च
 १९४ । उरः । व्याधौ भुट् च १९५ । अर्शो गुदव्याधिः । उद-
 के नुट्च १९६ । अर्त्तेरसुर् स्यात्तस्य च नुट् । अर्णः । अर्ण-
 सी । इण आगसि १९७ । एनः । रिचेर्धने घिञ्च १९८ ।
 चात्प्रत्ययस्य नुट् । घित्त्वात्कृत्वम् । रेक्णः सुवर्णम् । चायते-

(१७) एवं वर्चः पुरीषम् रजोराक्षसः रोषस्तटं रोदसी द्यावाभूष्यौ वयः
 कालकृतावस्था अनोभक्तं तमोऽन्वकारः राऊञ्च महस्तेजः सहोवतम्
 सहा मार्गशीषः तपस्तपस्या, तपा साधः साधन्त्रो भासञ्च इत्यादयः ।

रन्ने ह्रस्वश्च १८६ । चनो भक्तम् । वृङ्गीभ्यां रूपस्वाङ्ग-
 योः सुट् च २०० । वर्णो रूपम् । शेषो गुह्यम् (१८) । स्तुरी-
 भ्यान्सुट् च २०१ । स्तोतः । रेतः । पातेर्वले जुट् च २०२ ।
 पाजः । पाजसी । उदके षुट् च २०३ । पायः । अन्ने च
 २०४ । पायो भक्तम् । अदेर्नुम्धौ च २०५ । अदेर्भक्ते वाच्ये-
 ऽसुन् लुमागमो धादेशश्च । अन्धोऽन्नम् । स्कन्देऽथ स्वाङ्गे २०६ ।
 स्कन्धः । स्कन्धसी । आपः कर्माख्यायाम् २०७ । कर्मा-
 ख्यायां ह्रस्वो नुट् च वा । अन्नः अपः । वाङ्मलकात् ।
 आपः । आपसी । रूपे जुट् च २०८ । अन्नो रूपम् । उदके
 नृम्भौ च २०९ । अन्नः । नहेर्दिवि भश्च २१० । नभः । इण
 आगोऽपराधे च २११ । “आगः पापापराधयोः” । अमेर्हुक् च
 २१२ । अंहः । रमेश्च २१३ । रंहः । देशे ह् च २१४ । रम-
 न्तेऽस्मिन् रहः । अच्चाञ्जियुजिभजिभ्यः कुश्च २१५ । एभ्यो-
 ऽसुन् कवर्गस्यान्तादेशः । “अङ्गश्चिह्नशरीरयोः” । अङ्गः
 पक्षी । योगः समाधिः । भर्गस्तोजः । भूर्ञ्जिभ्याङ्कित् ।
 २१६ । भुवः । रजः । वसेर्णित् २१७ । वासो वस्त्रम् ।
 चन्द्रे रादेश्च छः २१८ । छन्दः । पचिवचिभ्यां सुट् च २१९ ।
 “पक्षसी तु स्मृतौ पक्षौ” । वज्रो हृदयम् । वहिहाधाभ्य-
 ष्कन्दसि २२० । वज्राः अनड्डान् । हासाच्चन्द्रः । धासाः पर्वत
 इति प्राञ्चः । वस्तुतस्तु णिदित्यनुवर्तते न तु सुट् । तेन वहे-
 रूपधाट्टङ्गिः । इतरयोरातो युगिति (७२००४०) युक् । “शोणाधष्णा

(१८) शेषशब्दोऽदन्तोऽपि मेढ्रवाची गुणइव शेषो यस्य स मुनिः । अत्रैव
 केचित् फ चेति द्रष्टव्यं शेषो मेढ्रं वर्णरूपमित्याहुः ।

वृवाहसा” । “ओता हवं गृणत स्तोमवाहाः” । विश्वो वि-
हायाः । “वाजम्भरो विहायाः” । “देवो नय पृथिवीं विश्व-
धायाः” । “अधारयत् पृथिवीं विश्वधायसम्” । “धर्णसिन्धू-
रिधायस”मित्यादि । इण आसिः २२१ । अयाः वह्निः ।
स्वरादिपाठादव्ययम् । मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् २२२ । उप-
सर्गविशिष्टो धातुर्जिथुनन्तत्वासुनोऽपवादोऽसिः स्वरार्थः । *
नजि हन एह च २२३ । अनेहाः । अनेहसौ । विधाजो
वेघ च २२४ । विदधातीति वेधाः । नुवो धुट् च २२५ ।
नोधः । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वञ्च २२६ ।
असिः(१६) स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । गतिकारकोपपदात्
कृत् (उ५८४) इत्युत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वे
(२०) प्राप्ते तदपवादादर्थमिदम् । चन्द्रोमो ङित् २२७ । चन्द्रो-
पपदान्माङोऽसिः स्यात्स चङित् । चन्द्रमाः । वयसि धाजः
२२८ । वयोधास्तरुणः । पयसि च २२९ । पयोधाः ससुद्रो
मेघश्च । पुरसि २३० च । पुरोधाः । पुरूरवाः २३१ । पुरुश-
ब्दस्य दीर्घो रौतेरसिश्च निपात्यते । चक्षेर्वङ्गलं शिञ्च २३२ ।
वृचक्षाः । उघः कित् २३३ । उघः । दमेरुनसि २३४ । “सप्ता
र्चिर्दमुनाः” । अङ्गिराः २३५ । अङ्गतेरसिः इरुडागमश्च ।
अश्वराः २३६ । सत्तेरप्यूर्वादसिः । प्रायेणायं भूम्नि । अश्व

* सुपधाः स्त्रीपुंसयोः । सुपेशा इत्युज्ज्वलदन्तः ।

(१६) प्राद्विचुडाचो गतिसंज्ञा । गतौ कारके चोपपदे धातोरसिः पूर्वपद-
प्रकृतिस्वरत्वं चेत्यर्थः ।

(२०) अनुदात्तं पदमेकवर्जम् (उ५३८४) इत्यधिकारात्तथात्वम् ।

रसः । विदिभुजिभ्यां विश्वे २३७ । विश्ववेदाः । विश्व-
भोजाः । वशेः कनसिः २३८ । सम्प्रसारणम् । उसनाः ।

इत्युणादिषु चतुर्थः पादः ।

अदि भुवो डुतच् ? अङ्गुतम् । युधेरूमः २ । गोधूमः । मसेरू-
रन् ३ महरः । प्रथमे पादे असेरूरन्मसेच्चे त्यत(३२८४५०)
व्याख्यातम् । स्थः किञ्च ४ स्थूरो मनुष्यः । पातेरतिः ५ ।
पातिः स्वामी । सम्पातिः पक्षिराजः । वातेर्नित् ६ । “वाति-
रादित्यसोमयोः” । अर्त्तेश्च ७ । अरतिरुद्देगः । तहेः क्तो
हलोपश्च ८ । तणम् । वृज्जुलटितनिताडिभ्य उलन् तण्डश्च ।
९ । त्रियन्ते लुद्यन्ते तन्यन्ते ताद्यन्तइति वा तण्डुलाः ।
दन्सेः टटनौ न आ च १० । “दासः सेवकशूद्रयोः” । दंशेश्च ११ ।
दाशो धीवरः । उदि चेर्डेसिः १२ । खरादिपाटादव्ययत्वम् ।
उच्चैः । नौ दीर्घश्च १३ । नीचैः । सौ रमेः क्तो दमे पूर्वप-
दस्य च दीर्घः १४ । रमेः सुपूर्वाहमे वाच्ये क्तः स्यात् । कि-
त्त्वादनुनासिकलोपः । सूरत उपशान्तो दयालुश्च(१) । पूजो-
यणुक् ह्रस्वश्च १५ । यत्प्रत्ययः । पुण्यम् । सन्सेः शि कुट्
किञ्च १६ । स्रंसतेः शिरादेशः यत्प्रत्ययः कित् तस्य कुडा-
गमश्च । शिक्वम् । अर्त्तेः क्युजुच्च १७ । उरणो सेषः ।
हिंसेरीरन्नीरचौ (२) १८ । “हिंसीरो व्याघ्रदुष्टयोः” । उदि-

(१) दमादव्यय सूरतः क्रीडानुरक्तः ।

(२) खराद्यं प्रत्ययद्वयं रूपं तु ह्रस्वम् ।

दृणातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च १९ । उदरम् । डित् ख-
 नेर्मुट् चोदात्तः २० । अच् अल् च डित्याद्वातोर्मुट् स चो-
 दात्तः । मुखम् । अमेः सन् २१ । अंसः । मुहेः खो मूर्च २२ ।
 मूर्खः । नहेर्हलोपश्च २३ । नखः । शीङो ह्रस्वश्च २४ ।
 शिखा । माङ् ऊखो मय च २५ । मयूखः । कलिगलिभ्याम्
 फगस्योच्च २६ । कुल्फः शरीरावयवो रोगश्च । गुल्फः
 पादग्रन्थिः । स्पृशेः श्वण्शुनौ ष च २७ । श्वण्शुनौ प्रत्ययौ
 ष इत्यादेशः । “पार्श्वोऽस्त्री कक्षयोरधः” । पशुरायुधम् ।
 श्मनि अयतेर्डुन् २८ । श्मन्शब्दो मुखवाची । मुखमाश्रय-
 त इति श्मश्रु । अश्रूदयश्च २९ । अश्रु नयनजलम् । जने-
 टन् लोपश्च ३० । जटा । अच् तस्य जङ् च ३१ । तस्य जनेः
 जङ्गादेशः स्यादच्च । जङ्गा । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च ३२ ।
 जघनम् । “पश्चान्नितम्बः स्त्रीकक्षां क्लीवे तु जघनं पुरः” ।
 क्लिशेरन् लो लोपश्च ३३ । लकारस्य लोपः । केशः । फले-
 रितजादेश्च पः ३४ । पलितम् । कजादिभ्यः संज्ञायां वुन्
 ३५ । करकः करका । कटकः । नरकम् नरकः । नारकोऽपि
 चेति द्विरूपकोषः । सरकम् गमनम् । कोरकः कोरकश्च ।
 कीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च ३६ । कीचको वंशभेदः । पचिम-
 चोरिच्चोपधायाः ३७ । पेचकः । मेचकः । जनेररष्ठ च ३८ ।
 जठरम् । वचिमनिभ्याञ्चिच्च ३९ । वठरो मूर्खः । “मठरो मु-
 निशौण्डयोः” । विदादित्वात् (५००४०) माठरः । गगर्गादि-
 त्वात् (५०१४०) माठर्यः । ऊर्जि दृणातेरलचौ पूर्वपदान्त्यलो-
 पश्च ४० । “ऊर्हरः शूररजसोः” । ऊदरादयश्च ४१ । ऊदरः

कृस्त्रलः । सृदरं विलम् । सृदरः सपर्यः । हन्तेर्युन्नाद्यन्तयो-
 र्धत्वतत्वे ४२ । घातनो मारकः । क्रमिगमिन्नमिभ्यस्तुन् वृद्धिश्च
 ४३ । क्रान्तुः पजी । गान्तुः पयिकः । ज्ञान्तुर्मशकः । हर्ष्यतेः
 कन्यन् हिर च ४४ । कन्यन् प्रत्ययः । हिरण्यम् । कजः पासः
 ४५ । कर्पासः । वित्वादिवात् (५८७२०) कार्पासं वस्त्रम् । जनेस्तु
 रश्च ४६ । जर्तुर्हस्ती योनिश्च । ऊर्णोतेर्डः ४७ । ऊर्णा । द-
 धातेर्यत् तुट् च ४८ । धान्यम् । जीर्यतेः क्रिन् रश्च वः ४९ ।
 “जिब्रिः स्यात् कालपक्षिणोः” । वाङ्मलकाद्वलि (३५७२०) चेति
 दीर्घो न । मव्यतेर्यलोपो मञ्चापतुट् चालः ५० । मव्यतेरालः
 प्रत्ययः स्यात् तस्यापतुडागमो धातोर्यलोपो मकारश्चान्यस्य ।
 ममापतालो विषयः । ऋजेः कीकन् ५१ । ऋजीक इन्द्रो
 धूमश्च । तनोतेर्डउः सन्वच्च ५२ । “तितउः पुंसि लीवे च” ।
 अर्भकष्टुकपाका वयसि ५३ । ऋधु वृद्धौ । अतो वुन् । भका-
 रश्चान्तादेशः । प्रथेः कुकन् सम्प्रसारणश्च । पिबतेः कन् ।
 अवद्यावमाधमार्वरेफाः कुत्सिते ५४ । वदेर्नञि यत् । अव-
 दम् । अवतेरमः वस्य पक्षे धः । अवमः । अधमः । अर्त्ते-
 र्यन् । अर्वा । रिफतेस्तौदादिकात् । रेफः । लीड्रीडो-
 र्हस्वः पुट् च तरौ स्तेपणकुत्सितयोः ५५ । तरौ प्रत्ययौ क्रमात्
 स्तो धातोर्हस्वः प्रत्ययस्य पुट् । लिप्तं लिष्टम् । रिप्रं कुत्सि-
 तम् । लिशेरीञोपधायाः कन् लोपश्च लो नाम् च ५६ ।
 लिशेः कन् स्यात् उपधाया ईत्वं लस्य लोपो नामागमश्च ।
 कीनाशः यमः । कित्त्वफलञ्चिन्त्यम् । अञ्जोतेराशुकर्मणि
 वरट् च ५७ । चकारादुपधाया ईत्वंम् । ईश्वरः । चतेकरन-

५८ । चत्वारः । प्राततेररन् ५९ । प्रातः । असेस्तु च ६० ।
 अन्तर्न्ध्यम् । दहेर्गोर्लोपो दश्च नः ६१ । गप्रत्ययो धातोर-
 न्त्य लोपो दकारस्य नकारः । नगः । सिचिः संज्ञायां
 हनुमौ कश्च ६२ । सिञ्चतेः कप्रत्ययो हकारादेशो लुम् च
 स्यात् । सिंहः । व्याङि प्रातेश्च जातौ ६३ कप्रत्ययः स्यात् ।
 व्याघ्रः । हन्तेरच् घुर च ६४ । घोरम् । जलेरुपधालोपश्च ।
 ६५ । चादच् । क्ष्मा । तरतेङिः ६६ । तयः । तीन । ग्रहे
 रनिः ६७ । ग्रहणिः । डीष् । ग्रहणी व्याधिभेदः । प्रथे-
 रमच् ६८ । प्रथमः । चरेश्च ६९ । चरमः । मङ्गेरलच् ७० ।
 मङ्गलम् ।

इत्युणादिषु पञ्चमः पादः ।

उणादयो वज्रलम् । ३ । ३ । १ ।

एते वर्तमाने संज्ञायाञ्च वज्रलं स्युः । केचिदविहिता अप्लुह्याः

“संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ।

कार्याद्विद्यादनुबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु” ।

भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

भविष्यति गम्यादयः । ३ । ३ । ३ ।

दाशगोघ्नौ सम्प्रदाने । ३ । ४ । ७३ ।

एतौ सम्प्रदाने कारके निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः ।

गां हन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः ।

भीमादयो (१) ऽपादाने । ३ । ४ । ७४ ।

भीमः । भीष्मः । प्रस्कन्दनः । रत्नः । मूर्खः । खलतिः ।

ताभ्यामन्यत्रोणादयः । ३ । ४ । ७५ ।

सम्प्रदानापादानपरामर्शार्थान्ताभ्यामिति । ततोऽसौ भवति
तन्तुः । वृत्तन्तदिति वर्त्म । चरितन्तदिति चर्म ।

तुमुण्ण्वुलौ क्रियायाङ्क्रियार्थायाम् । ३ । ३ ।

१० ।

क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः ।
मान्तत्वादय्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति । कृष्णन्दर्शको याति ।
अत वासरूपेण तृजादयो न, पुनर्ण्वुलुक्तेः ।

समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् । इच्छार्थेष्वेककर्तृकेषूपपदेषु धा-
तोस्तुमुन् स्यात् । इच्छति भोक्तुम् वष्टि वाञ्छति वा ।

शकष्टप्रज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु-
तुमुन् । ३ । ४ । ६५ ।

एषूपपदेषु धातोस्तुमुन् स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवन्वृ-
णोतीत्याद्यपि । अर्थग्रहणमस्तिनैव सम्बध्यते अनन्तरत्वात् ।
अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

(१) भीम भीष्म भयानक वाह चर प्रस्कन्दन प्रपान समुद्र सुव सुक् वष्टि
रत्नः शङ्ख मुक मूर्ख खलति भीमादि । आकृतिगणोऽयम् ।

पर्याप्तवचनेष्वलमर्थेषु । ३ । ४ । ६६ ।

पर्याप्तिः पूर्णता तद्वाचिषु सामर्थ्यवचनेषूपपदेषु तुमुन्
स्यात् । पर्याप्तो भोक्तुं प्रवीणः कुशलः पटुरित्यादि ।
पर्याप्तवचनेषु किम् ? अलं भुक्ता । अलमर्थेषु किम् ? पर्या-
प्तभुङ्क्ते प्रभूततेह गम्यते न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

कालसमयवेलासु तुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

पर्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थम् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्
स्यात् । कालः समयो वेला अनेहा वा भोक्तुम् । प्रेषादिग्र-
हणमिहानुवर्तते तेनेह न । “भूतानि कालः पचतीति वार्त्ता” ।

भाववचनाञ्च । ३ । ३ । ११ ।

भाव (उ४३४४०) इत्यधिकृत्य वक्ष्यमाणा घञादयः क्रियार्थायां
क्रियायां भविष्यति स्युः । यागाय याति ।

अण् कर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायाच्चाण् स्यात् । खुलोऽप-
वादः । काण्डलावो व्रजति । परत्वादयं कादीन् बाधते ।
कम्बलदायो व्रजति ।

पदरुजदिशसृशो घञ् । ३ । ३ । १६ ।

भविष्यतीति निवृत्तम् । पद्यतेऽसौ पादः । रुजतीति रोगः ।
विशतीति वेशः । सृशतीति स्पर्शः ।

स स्थिरे । ३ । ३ । १७ ।

स इति लुप्तविभक्तिकं सर्वैः स्थिरे कर्त्तरि घञ् स्यात् । सरति कालान्तरमिति सारः । व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यम्* । अतीसारो व्याधिः । अन्तर्भावितग्यर्थोऽत्र सरतिः । रुधिरादिकमतिशयेन सारयतीत्यर्थः । विसारो मत्स्यः । “सारो बले दृढांशे” च ।

भावे । ३ । ३ । १८ ।

सिद्धावस्थापन्ने (२) धात्वर्थे वाच्ये धातोर्घञ् स्यात् । पाकः । पाकौ ।

स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । ६ । १ । ४७ ।

अनयोरेच आत्त्व स्याद्वञि । स्फारः । स्फालः । उपसर्गस्य घञीति (४८०४०) दीर्घः । परीहारः । इकः काशे (४८०४०) । काशे उत्तरपदे दूगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः । नीकाशः । अनूकाशः । इकः किम् ? प्रकाशः । नोदात्तोपदेशेति (उ२७२४०) न टद्धिः । शमः । आचमादेशु । आचामः । कामः । विश्राम इति त्वपाणिनीयम् ।

स्यदो जवे । ६ । ४ । २८ ।

स्यन्देर्घञि नलोपो टद्धयभावश्च निपात्यते । स्यदो वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

(२) “साध्यरूपा क्रिया तत्र धातुरूपनिबन्धना । सिद्धभावस्तु यस्तस्याः स घञादिनिबन्धन इति दृष्ट्युक्तमनुसृत्याह सिद्धेति ।

अवोदैधौग्नप्रयथहिमयथाः । ६ । ४ । २६ ।

अवोदोऽवलोदनम् । एध इन्धनम् । ओद्य उन्दनम् । अय्ये-
र्नलोपो वृद्धप्रभावश्च ।

अकर्त्तरि च कारके संज्ञायाम् । ३ । ३ । १६ ।

कर्त्तृभिर्न कारके घञ् स्यात् ।

घञि च भावकरणयोः । ६ । ४ । २७ ।

रञ्जेर्नलोपः स्यात् । रागः । अनयोः किम् रज्यत्यस्मिन्
रङ्गः । प्रास्यते इति प्रासः । संज्ञायामिति प्रायिकम् ।
को भवता लाभो लब्धः । इत उत्तरम्भावे अकर्त्तरि कारके
इति कृत्यल्युटो वज्जलमिति (उ३००४०) यावद् द्वयमप्यनुवर्त्तते ।

परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः । ३ । ३ । २० ।

घञ् । अजपोर्वाधना र्थमिदम् । एकस्रण्डुलनिचायः । द्वौ
शूर्पनिष्ठावौ । द्वौ कारौ । दारजारौ कर्त्तरि णिलुक् च * ।
दारयन्तीति दाराः । जरयन्तीति जाराः ।

इडश्च । ३ । ३ । २१ ।

घञ् । अचोऽपवादः । उपेत्य अस्मादधीयते उपाध्यायः । अ-
पादाने स्त्रियामुपसंख्यानन्तदन्ताच्च वा डीप् * । उपाध्याया
उपाध्यायी । शृ वायुवर्षानिवृतेषु * । शृ इत्यविभक्तिको निर्-
द्वैशः । शारो वायुः । करणे घञ् । शारो वर्षः । चित्ती
करणमिह धात्वर्थः । निव्रियते आव्रियतेऽनेनेति निवृतभावः ।

रणम् बाङ्गलकात् करणे क्तः । “गौरिवाङ्गतनीशारः प्रायेण
शिशिरे वृषः” अङ्गतप्रावरण इत्यर्थः ।

उपसर्ग रवः । ३ । ३ । २२ ।

घञ् । संरावः । उपसर्गे किम् रवः ।

अभिनिसस्तनः शब्दसंज्ञायाम् । ८ । ३ । ८६ ।

अस्मात् स्तनः सस्य मूर्धन्यः । अभिनितानो वर्णः । शब्द-
संज्ञायां किम् ? अभिनिःस्तनति सटङ्गः ।

समि युद्गुवः । ३ । ३ । २३ ।

संयूयते मिश्रीक्रियते गुडादिभिरिति संयावः प्रिष्टविका-
रोऽपूपविशेषः । सन्द्रावः । सन्दावः ।

अिणीभवोऽनुपसर्गः । ३ । ३ । २४ ।

आयः । नायः । भावः । अनुपसर्गे किम् प्रअयः । प्रणयः ।
प्रभवः । कथम् ? प्रभावो राज्ञ इति प्रकटो भाव इति प्रादि
समासः । कथं ? राज्ञो नय इति बाङ्गलकात् ।

वौ क्षुश्रुवः । ३ । ३ । २५ ।

विक्षावः । विश्रावः । वौ किम् क्षवः । श्रवः ।

अवोदेर्नियः । ३ । ३ । २६ ।

अवनायोऽधोनयनम् । उन्नायः ऊर्ध्वनयनम् । कथम् ? उन्नयः
उत्प्रेतेति बाङ्गलकात् ।

प्रे द्रुस्तु स्तुवः । ३ । ३ । २७ ।

प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्तावः । प्रे इति किम् ? द्रवः । स्तवः ।
स्तवः ।

निरभ्योः पूत्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पूयते शूर्पादिभिरिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभि-
लावः । निरभ्योः किम् पवः । लवः ।

उन्नयोर्घ्नः । ३ । ३ । २९ ।

उद्गारः । निगारः । उन्नयोः किम् गरः ।

कृ धान्ये । ३ । ३ । ३० ।

कृ इत्यस्माद्धान्यविषयकाऽऽन्नयोर्घञ् स्यात् । उत्कारो निका-
रो धान्यस्य विक्षेप इत्यर्थः । धान्ये किम् ? भिक्षोत्करः ।
पुष्पनिकरः ।

यज्ञे समि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन् देशे कुन्दोगाः स देशः संस्तावः ।
यज्ञे किम् ? संस्तावः परिचयः ।

प्रे स्त्वोऽयज्ञे । ३ । ३ । ३२ ।

अयज्ञे इति च्छेदः यज्ञे इति प्रकृतत्वात् । प्रस्तारः । अयज्ञे
किम् ? वर्हिषः प्रस्तारो सुष्टिविशेषः ।

प्रथने वावशब्दे । ३ । ३ । ३३ ।

विपूर्वात् स्तृणातेर्घञ् स्यादशब्दविषये प्रथने । पटस्य
विस्तारः । प्रथने किम् ? टणविस्तारः । अशब्दे किम् ? ग्रथ्य-
विस्तारः ।

छन्दोनान्नि च । ३ । ३ । ३४ ।

स्त्र इत्यनुवर्तते । विटारपङ्क्तिः छन्दः । विस्तीर्यन्तेऽस्मि-
न्नक्षराणीत्यधिकरणे घञ् । ततः कर्म्मधारयः ।

छन्दोनान्नि च । ८ । ३ । ८४ ।

विपूर्वात् स्तृणातेर्घञन्तस्य सस्य पत्वं स्याच्छन्दोनान्नि । इति
पत्वम् ।

उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उज्ग्रहः ।

समि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

मल्लस्य संग्राहः । मुष्टौ किम् ? द्रव्यस्य संग्रहः ।

परिन्योन्नीणोद्यूताभ्येषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वान्नयतेर्निपूर्वादिणश्च घञ् स्यात् क्रमेण द्युतेऽभ्येषे च
विषये । परिणयेन शारान् हन्ति समन्तान्नयनेनेत्यर्थः ।
एषोऽत्र न्याय उचितमित्यर्थः । द्यूताभ्येषयोः किम् ? परि-
णयो विवाहः । न्ययो नाशः ।

परावनुपात्यय इणः । ३ । ३ । ३८ ।

क्रमप्राप्तस्य अनतिपातोऽनुपात्ययः । तव पर्यायः । अनुपा-
त्यये किम् ? कालस्य पर्ययः अतिपात इत्यर्थः ।

व्यपयोः श्वेतैः पर्याये । ३ । ३ । ३६ ।

तव विशायः । राज्ञ उपशायः । पर्याये किम् ? विशयः
संशयः । उपशयः समीपशयनम् ।

हस्तादाने चेरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

हस्तादान इत्यनेन प्रत्यासत्तिरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचा-
यः । हस्तादाने किम् ? वृक्षाग्रस्थानां फलानां यज्या प्रचयं
करोति । अस्तेये किम् ? पुष्पप्रचयश्चौर्येण ।

निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वदेऽश्च कः ।

३ । ३ । ४१ ।

एषु चिनोतेर्घञ् आदेशश्च ककारः । उपसमाधानं राशी-
करणम् तच्च धात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधि-
भूताः । निवासे-काशी निकायः । चितौ-आकायमग्नि-
चिन्वीत । शरीरे-चीयतेऽस्मिन्नस्य प्रादिकमिति कायः ।
समूहे-गोमयनिकायः । एषु किम् ? चयः । चेः कः इति-
वक्तव्ये आदेरित्युक्तिर्यङ्लुक्पादेरेव यथा स्यादिति गोम-
यानान्निकेचायः पुनः पुनः राशीकरणमित्यर्थः ।

सङ्घे (३) चानौत्तराधर्ये । ३ । ३ । ४२ ।

(३) उत्तरे चाधरे चोत्तराधरास्तेषां भावस्तद्विज्ञेऽर्थे गम्ये इत्यर्थः ।

चेर्धञ् आदेश कः । भिक्षुनिकायः । प्रणिनां समूहः सङ्घः ।
अनौत्तराधर्मे किम् ? सूकरनिचयः (४) । सङ्घे किम् ? ज्ञान-
कर्म्मसमुच्चयः ।

कर्म्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् । ३ । ३ । ४३ ।

स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

* णच्ः स्त्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

न कर्म्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

अत ऐचु न स्यात् । व्यावक्रोशो । व्यावहासी ।

अभिविधौ भावइनुण् । ३ । ३ । ४४ ।

* अणिनुणः । ५ । ४ । १५ ।

आदिष्टद्विः । इन्द्रण्यनपत्ये (५३४४) सांराविणम् वर्त्तते ।

आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ ।

अव, नि, एतयोर्ग्रहेर्धञ् स्यात् शापे । अवग्राहस्ते भूयात्
अविमवइत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् बाध इत्यर्थः । आक्रोशे
किम् ? अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चोरस्य ।

प्रे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पातप्रग्राहेण चरति भिक्षुः ।

परौ यज्ञे । ३ । ३ । ४७ ।

उत्तरः परिग्राहः । स्फेन वेदेः स्वीकरणम् ।

(४) सत्यपानाद्यं सूकरा उत्तराधरभावेन शेरते तदेव प्रत्युदाहरणम् ।

* स्त्रिवां विहित णजन्तात् स्वार्धेऽञ् स्यात् । अजन्तत्वात् ङीप् ।

* इनुणन्तात् स्वार्धेऽण् स्यात् ।

नौ वृ धान्ये । ३ । ३ । ४८ ।

वृ इति लुप्तपञ्चमीकम् । नीवारः । धान्ये किम् ? निवरा(५)-
कन्या । क्तिन्विषयेऽपि बाङ्गलकादप् । प्रवरा सेतिवत् ।

उदि अयतियोतिपूद्रवः । ३ । ३ । ४९ ।

उच्छ्रायः । उद्यावः । उत्पावः । उद्ग्रावः । “कथम्यतनान्ताः
समुच्छ्राया” इति ? बाङ्गलकात् ।

विभाषाडि क्लुवोः । ३ । ३ । ५० ।

आरावः-आरवः । आलावः-आलवः ।

अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वर्तते । अवग्रहः-अवग्रहः । वर्षप्रतिबन्धे किम् ?
अवग्रहः पदस्य ।

मे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

मे ग्रहेर्घञ् वा वणिजां सम्बन्धि चेत्यत्ययार्थः तुलासूत्रमिति
यावत् । तुलाप्रग्राहेण चरति तुलाग्रहेण वा ।

रश्मौ च । ३ । ३ । ५३ ।

प्रग्रहः-प्रग्राहः ।

वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

(५) निवरेति गृहवृद्धित्वादिना(३४४१५०)कर्माणि अपि कर्माथित्वात् स्त्रीत्वम्

विभाषा प्र इत्येव । प्रवारः-प्रवरः (६) ।

परौ भवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभावः-परिभवः । अवज्ञाने किम् ? सर्वतोभवनमपरिभवः ।

एरच् । ३ । ३ । ५६ ।

चयः । जयः । भयादीनामुपसंख्यानम् * । नपुंसके क्तादि-
निवृत्त्यर्थम् । भयम् । वर्धम् ।

ऋदोरप् । ३ । ३ । ५७ ।

ऋवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः ।
स्रवः । लवः । पवः (७) ।

वृक्षासनयोर्विष्टरः । ८ । ३ । ६३ ।

अनयोर्विपूर्वस्य स्त्रः षत्वं निपात्यते । विष्टरो वृक्ष आसनञ्च ।
वृक्षेति किम् ? वाक्यस्य विस्तरः ।

ग्रहवृट्निश्चिगमञ्च । ३ । ३ । ५८ ।

अश्यात् । घञच्चारपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः ।
गमः । वशिरण्योरुपसंख्यानम् * । वशः । रणः । घञर्थे
कविधानम् * । प्रस्थः । विघ्नः । द्वित्वप्रकरणे के कजादी-
नामिति वक्तव्यम् * । चक्रम् । चिक्षिदम् । चक्रसः ।

उपसर्गोऽदः । ३ । ३ । ५९ ।

(६) आच्छादने किं प्रवारो गौः प्रशस्तइत्यर्थः ।

(७) ऋदोरित्यत्र दकारो सुखसुखार्थः, नतु तकारस्तेन ऋवर्णान्तादित्युक्त-
मेवम् तात्परत्वाभावात् दीर्घोऽवर्णान्तादप्यप्यवित्याशयेनाह लवः पव इति ।

अप्सगात् ।

घञपोश्च । २ । ४ । ३८ ।

अदेर्घृ स्तृ स्यात् घञि अपि च । प्रघसः विघसः (८) । उप-
सर्गे किम् ? । घासः ।

नौ ण च । ३ । ३ । ६० ।

नौ उपपदे अदेर्णः स्यादप् च । न्यादः । निघसः ।

व्यधजपोरनुपसर्गे । ३ । ३ । ६१ ।

अप्सगात् । व्यधः । जपः । उपसर्गे तु । आव्याधः । उपजापः ।

स्वनहसोर्वा । ३ । ३ । ६२ ।

अप् । पक्षे घञ् । स्वनः-स्वानः । हसः-हासः । अनुप-
सर्ग इत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ।

यमः समुपनिविष्णु च । ३ । ३ । ६३ ।

एषु अनुपसर्गे च यसेरब् वा । संयमः-संयामः । उपयमः-उप-
यामः । नियमः-नियामः । वियमः-वियामः । यमः-यामः ।

नौ गदनदपठस्वनः । ३ । ३ । ६४ ।

अव्वा स्यात् । निगदः-निगादः । निनदः-निनादः । निपठः-
निपाठः । निस्वनः-निस्वानः ।

(८) व्यद्यते विशेषेण भक्ष्यते विघसो वैश्वदेवशिष्टमन्त्रम् ।

क्वणो वीणायाञ्च । ३ । ३ । ६५ ।

नावसुपसर्गे च वीणाविषयाञ्च क्वणतेरवा स्यात् । वीणाग्र-
हणं प्राद्वर्थम् । निक्वणः-निक्वाणः । क्वणः क्वाणः । वीणा-
यान्तु प्रक्वणः-प्रक्वाणः ।

नित्यम्पणः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अभ्यात् । मूलकपणः । शाकपणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां
परिमितोऽर्ध्विध्यते सोऽस्य विषयः । परिमाणे किं पाणः ।

मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

धनमदः । उपसर्गे तु उन्मादः ।

प्रमदसम्मादौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

हर्षे किम् ? प्रमादः । सम्मादः ।

समुदोरजः पशुषु । ३ । ३ । ६९ ।

सम्पूर्वोऽजिः ससुदाये उत्पूर्वस्य प्रेरणे तस्मात् पशुविषयका-
दभ्यात् । अघञपोरित्युक्तेः (७४८४०६००) वीभावो न । समजः
पशूनां सङ्घः । उदजः पशूनां प्रेरणन् । पशुषु किम् समाजो
ब्राह्मणानाम् । उदाजः क्षत्रियाणाम् ।

अक्षेषु ग्लहः । ३ । ३ । ७० ।

अक्षशब्देन देवनं लक्ष्यते तत्र यत्पणरूपेण आक्षन्तत्र ग्लहं
इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः । “व्यात्युक्षीमपसरणग्लहाम-
दीव्यन्” । अक्षेषु किम् पादस्य ग्रहः ।

प्रजने सर्त्तेः । ३ । ३ । ७१ ।

प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् । गवामुपसरः । कथमवसरः प्रसर
इति ? अधिकरणे “पुंसि संज्ञायामिति” (उ४५६४०) घः ।

ह्वः सम्प्रसारणञ्च न्यभ्युपविष् । ३ । ३ । ७२ ।

निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । एषु किम् ? प्रह्वायः ।

आङि युद्धे । ३ । ३ । ७३ ।

आङ्गयन्तेऽस्मिन्नित्याहवः । युद्धे किम् ? आह्वायः ।

निपानमाहावः । ३ । ३ । ७४ ।

आङ्पूर्वस्य ह्वयतेः सम्प्रसारणम् वृद्धिश्च उदकाधारश्चे-
द्वाच्यः । “आहावस्तु निपानं स्याद्रूपकूपजलाशये” ।

भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । ७५ ।

अनुपसर्गस्य ह्वयतेः सम्प्रसारणम् च स्यात् भावे । ह्वः ।

हनश्च बधः । ३ । ३ । ७६ ।

अनुपसर्गाङ्गन्तेर्भावेऽप्युपसृतात् बधादेशश्चान्तोदात्तः “बधे-
न दस्युम्” । चाङ्गञ् । घातः ।

मूर्त्तौ घनः । ३ । ३ । ७७ ।

मुर्त्तिः काटिन्यन्तस्मिन्नभिधेये हन्तेरुपसृतात् घनश्चादेशः ।
अभ्रघणः । कथं सैम्भवघनमागयेति घनशब्देन धर्मो लक्ष्यते ।

अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । ७८ ।

वाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयम् । अन्तर्घण इति पाठान्तरम् ।

अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ ।

द्वारदेशे द्वौ प्रकोठावलिन्दौ आभ्यन्तरो वाह्यश्च । तत्र
वाह्ये प्रकोष्ठे निपातनमिदम् । प्रविशद्भिर्जनैः पादैः प्रक-
र्षेण हन्यते इति प्रघणः-प्रघाणः । कर्मण्यप् । पक्षे वृद्धिः ।

उह्वनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन् काष्ठे अन्यानि काष्ठानि
स्थापयित्वा तच्च्यन्ते तदुह्वनः । अधिकरणेऽप् ।

अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं शरीरावयवः । स चेह न सर्वः किन्तु पाणिः पादश्चे-
त्याहुः । करणेऽप् । अपघातोऽन्यः ।

करणोऽयोविट्पु । ३ । ३ । ८२ ।

एषु हन्तेः करणेऽस्याह्वनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययो-
घनः । विघनः । द्रुघनः । द्रघण इत्येके । पूर्वपदात् संज्ञा-
यामिति (४१५४०) णत्वम् । संज्ञौ पा कुठारस्य द्रुवृक्षः ।

स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ ।

स्तम्बे उपपदे हन्तेः करणे कः स्यादप् च अप्यले घनादेशश्च ।
स्तम्बः । स्तम्बघनः । करण इत्येव । स्तम्बघातः ।

परौ घः । ३ । ३ । ८४ ।

परौ हन्तेरस्यात् करणे घशब्दश्चादेशः । परिहन्यतेऽनेनेति परिघः ।

परेश्च घाङ्कयोः । ८ । २ । २२ ।

परेः रेफस्य लो वा स्याद्घशब्दे अङ्कशब्दे च । पलिघः-परिघः । पर्यङ्कः-पत्यङ्कः । इह तरप्तमपौ घ इति (७००५०) कविमस्य न ग्रहणं व्याख्यानात् ।

उपपन्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ ।

उपपूर्वाङ्गान्तेरस्यादुपधालोपश्च । आश्रयशब्देन सामीप्यं लक्ष्यते । पर्वते नोपहन्यते सामीप्येन गम्यते इति पर्वतोपपन्नः ।

सङ्घोद्धौ गणप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ ।

संहननं सङ्घः । भावेऽप् । उङ्न्यते उत्कृष्टो ज्ञायते इत्युङ् । कर्मण्यप् । गत्यर्थानां बुद्धयर्थत्वाद्भन्तिर्ज्ञाने ।

निघो निमित्तम् । ३ । ३ । ८७ ।

समन्तान्मितन्निमित्तम् । निर्विशेषं हन्यन्ते ज्ञायन्ते इति निघाः वृत्ताः समारोहपरिणाहा इत्यर्थः ।

ङितः क्तिः । ३ । ३ । ८८ ।

अयम्भाव एव स्वभावात् । क्लोर्मन्नित्यम् * । क्तिप्रत्ययान्तात् मप् निर्वृत्तेऽर्थे नित्यग्रहणात् क्लिर्मवविषयः । अतएव क्लम-

न्तेन न विग्रहः । उपचप् पाकेन निर्वृत्तम् । पक्तिमम् ।
डुवप् उपतिमम् ।

टितोऽयुच् । ३ । ३ । ८६ ।

अयमपि स्वभावात् भावएव । टुवेप वेपयुः । श्वययुः

यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् । ३ । ३ । ८७ ।

यज्ञः । याज्या । यत्नः । विघ्नः । प्रघ्नः । प्रघ्ने चासन्नेति (उ३८६४०)
ज्ञापकात् न सम्प्रसारणम् । डिच्चन्तु विघ्न इत्यत्र गुणनि-
षेधाय । रक्षणः ।

स्वपो नन् । ३ । ३ । ८९ ।

स्वप्नः ।

उपसर्गे घोः किः । ३ । ३ । ९२ ।

प्रधिः । अन्तर्द्धिः (९) । उपाधीयतेऽनेनेत्युपाधिः ।

कर्म्मण्यधिकरणे च । ३ । ३ । ९३ ।

कर्म्मण्युपपदे घोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे । जलानि धीयन्ते
अस्मिन्निति जलधिः ।

स्त्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ९४ ।

स्त्रीलिङ्गे भावादौ क्तिन् स्यात् । घञोऽपवादः । अजपौ तु पर-

(९) अन्तःशब्दस्य जाङ्किणत्वेषूपसर्गत्वमिति *वार्त्तिकोक्तेराहान्तर्द्धिरिति

त्वाद्वाधते । कृतिः । चितिः (१०) । स्तुतिः । स्तायी-स्तातिः ।
स्कीतिः का मे इति तु प्रामादिकम् । क्तान्ताद्वात्वर्थे णिचि अच
इरिति (उ४२२८० उ०) वा समाधेयम् । श्रुयजीषिस्तुभ्यः करणे ।
श्रूयतेऽनया श्रुतिः । यजेरिषेच्च इष्टिः । स्तुतिः । ऋत्वा-
दिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः । तेन नत्वम् (११) । कीर्त्तिः ।
गीर्त्तिः । लूनिः । धूनिः । ह्लाद् इति (उ३५६८०) योगविभा-
गात् क्तिनि ह्रस्वः । प्रल्लुन्निः । ति च (उ३५६८०) । चूर्त्तिः ।
फुल्तिः । चायतेः क्तिनि विभावो वाच्यः । अपचितिः ।
सम्पदादि (१२)भ्यः क्तिप् * । सम्पत् । विपत् । क्तिन्नपीष्यते
(१३) । सम्पत्तिः । विपत्तिः ।

स्थागापापचो भावे । ३ । ३ । ६५ ।

क्तिन् स्यात् । अङोऽपवादः (१४) । प्रस्थितिः । उपस्थितिः ।
सङ्गीतिः । सम्पीतिः । पक्तिः । कथमवस्था संस्थेति व्यव-
स्थायामिति (६६८०) ज्ञापकात् ।

(१०) चिनोत्तिलौतिभ्यां स्त्रियासुभयप्रसङ्गे परत्वात् क्तिन्नेवेत्याह चितिरिति
(११) तेनेति रदाभ्यामित्यनेन (उ३४६८) कीर्त्तिरित्यादौ, लूनिरित्यादौ त
त्वादिभ्यः (उ३२७८०) इति नत्वं स च गणः क्रमादौ १६५ १६६ १६७
शृङ्गेषु द्रष्टव्यः ।

(१२) एवम् आपद् प्रतिपद् ।

(१३) अस्त्रियामिति (उ२६७८० सू०) प्रतिषेधेन स्त्रियां वासरूपविधेरभाव
इत्याशयेनेदम् ।

(१४) पुरस्तादपवादव्यायेन स्यादिभ्यश्चातसोपसर्गे इति (उ४५२८०) पचेस्तु-
षिङ्गिदादिभ्य इति (उ४५२८०) प्राप्तस्याङ् इत्यर्थः । अङोऽपवादो न तु
खुलिजोरिति भावः तेन खुलिजौ परत्वाद्भवत एव । तत्त्व०

ऊतियूतिजूतिषातिहेतिकीर्त्तयश्च । ३ । ३ ।

। ६७ ।

अवतेज्वरत्वरेत्यूट् (उ३१८४०) ऊतिः । स्वरार्थं वचनम् ।
उदात्त इति हि वर्त्तते (१५) । यूतिः । जूतिः । अनयोर्दीर्घ-
त्वञ्च निपात्यते । स्यतेः । सातिः । द्यतिस्यतिमास्येतीति
(उ३५६४०) प्राप्तस्येत्त्वस्याभावो निपात्यते । संनोतेर्वा, जनसने-
त्यात्त्वे (उ३१२४०) कृते स्वरार्थं निपातनम् । हन्तेर्हिनोतेर्वा
हेतिः । कीर्त्तिः ।

व्रजयजोर्भावे क्यप् । ३ । ३ । ६८ ।

व्रज्या । इज्या ।

संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुज्शीङ्-
भृजिणः । ३ । ३ । ६९ ।

समजादिभ्यः स्त्रियाम्भावादौ क्यप्प्राप्त्य चोदात्तः संज्ञायाम् ।
अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यम् । समजन्ति तस्यामिति
समज्या सभा । निषीदन्यस्यान्निषद्या आपणः । निपतन्त्य-
स्यामिति निपत्या पिच्छिला भूमिः । मन्यतेऽनयेति मन्या
गलपार्श्वशिरा । विदन्यनया विद्या । सुत्या अभिषवः ।
श्रय्या । भृत्या । ईयतेऽनया इत्या शिविका ।

कञः श च । ३ । ३ । १०० ।

(१५) मन्त्रे वृषेति (उ४८६४०) सूत्रादनुवर्त्तते इत्यर्थः । एवञ्च क्तिन्नलस्याद्यु-
दात्तत्वे प्राप्तोऽनोदात्ततार्थमिदम् ।

कज इति योगविभागः । कजः क्यप्प्रात् । कत्या । श च ।
चात् क्तिन् । क्रिया-कतिः ।

इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इप्तेर्भावे शः । यगभावश्च निपात्यत । इच्छा । परिचर्या-
परिसर्यामृगयाटाद्यानामुपसंख्यानम् । शो यक् च नि
पात्यते । परिचर्या पूजा । परिसर्या परिसरणम् । अत्र
गुणोऽपि । मृग अन्वेषणे चुरादावदन्तः अतो लोपाभावोऽपि
शे यकि णिलोपः । मृगया । अटतेः शे यकि व्यशब्दस्य
द्वित्वं पूर्वभागे यकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाद्या । जागर्त-
कारो वा । पक्षे शः । जागरा-जागर्या ।

अप्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियामकारप्रत्ययः स्यात् । चिकी-
र्षा । पुत्रकाभ्या ।

गुरोश्च हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुमतो हलन्तात् स्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा ।
गुरोः किम् ? भक्तिः । हलः किम् ? नीतिः । निष्ठायां सेट
इति वक्तव्यम् * । नेह । आप्तिः । तितुत्वेति (उ३०८४०) नेट् ।
दीप्तिः । तितुत्वेष्वादिना (१६) भिति । वाच्यम् । निगृ-
हीतिः । निपठितिः

(१६) योषामिट् क्तिन्प्रत्यये भाष्यादौ दृश्यते ते महादयः तेन उपसृष्टिः
निकृचितीरित्यादि सिद्धम् ।

पिङ्गिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

पिङ्गो भिदादि (१७) भ्यश्च स्त्रियामङ् । जृप-ऋहशोऽङि
(उ१०४४०) गुणः । जरा । तपूष-तपा । भिदा । विदारण-
एवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । सृजा । क्रपेः सम्प्रसार-
णञ्च० । कपा ।

चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चञ्च । ३ । ३ । १०५ ।

अङ् स्यात् । युचोऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्भा । चर्चा ।

आतश्चोपसर्गः । ३ । ३ । १०६ ।

अङ् स्यात् । क्तिनोऽपवादः । प्रदा । उपदा । अदन्तरोरुप-
सर्गवृत्तिः * । अद्वा । अन्तर्द्वा ।

एयासयन्यो युच् । ३ । ३ । १०७ ।

अकारस्यापवादः । कारणा । हारणा । आसना । अयना ।
घट्टिवन्दिविदिभ्यश्चेति वाच्यम्* । घट्टना । वन्दनः । वेदना ।
इषेरनिच्छार्थस्य० । अन्वेषणा । परेर्वा० । पर्येषणा
परीष्टिः ।

रोगाख्यायां एवुल् बज्जलम् । ३ । ३ । १०८ ।

(१७) भिदा छिदा विदा क्षिपा युहा अद्वा मेधा गोधा आरा हारा
कारा (बन्धनस्थाने) क्षिपा तारा (ज्योतिषि) धारा रेखा चूडा
पोडा वषा वसा सृजा कपा भिदादि । अत्र छिदा द्वैधीकरणएवा-
न्यत्र क्तिः । आरा शस्त्र्यामन्यत्र अर्त्तिः । धारा जलप्रवाहे-
ऽन्यत्र धृतिः युहा गिर्योषधोरन्यत्र गूढिरिति बोध्यम् ।

प्रच्छर्दिका । प्रवाहिका । विचर्चिका । कचिन्न । शिरोऽर्त्तिः ।
धात्वर्थनिर्देशे एवत्वक्तव्यः * । आसिका । शायिका । इक्-
श्रुतिपौ धातुनिर्देशे * (१८) । पचिः । पचतिः । वर्णात्कारः
(१९) * । निर्देशे इत्येव । अकारः । ककारः । रादिफः * ।
रेफः (२०) । मत्वर्थच्छः * । वङ्गलवचनादकारलोपः ।
मत्वर्थीयः । इणजादिभ्यः * (२१) । आजिः आतिः । इञ्
वपादिभ्यः * । वापिः । वासिः । स्वरे भेदः । इक् कषादि-
भ्यः * । कषिः । गिरिः ।

संज्ञायाम् । ३ । ३ । १०६ ।

अत्र धातोर्गुल् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका (२२) ।

विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ् च । ३ । ३ । ११०

(१८) अत्र धातोर्निर्देशोऽनुकरणं वङ्गलमित्यनुवर्तते तेन गुप्तिज्किङ्गः
सन्निधादौ (उ१०१५०) कचिन्न । उपसर्गात् सुनोतेरित्यादि (उ३७५०)
निर्देशात् अकर्त्तर्यपि शवादय इति । तच्च०

(१९) कारप्रत्ययस्य धातोरविहितत्वेऽपि धात्वधिकारस्यत्वात् क्तञ्चा तेन
कदन्तत्वात् प्रातिपदिकत्वं प्रयोजनाभावात् कस्य नेत्संज्ञा आर्द्धधा-
तुकत्वाभावाद्नेट् । तच्च०

(२०) पूर्वोक्तरीत्या क्त्वात् वासरूपविधिना कारोऽपि तेन “रकारादीनि
नामानि ष्ठखतो मम पार्वतीति” साधु ।

(२१) धात्वर्थनिर्देशे प्राप्तस्य एवलोपवादः । एवमग्रेऽपि । आजिरिति
वाङ्गलकादजेर्वीभावाभावः ।

(२२) उद्दालकस्य लोप्यातकस्य पुष्पाणि भज्यन्तेऽस्यामित्याधारे एवुलर्थम् ।

परिप्रश्ने आख्याने च गम्ये इञ् स्यात् । चाण्ण्वुल् । विभा-
पोक्तेर्यथाप्राप्तमन्येऽपि । त्वं कां ? कारिं, कारिकां, क्रियां, कृत्यां,
कृतिं वाऽकार्षीः । सर्व्वां कारिं, कारिकां, क्रियां, कृत्यां, कृतिं
वाऽकार्षम् । एवं गणिं गणिकां गणनम् । पाचिं पचिकां
पचां पक्तिम् ।

पर्यायार्हणोत्पत्तिषु ण्वुच् । ३ । ३ । १११ ।

पर्यायः परिपाटी क्रमः । अर्हणमर्हः योग्यता । पर्याया-
दिषु द्योत्येषु ण्वुच् वा स्यात् । भवत आसिका । शायिका ।
अग्रगामिका । भवानिच्छुभक्षिकामर्हति । ऋणे-इच्छु
भक्षिकां मे धारयति । उत्पत्तौ-इच्छुभक्षिका उदपादि ।

आक्रोशे नञ्जनः । ३ । ३ । ११२ ।

विभाषेति निवृत्तम् । नञि उपपदेऽनिः स्यादाक्रोशे । अ-
जीवनिस्ते शठ ! भूयात् । अप्रयाणिः । कृत्योल्युटो वज्रलम्
(उ३००८०)भावेऽकर्त्तरि च कारके संज्ञायामिति च निवृत्तम् ।
राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः ।

नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

ल्युट् च । ३ । ३ । ११५ ।

हसितम् हसनम् । योगविभागउत्तरार्थः ।

कर्माणि च येन संस्पर्शात् कर्तुः शरीरसुखम्
। ३।३।११६ ।

येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन् कर्माण्यु-
पपदे ल्युट् स्यात् । पूर्व्वेण सिद्धे नित्यसमासाद्यं वचनम् ।
पयःपानम् सुखम् । कर्त्तरीति किम् ? गुरोः स्नापनं
सुखम् । नेह गुरुः कर्त्ता किन्तु कर्म्म ।

वा यौ । २।४।५७ ।

अजेर्वी वा स्यात् यौ । प्रवयणम् प्राजनम् ।

करणाधिकरणयोश्च । ३।३।११७ ।

ल्युट् स्यात् (२३) । इध्मप्रवचनः कुठारः । गोदोहनी स्नाती ।
खलः प्राक् करणाधिकरणयोरित्यधिकारः ।

अन्तरदेशे । ८।४।२४ ।

अन्तःशब्दाद्वन्तेर्नस्य णः स्यात् । अन्तर्हणनम् । देशे तु
अन्तर्हननोदेशः । अत्पूर्व्वस्येत्येव अन्तर्घ्नन्ति । तपरः किम्
अन्तरघानि ।

अयनञ्च । ८।४।२५ ।

अयनस्य णोऽन्तःशब्दात्परस्य । अन्तरयणम् । अदेशे
इत्येव । अन्तरयनो देशः ।

(२३) येन नामाप्तव्यायेन घञोऽपवादोऽयम् अजप्रौ स्त्रीप्रत्ययाञ्च
परत्वात् बाधते ।

पुंसि संज्ञायाङ्घ्रः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

छादेर्घाऽद्वयपसर्गस्य । ६ । ४ । ८६ ।

द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्य छादेर्घस्यः स्याद्वा परे । दन्ताऽन्त्याद्य-
न्तेऽनेन दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्यस्मिन् आकरः ।

गोचरसञ्चरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च । ३ ।

३ । ११९ ।

घान्ता निपात्यन्ते । हलश्चेति वक्ष्यमाणस्य घञोऽपवादः ।
गावश्चरन्त्यस्मिन्निति गोचरो देशः । सञ्चरन्तेऽनेन सञ्चरो-
मार्गः । वहन्त्यनेन वहः स्तम्भः । व्रजः । व्यजस्तालवृन्तम् ।

निपातनाङ्गीभावो न । आपणः पण्यस्थानम् । निगच्छन्त्य-
नेन निगमश्चकन्दः । चात्कषः । निकषः ।

अवे तृस्तोर्घञ् (२४) । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः कृपादेः । अवस्तारो जवनिका ।

हलञ्च (२५) । ३ । ३ । १२१ ।

हलन्ताङ्घ्रः स्यात् । घापवादः । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति
रामः । अपमृज्यतेऽनेन व्याध्यादिरित्यपामार्गः विमार्गः
समूहनी ।

(२४) अवे उपपदे तृस्तभ्यां करणाधिकरणयोः पुंसि संज्ञायां घञ् स्यात्
घस्यापवादः ।

(२५) अत्रापि पुंसि संज्ञायामित्यनुवर्तते करणाधिकरणे त्वधिकारलभे ।

अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्मिन् अध्यायः । निवन्ति उद्युवन्ति संहरन्त्यने-
नेति विग्रहः । अवहाराधारावापानामुपसंख्यानम्* ।

उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्पूर्वाद्वचतेर्षञ् स्यात् न तूदके । घृतमुदच्यते उद्ध्रियतेऽ-
स्मिन्निति घृतोदङ्कः चर्म्ममयं भाण्डम् । अनुदके किम् ?
उदकोदञ्चनः (२६) ।

जालमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः । जालमिति किम् ? आ-
नयः ।

खनो घ च । ३ । ३ । १२५ ।

चाह्वञ् । आखनः आखानः । घित्करणमन्यतोऽप्ययमिति
ज्ञापनार्थम् । तेन भगः पदमित्यादि । खनेर्ङडरङ्कङ्कर-
का वाच्या* । आखः । आखरः । आखनिकः । आखनि-
करकः । एते (२७) खनितवचनाः ।

ईषद्दुःसुषु कच्छाकच्छार्थेषु खल् । ३ । ३ । १२६ ।

करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । एषु दुःखसुखार्थेषूपप-

(२६) घषञो रूपाभेदेऽपि अनुदके इति निषेधात् पुंसि संज्ञायां घ
(उ४५६ष्ट०) इत्यनेनापि न घः ।

(२७) एते आखनादयः षडित्यर्थः ।

देपु खल् स्यात् । तयोरेवेति (उ१६८८०) भावे कर्माणि च । झच्चे
डप्करः कटो भवता । अझच्चे ईषत्करः । सुकरः । निमि-
मीलियां खलचोरात्त्वं नेति वाच्यम् * । ईषन्निमयः । दुष्प्र-
मयः । सुविलयः । निमयः । मयः । लयः ।

उपसर्गात् खलघञोः । ७ । १ । ई७ ।

उपसर्गादेव (२८) लभेर्नुम् स्यात् । ईषत्प्रलम्भः । दुःप्रलम्भः ।
सुप्रलम्भः । उपालम्भः । उपसर्गात् किम् ? ईषत्प्रलभः । लाभः ।

न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् । ७ । १ । ई८ ।

उपसर्गान्तररहिताभ्यां सुदुर्भ्यां लभेर्नुम् स्यात् खल-
घञोः । सुलभम् । दुर्लभम् केवलाभ्याङ्किम् ? सुप्र-
लम्भः । अतिदुर्लम्भः । कथन्तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभ-
मिति ? यदा स्वती कर्माप्रवचनोयौ तदा भविष्यति ।

कर्तृकर्मणोश्च (२६) भूकञोः । ३ । ३ । १२७ ।

कर्तृकर्मणोरीषदादिषु च उपपदेषु भूकञोः खल् स्यात् ।
यथासंख्यं नेष्यते । कर्तृकर्मणी च धातोरव्यवधानेन प्रयो-

(२८) लभेश्च (उ१६१८०) इत्यनेनैव सिद्धे नियमार्थमिदमित्याहोपसर्गादेवेति ।

(२६) चकारः सन्नियोगार्थः यदा कर्तृकर्मणोरीषदादीनां च युगपत्प्रयोग-
स्तत्रैव प्रत्ययः । कर्तृकर्मणोः प्रत्ययार्थत्वं तु न शङ्क्यं तथात्वे खलः
खित्त्वस्य सुमर्थतया व्ययस्वेति निषेधेन ईषदादेस्तदप्रवृत्तेर्वैयर्थ्यापत्ते-
रत उपपदत्वमित्याशयेन तथा व्याख्यातमत एव च खित्कार्यसुमर्थ-
तया धातोरव्यवधानेन कर्तृकर्मणोः प्रयोग इत्युक्तम् ।

ज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक् । कर्तृकर्मणोश्चार्थयोरिति
वाच्यम्* । खित्त्वान्मुम् । अनाढेयनाढेयं दुःखेन भूयते
दुराढयम्भवम् । ईषदाढयम्भवम् स्वाढयम्भवम् । ईषदाढय-
ङ्करः । दुराढयङ्करः स्वाढयङ्करः । चार्थयोः किम् ? आढेयं
सुभूयते ।

आतो युच् । ३ । ३ । १२८ ।

खलोऽपवादः । ईषत्पानः सोमो भवता । दुःपानः । सुपानः ।
भाषायां शासियुधिदृशिष्टिषिष्टिषिष्ठो युष्वाच्यः* । दुःशा-
सनः । दुर्योधन इत्यादि ।

घातपदान्तात् । ८ । ४ । ३५ ।

नस्य णो न । निघ्नानम् । सर्पिघ्नानम् । घात् किम् ? नि-
र्णयः । पदान्तात् किम् ? पुष्णाति । पदे अन्तः पदान्तोऽय-
मिति सप्तमीसमासोऽयम् तेनेह न (३०) । सुसर्पिष्केण ।

आवश्यकधमर्णयोर्मिनिः । ३ । ३ । १७० ।

अवश्यङ्कारी । शतन्दायी ।

कत्याञ्च । ३ । ३ । १७१ ।

आवश्यकधमर्णयोरित्येव । अवश्यं हरिः सेव्यः । शत-
न्देयम् ।

क्तिचत्तौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । १७४ ।

(३०) तेनेह नेति न यात्वनिषेध इत्यर्थः ।

धातोः क्तिच् क्तच्च स्यादाशिपि संज्ञायाम् । तितुत्वेति (उ३७८४) ।
नेट् । भवतात् भूतिः ।

न क्तिचि दीर्घश्च । ई । ४ । ३६ ।

अनिटां वनतितनोत्यादीनाञ्च दीर्घानुनासिकलोपो न सः ।
क्तिचि परे । यन्तिः । रन्तिः । वन्तिः । तन्तिः ।

सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ई । ४ ।

४५ ।

सनोतेः क्तिचि आच्चं वा स्याल्लोपश्च वा । सनुतात् सातिः ।
सतिः । सन्तिः । देवा एनं देवासुः । देवदत्तः ।

अलङ्घ्र्योः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा । ३४।१८।

प्रतिषेधार्थयोरलङ्घ्र्योरुपपदयोः क्त्वा स्यात् । प्राचां ग्रह-
णं पूजार्थम् । अमेवाव्ययेनेति (३७६४०) नियमान्नोपपदसमा-
सः । दो दङ्गोः (उ३६०४०) । अलन्दत्त्वा । घुमास्या (उ११६४०)
पीत्वा खलु । अलङ्घ्र्योः किम् ? मा कार्षीः । प्रतिषेधयोः
किम् ? अलङ्कारः ।

उदीचाम्माडो व्यतीहारे (३१) । ३ । ४ । १९ ।

व्यतीहारेऽर्थे माडः क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

मयतेरिदन्यतरस्याम् । ई । ४ । ७० ।

(३१) व्यतीहारो व्यतिक्रमः मेडः कृतात्त्वनिर्देशादनुबन्धकतमनेजन्तत्व-
मिति परिभाषा सूचिता ।

मेङ् इकारोऽन्तादेशः स्याद्वा ल्यपि । अपमित्य याचते अप-
माय वा । उदीचां ग्रहणाद्ययाप्राप्तमपि । याचित्वा अप-
मयते ।

परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेण पूर्वस्यावरेण परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अ-
प्राप्य नदीं पर्वतः (३२) परनदीयोगोऽत्र पर्वतस्य । अति-
क्रम्य पर्वतं स्थिता नदी (३३) । अवरपर्वतयोगोऽत्र नद्याः ।

समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः (३४) पूर्वकाले विद्यमानाङ्गातोः
क्त्वा स्यात् । क्त्वा तु (३५) अव्ययकतो भावे । भुक्त्वा व्रजति ।

(३२) अत्र नदी गङ्गा, पर्वतो विन्ध्यः तथा च दक्षिणस्यानां गङ्गामप्राप्य
विन्ध्यः गङ्गाप्राप्तिविरहविशिष्टदेशस्यो विन्ध्य इत्यर्थः । तेन विन्ध्या-
त्परा गङ्गेति गम्यते ।

(३३) अतिक्रम्येति । दक्षिणदेशस्यानामेवायं प्रयोगः अत्र हि गङ्गायाः
पूर्वो विन्ध्य इति गम्यते इति विशेषः । इह विस्मयानां क्त्वाप्रत्ययस्य
भावार्थत्वेऽपि विशेष्यविशेषणभावसंसर्गभेदो बोध्यते इत्यवैयर्थ्यम् ।

(३४) धात्वधिकारात् समानकर्तृकत्वं क्रिययोरेवेत्याशयेन धात्वर्थयो-
रित्युक्तं तच्च निर्धारणपक्ष्यन्तं तथा च धात्वर्थयोर्मध्ये पूर्वः कालो यस्य
तत्र विद्यमानादित्यर्थः ।

(३५) क्त्वा त्विति अव्ययकतो भावे इति वचनाङ्गात् एवेत्यर्थः ।
भावश्चेह षष्ठादाविव न सिद्धावस्थः किन्तु साध्यावस्थस्तदुक्तं हरिणा
‘अव्ययकतइत्युक्तेः प्रकृत्यर्थे तुमादयः ।

समानकर्तृकत्वादि द्योत्यमेषामिति स्थितिरिति” ॥

यथा चैषां साध्यक्रियाद्योतकत्वं तथा प्रपञ्चितमस्तुभिः शब्दार्थरत्ने ।

द्वित्वमतन्त्रम् (३६) । स्नात्वा भुक्ता पीत्वा व्रजति । अनुदा-
त्तेति (उ११०८०) अनुनासिकलोपः । विष्णुनत्वा स्तौति ।
स्वरत्यादेः श्रुतः कितोति (उ६७८०) नित्यमिडभावः पूर्ववि-
प्रतिषेधेन । स्मृत्वा । सूत्वा । धूत्वा ।

क्वि स्क्वन्दि स्यन्दोः । ६ । ४ । ३१ ।

एतयोर्नलोपो न स्यात् क्वि (३७) परे । स्क्वन्त्वा । ऊदित्वा-
दिङ् वा । स्यन्त्वा-स्यन्दित्वा ।

न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

सेट् क्त्वा किन्त्वा स्यात् । शमित्वा । सेट् किम् ? क्त्वा ।

मृडमृदगुधकुपल्लिशवदवसः क्त्वा । १ । २ । ७ ।

एभ्यः सेट् क्त्वा कित् । मृडित्वा । ल्लिशः क्तेति (उ३५३८०) वेट् ।
क्लिशित्वा-क्लिष्टा । ऊदित्वा । उपित्वा । रुदविदेति (उ१६८८०)
किञ्चम् । रुदित्वा । विदित्वा । सुषित्वा । मृहीत्वा ।

नोपधात्यफान्ताद्वा । १ । २ । २३ ।

(३६) “गुणानाञ्च परार्थत्वादसंबन्धः समत्वात् स्यादिति” न्यायेन क्रियाणां
न परस्परविशेष्यविशेषणभावः किन्तु सर्वाणामेव प्रधानक्रियाया-
मन्वयइत्याशयेनोक्तं द्वित्वमतन्त्रमिति एतच्च विशेषणक्रिययोरसति
तथा तात्पर्यं बोध्यम् यदि तु विशेषणक्रिययोरपि पूर्वोपर-
कालत्वं विवक्षितं तदा क्त्वान्तान्तरस्यैव विशेषणतया पूर्वकालिक-
क्रियायामेव क्तेति तथाच प्रक्ता भुक्ता स्वपितीत्येव प्रयोगो न तु भुक्ता
प्रक्ता स्वपितीति ।

(३७) क्त्वोत्पल्लोपो यथा तथा आतोधातोः (१०८८०) इत्यत्र मन्वयकृतोक्तम् ।

सेट् क्त्वा कित् स्याद्वा । अयित्वा-अयित्वा । गुफित्वा
गुम्फित्वा । नोपधात् किम् ? कोयित्वा । रेफित्वा ।

वञ्चिलुञ्च्यतश्च । १ । २ । २४ ।

सेट् क्त्वा किद्वा । वचित्वा-वञ्चित्वा । लुचित्वा-लुञ्चित्वा ।
ऋतित्वा अर्त्तित्वा ।

टपिष्टपिक्वशेः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

एभ्यः सेट् क्त्वा किद्वा । टपित्वा-तर्पित्वा । ष्टपित्वा-
मर्षित्वा । क्शित्वा-कर्षित्वा । रलो व्युपधादिति (उ२००ष्ट०)
वा किञ्त्वम् । द्युतित्वा-द्योतित्वा । लिखित्वा-लेखित्वा । रलः
किम् ? सेवित्वा । व्युपधात् किम् ? वर्त्तित्वा । हलादेः किम् ?
एषित्वा । सेट् किम् ? भुक्त्वा । वसतिक्षुधोरिट् (उ३५२ष्ट०) ।
उषित्वा-वसित्वा । क्षधित्वा क्षोधित्वा । अञ्चेः पूजायामिति
(उ३५२ष्ट०) नित्यमिट् । अञ्चित्वा । गतौ तु । अक्तेत्यपि ।
लुभित्वा-लोभित्वा । लुभोऽविमोहने (उ३५२ष्ट०) इतीट् । विमो-
हने तु । लब्ध्वा

जृवञ्चेगाः क्ति । ७ । २ । ५५ ।

आभ्यां परस्य क्त्वा इट् स्यात् । जरित्वा-जरीत्वा । व्रश्चित्वा ।

उदितो वा । ७ । २ । ५६ ।

उदितः परस्य क्त्वा इड् वा । शमित्वा । अनुनासिकस्य कि-
विति (उ२२५ष्ट०) दीर्घः । शान्त्वा । द्यूत्वा-देवित्वा ।

क्रमश्च क्ति । ६ । ४ । १८ ।

क्रमउपधाया वा दीर्घः स्यात् भलादौ क्ति परे । क्रान्त्वा-
क्रन्त्वा । भलि किम् ? क्रमिवा । पूङ्चेति (उ३५३८०) वेट् ।
पवित्वा-पूत्वा ।

जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ ।

जान्तानान्नशेष्य नलोपो वा स्यात् क्ति परे । भक्त्वा-भङ्क्त्वा ।
रक्त्वा-रङ्क्त्वा । मस्जिनशोरिति (उ१४०८०) नुम् । तस्य पचे
लोपः नष्टा-नंष्टा । रधादिभ्यश्च (उ१४०८०) इतीट्पचे नशित्वा ।
भलादाविति वाच्यम् । नेह अञ्चित्वा । ऊदिच्चाद्वेट्पचे ।
अक्त्वा-अङ्क्त्वा । जनमनेति (उ१३२८०) आत्त्वम् । खात्वा-खनित्वा ।
द्यतिस्यतीत्त्वम् (उ३५६८०) । दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा ।
दधातेर्हिः (उ३६०८०) । हित्वा ।

जहातेश्च क्ति । ७ । ४ । ४३ ।

हित्वा । हाङ्सु । हात्वा । अदो जग्धिः (उ३६१८०) । जग्ध्वा ।

समासेऽनञ्पूर्वे क्तो ल्यप् । ७ । १ । ३७ ।

अव्ययपूर्वपदे अनञ्समासे क्तो ल्यवादेशः स्यात् । तुक् ।
प्रकृत्य । अनञ् किम् ? । अकृत्वा । पर्युदासाश्रयणान्नेह (३८) ।
परमकृत्वा ।

पत्वतुकोरसिद्धः । ६ । १ । ८६ ।

(३८) नञा पर्युदासात् नञ्सङ्शाव्ययमेवोपपदं लभ्यते इत्याशयेन
अव्यये उपपदे इति व्याख्यातं प्रसङ्गप्रतिषेधाश्रये तु अनव्ययस्यापि
सहणापत्तेः तथाच परमकृत्वत्वेन ल्यप् स्यादिति भावः ।

षत्वे तुकि च कर्त्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् । कोऽसि-
चत् । इह षत्वन् (३६) । अधीत्य । प्रेत्य । ह्रस्वस्येति
(उ३०५४०) तुक् ।

वा ल्यपि । ई । ४ । ३८ ।

अनुदात्तोपदेशानां वनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो वा
स्यात् ल्यपि । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन मान्तानिटां वा,
नान्तानिटां वनादीनाञ्च नित्यम् । आगत्य-आगत्य । प्रण-
त्य-प्रणत्य । प्रहृत्य । प्रसृत्य । प्रवृत्य । वितृत्य । अदो जग्धिः
(उ३६१४०) । अन्तरङ्गानपि विधीन्वहिरङ्गोऽपि ल्यव्बाधते
जग्धिविधौ ल्यव्प्रहणात् । तेन ह्रित्वदत्त्वात्त्वदीर्घत्वम्-
डिटो ल्यपि न । विधाय । प्रदाय । प्रखन्य । प्रस्थाप्य ।
प्रक्रय्य । आष्टच्छ्र । प्रदीव्य ।

न ल्यपि । ई । ४ । ६६ ।

ल्यपि परे घुमास्यादेरी (११६४०) च्चन् । घेट्-प्रधाय । प्रमाय ।
प्रगाय । प्रपाय । प्रहाय । प्रसाय । मीनातिमीनोतीति
(उ३३४४०) आत्त्वम् । प्रमाय । निमाय । उपदाय । विभाषा
लीयतेः (उ३३५४०) । विलाय-विलीय । णिलोपः । उक्तार्थः ।

ल्यपि लघुपूर्वात् । ई । ४ । ५६ ।

(३६) को असिचदिति स्थिते एङः प्रदानादतीति (५०४०) पूर्व्वपैका-
देशे कृते तस्य अनादिवच्चेति (४६४०) परादित्वेन सात्प्रदाद्योरिति
(७३०४०) निषेधाप्रवृत्तेः इणः परत्वेन षत्वप्रसङ्गः, एकादेशस्यानेन
सिद्धत्वे कृते अकारेण व्यवधानादिणः परत्वाभावाच्च षत्वमिति भावः ।

लघुपूर्वात् परस्य णेरयादेशः स्यात् ल्यपि । विगणय्य ।
प्रणमय्य । प्रवेभिदय्य । लघुपूर्वात् किम् ? सम्प्रधार्य ।

विभाषापः । ६ । ४ । ५७ ।

आभोतेर्णेरयादेशो वा स्यात् ल्यपि । प्रापय्य-प्राप्य ।

क्षियः । ६ । ४ । ५८ ।

क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ।

ल्यपि च । ६ । १ । ४१ ।

वेजो ल्यपि सम्प्रसारणञ्च स्यात् । प्रवाय ।

ज्यञ्च । ६ । १ । ४२ ।

प्रज्याय ।

व्यञ्च । ६ । १ । ४३ ।

उपज्याय ।

विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ ।

परेर्त्येजो वा सम्प्रसारणं स्यात् ल्यपि । तुकस्माधित्वा पर-
त्वात् हल इति (७।६६४०) दीर्घः । परिवीय-परिव्याय । कथं
मुखं व्यादाय स्वप्निति, नेत्रे निमील्य हसतीति ? व्यादानस-
मीलनोत्तरकालेऽपि स्वापहासयोरनुवृत्तेः, तदंशविवक्षया
भविष्यति ।

आभोक्ष्ये णामल् च । ३ । ४ । २२ ।

पौनःपुन्ये द्योत्ये पूर्वविषये णमुल् स्यात् त्वा च । द्वित्वम् ।
स्मारंस्मारं नमति शिवम् । स्मृत्वास्मृत्वा । पायंपायम् ।
भोजंभोजम् । आवंश्रावम् । चिणमुलोरिति (७२७१४०) णमुल्परे
णौ वा दीर्घः । गामंगामम्-गमंगमम् । विभाषा चिणमुलो-
रिति (२७३४०) नुम् वा । लम्भंलम्भम्-लाभंलाभम् । व्यवस्थि-
तविभाषया उपसृष्टस्य नित्यं नुम् । प्रलम्भंप्रलम्भम् । जाग्रोवि-
चिणिति (७१२४४०) गुणः । जागरं-जागरम् । शयन्तस्याथ-
वम् (४०) ।

न यद्यनाकाङ्क्षे । ३ । ४ । २३ ।

यच्छब्दे उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तन्तन्न यत्र पूर्वोत्तरे क्रिये त
द्वाक्यमपरन्नाकाङ्क्षते चेत् । यदयम्भुक्ते ततः पचति । इह त्वा
णमुलौ न । अनाकाङ्क्षे किम् ? यदयं भुक्ता व्रजति ततोऽधीते ।

विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु (४१) । ३ । ४ । २४ ।

आभीक्ष्ण्ये इति नानुवर्त्तते । एषूपदेषु समानकर्तृकयोः
पूर्वकाले त्वाणमुलौ वा स्तः । अग्रेभोजं (४२) व्रजति । अग्रे-
भुक्ता । प्रथमं भोजम् प्रथमं भुक्ता । पूर्वं भोजम् (४३)
पूर्वभुक्ता । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति ।

(४०) प्राञ्चस्तु शयन्तजागर्तश्चिणमुलोर्वा वृद्धिरित्यङ्गस्तच्चापाणिनीयन् ।

(४१) प्रथमपूर्वपदसाहचर्यात् कालवाच्येवाग्रेण्यदो आह्वः स च सप्तम्य-
न्ताउकरणम् ।

(४२) अमेवाव्ययेनेति (३७८४०) नियमात् व्यस्तमेवेदं नातोपपदसमासः ।

(४३) भोक्तापेक्षया पूर्वत्वं पूर्वदिपदैरभिधीयते त्वाप्रत्ययेन तु व्रजनादि-
क्रियापेक्षयेति न वैयर्थ्यम् ।

आभीक्ष्ण्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यसेव विधिः । अग्रे भोज-
भोजं व्रजति । भुक्ताभुक्ता ।

कर्म्मण्याक्रोशे कृञः खमञ् । ३ । ४ । २५ ।

कर्म्मण्युपपदे आक्रोशे गम्ये । चौरङ्कारमाक्रोशति । करो-
तिरुच्चारणे चौरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः ।

खादुमि णमुल् । ३ । ४ । २६ ।

खाद्वर्थेषु कृञो णमुल् स्यादेककर्तृकयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्य
मान्तत्वन्निपात्यते । अखाद्वीं (४४) खाद्वीं कृत्वा भुङ्क्ते खादु-
ङ्कारं भुङ्क्ते । सम्पन्नङ्कारम् । लवणंकारम् । सम्पन्नलवण-
शब्दौ खादुपर्यायौ । वासरूपेण क्तापि । खादुं कृत्वा भुङ्क्ते ।

अन्यथैवं कथमित्यं सु सिद्धाप्रयोगश्चेत् । ३ । ४
। २७ ।

एषु कृञो णमुल् स्यात् सिद्धः अप्रयोगोऽस्य एवंभूतश्चेत्
कृञ् व्यर्थत्वात्प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारम्, एवंका-
रम्, कथंकारम्, इत्थंकारम् भुङ्क्ते इत्थं भुङ्क्ते इत्यर्थः (४५) ।
सिद्धेति किम् शिरोऽन्यथा कृत्वा (४६) भुङ्क्ते ।

(४४) अर्थग्रहणपरत्वेऽपि खादावित्युक्त्यैव सिद्धावपि स्त्रियां पुं वद्भावमा-
न्तन्निपातनार्थतया खादुमीतिग्रहणमित्याशयेनाह खाद्वीमिति ।

(४५) इह शब्दबोधे विशेषेऽपि क्लितार्थकथनपरतया कारमिति णमुल्लं-
निष्फलमनतिप्रयोजनत्वात् ।

(४६) शिरोऽन्यथा कृत्वौदनादिकं भुङ्क्ते इत्यर्थलाभाय करोतेः प्रयोगः

यथातथयोरसूयाप्रतिवचने । ३ । ४ । २८ ।

कञ् सिद्धाप्रयोगइत्येव असूयया प्रतिवचने । यथाकार(४७)-
महं भोज्ये । तथाकारं भोज्ये किन्तवानेन ? ।

कर्म्मणि दृशिविदोः साकल्ये । ३ । ४ । २९ ।

कर्म्मण्युपपदे णसुल् स्यात् । कन्यादर्शं (४८) वरयति सर्वाः
कन्या इत्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणञ्चा-
नाति लभते विचारयति वा तं तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावद्दे दं भुङ्क्ते यावत्लभते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ।

चर्म्मोदरयोः पूरेः (४९) । ३ । ४ । ३१ ।

कर्म्मणीत्येव । चर्म्मपूरं स्मृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते ।

वर्षप्रमाण क्लोपञ्चास्यान्यतरस्याम् । ३ । ४ ।

३२ ।

आवश्यकस्तद्भावे तु भुजिक्रियागत एव प्रकारो गम्येत न तु
शिरोऽन्यथाकरणमतः कजः प्रयोगस्वावश्यकतास्तीति णसुलन्तः
कजत्व प्रयुज्यते इति भावः ।

(४७) प्रष्टुमनर्हः सन् यदि पृच्छति तदेवमुत्तरं यथाकारमित्यादि ।

(४८) कन्यादर्शमित्यत्र दर्शनविषयाणां सर्वासां कन्यानां वाक्यार्थेऽन्वया-
त्साकल्यं गम्यते ।

(४९) इह पूर्वकाले इति न संबध्यते पूरणस्यैव स्मरणभोजनोत्तरकालि-
कत्वात् अतश्चर्म्मपूरणादिविशिष्टा स्मरणभोजनादिक्रियेति बोधः ।

कर्माण्युपपदे पूरेणसुल् स्याद्वर्णप्रमाणेन वा समुदायेन वर्ण-
प्रमाणे गम्ये । गोष्पदपूरं वृष्टो देवः गोष्पदप्रं वृष्टो देवः ।
अस्येति किम् ? उपपदस्य सा भूत् । मृषिकाविलप्रम् ।

चेले क्लोपेः । ३ । ४ । ३३ ।

चेत्तार्थेषु कर्मसूपपदेषु क्लोपेणसुल् स्याद्वर्णप्रमाणे । चेल(५०)
क्लोपं वृष्टोदेवः । वस्त्रक्लोपम् । वसनक्लोपम् ।

निमूलसमूलयोः कषः । ३ । ४ । ३४ ।

कर्मणीत्येव कषादिष्वनुप्रयोगं वक्ष्यति (उ४७२५०) । अत्र प्रक-
रणे पूर्वकाल इति न संबध्यते । निमूलकापं कषति । समूल-
कापं कषति । निमूलं समूलं (५१) कषतीत्यर्थः । एकस्यापि
धात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसम्बन्धाद्भेदः । तेन सामान्य-
विशेषभावेन विशेष्यविशेषणभावः (५२) ।

शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः । ३ । ४ । ३५ ।

एषु कर्मसु पिषेणसुल् । शुष्कपेषं पिनटि । शुष्कं पिनटी-
त्यर्थः । चूर्णपेषम् । रूक्षपेषम् ।

समूलाकृतजीवेषु हनकृजग्रहः । ३ । ४ । ३६ ।

(५०) ग्यन्तात् क्लोपेः प्रत्ययस्तथा च यथा वर्णणेन चेलानि क्लोप्यन्ते शब्दा-
यन्ते तथा वृष्ट इत्यर्थः ।

(५१) निगतं मूलं यस्य निमूलं मूलेन सह समूलं तत्कषणाभिन्नं कषणमिति
बोधः ।

(५२) आम्नोऽन्न इति वत् सामान्यस्य विशेष्यत्वं विशेषस्य विशेषणत्वम् ।

कर्मणीत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति ।
जीवग्राहं गृह्णाति । जीवतीति जीवः इगुपथलक्षणः (उ३१६४०)
कः । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

करणे हनः । ३ । ४ । ३७ ।

पादघातं हन्ति पादेन हन्तीत्यर्थः । यथाविध्यनुप्रयोगार्थः
सन् नित्यसमासाथोऽयं योगः । भिन्नधातुसम्बन्धे तु हिंसा
र्थानाञ्चेति (उ४७३४०) वक्ष्यते ।

स्नेहने पिषः । ३ । ४ । ३८ ।

स्निह्यते येन तस्मिन् करणे उपपदे पिषेर्णमुल् । उदपेधं
पिनष्टि उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

हस्ते वर्त्तिग्रहोः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तार्थे करणे । हस्तवर्त्तं वर्त्तयति । करवर्त्तम् । हस्ते-
नाङ्गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति । करग्राहम् ।
पाणिग्राहम् ।

स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

करणइत्येव स्वे इत्यर्थग्रहणान्तेन स्वरूपे पर्याये विशेषे च
णमुल् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषम् । गोपोषम् ।

अधिकरणे बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

वधातेर्णसुल संज्ञायाम् । कौञ्चवन्धं वद्धः । मयूरिकावन्धम्
अट्टालिकावन्धम् । वन्धविशेषाणां संज्ञा एताः ।

कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीर्थः । पुरुषवाहं वहति ।
पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

ऊर्द्धे शुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

ऊर्द्धे कर्त्तरि । ऊर्द्धशेषं शुष्यति वृक्षादिरूर्द्ध एव तिष्ठन्
शुष्यतीत्यर्थः । ऊर्द्धपरं पूर्यते । ऊर्द्धमुख एव घटादिः वर्धो-
दकादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः ।

उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

चात् कर्त्तरि । घृतनिधायं निहितञ्जलम् घृतमिव सुरक्षित-
मित्यर्थः । अजनाशं नष्टः । अज इव नष्ट इत्यर्थः ।

कषादिषु यथाविध्यनप्रयोगः । ३ । ४ । ४६ ।

यस्मात्सुलुक्तः स एवानुप्रयोक्तव्य इत्यर्थः । तथैवोदाहृतम् ।

उपदंशस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ ।

इतः प्रभृति पूर्वकाल इति सम्बध्यते । तृतीयाप्रभृतीत्यन्यतर-
स्यामिति (उ३८०८०) वा समासः । मूलकोपदंशं मुङ्क्ते (५३) ।

(५३) मूलकेन मुङ्क्ते किं क्त्वा उपदश्यान्मूलकमिति संबध्यते ।

पदंशम् । दृश्यमानस्य मूलकस्य भुजिं प्रति करणत्वात् तृतीया । यद्यप्युपदंशिना सह न शाब्दः सम्बन्धः तथाप्यार्थोऽस्यैव कर्मात्वात् एतावतैव (५४) सामर्थ्येन प्रत्ययः समासश्च तृतीयायामिति वचन (५५) सामर्थ्यात् ।

हिंसार्थानाञ्च समानकर्मकाणाम् । ३ । ४ ।

४८ ।

तृतीयान्ते उपपदेऽनुप्रयोगधातुना समानकर्मकाङ्गिंसार्थात् णमुल् स्यात् । दण्डोपघातं गाः कालयति दण्डेनोपघातम् । दण्डताडम् । समानकर्मकाणामिति किम् ? दण्डेन चोरमाहृत्य गाः कालयति ।

सप्तम्याञ्चोपपीडकर्मः । ३ । ४ । ४९ ।

उपपूर्वेभ्यः पीडादिभ्यः (६५) सप्तम्यन्ते तृतीयान्ते चोपपदे णमुल् स्यात् । पार्श्वोपपीडं श्रेते पार्श्वीभ्यामुपपीडम् । व्रजोपरोधं गाः स्थापयति । व्रजेनोपरोधं व्रजे उपरोधं वा । पाण्यपकर्षन्धानाः संगृह्णाति । पाण्युपकर्षम् पाणिनोपकर्षम् ।

(५४) एतावतैवेति शाब्दान्वयाभावेऽप्यर्थिकान्वयमात्रेणेत्यर्थः ।

(५५) यदि तृतीयान्तेन शाब्दान्वये सत्येव प्रत्ययः स्यात्तदा करणे हन

(उ४७१ प्र०) इतिवत् उपदंशः करणे इत्येव स्तव्येत् ततश्च क्रियान्तरं प्रति करणत्वं मूलकेनेत्यस्येति भावः । मनो०

(५६) स्तव्ये कर्म इति शपा निर्देशात् तौदादिकस्य निरासः पञ्चम्यर्थेऽत्र

प्रथमा ।

समासत्तौ । ३ । ४ । ५० ।

तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णसुल् स्यात् सन्निकर्षे गम्यमाने । केश
ग्राहं (५७) युध्यन्ते केशेषु गृहीत्वा । हस्तग्राहम् हस्तेन
गृहीत्वा ।

प्रमाणे च । ३ । ४ । ५१ ।

तृतीयासप्तम्योरित्येव । द्रङ्गुलोत्कर्षे खण्डिकां (५८) छि-
नन्ति द्रङ्गुलेन द्रङ्गुले वोत्कर्षम् ।

अपादाने परीपसायाम् । ३ । ४ । ५२ ।

परीप्सा त्वरा । शय्योत्थायं धावति ।

द्वितीयायाञ्च । ३ । ४ । ५३ ।

परीप्सायामित्येव । यष्टिग्राहं युध्यन्ते (५९) लोष्टग्राहम् ।

अपगुरो णमुलि । ६ । १ । ५३ ।

गुरो उद्यमने इत्यस्यैवो वा आत्स्यासमुलि । अस्यपगोरं
युध्यन्ते अस्यपगारम् (६०) ।

(५७) सन्निकर्षे एव केशादिग्रहणसंभवात् सन्निकर्षो गम्यते इति बोध्यम् ।

(५८) छेदः खण्डः खण्डिका छेदार्थं कः स्वार्थिकप्रत्ययस्य लिङ्गातिक्-
मस्यापि कचिदिष्टत्वात् स्त्रीत्वम् ।

(५९) अत्र युद्धाय त्वरा गम्यते युद्धार्थं यष्ट्यादिकमेव गृहीत्वा प्रवर्तन्ते
नायुधमपेक्षन्ते इति भावः ।

(६०) अपसिपपसुर्य उद्गम्येत्यर्थः ।

खाङ्गेऽध्रुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अध्रुवे खाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल् ।
स्वविक्षेपं कथयति स्तुवं विक्षेपम् । अध्रुवे किम् ? शिर
उत्क्षिप्य । येन विना न जीवनन्तद् ध्रुवम् ।

परिलिख्यमाने च । ३ । ४ । ५५ ।

सर्वतो विबाध्यमाने खाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल् स्यात् । उरः-
प्रतिषेधं युध्यन्ते कृत्स्नमुरः पीडयन्तइत्यर्थः । “उरोविदारं
प्रतिचस्क्रे नखैः” । ध्रुवार्थमिदम् ।

विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः

। ३ । ४ । ५६ ।

द्वितीयायामित्येव । द्वितीयान्ते उपपदे विख्यादिभ्यो णमुल्
स्याद्व्याप्यमाने आसेव्यमाने चार्थे गम्ये । गेहादिद्रव्याणां वि-
ख्यादिक्रियाभिः साकल्येन सम्बन्धो व्याप्तिः । क्रियायाः पौनः
पुन्यमासेवा । नित्यवीक्षयोरिति (७३५४०) द्वित्वं तु न भवति
समासेनैव स्वभावतस्तयोरुक्तत्वात् । यद्यप्याभीक्ष्ण्ये णमुलुक्त-
एव तथापि उपपदसंज्ञार्थं-(६१)-मासेवायामिह पुनर्विधिः ।
गेहानुप्रवेशमास्ते गेहंगेहमनुप्रवेशम् । गेहमनुप्रवेशम-
नुप्रवेशम् । एवं गेहानुप्रपातम् । गेहानुप्रपादम् । गेहा-

६१) विशिपतीति स्तुवे द्वितीयायामित्यस्यानुवर्त्तनं तदन्त्योपपदसंज्ञा-
र्थमिति बोध्यम् ।

नुस्कदम् । असमाचे तु गेहस्य णमुलन्तस्य च पर्यायेण
द्वित्वम् ।

अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु । ३ । ४ ।

५७ ।

क्रियामन्तरयति व्यवधत्त इति क्रियान्तरः तस्मिन् धात्वर्थे
वर्तमानादस्यतेस्तृष्यतेच कालवाचिषु द्वितीयान्तेषु उपप-
देषु णमुल स्यात् । द्वाहत्यासं गाः पाययति द्वाहमत्यासम् ।
द्वाहतर्पम् । द्वाहन्तर्पम् । अत्यसनेन तर्पणेन च गवां पान-
क्रिया व्यवधीयते अद्य पाययित्वा द्वाहमतिक्रम्य पुनः पाय-
यतीत्यर्थः ।

नान्नादिशिग्रहोः । ३ । ४ । ५८ ।

द्वितीयावामित्येव । नामादेशमाचष्टे । नामग्राहमाह्वयति ।

अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्वाणमुलौ ।

३ । ४ । ५९ ।

अयथाभिप्रेताख्याननाम अप्रियस्योच्चैः, प्रियस्य च नीचैः
कथनम् । ऊच्चैःकृत्य उच्चैःकृत्वा उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे ।
नीचैःकृत्वा नीचैःकारं नीचैःकृत्य प्रियं ब्रूते ।

तिर्य्यच्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० ।

तिर्य्यक्शब्दे उपपदे कृञः क्वाणमुलौ स्तः समाप्तौ गम्या

याम् । तिर्यक्त्वा गतः तिर्यक्कारं समाप्य गत इत्यर्थः । अप-
वर्गे किम् ? तिर्यक्त्वा काष्ठङ्गतः ।

स्वाङ्गे तस्यत्यये कभ्वोः । ३ । ४ । ६१ ।

मुखतःकृत्य गतः मुखतःकृत्वा मुखतःकारम् । मुखतो ल्य
मुखतोभूत्वा मुखतोभावम् ।

नाधार्थप्रत्यये चार्थः । ३ । ४ । ६२ ।

नाधार्थ (६२) प्रत्ययान्ते चार्थविषये उपपदे कभ्वोः क्वाणमुलौ
स्तः । अनाना नाना कृत्वा नानाकृत्य नानाकारम् । विना-
कृत्य विनाकृत्वा विनाकारम् । नानाभूय नानाभूत्वा
नानाभावम् । अनेकं द्रव्यमेकं भूत्वा एकधाभूय एकधा
भूत्वा एकधाभावम् । एकधाकृत्य एकधाकृत्वा एकधा-
कारम् । प्रत्ययग्रहणं किं हिक् कृत्वा पृथग्भूत्वा ।

तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

तूष्णींशब्दे भुवः क्वाणमुलौ स्तः । तूष्णींभूय तूष्णींभूत्वा
तूष्णींभावम् ।

अन्वच्यानुलोभ्ये । ३ । ४ । ६४ ।

अन्वक्शब्दे उपपदे भुवः क्वाणमुलौ स्तः आनुकूल्ये गम्य-
माने । अन्वग्भूय आस्ते । अन्वग्भूत्वा अन्वग्भावम् ।

(६२) नाधार्थं विनञ्भ्यामिति (६६४ पृ०) विहितौ नानाजौ धार्था धमुजादयः ।

अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतोवाऽनुकूलो भूत्वा आस्तइत्यर्थः । आ-
नुलोम्ये किम् ? अन्वग्भूत्वा तिष्ठति पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः ।

इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मातमिह दर्शितम् ।

विस्तरस्तु यथाशास्त्रन्दर्शितः शब्दकौस्तुभे ॥

भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी ।

प्रीत्यै भूयाद्भगवतोर्भवानीविश्वनाथयोः ॥

श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तराङ्गं

समाप्तम् ।

मनोरमादिमूलेनोद्भासिता सरलाभिधा ।

सिद्धान्तकौमुदीव्याख्या शेषाङ्गे पूर्तिमागता ।

लौकिकानां प्रयोगाणां व्याख्यार्घोऽत्र निरूपितः ।

प्रसोदाय विदां भूयात् परमात्मप्रसादनः ॥

तारानाथतर्कवाचस्पतिभट्टाचार्येण मनोरमादिसारसंकलनया

समाहृतायां सरलाभिधायां सिद्धान्तकौमुदीव्याख्याया-

मुत्तराङ्गं समाप्तिमगमत् ।

शाके पञ्चद्विपनगधरासंस्मृते चैवसासे

तारानाथद्विजरचितया व्याख्यया सुद्वितीयेऽयम् ।

तैत्तिरीयहसनिधरासंस्मृतेऽब्देऽपि भूयो

मुद्रायन्तोपरिषटनया संस्कृतो सावसासे ॥

सिद्धान्तकौमुदी ।

वैदिकप्रक्रिया ।

छन्दसि पुनर्वखोरेकवचनम् । १ । २ । ई१ ।

द्वयोरेकवचनं वा स्यात् । पुनर्वसुर्नक्षत्रम् पुनर्वसू वा ।
लोके तु द्विवचनसेव ।

विशाखयोश्च । १ । २ । ई२ ।

प्राग्वत् । विशाखा नक्षत्रम् विशाखे वा ।

षष्ठीयुक्तच्छन्दसि वा । १ । ४ । ६ ।

षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिशब्दच्छन्दसि घिसंज्ञो वा स्यात् । “क्षेत्रस्य
पतिना वयम्” । इह वेति योगं विभज्य च्छन्दसीत्यनुवर्तते ।
तेन सर्वे विषयच्छन्दसि वैकल्पिकाः । वज्रलज्छन्दसीत्यादिः
(७४८३४०) अस्यैव प्रपञ्चः । यचि भम् (१०५४०) । नभोगिरो-
मनुषां वत्युपसंख्यानम् * । नभसा तुल्यनभस्वत् । भत्वात्
रत्वाभावः । अङ्गिरस्वत् । “मनुष्वद(१)ग्ने !” । जनेरसीति

(१) मनुषा तुल्यं मनुष्वदिति भत्वादादेशप्रत्यययोरिति (६५४०) षत्वं
षदत्वे रत्वं स्यान्नत षत्वमपदान्तेति (६४४०) वचनात् ।

(उ४०२४०) विहित उस्तिप्रत्ययो मनेरपि वाङ्मलकात् । एषन् वस्वश्वयोः^१ । एष वर्षकं वसु यस्य सः एषण्वसुः । एषा अश्वो यस्य एषणश्वः । इहान्तर्वर्त्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य पदत्वे सति नलोपः प्राप्तो भत्वाद्धार्यते । अतएव पदान्तस्येति (६१४०) णत्वनिषेधोऽपि न । अल्लोपोऽन इति (१०५४०) अल्लोपो न, अनङ्गत्वात् ।

अयस्त्रयादीनि ः छन्दसि । १।४।२०।

एतानि छन्दसि साधूनि । अपदसंज्ञाधिकाराद्ययायोगं संज्ञाद्वयं बोध्यम् । तथा च वार्त्तिकम् । उभयसंज्ञान्यपीति वक्तव्यमिति^१ । “स सुष्टुभास ऋक्ता गणेन” । पदत्वात् कुत्वम् भत्वाज्जश्त्वाभावः । जश्वविधानार्थायाः पदसंज्ञाया भत्वसामर्थ्येन बाधात् । “नैनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु” (२) । अतः पदत्वात् जश्वम् । भत्वात् कुत्वाभावः ।

ते प्राग्व्यतोः । १।४।८०।

छन्दसि परेऽपि । १।४।८१।

व्यवहिताश्च (३) । १।४।८२।

“हरिभ्यां याह्लोक आ” । “आ मन्दैरिन्द्र ! हरिभिर्याहि” ।

ः अयस्त्रयादिः आकृतिगणः यथाप्रयोगम् ज्ञेयः ।

(२) वाचामिनाः प्रभवस्तेषु वाजिनेष्वप्येनं विद्वांसं न हिन्वन्ति न गच्छन्ति न विदन्तीत्यर्थः ।

(३) ते गलुपसर्गसंज्ञकाश्छन्दसि परेऽपि व्यवहिताश्च प्रयोक्तव्या इति सूत्रत्ववार्थः ।

इन्धिभवतिभ्याञ्च । १ । २ । ६ ।

आभ्यां परो लिट् कित् । “समीधे दस्युहन्तमः” । “पुत्र इधे
अथर्वणः” । वभूव । इदं प्रत्याख्यातम् इन्धेऽन्धोविषयत्वा-
द्भुवोबुकोनित्यत्वात्ताभ्यां लिट्ः किञ्चनानर्थक्यमिति ।

इति प्रथमोऽध्यायः ।

तृतीया(४) च होऽन्धसि । २ । ३ । ३ ।

जुहोतेः कर्मणि तृतीया स्याद्द्वितीया च । “यवाग्वाग्निहोत्रं
जुहोति” । अग्निहोत्रशब्दोऽत्र हविषि वर्त्तते “यस्याग्निहो-
त्रमधिश्रितमभेदमापद्येते” त्यादिप्रयोगदर्शनात् अग्नये ह्वयत
इति व्युत्पत्तेश्च । यवाग्वाख्यं (५) हविर्होतृद्वेष्टेन त्यक्त्वा
प्रक्षिपतीत्यर्थः ।

द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

- (४) कर्मणि द्वितीयेत्यतः (२५०४०) कर्मणीत्यनुवर्त्तते चेन द्वितीया समुच्चोयते ।
(५) यवाग्वाख्यमिति भिन्नविभक्त्याक्रान्तत्वेऽपि भिन्नार्थकविभक्त्याक्रा-
न्तत्वात् नामार्थयोरभेदान्वयः सत्यार्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्योर्भिन्न-
विभक्तिकत्वेऽपि त्वां दृष्ट्वाय न मन्ये इत्यादावभेदान्वयदर्शनात् ।

ब्राह्मण (६) विषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्माणि द्वितीया
स्यात् । षष्ठ्यपवादः । “गामस्य तदहः सभायां दीव्येयुः” ।

चतुर्थ्यर्थे बहुलं क्न्दसि । २ । ३ । ६२ ।

षष्ठी स्यात् । “पुरुषस्य गन्धमसे” । “गोधा कालका दावाघा-
टास्तो वनस्पतीनाम्” वनस्पतिभ्य इत्यर्थः । षष्ठ्यर्थे चतुर्थीति
वाच्यम् * । “या खर्वेण प्रिवति तस्यै खर्वः” ।

यजेश्च करणे । २ । ३ । ६३ ।

इह क्न्दसि वज्रलं षष्ठी । घृतस्य घृतेन वा यजते ।

वज्रलञ्क्न्दसि । २ । ४ । ३८ ।

अदो घस्त्रादेशः स्यात् । घस्तान्ननम् । लुङि मन्ते घसेति
(७४८२४०) हेलुक् । अडभावः । “सग्धिश्च मे” (७) ।

हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च क्न्दसि । २ । ४

। ३८ ।

वृद्धः पूर्ववल्लिङ्गः । हेमन्तश्च शिशिरश्च हेमन्तशिशिरौ ।
अहोरात्रे । अदिप्रभृतिभ्यः शपः (७१०८४०) ।

(६) ब्राह्मणो मन्त्रेतरवेदभागः । विभाषोपसर्गे (२६६४०) इति विभा-
षया प्राप्तावपि नित्यसुपसर्गार्थोऽवसारम्भः ।

(७) अदेः क्तिनि घस्त्रादेशे घसप्रसोर्हलि च (७५१४४०) इत्युपधालोपे भलो
भलोति (७४०४०) सलोपे भपस्तथोरिति (७४०४०) धत्वे घस्य जश्त्व
ग्धिरिति सिद्धं ततः समानस्य क्न्दस्यसूर्ध्वप्रभृतीत्यनेन (४७२४०)
सादेशः ।

बज्जलञ्छन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

“वृत्तं हनति वृत्तहा” । “अहिः शयते उपष्टक् पृथिव्याः” । अत्र
लुक् न । अदादिभिन्नेऽपि कचिल्लुक् । “ताध्वं नो देवाः” ।
जुहोत्यादिभ्यः (उ१२८४०) लुः ।

बज्जलञ्छन्दसि । २ । ४ । ७६ ।

“दाति प्रियाणि चिद्वसु” । अन्यत्रापि “पूर्णं विवष्टि” ।

मन्त्रे घस ह्वर णश्च वृ दशादृच् कृ गमिजनि
भ्यो लेः । २ । ४ । ८० ।

लिरिति लोः प्राचां संज्ञा एभ्यो लेर्लुक् स्यान्नन्ते । “अच-
न्वमी मदन्तहि” । घञ्ज्ञादेशस्य गमहनेति (उ६१४०) उपधालोपे
शासिवसीति (उ१०६४०) घः । “मा ह्वर्मितस्य” (८) । “धूर्तिः प्रणङ्म-
र्त्यस्य” । नश्वेति (१८५४०) कुत्वम् । “सुरुचो वेन आवः” । “मा न
आधक्” । आदित्याकारान्तानां ग्रहणम् । “आप्रा द्यावापृथिवी”
परार्णभारभृद्यथा । “अक्रन्नुपासः” । “ले रयिं जाग्रवांसो-
ऽनुग्मन्” । मन्त्रग्रहणं ब्राह्मणस्याप्युपलक्षणम् । “अज्ञत (६) वा
अस्य दन्ताः” । विभाषानुवृत्तेनैव । “न ता अगृभ्णन्नजनिष्ट
हि सः” ।

इति द्वितीयोऽध्यायः ।

(८) माङि ह्वरतेर्लुङि लोर्लुकि सार्वधातुकगुणे रपरत्वे हल्ङादि-
(१११४० भू०) लोपे रूपसिद्धिः ।

(६) अज्ञत अजनिषतेति लोके ।

अभ्युत्साद्यांप्रजनयाज्झिकयारमयामकः पा
वयांक्रियाद्विदामक्रन्निति च्छन्दसि । ३ । १ । ४२ ।

एते निपात्यन्ते आद्येषु चतुर्षु (१०) लुङि आम् अकइत्यनुप्र-
योगश्च । अभ्युत्साद्यामकः । अभ्युदसीपददिति लोके ।
प्रजनयामकः । प्राजीजनदित्यर्थः । चिकयामकः । अचै-
षीदित्यर्थे चिनोतेराम् द्विर्वचनं कुत्वं च । रमयामकः ।
अरीरमत् । पावयांक्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदा-
मकन् (११) अवेदिषुः ।

गुप्ते (१२) च्छन्दसि । ३ । १ । ५० ।

क्षे च्छड् वा । “गृहाहजगुपतं युवाम्” अगौप्तमित्यर्थः ।

नो (१३) नयतिभ्रनयत्येलयत्यर्हयतिभ्यः । ३ ।

१ । ५१ ।

(१०) एते छन्दसि वा निपात्यन्ते तत्र सदिजनिरभिभ्योऽख्यन्तेभ्य एवाम् चि

नोतेस्तु गुप्तादिति विशेषः ।

(११) विदेर्लुङ्ग्राम् गुणाभावो लुङन्लकरोतेरनुप्रयोगश्च तत्र सन्ने घसे-

त्वादित्वा (उ४८३४०) च्छेर्लुकि गुणाभावः ।

(१२) आयप्रत्ययाभावपक्षे एवेदं प्रवर्त्तते गुप्तेरिति निरायप्रत्ययान्ततया

निर्द्देशात् । मनो०

(१३) नयत्यादिभ्यः क्षे च्छड् नेत्यर्थः प्राञ्चस्तु भाषायाञ्चपि विभाषयेदं
प्रवर्त्तते इत्याहुः ।

ज्ञेयङ् न । “मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः” (१४) । “मा त्वाग्निध्वनयीत्” ।

ऊनृदृरुहिभ्यश्छन्दसि । ३ । १ । ५६ ।

ज्ञेयङ् वा । “इदन्तेभ्योऽकरन्नमः” । अमरत् (१५) । अदरत् । “यत्सानोः सानुमारुहत्” ।

ऊनृदृरुहिभ्यश्छन्दसि निष्टर्क्यदेवह्वयप्रणीयोनीयोच्छ्रिय-
मर्थ्यस्तर्थाध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्याष्टच्छाप्रतिषी-
त्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यष्टडानि । ३ । १ ।
१२३ ।

एते निपात्यन्ते । ऊनृतेर्निस्पूर्वात् क्यपि प्राप्ते ण्यत्, आद्य-
न्तयोर्विपर्यासः निसः षत्वञ्च । “निष्टर्क्यञ्चिन्वीत पशुकामः” ।
देवशब्दे उपपदे ह्वयतेर्जुहोतेर्वा क्यप् दीर्घञ्च । “स्यङ्गन्ते वा
उ देवह्वये” । प्र उत् आभ्यान्नयतेः क्यप् । प्रणीयः । उनीयः ।
उत्पूर्वाच्छ्रियेः क्यप् । उच्छ्रियः । षङ् स्तृज्ध्वृ एभ्यो यत् ।
मर्थ्यः । स्तर्था । स्त्रियामेवायम् । ध्वर्यः । खनेर्यण्यतौ ।
खन्यः खान्यः । यजेर्यः । ‘शुन्धध्वन्द्वैत्याय कर्माणे देवयज्यायै’ ।
आङ्पूर्वात् षष्टेः क्यप् । “आष्टच्छा धरुणं वाज्यर्षति” ।
सीयतेः क्यप् षत्वञ्च । प्रतिषीयः । ब्रह्मणि वदेर्यत् ब्रह्म

(१४) त्वायतस्त्वानिच्छतः जरितुः स्तोतर्मम काममभिलाषं मा जनयीः
जनं मा कार्षीरित्यर्थः ।

(१५) अमरदिति पदव्यत्ययेन परस्मैपदमिति बोध्यम् ।

वाद्यम् । लोके तु वदः सुप्ति क्यप् चेति (उ३०४८०) क्यव्यतौ ।
 भवतेः स्तौतेश्च ण्यत् । भाव्यः । स्ताव्यः । उपपूर्वाच्चिनो-
 तेर्ण्यत् आयादेशश्च ष्टे उत्तरपदे । उपचाव्यष्टम् (१६) ।
 हिरण्य इति वक्तव्यम् । उपचेयष्टमेवान्यत् । षड् सुखने
 षड् चेत्यस्मादिगुपधलक्षणः (उ३१८८) कः ।

छन्दसि वनसनरक्षिमयाम् । ३ । २ । २७ ।

एभ्यः कर्मण्युपपदे इन् स्यात् । “ब्रह्मवनिं त्वा क्षतवनिम्
 उत नो गोपणिन्धियम्” । “ये पथां पथिरक्षयः” । “चतुरक्षौ
 पथिरक्षी” । “हविर्ध्यामीनामभि” ।

छन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

शिवः स्यात् । षतनापाट् ।

वहश्च । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत् । दित्यवाट् । योगविभाग उत्तरार्धः ।

कव्यपुरीषपुरीष्येषु जुगट् । ३ । २ । ६५ ।

एषु वहैर्जुगट् स्याच्छन्दसि । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः ।
 पुरीष्यवाहनः ।

हव्येऽनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

“अग्निर्यश्च हव्यवाहनः” । “अग्निश्च हव्यवाहनः । पादमभ्य
 तु वहश्चेति शिवरेव” । “हव्यवाङ्ग्निरजरः पिता नः” ।

(१६) उपचाव्यं तत् षडं सुखञ्चेति कर्मधारयः ।

जनसनखनक्रमगमो विट् । ३ । २ । ६७ ।

विट्पुनोः (उ३३८८) इत्यात्वम् । अजाः । गोजाः । “गोषा इन्द्रो
वृषा असि” । सनोतेरन इति (५३७८०) षत्वम् । “इयं शुष्मेभिर्वि-
सखा इवारुजत्” । ‘आ दधिकाः शवसा यच्च कृष्टीः’ । अग्नेगाः ।

मन्त्रे श्वेतवहोक्थशस्युरोडाशो खिन् (१७)

। ३ । २ । ७१ ।

श्वेतवाहादीनाण्डसदस्येति वक्तव्यम् । यत् पदत्वं भावि
तत् खिनोऽपवादो डस् वक्तव्य इत्यर्थः । श्वेतवाः । श्वेतवाहौ ।
श्वेतवाहः । उक्थानि उक्थैर्वा शंसति उक्थशा यजमानः ।
उक्थशासौ इक्थशासः । पुरो दाश्यते दीयते पुरोडाः ।

अवे यजः । ३ । २ । ७२ ।

अवयाः । अवयाजौ । अवयाजः ।

अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च । ८ । २ । ६७ ।

एते सस्वद्वौ कृतदीर्घा, निपात्यन्ते । चादुक्थशाः ।

विजुपे छन्दसि । ३ । २ । ७३ ।

उपे उपपदे यजेर्विचु । उपयट् ।

(१७) अत्र तादिषूपपदेषु वहादिभ्योऽखिन् स्तत्रायं विशेषः अत्र शब्दे कर्त्तृवाचि-
न्युपपदे वहेः कर्मणि, उक्थशब्दे कर्मणि करणे चोपपदे, शंसतेः
कर्त्तरि प्रत्ययो नलोपश्च, पुरस्सुपपदे दाशेः कर्मणि खिन् प्रत्ययो
धातोरादेर्दत्वञ्चेति भेदः । मनो० ।

आतो मनिन्क्कनिव्वनिपञ्च । ३ । २ । ७४ ।

सुधुपसर्गे चोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्चन्द्रसि विषये म-
निनादयस्त्वयः प्रत्यया स्युः । चाद्विच् । सुदामा । सुधीवा ।
सुपीवा । भूरिदावा । वृत्तपावा । विच् । कीलालपाः ।

वज्जलञ्चन्द्रसि । ३ । २ । ८८ ।।

उपपदान्तरेऽपि हन्तेर्वज्जलं क्विप् स्यात् । माट्हा । पिट्हा ।
छन्दसि लिट् (उ३६४४८०) भूतसामान्ये । “अहं द्यावापृथिवी
आततान” । कसुच्च (३६४४८०) छन्दसि लिट् ; कानच्क्वस्
वास्तुः । “चक्राणा वृष्णिः” (१८) । छन्दसि परेच्छायामपि
क्यच् वक्तव्यः । “यो नो अग्ने अररिवान् अघायुः” ।

क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १७० ।

उप्रत्ययः स्यात् । अघायुः (१८) । एरच् (उ४४२४०) इत्यधिकारे ।
जवसवौ

(१८) सुधुपसर्गः क्यच् (उ२२०४८०) इत्यन्तर्गतविशेषणत्वात् परेच्छायामप्राप्ते

वचनम् अररिवानिति रातेः कसौ ररिवान् पश्चात् नञ्समासः ।

(१८) परस्मादसिच्छतीति क्यचि आकारादेशे प्रत्ययान्तत्वात् अ प्रत्ययादिभि

(उ४४१४८०) इति अप्रत्यये प्राप्ते क्याच्छन्दसीति विशेषविधानादुप्रत्ययः ।

(२०) छन्दसि वाच्यौ * । “जवे यामिर्यूनः” । “जर्वोसु मे जवः” । “देवस्य सवितुः सवे” ।

मन्त्रे वृषेपपचमनविद्भूवीरा उदात्तः । ३ ।

३ । ६६ ।

वृषादिभ्यः(२१) क्तिन् स्यात् सचोदात्तः । “वृष्टिन्दिवः” । “सुम्नमिष्टये पच पक्तीरुत” । “इयन्ते न व्यसी मतिः” । वित्तिः । भूतिः । “अग्नत्रायाहि वीतये” । “रातो स्यामोऽभूयासः” ।

छन्दसि लुङ्लङ्लिटः । ३ । ४ । ६ ।

धात्वर्थानां सम्बन्धे सर्वकालेष्वेते वा स्युः । पचे यथास्वं प्रत्ययाः । लुङि । देवो ‘देवेभिरागमत्’ । लोडर्थे लुङ् । “इदन्तेभ्योऽकर(२२)न्नमः” । लङ् । “अग्निमद्य होतारमष्टणीतायं यजमानः” । लिट् । अद्य ममार । अद्य न्वियद्व्यर्थः ।

लिङर्थे लेट् । ३ । ४ । ७ ।

विध्यादौ हेतुमद्भावादौ च धातोर्लेट् स्याच्छन्दसि ।

सिब्रज्जलं लेटि । ३ । १ । ३४ ।

इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ३ । ४ । ६७ ।

लेटस्तिङ् । मितो लोपो वा स्यात् परस्मैपदेषु ।

(२०) छन्दोरविति (उ४४२ प्र०) प्राप्ते जुसुवोरजिधानं स्वरार्थम् रूपाभेदात् ।

(२१) वीराइत्यत्र पञ्चम्यर्थे प्रथमेत्याशयेन व्याचष्टे वृषादिभ्य इति ।

(२२) छन्देत्यादिना क्ते (उ४४५ प्र०) रङि कष्टशोऽङीति (उ१०४ प्र०) गुणे रपरत्वम् ।

लेटोऽडाटौ । ३ । ४ । ६४ ।

लेटः अट् आट् एतावगमौ सप्तौ च (२३) पितौ । सिव्वज्जलं
णिदत्तयः । वृद्धिः । 'प्रण आयुं पि तारिषत्' (२४) । 'सुपेशस
स्करति जोषिषदि' (२५) । 'आसाविषत्' (२६) अर्शसानाय ।
सिपइलोपस्य चाभावे । 'पताति (२७) दिद्युत्' । 'प्रियस्सुख्ये
प्रियोऽग्ना भवाति' ।

स उत्तमस्य । ३ । ४ । ६८ ।

लेडुत्तमसकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाव (२८) करवावः ।
टेरेत्त्वम् (७२२८० सू०) ।

आत ऐ । ३ । ४ । ६५ ।

लेट आकारस्य ऐः स्यात् । 'सुतेभिः सुप्रयसा मादयतै' (२९) ।
तामित्याकारस्य ऐकारः । विधिसामर्थ्याद्दाट ऐत्वन्न अन्य-
था हि ऐटमेव विदध्यात् । 'यो यजाति (३०) यजात' इति ।

(२३) आडुत्तमस्येति (७१५८०) स्वत्वान्मण्डूकमुत्या पिञ्चेत्यनुवर्त्यार्हं तौ च
पिताविति

(२४) तारिषदिति तृधातोस्तिपइकारलोपे सिप इटि वृद्धौ अटि सिद्धम् ।

(२५) जोषिषदिति जुषधातोर्व्यत्ययेन परस्मैपदे पूर्ववक्तव्यं गुणोऽत्र विशेषः ।

(२६) आसाविषदिति आङ्पूर्वकात् सुधातोः प्राग्वत् वृद्धिरत्र विशेषः ।

(२७) पतातीत्यत्र सिपोऽभावे इकारलोपाभावे च आडागमे सिद्धम् ।

(२८) करवावेति कन्दस्य भयथा (४६३८०) इत्युक्तेः सार्वधातुकत्वात् विकरण उः

आटोऽङित्वात् विकरणस्य गुणः ङित्वाभावाच्च करोतेर्नीत्त्वम् ।

(२९) आदयतेत्यन्ताहोऽ आतऐरिति तामित्याकारस्य ऐत्वे रूपसिद्धिः ।

(३०) आटऐत्वं नेत्युक्तं तस्य फलमाह यजातीति यजधातोस्तिप्याटि सिद्धम्

वैतोऽन्यत्र । ३ । ४ । ८६ ।

लेट एकारस्य ऐः स्याद्वा आतये इत्यस्य विषयं विना (३१) ।
‘पशूनामीशै’ । ‘ग्रहा गृह्यान्तै’ । अन्यत्र किम् “सुप्रयसा
मादयते” ।

उपसंवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८७ ।

पणवन्धे (३२) आशङ्कायाच्च लेट् स्यात् । ‘अहमेव पशूनामी
शै’ । ‘नेज्जिह्वायन्तो (३३) नरकम्पताम्’ । हलः ञः
शानञ्चौ (७।६५.४०) ।

कृन्दसि शायजपि । ३ । १ । ८४ ।

अपिशब्दाच्छानच् । हृग्रहोर्भ ऋन्दसीति इत्य् भः । ‘गृभाय
जिह्वाया मधु’ । ‘वधान देव ! सवितः’ । अनिदिता-मिति
(१७८४०) बध्नातेर्नलोपः । ‘गृभ्णामि ते’ । ‘मध्वा जभार’ ।

व्यत्ययो बज्जलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकरणानां बज्जलं व्यत्ययः स्यात् कृन्दसि । “आण्डाशुभस्य
भेदति” । भिनत्तोति प्राप्ते । “जरसा मरते पतिः” । न्वियत

(३१) अचत्वपदं व्याचष्टे विषयं विनेति सन्निधानात्तस्यैव भेदपतियोगित्वौ
चित्यात् ।

(३२) यदि भवानिदं कुर्यात्तर्हि इदमहं दास्यामीति वसयकरणं-पण-
वन्धः, आशङ्का सम्भावना । अहमेवेति त्रिपुरविजयाय देवैः प्रा-
र्थितस्य रुद्रस्यैव वचनम् । पशवोऽत्र संसारिणः । मनो०

(३३) न इदिति ऋदः इच्छन्द आशङ्काद्योतकः जिह्वाचरणे नरकपातः
सम्भाव्यते स मा भूदित्यर्थः । मनो०

इति प्राप्ते । 'इन्द्रोवस्तेन नेषतु' । नयतेर्लोट् शस्त्रिपौ द्वौ वि-
 करणौ । 'इन्द्रे ण युजा तरुपेम(३४ वृत्रम्' । तरेसेत्यर्थः । तर-
 तेर्विध्यादौ लिङ् उः सिप् शप् चेति त्रयो विकरणाः ।
 'सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणां कालहलच्स्वरकर्तृयङाञ्च ।
 व्यत्ययमिच्छति शास्त्रज्ञदेपां सोऽपि च सिध्यति वाङ्मलकेन" ।
 'धुरि दक्षिणायाः । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते' । 'चपालं ये अश्वयू-
 माय तक्षति' । तक्षन्तीति प्राप्ते । उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे ।
 'ब्रह्मचारिणमिच्छते' । इच्छतीति प्राप्ते । 'प्रतीपमन्य ऊर्मि-
 र्युध्यति" । युध्यत इति प्राप्ते । 'मधोलुप्ता इवासते' । मधुन
 इति प्राप्ते । नरः पुरुषः । 'अधासवीरेर्दंशभिर्वियूयाः' । वि-
 यूयादिति प्राप्ते । कालः कालवाची प्रत्ययः । 'श्वोऽग्नीना-
 धास्यमानेन' । लुटोविपये लट् । 'तमसोगाञ्चदुज्जत्' । अ-
 धुज्जदिति प्राप्ते । 'मितवयञ्च सूरयः' । मितवयमिति प्राप्ते ।
 स्वरव्यत्ययस्तु वक्ष्यते । कर्तृगृहः कारकमात्रपरः तथा च
 तद्वाचिनां कृत्तद्धितानां व्यत्ययः । अन्नादाय । अग्निपये अच् ।
 अवग्रहे(३५)विशेषः । यङो यश्चादारभ्य लिङ्ग्राशिष्यङिति
 ङकारेण प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादिरुक्त एव ।

लिङ्ग्राशिष्यङ् । ३ । १ । ८६ ।

- (३४) उपत्ययान्तस्य सिप् प्रत्यनङ्गत्वात् न गुणः सिन्नन्तस्य शपि लघूपध-
 गुणः प्राप्तेऽपि वाङ्मलकान्न भवतीति बोध्यम् । समोः
 (३५) कर्मण्यणि अचि च कृते रूपभेदाभावेऽपि अवग्रहोविग्रहस्तस्य भेदः
 कर्मण्यणि कृते उपपदसमासः अचि तु अन्नस्याद इति कर्म-
 ष्येति भेद इतितत्कृतः स्वरविशेषः ।

आशीलिङि परे धातोरङ् स्याच्छन्दसि । वचउम् (११७५) ।
‘मन्त्रं वोचेमाग्नये’ । दृशेरग्वक्तव्यः * । ‘पितरञ्च दृशेयन्मा-
तरञ्च’ । अङि तु ऋदृशोऽङीति (उ१०४५) गुणः स्यात् ।

कृन्दस्युभयथा । ३ । ४ । ११७ ।

धात्वधिकारे उक्तप्रत्ययः सार्वधातुकार्षधातुकोभयसंज्ञः
स्यात् । ‘वर्द्धन्तु त्वा सुष्टुतयः’ । वर्द्धयन्त्वित्यर्थः । आर्षधातु-
कत्वाणिजोपः । विश्वखिरे । सार्वधातुकत्वात् श्नुः श्मा-
वश्च । ऊञ्जुवोरिति (उ६८५) ।

आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २

। १७१ ।

आदन्तादवर्णान्ताद्गमादेश्च किकिनौ सप्तौ च लिङ् ।
पपिः सोमम् । ददिर्गाः । बभ्रिर्वज्रम् । जगिर्युवा । ‘जम्नि-
वृत्रममितयम्’ । जज्ञिः । लिङ्ङ्गावादेव सिद्धे ऋच्छयृता-
मिति (उ६७५) गुणवाधनार्थं कित्त्वम् । वज्रं कृन्दसि (उ५२१५)
इत्युत्त्वम् । ततुरिः (३६) । जगुरिः ।

तुमर्थे (३७) सेसेनऽसेन्क्सेनसेनघ्यै अध्येन्क-
ध्यकध्यैन्शध्यै गध्यैन्तवैतवङ्तवेनः । ३ । ४ । ८ ।

(३६) सूत्रे आदिति सखसुखार्थोदकारो न तु तकारस्तेन तात्परत्वाभावा-
द्दीर्घादपि किकिनावित्याशयेनाह ततुरिरिति ।

(३७) तुमनोऽर्थस्तुमर्थो भाव एव अव्ययकतोभावे इत्युक्तेः स च साध्य-
रूपः प्रत्ययार्थे तमादय इति प्रागुक्तेः ।

से । 'वक्षे रायः' । सेन् । तावामेधे । असे । 'शरदोजीवसे
धाः' । असेनित्याद्युदात्तः । कसे । प्रेपे । कसेन् । 'गवामिव
श्रियसे' । अध्ये अध्येन् । 'जठरभृणध्वै' । पक्षे आद्युदात्तः ।
कध्यै कध्यैन् । आङ्गवध्यै । पक्षे नित्स्वरः । शध्यै ।
'राधसः सह मादयध्यै' । शध्यैन् । 'वायवे पिवध्यै' (३८) ।
तवै । दातवाद्गति । तवेङ् । सूतवे । तवेन् । कर्त्तवे ।

प्रयैरोहिष्यै अव्ययिष्यै । ३ । ४ । १० ।

एते तुमर्थे निपात्यन्ते । प्रयातुं रोढुम् अव्ययितुमित्यर्थः ।

दृशे विख्या च (३९) । ३ । ४ । ११ ।

दृष्टुं विख्यातुमित्यर्थः ।

शकि णमुत्तकमुलौ । ३ । ४ । १२ ।

शक्नोतावुपपदे तुमर्थे एतौ स्तः । 'विभागं नाशकत्' । 'अप-
लुपं नाशकत्' । विभक्तुमपलोप्तुमित्यर्थः ।

ईश्वरे तोसुन्कसुनौ । ३ । ४ । १३ ।

ईश्वरो 'विचरितोः' । 'ईश्वरो विलिखः' (४०) । विचरितुं
विलेखितुमित्यर्थः ।

(३८) पिवध्यै इत्यत्र यक्प्रसङ्गे शप् पिवादेशश्च बाङ्गलकात् ।

(३९) एतौ दृशेर्विपूर्वात् ख्यातेच तुमर्थे केप्रत्ययान्ततया निपातितौ ।

(४०) क्तातोसुन्कसुनः (२०४८०) इत्यव्ययत्वादिभक्तोलुकि लुभत्त्वादसन्त्वेऽपि
न दीर्घः ।

कृत्यार्थं तवैकोन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

‘न स्नेच्छितवै’ । ‘अवगाहे’ । दिदृक्षेणः । “सूर्यस्य कर्तव्यम्” ।

अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

‘रिपुणा नावचक्षे’ अवस्थातव्यमित्यर्थः ।

भावलक्षणं स्थण्डज्वदिचरिज्जतमिजनिभ्य
स्तोसुन् । ३ । ४ । १६ ।

‘आसंस्थातोः (४१) सीदन्ति’ । आसमाप्तेः सीदन्तीत्यर्थः ।
उदेताः । अपकर्तोः । प्रविदतोः । प्रचरितोः । होतोः ।
आतमितोः । ‘काममाविजनितोः सम्भवामः’ ।

स्पिटदोः कसुन् । ३ । ४ । १७ ।

भावलक्षणे इत्येव । ‘पुरा क्रूरस्य विस्पृपो विरश्निन्’ । ‘पुरा
जरितभ्य आभृतः’ ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

रात्रेऽज्ञाऽजसौ (४२) । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिशब्दान्डीप् स्यात् अजस्विषये कृन्दसि । ‘रात्री

(४१) संस्थादीनामवधित्वेन भावलक्षणत्वम् ।

(४२) न जसिः अजसिर्कार उच्चारणार्थः ।

स्य व्यह्वयती' । लोके तु कृदिकारादिति ङीष्प्रत्ययान्तः ।

नित्यञ्छन्दसि । ४ । १ । ४६ ।

बह्नादिभ्यश्छन्दसि विप्रये नित्यं ङीष् । 'बह्नीषु हित्वा' ।
नित्यग्रहणमुत्तरार्थम् ।

भुवञ्च । ४ । १ । ४७ ।

ङीष् स्यात् छन्दसि । विभ्वी । प्रभ्वी । विप्रसंभ्य इति (३७८)
डु प्रत्ययान्तं सूत्रेऽनुक्रियते उत इत्यनुवृत्तेः (४३) । उवङादेशस्तु
सौतः । सुङ्गलाच्छन्दसि लिञ्च * (४४) । ङीषो लिङ्गत्वमानुक्
चागमः । लिङ्गस्वरः । 'रथोरभून्मूङ्गलानी' ।

दीर्घजिह्वी च छन्दसि । ४ । १ । ५६ ।

संयोगोपधत्वादप्राप्तो ङीवविधीयते । 'असुरी वै दीर्घ-
जिह्वी देवानां यज्ञवाट्' ।

कटुकमण्डलवोश्छन्दसि । ४ । १ । ७१ ।

जङ् स्यात् । 'कटूच्च वै कमण्डलूः' । गुग्गुलुमधुजतुपतया-
लूनामिति वक्तव्यम् * । गुग्गुलूः । मधूः । जतूः । पतयालूः ।
अव्ययात्तत्र (५५७८) । आविध्यस्योपसंख्यानञ्छन्दसि * ।
'आविध्यो वर्द्धते' ।

(४३) वीतोऽगुणपचनात् (२२६८) इत्यत उकारान्तस्यैवानुवर्त्तनादित्यर्थः ।

(४४) इन्द्रवरुणेति (२३१८) सूत्रस्य वार्त्तिकमिदमतस्तत्सूत्रानुङीष् आनुक्
चाडुवर्त्तते इत्याशयेनाहानुक् चागमइति ।

छन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १६ ।

वर्षाभ्यः । ठकोऽपवादः । स्वरे भेदः । वार्षिकम् ।

वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठञ् स्यात् छन्दसि । वासन्तिकम् ।

हैमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

छन्दसि ठञ् । हैमन्तिकम् । योगविभागउत्तरार्थः ।

शौनकादि (४५) व्यञ्छन्दसि । ४ । ३ । १०ई ।

गिनिः प्रोक्ते । छाणोरपवादः । शौनकेन प्रोक्तमधीयते शौ-
नकिनः । वाजसनेयिनः । छन्दसि किम् शौनकीया शिचा ।

द्वाचञ्छन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे वा मयट् स्यात् । शरमयं वर्हिः । “यस्य पर्शमयी
जुहः” ।

नोत्वद्वर्द्धवित्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्वान् उकारवान् । मौञ्जं शिष्यम् । वर्द्धं चर्म तस्य विकारो
वाङ्मूर्ति रज्जुः । वैल्पो यूपः । सभाया यः (६२४४०) ।

ढञ्छन्दसि । ४ । ४ । १०ई ।

सभेयो युवा ।

भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

(३५) एतत्पुस्तकपूर्वाङ्गे ५६१ पृष्ठे शौनकादिगणो द्रष्टव्यः ।

सप्तम्यन्ताङ्गवार्थे यत् ।। “मेध्याय च नमः विद्युत्वाय च” । यथा-
यथं श्रौषिकाणामणादीनाञ्च घादीनामपवादोऽयं यत् । पक्षे
तेऽपि भवन्ति सर्वविधीनाञ्छन्दसि वैकल्पिकत्वात् । तद्यथा ।
मुञ्जवान्नाम पर्वतः तत्र भवः मौञ्जवतः । “सोमस्येव
मौञ्जवतस्य भवः” । आचतुर्थसमाप्तेऽच्छन्दोऽधिकारः ।

पाथोनदीभ्यां डण् । ४ । ४ । १११ ।

“तमुत्वा पाथ्यो वृषा” । “चनो दधीत नाद्यो गिरो मे । पाथ-
सि भवः पाथ्यः । नद्यान्भवो नाद्यः ।

वेशन्तहिमवद्भगामण् । ४ । ४ । ११२ ।

भवे । “वैशन्तीभ्यः स्वाहा” । “हैमवतीभ्यः स्वाहा” ।

स्रोतसो विभाषा डान्ङ्यौ । ४ । ४ । ११३ ।

पक्षे यत् । डान्ङ्योस्तु स्वरे भेदः । स्रोतसि भवः स्रोत्यः-
स्रोतस्यः ।

सगर्भसयूथसनुताद्यत् । ४ । ४ । ११४ ।

अनुस्मृता सगर्भः । अनुसखा सयूथः । “यो नः सनुत्यः उत-
वा जिघत्सुः” । नुतिर्नुतम् । नपुंसके भावे क्तः (उ३६३८०) ।
सगर्भादयस्त्वयोऽपि कर्मधारयाः समानस्य छन्दसीति
(४७२८०) सः । ततोभवार्थे यत् ।

तुग्राहन् । ४ । ४ । ११५ ।

भवेऽर्थे । पक्षे यदपि । “आवः समं वृषभं तुग्रयास्विति बह्वृ-
चाः । तुग्रियास्विति शाखान्तरे । घनाकाशयज्ञवरिष्ठेषु
तुग्रशब्दइति वृत्तिः ।

अग्राद्यत् । ४ । ४ । ११६ ।

घञौ च । ४ । ४ । ११७ ।

चाद्यत् । अग्नेभवोऽग्रः-अग्रियः-अग्रीयः ।

समुद्राभ्राद्वः । ४ । ४ । ११८ ।

“समुद्रिया अश्वरसो मनीषिणम्” । “नानदतोऽभिय-
स्येष्ट ! घोषाः” ।

वर्हिषि दत्तम् । ४ । ४ । ११९ ।

प्राग्घिताद्यदित्येव (६२० पृ०) । “वर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु” ।

दूतस्य भागकर्म्मणो । ४ । ४ । १२० ।

भागोऽंशः । दूत्यम् ।

रक्षोयातूनां हननी (४६) । ४ । ४ । १२१ ।

“या ते अग्ने ! रक्षस्या तनूः” ।

रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

(४६) हन्यतेऽनयेति व्यत्यया करणेऽप्युट् । हननकरणमर्थः यातूनामिति ब-
हुवचननिर्द्देशात् यत्प्रत्ययेन बहूनां रक्षसां हननप्रतीतिरिति बोध्यम् ।

प्रशंसने यत्स्यात् । रेवत्यादीनाम्प्रशंसनं रेवत्यम् । जगत्यम् ।
हविष्यम् ।

असुरस्य खम् । ४ । ४ । १२३ ।

“असुर्यन्देवेभिर्धायि विश्वम्” ।

मायायामण् । ४ । ४ । १२४ ।

आसुरी माया ।

तद्वानासामुपोधानो मन्त्वइतीष्टकासु लुक्

च मतोः । ४ । ४ । १२५ ।

वर्चस्वानुपधानो मन्त्व आसामिष्टकानां वर्चस्या । कृतव्याः ।

अश्विमानण् । ४ । ४ । १२६ ।

“आश्विनोरुपदधाति” ।

वयस्यासु मूर्धो मतुप् । ४ । ४ । १२७ ।

तद्वानासामिति स्तृत्वं सर्वमनुवर्तते । मतोरिति पदभावत्यर्थं
पञ्चम्यन्तं बोध्यम् । मतुबन्तो यो मूर्द्धशब्दस्ततो मतुसरात्
प्रथमस्य मतोलुक् च । वयश्शब्दवन्मन्त्वोपधेयास्त्रिष्टकासु ।
यस्मिन् मन्त्वे मूर्द्धवयः शब्दौ स्तृत्तेनोपधेयासु । “मूर्द्धन्वतीरुप”
“दधातीति प्रयोगः ।

मत्वर्थे मासतन्वोः । ४ । ४ । १२८ ।

नभोऽन्नम् तदस्मिन्नस्तीति नभस्योमासः । ओजस्या तनूः ।

मधोर्जं च । ४ । ४ । १२६ ।

माधवः-मधव्यः ‡ ।

ओजसोऽहनि यत्खौ । ४ । ४ । १३० ।

ओजस्यमहः ओजसीनं वा ।

वेशोयशश्चादेर्भगाद्यल् । ४ । ४ । १३१ ।

वेशोबलं तदेव भगः । वेशोभग्यः । यशोभग्यः ।

ख च । ४ । ४ । १३२ ।

वेशोभगीनः । यशोभगीनः । योगविभाग उत्तरार्थः क्रमनि-
रासार्थश्च ।

पूर्वः कृतमिनियौ च । ४ । ४ । १३३ ।

“गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्वणेभिः” । “एतेपन्थाः सरितः पूर्यासः” ।

अङ्गिः संस्कृतम् । ४ । ४ । १३४ ।

“यस्येदमप्यं हविः” ।

सहस्रे सम्मितौ घः । ४ । ४ । १३५ ।

“सहस्रियासोऽपान्नोर्मायः” । सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः ।

मतौ च । ४ । ४ । १३६ ।

‡ मधोरिति (४, ४, १२६) सूत्रेण पक्षे यत् ।

सहस्रशब्दान्त्वर्थे घः स्यात् । सहस्रमस्यास्तीति सहस्रियः ।

सोममर्हति यः । ४ । ४ । १३७ ।

सोम्यो (४७) ब्राह्मणः वज्राहं इत्यर्थः ।

मये च । ४ । ४ । १३८ ।

सोमशब्दाद्यः स्यान्मयडर्थे । सोम्यं मधु । सोममय(४)
मित्यर्थः ।

मधोः । ४ । ४ । १३९ ।

मधुशब्दान्मयडर्थे यत् स्यात् । मधयः मधुमय इत्यर्थः ।

वसोः समूहे च । ४ । ४ । १४० ।

चान्मयडर्थे यत् । वसयः । अक्षरसमूहे कृन्दसउपसंख्या
नम् । कृन्दः शब्दादक्षरसमूहे वर्तमानात् स्वार्थे यदित्यर्थः ।
“आश्रावयेति चतुरक्षरम् अस्तु औषडिति चतुरक्षरं यजेति
द्व्यक्षरं ये यजामह इति पञ्चाक्षरं द्व्यक्षरो वषट्कारः एष वै
सप्तदशाक्षरश्चकन्दस्यः” ।

नक्षत्राद् घः । ४ । ४ । १४१ ।

स्वार्थे । “नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा” ।

(४७) लोके शरादिषु पाठेन (५६६४०) मधट् । सोमइव सोम्यइति तु स्वार्थे
यति बोध्यम् ।

(४८) आगतविकारावयवप्रकृताः मयडर्थास्तोष्वर्थोऽप्यित्यर्थः । सोम्येति वृद्धि
पाठन्तु स्वार्थे व्यजेति बोध्यम् ।

सर्वदेवात्तातिल् । ४ । ४ । १४३ ।

स्वार्थे । “सविता न सुवतु सर्वतातिस्” । “प्रदक्षिणि देव-
तातिर्हराणः” ।

शिवशमरिष्टस्य करे । ४ । ४ । १४३ ।

करोतीति करः । पचाद्यच् । शिवं करोतीति शिवतातिः ।
“याभिः शन्ताती भरथोद्दाशुषे” । “अथो अरिष्टतातये” (४६)

भावे च । ४ । ४ । १४४ ।

शिवादिभ्यो भावे तातिः स्याच्छ न्दसि । शिवस्य भावः शिव-
तातिः । शन्तातिः । अरिष्टतातिः * ।

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

सप्तनोऽच्छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

तदस्य परिमाणमिति (६३६४०) वर्गं इति (६४०४०) च । “सप्त
सामानि असृजत्” । सप्त वर्गानित्यर्थः । शन्शतोर्दिनिच्छन्द-
सि * । तदस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्यः । पञ्चदशिनोऽर्द्धमासाः
त्रिंशिनोमासाः । विंशतेत्येति वाच्यम् * । विंशिनोऽङ्गिरसः ।

(४६) भाषायां शन्तातिप्रभृतीनां प्रयोगोनास्त्येव अतएव वीरचरिते अरि-
ष्टतातिमित्यस्य सिद्धयेऽस्माभिरत्यामेव गतिश्रररीकृत्य व्याख्यातम्
तत्र सत्कृततदीयव्याख्याने द्रष्टव्यम् ।

शुक्लदस्मदोः साहस्ये वतुव्वाच्यः * । “त्वावतः (५०) पुरुर-
वसोः” । त्वावानन्यः । “यज्ञं विप्रस्य भावतः” । दण्डादिभ्यो
यत् (६४१ष्ट०) ।

छन्दसि च । ५ । १ । ६७ ।

प्रातिपदिकमात्रात्तदर्हतीत्यर्थे यत् स्याच्छन्दसि । “सादन्यम्
विदध्यम्” ।

वत्साराणाच्छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

निर्वृत्तादिष्वर्थेषु । इद्वत्सरीयः (५१) ।

सम्परिपूर्वात् ख च । ५ । १ । ६२ ।

वाच्छः । संवत्सरीणः । संवत्सरीयः । परिवत्सरीणः-परिव-
त्सरीयः । .

छन्दसि घस् । ५ । १ । १०६ ।

ऋतुशब्दात्तदस्य प्राप्तमित्यर्थे । “भाग ऋत्वियः” ।

उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे । ५ । १ । ११८ ।

धात्वर्थविशिष्टे साधने वर्त्तमानादुपसर्गादुत्तरे स्वार्थे वतिः
स्यात् । यदुद्धतः । निवतः । उद्गतान्निगतानित्यर्थः ।

यट् च छन्दसि । ५ । २ । ५० ।

(५०) त्वमिवेति त्वावान् प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति (५६८ष्ट०) त्वादेशे आ

सर्वेनाच्चः (१८४ष्ट०) इत्याच्चम् ।

(५१) इदादयः वटिर्वत्सरा वराहसंहितायां परिगणितास्ते च तत्रैव

द्रष्टव्याः ।

नान्तादसंख्यादेः परस्य डटः यट् स्थान्मट् च । पञ्चयम्-
पञ्चमम् ।

छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि ।

५ । २ । ८६ ।

पर्यवस्थाता शत्रुः । “अपत्यं परिपन्थिनम् विदन्” । “मा त्वा
परिपरिणौ विदम्” ।

वज्रलम्बुछन्दसि । ५ । २ । १२२ ।

मत्वर्थे विनिः स्यात् । “अग्निस्ते योजस्वी” । छन्दोविन्प्रकरणे
ओष्ठासेखलाद्वयोभयेरुजाहृदयानां दीर्घश्चेति वक्तव्यम्* ।
इति दीर्घः । “मंहिष्ठमुभयाविनम्” । “शुनमोष्ठाव्यचक्षत” ।
छन्दसीवनिपौ च वक्तव्यौ* । ई । “रथीरभूत्” । “सुमङ्ग
लीरियं बधूः” । “मघवानमीमहे” ।

तयोर्दाहिर्लौ च छन्दसि । ५ । ३ । २० ।

इदन्तदोष्यथासंख्यं स्तः । “इदा हि व उपसृतिम्” । तर्हि ।

था हेतौ च छन्दसि । ५ । ३ । २६ ।

किमस्या स्याद्देतौ प्रकारे च । “कथा ग्रामं न पृच्छसि” ।
“कथा दाशेम” ।

पञ्च पञ्चा च छन्दसि । ५ । ३ । ३३ ।

अवरस्य अस्तात्यर्थे निपातौ । “पञ्च हि सः” । “नो ते पञ्चा” ।

तुच्छन्दसि । ५ । ३ । ५६ ।

तजन्तासृजन्ताच्च इठनीयसुनौ स्तः । “आसुतिं करिष्ठः” ।
 “दोहीयसी धेनुः” ।

प्रत्नपूर्वविश्वे मात् याल् छन्दसि । ५ । ३ । १११ ।
 इवार्ये । “तं प्रत्नया पूर्वया विश्वेमेमया” ।

अमु च छन्दसि । ५ । ४ । १२ ।
 किमेत्तिङव्ययघादित्येव । चादासु । “प्रतरं नय प्रतराम्” ।

एकज्येष्ठाभ्यान्निलतातिलौ च छन्दसि । ५ ।
 ४ । ४१ ।

स्वार्ये । “यो नो दूरे वो एकतिः” । “ज्येष्ठतातिं वर्हिषदम्” ।

अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि । ५ । ४ । १०३ ।
 तत्पुरुषाड्च् स्यात् समासान्तः । “ब्रह्मसामं भवति” ।
 “देवच्छन्दसानि” ।

वज्रप्रजाश्छन्दसि । ५ । ४ । १२३ ।
 “वज्रप्रजा निर्ऋतिमाविवेश” ।

छन्दसि च । ५ । ४ । १४२ ।
 दन्तस्य दत् स्याद्वज्रव्रीहौ । “उभयतोदतः प्रति गृह्णाति” ।

ऋतश्छन्दसि । ५ । ४ । १५८ ।
 ऋदन्तावज्रव्रीहेर्न कप् । हता माता यस्य हतमाता ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

एकाचो द्वे (५६४) । छन्दसि वेति वक्तव्यम् * । “यो जागार”
‘दाति प्रियाणि’ ।

तुजादीनान्दीर्घाऽध्यासस्य । ई । १ । ७ ।

तुजादिराकृतिगणः । “प्रभरा तूतुजानः” । “सूर्य्यं मामहा-
नम्” । “दाधारयः पृथिवीम्” । “स तूताव” ।

वज्रलम्बच्छन्दसि । ई । १ । ३४ ।

ह्रः सम्प्रसारणं स्यात् । “इन्द्रमाज्जवे ऊतये” । ऋचि तेरुत्तर
पदादिलोपश्च छन्दसि * । ऋक्शब्दे परे तेः सम्प्रसारण-
मुत्तरपदादेर्लोपश्चेति वक्तव्यम् । त्वचं सूक्तम् । छन्दसि
किम् ? तृचानि । रयेर्मातो वज्रलम् । रेवान् । “रवि-
मान् पुष्टिवर्द्धनः” ।

चायः की । ई । १ । ३५ ।

“नाभ्यश्चिर्न च निचिक्युरन्यम्” । लिङ्यसि रूपम् । वज्रल-
ग्रहणानुवृत्तेर्नह । “अग्निं ज्योतिर्निचाय” ।

अपस्पृधेथामानृचुरानृज्जश्चिच्युप्रेतियाजश्चा-
ताश्चितमाशीराशीर्त्ताः । ई । १ । ३६ ।

एते छन्दसि निपात्यन्ते । “इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथाम्” ।
“धर्कमावृचुः” । “वसून्वावृज्जः” । अचैरहेस्य लिङ्यसि । चिच्यु
प्रे । च्युडो लिटि थासि । “यस्तित्वाज” । त्यजेर्णलि “आतास्त-

इन्द्रसोमाः” । “अत्रिता नो ग्रहाः” । अत्रि पाके निष्ठायाम् ।
 “नाशीरं दुदुह्ने” । “मध्यत आशीर्त्तिः” । अत्रि एव क्विपि
 निष्ठायाञ्च ।

खिदेष्कन्दसि । ई । १ । ५२ ।

खिद दैन्ये । अस्यैव आत् स्यात् । चिखाद । चिखेदेत्यर्थः ।

शीर्षिष्कन्दसि । ई । १ । ६० ।

शिरःशब्दस्य शीर्षन् स्यात् । “शीर्ष्णो जगतः” ।

वा क्कन्दसि । ई । १ । १०६ ।

दीर्घाज्जसि इति च पूर्वसर्वर्णदीर्घो वा स्यात् । वाराही
 वाराह्यौ । “मानुषीरीलते विशः” । उत्तरसूत्रद्वयेऽपीदं (५२)
 वाक्यभेदेन संबध्यते । तेनाभि पूर्वत्वं वा स्यात् । शमीञ्च श-
 म्यञ्च । सूख्यं सूमिं च । सम्प्रसारणाच्चेति (१४८४०) पूर्व-
 रूपमपि वा । इज्यमानः यज्यमानः ।

शोष्कन्दसि वज्जलम् । ई । १ । ७० ।

लोपः स्यात् । “या ते गात्राणाम्” । “ता पिण्डानि” । एम-
 न्नादिषु क्कन्दसि पररूपं वक्तव्यम् * । “अपां त्वेभन्” ।
 “अपां त्वोद्भन्” ।

भय्यप्रवय्ये च क्कन्दसि । ई । १ । ८३ ।

(५२) अभि पूर्व (६०४०) इति सम्प्रसारणाच्चेति (१४८४०) अयिससूत्रद्वये इत्यर्थः ।

विभेत्यस्मादिति भव्यः । वेतेः प्रवय्या इति स्त्रियामेव निपा-
तनम् । प्रवेयमित्यन्यत्र । छन्दसि किम् ? भेयम् । प्रवेयम् ।
हृदय्या उपसंख्यानम् * । हृदे भवा हृदय्या आपः । भवे
छन्दसि (३४६७५०) यत् ।

प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । ई । १ । ११५ ।

अक्पादमध्यस्थ एङ् प्रकृत्या स्यात् अतिपरे न तु वकार
यकारेऽति । “उपप्रयन्तो अध्वरम्” । “सुजाते अश्वसूदते ।
अन्तःपादं किम् ? एतास एतेऽर्चन्ति” । अव्यपरे किम् ?
“त्रेऽवदन् । तेऽयजन्” ।

अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवत्ववस्युषु च ।

ई । १ । ११६ ।

एषु व्यपरेऽप्यति एङ् प्रकृत्या । “वसुभिर्नो अव्यात्” । “मित-
महो अवद्यात्” । “मा शिवासो अवक्रमुः” । “ते नो अव्रताः” ।
“शतधारो अयं मणिः” । “ते नो अवन्तु” । “कुशिकासो अव-
स्यवः ।” यद्यपि बहुचैः “तेनोऽवन्तु रथतूः सोऽयमागात्”
“तेऽरुणेभिः” इत्यादौ प्रकृतिभावो न क्रियते तथापि बाहुल्य-
कात्” समाधेयम् । प्रातिशाख्ये तु वाचनिकएवायमर्थः ।

यजुष्युरः । ई । १ । ११७ ।

उरःशब्द एङन्तोऽति प्रकृत्या यजुषि । “उरो अन्तरिक्षम्” ।
यजुषि पादाभावादन्तःपादार्थं वचनम् ।

आपोजुषाणोदृष्णोवर्षिष्ठेअस्वे-अस्वाले-अस्वि-
केपूर्वे । ई । १ । ११८ ।

यजुषि अति प्रकृत्या । “आपो अस्मान्मातरः” । “जुषाणो अग्नि
राज्यस्य” । “दृष्णो अंशुभ्याम्” । “वर्षिष्ठे अधिनाके” ।
“अस्वे अस्वाले अस्विके” । अस्मादेव वचनादस्वार्थेति
(११७८०) वृत्तो न ।

अङ्ग इत्यादौ च । ई । १ । ११९ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ च अकारे य एङ्पूर्वः सोऽति प्रकृत्या
यजुषि । “प्राणो अङ्गे अङ्गेअदीव्यत्” । “अङ्गे अङ्गे
अशोचिषम्” ।

अनुदात्ते च कुधपरे । ई । १ । १२० ।

कवर्गर्धकारपरे अनुदात्तेऽति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । “अयं
सोअग्निः” । “अयं सो अध्वरः” । अनुदात्ते किम् ? “अश्वो-
ऽग्रे रुद्रे” । अग्रशब्द आनुदात्तः । कुधपरे किम् ? “सोऽय-
मग्निमन्तः” ।

अवपथ्यासि च । ई । १ । १२१ ।

अनुदात्ते अकारादौ अवपथाशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या ।
“तीरुद्रेभ्यो अवपथाः” । वपेस्थ्यासि लङि तिङ्ङितङ् (उ६।१२०)
इत्यनुदात्तत्वम् । अनुदात्ते किम् ? “यदुद्रेभ्योऽवपथाः ।”
निपातैर्यञ्चेति (उ६।१२०) निघातो न ।

आङोऽनुनासिकश्छन्दसि । ई । १ । १२२ ।

आङोऽति परेऽनुनासिकः स्यात् स च प्रकृत्या । “अम् अँ

अपः” । “गभीर आ उग्रपुत्रे” । ईषाञ्चादीनाञ्छन्दसि
प्रकृतिभावो वक्तव्यः * । “ईषा अचो हिरण्यः” । “ज्याङ्-
यम्” । “पूषा अविः” ।

स्यश्छन्दसि वज्रलम् । ई । १ । १३३ ।

स्यइत्यस्य सोर्लोपः स्याद्वलि । “एष स्य भानुः” ।

ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । ३ । १ । १५१ ।

ह्रस्वात्परस्य चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे ।
“हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः” । सुचन्द्रस्य ।

पितरामातरा च छन्दसि । ई । ३ । ३३ ।

द्वन्द्वे निपातः । “आ मा गन्तां पितरामातरा च” । चाद्वीपरीत
मपि । “न मातरापितरा नूचि दिष्टौ” । समानस्य छन्दस्यमूर्ध्वं
प्रभृत्युदकेषु (६१२४०) । समानस्य सः स्यान्मूर्ध्वादिभिन्ने उत्तरपदे
सगर्भः । छन्दसि स्त्रियां वज्रलम् * । विष्वग्देवयोरद्रा-
देशः । (१७६४००) “विष्वाची च घृताची च” । “देवद्वीची-
न्दयत देवयन्तः” । “सा कद्वीची” ।

सध मादस्ययोश्छन्दसि । ई । ३ । ६६ ।

सहस्य सधादेशः स्यात् । “इन्द्र त्वास्मिन् सध मादे” ।
“सोमःसध स्यत्” ।

पथि च छन्दसि । ई । ३ । १०८ ।

पथिशब्दे उत्तरपदे कोः कव का च । कवपथः । कापथः ।
कुपथः ।

साटैय साट्ठा साटैति निगमे । ई । ३ । ११३ ।

सट्टेः क्ताप्रत्यये आद्यं द्वयं तृणि तृतीयं निपात्यते । “मरुद्भि
रुग्रः पतनासु साटैय” । अचोर्न्मध्यस्यस्य डस्य लः ढस्य ल्हस्य
प्रातिशाख्ये विहितः । आह हि

“द्वयोश्चास्य स्वरयोर्मध्यमेत्य सम्पद्यते स डकारो लकारः ।
ल्हकारतामेति स एव चास्य ढकारः सन्तृष्णणा सम्प्रयुक्त” इति ।

कृन्दसि च । ई । ३ । १२ई

अष्टन आत्वं स्यादुत्तरपदे । अष्टापदी ।

मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ । ई ।

३ । १३१ ।

दीर्घः स्यान्मन्त्रे । अश्वीवती । सोमावती । “इन्द्रियवान्मदि-
न्तमः” । “विश्वकर्मणा विश्वदेव्यावता” ।

ओषधेश्च विभक्तावप्रयमायाम् । ई । ३ । १३२ ।

दीर्घः स्यान्मन्त्रे । “यदोषधीभ्यः” । “अदधा ओषधीषु” ।

ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् । ई । ३ । १३३ ।

दीर्घः स्यात् । “आ तू न इन्द्र” । “नू नर्त्तः” । “उत वा घा स्य
नातत्” । “मक्षु गोमन्तमीमसहे” । “भरता जातवेदसम्” । तडि-
ति यादेशस्य डित्त्वपक्षे ग्रहणम् । तेनेह न । “शृणोत ग्रावा-
णः” । “कूमनाः” । “अत्रा ते भद्रा” “यत्रा नञ्चक्रा ।
‘उरुष्याणः’” ।

इकः सुञि । ई । ३ । १३४ ।

ऋचि दीर्घ इत्येव । “अभीष्टु णः सखीनाम्” । सुञ्ज
इति । (उ५३७८०) षः । नञ् धातुस्थोरुषुभ्य इति (उ५३८८०) णः ।

द्वाचोऽतस्तिङः । ई । ३ । १३५ ।

मन्त्रे दीर्घः । “विद्वाहि” । “चक्रा जरसम्” ।

निपातस्य च । ई । ३ । १३६ ।

“एवाहि ते” ।

कृन्दस्य भयथा । ई । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । “धाता तिसृणामिति” बहुचाः । तैत्तिरी-
यास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति ।

वा प्रपूर्वस्य निगमे । ई । ४ । ८ ।

प्रपूर्वस्यान उपधाया वा दीर्घोऽसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे ।
ऋभुजणम् । निगमे किम् ? तच्चा । ऋभुचाणम् । तच्चाणौ ।

जनिता मन्त्रे । ई । ४ । ५३ ।

इडादौ ढचि णिलोपो निपात्यते । “यो नः पिता जनिता” ।

शमिता यज्ञे । ई । ४ । ५४ ।

शमयितेत्यर्थः ।

युष्मवोर्दीर्घश्चकृन्दसि । ई । ४ । ५८ ।

ल्यपीत्यनुवर्तते । विष्णूय । विष्णूय । कृन्दसीति किम् ? आयुत्य
आप्तुत्य । आडजादीनाम् (उ३७८०) ।

कृन्दस्यऽपि दृश्यते । ई । ४ । ७३ ।

अनजादीनामित्यर्थः । आनट्(५३) । आवः । न माङ्-
योगे (उ२० पृ०) ।

वज्रलङ्कृन्दस्यमाङ्योगेऽपि । ई । ४ । ७५ ।

“जनिष्ठा उग्रः सहसेतुराप” । “मा वः चेत्ये परवीजान्यवाप्सुः” ।

इरयोरे । ई । ४ । ७६ ।

“प्रथमं गर्भं दध्ने आपः” । रेभावस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादातो-
लोपः । अत्र रेशब्दस्येति कृते पुनरपि रेभावः । तदर्थं सूत्रे
द्विवचनान्तन्निर्दिष्टम् इरयोरिति ।

कृन्दस्युभयथा । ई । ४ । ८६ ।

भूसुधियोर्यङ् स्यादियङ् वङ् च । “वनेषु चित्तं विभ्रम्” विभ्रु-
वा । “सुधो हव्यमग्नेः” सुधियो वा । तन्वादीनां कृन्दसि
वज्रलम् * । “तन्वं पुष्पे” तनुवं वा । तप्रस्वकम्-तियस्वकम् वा

तनिपत्योऽकृन्दसि । ई । ४ । ८८ ।

एतयोरुपधालोपः कृडिति प्रत्यये । “वित्तिरे कवयः” ।
“शकुनाइव पत्तिम” । भाषायां वित्तेनिरे । पेटिम ।

घसिभसोर्हलि च । ई । ४ । १०० ।

“सग्धिञ्च मे” । “वज्रां(५४) ते हरीधानाः” । ऊभाल्भ्यो
हेधिः (उ१४६ पृ०)

(५३) आनडिति आवरिति नशिष्टजोर्लुङि मन्त्रे घसेत्यादिना(उ४८३ पृ०)

ल्लोर्लुक् गुणश्च

(५४) भसेर्लोडि ताम् लुः, परं नित्यञ्चाप्युपधालोपं बाधित्वा वाज्रलकाट्
प्राक् द्वित्वम् तत उपधालोपसन्तोपजगृह्णानि ।

अष्टगुपृष्ठव्यञ्जन्दसि । ई । ४ । १०२ ।

“अधी हवम्” । “अधी गिरः” । “रायसूक्ति” ।
“उरणस्कृधि” । “उपावधि” ।

वा छन्दसि । ३ । ४ । ८८ ।

हिरपिद्वा ।

अङ्कितञ्च । ई । ४ । १०३ ।

हेधिः स्यात् । रारन्धि । रमेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् शपः
लुभ्यासदीर्घञ्च । “अस्मे प्रयन्धि” । “युयोधि जातवेदः” ।
यमेः शपोलुक् । योतेः शपः लुः । अङ्कितः किम् ? प्रीणीहि ।

मन्त्रेष्वाङ्गादेरात्मनः । ई । ४ । १४१ ।

आत्मन्शब्दस्यादेर्लोपः स्यादाङ्कितः । “त्मना देवेषु” ।

विभाषज्जोञ्जन्दसि । ई । ४ । १६२ ।

ऋजुशब्दस्य ऋतः स्थाने रः स्याद्वा इष्टमेयस्म । “त्वं रजिष्ठ-
मनुनेधि” ऋजिष्ठं वा ।

ऋतव्यवास्त्ववास्त्वमाध्वीहिरण्यया ऋन्दसि
। ई । ४ । १७५ ।

ऋतो भवं ऋतव्यम् । वास्तुनि भवं वास्त्वम्-वास्त्वञ्च ।
मधुशब्दस्याणि स्त्रियां यणादेशो निपात्यते । “मध्वीर्नः स-

न्वोषधी” । हिरण्यशब्दाद्विहितस्य मयटोमशब्दस्य लोपो-
निपात्यते । “हिरण्ययेन सविता रथेना” ।

इति षष्ठोऽध्यायः ।

शीङोरट् (उ११४८०) ।

वज्रलज्छन्दसि । ७ । १ । ८ ।

रुडागमः स्यात् । लोपस्तत्रात्मनेपदेष्विति (उ५१८८०) पक्षे
तलोपः । ‘धेनवो दुहे’ । लोपाभावे “वृतन्दुहते” । अदृश्रम-
स्य (५५) । अतोभिसर्गस्य (६३८०) ।

वज्रलज्छन्दसि । ७ । १ । १० ।

“अग्निर्देवेभिः” ।

नेतराच्छन्दसि । ७ । १ । २६ ।

स्वमोरदृङ् न । “वार्त्तघ्नमितरम्” । छन्दसि किम् ? इतर-
त्काष्ठम् । समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् (उ४६४८०)

क्वापि छन्दसि । ७ । १ । ३८ ।

यजमानम्परिधापयित्वा ।

(५५) दृशेरुङ् व्यत्ययेन प्रथमपुरुषवज्रवचनस्थाने उत्तमपुरुषैकवचनं सिप्
रुडागमे अदृश्रमिति ।

सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाडयायाजालः

। ७ । १ । ३६ ।

‘ऋजवः सन्तु पय्याः’ । पय्यान् इति प्राप्ते सुः । ‘परमे व्यो-
मन्’ । व्योमनि इति प्राप्ते डेलुक् । धीती । मती । सु-
टुती । धीत्या मत्या सुटुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णदीर्घः । ‘या
सुरया रथीतमा दिविस्सृशा अश्विना’ । यौ सुरयौ दिविस्सु-
शावित्यादिप्राप्ते आ । “नताद्वाह्णम्” । नतमिति प्राप्ते
आत् । “न युष्मे राजन्धवः” । “अस्मे इन्द्रा वृहस्पती” ।
युष्मासु अस्मभ्यमिति प्राप्ते शे । उर्या । धृणुया । उरु-
णा धृणुनेति प्राप्ते या । “नाभा पृथिव्याः” । नाभाविति
प्राप्ते डा । “ता अनुष्योच्यावयतात्” (५६) । अनुष्ठानमनुष्ठा
व्यवस्थावदङ् आङो ड्या । साधुया । साध्विति प्राप्ते याच् ।
“वसन्ता यजेत” वसन्ते इति प्राप्ते आल् । इयाडियाजी-
काराणामुपसंख्यानम् * । उर्विया । दार्विया । उरुणा
दारुणेति प्राप्ते इया । सुचेतिया । सुचेतिणेति प्राप्ते डि-
याच् । “दृतिन्न शुष्कं सरसी शयानम्” डेरीकार इत्याङ् ।
तत्राद्युदात्ते पदे प्राप्ते व्यत्ययेनान्तोदात्तता । वस्तुतस्तु
डीपन्तात् डेलुक् । ईकारादेशस्य तदाहरणान्तरं मय्यम् ।
आडयाजयारामुपसंख्यानम् । “प्र बाहवा सिस्तम्” । बा-
ङ्गेनेति प्राप्ते आडादेशः । घेर्ङीतीति (१०६४०) गुणः । स्वप्नया ।

(५६) अनुष्ठया उ भोः व्यावयतात् पृथक्करोवित्यर्थः अनुपूर्वान्तिष्ठतेरङ्
आङः (टाइत्यस्य) स्थाने ङादेशे ढिलोपे अनुष्याइति सिद्धम् ।

स्वप्नेनेति प्राप्तौ अयाच् “स नः सिन्धुमिव नावया” । नावेति प्राप्तौ अयार् । रित्स्वरः (उ५६४ष्ट०) ।

अमोमश् । ७ । १ । ४० ।

मिवादेशस्यामो मश् स्यात् । अकार उच्चारणार्थः । शित्वात् सर्वादेशः । अस्तिसिचइति (उ५०ष्ट०) ईट् । “वधीं वत्वम्” । अवधिष मिति प्राप्तौ ।

लोपस्त आत्मनेपदेषु । ७ । १ । ४१ ।

कृन्दसि । “देवा अडुह” । अडुहतेति प्राप्तौ “दक्षिणतः शये” । श्रुते इति प्राप्तौ । आत्मनेइति किम् ? “उत्सन्दुहन्ति” ।

ध्वमोध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

“अन्तरेवोष्माणं वारयध्वात्” । वारयध्वमिति प्राप्तौ ।

यजध्वैनमिति च । ७ । १ । ४३ ।

एनमित्यस्मिन् परे ध्वमोऽन्तलोपो निपात्यते । “यजध्वैनं प्रियमेधाः” । वकारस्य यकारो निपात्यत इति वृत्तिकारोक्तिः प्रमादिकी ।

तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोपो मध्यमपुरुषवज्जवचनस्य स्थाने तात्स्यात् । “गात्रमस्य नूनं कृणुतात्” । कृणुतेति प्राप्तौ । “सूर्यश्चक्षुर्गमयतात्” । गमदतेति प्राप्तौ ।

तप्तनप्तनघनाश्च । ७ । १ । ४५ ।

तस्थेत्येव । “शृणोत ग्रावाणः” । शृणुतेति प्राप्ते तप् । सुनो
तन “पचतन ब्रह्मवाहसे” । “दधातन द्रविणञ्चितमस्मै” ।
तनप् । “भरुतस्तज्जुजुटनः” । जुषध्वमिति प्राप्ते यत्ययेन
परस्मैपदम् झुञ्च । “विश्वे देवासो भरुतो यतिष्ठन” । यत्-
संख्याकाः स्थेत्यर्थः । यच्छब्दाच्छान्दसो डतिः । अस्तेस्तस्य
यनादेशः ।

इदन्तो मसि । ७ । १ । ४६ ।

मसीत्यविभक्तिको निर्देशः । इकारउच्चारणार्थः । मस्इत्य-
यमिकाररूपचरमावयवविशिष्टः स्यात् । मसइगागमः स्या-
दिति यावत् । “नमोभरन्त इमसि” । “त्वमस्माकन्तव
स्मसि” । इमाइति स्म इति च प्राप्ते ।

क्वो यक् । ७ । १ । ४७ ।

‘दिवं सुपर्णो गत्वाय’ ।

इष्टीनमिति च । ७ । १ । ४८ ।

क्वाप्रत्ययस्य ईनम् अन्तादेशो निपात्यते । “इष्टीनं देवान्” ।
इष्ट्वा इति प्राप्ते ।

क्लात्वयादयश्च । ७ । १ । ४९ ।

आदिशब्दः प्रकारार्थः । आकारस्य ईकारो निपात्यते ।

“खिन्नः स्नात्वा मलादिव” । “पीत्वा सोमस्य वाटधे” ।
स्नात्वा पीत्वेति प्राप्ते ।

आज्जसेरसुक् । ७ । १ । ५० ।

अवर्णान्तादङ्गात्परस्य जसोऽसुक् स्यात् । देवासः । ब्रा-
ह्मणासः ।

अग्रामणीश्वरन्दसि । ७ । १ । ५६ ।

अग्रामो नुट् । “अग्रामसुदारो धरुणो रयीणाम्” । “सूत
ग्रामणीनाम्” ।

गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

“विद्वाहि त्वा गोपितं शूरगोनाम्” । पदान्ते किम् ? “गवां
गता पृक्षयामेषु” । पादान्तेऽपि क्वचिन्न छन्दसि सर्वेषां
वैकल्पिकत्वात् । “विराजं गोपितं गवाम्” ।

छन्दस्यपि दृश्यते । ७ । १ । ७६ ।

अस्यपादीनामनङ् । “इन्द्रो दधीचोऽस्यभिः” ।

ई च द्विवचने । ७ । १ । ७७ ।

अस्यपादीनामित्येव । “अक्षीभ्यान्ते नासिकाभ्याम्” ।

टक्स्ववस्त्वं तवसाश्छन्दसि । ७ । १ । ८३ ।

एषां नुम् स्यात् सौ । “कीदृङ्ङिङ्ङः” स्ववान् । स्वतावान् ।
उदोऽप्यपूर्वस्य (उ१२६४०) ।

वज्रलङ्कन्दसि (५७) । ७ । १ । १०३ ।

तत्परिः ।

हु ह्वरेष्कन्दसि । ७ । २ । ३१ ।

ह्वरेर्निष्ठायां हु आदेशः स्यात् । “अहुतमसि हविर्धानम्” ।

अपरिहृताश्च । ७ । २ । ३२ ।

पूर्वेण प्राप्तस्यादेशस्याभावो निपात्यते । “अपरिहृताः समुयामराजम्” ।

सोमे ह्वरितः । ७ । २ । ३३ ।

इयङ्गुणौ निपात्यते । “मानःसोमो ह्वरितः” ।

ग्रसितस्त्वभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ता वि
शस्तृशंस्तृशास्तृतरुटतरुटवरुटवरुटवरुटवीरु-
ज्वलितिच्चरितिवसित्यमितीति च । ७ । २ । ३४ ।

अष्टादश निपात्यन्ते । ततः ग्रसु स्त्वम्बु स्त्वम्बु एषामुद्दिच्चा-
न्निष्ठायामिट्प्रतिषेधे प्राप्ते इण् निपात्यते । “युवं शचीभि-
र्ग्रसिताममुच्चतम्” । “विष्कभिते अजरे” । “येन स्व
स्तभितम्” । “सत्येनोत्तभिता भूमिः” । स्तभितेत्येव सिद्धे
उत्पूर्वस्य पुनर्निपातनमन्योपसर्गपूर्वस्य मा भूदिति । चते
याचने कस गतौ आभ्यां क्तस्येडभावः । “चत्ता इतश्चत्तामुतः” ।

(५७) ऋतोऽनोष्णपूर्वस्यापि वेदे वज्रलङ्कन्दम् ।

“त्रिधा हस्यावमश्विना विकस्तम्” । “उत्तानाया हृदयं यद्विकस्तम्” । निपातनवज्जवापेक्षं सूत्रे वज्जवचनं विकस्ता इति तेनैकवचनान्तोऽपि प्रयोगः साधुरेव । शसु शंसु शासु एभ्यस्तृच इडभावः । “एकस्वटुरश्वस्याविशस्ता” । “ग्राव ग्राभ उत शंस्ता” । “प्रशास्ता पोता” । तरतेर्दृष्टजोश्च तृचि उट् ऊट् एतावागमौ निपात्येते । “तरुतारं रथानाम्” तरुता-रम्-वरुतारम्-वरुतारम् । “वरुतीभिः सुशरणा नो अस्तु” । अत्र ङीवन्तनिपातनं प्रपञ्चार्यम् । वरुतशब्दोहि निपातितः ततो ङीपोगतार्थत्वात् । उज्ज्वलादिभ्यश्चतुर्थः शप् इकारादेशो निपात्यते । ज्वल दीप्तौ चर संचलने दुवम उद्गिरणे अम गत्यादिषु । इह हरितीत्यस्यानन्तरं क्षमिती-त्यपि केचित् पठन्ति । तत्र क्षमूप सहने इति धातुर्वीध्यः । भाषायान्तु ग्रस्तस्काब्धस्तब्धोत्तब्धचितितविकसिताः । विशसिता शंसिता शासिता । तरीता-तरिता । वरीता-वरिता । उज्ज्व-लति । चरति पाठान्तरे । क्षमति । वसति अमति ।

वभूयाऽततन्य जगृभ्य ववर्येति निगमे । ७।२।ई४।

“विद्वातमुत्तं यत आवभूय” । “येनान्तरिक्षमुर्वाततन्य” । “जगृभ्या ते दक्षिणमिन्द्रहस्तम्” । “त्वं ज्योतिषा वितमो ववर्य” । भाषायां तु । वभूविथ । आतेनिथ । जगृहिम । ववरियेति ।

सनिंससनिवांसम् । ७।२।ई६।

सनिमित्येतत्पूर्वात् सनतेः सनोतेर्वा कसोरिट् । एत्वा भ्यासलोपाभावश्च निपात्यते । पावकादीनाञ्छन्दसि प्र-

त्ययस्यात् कादित्वन्नेति वाच्यम् । “हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः” (५८) ।

घोर्लोपो लेटि वा । ७ । ३ । ७० ।

“दधद्रत्नानि दाशुषे” । “सोमोददन्नन्धर्व्याय” । “यद्ग्निरग्नये ददात्” ।

मीनातेर्निगमे । ७ । ३ । ८१ ।

शिति द्रुक्षः । “प्र-मिणन्ति व्रतानि” । लोके प्र-मीणाति । अस्तिचिचोऽष्टके (७२०ष्ट०) ।

वज्रलज्छन्दसि । ७ । ३ । ८७ ।

“सर्वमा(५६)इदम्” । द्रुक्षस्य गुणः (१०८ष्ट०) । जसि च (१०८ष्ट०) । जसादिषु छन्दसि वावचनम्प्राङ्णौ चङुप्रधायाः * । “अथाशतक्रत्वो यूयम्” । शतक्रतवः । “पश्वे नृभ्यो यथागमे” । पश्वे । नाभ्यस्तस्याचीति (७११ष्ट०) निषेधे वज्रलज्छन्दसीति वक्तव्यम् । जजोषत् ।

नित्यं छन्दसि । ७ । ४ । ८ ।

छन्दसि विषये चङुप्रधाया ऋवर्णस्य ऋन्नित्यम् ॥ अवी-
वृधत् ।

न छन्दस्यपुत्रस्य । ७ । ४ । ३५ ।

(५८) लोके तु प्रत्ययस्यकान् पूर्वस्वाकारस्येत्वं (२११ष्ट० सू०) तेन पाविका-
इत्येव ।

(५६) इदं सर्वम् आः आसीदित्यर्थः अस्तेर्लङि ईडभावे रूपसिद्धिः ।

पुत्रभिन्नस्यादन्तस्य क्यचि ईत्त्वदीर्घा न । मितयुः । क्वा-
च्छन्दसीति (उ४८८८) उः । अपुत्रस्य किम् ? “पुत्रीयन्तः सुदा-
नवः” अपुत्रादीनामिति वाच्यम् । “जनीयन्तोऽन्वग्रवः” ।
जनमिच्छन्त इत्यर्थः ।

दुरस्युर्द्रविणस्युर्दृषयति रिषयति । ७ । ४ ।
३६ ।

एते क्यचि निपात्यन्ते । भाषायान्तु उपलयाभावात् दुष्टी-
यति । द्रविणीयति । दृषीयति रिटीयति ।

अश्वाघस्यात् । ७ । ४ । ३७ ।

अश्व अघ एतयोः क्यचि आत्स्याच्छन्दसि । “अश्वायन्तो मघ-
वन्” । “मा त्वा वृका अघायवः” । न च्छन्दसीति (उ५२३८) ।
निषेधो न ईत्वमात्रस्य, किन्तु दीर्घस्यापीति । तत्रेदमेव सूत्रं
ज्ञापकम् ।

देवसुन्नयोर्यजुषि काठके । ७ । ४ । ३८ ।

अनयोः क्यचि आत्स्याद्यजुषि कठशाखायाम् । “देवायन्तो
यजमानाः” । “सुन्नायान्तो हवामहे” । इह यजुःशब्दो न
मन्त्रमात्रपरः किन्तु वेदोपलक्षकः तेन ऋगात्मकेऽपि मन्त्रे
यजुर्वेदस्ये भवति । किञ्च । ऋग्वेदेऽपि भवति स चेन्नन्तो
यजुषि कठशाखायां दृष्टः । यजुषीति किम् ? “देवाञ्जिगाति
सुन्नयुः” । बह्वृचानामप्यस्ति कठशाखा ततोभवति प्रत्युदाह-
रणमिति हरदत्तः ।

कव्यध्वरघृतनस्यर्च्चि लोपः । ७ । ४ । ३६ ।

“सपूर्वया निविदा कव्यतायोः” । “अध्वर्युं वा मधुपाणिम्” ।
दमयन्तं घृतन्यम् । दधातेर्हिः (७३६०८) जहातेश्च क्ति (७४६४८) ।

विभाषा छन्दसि । ७ । ४ । ४४ ।

हित्वा शरीरम् हीत्वा वा ।

सुधितवसुधितनेमधितधिव्वधिव्वधिय च । ७

। ४ । ४५ ।

सु-वसु-नेम-एतत्पूर्वस्य दधातेः क्ते प्रत्यये इत्त्वन्निपात्यते । “गर्भं
माता सुधितं रक्षणासु” । “वसुधितमग्नौ” । “नेमधिता न
पौंस्या” । क्तिन्यपि दृश्यते । “उत श्वेतं वसुधितिन्निरेके” । “धिव्व
वज्रं दक्षिण इन्द्र हस्ते” । धत्वेति प्राप्ते । “सुरेता रेतो
धिव्वीय” । आशीर्लिङ् इट् इटोऽम् धासीयेति प्राप्ते ।
अपो भि (१६२८०) । मासश्छन्दसीति वक्तव्यम् । “माङ्गिः
शरङ्गिः” । स्ववः स्वतवसोरुपसञ्चयेत्यते । स्ववङ्गिः । अवतेर-
सुन् । शोभनमवोयेषान्ते स्ववसस्तैः । तु इति सौत्वोधातु-
स्तस्मादसुन् । स्वन्तवो येषान्तैः । स्वतवङ्गिः । “ससुषङ्गिरजा-
यथाः” । मिथुनेऽसिः (७४२७८) । वसेः किञ्चेत्यसिप्रत्ययइति
हरदन्तः । पञ्चपादीरीत्या तु उषः किदिति (७४२७८) प्रा-
ग्वग्राख्यातम् । न कवतेर्यङि (७२०६८) ।

कृषेश्छन्दसि । ७ । ४ । ६४ ।

यङि अभ्यासस्य चुवन्न । करीकृष्यते ।

ह्रावभ्यासस्य चुत्वाभावो नीगागमश्च । “वक्ष्यन्ती वेदागनी-
गन्ति कर्णम्” ।

ससूवेति निगमे । ७ । ४ । ७४ ।

सूतेर्लिटि परस्मैपदं वुगागमोऽभ्यासस्य चात्त्वन्निपात्यते ।
‘गटिः ससूव स्थविरम्’ । सुषुवेइति भाषायाम् ।

वज्रलं छन्दसि । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासस्य इकारः स्याच्छन्दसि । “पूर्णा विवटि” । वशेरेतद्रूपम्
इति सप्तमोऽध्यायः ।

प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ।

एषां द्वे स्तः पादपूरणे । “प्रप्रायमग्नि” । “संसमिद्यु वसे” ।
“उपोप मे परामृष्ट” । “किन्नोडुडु हर्षसे” ।

छन्दसीरः । ८ । २ । १५ ।

इवर्णान्ताद्रोफान्ताच्च परस्य मतोर्न्स्य वः स्यात् । “हरिवते
हृर्यश्वाय” । गीर्वाण् ।

अनो नुट् । ८ । २ । १६ ।

अज्जन्तान्मतोर्नुट् स्यात् “अक्षग्वन्तः कर्णवन्तः” । “अस्य-
न्वन्त यदनस्या” ।

नाद्वस्य । ८ । २ । १७ ।

नान्तात् परस्य वस्य नुट् । “सुपथिन्तरः” । भूरिदावुस्तुङ्गा-
चः * । “भूरिदावत्तरोजनः” । इट्प्रथिनः * । “रथीतरः ।
“रथीतमं रथीनाम्” ।

नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्त्तसूत्तगूर्त्तानि छन्द-
सि । ८ । २ । ६१ ।

सदेर्नञ्पूर्व्वान्निपूर्व्वान्च निष्ठाया नत्वाभावो निपात्यते । “न-
सत्तमञ्चसा” । “निषत्तमस्य चरतः” । असन्नन्निषणमिति
प्राप्ते । उन्देर्नञ्पूर्व्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्त्तमिति त्वरतेः तुर्वीत्य-
स्य वा । सूत्तमिति ह् इत्यस्य । गूर्त्तमिति गुरी इत्यस्य ।

अन्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि । ८ । २ । ७० ।

रुर्वा रेफो वा । अन्न(६०) एव-अन्नरेव । ऊध एव-ऊध-
रेव । अवएव-अवरेव ।

भुवश्च महाव्याहृतेः । ८ । २ । ७१ ।

भुव इति-भुवरिति ।

ओमभ्यादाने । ८ । २ । ८७ ।

ओ शब्दस्य मृतः स्यात् आरन्धो । “ओम् ३ अग्निमीले पुरो-
हितम्” । अभ्यादाने किम् ? “ओमित्येकाच्चरम्” ।

(६०) अन्नस् शब्द ईपथे सप्तजुवोरिति (७७४०)
निपातनम् ।

इत्वप्राप्ते रत्वार्य-

ये यज्ञकर्मणि । ८ । २ । ८८ ।

ये ३ यजामहे । यज्ञेति किम् ? “ये जजामहे ३” ।

प्रणवष्टेः । ८ । २ । ८९ ।

यज्ञकर्मणि टेरोमित्वादेशः स्यात् । “अपां रेतांसि जिन्व-
तोम्” ३ । टेः किम् ? हलन्ते अन्यस्य मा भूत् ।

याज्यान्तः । ८ । २ । ९० ।

ये याज्यान्ता (६१) मन्त्रास्तेषामन्त्यस्य टेःभुतो यज्ञकर्मणि ।
“जिह्वामग्ने ! चक्षुषे हव्यवाह” ३ । अन्तः किम् ? । याज्या-
नामृचां वाक्यसमुदायरूपाणां प्रतिवाक्यं टेः स्यात् । सर्वान्तस्य
चेष्यते ।

ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्श्रौषडावहानामादेः । ८ । २ । ९१ ।

एषामादेः भुतो यज्ञकर्मणि । “अग्नयेऽनुब्रू ३ हि” । “अग्नये
गोमयानि प्रे ३ व्य” । “अस्तु श्रौ ३ षट्” । “सोमस्याग्ने
व्रीही वौ ३ षट्” । “अग्निमा ३ वह” ।

अग्नीत्प्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ।

अग्नीधः प्रेषणे आदेः भुतस्तस्मात् परस्य च । “श्रौ ३ आ
३ वह” । नेह । “अग्नीदग्नीन् विहर” । “वर्हिस्तृणीहि” ।

विभाषा ष्टष्टप्रतिवचने हेः । ८ । २ । ९३ ।

भुतः । अकार्षीः कटम् अकार्षं हि ३ अकार्षं हि । ष्टष्टेति
किम् ? कटं करिष्यति हि ३ । हेः किम् ? करोमि ननु ।

(६१) याज्यानुवाककाण्डमिति समाख्याते प्रकरणे ये मन्त्रास्तेषाम् इत्यर्थः ।

निगृह्यानुयोगे च(६२) । ८ । २ । ६४ ।

अत यद्वाक्यन्तस्य टेः सुतो वा । अद्यामावासेत्यात्य ३ । अ-
मावासेत्येवंवादिनं युक्त्या स्वमतात्प्रच्याव्य एवमनुयुज्यते ।

अन्ने ङितभर्त्सने । ८ । २ । ६५ ।

दस्योदस्यो ! ३ वातविध्यामि त्वाम् । अन्ने ङितग्रहणं द्विरु-
क्तोपलक्षणम् (६३) । चौरश्चौर ! ।

अङ्गयुक्तन्तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । ६६ ।

अङ्गेत्यनेन युक्तन्तिङन्तं भवते । अङ्ग कूज ३ इदानीं ज्ञास्य-
सि जालम् ! । तिङ् किम् ? अङ्ग देवदत्त ? मिथ्या वदसि ।
आकाङ्क्षं किम् ? अङ्ग पच । नैतदपरमाकाङ्क्षति । भर्त्सन इत्ये-
व । अङ्गाधीष्व भक्तन्तव दास्यामि ।

विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ६७ ।

वाक्यानां टेः सुतः । होतव्यं होचितस्य गृह ३ इ (६४) । न
होतव्य ३ मिति । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमा-
णैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षणं विचारः ।

(६२) स्वमतात् प्रच्यावनं निग्रहस्तस्यैव निर्युक्तिकत्वप्रतिपादनमनुयोगः ।

निगृह्येति ल्यबन्तस् अद्यामावासेति केनचित् प्रतिज्ञाते युक्तिभि-

स्तं निगृह्य साध्यस्त्वयमनुयुङ्क्ते अद्यामावासेत्यात्येदुदाहरणम् ।

(६३) द्विरुक्तसमुदायमध्येऽवयवभागस्यापि भवतीत्यर्थः ।

(६४) सप्तम्ये कवचनान्तस्य गृहे इत्यस्य सुतत्वे प्रकतिवद्भावेद्, इत्यस्य पृथक्
त्वम् ।

पूर्वन्तु भाषायाम् । ८ । २ । ६८ ।

विचार्यमाणानां पूर्वमेव भवते । अहिर्नु ३ रज्जुर्नु । प्रयोगा-
पेक्षत्वं पूर्वत्वम् । इह भाषाग्रहणात् पूर्वयोगश्चन्दसीति-
ज्ञायते ।

प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । ६९ ।

वाक्यस्य टेः सुतोऽभ्युपगमे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । गां
मे देहि भोः ३ हन्त ते ददामि ३ । नित्यः शब्दो भवितु-
मर्हति ३ । दत्त किमात्य ३ ।

अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० ।

अनुदात्तः सुतः स्यात् । दूराद्भूतादिषु सिद्धस्य सुतस्यानुदा-
त्तत्वमात्मनेन विधीयते । अग्निभूत ३ इ ! । पट ३ उ ! ।
अग्निभूते ! पटो ! एतयोः प्रश्नान्ते टेरनुदात्तः सुतः ।
शोभनः खल्वसि माणवक ३ ! !

चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ ।

वाक्यस्य टेरनुदात्तः सुतः । अग्निचिद्भाया ३ त् । अग्निचि-
दिव भायात् । उपमार्थे किम् ? कथञ्चिदाहुः । प्रयुज्य-
माने किम् ? अग्निर्माणवको भायात् (६५) ।

उपरिखिदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ।

टेः सुतोऽनुदात्तः स्यात् । उपरि खिदासी ३ त् । अधः-

(६५) अग्निरिव माणवक इत्यर्थः । इहोपमार्थस्य गम्यत्वेऽपि चिच्छब्दाप-
योगाच्च सुतत्वम् ।

स्विदासी ३ दित्यत तु विचार्यमाणानाम् (५१०४) इत्युदात्तः
मुतः ।

स्वरितमान्ने ङितेऽसूयासम्भूतिकोपकुत्सनेषु
। ८ । २ । १०३ ।

स्वरितः मुतः स्यादाम्ने ङिते परेऽसूयादौ गम्ये । असूयायाम्-
अभिरूपक ३ अभिरूपक ? रिक्तन्ते आभिरूप्यम् । सम्भूतौ-
अभिरूपक ३ अभिरूपक ! शोभनोऽसि । कोपे-अवि-
नीतक ३ अविनीतक ! इदानीं ज्ञास्यसि जालम् ! । कुत्सने-
शाक्तीक ३ शाक्तीक ! रिक्ता ते शक्तिः ।

क्षियाशीः प्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । १०४ ।

आकाङ्क्षस्य तिङन्तस्य टेः स्वरितः मुतः स्यात् आचार (६६)
भेदे आशिषि प्रैषेषु गम्यमानेषु । स्वयं ह रथेन याति ३
उप ध्यायं पदातिं गमयति । प्रार्थनायाम् । पुतांश्च लप्सोट
३ धनञ्च तात ! । व्यापारणे कटं कुरु ३ ग्रामं गच्छ ।
आकाङ्क्षं किम् ? दीर्घायुरसि अग्नीदग्नीन्विहर ।

अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः । ८ । २ । १०५ ।

अनन्त्यस्यान्यस्यापि पदस्य टेः स्वरितः मुत एतयोः । प्रश्ने-
अगमः ३ पूर्वा ३ न् ग्रामा ३ न् । सर्वपदानामयम् । आ-
ख्याने अगमः ३ म् पूर्वा ३ न् ग्रामा ३ न् ।

सुतावैच इदुतौ । ८ । २ । १०६ ।

(६६) विद्यापदं व्याचष्टे आचारभेदे इति आचारलङ्घने इत्यर्थः ।

दूराद्भूतादिषु सुतो विहितस्तत्रैव ऐचः सु तप्रसङ्गे तदवयवा-
विदुतौ सवेते । ऐ ४ तिकायन ! । औ ४ पगव ! । चतु-
र्भावावत् ऐचौ सम्पद्येते ।

एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्भूते पूर्वस्यादुत्तरस्येदु-
तौ । ८ । २ । १०७ ।

अप्रगृह्यस्य एचोऽदूराद्भूते सुतविषये पूर्वस्यार्धस्याकारः
सुतः स्यादुत्तरस्य त्वर्धस्य इदुतौ स्तः । प्रश्नान्ताभिपूजितविचा-
र्य्यमाणप्रत्यभिवादयाज्यान्तेष्वेव * । प्रश्नान्ते-अगमः ३
पूर्वा ३ न् ग्रामा ३ न् अग्निभूत ३ इ ! । अभिपूजिते-भद्रं
करोषि पट ३ उ ! । विचार्य्यमाणे-होतव्यन्दीक्षितस्य गृह ३
इ । प्रत्यभिवादे आयुष्मानेधि अग्निभूत ३ इ ! । याज्यान्ते-
स्तोमैर्विधेमाग्नय ३ इ । परिगणनं किम् ? विष्णुभूते ! ३
घातयिष्यामि त्वाम् । अदूराद्भूत इति न वक्तव्यम् । यदान्त
ग्रहणन्तु कर्त्तव्यम् । इह मा भूत् । भद्रं करोषि गौ ३ रिति
अप्रगृह्यस्य किम् ? शोभने माले ३ ! । आमन्त्रिते छन्दसि
सुतविकारोऽयं वक्तव्यः * । अग्न ३ इ ! पत्नीव ।

तयोर्युवाचि संहितायाम् । ८ । २ । १०८ ।

इदुतोर्यकारवकारौ स्तोऽचि संहितायाम् । अग्न ३ ! याशा ।
पट ! ३ वाशा । अग्न ! ३ यिन्द्रम् । पट ! ३ वुदकम् । अचि
किम् ? अग्न ३ इ ! । संहितायां किम् ? अग्न ३ इ ! इन्द्रः ।
संहितायामित्याध्यायसमाप्तेरधिकारः । इदुतोरसिद्धत्वाद्-

यमारम्भः । सवर्णदीर्घस्य शाकलस्य वा निवृत्त्यर्थम् यव-
योरसिद्धत्वात् । उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य
(७५४१४०) इत्यस्य बाधनार्थो वा ।

मत्वसीर संवृद्धौ छन्दसि । ८ । ३ । १ ।

रु इत्यविभक्तिको निर्देशः । मत्वन्तस्य वस्त्वन्तस्य च रुः स्यात्
अलोऽन्त्यस्येति (२६४०) परिभाषया नकारस्य । “इन्द्र मरुत्व !
इह पाहि सोमम्” । “हरिवो (६७) मे दिनं त्वा” । छन्द-
सीरइति (७५२७४०) वत्वम् ।

दाश्वान्साह्वान्मोढांश्च । ६ । १ । १२ ।

एते कश्चन्ता निपात्यन्ते । “मीढुलोकाय तनयाय” । वनउप
संख्यानम् । कनिव्वनिप्रोः सामान्यग्रहणम् । अनुबन्ध
परिभाषा तु नोपतिष्ठते अनुबन्धस्येहानिर्देशात् । “यस्त्वा
यतं वसुना प्रातरित्वः” । इणः कनिप् ।

उभयथर्क्षु । ८ । ३ । ८ ।

अम्परे क्वि नकारस्य कर्ष्वा । पशून्तांश्चक्रे-पशून्ताञ्चक्रे ।

दीर्घादटि समानपदे । ८ । ३ । ९ ।

दीर्घान्नकारस्य कर्ष्वा स्यादटि तौ चेन्नाटौ एकपदस्यौ
स्याताम् । “देवा अच्छा सुमती” । “महाइन्द्रो य ओजसा” ।
उभयथेत्यनुवृत्तेर्नैह । “आदित्यान् याचिषामहे” ।

(६७) हरयोविद्यन्ते यस्येति विग्रहे छन्दसीरइतीवर्णात्परस्य मत्वपो वत्वे
संवृद्धौ प्रकवचने हरिवन्निति स्थितेऽनेन कत्वम् ।

आतोऽटि नित्यम् । ८ । ३ । ३ ।

अटि परतः रोः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः । महां-
इन्द्रः । तैत्तरीयास्तु अन्स्वारमधीयते । तत आन्दसो-
व्यत्यव इति प्राञ्चः । एवञ्च सूत्रस्य फलं चिन्त्यम् ।

स्वतवान् पायौ । ८ । ३ । ११ ।

रुर्वा । “भुवस्तस्य स्वतवाः पायुरग्रे” ।

छन्दसि वाऽग्राम्ने डितयोः । ८ । ३ । ४६ ।

विसर्गस्य सो वा स्यात् कुपोः प्रशब्दमाम्ने हितञ्च वर्ज्यधि-
त्वा । “अग्ने तातर्द्धतस्कविः” । “गिरिर्न विश्वतस्पृथुः” । नेह
(६८) “वसुनः तूर्याः पतिः” । अग्रेत्यादि किम् ? “अग्निः प्रविद्वान्
पुरुषः पुरुषः” ।

कः करत्करति कृधिकृतेष्वनदितेः । ८ । ३ । ५० ।

विसर्गस्य सः स्यात् । “प्रदिवो अयस्कः” । “यथा नोवस्यसस्कर-
रत्” । “सुपेशसस्करति” । “उरु णस्कृधि” । “सोमन्न चारुम्न-
घवत्सु नस्कृतम्” । अनदितेरिति किम् ? “यथानो अदितिः
करत्” ।

पञ्चभ्याः पराध्यर्थे । ८ । ३ । ५१ ।

पञ्चमीविसर्गस्य सः स्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परतः । “दिव
स्परि प्रथमं जज्ञे” । अध्यर्थे किम् ? “दिवस्पृथिव्याः पथ्यो जः” ।

(६८) वाशब्दस्य व्यवस्थावाचितया क्वचिन्नेत्याह नेहेति ।

पातौ च वज्रलम् । ८ । ३ । ५२ ।

पञ्चम्या इत्येव । “सूर्यो नो दिवस्पातु” ।

प्रथ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्योपेष्पु । ८ । ३ । ५३ ।

“वाचस्पतिं विश्वकर्माणम्” । “दिवस्पुत्राय सूर्याय” । “दिव-
स्पृष्टं भन्दमानः” । “तमसस्सारमस्य” । “परिवीत इलस्य दे” ।
दिवस्य यो दिधिपाणाः । “रायस्योपं यजमाने नु” ।

इडाया वा । ८ । ३ । ५४ ।

पतिपुत्रादिषु परेषु । इलायाः स्पुत्रः — इलायाः पुत्रः । इला-
यास्य दे- इलायाः पदे । निसस्तपताववनासेवने (७।०३४०) । निसः
सकारस्य मूर्धन्यः स्यात् । “निष्टप्तं रक्षः” । “निष्टप्ता अरातयः” ।
अनासेवने किम् ? निसस्तपति । पुनः पुनस्तपतीत्यर्थः ।

युष्मत्तत्तत्तत्तुष्वन्तःपादम् । ८ । ३ । १०३ ।

पादमध्यस्थस्य सस्य मूर्धन्यः स्यात् तकारादिष्वेषु परेषु ।
युष्मदादेशाः त्वन्तातेतवाः । “त्वभिष्ट्वन्देव ! सवितः” । “तेभिष्ट्व-
न्त्राभिष्टे” । “अपस्तृग्ने सधिष्टव” । “अग्निष्टद्विष्टम्” । “द्यावा
पृथिवी निष्टतद्भुः । अन्तःपादं किम् ? “तदग्निस्तदर्थ्यमा” ।
“यन्मन्त्रात्मनो निन्दाभूदग्निस्तत् पुनराह जातवेदा वि चर्षणिः
अत्राग्निरिति पूर्वपादस्यान्तो नतु मध्यः ।

यजुष्वेकेषाम् । ८ । ३ । १०४ ।

युष्मत्तत्तत्तत्तुषु परतः सस्य मूर्धन्यो वा । “अर्चिर्भिष्ट्वम्” अ-

ग्निष्टेऽग्रम् । “अर्चिभिष्टतक्षुः, । पक्षे अर्चिभिस्त्वमित्यदि ।

स्तुतस्तोमयोऽह्नुदसि । ८ । ३ । १०५ ।

वृभिष्टुतस्य-वृभिस्तुतस्य । गोष्टोमम्-गोस्तोमम् । पूर्वपदादि-
त्येव सिद्धे प्रपञ्चार्थमिदम् ।

पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ ।

पूर्वपदस्यान्निमित्तात् परस्य षो वा । “यदिन्द्राग्नी ! दिविष्टः
युवां हि स्थः स्वर्णती, ।

सुजः । ८ । ३ । १०७ ।

पूर्वपदस्यान्निमित्तात् परस्य सुजो निपातस्य सस्य षः ।
“ऊर्ध्व ऊ-पु णः” । “अभी षु णः, ।

सनोतेरनः । ८ । ३ । १०८ ।

“गोषा इन्द्रोवृषा असि” । अबः किम् ? गोसभिः ।

सहेः एतनर्त्ताभ्याञ्च । ८ । ३ । १०९ ।

एतनाषाहम् । ऋताषाहम् । चात् । ऋतीषाहम् ।

निव्यभिभ्योऽङ् व्यवाये वा क्नुदसि । ८ । ३ । ११० ।

सस्य मूर्ध्न्यः । न्यषीदत्-न्यसीदत् । व्यषीदत्-व्यसीदत् ।
अभ्यष्टौत्-अभ्यस्तौत् ।

क्नुदस्य दवग्रहात् । ८ । ४ । १११ ।

ऋकारान्तादवग्रहात् (६६) परस्य नस्य णः । नमणाः ।
पितृपाणम् ।

नञ् धातुस्थोरुपुभ्य (७०) । ट । ४ । २७ ।

धातुस्थात् । “अग्ने रञ्जा (७१) णः, । “शिच्चा गोऽ-
स्मिन्” । “उक् णस्कृधि” । अभी-ष णः । “मो पु णः” * ।

इत्यटमोऽध्यायः ।

इति वैदिकप्रक्रिया समाप्ता ।

अथ स्वरप्रकरणम् ।

अनुदात्तं पदमेकवर्जम् । ६ । १ । १५८ ।

परिभाषेयं स्वरविधिविषया । यस्मिन् पदे यस्योदात्तः स्वरितो वा विधीयते तमेकमचं वर्जयित्वा शेषन्तत्पदमनुदात्ताच्चां स्यात् । गोपायतं नः । अतः सनाद्यन्ता इति (उ५७४०) धातुत्वे धातुस्वरेण (उ५४४४०) यकाराकारउदात्तः शिष्टमनुदात्तम् । सति शिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत विकरणेभ्य इति वाच्यम् * । तेनोक्तोदाहरणे गुपेर्धातुस्वरः । आय-

(६६) समासे पदान्तोऽवग्रहः ।

(७०) धातुस्थनिमित्तात् उरुश्रद्धात् पुश्रद्धाच्च परस्य नस् इत्यस्य णत्वं स्यादित्यर्थः ।

(७१) रञ्जा शिच्चाइति लोटोमध्यमगुरुपैकवचनं द्वयोऽतस्तिङ् इति (उ५१५४०) दीर्घः ।

प्रत्ययस्य स्वरश्च न शिष्यते । अन्यत्वेति किम् ? “यज्ञं यज्ञम-
भिष्टे गृणीतः” । अत्र सति शिष्टोपि आइत्यस्य स्वरौ
न शिष्यते किन्तु तस्यैव ।

अनुदात्तस्य च यदुदात्तलोपः । ई । १ । १६१ ।
यस्मिन्ननुदात्ते परे उदात्तो लुप्यते तस्योदात्तः स्यात् । “देवीं
वाचम्, । अत्र ङीवुदात्तः (१) ।

चौ । ई । १ । २२२ ।
लुप्ताकारेऽङ्गतौ परे पूर्वस्यानुदात्तः स्यात् । उदात्तनिवृत्ति
स्वरापवादः । “देवद्रीचीं नयत देवयन्तः” । अतद्वितइति
वाच्यम् । दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वरएवात ।

आमन्वितस्य च । ई । १ । १६८ ।
आमन्वितविभक्त्यन्तस्यादिरुदात्तः स्यात् । अग्न ! इन्द्र !
वरुण ! मित्रदेवाः ! ।

आमन्वितस्य च । ट । १ । १६ ।
पदात् परस्यापादादिस्थितस्यामन्वितस्य सर्वस्यानुदात्तः
स्यात् । प्रागुक्तस्य षाष्ठस्यापवादोऽयमाष्टमिकः । “इमं मे गङ्गे !
यमुने ! सरस्वति ! । अपादादौ किम् ? “शुतुद्रि स्तोमम्” ।
आमन्वितं पूर्वमविद्यमानवत् (१७७ष्ट०) । अग्न ! इन्द्र ! । अ(२)

(१) अनुदात्तौ सुप्तितावित्युक्तेः (७५५६ष्ट०) ङीपोऽनुदात्तत्वेऽपि तस्मिन् परे
देवेति प्रत्ययस्वरस्य उदात्तस्य लोपानुङ्गीय उदात्तत्वम् ।

(२) अत्र अग्न इन्द्र वरुणेत्यादौ प्रागुक्तोदाहरणे इत्यर्थः ।

लेन्द्रादीनान्निघातोऽन पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदात् परत्वाभा-
वात् । नामन्विते समानाधिकरणे सामान्यवचनम् (१७६ प्र०) ।
समाधिकरणे आमन्विते परे विशेष्यं पूर्वमविद्यमानवन्न ।
अग्ने ! तेजस्विन् ! । अग्ने त्वातः ! । सामान्यवचनं किम् ?
पर्यायेषु सा भूत् । अघ्नये ! देवि ! सरस्वति ! ।

सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १

। ७४ ।

अत्र भाष्यकृता वङ्गवचनमिति पूरितम् । सामान्यवचनमिति
च पूर्वसूत्रे योजितम् । आमन्वितान्ते विशेषणे परे पूर्वं
वङ्गवचनान्तमविद्यमानवद्वा । “देवीः षडुज्जीरु णः क-
णोत्” । अत्र देवीनां विशेषणं षडिति । “देवाः शरण्याः” ।
ब्रह्म द्वितीयस्य निघातो वैकल्पिकः ।

सुवामन्विते पराङ्गवत् स्वरे । २ । १ । २ ।

सुवन्तमामन्विते परे परस्याङ्गवत्स्यात् स्वरे कर्त्तव्ये । “द्ववत्-
पाणी शुभस्पती” । शुभ इति शुभेः क्विवन्तात् षथ्यन्तम् । तस्य
परशरीरानुप्रवेशे पाठिकमामन्विताद्युदात्तत्वम् । न चाष्ट-
मिको निघातः शङ्क्यः पूर्वमन्वितस्याविद्यमानत्वेन पादादि-
त्वात् । “यत्ते दिवो दुहितर्म्मर्त्तं भोजनम्” । इह हि दिवः
शब्दस्याष्टमिको निघातः । “परशुना वृक्षन्” । षथ्यामन्वित-
कारकवचनम्* । षथ्यन्तमामन्वितान्तं प्रति यत्कारकन्तद्वा-
चकञ्चेति परिगणनं कर्त्तव्यमित्यर्थः । तेनेह न । “अयमग्ने !
चरित्रा” । ‘एतेनाग्ने ! ब्रह्मणा’ । समर्थानुवृत्त्या वा सिद्धम् ।

पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम् । “आ ते पितॄन्मरुताम्” । “प्रति त्वा
दुहितंर्दिवः” । अव्ययानान् । उच्चैरधीयान ! । अव्ययी-
भावस्य त्विष्यते । उपाग्न्यधीयान ! ।

उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य ।

ट । २ । ४ ।

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यण् ततः परस्यानुदात्तस्य
स्वरितः स्यात् । अभ्याभि हि । स्वरितस्य यणः । खलपुगाशा ।
अस्य स्वरितस्य त्रैपादिकत्वेनासिद्धत्वाच्चेपनिघातो न ।

एकादेश उदात्तेनोदात्तः । ट । २ । ५ ।

उदात्तेन सहैकादेश उदात्तः स्यात् । “क वोऽश्वाः” । “कावर-
म्यरुतः” ।

स्वरितो वाऽनुदात्ते पदादौ । ट । २ । ६ ।

अनुदात्ते पदादौ परे उदात्तेन सहैकादेशः स्वरितो वा
स्यात् । पक्षे पूर्वस्त्वैणोदात्तः । “वीदं ज्योतिर्हृदये” । “अस्य
होको दिवीयते” । व्यवस्थितविभाषात्वादिकारयोः स्वरितः
दीर्घप्रवेशे तूदात्तः । किञ्च एङः पदान्तादिति (५२४०) पूर्व-
रूपे स्वरित एव । ‘तेऽवदन्’ । ‘सोऽयमागात्’ । उक्तञ्च प्राति-
शाख्ये । “इकारयोश्च (३) प्रक्षेपे क्षैप्राभिनिहतेषु चेति” ।

उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ट । ४ । ६ ।

(३) इकारयोरेकादेशे द्वयोरपि ह्रस्वयोरन्यतरदीर्घे तु नेत्यर्थः ।

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । “अग्निमीले” ।
अस्याप्यसिद्धत्वाच्चेपनिघातो न । “तमीशानासः” ।

नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम्
। ८ । ४ । ई ७ ।

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः स्वरितो न स्यात् । गार्ग्या
दिमते तु स्यादेव । “प्रयच्चारः” । “क्व वोऽश्वाः ३” । “क्वा ३
भीशवः” ।

एकश्रुति दूरात्सम्बुद्धौ । १ । २ । ३३ ।

दूरात्सम्बोधने वाक्यमेकश्रुति स्यात् । तैस्वर्यापवादः । आगच्छ
भो माणवक ! ।

यज्ञकर्माण्यजपन्यूहसमासु । १ । २ । ३४ ।

यज्ञक्रियायां मन्त्रएकश्रुतिः स्याज्जपादीन्वर्जयित्वा । “अग्नि
मूर्ध्ना दिवः ककुत्” । यज्ञेति किम् ? स्वाध्यायकाले तैस्वर्य-
मेव । अजपेति किम् ? “ममाग्ने ! वर्चोविह्वेष्वस्तु” । जपो
नाम उपांशुप्रयोगः यथा जले निमग्नस्य । न्यूह्वा नाम
षोडश ओकाराः गीतिषु सामाख्याः ।

उच्चैस्तरां वा वषट्कारः । १ । २ । ३५ ।

यज्ञकर्माणि वषट्शब्दउच्चैस्तरां वा स्यादेकश्रुतिर्वा ।

विभाषा छन्दसि । १ । २ । ३६ ।

ह्रस्वसि विभाषा एकश्रुतिः स्यात् । व्यवस्थितविभाषेयम् ।
संहितायान्तैस्वर्यम् ब्राह्मणे एकश्रुतिर्वहृचानाम् । अन्ये-
षामपि यथासम्भवाय व्यवस्था ।

न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ ।

३७ ।

सुब्रह्मण्याख्ये निगदे यज्ञकर्माणीति (उ५४२ष्ट०) विभाषा
ह्रस्वसीति (उ५४२०) च प्राप्ता एकश्रुतिर्न स्यात् स्वरितस्य चो-
दात्तश्च स्यात् । सुब्रह्मण्योऽयम् । सुब्रह्मणि साधुरिति यत् ।
नचैकादेशे उदात्तेनोदात्तइति (उ५४१ष्ट०) सिद्धे पुनरतेदमुदात्त-
विधानं व्यर्थमिति वाच्यं तत्रानुदात्त इत्यस्यानुवृत्तेः । असा-
वित्यन्तः * । तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तस्यान्त उदात्तः
स्यात् । गार्ग्यो यजते । जित्वात्प्राप्त अद्युदात्तोऽनेन बाध्यते ।
अमुष्येत्यन्तः * । षष्ठ्यन्तस्यापि प्राग्वत् । दाक्षेः पिता यजते ।
स्यान्तस्योपोत्तमञ्च * । चादन्तस्तेन द्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्य पिता
यजते । वा नामधेयस्य * । स्यान्तस्य नामधेयस्य उपोत्तममुदात्तं
वा स्यात् । देवदत्तस्य पिता यजते ।

देवब्रह्मणोरनुदात्तः । १ । २ । ३८ ।

अनयोः स्वरितस्यानुदात्तः स्यात्सुब्रह्मण्यायाम् । देवा ! ब्र-
ह्मणः ! आगच्छत ।

स्वरितात्मसंहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३९ ।

स्वरितात्परेषामनुदात्तानां संहितायामेकश्रुतिः स्यात् ।
 “इमं मे गङ्गे ! यमुने ! सरस्वति” ॥

उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः । १ । २ । ४० ।

उदात्तस्वरितौ परौ यस्मात्तस्यानुदात्तस्यानुदात्ततरः स्यात् ।
 “सरस्वति ! श्रुतुद्रि ! व्यचञ्चयत्स्वः । तस्य परमान्वे-
 ङितम् (३६४)”

अनुदात्तञ्च । ८ । १ । ३ ।

द्विरुक्तस्य पररूपमनुदात्तं स्यात् । “दिवेदिवे” ।

इति साधारणस्वराः ।

धातोः । ६ । १ । १६२ ।

अन्तोदात्तः स्यात् । “गोपायतन्त्रः” । “असि सत्यः” ।

स्वपादिहिंसामच्यनिटि । ६ । १ । १८८ ।

स्वपादीनां हिंसेष्वनिव्यजादौ लसार्जधातुके परे आदि-
 रुदात्तो वा स्यात् । स्वपादिरदाद्यन्तर्गणः (उ१२३३पृष्ठादौ) ।
 स्वपन्ति । श्वसन्ति । हिंसन्ति । पक्षे प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तता ।
 कृडित्येवेष्यते । नेह । स्वपानि । हिंसानि ।

अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ ।

अनिव्यजादौ लसार्जधातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः ।
 “ये ददति प्रिया वसु” । “परत्वाच्चित्स्वरमयं बाधते” ।
 “दधानाङ्ग्रे” ।

अनुदात्ते च । ई । १ । १६० ।

अविद्यमानोदात्ते लसार्ज्वाधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदा-
त्तः । “दधासि रत्नं द्रविणञ्च दाशुषे” ।

भीहीभृज्जमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्
पूर्वं पिति । ई । १ । १६१ ।

भीप्रभृतीनामभ्यस्तानां पिति लसार्ज्वाधातुके परे प्रत्ययात्
पूर्वमुदात्तं स्यात् । “योऽग्निहोतं जुहोति” । “मम तु नः
परिज्मा” । “ता यद्वीरं दधनत्” । “जागर्षि त्वम्” ।

लिति । ई । १ । १६३ ।

प्रत्ययात् पूर्वमुदात्तम् । चिकीर्षकः ।

आदिर्ष्यमुल्यन्यतरस्याम् । ई । १ । १६४ ।

अभ्यस्तानामादिरुदात्तो वा णमुलि परे । लोलूयंलोलूयम् ।
पच्चे लित्स्वरः ।

अचः कर्त्तृयकि । ई । १ । १६५ ।

उपदेशेऽजन्तानां कर्त्तृयकि परे आदिरुदात्तो वा । लूयते
केदारः स्वयमेव ।

चङग्रन्यतरस्याम् । ई । १ । १६८ ।

चङन्ते धातावुपोत्तममुदात्तं वा । “मा हि चीकरताम्” ।
धा त्वकारउदात्तः । पञ्चान्तरे चङुदात्तः ।

इति धातुस्वराः ।

कर्पात्वतो घञोऽन्त उदात्तः (१) । ६ । १ । १५६ ।

कर्षतेर्धातोराकारवतश्च घञन्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्ष इति श्रुत्या निर्देशात्तदादेराद्युदात्त एव । कर्षः । पाकः ।

उच्छादीनाञ्च । ६ । १ । १६० ।

अन्त उदात्तः स्यात् उच्छादिषु (२) युगशब्दो घञन्तोऽगुणो निपात्यते कालविशेषे रथाद्यवयवे च “वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगेयुगे” । अन्यत्र “योगे योगे तव स्तरम्” । भञ्जशब्दो घञन्तः । “गावः सोमस्य प्रथमस्य भञ्जः” । उत्तमशब्दोऽन्तमावपि । “उदुत्तमं वरुण !” “शश्वत्तममीलते” ।

चतुरः शसि । ६ । १ । १६७ ।

चतुरोऽन्त उदात्तः शसि परे । “चतुरः कल्पयन्तः” । अचि र (१३०४०) इति आदेशस्य पूर्वविधौ स्थानिवत्त्वान्नेह । त्रतस्त्रः पश्य । चतेरुरन् (उ४३०४०) । निच्चादाद्युदात्तता ।

अल्पोत्तमम् । ६ । १ । १८० ।

(१) एतत्प्रकरणे प्रातिपदिकस्वर उच्यन्ते ते च प्रायेण कृत्तद्धिनप्रत्यय वलेनैव ज्ञेया उणादीनां व्युत्पत्तिपक्षे तत्तत्प्रत्ययैः, अव्युत्पत्तिपक्षे फिट्स्वरैरिति (उ५५१४४ादौ) बोध्यम् ।

(२) उच्छ स्तेच्छ जञ्ज जल्प जप बुध युग (गरो दूष्ये ग०) (वेदवेष्टनवन्धाः करणे ग०) (स्तुयुद्रुवम्बन्दिषि ग०) (वर्त्तनिः स्तोत्रेः ग०) (दरः शब्दे ग०) (सान्त्व तापे भावगर्हायाम् ग०) (उत्तमशब्दोऽन्तमावपि सर्वत्र) अञ्ज गन्ध भोग मन्य उच्छादि ।

पट्विचतुर्भ्यो या भलादिर्विभक्तिसदन्ते पदे उपोत्तमसुदात्तं
स्यात् । “अध्वर्युभिः पञ्चभिः” । “नवभिर्वाजैर्नवतो च” ।
“सप्तभ्योजायमानः” । “आदशभिविवस्वतः” । उपोत्तमं
किम् ? “आषड्भिर्ह्वयमानः” । “विश्वैर्देवैस्त्रिभिः” । भलि
किम् ? “नवानां नवतीनाम्” ।

विभाषा भाषायाम् । ई । १ । १८१ ।

उक्तविषये ।

सर्वस्य सुपि । ई । १ । १९१ ।

सुपि परे सर्वशब्दादिरुदात्तः स्यात् । “सर्वे नन्दन्ति
यशसा” ।

जित्यादिर्नित्यम् । ई । १ । १९७ ।

जिदन्तस्य निदन्तस्य चादिरुदात्तः स्यात् । “अस्मिन् विश्वा-
नि पौंस्या” । पुंसः कर्मणि ब्राह्मणादित्वात् (६५४०) ध्वञ् ।
“सुते दधिष्व नञ्चनः” । चायतेरसुन् । चायेरन्ने
ह्रस्वश्चेति (७४२६७०) चकारादसुनो नुडागमश्च ।

प्रथिमयोः (३) सर्वेनामस्थाने । ई । १ । १९९ ।

आदिरुदात्तः स्यात् । अयं पठ्याः । सर्वेनामस्थाने किम् ?
“ज्योतिष्मतः पथोरच” । उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तं षट्म् ।

(३) प्रथिमविशब्दावुणादीनिप्रत्ययान्तौ ततःप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तत्वे प्राप्ते-

८यं विधिः ।

अन्तश्च तवै युगपत् । ई । १ । २०० ।

तवैप्रत्ययान्तस्याद्यन्तौ युगपदुदात्तौ स्तः । “हर्षसे दातवा उ” ।

क्षयो निवासे । ई । १ । २०१ ।

आद्युदात्तः स्यात् । “स्वे क्षये शुचिव्रत” । एरज(उ३४२४०) । न्तः ।

जयः करणम् । ई । १ । २०२ ।

करणवाची जयशब्दआद्युदात्तः स्यात् । जयत्यनेन ज-
योऽश्च ।

वृषादो(४) नाञ्च । ई । १ । २०३ ।

आहिरुदात्तः । आकृतिगणोऽयम् । “वाजेभिर्वाजिनीवती” ।
“इन्द्रं वाणी” ।

संज्ञायामुपमानम् । ई । १ । २०४ ।

उपमानशब्दः संज्ञायामाद्युदात्तः । चञ्चेव चञ्चा । कनो-
ऽत्र(७१२४० सू०) लुप् । एतदेव ज्ञापयति क्वचित्स्वरविधौ प्रत्य-
यलक्षणं नेति । संज्ञायाम् किम् ? अग्निर्म्हाणवक्तः । उप-
मानं किम् ? चैतः ।

निष्ठा च द्व्यजनात् । ई । १ । २०५ ।

(४) वृष जन ऋष यह हय गय नय ताय तय चय अम वेद स्तद अंश
सुह्य (शमरणौ संज्ञायां संमतौ भावकर्म्मणोः ग०) मन्त्र शान्ति
कास याम तारा धारा कारा वह कल्प प्राद । वृषादिः आदि-
वर्णत्वात् अविहिबलक्षणमाद्युदात्तत्वं वृषादिषु ज्ञेयम् ।

निष्ठान्तस्य द्वचः संज्ञायामादिरुदात्तो नत्वाकारः । दत्तः ।
द्वच् किम् ? चिन्तितः । अनात् किम् ? शातः । संज्ञाया
मित्यनुवृत्तेर्नेह । कृतम् । हृतम् ।

शुष्कष्टौ । ई । १ । २०६ ।

एतावाद्युदात्तौ स्तः । असंज्ञार्थमिदम् । “अतसन्न शुष्कम्” ।

आशितः (पू)कर्त्ता । ई । १ । २०७ ।

कर्त्तृवाची आशितशब्द आद्युदात्तः । “कषन्नित् फाल
आशितम्” (ई) ।

रिक्ते विभाषा । ई । १ । २०८ ।

रिक्तशब्दे आदिरुदात्तः । रिक्तः । संज्ञायान्तु निष्ठा च द्वज-
नादिति (उ५४८८०) नित्यमाद्युदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन ।

जुष्टार्पिते च छन्दसि । ई । १ । २०९ ।

आद्युदात्ते वा स्तः ।

नित्यं मन्त्रे । ई । १ । २१० ।

एतत्सूत्रं शक्यमकर्त्तुम् । “जुष्टोदमूनाः पलरश्चाङ्गरर्पितम्”
इत्यादेः पूर्वेणैव सिद्धेः छन्दसि पाठस्य व्यवस्थिततया

(५) सकर्मकादशेः कर्त्तरि क्त उपधादीर्घश्चानेनैव सूत्रेण निपात्यते
इति भाष्ये स्थितम् । मनो०

(६) कषन् कषिं कुर्वन् फालः कषीबलमाशितं भोक्तारं करोतीत्यर्थः ।

विपरीतापादनायोगात् । “अर्पिताः (७) पठिनं चत्ताचत्ता”
इत्यत्रान्तोदात्तदर्शनाच्च ।

युष्मदस्मदोडसि । ई । १ । २११ ।

आदिरुदात्तः स्यात् । “न हि यस्तव नो मम” ।

डयि च । ई । १ । २१२ ।

“तुभ्यं हिन्वानः मय्यं वातः पवताम्” ।

यतोऽनावः । ई । १ । २१३ ।

यत्प्रत्ययान्तस्य द्वयचः आदिरुदात्तो नावं विना । “युञ्जन्त्यस्य
कास्या” । कमेर्णिङन्तादचो यत् (उ३००ष्ट०) ।

ईडवन्दृशंसदुहां (ऽ) ख्यतः । ई । १ । २१४ ।

एषां ख्यदन्तानामादिरुदात्तः । “ईड्योनूतनैरुत” । “आजु-
ह्वान ईड्योवन्द्यश्च” । “अेठन्नो धेहि वाय्यम्” । “उक्थमि-
न्द्राय शंस्यम्” ।

विभाषा वेतिवन्धानयोः (६) । ई । १ । २१५ ।

आदिरुदात्तो वा । “इन्धानो अग्निम्” ।

(७) न केवलं गतार्थत्वं सूत्रारम्भे दोषोऽप्यस्तीत्याह अर्पिताइति ।

(८) पूर्वस्वत्वे निरनुबन्धस्य यतो ग्रहणात् ख्यदन्तस्याप्रसक्तौ तित्त्वरे
(उ५६३ष्ट०) प्राप्तेऽयमारम्भः ।

(९) येषुशब्दस्य, अजिह्वरीभ्यो निच्चेति (उ४०४ष्ट०) गुप्रत्ययस्य निचोक्त्या
निच्चेन (उ५४७ष्ट० सू०) नित्यमाद्युदात्ते प्राप्ते इन्धानशब्दस्य चानश-
न्तया चित्वात् (उ५५६ष्ट० सू०) अन्तोदात्ते प्राप्ते इदं वचनम् ।

त्यागरागहासकुहश्वठक्रयानाम् । ई । १ । २१६ ।

आदिरुदात्तो वा । आद्यास्त्रयो षजन्ताः । त्रयः पचाद्यजन्ताः ।

मतोः पूर्वमात् संज्ञायां स्त्रियाम् । ई । १ । २१६ ।

मतोः पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनान्नि । उडुस्वरावती ।
शरावती ।

अन्तोऽवत्याः । ई । १ । २२० ।

अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः । वेत्वती । डीपः पित्त्वात्
(उ५५६४० सू०) अनुदात्तत्वं प्राप्तम् ।

ईवत्याः । ई । १ । २२१ ।

ईवत्यन्तस्यापि प्राग्वत् । अहीवती । सुनीवती ।

अथ फिट्स्त्राणि ।

फिषोऽन्त उदात्तः १ । प्रातिपदिकं फिट् तस्यान्त उदात्तः
स्यात् । उच्चैः । पाटलापालङ्कास्वासागरार्थानाम् २ । एत-
दर्थानामन्त उदात्तः । पाटला फलेरुहा सुरूपा पाकलेति
पर्यायाः । लघावन्त इति (उ५५५४०) प्राप्ते । पालङ्कोव्या-
धिघातआरेवतआरग्वध इति पर्यायाः । अस्वार्थः माता ।
उनर्वनन्तानामाद्युदात्ते (उ५५५४०) प्राप्ते । सागरः समुद्रः ।
गेहार्थानामस्त्रियाम् ३ । गेहम् । नवविषयस्येति (उ५५४४०) प्राप्ते ।
अस्त्रियां किम् ? शाला, आद्युदात्तोऽयम् इहैव पर्युदासात्
ज्ञापकात् । गुदस्य च ४ । अन्त उदात्तः स्यान्नतु स्त्रियाम् ।
गुदम् । अस्त्रियां किम् ? “अन्तभ्यस्ते गुदाभ्यः” । स्वाङ्ग-

शिष्टामदन्तानामिति (उ५५४४०) अन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम् । तत्-
 टाप । धपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ५ । धकारयकारपूर्वोयोऽन्यो-
 ऽच् स उदात्तः । अन्तर्धा । स्त्रीविषयवर्णेति (उ५५५४०) प्राप्ते ।
 ह्याया । माया । जाया । यान्तस्यान्यात् पूर्वमिति (उ५५७४०)
 आद्युदात्तत्वे प्राप्ते । स्त्रीति किम् : बाह्यम् यजन्तत्वादा-
 द्युदात्तत्वम् (उ५५७४० सू०) । विषयग्रहणं किम् ? इभ्या चत्रिया ।
 यतोऽनाव (उ५५०४०) इत्याद्युदात्तइभ्यश्चः । चतियश्चसु
 यान्तस्यान्यात् पूर्वमिति (उ५५७४०) मध्योदात्तः । खान्तस्याश्मा
 देः ई । नखम् । उखा । सुखम् । दुःखम् । नखस्य स्वाङ्ग-
 शिष्टामित्याद्युदात्ते (उ५५४४०) प्राप्ते । उखा नाम भाण्डविशेष-
 सस्य कृतिमत्त्वात् खयुवर्णं कृतिमाख्या चेत् (उ५५५४०) इत्युवर्णे
 स्योदात्तत्वे प्राप्ते । सुखदुःखयोर्नव्विषयस्येति (उ५५४४०) प्राप्ते ।
 अश्मादेः किम् ? शिखा । सुखम् । सुखस्य स्वाङ्गशिष्टामिति-
 नव्विषयस्येति (उ५५४४०) वा आद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु
 शीङो ह्रस्वश्चेति (उ४२६४०) उणादिषु यस्य निचोक्तेः अन्त-
 रङ्गत्वाद्वापः प्रागेव स्वाङ्गशिष्टामिति (उ५५४४०) वा बोध्यम् ।
 बंहिष्ठवत्सरतिशयान्तानाम् ७ । एषामन्त उदात्तः स्यात् ।
 अतिशयेन वज्रलो बंहिष्ठः । निच्चादाद्युदात्ते (उ५४७४०) प्राप्ते ।
 “बंहिष्ठैरश्वैः सुवृता रथेन” । “यद्बंहिष्ठन्नाति विधे” इ-
 त्यादौ व्यत्ययादाद्युदात्तः । संवत्सरः । अव्ययपूर्वपदप्रकृति
 (उ४२७४०) स्वरोऽत्र बाध्यते इत्याहुः । सप्ततिः । अशीतिः ।
 तत्वावन्त इति (उ५५५४०) प्राप्ते । चत्वारिंशत् । इहापि प्राग्वत् ।
 अभ्युत्था । नाप्रभयस्ययोः ८ । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र
 बाध्यते इत्याहुः । याथादिस्त्वनेण (उ५६८४०) गतार्थमेतत् ।

दक्षिणस्य साधौ ८ । अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वा-
भावे तु व्यवस्थायां सर्वनामतया स्वाङ्गशिष्टाम् (३५५४८) इत्या-
द्युदात्तः । अर्थान्तरे तु लघावन्त (३५५५४०) इति गुरुदत्तः ।
'दक्षिणः सरलोदारपरच्छन्दानुवर्तिष्विति' कोशः । स्वाङ्गा-
ख्यायामादिर्वा १० । इह दक्षिणस्याद्यन्तौ पर्यायेणोदात्तौ
स्तः । दक्षिणो वाङ् । आख्याग्रहणं किम् ? । प्रत्यङ्मुखमा-
सीनस्य वामपाणिर्दक्षिणो भवति । कन्दसि च ११ । अस्वा-
ङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायेणाद्यन्तावुदात्तौ । कृष्ण-
स्यामृगाख्या चेत् १२ । अन्त उदात्तः । वर्णानान्तरेत्याद्युदा-
त्तौ (३५५५४०) प्राप्ते । अन्तोदात्तो विधीयते । कृष्णानां व्रीही-
णाम् । "कृष्णो नो नाव वृषभः" । मृगाख्यायान्तु "कृष्णर्क्षिः ।
शुक्लगौरयोरादिः १४ । नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । वेत्यनुव-
वर्तत इति तु युक्तम् । 'सरो गौरो यथापि वा' इत्यन्तोदात्तद-
र्शनात् । अङ्गुष्ठोदकवक्त्रशानां कन्दस्यन्तः १५ । अङ्गुष्ठस्य
स्वाङ्गानामकुर्वादीनामिति (३५५६४०) द्वितीयस्योदात्तत्वे प्राप्ते
ऽन्त उदात्तार्थ आरम्भः । वशाग्रहणं नियमार्थं कन्दस्येवेति
तेन लोके आद्युदात्ततेत्याहुः । षष्ठस्य च १६ । कन्दस्यन्त-
उदात्तः स्याद्वा भाषायाम् । षष्ठम् । अङ्गुनस्य तृणाख्या
चेत् १७ । उनर्वन्नान्तानाम् (३५५५४०) इत्याद्युदात्तस्यापवादः ।
अर्थस्य स्वास्याख्या चेत् १८ । यान्तस्यान्यात् पूर्वमिति (३५५७४०)
यतोऽनाव इति (३५५०४०) वाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् । आशाया-
अदिगाख्या चेत् १९ । दिगाख्याव्यावृत्त्यर्थमिदम् । अतएव
ज्ञापकाद्विपर्यायस्याद्युदात्तता । "इन्द्र आशाभ्यसरि" ।

नक्षत्राणामावृषयाणाम् २०। अन्त उदात्तः स्यात् । अक्षेपाऽनु
 राधादीनां लघावन्तइति (उ५५५४०) प्राप्ते । ज्येष्ठाम्यविष्ठाधनि-
 ष्ठानामिष्ठन्नन्तत्वेनाद्युदात्ते (उ५५७४०) प्राप्ते वचनम् । न कुपूर्वः ।
 कृत्तिकाख्या चेत् २१ । अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् ।
 केचित्तु कुपूर्वो य आप् तद्विषयाणामिति व्याख्याय आर्थिका
 वज्रलिका इत्यत्राप्यन्तोदात्तता नेत्याहुः । घृतादीनाञ्च २२ ।
 अन्त उदात्तः । “घृतं मिमिक्षे” । आकृतिगणोऽयम् । ज्येष्ठक-
 निष्ठयोर्वयसि २३ । अन्त उदात्तः स्यात् । “ज्येष्ठ आह
 चमसा” । “कनिष्ठ आह चतुरः” । वयसि किम् ? ज्येष्ठः श्रेष्ठः ।
 कनिष्ठोऽल्पिष्ठः । इह निच्चाह्याद्युदात्तः (उ५४७४० सू०) एव ।
 विल्लतिष्ययोः स्वरितो वा २४ । अनयोरन्तः स्वरितो वा
 स्यात् । पक्षे उदात्तः ।

इति फिट् सूत्रेषु प्रथमः पादः ।

अथादिः प्राक् शकटेः १ । अधिकारोऽयम् शकटिशकट्योरिति
 (उ५५७४०) यावत् । ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य २ । आदिरुदात्तः
 स्यात् । बलिः । तनुः । नवविषयस्यानिसन्तस्य ३ । “वनेन
 वयः” । इसन्तस्य तु सर्पिः । नप् नपुंसकम् । तृणधान्या-
 नां च द्वयाम् ४ । द्वयचामित्यर्थः । कुशा । काशाः । माषाः ।
 तिन्नाः । बह्वचान्तु गोधूमाः । नृः संख्यायाः ५ । पञ्च ।
 अतसः । स्वाङ्गशिष्टामदन्तानाम् ६ । शिट् सर्वनाम । “क

र्णाभ्यां चुचुकाधि' । 'ओठाविव मधु' । 'विश्वो विहायाः' ।
 प्राणिनां कुपूर्वम् ७ । कवर्गात् पूर्व आदिरुदात्तः । काकः ।
 वृकः । 'शुकेषु मे' । प्राणिनां किम् ? 'क्षीरसर्पिर्मधूदकम्' ।
 खय्यवर्णं कतिमाख्या चेत् ८ । खयि परे उषर्णमुदात्तं
 स्यात् । कन्दुकः । उन्नन्तानाम् ९ । उन्न-वरुणं वोऽरि
 शादसम्' । ऋ—'स्वसारन्वा णवै' । वन्—'पीवानं
 मैषम्' । वर्णानान्तर्णितितान्तानाम् १० । आदिरुदात्तः । एतः
 हरिणः । शितिः । शन्निः । हरित् । ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमव
 ताच्छील्ये ११ । ऋद्वर्जं ह्रस्वान्तस्यादिभूतं ह्रस्वमुदात्तं स्यात् ।
 मुनिः । अक्षस्यादेवनस्य १२ । आदिरुदात्तः । "तस्य नाक्षः" ।
 देवने तु । "अक्षैर्मा दीय" । अर्द्धस्यासमद्योतने १३ । अर्द्धो
 ग्रामस्य । समेऽंशके तु अर्द्धं पिप्पल्याः । पीतद्रव्या-
 नाम् १४ । आदिरुदात्तः । पीतद्रुः । सरलः । ग्रामादी-
 नाञ्च १५ । ग्रामः । सोमः । यामः । लुवन्तस्योपमेयनाम-
 धेयस्य १६ । चञ्चेव चञ्चा । स्निगन्तस्येति पाठान्तरम् ।
 स्निगिति लुपः प्राचां संज्ञा । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रसिंह
 महिषाणाम् १७ । एषामुपमेयनामादिरुदात्तो न । ताल
 इव तालः । मेरुरिव मेरुः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ।
 राजविशेषस्य यमन्वा चेत् १८ । यमन्वा वृद्धम्* । आज्ञ उदा
 हरणम् । अज्ञाः प्रत्युदाहरणम् । लघावन्ते द्वयोश्च बह्वो
 गुरुः १९ । अन्ते लघौ द्वयोश्च लघ्वोः सतोर्बह्वच्कस्य गुरु-
 रुदात्तः । कल्याणः । कोलाहलः । स्त्रीविषयवर्णां लुपूर्वा-
 णाम् २० । एषान्वयाणामाद्युदात्तः स्त्रीविषयः—मल्लिका ।

* वृद्धिर्यस्या चामादेशलङ्घनमिति १, १, ७३, उक्तमन्त्रम् ।

वर्णः श्येनी । हरिणी । अचुशब्दात् पूर्वोऽस्य पान्ते
 अचुपूर्वाः । तरचुः । शकुनीनाञ्च लघु पूर्वम् २१ । पूर्वं लघु
 उदात्तं स्यात् । कुक्कुटः । तित्तिरिः । नत्तु प्राण्याख्यायाम्
 २२ । यथालक्षणं प्राप्तमुदात्तत्वम् । वसन्तः । ककलासः । धा
 न्यानाञ्च टद्धृद्वान्तानाम् २३ । आदिरुदात्तः । कान्तानाम् ।
 श्यामाकाः । पान्तानाम् । राजमापाः । जनपदशब्दानां
 मुपान्तानाम् २४ । । केकयः । हयादीनामसंयुक्तलान्ताना-
 मन्त्यः पूर्वं वा २५ । हयिति हलःसंज्ञा । पललम् । शल-
 लम् । हयादीनां किम् ? एकलः । असंयुक्तेति किम् ? मल्लः ।
 इगन्तानाञ्च द्वयपाम् २६ । आदिरुदात्तः । क्षपिः ;

इति द्वितीयः पादः ।

अथ द्वितीयं प्रागीपात् १ । ईषान्तस्य हलादेरित्यतः (७५५.७८०)
 प्राक् द्वितीयाधिकारः । त्रयषां प्राङ्मकरात् २ । मकरवरूढे-
 त्यतः (७५५.७८०) प्राक् त्रयचामित्यधिकारः स्वाङ्गानामकुर्वा-
 दीनाम् ३ । कवर्गरेफवकारादीनि वर्जयित्वा त्रयचां स्वा-
 ङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनान्तु कपोलः ।
 रसना । वदनम् । मादीनाञ्च ४ । मलयः । मकरः । शा-
 दीनां शाकानाम् ५ । शीतन्या । शतपुष्पा । पान्तानां शु-
 र्वादीनाम् ६ । पादपः । आतपः । लघ्वादीनान्तु अनू-
 षम् । द्वयचां तु नीपम् । युतान्यण्यन्तानाम् ७ । युतम्

अयुतम् । अग्निः । धमनिः । अरणिः । विपणिः । मकरव-
रूढपारेवतवितस्तेच्छार्जिद्राक्षाकलेमाकाशायुतठाकाशीना-
मादिर्वा ६ । एषामादिर्द्वितीयो वोदात्तः । मकरः । वरूढ
इत्यादि । छन्दसि च १० । अमकराद्यर्थचारम्भः । लक्ष्यानु-
सारादादिर्द्वितीयं वोदात्तं ज्ञेयम् । कर्हमादीनाञ्च ११ ।
आदिर्द्वितीयं वोदात्तम् । “सुगन्धितेजनस्य ते वा” {२ ।
आदिर्द्वितीयन्तेशब्दश्चेति तयः पर्यायेणोदात्ताः । सुगन्धि-
तेजनाः । नपः फलान्तानाम् १३ । आदिर्द्वितीयञ्चोदात्तम् ।
राजादनफलम् । यान्तस्यान्त्यात् पूर्वम् १४ । कुलायः ।
यान्तस्य च नालघुनी १५ । नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः ।
सनाथा सभा । शिशुमारोदुम्बरवलीवर्होद्गारपुरुवरवसाञ्च
१६ । अन्त्यात् पूर्वमुदात्तं द्वितीयं वा । साङ्गाश्याम्पि-
त्यनासिक्यदार्वाघाटानाम् १७ । द्वितीयमुदात्तं वा । ईषा-
न्तस्य हयादेरादिर्वा १८ । हलीषा । लाङ्गलीषा । उशीर-
दाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशरीरशरावहृदयहिरण्या-
रण्यापत्यदेवराणाम् १९ । एषामादिरुदात्तः स्यात् । महि-
ष्यापाठयोज्जयेटकाख्या चेत् २० । आदिरुदात्तः । महिषी
ज्ञाया । “आषाढा उपदधाति” ।

इति तृतीयः पादः ।

शकटिशकट्योरक्षरमक्षरं पर्यायेण १ । उदात्तम् । शकटिः ।
शकटी । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य २ । अक्षरमक्षरं

पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजः ब्राह्मणः । अन्यत्र गोष्ठजः पशुः ।
 बहुत्तरपदप्रकृति (३ ४०) स्वरेणान्तोदात्तः । पारावतस्थो-
 पोत्तमवर्जम् ३ । शेषं क्रमेणोदात्तम् । पारावतः । धूम्र-
 जानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानाम् ४ ।
 एषाञ्चतुर्णान्धूप्रभृतीञ्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदा-
 त्तानि । धूम्रजानुः । मुञ्जकेशः । कालवालः । स्थालीपाकः ।
 कपिकेशहरिकेशयोश्चन्द्रसि ५ । कपिकेशः । हरिकेशः ।
 न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ६ । स्पष्टम् । न्यङुत्तानः । “व्यचक्षयत्
 स्वः” । न्यवुद्व्यल्कशयोरादिः ७ । स्वरितः स्यात् । तिल्यशि-
 क्यकास्मृर्यधान्यकन्याराजन्यामनुष्याणामन्तः ८ । स्वरितः
 स्यात् । तिलानां भवनं चैत्रं तिल्यम् । यतोऽनाव इति
 (३५५०४०) प्राप्ते । विल्व भक्ष्यवीर्याणि छन्दसि ९ । अन्तस्वरि-
 तानि । त्वच्चसमसिमेत्यनुच्चानि १० । “स्तरीरु त्वत्” ।
 “उत त्वः पश्यन्” । “नभन्तामन्यके समे” । सिमस्मै । सिम-
 स्थायर्वणेऽन्तुदात्तः ११ । आथर्वण इति प्रायिकम् । तत्र
 दृष्टस्येत्येवंपरं वा । तेन “वासस्तनुते सिमस्मै” इत्यृग्वेदेऽपि
 भवत्येव । निपाता आद्युदात्ताः १२ । स्वाहा । उपसर्गा-
 न्वाभिवर्जम् १३ । एवादीनामन्तः १४ । एवमादीनामिति
 पाठान्तरम् । एव । एवम् । नूनम् । सह । “ते पुत्र ! स्त्रिभिः
 सह” । सहस्य स इति (४७१४०) प्रकरणे सहशब्द आद्युदात्त
 इति तु प्राञ्चः । तच्चिन्त्यम् । वाचादीनामुभावुदात्तौ १५ ।
 उभौ ग्रहणमनुदात्तं पदमेकवर्जमित्यस्य (३५३८४०) बाधाय ।
 चादयोऽनुदात्ताः १६ । स्पष्टम् । यथेति पादान्ते १७ ।
 “तन्नेमिसृभवो यथा” । पादान्ते किम् ? यथा नो

अदितिः करत् । प्रकारादिविरक्तौ परस्यान्त उदात्तः १८ ।
षट्पटुः । शेषं सर्वमनुदात्तम् १९ । शेषं नित्यादिविरक्तस्य
परमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवे दिवे ।

इति शान्तनवाचार्यप्रणीतेषु फिट्स्वरूपेषु तुरीयः पादः ।

आद्युदात्तञ्च । ३ । १ । ३ ।

प्रत्ययञ्चाद्युदात्तः स्यात् । अग्निः । कर्त्तव्यम् ।

अनुदात्तौ सुप्पितौ । ३ । १ । ४ ।

पूर्वस्यापवादः “यज्ञस्यानयो युच्छति” । शप्तिपोरनुदात्तत्वे
स्वरितप्रचयौ (१) ।

चितः । ६ । १ । १६३ ।

अन्त उदात्तः स्यात् । चितः सप्रकृतेर्बहुकजर्थम् • । चिति प्र-
त्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदात्तो वाच्यइत्यर्थः ।
‘नभन्तामन्यके समे’ । “यके सरस्वति” । तक्तसुते” ।

तद्धितस्य । ६ । १ । १६४ ।

चितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । पूर्वेण सिद्धे जित्स्वरबाध-
नार्थमिदम् । कौञ्जायनाः । कौञ्जयनाः ।

(१) युक् प्रमादे इति धातोः धातोः (उ५४४४०) इत्यन्तोदात्तः ततः परौ
शप्तिपो पिच्चेनावुदात्तौ उदात्तादनुदात्तस्येति, (उ५४१४०) स्वरितस्य
स्वरितात् संहितायामनुदात्तानामिति, (उ५४३४०) प्रचय इत्या-
शयेनाह स्वरितेति ।

कितः । ६।१।१६५ ।

कितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । “यदाग्नेयः” ।

तिसृभ्योजसः । ६।१।१६६ ।

अन्त उदात्तः । “तिस्रो द्यावा सवितुः” ।

सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । ६।१।१६८ ।

साविति सप्तमीवज्जवचनम् । तत्र य एकाच् ततः परा तृतीयादिर्विभक्तिरुदात्ता । “वाचा विरूपः” । सौ किम् ? राज्ञे-
त्यादौ एकाचोऽपि (२) राजशब्दात् परस्य मा भूत् । राज्ञेनु
ते । “विधत्ते राजनि त्वे” । तृतीयादि किम् ? न ददर्श वाचम्

अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमा-
से । ६।१।१६९ ।

नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमे-
काच् ततः परा तृतीया विभक्तिरन्तोदात्ता वा स्यात् ।
परमवाचा ।

अञ्चेश्छन्दस्यसर्वं नामस्थानाम् । ६।१।१७०

अञ्चेः परा विभक्तिरुदात्ता । “इन्द्रोदधीचः” । चाविति (उ५३६४०)
पदान्तोदात्तत्वं प्राप्तम् । तृतीयादिरित्यनुवर्तमानेऽसर्वनाम
स्थानग्रहणं शस्त्रिग्रहार्थम् “प्रतीचो बाहून्” ।

(२) अत्रानेकाचस्य राजशब्दस्य तृतीयाद्यवि परेश्छोपेनेका

चकत्वादस्य प्रसङ्गो मा भूदिति सावित्यस्य व्यावर्त्यमिति भावः ।

उडिदम्पदाद्यपुम्रैद्युभ्यः । ६ । १ । १७१ ।

ऊठ्-इदं-पदादि-अप्-पुम्-रै-दिव-इत्येभ्योऽसर्वनामस्यान वि-
भक्तिरुदात्ता । ऊठ्-प्रष्ठौहः । प्रष्ठौहा । ऊठुपधाग्र-
हणं कर्त्तव्यम् । इह मा भूत् । अजद्युवा । अजद्युवे ।
इदम्—“एभिर्दभिर्नृतमः” । अन्वादेशेन अन्तोदात्तात्
(उ५६०४०००) इत्यनुवृत्तेः । न च तत्तान्तोदात्तताप्यस्तीति वाच्यम्
इदमोन्वादेशेऽनुदात्तस्तृतीयादाविति (१५४४०) सूत्रेणानु-
दात्तस्य अशोविधानात् । “प्रतेव मूमाभ्याङ्गा अनु” । पट्-
न्नोमास्त्वेति षट् पदादयः । “पट्यां भूमिः” ।
“दङ्गिर्न जिह्वा” । “जायते मासिमासि” । “मनश्चिन्मे
हृद् आ” । अप्—“अपां फेनेन” । पुम्—“आम्ना तव पुंसः”
रै—“राया वयम्” । “रायोधर्त्ता” । दिव्—“दिवे दिवे” ।

अष्टनो दीर्घात् । ६ । १ । १७२ ।

शसादिर्विभक्तिरुदात्ता । “अष्टाभिर्दशभिः” ।

शतुरनुमो नद्यजादौ । ६ । १ । १७३ ।

अनुम् यः शट्प्रत्ययस्तदन्तादन्तोदात्तात् परा नदी अजा-
दिश्च शसादिर्विभक्तिरुदात्ता स्यात् । “अच्छाद्रवं प्रथमा
जानती कण्वते” । अन्तोदात्तात् किम् ? दधती । अभ्यस्ताना-
मादिः (उ५४४४०) इत्याद्युदात्तः । अनुमः किम् ? तुदन्ती ।
एकादेशोऽत्र उदात्तः । अदुपदेशात् परत्वाच्छतुर्लसार्वाधा-
तुक इति (उ५६५४०) निघातः ।

उदात्तयणो(ई)हल्पूर्वात् । ६ । १ । १७४ ।

(६) उदात्तस्वरितयोरेणः स्वरितोऽनुदात्तस्येति (उ५४१४०) प्राप्ते इदं सूत्रम् ।

उदात्तस्थाने यो यण् हन्पूर्वसाक्षात् परा नदी शसादिर्विभ-
क्तिश्च उदात्ता स्यात् । “चोदयित्वो सुवृत्तानाम्” । “एषा
नेत्री” । “ऋतं देवाय कृण्वते” । सवित्वे ।

नोङ्धात्वोः । ई । १ । १७५ ।

अनयोर्यणः परे शसादय उदात्ता न सुप्रः । ब्रह्मवन्धा(७)
“सेत् यञिः सुभ्र” (८) ।

ह्रस्वनुङ्भ्यां मतुप् । ई । १ । १७६ ।

ह्रस्वान्तादन्तोदात्तानुटश्च परे मतुबुदत्तः । “योऽधिमान्
उद्धिमान् इयत्ति” । नुटः-“अचखन्तः” ६) । “कर्णवन्तः
सखायः” । अन्तोदान्तात् किम् ? । “मा त्वा विददिष्मान्” ।
स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवदित्येतदत्र नेष्यते । “मरुत्वा-
इन्द्रः” । “नियुत्वा वायएवागहि” । रेशब्दाच्च * । “रेवान्
इन्द्रवतः” ।

नामन्यतरस्याम् । ई । १ । १७७ ।

मनुपि यो ह्रस्वस्तदन्तादन्तोदात्तात् परो नामुदात्तो वा ।
“चेतन्ती सुमतीनाम्” ।

(७) ब्रह्मवन्धेत्यत्र जङ्प्रत्ययस्वरेणोदात्तस्तेन सहैकादेशोऽप्युदात्तः तस्मात्
परस्योदात्तत्वे प्रतिषिद्धे उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्वेति
(उ५४१४०) विभक्तिः स्वरिता ।

(८) सुभ्रशब्दः क्विवन्तः पितृत्वेनानुदात्तः धातोरिति (उ५४४४०) प्रकृतिस्वरे-
णाप्यनुदात्तः ओःसुपोति (१२३४०) यणि स्वरितत्वं प्राग्वत् ।

(९) अविशब्दान्मनुपि कृन्दस्वपीति (उ५२०४०) अनङि अनोनुटोऽसिद्धत्वात्
पूर्वं नलोपस्ततो भूतपूर्वगत्या अनन्ततया नुटि अदुप्रधत्वात् मस्य बत्वम् ।

उग्राश्चन्द्रसि । ई । १ । १७८ ।

उग्राः परो नामुदात्तो वा । “देवसेनानामभिभञ्जतीनाम्” ।
वेत्युक्ते नैह । “जपतीनां मरुतो यन्तु” ।

षट्त्रिचतुर्थ्यो हलादिः । ई । १ । १७९ ।

एभ्यो हलादिर्विभक्तिरुदात्ता । “आ षड्विह्वयमानः” । “त्रि-
भिष्ट्वं देव” । ।

न गोश्वन्साववर्णराडङ्कुङ्कुङ्गयः । ई । १ । १८२ ।

एभ्यः प्रागुक्तन्न (१०) । “गवां शता गोभ्यो मातु” । “शुनश्चि-
च्छेपम्” । सौ प्रथमकवचनेऽवर्णान्तात् । “तेभ्योद्युम्नस् तेषां
याहि शुधी हवम्” ।

दिवोभक्तल् । ई । १ । १८३ ।

दिवःपरा भलादिर्विभक्तिर्नोदात्ता । “द्युभिरक्तुभिः” । भलिति
किम् ? “उप त्वाग्ने दिवे दिवे” ।

नृ चान्यतरस्याम् । ई । १ । १८४ ।

सुः परा भलादिवोदात्ता । “दृभिर्वैमानः” ।

तित् खरितम् । ई । १ । १८५ ।

निगदे व्याख्यातम् । “क्व नूनम्” ।

तास्यनुदात्तेन्डिदुपदेशाल्लसार्वधातुकम्

नुदात्तमङ्घ्रिडोः । ६ । १ । १८६ ।

अस्मात् परं लसार्वधातुकमनुदात्तं स्यात् । तासि-कर्त्तारौ । कर्त्तारौ । कर्त्तारः । प्रत्ययस्वरापवादोऽयम् । अनुदात्तात्-
“यत्रास्ते” । डितः—“अभिचष्टे अचष्टेभिः” । अदुपदेशात्
“पुरुभुजा चनस्यतम्” । चित्स्वरौऽप्यनेन वाध्यते । “वर्धमानसु
स्वेदमे” । तास्यादिभ्यः किम् ? “अभिवृधे गृणीतः” । उपदेश
ग्रहणात् । नेह । “हृतोऽवृत्ताण्यर्था” । लग्नहणं किम् ? “कतीह
निघ्नाना” । सार्वेति किम् ? शिष्ये । अङ्घ्रिडोः किम् ?
हृते । यदधीते । विन्दीधिविदिभ्यो नेति वक्तव्यम्* । “इन्धे
राजा” । एतच्चानुदात्तस्य च यत्नेति (उ५३६४०) सूत्रभाष्ये
स्थितम् ।

आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८७ ।

सिजन्तस्यादिरुदात्तो वा “यासिष्टं वर्त्तिरश्विनौ” ।

यलि च सेटीडन्ते वा । ६ । १ । १८६ ।

सेटि यलन्ते पदे इडुदात्तः अन्तो वा आदिर्वा स्यात् । यदा
नेते तथः तदा लितीति (उ५४५४०) प्रत्ययात् पूर्वमुदात्तः स्यात् ।
लुलविद्य । अत्र चत्वारोऽपि पर्यायेणोदात्ताः ।

उपोत्तमं रिति । ६ । १ । २१७ ।

रिप्रत्ययान्त उपोत्तममुदात्तं स्यात् । “यदाहवनीये” ।

इति प्रत्ययस्वराः ।

समासस्य । ई । १ । २२३ ।

अन्तउदान्तः स्यात् । “यज्ञश्रियम्” ।

बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । ई । २ । १ ।

उदान्तस्वरितयोगि पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । “सत्यश्चित्तव-
स्तमः” । उदान्तेत्यादि किम् ? सर्वानुदान्ते पूर्वपदे समासा-
न्तोदान्तत्वेव यथा स्यात् । “समपादः” ।

तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययार्द्धि
तीयाकृत्याः । ई । २ । २ ।

सप्तैते पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यश्चेतः । कृत्य
तुल्याख्या अजात्येति (३६५८) तत्पुरुषः । गिरिणा काणः
गिरिकाणः । “पतयन्मदयत्सखम्” । मदयति मादके इन्द्रे
सखेति सप्तमीतत्पुरुषः । शस्त्रीश्यामा । अव्यये नञ्कुनि-
पातानामिति वाच्यम् * । “अयज्ञो वा एषः” । परिगणनं
किम् ? स्नात्वाकालकः । मुहूर्त्तसुखम् । भोज्योष्णम् ।

वर्णो वर्णेष्वनेते । ई । २ । ३ ।

वर्णवाचिन्युत्तरपदे एतवर्जितवर्णवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या त-
त्पुरुषे । कृष्णसारङ्गः । लोहितकल्माषः । कृष्णशब्दो नक्-
प्रत्ययान्तः । लोहितशब्द इतन्मन्तः । वर्णः किम् ? परम-
कृष्णः । वर्णेषु किम् ? कृष्णतिलाः । अनेते किम् ? कृष्णैतः ।

गाधलवणयोः प्रमाणे । ई । २ । ४ ।

एतयोरुत्तरपदयोः प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या
स्थात् । अरितगाधसुदकम् तत्प्रमाणमित्यर्थः । गोलवणम्
यावद्भवे दीयते तावदित्यर्थः । अरितगद्गवान्तो मध्योदा-
त्तः । यावत्प्रमाणमित्यन्तापरिच्छेदमात्रम् न पुनरायाम
एव । प्रमाणे किम् ? परमगाधम् ।

दायाद्यन्दायादे । ६ । २ । ५ ।

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदावादः । धनशब्दः क्युप्रत्ययान्तः
प्रत्ययस्वरेणाद्य दात्तः । दायाद्यं किम् ? परमदावादः ।

प्रतिबन्धि चिरकृच्छयोः । ६ । २ । ६ ।

प्रतिबन्धवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या एतयोः परतस्तत्पुरुषे । गम-
नचिरम् । व्याहरणकृच्छम् । गमनकारणविकलतया चिर-
कालभाविकृच्छयोगितया वा प्रतिबन्धि जायते । प्रतिबन्धि
किम् ? मूलकृच्छम् ।

पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७ ।

व्याजवाचिनि पदशब्दे उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे ।
मूलपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन प्रस्थितः । मूलशब्दो घञ-
न्तः उच्चारशब्दो घञन्तः यायादिस्वरेण (७५६८४०) अन्तो-
दात्तः । अपदेशे किम् ? विष्णु पदम् ।

निवाते वातत्वाणो । ६ । २ । ८ ।

निवातशब्दे परे वातत्वाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या

कुटीनिवातम् । कुडनिवातम् । कुटीशब्दो गौरादिङीघन्तः ।
कुडशब्दो ङगन्तः । यदन्त इत्यन्ये वातत्राणे किम् ? । राज
निवाते वसति । निवातशब्दो रुढः पार्श्वे ।

शारदेऽनार्त्तवे । ६ । २ । ६ ।

ऋतौ भवमार्त्तवम् तदन्यवाविनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे
पूर्वं पदं प्रकृतिस्वरं स्यात् । रज्ज् शारदमुदकम् । शारद-
शब्दो नूतनार्थः । तस्यास्वपदविग्रहः । “रज्ज्वोः सद्य उद्धृ-
तम्” । रज्ज् शब्दः सृजेरमुन् च (उ३८२४०) इत्याद्युदात्तोऽनुत्पा-
दितः । अनार्त्तवे किम् ? उत्तमशारदम् ।

अध्ययुकषाययोज्जातौ । ६ । २ । १० ।

एतयोः परतो जातिवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् ।
कठाध्ययुः । दौवारिककषायम् । कठशब्दः पचाद्यजन्तः ।
तस्माद्वै शम्पायनान्ते वासिभ्यस्त्विति (५६०४०) णिनेः कठचर-
काङ्गुगिति (उ५६१४०) लुक् । द्वारे नियुक्त इति उच्यन्तोदात्तः ।
जातौ किम् ? परमाध्ययुः ।

सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ११ ।

अनयोः पूर्वं प्रकृत्या । प्रित्सदृशः । सादृश्ये किम् ? परम
सदृशः । समासार्थोऽत्र पूज्यमानता (१) न सादृश्यम् ।

(१) सदृशादिपदोत्तरकतयैव सादृश्ये लब्धे पुनस्तद्गृहणं पूज्यतासहितसादृश्य-
बोधनार्थमित्याह पूज्यमानतेति तथाच पूज्यप्रतियोगिवोधनार्थं साद-
र्यमुपात्तमिति भावः ।

द्विगौ प्रमाणे । ई । २ । १२ ।

द्विगावुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् ।
प्राच्यसप्तसमः । सप्त समाः प्रमाणस्य । प्रमाणे लोद्विगोर्नि-
त्यमिति (२२१४०) मात्वचो लृक् । प्राच्यशब्द आद्युदात्तः ।
प्राच्यश्चासौ सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः (२) । द्विगौ किम् ?
व्रीहिप्रत्ययः । प्रमाणे किम् ? परमसप्तमः ।

गन्तव्यपर्यं वाणिजे । ई । २ । १३ ।

वाणिजशब्दे परे तत्पुरुषे गन्तव्यवाचि पर्यवाचि च पूर्वपदं
प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः । गजवाणिजः । मद्रशब्दो रक्प्र-
त्ययान्तः सप्तमीसमामः । गन्तव्येति किम् ? परमवाणिजः ।

मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके । ई । २ । १४ ।

मात्रादिषु परतो नपुंसकवाचिनि तत्पुरुषे तथा । भिन्नाया
सुल्यं प्रमाणं भिन्नामात्रम् । भिन्नाशब्दो गुरोश्च हलः (३४५१४०)
इत्यप्रत्ययान्तः । पाणिन्युपज्ञम् । पाणिनिशब्दोऽन्तोदात्तः ।
नन्दोपक्रमम् । नन्दशब्दः पचाद्यजन्तः । इषुच्छायम् । इषु-
शब्द आद्युदात्तः नित्वात् । नपुंसके किम् ? कुड्यच्छाया

सुखप्रिययोर्हिते । ई । २ । १५ ।

एतयोः पर्योर्हितवाचिनि तत्पुरुषे तथा । गमनसुखम् ।
गमनप्रियम् । गमनशब्दे लित्स्वरः । हिते किम् ? परम
सुखम् ।

(२) दिक्संख्ये सञ्ज्ञायामिति (३५५४०) द्विगुत्वादस्य स्तवस्य प्रवृत्तिः ।

प्रीतौ च । ६ । २ । १६ ।

प्रीतौ गस्यायां प्रागुक्तम् । ब्राह्मणमुखं पायसम् । स्वा-
प्रियोऽनध्यायः । ब्राह्मणच्छातशब्दौ प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तौ ।
प्रीतौ किम् ? राजसुखम् ।

स्वं स्वामिनि । ६ । २ । १७ ।

स्वामिशब्दे परे स्ववाचिनि पूर्वपदन्तथा । गोस्वामी । स्व-
ङ्किम् ? परमस्वामी ।

पत्यावैश्वर्य्ये । ६ । २ । १८ ।

“दमूना गृहपतिर्दमे” ।

न भूवाक्चिद्दिधिषु । ६ । २ । १९ ।

पतिशब्दे परे ऐश्वर्य्यवाचिनि तत्पुरुषे नैतानि प्रकृत्या । भुवः-
पतिः भूपतिः । वाक्पतिः । चित्पतिः । दिधिषुपतिः ।

वा भुवनम् । ६ । २ । २० ।

उक्तविषये । भुवनपतिः । भूस्तूधून्सजिभ्य इति (७४००ष्ट०) क्यु-
न्न्तो भुवनशब्दः ।

आशङ्काबाधनेदीयस्सु सम्भावे । ६ । २ । २१

अस्तित्वाध्यवसायः (३) सम्भावनम् । गमनाशङ्कमस्ति । गमना-

(३) अस्तित्वविषयकोक्तकोटिकज्ञानमित्यर्थः ।

बाधम् । गमननेदीयः । गमनमाशङ्क्यते आवाध्यते निकट-
तरमिति वा सम्भाव्यते । सम्भावने किम् ? परमनेदीयः ।

पूर्वं भूतपूर्वं । ६ । २ । २२ ।

आढ्यो भूतपूर्वः । आढ्य (४) पूर्वः । पूर्वशब्दो वृत्तिविषये
भूतपूर्वं वर्त्तते । भूतपूर्वं किम् ?? परमपूर्वः ।

सविधसनीडसमर्थ्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये

६ । २ । २३ ।

एषु पूर्व प्रकृत्या । मद्रसविधम् । गान्धारसनीडम् । काश्मी-
रसमर्थ्यादम् । मद्रसवेशम् । मद्रसदेशम् । सामीप्ये किम् ?
सह मर्थ्याद्या समर्थ्यादं क्षेत्तम् । चैतसमर्थ्यादम् ।

विस्मृष्टादीनि गुणवचनेषु (५) । ६ । २ । २४ ।

विस्मृष्टकटुकम् । विस्मृष्टशब्दो गतिरनन्तरः (उ५७७ष्ट०) इत्या-
द्युदात्तः । विस्मृष्टेति किम् ? परमलवणम् । गुणेति किम् ?
विस्मृष्टब्राह्मणः । विस्मृष्ट (६) विचित व्यक्त सम्पन्न पण्डित
कुशल चपल निपुण ।

(४) आङ्पूर्वात् ध्यायतेः के ष्टपोदरादित्वात् ढत्वे आद्य इति सिद्धम् ।

(५) विस्मृष्टादीनि गुणवचनेषु परेषु प्रकृत्येत्यर्थः । अत्र विस्मृष्टानि प्रवृत्ति-
निमित्तस्य विशेषणानि न द्रव्यस्य, तथा च कटुकादिशब्दैर्गुणवद्द्रव्यस्य
भिधीयते तदेकदेशे कटुकगुणे विस्मृष्टाद्यन्वय एवञ्च सामानाधिकरण्या-
भावेऽपि मयूरव्यंसकादित्वात् समासः ।

(६) विस्मृष्टे गतिस्वरः विचित्वेऽव्ययस्वरः । व्यक्तो गतिस्वरेणाद्युदात्तः
सम्पन्नोऽन्तोदात्तः । पण्डितकुशलचपलनिपुणाश्चन्तोदात्ताः ।

अज्यावमकन्पापवत्सु भाव कर्मधारये । ई ।

२ । २५ ।

अ-ज्य-अवम-कन्-इत्यादेशवति पापवाचिनि चोत्तरपदे भा-
ववाचि पूर्वं पदं प्रकृत्या । गमनश्रेष्ठम् । गमनज्यायः । गम-
नावमम् । गमनकनिष्ठम् । गमनप्रापिष्ठम् । अत्यादीति
किम् ? गमनशोभनम् । भावे किम् ? गम्यतेऽनेनेति गमनं
अयो गमनश्रेयः । कर्मैति किम् ? षष्ठीसमासे म्ना भूत् ।

कुमारश्च । ई । २ । २६ ।

कर्मधारये । कुमारश्चमणः । कुमारशब्दोऽन्तोदात्तः ।

आदिः प्रत्येनसि । ई । २ । २७ ।

कुमारस्यादिरुदात्तः प्रत्येनसि परे कर्मधारये । प्रतिगतमे-
नोऽस्य प्रत्येनाः । कुमारप्रत्येनाः ।

पूगेष्वन्यतरस्याम् । ई । २ । २८ ।

पूगा गणास्तोषूक्तं वा । कुमारचातकाः । कुमारजीभूताः ।
आद्गदात्तत्वाभावे कुमारश्चेत्येव भवति ।

द्वगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ । ई । २ ।

२९ ।

एषु परेषु पूर्वं प्रकृत्या । पञ्चारत्नयः प्रमाणमस्य पञ्चारत्निः ।
पञ्च मासान् भूतः पञ्चमास्यः । दशमास्यः । तमधीष्टः (६६३८०)

इत्यधिकारे द्विगोर्यत् (६४४ष्ट०) । पञ्चकपालः । पञ्चभगालः ।
पञ्चशरावः (७) । नृः संख्यायाम् (३५५४ष्ट०) इति पञ्चशब्द आ-
द्युदात्तः । इगन्तादिषु किम् ? परमारलिः । द्विगौ किम् ?
परमारलिः ।

वह्नन्यतरस्याम् । ई । २ । ३० ।

वज्रशब्दस्तथा वा । वह्नरलिः २ । वज्रमास्यः २ । वज्र-
कपालः २ । वज्रशब्दोऽन्तोदात्तः । तस्य यणि सत्यदात्त-
स्वरितयोरिति (५४१ष्ट०) वा भवति ।

दिष्टिवितस्त्योश्च । ई । २ । ३१ ।

एतयोः परतः पूर्वपदं प्रकृत्या वा द्विगौ । पञ्चदिष्टिः २ ।
पञ्चवितस्तिः २ ।

सप्तमी सिद्धशुष्कपक्ववन्धेष्वकालात् । ई । २ ।

३२ ।

अकालवाचि सप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु । साङ्काश्यसिद्धः ।
साङ्काश्येति ण्यान्तः । आतपशुष्कः । आद्रपक्वः । आद्रेति
ङ्नन्तः । चक्रवन्धः । चक्रशब्दोऽन्तोदात्तः । अकालात् किम् ?
पूर्वाल्लसिद्धः । कृत्स्वरेण बाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूयते ।

परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु । ई ।

२ । ३३ ।

(७) पञ्चसु कपालेषु भगालेषु शरावेषु संस्कृतइति यथाक्रमं विग्रहः ।
भगालेषु पात्रविशेषेष्वित्यर्थः ।

एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि चोत्तरपदे । परिवर्तिगर्तं दृष्टो देवः । प्रतिपूर्वाह्णम् । प्रत्यपररात्रम् । उपपूर्वरात्रम् । अपवर्तिगर्तम् । उपसर्गा आदुरदात्ता अभिवर्जम् * । वज्रवीहितत्पुरुषयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम् । अपपय्योरेव वर्ज्यमानोत्तरपदम् तयोरेव वर्ज्यमानार्थत्वात् । अहोरात्रावयवा अपि वर्ज्यमाना एव तयोर्भवन्ति । वर्ज्येति किम् । अग्निं प्रति ।

राजन्यवज्रवचनद्वन्द्वेऽन्धकटृष्णिषु । ई । २ । ३४ ।

राजन्यवाचिनां वज्रवचनान्तानामन्धकटृष्णिषु वर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । श्वाफल्कचैतकाः । शिनिवासुदेवाः । शिनिरादुरदात्तो लक्षणया तदपत्ये वर्तते । राजन्येति किम् ? द्वैषभैमायनाः । द्वीपे भवा द्वैष्याः । भैमेरपत्यं युवा भैमायनः । अन्धकटृष्णय एते न तु राजन्याः । राजन्यग्रहणमिहाभिषिक्तवंश्यानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम् नैते तथा । वज्रवचनं किम् ? सङ्कर्षणवासुदेवौ । द्वन्द्वे किम् दृष्णीनां—कुमाराः । दृष्णिकुमाराः । अन्धकटृष्णिषु किम् ? कुरुपञ्चालाः ।

संख्या । ई । २ । ३५ ।

संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या द्वन्द्वे । द्वादश । त्रयोदश । त्वेत्स्वयसादेशोऽन्तोदात्तो निपात्यते ।

आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी । ई । २ । ३६ ।

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणि-

नीयवौदीयाः । कृस्वरेण मध्योदात्तावेतौ । आचार्योपसर्जनग्रहणं द्वन्द्वविशेषणम् । सकलो द्वन्द्व आचार्योपसर्जनो यथा विज्ञायेत तेनेह न । पाणिनीयदेवदत्तौ । आचार्येति किम् ? ह्यन्तसवैयाकरणाः । अन्ते वासी किम् ? आपिशलपाणिनीये शास्त्रे ।

कार्तिकौजपादयश्च (८) । ६ । २ । ३७ ।

एषां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । कार्तिकौजपौ । इतस्येदं कुजपस्येदमित्यणन्तावेतौ । सावर्णिमाण्डकेयौ ।

महान् ब्रीह्यपराह्लगृष्टीष्वासजावालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रष्ट्वेषु । ६ । २ । ३८ ।

महच्छब्दः प्रकृत्या ब्रीह्यादिषु दशसु । महाब्रीहिः । महापराह्लः । महागृष्टिः । महेष्वासः । महाहैलिहिलः । महच्छब्दोऽन्तोदात्तः । सन्नहदिति (३६ः४०) प्रतिपदेशकसमासे एवायं स्वरः । नेह महतो ब्रीहिर्महद्ब्रीहिः ।

क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे । ६ । २ । ३९ ।

(८) कार्तिकौजपौ सावर्णिमाण्डकेयौ अवन्त्यश्मकाः पैलश्यापर्णेयाः कपिश्यापर्णेयाः शैतिकाक्षपाञ्चालेयाः कटूकवाधूलेयाः शाकलशुनकाः शाकलशणकाः शणकवास्रवाः आर्ज्वभिर्मौद्गलाः कुन्तिसुराद्राः चिन्तिसुराद्राः तण्डवतण्डाः अविमत्तकामविज्ञाः बाभ्रवशालङ्कायनाः बाभ्रवदानच्युताः कठकालापाः कठकौशुमाः कौशुमलौकाक्षाः स्त्रीकुमारम् सौदैष्यलादाः वत्सजरन्तः सौश्रुतपार्थवाः जरान्दत्तू याज्या-
सुवाक्ये कार्तिकौजपादिः ।

चाम्महान् । चुल्लकवैश्वदेवम् । महावैश्वदेवम् । चुधं लातीति
चुल्लः । तस्मादज्ञातादिषु (७०६४० सू०) केऽन्तोदात्तः ।

उद्गस्मादिवाग्योः । ई । २ । ४० ।

उद्गसादिः । उद्गवामिः । उपेद्गणि उद्गशब्द आद्युदात्तः ।

गौः सादसादिसारथिषु । ई । २ । ४१ ।

गोसादः । गोसादिः । गोसारथिः ।

कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यल्लीलदृढरू-
पापरेवडवातैतिलकद्रूः पण्यकम्बलोदासीभारा-
णाञ्च । ई । २ । ४२ ।

एषां सप्तानां समासानान्दासीभारादेश्च पूर्वपदं प्रकृत्या ।
कुरुणाङ्गार्हपतं कुरुगार्हपतम् । उपत्ययान्तः कुरुः । वृजेरिति
वाच्यम्* । वृजिगार्हपतम् । वृजिराद्युदात्तः । रिक्तो
गुरुः रिक्तगुरुः । रिक्ते विभाषेति (उ५४६४०) रिक्तशब्द आद्यु-
दात्तः । असूता जरती असूतजरती । अल्लीला दृढरूपा अल्ली-
लदृढरूपा । अल्लीलशब्दो नञ्समासत्वादाद्युदात्तः । श्रीर्थस्यास्ति
तत् स्त्रीलम् सिध्मादि (६८०४०) त्वाल्लच् । कपिलकादि ८, २, १८ सू० वा०
त्वाल्लत्वम् । पारे वडवेव पारेवडवा । निपातनादिवार्थे समा-
सो विभक्त्यलोपश्च । पारशब्दो घृतादि (उ५५४४०) त्वादन्तो-
दात्तः । तैतिली कद्रूः तैतिलकद्रूः । तितिलिनोऽपत्यं क्वात्वो
वा इत्यणन्तः । पण्यशब्दो यदन्तत्वादाद्युदात्तः । पण्यकम्बलः ।
संज्ञायामिति वक्तव्यम्* । अन्यत्र पणितव्ये कम्बले समासा-

नोदात्तत्वमेव । प्रतिपदोक्ते समासे प्रकृत्या इत्येष स्वरो वि-
हितः । दास्या भारो दासीभारः । देवहृतिः । यस्य तत्पुरु-
षस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विशिष्य वचनं विहितं स
सर्वोऽपि दासीभारादिषु द्रष्टव्यः । “सुवा एष पुरन्ध्राः” पुरं
शरीरन्ध्रियतेऽस्यामिति कर्मण्यधिकरणे चेति (उ४४८८) किप्र-
त्ययः * । अलुक् छान्दसः । नवविषयस्य (उ५५४४) इत्याद्यु-
दात्तः पुरुषशब्दः ।

चतुर्थो तदर्थः । ६ । २ । ४३ ।

चतुर्थ्यन्तार्थाय यत्, तद्वाचिन्युत्तरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या ।
यूपाय दारु यूपदारु ।

अर्थः । ६ । २ । ४४ ।

अर्थे परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । देवार्थम् ।

क्ते च । ६ । २ । ४५ ।

क्तान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । गोहितम् ।

कर्मधारयेऽनिष्ठा । ६ । २ । ४६ ।

क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । अणिङ्कताः । अणिङ्गशब्द-
आद्युदात्तः । पूङ्गकताः । पूङ्गशब्दोऽन्तोदात्तः । कर्मधारये
किम् ? अण्युदात्तं अणिङ्कतम् । अनिष्ठा किम् ? कृताकृतम् ।

अहीने द्वितीया । ६ । २ । ४७ ।

अहीनवाचिनि समासे क्तान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या ।
कट्टश्रितः । ग्रामगतः । कट्टशब्दोऽन्तोदात्तः । ग्रामशब्दो

* बाहुलकादन्यत्वापीत्युक्तेः ध्रियते धित्वाभावेऽपि किरित्याशये न
तथोक्तम् ।

नित्स्वरेण (उ५४७४०४०) आद्युदात्तः । अहीने किम् ? कान्ता-
न्तारातीतः । अनुपसर्गइति वक्तव्यम् * । नेह । सुखप्राप्तः ।
याद्येत्यस्य (उ५६८८०) अपवादोऽयम् ।

तृतीया कर्मणि । ई । २ । ४८ ।

कर्मवाचके क्तान्ते परे तृतीयान्तं प्रकृत्या । रुद्रहतः । महा-
राजहतः । रुद्रो रगन्तः (उ३६६४० उ ४०) । कर्मणि किम् ?
रथेनायातो रथायातः ।

गतिरनन्तरः । ई । २ । ४९ ।

कर्माथे क्तान्ते परेऽव्यवहितो गतिः प्रकृत्या । पुरोहितम् ।
अनन्तरः किम् ? अभ्युद्धतः । कारकपूर्वपदस्य तु सति-
शिष्टस्याथादिस्वर (उ५६८८०) एव । दूरादागतः । याद्येत्य-
स्यापवादः ।

तादौ च निति कृत्यतौ । ई । २ । ५० ।

तकारादौ निति तुशब्दवर्जिते कृति परेऽनन्तरो गतिः
प्रकृत्या । “अग्नेराज्ञोऽनृतमस्य प्रभूतौ सङ्गतिं गौः” ।
कृतस्वरापवादः । तादौ किम् ? प्रजल्पाकः । निति किम् ?
प्रकर्त्ता । तजन्तः । अतौ किम् ? आगन्तुः ।

तवै चान्तश्च युगपत् । ई । २ । ५१ ।

तवैप्रत्ययान्तस्यान्त उदात्तो गतिश्चानन्तरः प्रकृत्या युगपच्चै-
तदुभयं स्यात् । अन्वै तवै । कृतस्वरापवादः ।

अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये । ई । २ । ५२ ।

अनिगन्तगतिर्वप्रत्ययान्त्येऽञ्चतौ परे प्रकृत्या । “ये पराञ्च-
स्तान्” । अनिगन्तइति किम् ? प्रत्यञ्चोयन्तु । चुस्वरात्
(उ५३८५०) परत्वादयमेव । “जहि वृणानि कणुही पराचः” ।
वप्रत्यये किम् ? उदञ्चनम् ।

न्यधी च । ई । २ । ५३ ।

वप्रत्ययान्तेऽञ्चताविगन्तावपि न्यधी प्रकृत्या । न्यङुत्तानः ।
उदात्तस्वरितयोर्यणः (उ५४१५०) इति अञ्चतेरकारः स्वरितः ।
अध्यङ् ।

ईषदन्त्यतरस्याम् । ई । २ । ५४ ।

ईषत्कङारः २ । ईषदित्ययमन्तोदात्तः । ईषङ्गैद् इत्यादौ
कत्स्वरएव ।

हिरण्यपरिमाणन्वने । ई । २ । ५५ ।

सुवर्णपरिमाणवाचि पूर्वम्पदं वा प्रकृत्या धने । द्वे सुवर्णे परि-
माणमस्येति द्विसुवर्णम् २ तदेव धनम् । वङ्गव्रीहावपि
परत्वादिकल्पएव । हिरण्यं किम् ? प्रस्थधनम् । परिमाणं
किम् ? काञ्चनधनम् । धने किम् ? निष्कमाला ।

प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ । ई । २ । ५६ ।

प्रथमशब्दो वा प्रकृत्याभिनवत्वे । प्रथमवैयाकरणः २ ।
सम्प्रति व्याकरणमध्येतुं प्रवृत्त इत्यर्थः । प्रथमशब्दः प्रथे-
रमजन्तः (उ४३१५०५०) । अचिरेति किम् ? प्रथमो वैयाकरणः ।

कतरक्तमौ कर्मधारये । ई । २ । ५७ ।

वा प्रकृत्या । कतरकठः २ । कर्मधारयग्रहणमुत्तरार्थम् ।
इह तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ।

आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ ।

आर्यब्राह्मणः २ । आर्यकुमारः २ । आर्यो ख्यदन्तत्वाद-
न्तस्वरितः (७५६३४००) । आर्यः किम् ? परमब्राह्मणः ।
ब्राह्मणादीति किम् ? आर्यचतुर्यः । कर्मधारय इत्येव ।

राजा च । ६ । २ । ५९ ।

ब्राह्मणकुमारयोः परतो राजा वा प्रकृत्या कर्मधारये ।
राजब्राह्मणः २ । राजकुमारः २ । योगविभाग उत्तरार्थः ।

पृष्ठी प्रत्येनसि । ६ । २ । ६० ।

पृष्ठान्तो राजा प्रत्येनसि परे वा प्रकृत्या । राजप्रत्येनाः २ ।
पृष्ठी किम् ? राजा चासौ प्रत्येनाच्चेत्यत न ।

क्ते नित्यार्थे । ६ । २ । ६१ ।

क्तान्ते परे नित्यार्थे समासे पूर्वं वा प्रकृत्या । नित्यप्रहसितः
२ । काला इति (३३७४०) द्वितीयासमासोऽयम् । नित्यशब्द-
स्त्ववन्त आद्युदात्तः । हसितइति आद्यादि (७५६८४०) स्वरैणा
नोदात्तः । नित्यार्थे किम् ? मुहूर्त्तप्रहसितः ।

ग्रामः शिल्पिनि । ६ । २ । ६२ ।

वा प्रकृत्या । ग्रामनापितः २ । ग्रामशब्दः आद्युदात्तः ।

ग्रामः किम् ? परमनापितः । शिल्पिनि किम् ? ग्रामरध्या ।

राजा च प्रशंसायाम् । ६ । २ । ६३ ।

शिल्पिवाचिनि परे प्रशंसार्थं राजपदं वा प्रकृत्या । राजनापितः २ । राजकुलालः २ । प्रशंसायाङ्गिम् ? राजनापितः । शिल्पिनि किम् ? राजहस्ती ।

आदिरुदात्तः । ६ । २ । ६४ ।

अधिकारोऽयम् ।

सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे । ६ । २ । ६५ ।

सप्तम्यन्तं हारिवाचि च आदिरुदात्तं धर्म्ये परे । देयं यः स्वीकरोति स हारीत्युच्यते । धर्म्यमित्याचारनियतं देयम् । सुकुटेकार्पापणम् । हलेद्विपदिका । संज्ञायामिति (३५२४०) सप्तमीसमासः । कारनाग्नि चेत्यलुक् (४५६४०) । यान्निकाश्वः । वैयाकरणहस्ती । कचिदयमाचारः सुकुटादिषु कार्पापणादि दातव्यम् । यान्निकादीनां त्वश्वादिरिति । धर्म्ये इति किम् ? सस्वेरमः । अहरणे किम् ? वाडवहरणम् । वडवाया अयं वाडवः तस्य बीजनिषेकादुत्तरकार्त्तं शरीरपुष्ट्यर्थं यद्दीयते तद्वरणमित्युच्यते । परोऽपि कृत्स्नरो हारिस्वरेण बाध्यत इत्यहरणे इति निषेधेन ज्ञायते । तेन वाडवहार्यमिति हारिस्वरः सिद्धयति ।

युक्ते च । ६ । २ । ६६ ।

युक्तवाचिनि समासे पूर्वमादुदात्तम् । गोवल्लवः । “कर्त्तव्ये
तत्परो युक्तः” ।

विभाषा ऽध्यक्षे । ई । २ । ई७ ।

गवाध्यक्षः २ ।

पापञ्च शिल्पिनि । ई । २ । ई८ ।

पापनापितः । पापाणके इति (३५८४०) प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रह-
णात् षष्ठीसमासे न ।

गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे । ई । २ ।

ई९ ।

भार्यासौश्रुतः । सुश्रुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया क्षेपः ।
अन्तेवासी । कुमारीदाक्षाः । ओदनपाणिनीयाः । कुमा-
र्यादिलाभकामा ये दाक्ष्यादिभिः प्रोक्तानि शास्त्राण्यधी-
यन्ते त एवं चिष्यन्ते । भिक्षामाणवः । भिक्षां लप्सेऽहमिति
माणवः । भयब्राह्मणः । भयेन ब्राह्मणः सम्पद्यते । गोत्रा-
दिषु किम् ? दासीओत्वियः । क्षेपे किम् ? परमब्राह्मणः ।

अङ्गानि मैरेये । ई । २ । ७० ।

मद्यविशेषो मैरेयः । मधुमैरेयः । मधुविकारस्य तस्य
मध्वङ्गम् । अङ्गानि किम् ? परममैरेयः । मैरेये किम् ?
पुष्पासवः ।

भक्ताख्यास्तदर्शेषु । ई । २ । ७१ ।

भक्तमन्नम् । भिक्षाकंसः । भाजीकंसः । भिक्षादयोऽन्नविशेषाः । भक्ताख्याः किम् ? समाश्रयालयः । समग्नं समाश्र इति क्रियामात्रमुच्यते । तदर्थेषु किम् ? भिक्षाप्रियः । वज्रव्रीहिरयमत पूर्वपदमन्तोदात्तम् ।

गोविडालसिंहसैन्यवेपथुमाने । ६ । २ । ७२ ।

धान्यगवः । गोविडालः । वृणसिंहः । सक्तुसैन्यवः । धान्यं गौरिवेति विग्रहः । व्याघ्रादिः, (६) । गवाकृत्या सन्निवेशित-
न्धान्यं धान्यगवगर्धेनोच्यते । उपमाने किम् ? परमसिंहः ।

अके जीविकार्थे । ६ । २ । ७३ ।

अकप्रत्ययान्ते उत्तरपदे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपद-
माद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका ।
नित्यं क्रीडेति (३४७८०) समासः । अके किम् ? रमणीयकर्त्ता ।
जीविकार्थे किम् ? इच्छुभक्षिकां मे धारयसि ।

प्राचां क्रीडायाम् । ६ । २ । ७४ ।

प्राग्देशवर्तिनां या क्रीडा तद्वाचिनि समासे अकप्रत्ययान्ते
परे पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । संज्ञा-
यामिति (३४५३८०) एवम् । प्राचां किम् ? जीवपुत्रप्रचायिका ।
इयमुदीचां क्रीडा । क्रीडायां किम् ? तव पुष्पप्रचायिका ।
पर्याये खवच् (३४५४८०) ।

(६) उपमितं व्याघ्रादिभिः (३५६८०) इत्यनेन समासइत्याह व्याघ्रादि-
रिति ।

अणि नियुक्ते । ६ । २ । ७५ ।

अणन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वमादुदात्तम् । छत्र-
धारः । नियुक्ते किम् ? काण्डलावः ।

शिल्पिनि चाकजः । ६ । २ । ७६ ।

शिल्पिवाचिनि समासे अणन्ते परे पूर्वमादुदात्तं स चेदण्
कज्परो न भवति । तन्तुवायः । शिल्पिनि किम् ? काण्ड-
लावः । अकजः किम् ? कुम्भकारः ।

संज्ञायान्त्र । ६ । २ । ७७ ।

अणन्ते परे । तन्तुवायो नाम कृमिः । अकज इत्येव । रथ-
कारो नाम ब्राह्मणः ।

गोतन्तियवम्पाले । ६ । २ । ७८ ।

गोपालः । तन्तिपालः । यवपालः । अनियुक्तार्थो योगः ।
गो इति किम् ? वत्सपालः । पाले इति किम् ? गोरक्षः ।

णिनि । ६ । २ । ७९ ।

पुष्पहारी ।

उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ।

उपमानवाचि पूर्वं णित्यन्ते परे आदुदात्तम् । उष्ट्रकोशी ।
ध्वाङ्गरावी । उपमानग्रहणमस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभा-
गार्थम् । शब्दार्थप्रकृतौ किम् ? टकवच्ची । प्रकृतिग्रहणं किम् ?

प्रकृतिरेव यतोपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्था (१०) तत्रैव यथा
स्यात् । इह मा भूत् गर्हभोञ्जारी ।

युक्तारोह्यादयश्च (११) । ई । २ । ८१ ।

आहुदात्ताः । युक्तारोही । आगतयोधी । चीरहोता ।

दीर्घकाशतुषभाष्टवटं जे । ई । २ । ८२ ।

कुटीजः । काशजः । तुषजः । भाष्टजः । वटजः ।

अन्यात्पूर्वं बह्वचः । ई । २ । ८३ ।

बह्वचः पूर्वस्यान्यात्पूर्वपदमुदात्तञ्चे उत्तरपदे । उपसर-
जः । आमलकीजः । बह्वचः किम् ? दग्धजानि टणानि ।

ग्रामेऽनिवसन्तः । ई । २ । ८४ ।

ग्रामे परे पूर्वपदमुदात्तम् तच्चेन्ननिवसद्वाचि न । मल्लग्रामः ।
ग्रामशब्दोऽत समूहवाची । देवग्रामः देवस्वामिकः । अनि-
वसन्तः किम् ? दाक्षिग्रामः दाक्षिनिवासः ।

घोषादिषु (१२) च । ई । २ । ८५ ।

(१०) शब्दएवार्थो यस्याः इति विग्रहः शब्दस्य चार्थेन तादात्म्यार्थत्वम् ।

(११) युक्तारोही आगतरोही आगतयोधी आगतपञ्ची आगतनन्दी आगत-
प्रहारी आगतमत्स्यः चीरहोता भगिनोभर्ता यामगोधुक् अश्ववि-
रावः गर्गविरावः व्युष्टिविरावः गणपादः एकश्रितिपाद् पात्रेसम्भि-
तादयश्च (३५३४०) युक्तारोह्यादिः ।

(१२) घोष इत्येवमादिषु चोत्तरपदेषु पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात् । घोष कट
वल्गुभ हृद वदरी पिङ्गल पिङ्गल माला रक्षा शाला कूट शालमली
अश्वत्थ तृण शिल्पी सुनि प्रेक्षा घोषादिः ।

दाक्षिणः । दाक्षिकटः । दाक्षिहदः ।

छात्रादयः (१३) शालायाम् । ई । २ । ८६ ।

छात्रिशाला । व्याडिशाला । यदापि शालान्तः समासो
नपुंसकलिङ्गो भवति तदापि तत्पुरुषे शालायान्नपुंसक
(५६२४० सू०) इत्येतस्मात्पूर्वविप्रतिषेधेनायमेव स्वरः । छात्रि-
शालम् ।

प्रस्येऽष्टमकर्कादीनाम् । ई । २ । ८७ ।

प्रस्यशब्दे उत्तरपदे कर्कादि (१४) वर्जितमष्टमपूर्वपदमा-
द्युदात्तं स्यात् । इन्द्रप्रस्यः । अष्टमं किम् ? दाक्षिप्रस्यः ।
अकर्कादीनामिति किम् ? कर्कोप्रस्यः । सकरोप्रस्यः ।

मालादीनान्च (१४) । ई । २ । ८८ ।

वृद्धार्थमिदम् । मालाप्रस्यः । शोणाप्रस्यः ।

अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम् । ई । २ । ८९ ।

नगरे परे महन्नववर्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् तच्चेदुदी-
चान्न । ब्रह्मनगरम् । अमहदिति किम् ? महानगरम् ।
नवनगरम् । अनुदीचां किम् ? कार्त्तिनगरम् ।

अर्म्मे चाऽवर्षं द्यच् चयच् । ई । २ । ९० ।

(१३) छात्रि पेलि भाण्डि व्याडि आखण्डि आटि गोप्ति छात्रादिः ।

(१४) कर्को मन्त्री सकरो कर्कम्बु शमी करीर कन्दुक कवल वदरी कर्कादिः ।

(१५) माला शाला शोणा द्राक्षा स्वाक्षा क्षामा काञ्ची एक काम मालादिः ।

अर्म्म परे द्वयच् त्रयच् पूर्वमवर्णान्तिमाद्युदात्तम् । गुप्तार्म्मम् ।
कुक्कुटार्म्मम् । अवर्णं किम् ? वृहद्वर्म्मम् । द्वयच् त्रयच् किम् कि-
म् ? कपिञ्जलार्म्मम् । अमहन्वमिति येव । महार्म्मम् । नवार्म्मम् ।

न भूताधिकसञ्जीवमद्राशकज्जलम् । ६ । २ ।

८१ ।

अर्म्म परे नैतान्याद्युदात्तानि । भूतार्म्मम् । अधिकार्म्मम् ।
सञ्जीवार्म्मम् । मद्राशप्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम् । मद्रा-
र्म्मम् । अश्वार्म्मम् । मद्राश्वार्म्मम् । कज्जलार्म्मम् । आ-
द्युदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां छन्दस्युपसंख्यानम् * ।
“दिवोदासा यदाशुपे” ।

अन्तः । ६ । २ । ८२ ।

अधिकारोऽयम् प्रागुत्तरपदादिग्रहणात् (३५६८८) ।

सर्वं गुणकार्त्स्नेय । ६ । २ । ८३ ।

सर्वशब्दः पूर्वपदमन्तोदात्तम् । सर्वश्चेतः । सर्वमहान् ।
सर्वं किम् ? परमश्चेतः । आश्रयव्याप्त्या परमत्वं श्वेतस्येति
गुणकार्त्स्नेयं वर्तते । गुणः किम् ? सर्वसौवर्णः । कार्त्स्नेय
किम् ? सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्चेतः ।

संज्ञायाङ्गिरनिकाययोः । ६ । २ । ८४ ।

एतयोः परतः पूर्वमन्तोदात्तम् । अञ्जनागिरिः । मौण्डि-
निकायः । संज्ञायां किम् ? परमगिरिः । ब्राह्मणनिकायः ।

कुमार्यां वयसि । ई । २ । ६५ ।

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वृद्धकुमारी । जरत्कुमारी । कुमा-
रीशब्दः पुंसा सहासम्प्रयोगमात्रप्रवृत्तिनिमित्तमुपादाय
प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः तच्च वय इह गृह्यते न
कुमारत्वमेव । वयसि किम् ? परमकुमारी ।

उदकेऽकेवले । ई । २ । ६६ ।

अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् ।
गुडोदकम् । स्वरे कृतेऽत एकादेशः । स्वरितो वानुदात्ते
पदादाविति (उ५४१५०) पक्षे स्वरितः । अकेवले किम् ? शीतो-
दकम् ।

द्विगौ क्रतौ । ई । २ । ६७ ।

द्विगावुत्तरपदे क्रतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्ग-
तिरात्रः । द्विगौ किम् ? अतिरात्रः । क्रतौ किम् ? वि-
लङ्घोमस्य सप्तरात्रो विल्वसप्तरात्रः ।

सभायान्नपुंसके । ई । २ । ६८ ।

सभायाम्परतो नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् ।
गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । सभायां किम् ? ब्राह्मण-
सेनम् ? नपुंसके किम् ? राजसभा । प्रतिपदोक्तनपुंसक-
ग्रहणान्नेह । रमणीयसभम् ब्राह्मणकुलम् ।

पुरे प्राचाम् । ई । २ । ६९ ।

देवदत्तपुरम् । नान्दीपुरम् । प्राचां किम् ? शिवपुरम् ।

अरिष्टगौडपूर्वे च । ई । २ । १०० ।

पुरे परे अरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । अरिष्ट-
पुरम् । गौडपुरम् । पूर्वग्रहणं किम् ? इहापि यथा स्यात् ।
अरिष्टाश्रितपुरम् । गौडभृत्यपुरम् ।

न हास्तिनफलकमाद्देयाः । ई । २ । १०१ ।

परे परे नैतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् ।
माद्देयपुरम् । मृदेरपत्यमिति शुभ्रा (५०६४०) दित्वाड्ढक् ।

कुसूलकूपकुम्भशालं विले । ई । २ । १०२ ।

एतान्यन्तोदात्तानि विले परे । कुसूलविलम् । कूपविलम् ।
कुम्भविलम् । शालाविलम् । कुसूलादि किम् ? सर्पविलम् ।
विले इति किम् ? कुसूलस्वामी ।

दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु । ई ।

२ । १०३ ।

दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु । पूर्वेषु कामशमी । अपर-
लणामृत्तिका । जनपदो देशः । पूर्वपञ्चालाः । आख्यानम्
पूर्वयायातम् । पूर्वचानराटम् । शब्दग्रहणं कासवाचिनोऽपि
दिक्शब्दस्य परिग्रहार्थम् ।

आचार्योपसर्जनश्चान्तोवासिनि । ई । २ । १०४ ।

आचार्योपसर्जना अन्तोवासिनि परे दिक्शब्दा अन्तोदात्ता

भवन्ति । पूर्वपाणिनीयाः । आचार्यैति किम् ? पूर्वान्तेवासी ।
अन्तेवासिनि किम् ? पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम् ।

उत्तरपदद्वौ सर्वञ्च । ई । २ । १०५ ।

उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य (५७३४) या दृष्टिर्विहिता तद्वत् उत्तरपदे
परे सर्वशब्दो दिक्शब्दाच्चान्तोदात्ता भवन्ति । सर्वपाञ्चा-
लकः । अधिकारग्रहणं किम् ? सर्वभासः । सर्वकारकः ।

वज्रब्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् । ई । २ । १०६ ।

वज्रब्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तोदात्तः स्यात् ।
पूर्वपदप्रकृतिस्वरेण (७५६५४०००) प्राप्तस्याद्युदात्तस्यापवादः ।
विश्वकम्पा । विश्वदेवः । “आ विश्वदेवं सप्रतिमम्” वज्रब्री-
हौ किम् ? विश्वे च ते देवाश्च विश्वदेवाः । संज्ञायां किम् ?
विश्वेदेवाः । प्रागव्ययीभावात् (७५६५४०००) वज्रब्रीह्याधिकारः ।

उदराश्वेषु । ई । २ । १०७ ।

घटोदरः । हर्यश्वः । महेषुः ।

क्षेपे । ई । २ । १०८ ।

उदराश्वेषु पूर्वमन्तोदात्तं वज्रब्रीहौ निन्दायाम् । घटो-
दरः । कटुकाश्वः । चलाचलेषुः । अनुदर इत्यत्र नञ्सुभ्या-
मिति (७६०५४०) भवति विप्रतिषेधेन ।

नदी बन्धुनि । ई । २ । १०९ ।

बन्धुशब्दे परे नद्यन्तमूर्ध्वमन्तोदात्तं वज्रब्रीहौ । गार्गी

बन्धुः । नदी किम् ? ब्रह्मबन्धुः । ब्रह्मशब्द आद्युदात्तः ।
बन्धुनि किम् ? गौरीपुत्रः ।

निष्ठोपसर्गपूर्वान्यतरस्याम् । ई । २ । ११० ।

निष्ठान्तमुपसर्गपूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रधौतपादः २ । निष्ठा
किम् ? प्रसेवकमुखः । उपसर्गपूर्वा किम् ? शुष्कमुखः ।

उत्तरपदादिः । ई । २ । १११ ।

उत्तरपदाधिकार आपादान्तम् आद्यधिकारसु प्रकृत्या
भगालम् (उ५६६४०) इत्यवधिकः ।

कर्णो वर्णलक्षणात् । ई । २ । ११२ ।

वर्णवाचिनो लक्षणवाचिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो-
वज्जब्रवीहौ । गुल्फकर्णः । शङ्कुकर्णः । कर्णः किम् ? श्वेतपादः
वर्णलक्षणात्किम् ? शोभनकर्णः ।

संज्ञौपम्ययोश्च । ई । २ । ११३ ।

कर्ण आद्युदात्तः । मणिकर्णः । औपम्ये—गोकर्णः ।

कण्टपृष्ठग्रीवाजङ्घ । ई । २ । ११४ ।

संज्ञौपम्ययोर्वज्जब्रवीहौ । शितिकण्टः । काण्डपृष्ठः । सुग्रीवः ।
नाडीजङ्घः । औपम्ये । खरकण्टः । गोपृष्ठः । अश्वग्रीवः ।
गोजङ्घः ।

शृङ्गमवस्थायञ्च । ई । २ । ११५ ।

शृङ्गशब्दोऽवस्थायां सञ्ज्ञौपम्ययोश्चाद्युदात्तो वज्रवीहौ ।
उद्गतशृङ्गः । द्वाङ्गलशृङ्गः । अतः शृङ्गोद्गमनादिकृतो गवादे-
र्वयोविशेषोऽवस्था । सञ्ज्ञायाम्—ऋष्यशृङ्गः—उपमायाम्—
मेषशृङ्गः । अवस्थेति किम् ? स्थूलशृङ्गः ।

नजो जरमरमितवृत्ताः । ६ । २ । ११६ ।

नजः परा एते आद्युदात्ता वज्रवीहौ । “न मे जरा अज-
रम् अमरम्” “अमितमर्ह्यम्” । “अवो देवेष्वमृतम्” ।
नजः किम् ? ब्राह्मणमितः । जरेति किम् ? अश्रुतुः ।

सोऽर्म्हन्सो अलोमोषसी । ६ । २ । ११७ ।

सोः परं लोमोषसी वर्ज्जयित्वा मन्त्रन्तमसन्तश्चाद्युदात्तं
स्यात् । नज्-सुभ्याम् (उ६०५४०) इत्यस्यापवादः । सुकर्म्माणः ।
सुयुजः । “मनो रक्षदनिमानः” । “सुवर्त्ता शिवापशुभ्यः
सुमनाः सुवर्चाः सुपेशसस्कारोति” । सोः किम् ? कृतकर्म्मा ।
मनसी किम् ? सुराजा । अलोमोषसी किम् ? सुलोमा ।
सूषाः । कपि तु परत्वात्कपि पूर्वमिति (उ६०५४०) भवति ।
सुकर्म्मकः । सुस्रोतस्कः ।

क्रत्वादयश्च (१६) । ६ । २ । ११८ ।

सोः परे आद्युदात्ताः स्युः । “साम्राज्याय सुकृतुः” । सुप्रती-
कः । सुहव्यः । “सुप्रतूर्त्तिमनेहसम्” ।

आद्युदात्तं द्वाङ्गलशृङ्गसि । ६ । २ । ११९ ।

(१६) क्रतु इषीक प्रतीक प्रतूर्त्ति हव्य भग क्रत्वादिः ।

यदाद्युदात्तं व्यञ्च तत्सोरुत्तरं वज्रवीहावाद्युदात्तम् । “आ-
द्याः स्वश्वाः सुरग्या आतिथिग्वे” नित्स्वरेण (उ५४०५०८००)
अश्वरथावाद्युदात्तौ । आद्युदात्तं किम् ? वा सुवाङ् ।
व्यञ्च किम् ? “सुगुरसत्सु हिरण्यः” हिरण्यशब्दस्त्वञ् ।

वीरवीर्यौ च । ई । २ । १२० ।

सोः परे वज्रवीहौ छन्दस्याद्युदात्तौ । “सुवीरेण रथिणा” ।
“सुवीर्यस्य गोमतः” । वीर्यशब्दो यत्प्रत्ययान्तः । तत्र यतोऽ-
नावः (उ५५०५०) इत्याद्युदात्तत्वन्नेति वीर्यग्रहणं ज्ञापकम् ।
तत्र हि सति पूर्वैरेव सिद्धं स्यात् ।

कूलतीरतूलमूलशालाक्षममव्ययीभावे । ई

। २ । १२१ ।

उपकूलम् । परित्तीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशा-
लम् । उपाक्षम् । । उपमम् । निः पमम् । तिष्ठद्गुप्रभृति-
ष्येते (३३१५०) । कूलादिग्रहणं किम् ? उपकूलम् । अव्ययी-
भावे किम् ? परमकूलम् ।

कंसमन्यशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ । ई । २ । १२२ ।

द्विकंसः । द्विमन्यः । द्विशूर्पः । द्विपाय्यम् । द्विकाण्डम् ।
द्विगौ किम् ? परमकंसः ।

तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । ई । २ । १२३ ।

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे उत्तरपदमाद्युदात्तम् ।

ब्राह्मणशालम् । तत्पुरुषे किम् ? दृढशालम् ब्राह्मण-
कुलम् । शालायां किम् ? ब्राह्मणसेनम् । नपुंसके किम् ?
ब्राह्मणशाला ।

कन्या च । ई । २ । १२४ ।

तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे कन्याशब्देऽन्तरपदमाद्युदात्तम् । सौ-
श्रमिकस्यम् । आह्वरकस्यम् । नपुंसके किम् ? दाक्षिक्या ।

आदिचिह्णादीनाम् (१७) । ई । २ । १२५ ।

कन्यान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे चिह्णादीनामादिरुदात्तः ।
चिह्णकस्यम् । मन्दरकस्यम् । आदिरिति वर्तमाने पुन-
र्यहणं पूर्वपदस्यादुदात्तार्थम् ।

चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् । ई । २ । १२६ ।

चैलादीन्यन्तरपदान्याद्युदात्तानि । पुलचेलम् । नगरखे-
टम् । दधिकटुकम् । प्रजाकाण्डम् । चैलादिसाहस्येन पुल-
दीनाङ्गर्हा । व्याघ्रादित्वात् (२५१४०) समासः । गर्हायां
किम् ? परमचेलम् ।

चीरमुपमानम् । ई । २ । १२७ ।

वस्त्रं चीरमिव वस्त्रचीरम् । कम्बलचीरम् । उपमानं
किम् ? परमचीरम् ।

(१७) चिह्णं सङ्गरं सङ्गुमरं वैतलं पटलं वैराजिकर्णकं वैडालिकर्णिकं
कुक्कुटं चिकणं चिकणं चिह्णादिः ।

पललसूपशाकमिश्रे । ई । २ । १२८ ।

वृत्तपललम् । वृत्तसूपः । वृत्तशाकम् । भक्ष्येण मिश्रीकरण-
मिति (२४१४०) समासः । मिश्रे किम् ? परमपललम् ।

कूलसूदस्यलकर्पाः संज्ञायाम् । ई । २ । १२९ ।

आद्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम् । शाण्डिसूदम् । दाण्डा-
यनस्यली । दाक्षिकर्पः । ग्रामसंज्ञा एताः । संज्ञायां किम् ?
परमकूलम् ।

अकर्मधारये राज्यम् । ई । २ । १३० ।

कर्मधारयवर्जिते तत्पुरुषे राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम् ।
ब्राह्मणराज्यम् । अकर्मति किम् ? परमराज्यम् । चेलराज्या-
दिस्वराद्व्ययस्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन । कुचेलम् । कुराज्यम् ।

वर्ग्यादयश्च । ई । २ । १३१ ।

अर्जुनवर्ग्यः । वासुदेवपत्न्यः । अकर्मधारयइत्येव । परम-
वर्ग्यः । वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गणः (१८) ।

पुत्रः पुंभ्यः । ई । २ । १३२ ।

पुंशब्देभ्यः परः पुत्रशब्द आद्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाशकि
पुतः । माहिषपुतः । पुतः किम् ? कौलटिमातुलः ।
पुंभ्यः किम् ? दाक्षीपुत्रः ।

(१८) अत्र पुस्तकपूर्वार्द्धे ५७६ वृत्ते दिगादिगणे वर्ग इत्येवमादयो ये
पठितास्तेऽत्र कृत्यदन्ता वर्ग्यादयः ।

नाचार्यराजत्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः । ई । २ । १३३ ।

एभ्यः पुत्रो नाद्युदात्तः । आख्याग्रहणात्पर्यायाणान्तद्विशेषाणाञ्च ग्रहणम् । आचार्यपुत्रः । उपाध्यायपुत्रः । शाकटायनपुत्रः । राजपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । ऋत्विक्पुत्रः । यजकपुत्रः । होतृपुत्रः । संयुक्ताः सखन्धिनः । श्वालपुत्रः । ज्ञातयो मातापितृसखन्धेन बान्धवाः । ज्ञातिपुत्रः । आतृषुतः ।

चूर्णादी(१६) न्यप्राणिषष्ठ्याः । ई । २ । १३४ ।

एतानि प्राणिभिन्नषष्ठ्यन्तात् पराण्यादुदात्तानि तत्पुरुषे । मुञ्जचूर्णम् । अप्राणीति किम् ? मत्स्यचूर्णम् ।

षट् च काण्डादीनि (२०) । ई । २ । १३५ ।

अप्राणिषष्ठ्या आदुदात्तानि । दर्भकाण्डम् । दर्भचीरम् । तिलपललम् । मुञ्जसूपः । मूलकशाकम् । नदीकूलम् । षट् किम् ? राजसूदः । अप्राणीति किम् ? दत्तकाण्डम् ।

कुण्डं वनम् । २ । २ । १३६ ।

कुण्डमादुदात्तं वनवाचिनि तत्पुरुषे । दर्भकुण्डम् । कुण्डशब्दोऽत सादृश्ये । वनं किम् ? मृत्कुण्डम् ।

(१६) चूर्णं करिव करिष शाकिन शाकट द्राक्षा तृण कुन्दम दलप चमसी चकन चौल चूर्णादिः ।

(२०) चेलखेटेत्यादि (७५६३४०) स्तवस्यकाण्डशब्दमारभ्य कूलसूदेति (७५६४४०) स्तवस्यकूलशब्दान्ताः षट् आह्वानाः ।

प्रकृत्या भगालम् । ई । २ । १३७ ।

भगालवाच्युत्तरपदन्तत्परुषे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् ।
कुम्भीनदालम् । कुम्भीदापालम् । मध्योदात्ता एते । प्रक-
त्येत्यधिकृतमन्त इति (३५६७४०) यावत् ।

शितेर्नित्यावह्वज्वङ्ग्रीहावभसत् । ई । २ । १३८ ।

शितेः परं नित्यावह्वच्कम्प्रकृत्या । शितिपादः । शित्यंसः ।
पादशब्दो वृषादि (३५४८८०) त्वादादुदात्तः अंसशब्दः प्रत्ययस्य
नित्स्वरः (५४७४०८०) । शितेः किम् ? दर्शनीयपादः । अभ-
सत्किम् ? शितिभसत् । शितिरादुदात्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्व-
रापवादो योगः ।

गतिकारकोपपदात्कृत् । ई । २ । १३९ ।

एभ्यः कृदन्तम्यदम्प्रकृतिस्वरं स्यात्तत्परुषे । प्रकारकः । प्रह-
रणम् । इधमप्रवचनः । उपपदात्-उच्चैःकारम् । ईषत्कारः ।
गतीति किम् ? देवस्य कारकः । शेषे षष्ठी । कद्ग्रहणं
स्पष्टार्थम् । प्रपचिततरामित्यत्र तरवाचन्तेन समासे कृते
ग्राम् । तत्र सतिशिष्टत्वादाम्स्वरो भवतीत्येके । प्रपचति-
देशार्थं तु कद्ग्रहणमित्यन्ये ।

उभे वनस्पत्यादिषु (२१) युगपत् । ई । २ । १४० ।

(२१) वनस्पति इत्येवमादिषु उभे पूर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या भवतः ।
वनस्पति वृहस्पति शचीपति तनूनपात् नराशंस शुनःशेष शण्डा-
मर्कौ तृष्णावकृत्वा लब्धाविश्ववयसौ मर्मृत्य वनस्पत्यादिः ।

एषु पूर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । “वनस्पतिं वन आ वृह-
स्पतिं यः” । वृहच्छब्दोऽन्ताद्युदात्तो निपात्यते । “हर्षया
शचीपतिम्” । शार्ङ्गरवादि * (२४१४०) त्वादाद्युदात्तः शची-
शब्दः “शचीभिर्न” इति दर्शनात् । तनूनपात् । “नराशंसं
वाजिनम्” । निपातनाद्दीर्घः । शुनःशेषम् ।

देवताद्वन्द्वे च । ई । २ । १४१ ।

उभे युगपत्प्रकृत्या स्तः । “आय इन्द्रावरुणौ” । “इन्द्रा-
वृहस्पतीवयम्” । देवता किम् ? सचन्यग्रोधौ । द्वन्द्वे किम् ?
अग्निष्टोमः ।

नोत्तरपदेऽनुदात्तादावऽष्टयिवीरुद्रपूषमन्येषु ।

ई । २ । १४२ ।

ष्टयिव्यादिवर्जितेऽनुदात्तादावुत्तरपदे प्रागुक्तम् । “इन्द्रा-
ग्निभ्यां कं वषणः” । अष्टयिव्यादौ किम् ? “द्यावाष्टयिवी
जनयन्” । आद्युदात्तो द्यावा (४४२४० स्तु०) निपात्यते । ष्टयिवी
त्वन्तोदात्तः । रुद्रसोमौ । रोदेर्णि लुक् चेति (३३६९४० उ०) रगन्तो
रुद्रः । इन्द्रापूषणौ । श्वन्नुजन्पूषन्निति (३३६९४० उ०) पूषा
अन्तोदात्तो निपात्यते । उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्त-
तरपदविशेषणं यथा स्यात् । द्वन्द्वविशेषणं मा भूत् । अनु-
दात्तादाविति विधिप्रतिषेधयोर्विषयविभागार्थम् ।

अन्तः । ई । २ । १४३ ।

अधिकारोऽयम् ।

* शार्ङ्गरवादि ङीनोनिच्चात् अित्यादिरिति (५४७४०) स्तुतेः ।

थाऽथघञ्क्ताऽजऽविचकाणाम् । ई । २ । १४४ ।

थ-अथ-घञ्-क्त-अच्-अप्-इत्-क एतदन्तानाङ्गतिकारकोपप-
दात्परेषामन्त उदात्तः । “अवस्यस्यायोः” । आवस्यथः ।
घञ्-प्रभेदः । क्त-“धर्त्ता वज्जी पुरुष्टुतः” । पुरुषु वज्ज-
प्रदेशेषु स्तुत इति विग्रहः । अच्-प्रक्षयः । अप्-प्रलवः ।
इत्-प्रलवितम् । क-गोष्ठपः । मूलविभुजादित्वात्कः । गति-
कारकोपपदादित्येव । सुस्तुतन्भवता ।

सूपमानात् क्तः । ई । २ । १४५ ।

सोरूपमानाच्च परं क्तान्तमन्तोदात्तम् । “ऋतस्य योनौ सु-
ऋतस्य शशम्भुतः” ।

संज्ञायामऽनाचितादीनाम् । । ई । २ । १४६ ।

गतिकारकोपपदात् क्तान्तमन्तोदात्तमाचितादीन् (२२) वर्ज्ज-
यित्वा । उपहृतः । शाकल्यः । परिजग्धः । अनेति किम् ?
आचितम् । आख्यापितम् ।

प्रवृद्धादीनाञ्च (२३) । ई । २ । १४७ ।

एषां क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तम् । प्रवृद्धः । प्रयुक्तः । असं-
ज्ञार्थोऽवमारम्भः । आकृतिगणोऽयम् ।

(२२) आचितं पर्याचितं आख्यापितं परिगृहीतं निरुक्तं प्रतिपन्नं अप-

क्षिप्तं प्रक्षिप्तं उपहितं उपस्थितं (संहिताऽगवि ग०) आचितादिः ।

(२३) प्रवृद्धं यानम् प्रवृद्धोदपलं प्रयुक्तासूयण्यः आकर्षोऽवहितः अवहितो

कारकाद्वत्तश्रुतयोरेवाशिपि । ई । २ । १४८ ।

संज्ञायामन्तउदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । कारकात् किम् ? अकारकान्नियमो मा भूत् । संश्रुतो रामायणः । दत्तश्रुतयोः किम् ? देवपालितः अस्मान्नियमादत्र संज्ञायामनाचितेति न । तृतीया कर्माणीति (५७७८०) तु भवति । एषु किम् ? कारकावधारणं यथा स्यात् । दत्तश्रुतावधारणं मा भूत् । अकारकादपि दत्तश्रुतयोरन्तउदात्तो भवति संश्रुतः । आशिपि किम् ? देवैः खाता देवखाता । आशिष्ये वेत्येवमतेष्टोनियमः । तेनानाहतो नदति देवदत्त इत्यत्र न शङ्खविशेषस्य संज्ञेयम् । तृतीया कर्माणीति पूर्वप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति ।

इत्यम्भूतेन कृतमिति च । ई । २ । १४९ ।

इत्यम्भूतेन कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासः तत्र क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात् । सुप्तप्रलपितम् । प्रमत्तगीतम् । कृतमिति क्रियासामान्ये करोतिर्नाभूतप्रादुर्भावे एव । तेन प्रलपिताद्यपि कृतमभवति । तृतीया कर्माणीत्यस्य (७५७७८०) अपवादः ।

अनो भावकर्मावचनः । ई । २ । १५० ।

कारकात्परमनप्रत्ययान्तभाववचनं कर्मवचनञ्चान्तोदात्तम् । पयःपानं सुखम् । राजभोजनाः शालयः । अनः किम् ?

भोगेषु खड्गारूढः कविशस्तः प्रहृष्टादिः आकृतिगणोयम् पटङ्गं यानम् अपटङ्गोदपङ्कतोरेष इत्यादि ।

हस्तादायः । भावेति किम् ? दन्तधावनम् । करणे ल्युट् ।
कारकात् किम् ? निदर्शनम् ।

मन्त्रिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादि
(२४) क्रीताः । ई । २ । १५१ ।

कारकात्पराणि एतान्युत्तरपदान्यन्तोदात्तानि तत्पुरुषे ।
कृत् (५८६५०) स्वरापवादः । रथवत् । पाणिनिकृतिः ।
बृन्दोव्याख्यानम् । राजशयनम् । राजासनम् । अश्व-
स्थानम् । ब्राह्मणयाजकः । गोक्रीतः । कारकात्किम् ?
“प्रभूतो सङ्गतिम्” । अत्र तादौ च नितीति (३५७०५०) स्वरः ।

सप्तम्याः पुण्यम् । ई । २ । १५२ ।

अन्तोदात्तम् । अध्ययनपुण्यम् । तत्पुरुषे तुल्यार्थे इति
(३५६५५०) प्राप्तम् । सप्तम्याः किम् ? वेदेन पुण्यम् । वेद-
पुण्यम् ।

ऊनार्थकलहं तृतीयाधः । ई । २ । १५३ ।

माघोणम् । माघविकलम् । वाक्कलहः । तृतीयापूर्वपद-
प्रकृतिस्वरा (३५६५५०) पवादोऽयम् । अत्र केचिदर्थेति
स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति । धान्यार्थः । ऊनशब्देन त्वर्थनिर्द्दे-
शेन तदर्थानां ग्रहणमिति प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धे तृतीया-
ग्रहणं स्पष्टार्थम् ।

मिथञ्चाऽनुपसर्गमसन्धौ । ई । २ । १५४ ।

(२४) एतत्पुस्तकपूर्वार्द्धे ३४३ पृष्ठे याजकादिगणो द्रष्टव्यः ।

यणवन्धेनैकार्थं सन्धिः । तिलमिश्राः । सर्पिमिश्राः ।
मिश्रङ्गिम् ? गुडधानाः । अनुपसर्गे किम् ? तिलसंमिश्राः ।
मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहणस्येदमेव ज्ञापकम् । असन्धौ
किम् ? ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थं
मापन्नः ।

नजोगुणप्रतिषेधे सम्पाद्यर्हहितालमर्थान्त-
द्विताः । ६ । २ । १५५ ।

सम्पाद्याद्यर्थे तद्वितान्ता नजो गुणप्रतिषेधे वर्त्तमानात्परे-
ऽन्तोदात्ताः । कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पादितं कार्ष्वेष्टकिकम् ।
न कार्ष्वेष्टकिकमकार्ष्वेष्टकिकम् । छेदमर्हति छैदिकः ।
न छैदिकोऽछैदिकः । न वत्सेभ्यो हितोऽवात्सीयः । न
सन्तापाय प्रभवति असन्तापिकः । नजः किम् ? गर्हभरथम-
र्हति गार्हभरथिकः । अगार्हभरथिकः । गुणप्रतिषेधे किम् ?
गार्हभरथिकादन्योऽगार्हभरथिकः । गुणो हि तद्वितार्थे प्रवृ-
त्तिनिमित्तं सम्पादितत्वाद्युच्यते । तत्प्रतिषेधो यतोच्यते
तत्रायं विधिः । कर्णवेष्टकाभ्यान् सम्पादितं मुबमिति ।
संपादीति किम् ? पाणिनीयमधीते पाणिनीयः न पाणि-
नीयः अपाणिनीयः । तद्वितः किम् ? वोढुमर्हति वोढा न
वोढा अवोढा ।

ययतोऽन्ताऽतदर्थे । ६ । २ । १५६ ।

ययतौ यौ तद्वितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नजो गुणप्रतिषेधवि-

पर्याप्तदस्यान्त उदात्तः स्यात्। पाशानां समूहः पाश्या
न पाश्या अपाश्या। अदन्यम्। अतर्दर्थे किम्? अपा-
द्यम्। तद्धितः किम्? अदेयम्। गुणप्रतिषेधे किम्?
दन्यादन्यददन्यम्। तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकस्येति
(२५)। नेह। अवामदेयम्।

अच्कावशक्तौ। ६। २। १५७।

अजन्तङ्कान्तश्च नजः परमन्तोदात्तमशक्तौ गम्यायाम्। अप-
चः। पक्तुन् शक्तः। अविलिखः। अशक्तौ किम्? अपचो
दीक्षितः। गुणप्रतिषेधे इत्येव। अन्योऽयं पचादपचः।

आक्रोशे च। ६। २। १५८।

नजः परावच्कावन्तोदात्तावाक्रोशे। अपचो जाल्मः।
पक्तुन् शक्तोतीत्येवमाक्षिप्यते। अविजिपः।

संज्ञायाम्। ६। २। १५९।

नजः परमन्तोदात्तं संज्ञायामाक्रोशे। अदेवदत्तः।

कृत्योकेष्वनुच्चार्यादयश्च (२६)। ६। २। १६०।

(२५) वकारस्यानुबन्धेन यतश्च तमात्रानुबन्धेन ग्रहणात् वामदेवाङ्गा-
ङ्गाविति (५२६४०) इति हो च न प्रसङ्गः।

(२६) चारु साधु यौधकि अनङ्गमेजय वदाम्य अकस्मात् (वर्त्तमानवर्द्ध-
मानत्वरमाणधियमाणक्रीयमाणरोचमानशोभमानाः संज्ञायाम् ग०)
(विकारस्मदृशे व्यस्तसमस्ते) गृहपति गृहपतिक (राजाहो-
न्दिनि ग०) चार्वदिः।

नञः परेऽन्तोदात्ताः स्युः । अकर्तव्यः । उक्—अनागा-
मुकः । इष्णुच्—अनलङ्करिष्णुः । इष्णज्ग्रहणे खिष्णुचो-
द्वानुबन्धकस्यापि ग्रहणमिकारादेर्विधानसामर्थ्यात् । अना-
ट्यम्भविष्णुः । चार्वादिः—अचारुः । असाधुः । राजाङ्गो-
ष्कन्दसि ग० । अराजा । अनहः । भाषायान्नञः स्वर एव ।

विभाषा तन्नन्ततीक्ष्णशुचिषु । ६ । २ । १६१ ।

तन्—अकर्त्ता । अन्न—अनन्तम् । अतीक्ष्णम् । अशुचि ।
पक्षे अव्ययस्वरः ।

वज्रव्रीहाविदमेतत्तद्वाः प्रथमपूरणयोः क्रिया
गणने । ६ । २ । १६२ ।

एभ्योऽनयोरन्त उदात्तः । इदम्प्रथमं यस्य स इदंप्रथमः ।
एतद्वितीयः । तत्प्रथमः । वज्रव्रीहौ किम् ? अनेन प्रथमः
इदंप्रथमः । तृतीयेति (३३८८०) योगविभागात्समासः । इद-
मेतत्तद्वाः किम् ? यत्प्रथमः । प्रथमपूरणयोः किम् ? तानि
वहन्यस्य तद्वज्रः । क्रियागणने किम् ? अयम्प्रथमः प्रधानं
येषान्ते इदम्प्रथमाः । द्रव्यगणनमिदम् । गणनं किम् ? अयं
प्रथमा येषान्ते इदम्प्रथमाः इदम्प्रधाना इत्यर्थः । उत्तरपदस्य
कार्यत्वात्कपि पूर्वमन्तोदात्तम् (उ६०५८० सू०) । इदम्प्रथमकः ।
वज्रव्रीहा विद्यधिकारः ।

संख्यायास्तनः । ६ । २ । १६३ ।

वज्रव्रीहावन्तोदात्तः । द्विस्तना । चतुस्तना । संख्यायाः
किम् ? दर्शनीयस्तना । स्तनः किम् ? द्विशिराः ।

विभाषा कृन्दसि । ६ । २ । १६४ ।

“द्विस्तनां करोति वामदेवः” । “द्विस्तनां करोति द्यावापृथिव्योर्दोहनाय” ।

संज्ञायां मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ।

देवमितः । कृष्णाजिनम् । संज्ञायां किम् ? प्रियमितः ।
ऋषिप्रतिषेधो मिते * । विश्वामितः ऋषिः ।

व्यवयिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ।

व्यवधानवाचकात्परमन्तोदात्तम् । वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं
यस्य स वस्त्रान्तरः । व्यवधायिनः किम् ? आत्मान्तरम्
स्वभावान्य इत्यर्थः ।

मुखं स्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ।

गौरमुखः । स्वाङ्गङ्गिम् ? दीर्घमुखः शाला ।

नाव्ययदिक्छब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिष्ठुवत्सेभ्यः

। ६ । २ । १६८ ।

उच्चैर्मुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । स्थूलमुखः ।
मुष्टिमुखः । पृथुमुखः । वत्समुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरौऽत्र ।
गोमुष्टिवत्सपूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन बाध्यते ।

निष्ठोपमानादन्यतरस्याम् । ६ । २ । १६९ ।

निष्ठान्तादुपमानवाचिनश्च परस्मैखं स्वाङ्गं वान्तोदात्तं
वज्रवीही । प्रचालितमुखः । पक्षे निष्ठोपसर्गेति (उ५६०८०)
पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि
(उ५७७८०) भवति । उपमानम्—सिंहमुखः ।

जातिकालसुखादि (२७) व्योऽनाच्छादनात्
क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः । ६ । २ । १७० ।

सारङ्गजग्धः । मासजातः । सुखजातः । दुःखजातः । जाति-
कालेति किम् ? पुरजातः । अनाच्छादनात्किम् ? वस्त्र-
च्छन्नः । अकृतेति किम् ? कुण्डकृतः । कुण्डमितः । कुण्ड-
प्रतिपन्नः । अस्माज्ज्ञापकान्निष्ठान्तस्य परनिपातः ।

वा जाते । ६ । २ । १७१ ।

जातिकालसुखादिभ्यः परो जातशब्दो वान्तोदात्तः । दन्त-
जातः । मासजातः ।

नज्सुभ्याम् । ६ । २ । १७२ ।

वज्रवीहावुत्तरपदमन्तोदात्तम् । अवीहिः । सुमाषः ।

कपि पूर्वम् । ६ । २ । १७३ ।

नज्सुभ्यामुत्तरं पदं पूर्वमुदात्तङ्कपि परे । अब्रह्मवन्सुकः ।
सुकुमारीकः ।

(२७) सुख दुःख तप्त कच्छ अस्त्र आस्त्र अलोक प्रतीप करण कपण सोढ
इत्येतां सुखादीनां । एतदेव सुखादि(४२६८०)वार्तिके । (उ२३०८०)
सूत्रे च ग्राह्यम् ।

ह्रस्वान्तेऽन्यात्पूर्वम् । ६ । २ । १७४ ।

ह्रस्वान्ते उत्तरपदे समासे चान्यात्पूर्वमुदात्तं नञ्सभ्यां
वज्रवीहौ । अत्रीहिकः । सुमाप्रकः । पूर्वमित्यनुवर्त्तमाने
पुनः पूर्वग्रहणं प्रवृत्तिभेदेन नियमार्यम् । ह्रस्वान्तेऽन्यादेव
पूर्वमुदात्तं, न कपि पूर्वमिति । अञ्जकः । कवन्तस्यैवान्तो-
दात्तत्वम् ।

बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि । ६ । २ । १७५ ।

उत्तरपदार्थवज्रत्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य नञः पदस्यैव
स्वरः स्यात् । वज्रवीहिकः । वज्रमितः । उत्तरपदेति
किम् ? वज्रघु मानोऽस्य स वज्रमानः ।

न गुणादयोऽवयवाः । ६ । २ । १७६ ।

अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ताः वज्र-
वीहौ । वज्रगुणा रज्जुः । बह्वचरं पदम् । बह्वध्यायः ।
गुणादिराकृतिगणः (२८) । अवयवाः किम् ? वज्रगुणो
द्विजः । अध्ययनश्रुतसदाचारादयो गुणाः ।

उपसर्गात् स्वाङ्गं वधुमपर्शु । ६ । २ । १७७ ।

प्रष्टः । प्रललाटः । ध्रुवमेकरूपम् । उपसर्गात्किम् ?
दर्शनीयष्टः । स्वाङ्गङ्किम् ? प्रशाखो वृक्षः । ध्रुवङ्किम् ?
उवाङ्गः । अपर्शु किम् ? विपर्शुः ।

(२८) गुण अचर अध्याय स्तुत क्रन्दः मान गुणादिराकृतिगणः ।

वनं समासे । ई । २ । १७८ ।

समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तम् । इमे प्रवर्णे ।

अन्तः । ई । २ । १७९ ।

अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्तर्वर्णो देशः । अनुप-
सर्गार्थमिदम् ।

अन्तश्च । ई । २ । १८० ।

उपसर्गादन्तश्चोऽन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्तः ।

न निविभ्याम् । ई । २ । १८१ ।

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरे यणि च कृते उदात्त-
स्वरितयोर्यण इति (उ५४१४०) स्वरितः ।

परैरभितोभावि मण्डलम् । ई । २ । १८२ ।

परेः परमभित उभयतो भावो यस्यास्ति तत्कूलादि मण्डलं
चान्तोदात्तम् । परिकूलम् । परिमण्डलम् ।

प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् । ई । २ । १८३ ।

प्रगृहम् । अस्वाङ्गं किम् ? प्रपदम् ।

निरुदकादीनि (२६) च । ई । २ । १८४ ।

(२६) निरुदक निरुपल निर्मलिक निर्मशक निष्कालक निष्कालिक
निष्प्रेष दुस्तरप निस्तरप निस्तरक निरजिन उदजिन उपजिन
(परेर्हस्तपादकेशकर्षाः ग०) निरुदकादिराजतिगणः ।

अन्तोदात्तानि । निरुदकम् । निरुपलम् ।

अभेमुखम् । ६ । २ । १८५ ।

अभिसुखम् । उपसर्गात् स्वाङ्गमिति (८६०६४०) सिद्धे वज्र-
व्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थञ्च । अभिसुखा शाला ।

अपाञ्च । ६ । २ । १८६ ।

अपसुखम् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

स्फिगपूतवीणाञ्जोध्वकुक्षिसीरनामनाम च ।

६ । २ । १८७ ।

अपादिभान्यन्तोदात्तानि । अपस्फिगम् । अपपूतम् । अप-
वीणम् । अञ्जम्—अपाञ्चः । अध्वन्—अपाध्वा । उपस-
र्गादध्वनः (४५५४०) इत्यस्याभावे इदम् । एतदेव च ज्ञापकं
समासान्तानित्यत्वे । अपकुक्षिः । सीरनाम—अपसीरम् ।
अपहलम् । नामन्—अपनाम । स्फिगपूतवीणाकुक्षिग्रहणम-
वज्रव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थञ्च ।

अधेरुपरिस्थम् । ६ । २ । १८८ ।

अध्यारुढी दन्तोऽधिदन्तः दन्तस्योपरिजातो दन्तः । उप-
रिस्थं किम् ? अधिकरणम् ।

अनोरप्रधानकनीयसी । ६ । २ । १८९ ।

अनोः परमप्रधानवाचि कनीयश्चान्तोदात्तम् । अनुगतो

ज्येष्ठमनुज्येष्ठम् । पूर्वपदार्थप्रधानः प्रादिसमासः । अनु-
गतः कनीयाननुकनीयान् । उत्तरपदार्थप्रधानः । प्रधानार्थञ्च
कनीयोग्रहणम् । अप्रेति किम् ? अनुगतो ज्येष्ठोऽनुज्येष्ठः ।

पुरुषश्चान्वादिष्टः । ६ । २ । १६० ।

अनोः परोऽन्वादिष्टवाची पुरुषोऽन्तोदात्तः । अन्वादिष्टः
पुरुषोऽनुपुरुषः । अन्वादिष्टः किम् ? अनुगतः । पुरुषोऽनु
पुरुषः ।

अतेरकृत्पदे । ६ । २ । १६१ ।

अतेः परमजदन्तम्यदशब्दश्चान्तोदात्तः । अत्यङ्कुशो नागः ।
अतिपदा गायत्री । अकृत्पदे किम् ? अतिकारः । अतेर्द्धातु-
लोप इति वाच्यम् । इह मा भूत् । शोभनोगार्म्योऽति-
गार्म्यः । इह च स्यात् अतिक्रान्तः कारकमतिकारकः ।

नेरनिधाने । ६ । २ । १६२ ।

निधानमप्रकाशता ततोऽन्यदनिधानमप्रकाशनमित्यर्थः । निमू-
लम् । न्यचम् । अनिधाने किम् निहितो दण्डो निदण्डः ।

प्रतेरंश्वाद्यस्तत्पुरुषे । ६ । २ । १६३ ।

प्रतेः परेऽंश्वाद्यो(३०)ऽन्तोदात्ताः । प्रतिगतोऽंशुः प्रत्यंशुः ।
प्रतिजनः प्रतिराजा । समासान्तस्यानित्यत्वान्न टच् ।

(३०) अंशु जन राजन् उष्ट्र खेटक अकिर आर्क्षी श्रवण वक्तिका आर्क्षी
पुरः अंश्वादि ।

उपाद्गजजिनमगौरादयः । ई । २ । १६४ ।

उपात्परं यत् द्यच्चक्रमजिनञ्चान्तोदात्तन्तपुरुषे गौरा-
दीन् (३१) वर्जयित्वा । उपदेवः । उपेन्द्रः । उपाजिनम् ।
अगौरादयः किम् ? उपगौरः । उपतैषः । तत्पुरुषे किम् ?
उपगतः सोमोऽस्य स उपसोमः ।

सौरवक्षेपणे । ई । २ । १६५ ।

सुप्रत्यवसितः । सुरतः पूजायामेव । वाक्यार्थस्त्वत्र निन्दा
असूयया तथाभिधानात् । सोः किम् ? कुत्राक्ष्णः । अव-
क्षेपणे किम् ? सुवृषल ।

विभाषोत्पुच्छे । ई । २ । १६६ ।

उत्क्रान्तः पुच्छात् उत्पुच्छः २ । यदा तु पुच्छरुदस्यति
उत्पुच्छयते एरच् (उ४४२४०) उत्पुच्छस्तदा याथादिस्वरेण
(उ५६८४०) नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । सेयमुभयत्र
विभाषा तत्पुरुषे किम् ? उदस्तमुच्छं येन स उत्पुच्छः ।

द्वित्रिभ्यां पाहन्मूर्धसु वज्जव्रीहौ । ई । २ । १६७ ।

आभ्यां परेष्वन्तोदात्तो वा । “द्विपाञ्चतुष्पाञ्च रथाय” ।
“त्रिपाहूर्ध्वः” द्विदन् । “त्रिमूर्ध्वानं सप्तरश्मिम्, मूर्ध्वन्नित्यक्त-
समासान्तएव मूर्ध्वशब्दः तस्यैतत्प्रयोजनमसत्यपि समासान्ते

(३१) गौर तैष तैल लेट लोट जिह्वा क्षण कन्या गुध कल्प पाद
गौरादिः ।

अन्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । एतदेव ज्ञापकमनित्यः समा-
सान्तो भवतीति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि
वज्रवीहिकार्यत्वात्तदेकदेशत्वाच्च समासान्तोदात्तत्वं पक्षे
भवत्येव । द्विमूर्धः २ । त्रिमूर्धः २ । द्वितिभ्यां किम् ? कल्या-
णमूर्धा । वज्रवीहो किम् ? द्वयोर्मूर्धा द्विमूर्धा ।

सक्यञ्चाक्रान्तात् । ६ । २ । १६८ ।

गौरसक्यः । लक्षणसक्यः । आक्रान्तात्किम् ? चक्रसक्यः ।
समासान्तस्य पचञ्चित्वान्नित्यमेवान्तोदात्तत्वमभवति ।

परादिश्छन्दसि वज्रलम् । ६ । २ । १६९ ।

छन्दसि परस्य सक्यशब्दस्यादिरुदात्तो वा । “अञ्जिसक्य-
मालमेत” अत्र वार्तिकम् ।

परादिश्च परान्तश्च पूर्वान्तश्चापि दृश्यते ।

पूर्वादयश्च दृश्यन्ते व्यत्ययो वज्रलन्तत इति ॥

“भुवि जाता उरुचपा” । परान्तः । “भिद्येन सुष्टिहत्यया” ।

“यस्त्रिचक्रः” । पूर्वान्तः । “विश्वायद्देहि” ।

इति समासस्वराः ।

तिङो गोलादीनि (१) कुत्सनाभीक्षणयोः ।

ट । १ । २७ ।

तिङन्तात्पदागोलादीन्यनुदात्तान्येततोः । पचति गोत्रम् ।
पचतिपचति गोत्रम् । ब्रुवप्रवचनप्रहसनप्रकथनप्रत्यायना-
दयः । कुत्सनाभीक्षणग्रहणम्पाठविशेषणम् तेनान्यत्रापि
गोलादिग्रहणे कुत्सनादावेव कार्यं ज्ञेयम् गोलादीनि किम् ?
पचति पापम् । कुत्सनेति किम् ? खनति गोत्रं समेत्यकूपम् ।

तिङ्ङतिङः । ट । १ । २८ ।

अतिङन्तात्पदात्परन्तिङन्तं निहन्यते । “अग्निमीले” ।

न लुट् । ट । १ । २९ ।

लुङन्तन् निहन्यते । श्वः कर्त्ता ।

निपातैर्यद्यदिहन्तकुविनेच्चेष्टण (२) कश्चिदत्र

युक्तम् । ट । १ । ३० ।

एतैर्निपातैर्युक्तन् निहन्यते । “यदग्ने स्यामहं सत्वम्” ।
“युवां यदि जयः” । “कुविदङ्ग आसन्” । “अचित्तिभिश्च जमा
कञ्चित्” । “पुत्रा ये यत्र पितरो भवन्ति” ।

नङ् प्रत्यारम्भे । ट । १ । ३१ ।

(१) गोत्र ब्रुव प्रवचन प्रहसन प्रकथन प्रत्यायन प्रपञ्च प्राय न्याय प्रचक्षण
विचक्षण व्यवचक्षण स्वाध्याय भूयिष्ठ वानाङ्ग गोलादिः ।

(२) चण् चेदर्थे णित् चण्डः । अयं च मरिष्यति अयं चेन्मरिष्यतीत्यर्थः ।

नहेत्यनेन युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम् । प्रतिषेधयुक्त आरम्भः
प्रत्यारम्भः । “नह भोच्यसे” । प्रत्यारम्भे किम् ? “नह वैत-
स्मिन् लोके दक्षिणाभिच्छन्ति” ।

सत्यं प्रश्ने । ८ । १ । ३२ ।

सत्ययुक्तन्तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने । सत्यं भोच्यसे ! । प्रश्ने
किम् ? “सत्यमद्वा उत वयमिन्द्रं स्ववाम” ।

अङ्गाप्रातिलोभ्ये । ८ । १ । ३३ ।

अङ्गेत्यनेन युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम् । अङ्ग कुरु । अप्राति-
लोभ्ये किम् ? “अङ्ग कूजति वृषलः” । अनभिप्रेतमसौ कुर्वन्
प्रतिलोभो भवति ।

हि च । ८ । १ । ३४ ।

हियुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम् । “आ हि धृमायति” । “आ हि
रुहन्तम्” ।

कृन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ।

हीत्यनेन युक्तं साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदात्तम् । “अनृतं
हि मत्तो वदति” । “प्राप्तानञ्चैनं पुनाति” । तिङन्तद्वयमपि
न निहन्यते ।

यावद्यथाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ।

आभ्यां योगे तिङन्तन्नानुदात्तम् । “यथाचित्कएवमाहतम्” ।

पूजायान्नानन्तरम् । ८ । १ । ३७ ।

यावद्यथाभ्यां युक्तन्तिङन्तम्पूजायानुदात्तम् । यावत्प्रचति
शोभनम् । यथा प्रचति शोभनम् । पूजायां किम् ? यावद्भङ्गे
अनन्तरङ्गिम् ? यावद्देवदत्तः प्रचति शोभनम् । पूर्वेषां
निघातः प्रतिपिध्यते ।

उपसर्गव्यवेतञ्च । ८ । १ । ३८ ।

पूर्वेषां अनन्तरमित्युक्तम् उपसर्गव्यवधानार्थं वचनम् । याव-
त्प्रचति शोभनम् । अनन्तरमित्येव यावद्देवदत्तः प्रचति
शोभनम् ।

तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् । ८ । १ । ३९ ।

एभिर्युक्तन्तिङन्तञ्च निहन्यते पूजायाम् । “आदह स्वधाम
तु पुनर्गर्भसु मेनिरे” । पश्य मैत्र मुङ्गे भद्रम् । पश्यत
विष्णुर्भुङ्गे भद्रम् । अह विप्रो मुङ्गे शोभनम् । पूजायां
किम् ? पश्य मृगो धावति ।

अहो च । ८ । १ । ४० ।

एतद्योगे नानुदात्तं पूजायाम् । अहो देवदत्तः प्रचति
शोभनम् ।

शेषे विभाषा । ८ । १ । ४१ ।

अहो इत्यनेन युक्तन्तिङन्तं वानुदात्तमपूजायाम् । कटमहो
करिष्यति २ । असूयावचनमेतत् ।

पुरा च परीक्षायाम् । ८ । १ । ४२ ।

एतद्योगे तिङन्तं न निहन्यते त्वरायाम् । अधीष्व माणवक !
पुरा विद्योते विद्युत् । निकटागामित्वत् पुराशब्दः । न
तेन स्म पुराधीयते । चिरातीतिश्च पुरा ।

नन्वित्यनुज्ञैप्रणायाम् । ८ । १ । ४३ ।

ननु इत्यनेन युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तमनुप्रार्थनायाम् । ननु
गच्छामि भोः । अनुजानीहि माङ्गच्छन्तमित्यर्थः । अन्विति
किम् ? अकार्पाः ? कटन्त्वम् ? ननु करोमि । पृष्ठप्रतिवचनमेतत् ।

किङ्क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ ।

४४ ।

क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंशब्देन युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम् ।
किं द्विजः पचत्याहोस्विन्नच्छति । क्रियेति किम् ? साधनप्रश्ने
मा भूत् । किम्भक्तं पचत्यूपपान्वा । प्रश्ने किम् ? किमधीते ?
क्षेपोऽयम् । अनुपसर्गङ्किम् ? किं ? प्रपचति उत प्रकरोति ।
अप्रतिषिद्धङ्किम् ? किं ? किं ? द्विजो न पचति ।

लोपे विभाषा । ८ । १ । ४५ ।

किमोऽप्रयोगे उक्तं वा । देवदत्तः पचत्याहोस्वित्पठति ।

एहिमन्ये प्रहासे लट् । ८ । १ । ४६ ।

एहिमन्ये इत्यनेन युक्तं लङन्तन्नानुदात्तं क्रीडायाम् । एहि-
मन्ये भक्तम्भोक्ष्यसे न हि भोक्ष्यसे भुक्तन्तदतिथिभिः । प्रहासे
किम् ? एहि मन्यसे औदनम्भोक्ष्ये सुष्ठु मन्यसे । गत्यर्थ-

लोटा लृडित्यनेनैव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भः । एहि
मन्ये युक्ते प्रहास एव नान्यत्र । एहि मन्यसे ओद-
नम्भोच्ये ।

जात्वपूर्वम् । ट । १ । ४७ ।

अविद्यमानपूर्वं यज्जातु तेन युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम् । जातु
भोच्यसे । अपूर्वक्लिम् ? कटञ्जातु करिष्यसि ।

किंठत्तञ्च चिदुत्तरम् । ट । १ । ४८ ।

अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं यत्किंठत्तं तेन युक्तन्तिङन्तन्नानु-
दात्तम् । विभक्तग्रन्तं डतरडतमान्तञ्च किमोरूपक्लिंठत्तम् ।
कच्चिद्भुङ्क्ते कतरश्चित् कतमश्चिदा । चिदुत्तरक्लिम् : को
भुङ्क्ते । अपूर्वमित्येव रामः किञ्चित्पठति ।

आहो उताहो चानन्तरम् । ट । १ । ४९ ।

आहो उताहो इत्याभ्यामपूर्वाभ्यां युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम् ।
आहो उताहो वा भुङ्क्ते । अनन्तरमित्येव । शेषे विभाषां
वक्ष्यति । अपूर्वेति किम् ? देव आहो भुङ्क्ते ।

शेषे विभाषा । ट । १ । ५० ।

आभ्यां युक्तं व्यवहितन्तिङन्तं वानुदात्तम् । आहो देवः
पचति २ ।

गत्यर्थलोटा लृट् न चेत्कारकं सर्वान्यत् । ट ।
१ । ५१ ।

गत्यर्थानां लोटा युक्तन्तिङन्तानुदात्तम् । यत्रैव (३) कारके
लोट् तत्रैव लुङपि चेत् । आ-गच्छ देव ! ग्रामं द्रक्ष्यसे नम् ।
उत्त्यन्तान्देवदत्तेन शालयो रामेण भोज्यन्ते । गत्यर्थेति किम् ?
पच देव ! ओदनं भोज्यसे एनम् । लोटा किम् ? आ-गच्छेद्देव !
ग्रामम्द्रक्ष्यसे नम् । लुट् किम् ? आ-गच्छ देव ! ग्रामम्पश्य-
से नम् । न चेदिति किम् ? आ-गच्छ देव ! ग्रामं पिता ते ओदनो
भोज्यते इत्यादौ न निघातप्रतिषेधः । सर्वं किम् ? आ-गच्छ
देव ! ग्रामं त्वञ्चाहञ्च द्रक्ष्याव एनमित्यत्रापि निघातनिषेधो
यथा स्यात् । यल्लोडन्तस्य कारकन्तञ्चान्यञ्च लुङन्ते-
नोच्यते (४) ।

लोट् च । ८ । १ । ५२ ।

लोडन्तङ्गत्यर्थलोटा युक्तानुदात्तम् । आ-गच्छ देव ! ग्रामं
पश्य । गत्यर्थेति किम् ? पच देवोदनं भुङ्क्ष्ये नम् । लोट्
किम् ? आ-गच्छ देव ! ग्रामम्पश्यसि । न चेत्कारकं सर्वान्य-
दित्येव आ-गच्छ देव ! ग्रामम्पश्यसे नम् । रामः । सर्वग्रहणात्त्वह
स्यादेव आ-गच्छ देव ! ग्रामं त्वञ्चाहञ्च पश्चाव । योगवि-
भाग उत्तरार्थः ।

विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् । ८ । १ । ५३ ।

(३) यत्रैवेति कर्त्तरि कर्मणि वेत्यर्थः ।

(४) यत्र तिङ्भ्यामेकं द्रव्यमभिधीयते तत्रैदमिति भाष्यकारेण कारक-
पदस्य लकारवाच्यकारकपरताया व्यवस्थापनादुच्यते इत्यन्तमुक्तं
तेन करणाद्यन्यत्वे न निघातनिषेधः ।

लोडन्तङ्गत्वर्थलोटा युक्तं तिङन्तं वानुदात्तम् । आ-गच्छ देव !
ग्रामस्य विश २ । सोपसर्गं किम् ? आ-गच्छ देव ! ग्रामस्य ।
अनुत्तमं किम् ? आ-गच्छानि देव ! ग्रामस्य विशानि ।

हन्त च । ८ । १ । ५४ ।

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोडन्तं वानुदात्तम् । हन्त प्र-विश
२ । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुरु । निपातैर्यदिति (उ६।२४०)
निघातप्रतिषेधः । अनुत्तमङ्गिम् ? हन्त प्रभुञ्जावहे ।

ग्राम एकान्तरमामन्वितमनन्तिके । ८ । १ ।

५५ ।

ग्रामः परमेकपदान्तरितमामन्वितन्नानुदात्तम् । ग्राम्यचसि
दत्त ३ । एकान्तरङ्गिम् ? ग्राम्यपचसि दत्त ३ (५) । ग्राम-
न्वितं किम् ? ग्राम्यचति दत्तः । अनन्तिके किम् ? ग्राम्य-
चसि दत्त ।

यद्वितुपरञ्छन्दसि । ८ । १ । ५६ ।

तिङन्तन्नानुदात्तम् । “उदसृजो यदङ्गिरः” । “उशन्ति हि” ।
आ-ख्यास्यामि तु ते । निपातैर्यदिति हि चेति (उ६।२४०)
तुपश्येति च (उ६।४४०) सिद्धे नियमार्थमिदम् । एतैरेव परभू-
तैर्योगे नान्यैरिति । जाये स्वारोहावैहि । एहीति गत्य-
र्थलोटा (६) युक्तस्य लोडन्तस्य निघातो भवति ।

(५) दूरस्याङ्गाने (५४४०) भुतविधानात् दत्त ३ इत्यस्य भुतत्वम् ।

(६) लोटेत्यस्य परभूतेनेत्यादिः । लोडन्तस्य स्वारोहावेति लोडन्तस्येत्यर्थः ।

चनचिदिवगोत्रादि (७) तद्विताम्नेडितेष्वगतेः

। ८ । १ । ५७ ।

एषु षट्षु परतस्तिङन्तन्नानुदात्तम् । देवः पचति चन ।
देवः पचति चित् । देवः पचतीव । देवः पचति गोत्रम् ।
देवः पचतिकल्पम् । देवः पचतिपचति । अगतेः किम् ? देवः
प्र-पचति चन ।

चादिषु च । ८ । १ । ५८ ।

चवाहाऽह्वेषु परेषु तिङन्तन्नानुदात्तम् । देवः पचति च
खादति च । अगतेरित्येव । देवः प्र-पचति च प्र-खादति च ।
प्रथमस्य चवायोग इति निघातः प्रतिषिध्यते द्वितीयन्तु निह-
न्यत एव ।

चवायोगे प्रथमा । ८ । १ । ५९ ।

चवैत्याभ्यां योगे प्रथमा तिङ्बिभक्तिर्नानुदात्ता । गाश्च
चारयति वीणां च वादयति । “इतो वा सातिमीमहे” ।
उत्तरवाक्ययोरनुपञ्जनीयतिङन्तापेक्षयेयं प्राथमिकी । योगे
किम् ? पूर्वभूतयोरपि योगो निघातार्थप्रथमाग्रहणं द्वितीया-
देस्तिङन्तस्य मा भूत् ।

हेति क्षियायाम् । ८ । १ । ६० ।

ह्युक्ता प्रथमा तिङ्बिभक्तिर्नानुदात्ता धर्माव्यतिक्रमे । स्वयं

ह रथेन याति ३ उपाध्यायस्यदातिङ्मयति । त्रियाशीरिति
(७५३२४०) सूतः ।

अहेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ।

अहयुक्ता प्रथमा तिङ्बिभक्तिर्वानुदात्ता नानाप्रयोजने नि-
योगे त्रियायाञ्च । त्वमह ग्रामङ्गच्छ त्वमह रथेनारण्यं गच्छ ।
त्रियायां स्वयमह रथेन याति ३ उपाध्यायस्यदातिङ्मयति ।

चाहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ।

च अह एतयोर्लोपे प्रथमा तिङ्बिभक्तिर्वानुदात्ता । देव एव
ग्रामङ्गच्छतु । देव एवारण्यङ्गच्छतु । ग्राममरण्यञ्च गच्छ-
त्वित्यर्थः । इह चलोपः । देवएव ग्रामङ्गच्छतु । राम एवा-
रण्यङ्गच्छतु । ग्रामङ्गेवलमरण्यं केवलङ्गच्छत्वित्यर्थः । इहा-
हलोपः स च केवलार्थः । अवधारणङ्गिम् ? देव ! क्वेव
भोक्ष्यसे । न क्वचिदित्यर्थः अनवल्लुप्तावेवः ।

चादिलोपे विभाषा । ८ । १ । ६३ ।

चवाहाऽहैवानां लोपे प्रथमा तिङ्बिभक्तिर्वानुदात्ता । च-
लोपे-शुक्लव्रीहयो भवन्ति २ । श्वेता गा आज्याय दुह-
न्ति २ । वालोपे । “व्रीहिभिर्यजेत २ यवैर्यजेत २” ।

वैवावेति च छन्दसि । ८ । १ । ६४ ।

“अहर्वा देवानामासीत्” । “अयं वाव हस्त आसीत्” ।

एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ।

आभ्यां युक्ता प्रथमा तिङ्विभक्तिर्वानुदात्ता इन्दसि । “अजा-
मेकाञ्चिन्वति २ प्रजामेकां रक्षति” २ । “तयोरन्यः पिप्पलं
स्वादति २” । समर्थाभ्यां किम् ? “एको देवानुपातिष्ठत्” ।
एक इति संख्यापरन्नान्यार्थम् ।

यद्वृत्तान्नित्यम् । ८ । १ । ६६ ।

यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परन्तिङन्तानुदात्तं । यो भुङ्क्ते ।
“यद्रूपं वायुर्वाति” । अत्र व्यवहिते कार्यमिष्यते ।

पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः (८) । ८
। १ । ६७ ।

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः ।
दारुणाध्यापकः । अज्ञाताध्यापकः । समासान्तोदात्तात्वाप-
वाद एतत्समासे इष्यते नेह दारुणमध्यापक इति वृत्ति-
मतम् । पूजनादित्येव पूजितग्रहणे सिद्धे पूजितग्रहणमनन्तर-
पूजितलाभार्थम् । एतदेव ज्ञापकमत प्रकरणे पञ्चमीनिर्देशे-
ऽपि नानन्तर्यमाश्रीयत इति ।

सगतिरपि तिङ् । ८ । १ । ६८ ।

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्तम्पूजितमनुदात्तम् । यत्काष्ठं-
पचति । यत् काष्ठं प्र-पचति । तिङ्ङतिङ् इति (उ६।१२७) नि-
घातस्य निपातैर्यदिति (उ६।१२७) निषेधे प्राप्तं विधिरयम् ।

(८) काष्ठ दारुण अज्ञात पुत्र वेश अनाज्ञात अनुज्ञात अपुत्र अयुत
अज्ञत अमुक्त भृश घोर सुख परम सु अति काष्ठादिः ।

सगतिग्रहणाच्च गतिरपि निहन्यते । गतिग्रहणे उपसर्गग्रह-
णमिष्यते * । नेह । यत्काठा मुक्तीकरोति ।

कुत्सनेऽमुष्यगोवादौ । ८ । १ । ६६ ।

कुत्सने च सुवन्ते परे सगतिरगतिरपि तिङनुदात्तः । पचति
पूति । प्र-पचति पूति । पचति मिथ्या । प्र-पचति मिथ्या ।
कुत्सने किम् ? प्र-पचति शोभनम् । सुपि किम् ? पचति
क्लिन्नाति । अगोवादौ (६) किम् ? । पचति गोत्रम् । क्रिया-
कुत्सनइति वाच्यम् * । कर्तुः कुत्सने मा भूत् । पचति पूति-
दैवदत्तः । पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् * । तेनायञ्चकारा
नुबन्धत्वादन्तोदात्तः । वा वृद्धयमनुदात्तमिति वाच्यम् * ।
पचन्ति २ पूति ।

गतिर्गतौ । ८ । १ । ७० ।

अनुदात्तः । अभ्युच्चरति । गतिः किम् ? दत्तः प्र-पचति । गतौ
किम् ? ‘आ मन्द्रैरिन्द्र ! हरिभिर्यी हि मयूररोमभिः’ ।

तिङि चोदात्तवति । ८ । १ । ७१ ।

गतिरुदात्तः । यत्प्र पचति । तिङ्ग्रहणमुदात्तवतः परिमा-
णार्थम् अन्यथा हि यं प्रति गतिस्तत्र धातावेवोदात्तवति
स्यात् प्रत्यये न स्यात् । उदात्तवति किम् ? प्र-पचति ।

इति तिङन्तस्वराः ।

(६) एतत्पुस्तकस्य ६१२ मितपृष्ठे गोवादि द्रष्टव्यम् ।

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसञ्चारप्रकारः कथ्यते । “अग्निमीले”
इति प्रथमा ऋक् । तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पत्तिपक्षे फिष(७५५१४०)
इत्यन्तोदात्तः । व्युत्पत्तौ तु निप्रत्ययस्वरेण अमसुप्तात्(७५५६४०)
अनुदात्तः । अमि पूर्वरूप इत्येकादेशस्वेकादेश उदात्तेनेत्यु-
दात्तः(७५४१४०) । ईले तिङ्ङितिङ् इति(७६१२४०)निघातः ।
संहितायां तूदात्तादनुदात्तस्थेतीकारः(७५४१४०)स्वरितः स्वरि-
तात्संहितायामिति(७५४१४०)ले इत्यस्य प्रचयापरपर्याया एक-
श्रुतिः । पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः पूर्वाधरावराणामित्यसि(६६५४०)
प्रत्ययस्वरात् । हितशब्दोऽपि धाजो निष्ठायान्दधातेर्हिरिति
(७३६०४०)ह्यादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । पुरोऽव्ययमिति
(३७३४०) गतिसंज्ञायां कुगतीति (३७१४०)समासे समासान्तो-
दात्ते तत्पुरुषे तुल्यार्थेति(७५६५४०)अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे गति
कारकोपपदात् कदिति(७५६६४०)कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे धाया-
दिस्वरे च (७५६८४०) पूर्वपूर्वोपमर्देन प्राप्ते गतिरनन्तर इति
(७५७७४०) पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । पुरःशब्दोकारस्य संहिताया-
मचये प्राप्ते उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः (७५४४४०)
इत्यनुदात्ततरः । यज्ञस्य नङः प्रत्ययस्वरः । विभक्तेः सुत्वादनु-
दात्तत्वे स्वरितत्वम् । देवः पचाद्यचि फिट्स्वरेण प्रत्ययस्वरेण
चित्स्वरेण (७५५६४०)वान्तोदात्तः । ऋत्विक्कृद्ः कदुत्तरपद-
प्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः(७५६६४०) । होतृशब्दस्तृन्प्रत्ययान्तो
नित्(७५४७४०)स्वरेणाद्युदात्तः । रत्नशब्दो नन्विषयस्येत्याद्यु-
दात्तः(७५५४४०) । रत्नानि दधातीति रत्नधाः । समासस्वरेण
कदुत्तरपदप्रकृति(७५६६४०) स्वरेणान्तोदात्तः । तमपः पित्त्वा-

दनुदात्तत्वे (७५५६७० सू०) स्वरितप्रचयावित्यादि यथाशास्त्रं
सुज्ञेयम् ।

इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् ।

तदस्तु प्रीतये श्रीमद्भवानीविश्वनाथयोः ॥ १ ॥

इति सिद्धान्तकौमुद्यां श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां
वैदिकप्रक्रिया समाप्ता ।

वैदिकानां प्रयोगाणां प्रक्रिया स्वरसंयुता ।

कौमुद्यामुत्तरे भागे व्याख्याता लेखनो मया ॥

अखण्डमपि यल्लोके प्रकृत्यादिभिदागतम् ।

सर्वार्थावगमे हेतुरक्षरं तदुपास्महे ॥

इति वात्स्यवंशावतंससहस्रहोपाध्यायकालिदाससार्धभौमभट्टा-

चार्य्याङ्गसम्भवेन श्रीतारानाथतर्कवाचस्पतिभट्टाचार्य्येण

सङ्कलितायां सरलाख्यायां सिद्धान्तकौमुदी-

व्याख्यायास्तत्तद्वा स्वरयुक्तवैदिकप्रक्रिया समाप्ता ।

लिङ्गानुशासनप्रक्रिया ।

६२५

* लिङ्गम् १ । स्त्री २ । अधिकारसूत्रे एते । ऋकारान्ता
मातृदुहितस्वसृपोहननन्दरः ३ । ऋकारान्ता एते पञ्चैव
स्त्रीलिङ्गाः स्वस्रादिकस्यैव डीबुनिषेधेन कर्त्तव्यादेर्डीपा
ईकारान्तत्वात् तिसृचतस्रोस्तु स्त्रियामादेशतया विधानेऽपि
प्रकृत्योस्त्रिचतुरोर्ऋदन्तत्वाभावात् । अन्यप्रत्ययान्तो धातुः
४ । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् ।
अवनिः । चमूः । प्रत्ययग्रहणं किम् ? देवयतेः क्तिप् । द्यूः ।
विशेष्यलिङ्गः । अशनिभरणरणयः पुंसि च ५ । इयमयं वा
अशनिः । मिन्यन्तः ६ । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः
स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः । वङ्गिष्ठण्यग्नयः पुंसि ७ ।
पूर्वस्यापवादः । ओणियोन्यूर्मवः पुंसि च ८ । इयमयं वा
ओणिः । क्तिन्नन्तः ९ । स्पष्टम् । कृतिरित्यादि । ईकारा-
न्तश्च १० । ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः । ऊङ्ङ्यावन्त-
श्च ११ । कुरुः । काली विद्या । युन्तमेकाचरम् १२ । श्रीः । भूः ।
एकाचरं किम् ? पृथुश्रीः । विंशत्यादिरानवतेः १३ । इयं विं-
शतिः । विंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टिः । सप्ततिः ।
अशीतिः । नवतिः । दुन्दुभिरक्षेपु १४ । इयं दुन्दुभिः ।

* सूत्रपाठः धातुपाठोगणपाठोलिङ्गानुशासनञ्चेति चतुःप्रस्थानं व्याक-
रणं पण्डिनिना निरमायि तत्र सूत्रपाठस्यसूत्राणि यथाकार्यमुद्धृत्य
व्याख्यातानि धातुपाठसूत्राणि च भाषादौ क्रमेणोदाहृतानि
गणसूत्राणि च अन्यत्रता यथाप्रदेशं कानिचित्समुद्धृत्य व्याख्यातानि
कानिचिच्च सरलायां मया प्रदर्शितानि इदानीं लिङ्गानुशासन
प्रकरणमारभते लिङ्गमिति ।

अक्षेपु किम् ? अयं दुन्दुभिर्न्यायविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः । नाभि-
रक्षत्रिये १५ । इयन्नाभिः । उभावन्यत्र पुंसि १६ । दुन्दुभि-
र्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुंसि स्तः । नाभिः क्षत्रियः ।
कथम् ? तर्हि समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुपाहितश्रीण्युपनीवि
नाभिभिरिति भारविः । उच्यते । दृढं भक्तिरित्यादाविव
कोमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम् । वस्तुतस्तु लिङ्ग-
मशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति भाष्यात्पुंस्त्वमपीह साधु ।
अतएव “नाभिर्मुख्यवृषे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान् । द्वयोः
प्राणिप्रतीके स्यात् स्त्रियाङ्गसूत्रिकामद” इति मेदिनिः । रभ-
सोऽप्याह “मुख्यराट्क्षत्रिये नाभिः पुंसि प्राण्यङ्गके द्वयोः ।
चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियाङ्गसूत्रिकामद इति” । एवमेवं-
विधेऽन्यत्रापि बोध्यम् । तलन्तः १७ । अयं स्त्रियां स्यात् ।
शुक्लस्य भावः शुक्लता । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता । ग्रामस्य
समूहो ग्रामता । देव एव देवता । भूमिविद्युत्सरिल्लतावनि-
ताभिधानानि १८ । भूमिर्भूः । विद्युत्सौदामनी । सरिन्नि-
म्नगा । लता वल्ली । वनिता योषित् । यादो नपुंसकम् १९
यादःशब्दः सरिद्वाचकोऽपि क्लीवं स्यात् । भास्वरुक्स्तुग्दि-
गुणिगुपानहः २० । एते स्त्रियां स्युः । इयं भाः इत्यादि ।
स्थूणोर्णे नपुंसके च २१ । एते स्त्रियां क्लीवे च स्तः । स्थूणा-
स्थूणम् । ऊर्णा-ऊर्णम् । तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विक-
र्णिका । ऊर्णा तु मेषादिलोम । गृहशशाभ्यां क्लीवे २२ ।
नियमार्थमिदम् । गृहशशपूर्वे यथासंख्यं स्थूणोर्णे नपुंसके
स्तः । गृहस्थूणम् । “शशोर्णम् शशलोमनीति” अमरः । प्रा-

वृड् विप्रुड् रुट् वृट् विट् त्विषः २३ । एते स्त्रियां स्युः । दर्विक्-
दिवेदिखनिशान्यवम्बिवेशिञ्ज्योपधिक्यङ्गुलयः २४ । एते
स्त्रियां स्युः । पच्चे डीप् । दर्वी दर्विरित्यादि । तिथिनाडिरु-
चिवीचिनालिधूलिकिकिकेलिच्छविरात्रादयः २५ । एते प्रा-
ग्वत् । इयन्ति धिरित्यादि । अमरस्त्वाह “तिथयो द्वयोरिति” ।
तथा च भारविः । “तस्य भुवि वज्रतिथास्तिथय” इति स्त्रीत्वे हि
वज्रतिथ्य इति स्यात् । श्रीहर्षश्च । “निखिलान्निशि पूर्णिमा-
तिथीनिति” । शङ्कुलिराजिकुव्यशन्तिवर्त्तिभुकुटितुटिबलिप-
ङ्गयः २६ । एतेऽपि स्त्रियां स्युः । इयं शङ्कुलिः । प्रतिपदा-
पद्विपत्सम्पच्छरत्संसत्परिषदुषःसम्बित्तुदुन्मुत्समिधः २७ ।
इयं प्रतिपदित्यादि । “उषा उच्छन्ती” । उषाः प्रातरधिष्ठात्री
देवता । आशीर्षूः पूर्णोद्वारः २८ । इयमाशीरित्यादि ।
अशुमनसमासिकतावर्षाणां वज्रत्वञ्च २९ । अत्रादीनाम्प-
ञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद्वज्रत्वञ्च । आप इमाः । “स्त्रियः सुमनसः
पुष्पम्” ? “सुमना मालती जातिः” । देववाची तु पुंस्त्वेव ।
“सुपर्वणः सुमनसः” । वज्रत्वम्प्रायिकम् । एका च सिकता
तैलदाने असमर्थेति अर्थवत्स्त्वे भाष्यप्रयोगात् समासमां
विजायत इत्यतः (६६१४) समायां समायामिति भाष्याच्च । विभाषा
प्राधेडिति (७८५४) स्त्रौ अत्रासातां सुमनसाविति वृत्तिव्याख्यायां
हरत्तोषेवम् । स्वक्त्वग्न्योवाग्यवाग्नौस्त्वचः ३० । इयं
स्वक् त्वक् ज्योक् वाक् यवाग्नौ नौः स्त्वक् । तटिसीमास-
म्बध्याः ३१ । इयं तटिः सीमा सम्बध्या । चुल्लिर्वेणिसार्थश्च
३२ । स्पष्टम् । ताराधाराज्योत्स्नादयश्च ३३ । शलाका

स्त्रियान्नित्यम् ३४ । नित्यग्रहणमन्तेषां क्वचिद्व्यभिचारं (१)
ज्ञापयति ।

इति स्त्र्यधिकारः ।

पुमान् १ । अधिकारोऽयम् । घञवन्तः २ । पाकः ।
त्यागः । करः । गरः । भावार्थ एवेदम् । नपुंसकत्वविशिष्टे
भावे क्तल्युङ्भ्यां, स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिन्नादिभिर्वाधेन परि-
शेषात् कस्मादौ घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा
च भाष्यम् । सवन्धमनुवर्त्तयित इति । घाजन्तश्च ३ । वि-
स्तरः । गोचरः । चयः । जयः इत्यादि । भयलिङ्गभग-
पदानि नपुंसके ४ । एतानि नपुंसके स्युः । भयम् । लिङ्गम् ।
भगम् । पदम् । नङन्तः ५ । नङ्प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् ।
यज्ञः । यत्नः । याच्ञा स्त्रियाम् ६ । पूर्वस्यापवादः । क्यन्तो
घुः ७ । किप्रत्ययान्तो घुः पुंसि स्यात् । आधिः । निधिः ।
उदधिः । क्यन्तः किम् ? दानम् । घुः किम् ? जज्ञि वीजम् ।
इषुधिः स्त्री च ८ । इषुधिश्चः स्त्रियां पुंसि च । देवसुरा-
त्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठवज्रशरपङ्काभिधा-
नानि ९ । एतानि पुंसि स्युः । देवाः सुराः । असुराः
दैत्याः । आत्मा जेतज्ञः । स्वर्गो नाकः । गिरिः पर्वतः ।
समुद्रोऽब्धिः । नखः कररुहः । केशः शिरोरुहः । दन्तो

(१) तेन युन्तमेकाच्चरमित्यनेन (उ६२५८०) नीशब्दादीनां न स्त्रीत्वमिति बोध्यम् ।

दशनः । स्तनः कुचः । भुजो दोः । कण्ठो गलः । खङ्गः
करवालः । शरो मार्गणः । पङ्कः कर्दम इत्यादि । त्रिविष्टपं
त्रिभुवने नपुंसके १० । स्पष्टम् । तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् ।
स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्ते अयमारम्भः । द्यौः स्त्रियाम्
११ । द्योदिवोस्तन्त्रेणोपादानमिदम् । इषुवाङ्ग स्त्रियाञ्च
१२ । चात् पुंसि । वाणकाण्डौ नपुंसके च १३ । चात्पुंसि ।
त्रिविष्टपेत्यादि चतुःसूत्री देवासुरेत्यस्यापवादः । नान्तः १४ ।
अयं पुंसि । राजा । तक्षा । नच चर्मवर्ष्मादिष्वतिव्याप्तिः सन्
द्वयचक्रोऽकर्त्तरीति (उ६३५ पृ०) नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणत्वात् ।
क्रतुपुरुषकपोलगुल्फलेषाभिधानानि १५ । क्रतुरध्वरः । पुरु-
षो नरः । कपोलो गण्डः । गुल्फः प्रपदः । मेघो नीरदः ।
अभन्नपुंसकम् १६ । पूर्वस्यापवादः । उकारान्तः १७ । अयं
पुंसि स्यात् । प्रभुः । इक्षुः । “हनुर्हृद्विलासिन्यां वत्यारम्भे
गदे स्त्रियाम् । द्वयोः कपोलावयवे इति” मेदिनिः । “करे-
णुरिभ्यां स्त्री, नेभे” इत्यमरः । एवंजातीयकविशेषवचनाना-
क्रान्तसु प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तञ्च “लिङ्गशेषविधिर्यापी
विशेषैर्यद्युबाधित” इति । एवमन्यत्रापि । धेनुरज्जुकुञ्जसर-
युतनुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम् १८ । समासे रज्जुः पुंसि
च १९ । कर्कटरज्ज्वा कर्कटरज्जुना । श्मश्रुजानुखादश्रु-
जतुतपुतालूनि नपुंसके २० । वसु चार्थवाचि २१ । अर्थ-
वाचीति किम् ? “वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु” । महुमधुशी-
धूसानुकमण्डलूनि नपुंसके च २२ । चात्पुंसि । अयं महुः
इदम्माहु । क्वन्तः २३ । मेरुः । सेतुः । दारुकसेरुजलु-

वसुमस्तूनि नपुंसके २४ । कृत्वन्त इति पुंस्त्वस्यापवादः ।
 इदन्दाह । सक्तुर्नपुंसके च २५ । चात्पुंसि सक्तुः—सक्तु ।
 प्राग्रश्मरेकारान्तः २६ । रश्मिदिवसाभिधानानीति (उ६३२४०)
 वक्ष्यति प्रागेतस्मादकारान्तः इत्यधिक्रियते । कोपधः २७ ।
 कोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । स्तवकः । कल्कः । चिवकशा-
 लूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके २८ । पूर्वसूत्राप-
 वादः । कण्टकानीकसरकसोदकचसकमस्तकपुस्तकतडाकनि-
 प्पशुष्कवर्चस्कपिनाकभाग्डककटकदण्डकपिटकतालकफलक-
 पुलाकानि नपुंसके च २९ । चात्पुंसि । अयङ्कण्टकः इद-
 ङ्कण्टकमित्यादि । टोपधः ३० । टोपधोऽकारान्तः पुंसि
 स्यात् । घटः । पटः । किरीटसुकुटललाटवटीटयङ्गाट-
 करटलोठानि नपुंसके ३१ । किरीटमित्यादि । कुटकूठ-
 कपटकपाटकप्यटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च ३२ । चा-
 त्पुंसि । कुटः कुटमित्यादि । णोपधः ३३ । णोपधो-
 ऽकारान्तः पुंसि स्यात् । गुणः । गणः । पाषाणः । ऋण-
 लवणपर्णतोरणरणोष्णानि नपुंसके ३४ । पूर्वसूत्रापवादः ।
 कार्पाणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणपणविषाणचूर्णटणानि नपुंसके
 च ३५ । चात्पुंसि । योपधः ३६ । रयः । काष्ठपृष्ठरिकथो-
 क्थानि नपुंसके ३७ । इदङ्काष्ठमित्यादि । काष्ठा दिगर्थी
 स्त्रियाम् ३८ । इमाः काष्ठाः । तीर्थप्रोथयूथगाथानि नपुंसके
 च ३९ । चात्पुंसि । अयं तीर्थः इदन्तीर्थम् । नोपधः ४० ।
 अदन्तः पुंसि । इनः । फेनः । जघनाजिनतुहिनकाननव-
 नटजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिथुनश्मशानरत्ननिम्बचि-

हानि नपुंसके ४२ । पूर्वस्थापवादः । मानयानाभिधाननलिन
 पुलिनोद्यानशयनासनस्थानचन्दनालानसम्मानभवनवसनस-
 न्भावनविभावनविमानानि नपुंसके च ४२ । चात् पुंसि । अयं
 मानः इदं मानम् । योपधः ४३ । अदन्तः पुंसि । यूपः ।
 दीपः । सूर्यः । पापरूपोडुपतल्पशिल्पपुष्पशष्पसमीपान्त-
 रोपाणि नपुंसके ४३ । इदम्यापमित्यादि । सूर्यकुपकुण-
 पदीपविटपानि नपुंसके च ४५ । अयं सूर्यः । इदं सूर्यमि-
 त्यादि । भोपधः ४६ । स्तम्भः । कुम्भः । तलभं नपुंसकम्
 ४७ । पूर्वस्थापवादः । जृम्भं नपुंसके च ४८ । जृम्भं जृम्भः ।
 भोपधः ४९ । सोमः । भीमः । रुक्मसिधमयुग्मेधमगुल्माध्या-
 त्मकुङ्कुमानि नपुंसके ५० । इदं रुक्ममित्यादि । संग्रामदा-
 डिमकुसुमाश्रमक्षेमक्षौमहोमोहामानि नपुंसके च ५१ ।
 चात् पुंसि । अयं संग्रामः इदं संग्रामम् । योपधः ५२ । सम-
 यः । हयः । किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके ५४ ।
 स्पष्टम् । गोमयकषायमलयान्वयाव्ययानि नपुंसके च ५३ ।
 गोमयः । गोमयम् । योपधः ५५ । क्षुरः । अक्षुरः । दाराग्रस्ता-
 रतक्रवक्रवप्रक्षिप्रक्षुद्रच्छिद्रनारतीरदूररुक्छुरन्ध्राश्रस्त्रभीरग-
 भीरक्रूरविचितकेयूरकेदारोदराजस्तशरीरकन्दरमन्दरपञ्ज-
 राजरजठराजिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुटीरकुलीरचत्वरका-
 श्मीरनीराश्वरशिशिरतन्त्रयन्त्रचतुर्क्षेत्रमितकलतच्छत्रसूत्रव-
 क्त्रनेत्रगोत्राङ्गुलित्रभलत्रास्त्रशस्त्रशास्त्रवस्त्रपत्तपातनक्षत्राणि-
 नपुंसके ५६ । इदं द्वारमित्यादि । शुक्रमदेवतायाम् ५७ ।
 इदं शुक्रं रेतः । चक्रवज्रान्वकारसारावारपारक्षीरतोमरश्-

झारभृझारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणि नपुंसके च ५८ ।
 चात्पुंसि । चक्रः चक्रमित्यादि । पोपधः ५९ । टपः । टचः ।
 शिरीषजोपाखरीषपीयूषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुंसके
 ६० । यूपकरीषमिषविषवर्षाणि नपुंसके च ६१ । चात्
 पुंसि । अयं यूपः इदं यूपमित्यादि । सोपधः ६२ । वत्सः ।
 वायसः । महानसः । पनसविसवुससाहसानि नपुंसके ६३ ।
 चमससरसनिर्यासोपवासकर्पासवासमासकासकांसमांसानि
 नपुंसके च ६४ । चमसं चमसइत्यादि । कंसञ्चाऽप्राणिनि ६५ ।
 “कंसोऽस्त्री पानभाजनम्” । प्राणिनि तु कंसो नाम कश्चि-
 द्राजा । रश्मिदिवसाभिधानानि ६६ । एतानि पुंसि स्युः
 रश्मिर्न्ययूखः । दिवसो घस्रः । दीधितिः स्त्रियाम् ६७ ।
 पूर्वस्यापवादः । दिनाहनी नपुंसके ६८ । अयमप्यपवादः ।
 मानाभिधानानि ६९ । एतानि पुंसि स्युः । कुडवः प्रस्थः ।
 द्रोणाढकौ नपुंसके च ७० । इदं द्रोणम् अयं द्रोणः ।
 खारीमानिके स्त्रियाम् ७१ । इयं खारी । इयं मानिका ।
 दाराक्षतलाजासूनां वज्रत्वं च ७२ । इमे दाराः । नाद्यप-
 जनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि ७३ । यथासंख्यं नाद्याद्युपप-
 दानि व्रणादीनि पुंसि स्युः । अयन्नाडीव्रणः । अपाङ्गः । जन-
 पदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि क्लोवत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम् ।
 मरुङ्गरुदत्तरहत्विजः ७४ । अयम्वरुत् । ऋषिराशिहृतिग्र-
 थ्यिक्रिमिध्वनिबलि (१) कोलि मौलिरविकपिमुनयः ७५ ।
 एते पुंसि स्युः । अयं ऋषिः । ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः ७६ । एते
 (१) पूजोपहारे पुंसि उदरबलिवाचकस्तु स्त्रियामिति न विरोधः ।

पुंसि । हस्तकुलान्तवातवातदूतधूर्तस्तूतचूतमुहूर्त्ताः ७७ ।
 एते पुंसि । अमरस्तु “मुहूर्त्तोऽस्त्रियाम्” इत्याह । षण्डम-
 ण्डकरण्डभरण्डरण्डवरण्डतुण्डगण्डमुण्डपाषण्डशिखण्डाः
 ७८ । अयं षण्डः । वंशांशपुरोडाशाः ७९ । अयं वंशः । पुरो
 दाश्यते पुरोडाशः । कर्माणि घञ् । भवव्याख्यानयोः प्रकरणे
 पौरोडाशपुरोडाशात् छन्निति (५८३४) विकारप्रकरणे व्रीहेः
 पुरोडाश इति (६००४) च निपातनात्प्रकृतसूत्रेण निपातनाद्वा
 दस्य डत्वम् । “पुरोडाशभुजामिष्टमिति” माघः । हृदकन्द-
 कुन्दवृद्धदण्डाः ८० । अयं हृदः । अर्घपथिमथ्यभुजिस्तम्ब-
 नितम्बपूगाः ८१ । अयमर्घः । पल्लवपल्ललकफरेफकटाहनि-
 र्यूहमठमणितरङ्गगन्धस्कात्स्न्यदङ्गसङ्गसमुद्रपुङ्खाः ८२ । अय-
 म्पल्लव इत्यादि । सारथ्यतिथिकुचिवस्तिपाण्यञ्जलयः ८३ ।
 एते पुंसि । अयं सारथिः ।

इति पुंलिङ्गाधिकारः ।

नपुंसकम् १ । अधिकारोऽयम् । भावे ल्युडन्तः २ । हसनम् ।
 भावे किम् ? पचनोऽग्निः । इधमव्रश्चनः कुटारः । निष्ठा च ।
 ३ । भावे या निष्ठा तदन्तं स्त्रीवं स्यात् । हसितम् । गीतम् ।
 त्वय्यजौ तद्धितौ ४ । शुक्लत्वम् । शौक्ल्यम् । व्यजः पितृसा
 मर्थ्यात्पत्ने स्त्रीत्वम् । चातुर्यम्-चातुरी । सामग्र्यम्-सामग्री ।
 औचित्यम्-औचित्यी । कर्माणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः ५ ।
 ब्राह्मणस्य कर्मा ब्राह्मण्यम् । यद्यद्व्यगजण्वुञ्छाश्च भावक-
 र्माणि ६ । एतदन्तानि स्त्रीवानि । स्तेनाद्यन्तलोपश्च (६५५४) ।

स्तेयम् । सख्युर्यः (६५५५०) । सख्यम् । कपिज्ञात्योर्दक् (६५५५०) ।
 कापेयम् । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् (६५५५०) । आधिप-
 त्यम् । प्राणभज्जातिवयोवचनोद्गातादिभ्यो ऽञ् (६५६५०) । औ-
 ढ्रम् । हायनान्तयुवादिभ्यो ऽण् (६५६५०) । द्वैहायनम् । द्वन्द्वमनो-
 ज्ञादिभ्यो वुञ् (६५७५०) । पितापुत्रकम् । होत्राभ्यञ्कः (६५७५०) ।
 अच्छावाकीयम् । अव्ययीभावः * (३२३५०) । अधिस्ति । द्वन्द्वैक-
 त्वम् ७ । पाणिपादम् । अभाषायां हेमन्तशिशिरावहोरात्रे
 च ८ । स्पष्टम् । अनञ्कर्मधारयस्तत्पुरुषः ९ । अधिकारोऽ-
 यम् । अनल्पो छाया १० । शरच्छायम् । राजामनुष्यपूर्वा सभा
 ११ । इनसभमित्यादि । सुरासेनाच्छायाशालानिशा स्त्रियाञ्च
 १२ । परवत् १३ । अन्यस्तत्पुरुषः परवलिङ्गः स्यात् । राता-
 क्राहाः पुंसि (३६१५०) १४ । अपथपुण्याहे नपुंसके १५ । सं-
 ख्यापूर्वा रातिः १६ । तिरातम् । संख्यापूर्वेति किम् ?
 सर्वरातः । द्विगुः स्त्रियाञ्च १७ । व्यवस्थया । पञ्चमूली ।
 तिभुवनम् । इसुसन्तः १८ । हविः । धनुः । अर्चिः स्त्रि-
 याञ्च १९ । इसन्तत्वेऽपि अर्चिः स्त्रियान्नपुंसके च स्यात् ।
 इयमिदं वा अर्चिः । क्वदिः स्त्रियामेव २० । द्वयं क्वदिः ।
 क्वाद्यतेऽनेनेति क्वदेशुरादिग्यन्तादर्चिषुचीत्यादिना (७४१२५०)
 इसिः इस्त्रिन्त्रित्यादिना (७४१३०५०) ह्रस्वः । “पटलञ्क्वदिः”
 इत्यमरः । तत्र पटलसाहचर्याञ्क्वदिषः क्लृप्तां वदन्तोऽमर-
 व्याख्यातार उपेक्ष्याः । मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकामुक-

* अव्ययीभावः इत्यादीनि कानिचित् सूत्राणि सूत्रपाठस्यसूत्रसङ्-
 ग्रहानि एकप्रकरणत्वादिह प्रदर्शिनानि ।

विषरजलहलधनान्नाभिधानानि २१ । एतेषामभिधायकानि
 क्लीवे स्युः । मुखमाननम् । नयनं लोचनम् । लोहं कालम् ।
 वनं गहनम् । मांसमामिषम् । रुधिरं रक्तम् । कार्मुकं शरा-
 सनम् । विवरं विलम् । जलं वारि । हलं लाङ्गलम् । धन द्र-
 विणम् । अन्नमशनम् । अस्यापवादानाह तिस्रस्त्या । सीरा-
 धीदनाः पुंसि २२ । वक्त्रनेतारण्यगाण्डीवानि पुंसि च २३ ।
 वक्त्रो वक्त्रम् । नेत्रो नेत्रम् । अरण्योऽरण्यम् । गाण्डीवो गा-
 ण्डीवम् । अटवी स्त्रियाम् २४ । लोपधः २५ । कुलम् । कूलम् ।
 स्थलम् । तूलोपलतालकुसूलतरलकमलदेवलटपलाः पुंसि
 २६ । अयं तूलः । शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्ड-
 लपललम्बणालवालनिगलपलालविडालखिलशूलाः पुंसि च
 २७ । चात् क्लीवे । शीलं शील इत्यादि । शतादिः संख्या
 २८ । शतम् । सहस्रम् । शतादिरिति किम् ? एको द्वौ बहवः ।
 संख्येति किम् ? शतः शतशृङ्गो नाम पर्वतः । शतायुतप्रयुताः
 पुंसि च २९ । अयं शतः इदं शतमित्यादि । लक्षाकोटी
 स्त्रियाम् ३० । इयं लक्षा । इयं कोटीः । “वा लक्षा नियुतश्च
 तत्” इत्यमरात् क्लीवेऽपि लक्षम् । सहस्रः पुंसि च ३१ ।
 अयं सहस्रः इदं सहस्रम् । मन्द्वचकोऽकर्त्तरि ३२ । मन्-
 प्रत्ययान्तो द्वचकः क्लीवः स्यात् न तु कर्त्तरि । चर्म । वर्म ।
 द्वचकः किम् ? अणिमा । महिमा । अकर्त्तरि किम् ? ददाति
 इति दामा । ब्रह्मन् पुंसि च ३३ । अयं ब्रह्मा । इदं
 ब्रह्म । नामरोमणी नपुंसके ३४ । मन्द्वचक इत्यस्यायम्भ-
 पञ्चः । असन्तो द्वचकः ३५ । यशः । मनः । तपः ।

द्यौर्चकः किम् ? चन्द्रमाः । अश्वराः स्त्रियाम् ३६ । एता
 अश्वरसः । प्रायेणायं वज्रवचनान्तः । तान्तः ३७ । पत्तम् ।
 कृत्तम् । यातामाताभस्त्रादंष्ट्रावरत्राः स्त्रियामेव ३८ । भूता-
 मितच्छात्रपुत्तमन्वटवमैत्राः पुंसि ३९ । अयं भूतः । न
 मितम् अमितः । “तस्य मिताण्यमितास्ते इति” माघः । “स्या-
 ताममितौ मित्रे चेति” च । यत्तु द्विषोऽमित इति (उ३६८८०)
 सूत्रे हरदत्तेनोक्तम् अमेर्द्विषति चित् (उ३६९८०) इत्यौगादिक
 इतच् “अमेरमितं मितसु व्यथयेदित्यादौ” मथ्योदात्तसु
 चित्यः नञ्समासेऽप्येवम् परवलिङ्गतापि स्यादिति तु तत्र
 दोषान्तरमिति तत्प्रकृतसूत्रापवर्त्यालोचनमूलकम् स्वरदोषो-
 ज्ञावनमपि नञो जरसरमितस्यता इति (उ३५६१८०) पाठसूत्रा-
 क्षरणमूलकमिति दिक् । पत्तपातपवितसूत्रच्छवाः पुंसि च
 ४० । वलकुसुमशुल्बपत्तनरणाभिधानानि ४१ । वलं वी-
 र्यम् । पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च ४२ । पद्मादयः शब्दाः
 कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विलिङ्गाः स्युः । असरोऽप्याह “वा
 पुंसि पद्मन्नलिन” मिति । एवञ्च अर्धर्चादिसूत्रे (३६२८०) तु
 पद्मन्नपुंसकमेवेति वृत्तिप्रत्यो मतान्तरेण नेयः । आहवसं-
 ग्रामौ पुंसि ४३ । आजिः स्त्रियामेव ४४ । फलजातिः ४५ ।
 फलजातिवाची शब्दो नपुंसकं स्यात् । ग्रामलकम् । ग्रामम् ।
 वृक्षजातिः स्त्रियामेव ४६ । कचिदेवेदम् । हरीतकी ।
 वियज्जगत्सृजत्सृष्टपच्छृजद्यज्जदुदृष्टितः ४७ । एते क्लीवाः
 स्युः । नवनीतावतावृतावृतनिमित्तचित्पित्तवतरजतवृत्त-
 पलितानि ४८ । आङ्कुलिशदैवपीठकुण्डाङ्गदधिसक्थ्यक्ष-

स्थिरासदाकाशकण्वीजानि ४८ । एतानि क्लीवे स्युः । दैवं
पुंसि च ५० । दैवम् दैवः । धान्याज्यसस्यरूप्यपण्यवर्ण्य-
धिष्ण्यग्रहव्यकव्यकाव्यसत्यापत्यमूल्यशिक्यकुड्यमद्यहस्यतूर्यमै-
न्यानि ५१ । इदन्धान्यमित्यादि । इन्द्रवर्हदुःखवडिशपि-
च्छविश्वकुटुम्बकवचकवरटन्दारकाणि ५२ । अक्षमिन्द्रिये
५३ । इन्द्रिये किम् ? रथाङ्गादौ मा भूत् ।
इति नपुंसकाधिकारः ।

स्त्रीपुंसयोः १ । अधिकारोऽयम् । गोमणियष्टिमुष्टिपाट-
लिवस्तिशालमलितुटिमसिमरीचयः २ । इयमयं वा गौः ।
मन्युसीधुकर्कन्धुसिन्धुकण्डुरेणवः ३ । इयमयं वा मन्युः ।
गुणवचनमुकारान्तन्नपुंसकञ्च ४ । त्रिलिङ्गमित्यर्थः । पटु ।
पटुः । पट्टी । अपत्यार्थतद्धिते ५ । औपगवः-औपगवी ।
इति स्त्रीपुंसाधिकारः ।

पुन्नपुंसकयोः १ । अधिकारोऽयम् । घृतभूतसुस्तत्त्वे लि-
तैरावतपुस्तकवुस्तलोहिताः २ । अयं घृतः इदं घृतम् । शृङ्गा-
र्हनिदाघोद्यमश्ल्यदृढाः ३ । अयं शृङ्गः इदं शृङ्गम् । व्रज-
कुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पार्मार्हार्चपुच्छाः ४ । अयं व्रजः इदं
व्रजम् । कवन्धौषधायुधान्ताः ५ । सष्टम् । दण्डमण्डखण्ड-
शवसैन्धवपार्श्वकाशाङ्गराकाशकुशकुलिशाः ६ । एते पुन्न-
पुंसकयोः स्युः । “कुशी रामसुते दर्भे योक्त्रे द्वीपे कुशस्थले”
इति विश्वः । शलाकावाची तु स्त्रियाम् तथा च जानपदादिस्त्र-
लेण (२१८४०) अयोविकारे इति ङीष् कुशी । दारुणि तु टाप्

“कुशा वानस्यत्याः स्थवामायातेति” श्रुतिः । अतः ककमीति सूत्रे (७६४०) कुशाकर्णीष्विति प्रयोगश्च । व्याससूत्रे च । हानौ तृपायनशब्दशेषत्वात्कुशाच्छन्द इति तत्र शारीरकभाष्येऽप्येवम् । एवञ्च श्रुतिसूत्रभाष्याणां सेकवाक्यत्वे स्थिते आच्छन्दइत्याङ्प्रक्षेपादिपरो भामनीग्रन्थः प्रौढिवादमात्रपरइति विभावनीयं वक्तव्यम् । गृहमेहदेहपट्टपटहाटापदार्बुदककुदाश्च ७ ।

इति पुनपुंसकाधिकारः ।

अवशिष्टलिङ्गम् १ । अव्ययम् कतिपयदस्मादः २ । णान्तासंख्या ३ । शिष्टा परवत् । एकः पुरुषः एका स्त्री । एकं कुलम् । गुणवचनञ्च ४ । शुक्लः पटः शुक्ला पटो शुक्लं वस्त्रम् । इत्याश्च ५ । करणाधिकरणयोर्लुट् ६ । सर्वादीनि सर्वनामानि ७ । स्पटार्थवन्ति सूत्राणि ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां प्राणिनीय-

लिङ्गानुशासनसूत्रवृत्तिः समाप्ता ।

समाप्ता सिद्धान्तकौमुदी ।

श्रीतारानाथतर्कवाचस्पतिभट्टाचार्येण मनोरमादिसारसंकलनेन समाहृतायां सरलाख्यायां सिद्धान्तकौमुदीव्याख्यायां

परार्द्धं समाप्तम् ।

सौरे नभसि शाक्रेऽब्दे रसनागाद्रिभूमिम् ।

सिद्धान्तकौमुदी व्याख्यासहितेयं विमुद्रिता ॥

सौरे चैत्रेणकाब्देऽसौ द्विनवर्षविधुप्रमे ।

लोकेषु सुपचाराय पुनर्मुद्राङ्किता शुभम् ॥

शाके १७६२ ।

अष्टाध्यायीसूत्रपाठः ।

पाणिनिमुनिविरचितः

गवर्धनमेण्टसंस्कृतपाठशालास्थाध्यापक

श्रीतारानाथ तर्कवाचस्पति भट्टाचार्येण

संस्कृतः

कलिकातानगरे

१८२८ संवत्सरे

मुद्रितः

PRINTER AT THE SUCHAROO PRESS, BY LALLCHAND BISWAS
FOR THE PROPRIETOR, 12, ARMANIAN STREET.

August 1871.

पाणिनीयाष्टकम् ।

प्रथमाध्याये प्रथमपादे ।

- १ । वृद्धिरादैच् । पू १८
 २ । अदेङ् गुणः । पू १८
 ३ । इको गुणवृद्धी । पू २५
 ४ । न धातुलोप आर्द्धधातुके । उ २१८
 ५ । क्ङिति च । उ १८
 ६ । दीधीवेवीटाम् । उ १२
 ७ । हलोऽनन्तराः संयोगः । पू २४
 ८ । सखनासिकावचनोऽनुनासिकः ।
 पू ८
 ९ । तुल्यास्यप्रयत्नं सर्वर्णम् । पू ८
 १० । नाज्जलौ । पू १६
 ११ । ईदूदेहिवचनं प्रगृह्यम् । पू ५५
 १२ । अदसो जात् । पू ५६
 १३ । शे । पू ५६
 १४ । निपात एकाजनाङ् । पू ५६
 १५ । ओत् । पू ५७ [पू ५७
 १६ । संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्पे ।
 १७ । उजः । पू ५७
 १८ । ज् । पू ५७
 १९ । ईदूतौ च सम्प्रत्यर्थे । पू ५८
 २० । दाधा घदाप् । उ ८४
 २१ । आद्यन्तवदेकस्मिन् । पू १५३

- २२ । तरप्रमपौ घः । पू ७००
 २३ । वङ्गणवत्तडति संख्या ।
 पू ११३
 २४ । णान्ता षट् । पू १६२
 २५ । डति च । पू ११
 २६ । क्तवत् निष्ठा । उ ३४६
 २७ । सर्वादीनि सर्वनामानि । पू ८५
 २८ । विभाषा दिक्समासे वङ्गप्रीहौ
 । पू १२८
 २९ । न वङ्गप्रीहौ । पू १००
 ३० । तृतीयासमासे । पू १०१
 ३१ । इन्वे च । पू १०२
 ३२ । विभाषा जसि । पू १०२
 ३३ । प्रथमचरमतयात्पार्श्वकतिप्रयने-
 माश्च । पू १०२
 ३४ । पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराध-
 राणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् ।
 पू ८८
 ३५ । स्वसंज्ञातिधनाख्यायाम् । पू ८८
 ३६ । अनन्तरं वह्निर्योगोपसंख्यानयोः
 पू १००
 ३७ । खरादिनिपातमव्ययम् । पू १८८

- ३८ । तद्धितया सर्वविभक्तिः । पू २०३
 ३९ । वन्नेजन्तः । पू २०४
 ४० । क्तातोस्तृकस्तुनः । पू २०४
 ४१ । अव्ययीभावश्च । पू २०४
 ४२ । शि सर्वनामस्थानम् । पू १३८
 ४३ । सुडनपुंसकस्य । पू १०४
 ४४ । न वेति विभाषा । पू २१
 ४५ । इग्यणः संप्रसारणम् । पू १४७
 ४६ । आद्यन्तौ टकितौ । पू २६
 ४७ । सिदचोऽन्यात् परः । पू २६
 ४८ । एच इग्यखादेशे । पू १४४
 ४९ । पभ्री स्य नेयोगा । पू २७
 ५० । आनेऽन्तरत्नः । पू २७
 ५१ । उरण् रपरः । पू ४२
 ५२ । अलोऽन्यस्य । पू २८
 ५३ । डिञ्च । पू २८
 ५४ । आदेः परस्य । पू २८
 ५५ । अनेकान् शित् सर्वस्य । पू २८
 ५६ । स्यान्निवदादेशोऽनल्लिधौ । पू ३३
 ५७ । अचः परस्मिन् पूर्वविधौ । पू ३४
 ५८ । न पदान्तिद्विचनवरेयलोपस्वर-
 सवर्णानुस्वारदीर्घजञ्चविधिषु ।
 पू ३५
 ५९ । द्विचनेऽङि । उ २४
 ६० । अदर्शनं लोपः । पू ३६
 ६१ । प्रत्ययस्य लुक्लुलुपः । पू ११४
 ६२ । प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् ।
 पू ११४

- ६३ । न लुमताङ्गस्य । पू ११४
 ६४ । अचोऽन्यादि टि । पू ४७
 ६५ । अलोऽन्यात् पूर्वउपधा । पू ११०
 ६६ । तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ।
 पू २८
 ६७ । तस्मादित्युत्तरस्य । पू २८
 ६८ । स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा
 पू २२ [पू १७
 ६९ । अस्मदित् सवर्णस्य चाप्रत्ययः ।
 ७० । तपरस्तत्कालस्य । पू १८
 ७१ । आदिरन्त्येन सहेता । पू ३
 ७२ । येन विधिसदन्तस्य । पू २२
 ७३ । द्विर्विद्याचामादित्त्वृजम् ।
 पू ५६०
 ७४ । त्वदादीनि च । पू ५६०
 ७५ । एङ् प्राचां देशे । पू ५६१

द्वितीयपादे ।

- १ । गाङ्गुटादिभ्योऽजिणन्डित् ।
 उ ११८
 २ । विज इट् । उ १५०
 ३ । विभाषोर्गोः । उ ११६
 ४ । सार्जधातुकमपित् । उ २२
 ५ । असंयोगास्तिट् कित् । उ २४
 ६ । इन्धिभवतिभ्यां च । उ ४८१
 ७ । ष्टदष्टदशकुपक्षिणवदवसः क्ता
 । उ ४६२ [उ १८८
 ८ । रुदविदसप अहिस्त्रिपिप्रच्छः सञ्च ।

- ९ । इको भल् । उ १६६
 १० । हलनाम् । उ १६८
 ११ । लिङ्सिचावात्मनेपदेषु । उ ५५
 १२ । उच्च । उ ६३
 १३ । वा गमः । उ २४६
 १४ । हनः सिच् । उ २४५
 १५ । यसो गन्धने । उ २४६
 १६ । विभाषोपयमने । उ २५५
 १७ । स्याधोरिच् । उ १००
 १८ । न क्ता सेट् । उ ४६० [उ ३५३
 १९ । निष्ठा शीङ्सिदिमिदिस्तिदिष्टपः
 २० । नृपसितिचायाम् । उ ३५४
 २१ । उदुपधाङ्गावादिर्कर्मणोरत्यन्तर-
 स्याम् । उ ३५४
 २२ । पूङः क्ता च । उ ३५३
 २३ । नोपधात् यफालाङ्गा । उ ४६२
 २४ । वञ्चिलुञ्चुतश्च । उ ४६३ [उ ४६३
 २५ । तपिष्टपिङ्गशः काश्यपस्य ।
 २६ । रलो व्युपधाङ्गलादेः संञ्च उ २००
 २७ । जकालोऽज्झस्वदीर्घमुतः । पू ५
 २८ । अचञ्च । पू २५ ।
 २९ । उच्चैरुदात्तः । पू ५ ।
 ३० । नीचैरनुदात्तः । पू ६ ।
 ३१ । समाहारः स्वरितः । पू ६ ।
 ३२ । तस्यादित उदात्तमर्जह्रस्वम् ।
 पू ६ । [उ ५४२ ।
 ३३ । एकश्रुति दूरात् संबुद्धौ ।
 ३४ । यत्रकर्मण्यजपन्यङ्गसामसु ।

- उ ५४२ [उ ५४२
 ३५ । उच्चैस्तरां वा वषट्कारः ।
 ३६ । विभाषा छन्दसि । उ ५४२
 ३७ । न सुब्रह्मण्यायां स्वरितस्य
 त्त्वात्तः । उ ५४३ ।
 ३८ । देवब्रह्मणोरनुदात्तः । उ ५४३
 ३९ । स्वरितात् संहितायामनुदा-
 त्तानाम् । उ ५४३ [उ ५४४
 ४० । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः ।
 ४१ । अष्टक एकाल् प्रत्ययः । पू १११
 ४२ । तत्परुषः समानाधिकरणः
 कर्मधारयः । पू ३६३
 ४३ । प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्ज-
 नम् । पू ३२१ । [पू ३२२
 ४४ । एकविभक्ति चापूर्वनिपाते ।
 ४५ । अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिक-
 कम् । पू ८४ ।
 ४६ । लक्षितसमासाश्च । पू ८४ ।
 ४७ । ह्रस्वो नपुंसको प्रातिपदिकस्य ।
 पू १४२
 ४८ । गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य । पू ३२२
 ४९ । लुक् तद्धितलुकि । पू ५७५
 ५० । इङ्गोण्याः । पू ६३४
 ५१ । लुपि युक्तवद्गतिवचने । पू ५४९
 ५२ । विशेषणानां चाजातेः । पू ५५१
 ५३ । तदर्शय्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् ।
 पू ५४९
 ५४ । लुबयोगाप्रख्यानात् । पू ५४९

५५। योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्श-

नं स्यात् । पू ५५०

५६। प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्य

प्रमाणत्वात् । पू ५५० [पू ५५०

५७। कालोपसर्जने च तुल्यम् ।

५८। जात्याख्यायामेकस्मिन् वङ्ग-

वचनमन्यतरस्याम् । पू ३८३

५९। अस्मदो द्वयोश्च । पू ३८४

६०। फलानुप्राप्तपदानां च नञ्त्वे ।

पू ३८४ [उ ४७९

६१। छन्दसि पुनर्वसोरेकवचनम् ।

६२। विशाखयोश्च । उ ४७९

६३। तिष्यपुनर्वसोर्नञ्त्वद्वन्द्वे वङ्ग-

वचनस्य द्विवचनं नित्यम् ।

पू ३८४ [पू ८७

६४। सङ्ख्यायामेकशेष एकविभक्तौ ।

६५। वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव

विशेषः । पू ४४४

६६। स्त्री पुंवञ्च । पू ४४५

६७। पुमान् स्त्रिया । पू ४४५ [पू ४४३

६८। भ्रातृपुत्रौ स्वसृद्धहितभ्याम् ।

६९। नपुंसकमनपुंकेनैकवच्चान्यतरस्याम्

। पू ४४६

७०। पिता माता । पू ४४६

७१। श्वशुरः श्वश्रुः । पू ४४७

७२। त्वदादीनि सर्वानित्यम् । पू ४४७

७३। आस्यप्रशुसंघेष्वतर्ह्येषु स्त्री ।

पू ४४८

तृतीयपादे ।

१। भूवादयो धातवः । पू १९

२। उपदेशेऽजनुनासिक इत् । पू ४

३। हलन्त्यम् । पू ३

४। न विभक्तौ तुस्माः । प ८८

५। आदिर्जिह्वः । उ ४२

६। यः प्रत्ययस्य । पू २१८

७। चुटू । पू ८८

८। लशक्तद्विते । पू ८०

९। तस्य लोपः । पू ३९ [पू ६३

१०। यथासंख्यमनुदेशः समानाम् ।

११। स्वरितेनाधिकारः । पू ३०

१२। अनुदात्तङित आत्मनेपदम् ।

उ ४

१३। भावकर्मणोः । उ २४०

१४। कर्त्तरि कर्मव्यतिहारे । उ २४०

१५। न गतिहिंसार्थेभ्यः । उ २४०

१६। इतरेतरान्योऽन्योपपदाच्च । उ २४१

१७। नेर्विशः । उ २४१

१८। परिव्यवेभ्यः क्रियः । उ २४१

१९। विपराभ्यां जेः । उ २४१

२०। आङो दोऽनास्यविहरणे ।

उ २४१

२१। क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च । उ २४१

२२। समवप्रविभ्यः स्यः । उ २४३

२३। प्रकाशनस्येयाख्ययोश्च । उ २४३

२४। उदोऽनूर्द्ध्वकर्मणि । उ २४३

२५। उपान्मन्वकरणे । उ २४४

- २६ । अकर्मकाच्च । उ २४४
 २७ । उद्दिभ्यां तपः । उ २४४
 २८ । आडो यमहनः । उ २४५
 २९ । समो गम्यच्छ्रम्याम् । उ २४६
 ३० । निमसपविभ्यो ङः । उ २४८
 ३१ । स्रज्जायामाङः । उ २४८
 ३२ । गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्य-
 प्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कञः
 । उ २४८
 ३३ । अधेः प्रसहने । उ २४८
 ३४ । वेः शब्दकर्मणः । उ २४९
 ३५ । अकर्मकाच्च । उ २४९
 ३६ । संमाननोत्सृजनाचार्यकरणज्ञान
 भ्रतिविगणनव्ययेषु नियः । उ २४९
 ३७ । कर्तव्ये चाशरीरे कर्मणि । उ
 २५०
 ३८ । वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः । उ २५०
 ३९ । उपपराभ्याम् । उ २५०
 ४० । आङ उद्गमने । उ २५०
 ४१ । वेः पादविहरणे । उ २५१
 ४२ । प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् । उ २५१
 ४३ । अनुपसर्गाद्वा । उ २५१
 ४४ अपङ्गवे ज्ञः । उ २५१
 ४५ । अकर्मकाच्च । उ २५१
 ४६ । संप्रतिभ्यामनाधाने । उ २५१
 ४७ । भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविम-
 ल्यपमन्त्रेषु वदः । उ २५२
 ४८ । व्यक्तवाचां ससञ्चारणे । उ २५२

- ४९ । अनोरकर्मकात् । उ २५२
 ५० । विभाषा विप्रलापे । उ २५२
 ५१ । अवाङ्मः । उ २५३
 ५२ । समः प्रतिज्ञाने । उ २५३
 ५३ । उद्द्वरः सकर्मकात् । उ २५३
 ५४ । समस्तृतीयायुक्तात् । उ २५३
 ५५ । दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे । उ २५३
 ५६ । उपाद्यमः स्वरकरणे । उ २५३
 ५७ । ज्ञान्यसृष्ट्यां सनः । उ २५४
 ५८ । नानोर्ज्ञः । उ २५४
 ५९ । प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः । उ २५४
 ६० । शदेः शितः । उ २५४
 ६१ । नियतेर्लुङ्लिङोश्च । उ २५४
 ६२ । पूर्ववत् सनः । उ २५५
 ३ । आम्प्रत्ययवत् कजोऽनुप्रयोगस्य ।
 उ २५५ [उ २५५
 ६४ । प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु ।
 ६५ । समः ज्ञुवः । उ २५५
 ६६ । भुजोऽनवने । उ २५६
 ६७ । खेरणौ यत् कर्म णौ चेत् स
 कर्तानाधाने । उ २५६
 ६८ । भीष्मोर्हृतभये । उ २५६
 ६९ । गृध्रिवज्रयोः प्रलम्भने । उ २५६
 ७० । लियः सम्माननशालीनीकरण-
 योश्च । उ २५६ [उ २५६
 ७१ । मिथ्योपपदात् कजो ऽभ्यासे ।
 ७२ । स्वरितजितः कर्त्तृभिप्राये क्रि-
 याफले । उ ५

- ७३ । अपाद्दः । उ २६०
 ७४ । णिचञ्च । उ १७०
 ७५ । सप्तदाहभ्यो यसोऽग्नये । उ २६०
 ७६ । अनुपसर्गाज्जः । उ २६०
 ७७ । विभाषोपपदेन प्रतीयमाने ।
 उ २६० [उ ५
 ७८ । गेषात् कर्तरि परस्मैपदम् ।
 ७९ । अनुपराभ्यां कजः । उ २६२
 ८० । अभिप्रत्यतिभ्यः निपः । उ २६२
 ८१ । प्राङ्गहः । उ २६२
 ८२ । परेभ्यः । उ २६३
 ८३ । व्याङ्परिभ्यो रसः । उ २६३
 ८४ । उपाञ्च । उ २६३
 ८५ । विभाषाकर्मकात् । उ २६३
 ८६ । बुधयुधनगजनेङ्पुटुभ्यो णोः ।
 उ २६३
 ८७ । निगरणचलनार्थेभ्यश्च । उ २६३
 ८८ । अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् ।
 उ २६४
 ८९ । न पादस्याङ्यसाङ्यसपरिस्त्र-
 हकचिन्तितवदवसः । उ २६४
 ९० । वा क्यपः । उ २२८
 ९१ । व्युङ्गो लुङि । उ ७७
 ९२ । वृङ्गाः स्वसनोः । उ ७९
 ९३ । लुटि च कपः । उ ८०
 चतुर्थपादे ।

१ । आ कडारादेका संज्ञा । पू १०५

- २ । विप्रतिषेधे परं कार्यम् । पू ८१
 ३ । यू स्वाख्यौ नदी । पू ११६
 ४ । नेयङ्ङुवङ्स्यानावस्ती । पू १३५
 ५ । वामि । पू १३५
 ६ । ङिति कृस्त्रय । पू १३१
 ७ । गेषो घ्यसखि । पू १०९
 ८ । प्रतिः समास एव । पू ११३
 ९ । पट्टीयुक्त्यन्तसि वा । उ ४७९
 १० । कृस्त्रं लघु । पू २४
 ११ । सद्योगे गुरु । पू २४
 १२ । दीर्घं च । पू २४
 १३ । यस्मात् प्रत्ययविधिसूतादि-
 प्रत्ययेऽङ्गम् । पू ९१
 १४ । सुप्रिङन्तं पदम् । पू २३
 १५ । नः क्ये । उ २२०
 १६ । सिति च । पू ५३५
 १७ । स्वादिष्वसर्वनामस्थाने । पू १०५
 १८ । यचि भम् । पू १०५
 १९ । तसौ सत्वर्थे । पू ६७८
 २० । अयस्त्रयादीनि छन्दसि । उ ४८
 २१ । वङ्गपु वङ्गवचनम् । पू ८७
 २२ । होक्वयोर्विवचनैकवचने । पू ७७
 २३ । कारको । पू २४८
 २४ । ध्रुवसपाये ऽपादानम् । पू २८३
 २५ । भीवार्यानां भयहेतुः । पू २८६
 २६ । पराजेरसोऽङ्गः । पू २८६
 २७ । वारणार्थानामीक्षितः । पू २८६
 २८ । अन्तर्धौयेनादर्शनमिच्छति । पू २८७

- २६ । आख्यातोपयोगे । पू २८७
 ३० । जनिकर्तुः प्रकृतिः । पू २८७
 ३१ । भुवः प्रभवः । पू २८७
 ३२ । कर्मणा यमभिप्रैति स संप्र-
 दानम् । २७५
 ३३ । रुच्यर्थानां प्रीयमाणः । पू २७६
 ३४ । श्लाघद्भुत्स्याशपां जीयमानः
 पू २७७
 ३५ । धारेरुत्तमर्गः । पू २७७
 ३६ । स्पृहेरोक्षितः । पू २७७
 ३७ । क्रुधद्भुत्स्याशपां यं प्रति
 कोपः । पू २७८ । पू २७८
 ३८ । क्रुधद्भुत्स्याशपां योः कर्म ।
 ३९ । राधीक्ष्योर्धस्य विप्रश्नः । पू २७८
 ४० । प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य कर्ता ।
 पू २७९
 ४१ । अक्षप्रतिगृह्य । पू २७९
 ४२ । साधकतमं करणम् । पू २८६
 ४३ । दिवः कर्म च । पू २७१
 ४४ । परिक्रयणे संप्रदानमन्तर-
 खाम् । पू २७९
 ४५ । आधारी ऽधिकरणम् । पू ३०६
 ४६ । अधिशीङ्स्यासां कर्म । पू २८०
 ४७ । अभिनिविशश्च । पू २८०
 ४८ । उपान्वधाङ् वसः । पू २८१
 ४९ । कर्तुरोक्षिततमं कर्म । पू २८८
 ५० । तथा युक्तं चानीक्षितम् । पू २५२
 ५१ । अकथितं च । पू २५२

- ५३ । गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्म-
 कर्मकाणामधिकर्ता स शौ । पू २५६
 ५३ । हृकोरन्तरस्याम् । पू २६०
 ५४ । स्वतन्त्रः कर्ता । पू २६८
 ५५ । तन्मयोजको हेतुश्च । उ १८९
 ५६ । प्राप्नोश्चरान्निपाताः । पू १९
 ५७ । चादयोऽसन्ते । पू २०
 ५८ । प्रादयः । पू २०
 ५९ । उपसर्गाः क्रियायोगे । पू २०
 ६० । गतिश्च । पू २०
 ६१ । उर्याटिन्विडाच्च । पू ३७१
 ६२ । अनकरणं चानितिपरम् । पू ३७२
 ६३ । आदरानादरयोः सदसती ।
 पू ३७२
 ६४ । भूषणेऽलम् । पू ३७२
 ६५ । अन्तरपरिग्रहे । पू ३७२
 ६६ । कण्ठेनसो अज्ञाप्रतीघाते ।
 पू ३७३
 ६७ । पुरोऽव्ययम् । पू ३७३
 ६८ । अस्तं च । पू ३७३
 ६९ । अक्ष गत्यर्थवदेषु । पू ३७३
 ७० । अदोऽनुपदेशे । पू ३७४
 ७१ । तिरोऽन्तर्धौ । पू ३७४
 ७२ । विभाषा क्तिञ्चि । पू ३७४
 ७३ । उपजेऽन्वाजे । पू ३७४
 ७४ । साक्षात्प्रतीतिश्च । पू ३७४
 ७५ । अनव्याधाने उरसिभनसो ।
 पू ३७५

- ७६ । मध्ये पदे निवचने च । पू ३७५
 ७७ । नित्यं हस्तेपाणावप्रयमने ।
 पू ३७५
 ७८ । प्राध्वं वम्बने । पू ३७६ [३७६
 ७९ । जीविकोपनिषदावौपम्ये । पू
 ८० । ते प्राग्धातोः । उ ४८०
 ८१ । छन्दसि परे ऽपि । उ ४८०
 ८२ । व्यवहिताय । उ ४८०
 ८३ । कर्मप्रवचनीयाः । पू २६३
 ८४ । अचुर्लक्षणे । पू २६३
 ८५ । तृतीयार्थे । पू २६४
 ८६ । हीने । पू २६४
 ८७ । उपो ऽधिके च । पू २६४
 ८८ । अपपरी वर्जने । पू २६४
 ८९ । आङ् मर्यादावचने । पू २६४
 ९० । लक्षणेत्यम्भूताख्यानभागवीक्षासु
 प्रतिपर्यनवः । पू २६५
 ९१ । अभिरभागे । पू २६५ [पू २६१
 ९२ । प्रति प्रतिनिधिप्रतिदानयोः ।
 ९३ । अधिपरी अनर्थकौ । पू २६५
 ९४ । सुः पूजायाम् । पू २६६
 ९५ । अतिरतिक्रमणे च । पू २६६
 ९६ । अपिः पदार्थसंभावनान्ववसर्गः
 गर्हाससुक्षयेषु । पू २६६
 ९७ । अधिरीश्वरे । पू ३१४
 ९८ । विभाषा लज्जि । पू ३१५
 ९९ । लः परस्मैपदम् । उ ४
 १०० । तङ्ङानावात्मनेपदम् । उ ४

- १०१ । तिङ्स्तोत्रिणी त्रीणि प्रथम-
 मध्यसोत्तमाः । उ ५
 १०२ । तान्येकवचनद्विवचनबहुवच-
 नान्येकशः उ ६
 १०३ । सुपः । पू ८६
 १०४ । विभक्तिश्च । पू ८६
 १०५ । युष्मद्युपपदे समानाधिकरण्ये
 स्थानिन्यपि मध्यमः । उ ६
 १०६ । प्रहासे च मन्योपपदे मन्य-
 तेकृत्तम एकवच्च । उ ६
 १०७ । अस्मद्युत्तमः । उ ७
 १०८ । शेषे प्रथमः । उ ७ [पू २३
 १०९ । परः संनिकर्षः संहिता ।
 ११० । विरामो ऽवसानम् । पू २३

द्वितीयाध्याये प्रथमपादे ।

- १ । समर्थः पदविधिः । पू ३१७
 २ । सुवामन्ति पराङ्गवत् स्वरे ।
 उ ५४०
 ३ । प्राक् कडारात् समासः पू ३१९
 ४ । सह सुपा । पू ३१९
 ५ । अव्ययीभावः । पू ३२१
 ६ । अव्ययं विभक्तिसमीपसम्बद्धि-
 व्युद्गर्थाभावात्प्रासप्रतिशब्द-
 प्रादुर्भावपश्चादर्थानुपूर्व्ययोग-
 पदसादृश्यसम्पत्तिसाकल्यान्त-
 वचनेषु । पू ३२१

- ७ । यथाऽसादृश्ये । पू ३२७
 ८ । यावद्वधारणे । पू ३२८
 ९ । सुप् प्रतिना सात्वार्थे । पू ३२८
 १० । अक्षशलाकासंख्याः परिणा ।
 पू ३२८
 ११ । विभाषा । पू ३२८ [पू ३२८
 १२ । अपपरिवहिरञ्चवः पञ्चम्या ।
 १३ । आङ् मर्यादाभिधियोः । पू ३२८
 १४ । लङ्गोनाभिप्रती आभिमुख्ये ।
 पू ३३०
 १५ । अनुर्थत् समया । पू ३३०
 १६ । यस्य चायामः । पू ३३०
 १७ । तिष्ठद्गम्यतीति च । पू ३३१
 १८ । पारे मध्ये षष्ठ्या वा । पू ३३१
 १९ । सङ्ख्या वंशेन । पू ३३१
 २० । नदीभिश्च । पू ३३२
 २१ । अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् । पू ३३२
 २२ । तत्पुरुषः । पू ३३६
 २३ । द्विगुश्च । पू ३३६
 २४ । द्वितीया श्रितातीतपतितगता-
 त्यस्तप्राप्तापन्नैः । पू ३३६
 २५ । स्वयं क्तेन । पू ३३७
 २६ । खट्वा चेमे । पू ३३७
 २७ । सामि । पू ३३७
 २८ । कालाः । पू ३३७
 २९ । अत्यन्तसंयोगे च । पू ३३८
 ३० । तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन ।
 पू ३३८

- ३१ । पूर्वसङ्गसमीनाथकलङ्घनिपुण-
 मित्रवृत्तैः । पू ३३८
 ३२ । कर्तृकरणे कृता वङ्गलम् । पू ३४
 ३३ । कृत्यैरधिकार्थवचने । पू ३४०
 ३४ । अत्रेन व्यञ्जनम् । पू ३४१
 ३५ । भक्ष्येण मिश्रीकरणम् । पू ३४१
 ३६ । चतुर्थी तदर्थावबलिहितसुख-
 रक्षितैः । पू ३४१
 ३७ । पञ्चमी भवेन । पू ३४२
 ३८ । अपेतापोदमुक्तपतितापत्वस्ते-
 रल्पयः । पू ३४२ । [पू ३४३
 ३९ । स्तोत्रानिकद्वारार्थकच्छाणि ।
 ४० । सप्तमी शौण्डैः पू ३५१
 ४१ । सिद्धशुष्कपक्वत्वैश्च । पू ३५२
 ४२ । ध्वङ्गेण चेमे । पू ३५२
 ४३ । कृत्यैर्वर्ग्ये । पू ३५२
 ४४ । संज्ञायाम् । पू ३५२
 ४५ । क्तेनाहोरात्रावयवाः । पू ३५३
 ४६ । तत्र । पू ३५३
 ४७ । चेमे । पू ३५३
 ४८ । पात्रेसमितादयश्च । पू ३५३
 ४९ । पूर्वकालैकसर्वजस्मुराग्नवक्त्रे-
 वलाः समानाधिकरणेन । पू ३५४
 ५० । दिक्संख्ये संज्ञायाम् । पू ३५५
 ५१ । तद्वितीयात्तरपदसमाहारे च । पू ३५५
 ५२ । संख्यापूर्वो द्विगुः । पू ३५७
 ५३ । कुत्सितानि कुत्सनैः । पू ३५८
 ५४ । पापण्यके कुत्सितैः । पू ३५८ [३५८

- ५५ । उपमानानि सामान्यवचनैः । पू
 ५६ । उपमितं व्याघ्रादिभिः सामा-
 न्याप्रयोगे । पू ३५६ [पू ३६०
 ५७ । विशेषणं विशेष्येण बडलम् ।
 ५८ । पूर्व्यापरप्रथमचरमजवन्त्यसमा-
 नमध्यमध्यमवीराश्च । पू ३६०
 ५९ । अगत्यादयः कृतादिभिः । पू ३६०
 ६० । क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ् । पू ३६१
 ६१ । सन्धत्परलोत्तमोत्कृष्टाः पूज्य-
 मानैः । पू ३६२ [पू ३६२
 ६२ । वृन्दारकनामकुञ्जरैः पूज्यमानम् ।
 ६३ । कतरकतमौ जातिपरिग्रहे ।
 पू ३६२
 ६४ । किं चेपे । पू ३६२
 ६५ । पोढायुवतिस्तोककतिपयगट्टि-
 धेनुवशावेहद्वयणीप्रवक्तृश्रोत्रि-
 याध्यापकधूर्त्तर्जातिः । पू ३६३
 ६६ । प्रगंसावचनैश्च । पू ३६४
 ६७ । युवा खलतिपलितबलिनजर-
 तोभिः । पू ३६४ [पू ३६५
 ६८ । कल्पतुल्याख्या अजात्या ।
 ६९ । वर्षो वर्षेन । पू ३६५
 ७० । कुमारः अमणादिभिः । पू ३६६
 ७१ । चतुष्पादो गर्भिण्या । पू ३६६
 ७२ । मयूरव्यंसकादयश्च । पू ३६६

द्वितीयपादे ।

- १ । पूर्व्यापराधरोत्तरमभेकदेशिनैका-
 धिकरणे । पू ३४८
 २ । अर्द्धन्नपुंसकम् । पू ३४९
 ३ । द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्थाग्यन्य-
 तरस्याम् । पू ३४९
 ४ । प्राभापन्ने च द्वितीयया । पू ३५०
 ५ । कान्ताः परिभाषिता । पू ३५०
 ६ । नञ् । पू ३६९
 ७ । ईपदकृता । पू ३६८
 ८ । षष्ठी । पू ३४३
 ९ । याजकादिभ्यः । पू ३४३
 १० । न निर्द्धारणे । पू ३४४
 ११ । पूरणगुणसहितार्थसद्व्ययतव्यम-
 मानाधिकरणेन । पू ३४४
 १२ । क्तेन च पूजायाम् । पू ३४६
 १३ । अधिकरणवाचिना च । पू ३४६
 १४ । कर्मणि च । पू ३४६
 १५ । तजकाभ्यां कर्त्तरि । पू ३४७
 १६ । कर्त्तरि च । पू ३४७
 १७ । नित्यं क्रीडाजीविकयोः । पू ३४७
 १८ । कुगतिप्रादयः । पू ३७१
 १९ । उपपदमतिङ् । पू । ३७८
 २० । अभैवाव्ययेन । पू ३७९ [३८०
 २१ । तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् । पू
 २२ । क्ता च । पू ३८०
 २३ । शेषो बड्व्रीहिः । पू ३८९
 २४ । अनेकमन्यपदार्थे । पू ३८९

* पूर्व्यापराधरोत्तरमिति पाठान्तरम् ।

- २५ । संख्यया व्ययासन्नादुराधिकसं-
ख्याः संख्ये । पू ४१०
२६ । दिङ्गमान्यन्तराले । पू ४११
२७ । तत्र तेनेदमिति स्वरूपे । पू ४११
२८ । तेन सहेति तत्त्वयोगे । पू ४१३
२९ । चार्थे हन्तः । पू ४३०
३० । उपसर्जनं पूर्वम् । पू ३२२
३१ । राजदन्तादिषु परम् । पू ४३२
३२ । हन्ते धि । पू ४३२
३३ । अजाद्यदन्तम् । पू ४३३
३४ । अल्पावतरम् । पू ४३३ ४२८
३५ । सप्तमीविशेषणे बड्मीही । पू
३६ । निष्ठा । पू ४२९
३७ । बाह्यताम्नादिषु । पू ४२९
३८ । कङ्काराः कर्मधारये । पू ४२९

तृतीय पादे ।

- १ । अनभिहिते । पू २५०
२ । कर्मणि द्वितीया । पू २५०
३ । तृतीया च होष्कन्दमि । उ४८१
४ । अन्तरान्तरेण युक्ते । पू २६२
५ । कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे । पू २६८
६ । अपवर्गे तृतीया । पू २७२
७ । सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये । पू ३१४
८ । कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया । पू २६३
९ । यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनन्त
सप्तमी । पू ३१४
१० । पञ्चम्यपाङ् परिभिः । पू २६१

- ११ । प्रतिनिधिप्रतिदाने च यच्चात् ।
पू २६१
१२ । गत्वर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्या
चेष्टायामन्ध्वनि । पू २८३
१३ । चतुर्थी सम्प्रदाने । पू २७५
१४ । क्रियाद्यौपपदस्य च कर्मणि
स्थानिनः । पू २८०
१५ । तमर्थाच्च भाववचनात् । प२८१
१६ । नमःस्तिस्वाहास्वधालंबषड्यो-
गाच्च । प २८१ [णिषु । पू २८२
१७ । मच्चकर्मण्यनादरे विभाषाऽमा-
१८ । कर्त्तृकरणयोस्तृतीया । पू २७०
१९ । सहयुक्तेऽप्रधाने । पू २७२
२० । येनाङ्गविकारः । पू २७३
२१ । इत्यन्मतलक्षणे । पू २७३ [पू २७३
२२ । संज्ञोऽन्यतरस्यां कर्मणि ।
२३ । हेतौ । पू २७३
२४ । अकर्त्तव्ये पञ्चमी । पू २६२
२५ । विभाषा गुणोऽस्तिवाम् । पू
२६२
२६ । षष्ठी हेतुप्रयोगे । पू २६५
२७ । सर्व्यनान्नसृतीया च । पू २६५
२८ । अपादाने पञ्चमी । पू २८४
२९ । अन्यारादितरर्त्तेदिक्शब्दाच्च-
न्तरपदाजाह्वियुक्ते । पू २८८
३० । षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन । पू २६५
३१ । एनपा द्वितीया । पू २६६
३२ । पृथग्विनामानाभिस्तृतीयाचा-

तरस्याम् । पू २८३

३३ । करणे च स्तोकात्पञ्चकृत्कृति-

पयस्यासत्त्ववनस्य । पू २८३

३४ । दूरान्तिकार्थैः पञ्चत्यतरस्याम्

। पू २८६ [पू २८३

३५ । दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च ।

३६ । सप्तम्यधिकरणे च । पू ३००

३७ । यस्य च भावेन भावलक्षणम् ।

पू ३०८

३८ । पष्ठी चानादरे । ३१०

३९ । स्वामीश्वराधिपतिदायादसाचि-

प्रतिभूप्रसूतैश्च । पू ३११ [पू ३११

४० । आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् ।

४१ । यतश्च निर्धारणम् । पू ३११

४२ । पञ्चमी विभक्ते । पू ३१२

४३ । साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्य

प्रतेः । पू ३१३ [पू ३१३

४४ । प्रमितोक्तकाश्यान्तृतीया च ।

४५ । नञ्चले च लुपि । ३१३

४६ । प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाण-

वचनमात्रे प्रथमा । २४४

४७ । सम्बोधने च । पू २४७

४८ । सामन्तितम् । पू १७७

४९ । एकवचनं संबुद्धिः । पू ८८

५० । पष्ठी शेषे । पू २८४

५१ । त्रोऽविदर्शस्य करणे । पू २८६

५२ । अधीगर्थदेशां कर्मणि । पू २८७

५३ । कञः प्रतीयते । पू २८७ पू २८७

५४ । राजार्थानां स्माववचनानामञ्चरेः ।

५५ । आशिपि नाथः । पू २८८

५६ । जामिनिग्रहणनाटक्राथपिपां

हिंसायाम् । पू २८८

५७ । व्यवहृपणोः समर्थयोः । पू २८८

५८ । दिवन्तदर्शस्य । पू २८९

५९ । विभाषोपकर्णे । पू २८९

६० । द्वितीया ब्राह्मणे । उ ४८१

६१ । प्रेष्यब्रुवोर्हविषो देवतासम्भ-

दाने । पू २९९ [उ ४८२

६२ । चतुर्थ्यर्थे ब्रह्मलं छन्दसि ।

६३ । यजेश्व करणे । उ ४८२ [पू ३००

६४ । कत्वोर्थप्रयोगे काले ऽधिकरणे ।

६५ । कर्तृकर्मणोः कृति । पू ३००

६६ । उभयप्राप्तौ कर्मणि । पू ३०१

६७ । कस्य च वर्त्तमाने । पू ३०२

६८ । अधिकरणवाचिनश्च । पू ३०३

६९ । न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थत-

नाम् । पू ३०३ [पू ३०४

७० । अकेनोर्भविष्यदाधमर्णयोः ।

७१ । कल्याणां कर्त्तरि वा । पू ३०५

७२ । तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृती-

यात्यतरस्याम् । पू ३०५

७३ । चतुर्थी चाशिष्यायुष्यसद्रभद्र

कुशलसुखार्थहितैः । पू ३०६

चतुर्थ पादे ।

१ । द्विगुरेकवचनम् । पू ३५७ [पू ३३३

- २ । द्वन्द्वस्य प्राणिनृत्यसिनाङ्गानाम् ।
 ३ । अनव दे चरणानाम् । पू ४३४
 ४ । अर्धयुक्ततुरनपुंसकम् । पू ४३४
 ५ । अध्ययनतोऽविप्रलुष्टाख्यानाम् ।
 पू ४३५
 ६ । जातिरप्राणिनाम् । पू ४३५ [पू ४३६
 ७ । विशिष्टलिङ्गो नदीदेशोऽग्रासाः ।
 ८ । क्षुद्रजनवः । पू ४३६ पू ४३७
 ९ । येषां च विरोधः प्राकृतिकः ।
 १० । शूद्राणामनिरवसितानाम् । पू
 ४३७
 ११ । गवाश्चपश्वतीनि च । पू ४३७
 १२ । विभाषा वृत्तगणध्वन्यव्य-
 ज्ञनपशुशुकुल्यश्चवडवपूर्वापरा-
 धरोत्तराणाम् । पू ४३७ [पू ४३८
 १३ । विपतिषिद्धं चानधिकरणवाचि ।
 १४ । न दधिपयआदीनि । पू ४३८
 १५ । अधिकरणैतावत्त्वे च । पू ४४०
 १६ । विभाषा समीपे । पू ४४०
 १७ । स नपुंसकम् । पू ४४५
 १८ । अव्ययीभावश्च । पू ४४३ [पू ४४६
 १९ । तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः ।
 २० । संज्ञायां कन्थोशीनरेषु । पू ४४६
 २१ । उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिरव्या-
 सायाम् । पू ४४६
 २२ । छाया बाहुल्ये । पू ४४७
 २३ । सभा राजामनुष्यपूर्वा । पू ४४७
 २४ । अशला च । पू ४४८

- २५ । विभाषा सेनासुराख्याशाला-
 निशानाम् । पू ४४८ [पू ४४९
 २६ । परवलिङ्गः द्वन्द्वतत्पुरुषयोः ।
 २७ । पूर्ववद्वचनयोः । पू ४४९
 २८ । हेमनाशिमिरावहोरात्रे च ल-
 न्दसि । उ ४८२
 २९ । रात्राङ्गाहाः पुंसि । पू ४४९
 ३० । अपभ्रं नपुंसकम् । पू ४४९
 ३१ । अर्धर्चाः पुंसि च । पू ४४९
 ३२ । इतसोऽन्वादेशेऽश्वनुदात्तस्मृतो-
 यादौ । पू ४५४ । पू ४५२
 ३३ । एतदश्वतसोस्तसौ चानुदा-
 ३४ । तौ द्वितीयादौः स्त्रियः । पू ४५४
 ३५ । आर्धधातुके । उ १११ [उ ३६१
 ३६ । अदो जग्धिर्ल्यप्ति किति ।
 ३७ । लुङ् सनोर्धस्मृ । उ ११०
 ३८ । घञपोश्च । उ ४४३
 ३९ । बङ्गलं लुङ्सि । उ ४८२
 ४० । लिङ्यन्तरस्याम् । उ १०९
 ४१ । वेजो वयिः । उ १०६
 ४२ । हनो वध लिङि । उ १११
 ४३ । लुङि च । उ १११ [२४५
 ४४ । आत्मनेपदेष्वन्तरस्याम् । उ
 ४५ । इणो गा लुङि । उ ११८
 ४६ । शौ गभिरबोधने । उ १९७
 ४७ । सनि च । उ २००
 ४८ । इङश्च । उ २००
 ४९ । गाङ् लिटि । उ ११८

- ५० । विभाषा लुङ्लङोः । उ ११८
 ५१ । गौ च संयङोः । उ १८०
 ५२ । अस्तेर्भूः । उ १२२
 ५३ । ब्रुवो वचिः । उ ११७
 ५४ । चक्षिङः ख्याञ् । उ ११२
 ५५ । वा लिटि । उ ११२
 ५६ । अजेर्व्यधजपोः । उ ४८
 ५७ । वा यौ । उ ४५५
 ५८ । ग्यनविद्यार्पजितो यूनि लुग-
 गिजोः । पृ ५३२
 ५९ । पैलादिभ्यश्च । पृ ४८२
 ६० । इजः प्राचाम् । पृ २८२
 ६१ । न तौल्वलिभ्यः । पृ ४८३
 ६२ । तद्राजस्य वङ्गेषु तेनैवास्मि-
 याम् । पृ ५२०
 ६३ । यस्कादिभ्यो गोत्रे । पृ ५१०
 ६४ । यजजोश्च । पृ ५०२
 ६५ । अविभृगुकुत्सवसिधगोतमाङ्गि-
 रोभ्यश्च । पृ ५११ [पृ ५११
 ६६ । बह्वच इजः प्राच्यभरतेषु ।
 ६७ । न गोपवनादिभ्यः । पृ ५११
 ६८ । निकृतिवादिभ्यो हन्ते । पृ ५११
 ६९ । उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद-
 न्ते । पृ ५१२
 ७० । आगस्त्यकौण्डिन्यबोरगस्ति-
 कुण्डिनश्च । पृ ५१२ [३२०
 ७१ । सुपो धातुप्रतिपदिकयोः । पृ
 ७२ । अदिप्रभृतिभ्यः षपः । उ १०८

- ७३ । वङ्गलं छन्दसि । उ ४८३
 ७४ । यङोऽचि च । उ २११
 ७५ । जुहोत्यादिभ्यः क्षुः । उ १२८
 ७६ । वङ्गलं छन्दसि । उ ४८३
 ७७ । गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः
 परस्मैपदेषु । उ १८ [उ ८५
 ७८ । विभाषा प्राधेट्शास्त्रासः ।
 ७९ । तनादिभ्यस्तथासोः । उ १६१
 ८० । मन्त्रे घसङ्गरनशट्दहाहृक्क-
 गभिजनिभ्यो लेः । उ ४८३
 ८१ । व्यासः । उ २३
 ८२ । अव्ययादासुपः । पृ २०४
 ८३ । नाव्ययीभावादतोऽस्मृ त्वप-
 ष्यभ्याः । पृ ३२२ [३२३
 ८४ । तृतीयासप्तम्योर्वङ्गलम् । पृ
 ८५ । लुङः प्रथमस्य डारौरसः । उ १२

तृतीयाध्याये प्रथमपादे ।

- १ । प्रत्ययः । पृ ८५
 २ । परश्च । पृ ८५
 ३ । आद्युदात्तश्च । उ ५५९
 ४ । अनुदात्तौ सुप्पितौ । उ ५५९
 ५ । गुप्तिज्जिह्वाः सन् । उ १०१
 ६ । मान्मवदानशान्भ्यो दीर्घश्चाभ्य-
 सस्य । उ १०१
 ७ । धातोः कर्मणः समानकर्तृकादि-
 च्छायां वा । उ १८८

- ८ । सुप आत्मनः क्यच् । उ २२०
 ९ । काम्यच् च । उ २२२
 १० । उपमानादाचारे । उ २२२
 ११ । कर्तुः क्यङ् सलोपश्च । उ २२३
 १२ । भृशादिभ्यो भुव्यच्चेर्लोपश्च हलः
 । उ २२६ [उ २२८
 १३ । लोहितादिडाजभ्यः क्यप् ।
 १४ । कष्टाय क्रमणे । उ २२९
 १५ । कर्मणो रोमन्यतपोभ्यां वर्ति-
 चरोः । उ २२९
 १६ । वाष्पोष्मभ्यामुद्गमने । उ २३०
 १७ । शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेधेभ्यः
 करणे । उ २३० [उ २३०
 १८ । सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् ।
 १९ । नमोवरिवञ्चितङः क्यच् ।
 उ २३०
 २० । पुच्छभाण्डचीवरान्णङ् । उ २३१
 २१ । सुण्डभिन्त्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्र-
 हलकलकतहस्तोभ्याणिव् । उ २३१
 २२ । धातोरेकाचो हलादेः क्रि-
 यासमभिहारे यङ् । उ २०६
 २३ । नित्यं कौटिल्ये गतौ । उ २०७
 २४ । लुपसदचरजपजभदहदशष्टभ्यो
 भावगर्हायाम् । उ २०७
 २५ । सत्यापपाशरूपवीणातललो-
 कसेनालोभत्वचवर्मवर्णचूर्णचु-
 रादिभ्यो णिव् । उ १७०
 २६ । हेतुमति च । उ १८९

- २७ । कण्डादिभ्यो यक् । उ २३७
 २८ । गुपधपविच्छिपणिपनिभ्य आ-
 यः । उ ५७
 २९ । कर्तेरीयङ् । उ १०९
 ३० । कमेर्णिङ् । उ ६० [उ ५७
 ३१ । आयादय आर्धधातुके वा ।
 ३२ । सनाद्यन्ता धातवः । उ ५७
 ३३ । स्यतासी लुटोः । उ १२
 ३४ । सिव्वङ्लं लेटि । उ ४८९
 ३५ । कास्मलयादासमन्त्रे लिटि ।
 उ ५७ [उ २३
 ३६ । इजादेश्च गुरुमतो ऽनृच्छः ।
 ३७ । दयायासश्च । उ ६५ [उ ७५
 ३८ । उपविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् ।
 ३९ । भीहीङ्गवां श्लुवश्च । उ १२८
 ४० । कञ् चानुप्रयुज्यते लिटि ।
 उ २३ [उ १२१
 ४१ । विदां कुर्वन्वित्यन्यतरस्याम् ।
 ४२ । अभ्युत्सादयां प्रजनयाञ्चिकयां र-
 मयाभकः पावयां क्रिया द्विदाभ-
 क्रान्ति च्छन्दसि । उ ४८४
 ४३ । स्ति लुङि । उ १९
 ४४ । स्तेः सिच् । उ १९ [उ ७२
 ४५ । शल इगुपधादनिटः क्सः ।
 ४६ । श्लिष आलिङ्गने । उ १३९
 ४७ । न दृशः । उ १०४ [उ ६०
 ४८ । णिश्चिद्रुसुभ्यः कर्त्तरि चङ् ।
 ४९ । विभाषा धेट्श्चोः । उ ९५

- ५० । गुपेच्छन्दसि । उ ४८४
 ५१ । नोनयतिध्वनयत्येवत्येदयति-
 भ्यः । उ ४८४ उ ११२
 ५२ । अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ् ।
 ५३ । लिपिपिचिच्च । उ १०८ १०८
 ५४ । आत्मनेपदेष्वतरस्याम् । उ
 ५५ । पुपादियुताद्युल्लदितः परस्मैप-
 देषु । उ ७६
 ५६ । सतिगास्यन्तिभ्यश्च । उ ८७
 ५७ । इरितो वा । उ ३६
 ५८ । जल्लुल्लुल्लुल्लुल्लुल्लुल्लुल्लु-
 चिभ्यश्च । उ ४६ उ ४८५
 ५९ । कम्बहृदिभ्यश्छन्दसि । उ
 ६० । चिण् ते पदः । उ १३७
 ६१ । दीपजनवधप्रतितायिष्यायि-
 भ्योऽन्यतरस्याम् । उ ६६
 ६२ । अचः कर्मकर्त्तरि । उ २७६
 ६३ । डहश्च । उ २७६
 ६४ । न रुधः । उ २७७
 ६५ । तपोऽनुतापे च । उ २६८
 ६६ । चिण् भावकर्मणोः । उ २६८
 ६७ । सार्वधातुके यक् । उ २६६
 ६८ । कर्त्तरि शप् । उ ७
 ६९ । दिवादिभ्यः श्यन् । उ १३३
 ७० । शिभ्राशभ्राशभ्रमुक्रमुक्रमुवम्बि-
 टिलपः । उ ६४
 ७१ । यमोऽनुपसर्गात् । उ १४२
 ७२ । संयसश्च । उ १४२

- ७३ । स्वादिभ्यः लुः । उ १४५
 ७४ । अयः श्च च । उ ८८
 ७५ । अजोऽन्यतरस्याम् । उ ७३
 ७६ । तन्करणे तजः । उ ७३
 ७७ । तुदादिभ्यः गः । उ १४६
 ७८ । रुधादिभ्यः यम् । उ १४८
 ७९ । तत्त्वादिक्ञभ्य उः । उ १२१
 ८० । धिन्विकरणोर च । उ ७०
 ८१ । क्रादिभ्यः आ । उ १६४
 ८२ । लम्बस्तुमुस्कुम्बुस्कुम्बुस्कुम्बु-
 यश्च । उ १६४
 ८३ । हनः अः शानज्भौ । उ १६५
 ८४ । छन्दसि शायज्पापि । उ ४८१
 ८५ । व्यययो वङ्लम् । उ ४८१
 ८६ । लिङ्गागिथ्यङ् । उ ४८२
 ८७ । कर्मवत् कर्मणा तुल्यक्रियः ।
 उ २७४
 ८८ । तपस्तपः कर्मकस्यैव । उ २७७
 ८९ । न डहस्नुनमां यक्चिणौ ।
 उ २७६
 ९० । कुपिरङ्गोः प्राचां श्यन् पर-
 स्मैपदं च । उ २७८
 ९१ । धातोः । उ २६७ [३७७
 ९२ । ततोपपदं सप्तमीस्यम् । पू
 ९३ । कदतिङ् । पू १६४ ।
 ९४ । वासरूपोऽस्तियाम् । उ २६७
 ९५ । कत्याः । उ २६७
 ९६ । तय्यत्तव्यानीयरः । उ २६८

६७ । अचो यत् । उ १००
 ६८ । पोरदुपधात् । उ १०१
 ६९ । शकिसहोच । उ १०२
 १०० । गदमदचरयमवानुपसर्गे । उ १०२
 १०१ । अवद्यपश्यवर्था गह्वरिणितया-
 निरोधेषु । उ १०२
 १०२ । वल्लं करणम् । उ १०३
 १०३ । अर्थः स्वामिवैश्वयोः । उ १०३
 १०४ । उपसर्गां काल्या प्रजने । उ १०३
 १०५ । अजर्यं सङ्गतम् । उ १०३
 १०६ । वटः सुपि कप् च । उ १०४
 १०७ । सुबो भावे । उ १०४
 १०८ । हनस्त च । उ १०४ । उ १०५
 १०९ । एतिसुशसृष्टजुषः कप् ।
 ११० । ऋदुपधाञ्चात् पितृतेः । उ १०५
 १११ । ई च खनः । उ १०६
 ११२ । ऋजोऽसंज्ञायाम् । उ १०६
 ११३ । ऋजेर्विभाषा । उ १०६
 ११४ । राजसूयसूर्यं ऋपोदरुच्यकुप्यज-
 दपचाव्यथाः । उ १०७
 ११५ । भिद्योद्यौ नदे । उ १०८
 ११६ । पुष्यसिद्यौ नक्षत्रे । उ १०८
 ११७ । विषूयविनीयजित्या सङ्गकल्क-
 हलिषु । उ १०८
 ११८ । प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः । उ १०८
 ११९ । पदः खौरिवाह्यापद्येषु च उ १०९
 १२० । विभाषा कटपोः । उ १०९
 १२१ । सुम्यञ्च पते । उ १०९

१२२ । यभावस्यादन्यतरस्याम् । उ ११०
 १२३ । अन्दिनि निष्टर्कदेवह्वयप्रणी-
 योन्नीयोऽप्यनर्थस्तथाऽनर्थ-
 खन्वखान्यदेवयज्यापृथ्वाप्रतिपी-
 व्यत्रङ्गपादभाव्यस्ताव्योपसर्ग-
 गृहानि । उ ४८५
 १२४ । ऋहलोर्गन्तु । उ ११९
 १२५ । औरापश्यजे । उ ११२ । उ ११२
 १२६ । आसुयवपिरपिलपित्वपिचमश्च ।
 १२७ । जानाव्यो ऽनित्ये । उ ११३
 १२८ । प्रज्ञायो ऽवन्तातो । उ ११३
 १२९ । पाथ्यसाम्नायनिकायधाया मा-
 नहविर्निवःससामिधेनीषु । उ ११३
 १३० । क्रतौ कुण्डपाथ्यसहायौ । उ ११४
 १३१ । अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमुत्थाः
 । उ ११४
 १३२ । चित्वाग्निचित्ये च । उ ११४
 १३३ । खुल्वचौ । उ ११६ । चः । उ ११७
 १३४ । नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युगिन्त्य
 १३५ । इगुपधञापीकरः कः । उ ११९
 १३६ । आतश्चोपसर्गे । उ ११९
 १३७ । पात्राभ्याधेहृदगः शः । उ ११९
 १३८ । असुपसर्गास्त्रिभविन्द्वारिपा-
 रिवेद्युदेजिर्वेत्तिसातिसाहिभ्यः ।
 उ ११९
 १३९ । ददातिदधात्योर्विभाषा । उ १२०
 १४० । ज्वलितिकबन्नेभ्यो णः । उ १२०
 १४१ । श्याञ्चाम्भुसंभुतोणवभावह्वनि

हृत्तिपञ्चसच । उ ३२०

१४२ । हुन्वोरनुपसर्गे । उ ३२१

१४३ । विभादा ग्रहः । उ ३२१

१४४ । गेहे कः । उ ३२१

१४५ । शिल्पिनि षुन् । उ ३२२

१४६ । गत्यकन् । उ ३२२

१४७ । ग्युश् च । उ ३२२

१४८ । ह्यव व्रीहिकालयोः । उ ३२२

१४९ । प्रुह्लः समभिहारे वुन् ।

उ ३२२

१५० । आशिजि च । उ ३२३

द्वितीये पादे ।

१ । कर्मण्यण् । उ ३२३

२ । ब्रावासच । उ ३२३

३ । आतोऽनुपसर्गे कः । उ ३२४

४ । सुपि स्यः । उ ३२४ [उ ३२५

५ । तन्द्शोकयोः परिसृजापबुदोः ।

६ । प्रे दाज्ञः । उ ३२५

७ । समि ख्यः । उ ३२५

८ । गापोष्टक् । उ ३२५

९ । हरतेरनुद्यम्ने ऽच् । उ ३२६

१० । वयसि च । उ ३२६

११ । आङि ताच्छील्ये । उ ३२६

१२ । अर्हः । उ ३२६

१३ । सप्तकर्णयो रमिजपोः । उ ३२६

१४ । शमि धातोः संचावास् । उ ३२७

१५ । अधिकरणे भेतेः । उ ३२७

१६ । चरेष्टः । उ ३२७

१७ । भिजासेनादायेषु च । उ ३२७

१८ । पुरोऽयतोऽग्रे पु सर्त्तः । उ ३२८

१९ । पूर्व्ये कर्त्तरि । उ ३२८ [उ ३२८

२० । कजो हेतुताच्छील्यानुलोभ्येपु ।

२१ । दिवाविभानिशाप्रभाभास्तारा-

लानलानादितुलानान्दीकिभिर्पिनि-

विषलिभक्तिकर्तृचित्रजेलसंख्याज-

ह्वावाह्व्यस्यद्वनुररूपपु । उ ३२९

२२ । कर्मणि भृतौ । उ ३२९

२३ । न शब्दलोककलहगाथावैरवाटु-

भूत्वमन्त्रपदेपु । उ ३२९

२४ । सान्द्यगुक्तोरिन् । उ ३२९

२५ । हरतेर्दतिनाययोः पशौ । उ ३२९

२६ । फलेग्रहिरात्मन्मरिच । उ ३३०

२७ । छन्दसि वनमनरक्षिमथाम् ।

उ ३३०

२८ । एजेः खण् । उ ३३०

२९ । नासिकान्तनयोर्ध्माधेटोः । उ ३३०

३० । नाडीसुष्ठोश्च । उ ३३१

३१ । उदि कूले रुजिवहोः । उ ३३१

३२ । वहाभ्रे लिहः । उ ३३१

३३ । परिमाणे पचः । उ ३३१

३४ । मितगखे च । उ ३३२

३५ । विध्वम्पोस्तुदः । उ ३३२

३६ । अस्त्यनलाटयोर्दृशितपोः । उ ३३२

३७ । उद्यम्पश्येरक्षदपाणिभ्यमाच्च ।

उ ३३२

- ३८ । प्रियवशे वदः सव । उ ३३२
 ३९ । द्विपत्परयोस्तापे । उ ३३३
 ४० । वाचि यमो व्रते । उ ३३३
 ४१ । पू सर्वयोर्द्धारिसहो । उ ३३३
 ४२ । सर्वकूलाभ्रकरीषेपु कषः । उ ३३४
 ४३ । मेधर्त्तिभवेपु सजः । उ ३३४
 ४४ । जेमप्रियमद्रे ऽण् च । उ ३३४
 ४५ । आशिते भुवः करणभावयोः ।
 उ ३३४
 ४६ । संज्ञायामृतवृजिधारिसहितपि-
 दमः । उ ३३४
 ४७ । गमश्च । उ ३३५ [४ः । उ ३३५
 ४८ । अन्तात्तनाध्वदूरपारसर्वानलेपु
 ४९ । आशिमि हनः । उ ३३५
 ५० । अमे लेशतमयोः । उ ३३६
 ५१ । कुमारशीर्षियोसिनिः । उ ३३६
 ५२ । लक्षणे जायापत्योष्टक् । उ ३३६
 ५३ । अमनुष्यकर्तृके च उ ३३६
 ५४ । शक्तौ हस्तिकवाटयोः । उ ३३६
 ५५ । पाणिघताडघौ शिल्लिनि ।
 उ ३३७
 ५६ । आस्यसुभगस्यूलपलितनगान्ध-
 प्रियेषु चार्थेष्वचौ सजः करणे
 ख्युन् । उ ३३७
 ५७ । कर्त्तरि भुवः खिण्वन्खुकाजौ ।
 उ ३३७
 ५८ । स्पृशो ऽनुदके किन् । पू १८५
 ५९ । कृत्वग्दृष्टकृत्तृदिपुष्पिगञ्जु-

- जिक्नुञ्चाच्च । पू १६४ पू १८४
 ६० । त्वदादिपु दशेरनालोवने कञ्च ।
 ६१ । सख्युद्विपद्रुहदुहयुजविदभिद-
 विदजिनीराजासुपसर्गेऽपि
 किप् । उ ३३८
 ६२ । भजो एवः । उ ३३८
 ६३ । छन्दसि सहः । उ ४८६
 ६४ । वहश्च । उ ४८६ [४८६
 ६५ । कव्यपुरीपपुरीषेषु जुगट् । उ
 ६६ । हव्ये ऽननःपादम् । उ ४८६ [४८७
 ६७ । जनसनखनक्रमगमो विट् । उ
 ६८ । अदो ऽनन्ने । उ ३३८
 ६९ । क्रव्ये च । उ ३३९
 ७० । दुहः कवश्च । उ ३३९
 ७१ । मन्त्रे श्वेतवहोत्तमस्युरोडाशो
 एवन् । उ ४८७
 ७२ । अने वजः । उ ४८७
 ७३ । विजुषे छन्दसि । उ ४८७ [४८८
 ७४ । आतो ननिन्कनिन्वनिपद्य । उ
 ७५ । अन्तेभ्योऽपि दृक्कन्ते । उ ३३९
 ७६ । किप् च । उ ३३९
 ७७ । स्यः क च । उ ३४० [उ ३४१
 ७८ । सुथजातौ एनिस्ताच्चीत्ये
 ७९ । कर्तर्युपमाने । उ ३४१
 ८० । व्रते । उ ३४१
 ८१ । वज्रलभाभीक्ष्ण्ये । उ ३४२
 ८२ । मनः । उ ३४२
 ८३ । आत्ममाने खश्च । उ ३४२

८४ । भूते । उ ३४३

८५ । करणे यजः । उ ३४३

८६ । कर्मणि क्तः । उ ३४३

८७ । वक्तृभूषणवृत्तेषु क्तिप् । उ ३४३

८८ । वक्तृलं छन्दसि । उ ४८८ उ ३४४

८९ । सुकर्मपापजनकपुरुषेषु क्तजः ।

९० । सोमे क्तजः । उ ३४४

९१ । अग्नौ चः । उ ३४४

९२ । कर्मण्यग्न्याख्यायास् । उ ३४४

९३ । कर्मणो निर्विक्रियः । उ ३४४

९४ । वधेः कनिष् । उ ३४५

९५ । राज्ञि बुधिक्षजः । उ ३४५

९६ । सहे च । उ ३४५

९७ । सप्तम्यां जनेर्ङः । उ ३४५

९८ । पञ्चम्यामजातौ । उ ३४५

९९ । उपसर्गे च संज्ञायास् । उ ३४५

१०० । अग्नौ कर्मणि । उ ३४५

१०१ । अन्वेष्टपि दृश्यते । उ ३४६

१०२ । निडा । उ ३४६

१०३ । सुयजोर्ङ् निप् । उ ३६३

१०४ । जीर्यतेरत्तन् । उ ३६४

१०५ । छन्दसि लिट् । उ ४८८

१०६ । लिटः कानज्वा । उ ३६४

१०७ । कसुच । उ ३६४

१०८ । भाषायां सद्वसश्रुवः । उ ३६४

१०९ । उपेयिवाननाद्याननूचानच ।

उ ३६५

११० । लुङ् । उ १९

१११ । यनद्यतते लङ् । उ १५

११२ । अभिज्ञावचने लट् । उ २८०

११३ । न यदि । उ २८०

११४ । विभाषा साकाङ्क्षे । उ २८०

११५ । परोक्षे लिट् । उ ८

११६ । हृष्यतोर्ङ् च । उ २८०

११७ । प्रक्षे चात्तत्रकाले । उ २८१

११८ । लट् सो । उ २८२

११९ । यवरोक्षे च । उ २८२

१२० । ननौ घृष्टमतिवचने । उ २८२

१२१ । नत्वोर्विभाषा । उ २८२

१२२ । पुरि लुङ् चास्मै । उ २८२

१२३ । वर्त्तमाने लट् । उ २

१२४ । लटः श्रुतशानचावप्रथमासमाना-

धिकरणे । उ ३६५

१२५ । सस्वोधने च । उ ३६६

१२६ । लज्जणहेत्वोः क्रियायाः । उ ३६६

१२७ । तौ सन् । उ ३६७

१२८ । पूङ्गजोः शानन् । उ ३६७

१२९ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चा-
नश् । उ ३६७ [उ ३६८

१३० । इङ् धार्यो शलसञ्चिणि ।

१३१ । द्विप्रो ऽभिते । उ ३६८

१३२ । सुजो यज्ञसंयोगे । उ ३६८

१३३ । अर्हः प्रशंसयास् । उ ३६८

१३४ । आ कोस्तच्छीलतर्द्धमतत्वाधुका-

रिषु । उ ३६८

१३५ । तन् । उ ३६९

१३६ । अलंकजिराजन्प्रजनोत्पचोत्-
पतोनादरुच्यपत्नपट्टवधुसहचर
द्रुष्युच् । उ ३६६

१३७ । शोम्बन्दि । उ ३६६

१३८ । भुवश्च । उ ३६६

१३९ । ग्लाजिस्वच रक्तुः । उ ३६६

१४० । त्रिषिष्टविष्टिपिनिधेः क्तुः । उ ३६६

१४१ । शमित्यष्टाभ्यो धिनुण् । उ ३७०

१४२ । संष्टवानुरुधाड्यमाड्यसपरि-
स्संस्त्रजपरिदेविसंज्वरपरिचि-
पपरिरटपरिवटपरिदहपरिस्-
हदपह्विपदुहदुहयुजाक्तीडवि-
विचत्वजरजभजातिचरापचरा-
सुपाभ्याहनश्च । उ ३७०

१४३ । वौ कपलसकत्यसन्मः । उ ३७१

१४४ । अमे चलपः । उ ३७१

१४५ । मे लपस्त्रुमथवदवसः । उ ३७१

१४६ । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशप-
रिचिपपरिरटपरिवादिव्याभाषा-
स्त्रयो वुज् । उ ३७१

१४७ । देविक्रुशोचोपसर्गे । उ ३७१

१४८ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् ।
उ ३७१

१४९ । अनुदात्तेतश्च हलादेः । उ ३७१

१५० । जुचङ्कस्यदन्द्स्वसृष्टधिज्वल-
शुचलपपतपदः । उ ३७२

१५१ । क्रुधसण्डार्थेभ्यश्च । उ ३७२

१५२ । न यः । उ ३७२

१५३ । स्त्रुददीपदीचश्च । उ ३७२

१५४ । लपपतपदस्याभूवपहनकसगन-
शृभ्य उकज् । उ ३७३ [उ ३७३

१५५ । जल्पभिन्नकृष्टुलुण्टवडः पाकन् ।

१५६ । प्रजोरिनिः । उ ३७३

१५७ । जिष्टिचिचिश्चिस्वमाव्यथाभ्यस-
परिभूगस्त्रभ्यश्च । उ ३७३

१५८ । स्मृष्टिष्टिष्टिपतिदयिनिद्रात-
न्द्राश्चद्वाभ्य आलुच् । उ ३७३

१५९ । दाधेष्टसिष्टदसदो रुः । उ ३७४

१६० । स्त्रुवस्त्रुदः क्करच् । उ ३७४

१६१ । भञ्जभासनिदो घुरच् । उ ३७४

१६२ । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ।
उ ३७४ [उ ३७४

१६३ । द्रुण्णशजिसर्तिभ्यः कुरप् ।

१६४ । गत्वरश्च । उ ३७४

१६५ । जागृक्तः । उ ३७४

१६६ । यजजपदशां यङः । उ ३७४

१६७ । नमिकभ्यस्त्राजसकमहिंसदी-
पो रः । उ ३७५

१६८ । सन्नाशंसभिन्न उः । उ ३७५

१६९ । विन्द्रिक्तुः । उ ३७५

१७० । क्वाच्छन्दसि । उ ४८८

१७१ । आटगमहनजनः किकिनी लिट्
च । उ ३७५

१७२ । स्वपितृर्नजिङ् । [उ ३७६

१७३ । शृवन्द्योरारुः । उ ३७६

१७४ । भियः कृत्तुकनौ । उ ३७६ [३७६

- १७५ । स्थेगभासपिसकसो वरच् । उ
 १७६ । यथ यङः । उ ३७७
 १७७ । भ्राजभासधुर्विद्युनोजिपृजुयाव-
 स्तुवः क्तिप् । उ ३७७
 १७८ । अन्येभ्योऽपि दृश्यते । उ ३७७
 १७९ । भुवः संज्ञानरयोः । उ ३७८
 १८० । विप्रसंभ्यो ह्यसंज्ञायाम् । उ ३७८
 १८१ । धः कर्मणि द्वन् । उ ३७८
 १८२ । दास्तीशमय्युजस्तुतदसिच-
 मिहपतदग्नहः करणे । उ ३७८
 १८३ । हलसूकरयोः पुवः । उ ३७९
 १८४ । अतिगुधुसूखनसहचर इलः ।
 उ ३७९
 १८५ । पुवः संज्ञायाम् । उ ३७९
 १८६ । कर्त्तरि चप्रिदेवतयोः । उ ३७९
 १८७ । जीतः क्षः । उ ३६३
 १८८ । सतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च । उ ३६३

तृतीये पादे ।

- १ । उणादयो वज्रलम् । उ ४३१
 २ । भूतेऽपि दृश्यन्ते । उ ४३१
 ३ । भविष्यति गस्यादयः । उ ४३१
 ४ । यावत्पुरानिपातयोर्लट् । उ २८३
 ५ । विभाषा कदाकह्योः । उ २८३
 ६ । किंष्टत्ते लिप्सायाम् । उ २८३
 ७ । लिख्यमानसिद्धौ च । उ २८३
 ८ । लोडर्थलक्षणे च । उ २८३
 ९ । लिङ् चोर्ध्वमौहर्त्तिके । उ २८४

१० । तुसृण्ण्वनौ क्रियायां क्रियायां-
 वाम् । उ ४३२

- ११ । भाववचनाश्च । उ ४३३
 १२ । अण् कर्मणि च । उ ४३३
 १३ । लट् शेषे च । उ ४३
 १४ । लटः सद्वा । उ ३६७ ।
 १५ । अनद्यतने लुट् । उ ४३
 १६ । पदरुजविशस्पृगो वञ् । उ ४३३
 १७ । स्तृ स्मिरे । उ ४३४
 १८ । भावे । उ ४३४ [उ ४३५
 १९ । अकर्त्तरि च कारको संज्ञायाम् ।
 २० । परिभाषाख्यायां सर्वेभ्यः । उ ४३५
 २१ । इडश्च । उ ४३५
 २२ । उपसर्गे भवः । उ ४३६
 २३ । ससि युद्रुदवः । उ ४३६
 २४ । अग्नीभुवोऽनुपसर्गे । उ ४३६
 २५ । वौ लुमुवः । उ ४३६
 २६ । अवोदोर्नियः । उ ४३६
 २७ । प्रे द्रुस्तुमुवः । उ ४३७
 २८ । निरभ्योः पूलोः । उ ४३७
 २९ । उन्वोर्म्यः । उ ४३७
 ३० । कृ धान्ये । उ ४३७
 ३१ । यज्ञे ससि स्तुवः । उ ४३७
 ३२ । प्रे स्त्रोऽयज्ञे । उ ४३७
 ३३ । प्रथमे वावश्च । उ ४३७
 ३४ । छन्दोनाम्नि च । उ ४३८
 ३५ । उदि ग्रहः । उ ४३८
 ३६ । ससि सुष्टौ । उ ४३८ [४३८

३७ । परिन्योनीयोर्द्वौ तन्मेषयोः । उ
 ३८ । परावनुपात्यय इणः । उ ४३८
 ३९ । व्युपयोः श्रुतेः पर्याये । उ ४३९
 ४० । हस्तादाने चेरस्तेपे । उ ४३९
 ४१ । निवासचितिशरीरोपसमाधाने-
 ष्वादेश कः । उ ४३९
 ४२ । संघे चानौत्तरार्धे । उ ४३९
 ४३ । कर्मव्यतिहारे णच् स्त्रियाम् । उ ४४०
 ४४ । अभिविधौ भाव इनुण् । उ ४४०
 ४५ । आक्रोशे ऽवन्योर्महः । उ ४४०
 ४६ । प्रे लिप्तायाम् । उ ४४०
 ४७ । परौ यज्ञे । उ ४४०
 ४८ । नौ वृ धान्ये । उ ४४१
 ४९ । उद्दि अयतिथौतिपूद्रुवः । उ ४४१
 ५० । दिभाषाङि रुजुवोः । उ ४४१
 ५१ । अने ग्रहो वर्षप्रतिवन्धे । उ ४४१
 ५२ । प्रे वणिजाम् । उ ४४१
 ५३ । रश्मौ च । उ ४४१
 ५४ । वृणोतिराच्छादने । उ ४४१
 ५५ । परौ भुवो ऽवज्ञाने । उ ४४२
 ५६ । एरच् । उ ४४२
 ५७ । ऋदोरप् । उ ४४२
 ५८ । ग्रहवृद्धनिश्चिगमञ्च । उ ४४२
 ५९ । उपसर्गेऽदः । उ ४४२
 ६० । नौ ण च । उ ४४३
 ६१ । व्यधजपोरनुपसर्गे । उ ४४३
 ६२ । खनहसोर्वा । उ ४४३
 ६३ । यमः ससुपनिविषु च । उ ४४३

६४ । नौ गदनदपठस्वनः । उ ४४३
 ६५ । कणो वीणायां च । उ ४४४
 ६६ । नित्यं पणः परिमाणे । उ ४४४
 ६७ । मदीऽनुपसर्गे । उ ४४४
 ६८ । प्रमदसंमदौ हर्षे । उ ४४४
 ६९ । ससुदोरजःपशुषु । उ ४४४
 ७० । अज्ञेषु ग्लहः । उ ४४४
 ७१ । प्रजने सृतेः । उ ४४५ [उ ४४५
 ७२ । ज्ञः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु ।
 ७३ । व्याङि युङ्गे । उ ४४५
 ७४ । निपानसाहावः । उ ४४५
 ७५ । भावेऽनुपसर्गस्य । उ ४४५
 ७६ । हनञ्च वधः । उ ४४५
 ७७ । मूर्तौ घनः । उ ४४५
 ७८ । अन्तर्घणो देशे । उ ४४६ [उ ४४६
 ७९ । अगारेकदेशे मघणः प्रवाणञ्च ।
 ८० । उद्वनोऽत्याधानम् । उ ४४६
 ८१ । अपघनोऽङ्गम् । उ ४४६
 ८२ । करणेऽवोविद्रुषु । उ ४४६
 ८३ । स्तम्बे क च । उ ४४६
 ८४ । परौ घः । उ ४४७
 ८५ । उपपन्न आश्रये । उ ४४७
 ८६ । संघोडौ गणप्रशंसयोः । उ ४४७
 ८७ । निघो निमित्तम् । उ ४४७
 ८८ । द्वितः त्रिः । उ ४४७
 ८९ । द्वितो ऽयुच् । उ ४४८ [उ ४४८
 ९० । यजयाचयतविच्छपच्छरज्जोनङ् ।
 ९१ । खपो नन् । उ ४४८

- ६२ । उपसर्गे घोः किः । उ ४४८
 ६३ । कर्मयधिकरणे च । उ ४४८
 ६४ । स्त्रियां क्तिन् । उ ४४८
 ६५ । स्यागापापचो भावे । उ ४४८
 ६६ । मन्त्रे वृषेपपचसनविदभूयोरा
 उदात्तः । उ ४८८ यच् । उ ४५०
 ६७ । कतिवृत्तिजृत्तिसातिहेतिकीर्त्त-
 ६८ । व्रजयजोभावे क्यप् । उ ४५०
 ६९ । संज्ञायां समजनिपदनपतमन-
 विदसुज्जीङ् भृजिणः । उ ४५०
 १०० । कजः श च । उ ४५०
 १०१ । इच्छा । उ ४५१
 १०२ । अ प्रत्ययात् । उ ४५१
 १०३ । गुरोश्च हल् । उ ४५१
 १०४ । पिह्निदादिभ्यो ऽङ् । उ ४५२
 १०५ । चिनिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च ।
 उ ४५२
 १०६ । आतशोपसर्गे । उ ४५२
 १०७ । ग्यास्यभ्यो युच् । उ ४५२
 १०८ । रोगाख्यायां खल् वङ्लम् ।
 उ ४५२
 १०९ । संज्ञायाम् । उ ४५३
 ११० । विभाषाख्यानपरिप्रत्ययोरिञ्
 च । उ ४५३ [उ ४५४
 १११ । पर्यायाहर्णात्पत्तिपु खल् ।
 ११२ । आक्रोशे नजनिः । उ ४५४
 ११३ । हत्वल्कुटो वङ्लम् । उ ४५४
 ११४ । नपुंसके भावे क्तः । उ ४५४

- ११५ । ल्युट् च । उ ४५४
 ११६ । कर्मणि च येन न संसर्गात् कर्तुः
 शरीरमुखम् । उ ४५५
 ११७ । करणाधिकरणयोश्च । उ ४५५
 ११८ । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण उ ४५६
 ११९ । गोवत्सं चरवृद्धप्रजव्यजापण-
 निगमाश्च । उ ४५६
 १२० । अत्रे लृप्तो धञ् । उ ४५६
 १२१ । हलश्च । उ ४५६ [उ ४५७
 १२२ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च
 १२३ । उदङ्को ऽनुदके । ४५७
 १२४ । जालमानायः । उ ४५७
 १२५ । खनो घ च । ४५७ [उ ४५७
 १२६ । ईषद् कुपु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल्
 १२७ । कर्त्तकर्मणोश्च भृज्जोः । उ ४५८
 १२८ । व्यातो युच् । उ ४५८
 १२९ । * छन्दसि गत्यर्थेभ्यः ।
 १३० । † अन्येभ्यो ऽपि हस्यते । [उ २८४
 १३१ । वर्त्तमानसामीप्ये वर्त्तमानवद्वा
 १३२ । आशंसायां भूतवच् । उ २८५
 १३३ । निप्रवचने लट् । उ २८५
 १३४ । आशंसावचने लिङ् । उ २८५
 १३५ । नानद्यतनवत् क्रियाप्रबन्धसा-
 मीप्ययोः । उ २८६

* † एते सूत्रे प्रसादात् पतिते (उ
 ४८६ पृ०) क्रोडपते दूष्ये ।

१३६ । भविष्यति मर्यादावचने ऽवर-
स्मिन् । उ२८६ । [उ २८६

१३७ । कलविभागे चानहोरात्राणाम्

१३८ । परस्मिन् विभाषा । उ २८७

१३९ । लिङ्निमित्ते लङ् क्रियातिप-
त्तौ । उ २०

१४० । भूते च । उ २८७

१४१ । वोतायोः । उ २८७

१४२ । गर्हायां लङ्पिजात्योः । उ२८७

१४३ । विभाषा कथमि लिङ् च उ२८८

१४४ । किंश्चिन्ते लिङ् लोटौ । उ २८८

१४५ । अनवक्तृश्रमर्षयोरकिंश्चिन्ते ऽपि
उ २८८

१४६ । किंकिलाख्यर्थेषु लट् । उ २८९

१४७ । जातयदोर्लिङ् । उ २८९

१४८ । यच्चयत्वयोः । उ २८९

१४९ । गर्हायां च । उ २८९

१५० । चित्रीकरणे च । उ २८९

१५१ । श्रेषे लङ् यदौ । उ २९०

१५२ । उतायोः समर्थयोर्लिङ् । उ २९०

१५३ । कामप्रवेदने ऽकञ्चिति । उ २९०

१५४ । संभावने ऽलमिति चेत् सिद्धा-
प्रयोगे । उ २९० [यदि । उ २९१

१५५ । विभाषा धातौ सम्भावनवचने

१५६ । हेतुहेतुमतोर्लिङ् । उ २९१

१५७ । इच्छार्थेषु लिङ् लोटौ । उ २९१

१५८ । समानकर्तृकेषु तुमुन् । उ ४३२

१५९ । लिङ् च । २९२ [उ २९२

१६० । इच्छार्थेषु विभाषा वर्तमाने ।

१६१ । विधिनिमित्तणामन्वणाधीष्टमं-
प्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् । उ १६

१६२ । लोट् च । उ १३ [उ २९२

१६३ । प्रैषातिस्वर्गप्राप्तकालेषु कत्याच

१६४ । लिङ् चोर्ध्वमौहृत्किं । उ २९२

१६५ । स्मो लोट् । उ २९३

१६६ । अधीष्टे च । उ २९३

१६७ । कालसमयजलासु तुमुन् । उ ४३३

१६८ । लिङ् यदि । उ २९३

१६९ । अर्हं क्वत्तवच्च । उ २९३ [४५९

१७० । आवश्यकाधमर्णयोर्णिनिः । उ

१७१ । कत्याच । उ ४५९

१७२ । शक्ति लिङ् च । उ २९३

१७३ । आशिपि लिङ् लोटौ । उ १३

१७४ । क्तिञ्चौ च संज्ञायाम् । उ ४५९

१७५ । भाङि लङ् । उ १९

१७६ । स्मोत्तरे लङ् च । उ १९

चतुर्थ पादे ।

१ । धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः । उ २९३

२ । क्रियासमभिहारे लोट् लोटो-
हिखौ वा च तद्ध्रमोः । उ २९४

३ । समुच्चयेऽन्यतरस्याम् । उ २९४

४ । ययाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् ।
उ २९५

५ । समुच्चये सामान्यवचनस्य । उ २९५

६ । लृट्सि लुङ् लुङ् लुङ् । उ ४८९

- ७ । लिङर्थे लेट् । उ ४८६
 ८ । उपसंवादाशङ्कयोश्च । उ ४८०
 ९ । तुमर्थे सेसेनसेऽसेन्क्सेकसेनध्यैश्च
 ध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैल-
 वैतवेङ्त्वेनः । उ ४८३
 १० । प्रथे रोहिष्यै अय्यथिष्यै । उ ४८४
 ११ । दृशे विश्वे च । उ ४८४
 १२ । शक्ति गसुत्कसुनौ । उ ४८४
 १३ । ईश्वरे तोसुत्कसुनौ । उ ४८४
 १४ । कृत्यार्थे तवैकेनूकेन्यत्वनः । उ ४८५
 १५ । अयचने च । उ ४८५
 १६ । भावलक्षणे स्येग्लज्ज्वादिचरिद्धत-
 मिजनिध्यस्तोमुन् । उ ४८५
 १७ । सृष्टिदोः कसुन् । उ ४८५
 १८ । अलङ्खल्योः प्रतिषेधयोः प्राचां
 क्ता । उ ४६० [उ ४६०
 १९ । उदीचां माङो व्यतीहारे ।
 २० । परावरयोगे च । उ ४६१ [उ ४६१
 २१ । समानकर्तृकयोः पूर्वकाले ।
 २२ । आभीक्ष्ण्ये गसुन् च । उ ४६६
 २३ । न यद्यनाकाङ्क्षे । उ ४६७
 २४ । विभाषाये प्रथमपूर्वेषु । उ ४६७
 २५ । कर्मण्याक्रोशे कजः खट्ज् । उ
 ४६८
 २६ । स्वाडुमि गसुन् । उ ४६८
 २७ । अन्यथैवंकथमित्यसु सिद्धाप्र-
 योगश्चेत् । उ ४६८ [४६८
 २८ । यथातथयोरस्त्याप्रतिवचने । उ
 २९ । कर्मणि ट्शिबिदोः साकल्ये ।
 उ ४६८
 ३० । यावति विन्दजीवोः । उ ४६९
 ३१ । चर्मोदरयोः पूरेः । उ ४६९
 ३२ । वर्षप्रसागे जनोपसास्यान्यतर-
 स्याम् । उ ४६९
 ३३ । चेले क्रोपेः । उ ४७०
 ३४ । निमूलसमूलयोः कपः । उ ४७०
 ३५ । शुक्लनृसृक्षुक्षेपु पिपः । उ ४७०
 ३६ । समलालतजीवेषु हनकजग्रहः ।
 उ ४७०
 ३७ । करणे हनः । उ ४७१
 ३८ । स्नेहने पिपः । उ ४७१
 ३९ । हस्ते वर्तियग्रहोः । उ ४७१
 ४० । स्वे पुपः । उ ४७१
 ४१ । अधिकरणे वक्षः । उ ४७१
 ४२ । संज्ञायाम् । उ ४७२ [४७२
 ४३ । कर्तृजीवपुरुषयोर्नशिवहोः उ
 ४४ । जर्ध्वे शुपिपूरोः । उ ४७२
 ४५ । उपमाने कर्मणि च । उ ४७२
 ४६ । कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः ।
 उ ४७२
 ४७ । उपदंशस्तृतीयायाम् । उ ४७२
 ४८ । हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम्
 उ ४७३ [४७३
 ४९ । सप्रत्यां चोपपीडरूपकर्षः । उ
 ५० । समासत्तौ । उ ४७४
 ५१ । प्रसागे च । उ ४७४

५२ । अपादाने परीक्षायास् । उ ४७४

५३ । द्वितीयायां च । उ ४७४

५४ । स्वाङ्गे ऽपुवे । उ ४७५

५५ । परिक्रिश्यमाने च । उ ४७५

५६ । विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमा-
नासेव्यमानयोः । उ ४७५

५७ । अस्तित्वयोः क्रियान्तरे कालेषु
उ ४७६

५८ । नास्नादिप्रियहोः । उ ४७६

५९ । अव्यये ऽयथाभिप्रेताख्याने कजः
क्वाणसुलो । उ ४७६

६० । तिर्यच्यपवर्गे । उ ४७६

६१ । स्वाङ्गे तस्यप्रत्यये कृत्वोः । उ ४७७

६२ । नाधार्थप्रत्यये च्युर्थे । उ ४७७

६३ । तूष्णीमि भुवः । उ ४७७

६४ । अन्वच्यानुलोभ्ये । उ ४७७

६५ । शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमस-
हार्हास्त्यर्थेषु तसुन् । उ ४३२

६६ । पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु । उ ४३३

६७ । कर्तरि कृत् । उ २६८

६८ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयज-
न्याप्लाव्यापात्या वा । उ ३१५

६९ । लः कर्मणि च भावे चाकर्मके-
भ्यः । उ २

७० । तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । उ २६८

७१ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च ।
उ ३५४

७२ । गत्यर्थकर्मकलिपशीङ्स्यासव-

सजनरुहजीर्द्यतिभ्यस । उ ३६२

७३ । दाशगोघ्नौ संप्रदाने । उ ४३१

७४ । भीमादयो ऽपादाने । उ ४३२

७५ । ताभ्यामन्यतोणादयः । उ ४३२

७६ । क्तो ऽधिकरणे च भौव्यगतिम-
त्यवसानार्थेभ्यः । उ ३६२

७७ । लस्य । उ ३

७८ । तिप् तस् भि सिप् थस् थ मि-
व्वस् मस् तातां भि वासाथां ध्व-
मिङ्गहि मङ्गिङ् । उ ३

७९ । टित आत्मनेपदानां टेरे । उ २२

८० । घासः से । उ २२

८१ । लिटस्तभ्योरेशिरेच् । उ २४

८२ । परस्मैपदानां णलुल्लुङ्गलुप्त-
णत्वमाः । उ ६

८३ । विदो लटो वा । उ १२१

८४ । ब्रुवः पञ्चानामादित आहो
ब्रुवः । उ ११६

८५ । लोटो लङ्गुत् । उ १४

८६ । एरुः । उ १४

८७ । सेर्हपिञ्च । उ १५

८८ । वा ऊन्दसि । उ ५१५

८९ । मेर्निः । उ १५

९० । आमेतः । उ २७

९१ । सवाभ्यां वामौ । उ २७

९२ । आडुत्तमस्य पिञ्च । उ १५

९३ । एत ऐ । उ २७

९४ । लोटो ऽडाटौ । उ ४६०

६५। आत ए । उ ४६०

६६। वृत्तो ऽन्यत्र । उ ४६१ [उ ४६६

६७। इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । उ

६८। स उत्तमस्य । उ ४६०

६९। नित्यं ङितः । उ १४

१००। इतश्च । उ १५ [उ १४

१०१। तस्यस्यसिपां तासूतसूतामः ।

१०२। लिङः सीवुट् । उ २८ [उ १६

१०३। यःसुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङितश्च ।

१०४। किदागिपि । उ १८

१०५। अस् रन् । उ २८

१०६। इटो ऽन् । उ २८

१०७। सुट् तिथोः । उ १६

१०८। ओर्जस् । उ १७

१०९। सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च । उ २०

११०। आतः । उ २०

१११। लङः शाकटायनस्यैव । उ ११९

११२। द्विपश्च । उ १११

११३। तिङ्शित् सार्वधातुकम् । उ ७

११४। आर्द्धधातुकं शेषः । उ १२

११५। लिट् च । उ ९

११६। लिङ्ङाशिपि । उ १८

११७। छन्दसु भयथा । उ ४६३

—

चतुर्थाध्यायस्य प्रथम पादे ।

१। ङाप् प्रातिपदिकान् । पू ८५

२। सौजसमौट् ऋष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्या-

भ्यस् ङसिभ्याम्भ्यस् ङसो-

भ्याम् ङोस् सुप् । पू ८६

३। स्त्रियाम् । पू २०७

४। यजाद्यतटाप् । पू २०७

५। ऋन्नेभ्यो ङीप् । पू १२७

६। उगितश्च । पू २०८

७। वनो र च । पू २०८

८। पादो ऽन्यतरस्याम् । पू २०९

९। टावृचि । पू २०९

१०। न पट्स्वस्नादिभ्यः । पू १२८

११। मनः । पू २१०

१२। अनो वङ्गव्रीहेः । पू २१०

१३। डावृभाभ्यामन्यतरस्याम् । पू २१०

१४। अनुपसर्जनात् । पू २१५

१५। टिट्ढाणञ्द्वयसज्दभञ्जमावृत्त

यपठ्कठञ्कञ्क्तरपः । पू २१५

१६। यञश्च । पू २१७

१७। प्राचां प्लस्तङ्गितः । पू २१८

१८। सर्वत्र लोहितादिकतन्नेभ्यः ।

पू २१९ [पू २१९

१९। कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च ।

२०। वयसि प्रथमे । पू २१९

२१। द्विगोः । पू २२०

२२। अपरिमाणविस्ताचितकम्बल्ये-

भ्यो न तङ्गितलुकि । पू २२०

२३। काण्डान्तात् नेत्रे । पू २२०

२४। पुरुषात् प्रमाणे ऽन्यतरस्याम् ।

पू २२१

२५। वङ्गव्रीहेरुधसो ङीप् । पू २२१

२६ । संख्याव्यवादेऽङीप् । पू २२२

२७ । दासहायनान्ताच्च । पू २२२

२८ । अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम्
पू २१०

२९ । नित्यं संज्ञाच्छन्दसोः । पू २२२

३० । केवलसामकभागधेयपापापरसमा-
नार्थकृतसमुद्गलभेयजाच्च । पू २२३

३१ । रात्रेशाजसौ । उ ४९५

३२ । अन्वत्पतिवतोर्नुक् । पू २२३

३३ । पत्युर्नो यज्ञसंयोगे । २२३

३४ । विभाषा सपूर्वस्य । पू २२३

३५ । नित्यं सपत्न्यादिपु । पू २२४

३६ । पूतक्रतोरै च । पू २२५

३७ । टपाकष्यग्निकुसितकुसिदानासु-
दात्तः । पू २२५

३८ । मनोरौ वा । पू २२५

३९ । वर्णादनुदात्तात् तोपधात् तो
नः । पू २२५

४० । अन्यतो ङीप् । पू २२६

४१ । पिङ्गौरादिभ्यश्च । पू २२७

४२ । जानपदकुण्डगोणस्थलभाजना-
गकालनीलकुशकामुककवराट्ट-
त्यमत्वावपनाकृतिमाश्राणास्थौ-
ल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथु-
नेच्छाकेशवेशेषु । पू २२८

४३ । शोणात् प्राचाम् । पू २२९

४४ । वीतो गुणवचनात् । पू २२९

४५ । बह्नादिभ्यश्च । पू २३०

४६ । नित्यं छन्दसि । उ ४९६

४७ । भुवश्च । उ ४९६

४८ । पुंयोगादाख्यायाम् । पू २३१

४९ । इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रष्टडहिमा-
रण्यवयववनमातुलाचार्याणा-
मानुक् । पू २३१

५० । क्रीतात् करणपूर्वात् । पू २३२

५१ । क्तादल्पाख्यायाम् । पू २३२

५२ । वज्रवीहेशान्तोदात्तात् । पू २३२

५३ । अस्त्राङ्गपूर्वपदाद्वा । पू २३२

५४ । स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोप-
धात् । पू २३३

५५ । नासिकोदरोऽजङ्घादन्तर्कण्य-
ङ्गाच्च । पू २३४

५६ । न क्रोडादिवह्वचः । पू २३४

५७ । सहनज्विद्यनानपूर्वाच्च । पू २३६

५८ । नखसखात् संज्ञायाम् । पू २३६

५९ । दीर्घजिह्वी च छन्दसि । पू ४९६

६० । दिक्पूर्वपदान् ङीप् । पू २३६

६१ । वाहः । पू २३६

६२ । सख्यश्चिञोति भाषायाम् । पू
२३६ [२३७

६३ । जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् । पू

६४ । पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलबालोत्त-
रपदाच्च । पू २३८

६५ । इतो मनुष्यजातेः । पू २३८

६६ । ऊङुतः । पू २३८

६७ । बाह्वन्तात् संज्ञायाम् । पू २४०

- ६८ । पङ्क्तौ च । पृ २४०
 ६९ । ऊरुत्तरपदादौ पस्ये । पृ २४०
 ७० । संहितशफलक्षणवासादेश्च । पृ २४०
 ७१ । कद्रुकमण्डल्योऽथ न्दसि । उ ४९६
 ७२ । संज्ञायाम् । पृ २४१
 ७३ । शार्ङ्गैरवाद्यजोऽङीन् । पृ २४१
 ७४ । यङश्चाप् । पृ २४२
 ७५ । आवद्याच्च । पृ २४२
 ७६ । तद्विताः । पृ २४२
 ७७ । दूनस्तिः । पृ २४२
 ७८ । अग्निजोरनार्पयोर्युक्त्वापोत्तम-
 योः षड् गोत्रे । पृ ५२१
 ७९ । गोत्रावयवात् । पृ ५२२
 ८० । क्रौड्यादिभ्यश्च । पृ ५२२
 ८१ । दैवयज्ञिशौचिष्टजिमात्यसुग्नि-
 काण्डे विद्विभ्योऽन्यतरस्याम् ।
 पृ ५२३
 ८२ । समर्थानां प्रथमाद्वा । पृ ४८८
 ८३ । प्राग्दीव्यतोऽण् । पृ ४८८
 ८४ । अच्पत्यादिभ्यश्च । पृ ४८८
 ८५ । दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदा-
 ण्यण्यः । पृ ४८९
 ८६ । उल्हादिभ्योऽञ् । पृ ४९०
 ८७ । स्त्रीषुंसाभ्यां नञ्संज्ञौ भव-
 नात् । पृ ४९१
 ८८ । द्विगोलुगनपत्ये । पृ ४९१
 ८९ । गोत्रेऽलुगच्चि । पृ ४९१

- ९० । दूनि लुक् । पृ ४९२
 ९१ । फक्फिजोरन्यतरस्याम् । पृ ४९३
 ९२ । तस्यापत्यम् । पृ ४९३
 ९३ । एको गोत्रे । पृ ४९७
 ९४ । गोत्रादन्यस्त्वियाम् । पृ ४९८
 ९५ । अत इज् । पृ ४९८
 ९६ । बाह्यादिभ्यश्च । पृ ४९८
 ९७ । सुधातुरकङ् च । पृ ४९८
 ९८ । गोत्रे कङ्गादिभ्यश्च फज् । पृ ४९९
 ९९ । नडादिभ्यः फक् । पृ ४९९
 १०० । हरितादिभ्योऽजः । पृ ५००
 १०१ । यजिजोश्च । पृ ५००
 १०२ । शरद्वच्चुनकदर्भाङ्गुवत्सायाय-
 गोषु । पृ ५०० [पृ ५००
 १०३ । द्रोणपर्यन्तजीवनादन्यतरस्याम्
 १०४ । अन्धध्यानन्तर्ये विदादिभ्यो
 ऽञ् । पृ ५०१
 १०५ । गर्गादिभ्यो यज् । पृ ५०१
 १०६ । सधुवभ्रोर्बाह्मणकौशिकयोः ।
 पृ ५०२
 १०७ । कपिवोधादाङ्गिरसे । पृ ५०२
 १०८ । वतण्डाच्च । पृ ५०२
 १०९ । लुक् स्त्रियाम् । पृ ५०३
 ११० । अच्चादिभ्यः फज् । पृ ५०३
 १११ । भर्गात् त्रैगर्त्ते । पृ ५०३
 ११२ । शिवादिभ्योऽण् । पृ ५०४
 ११३ । अष्टङ्गाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्त-
 न्नामिकाभ्यः । पृ ५०४

- ११४ । ऋष्यभकट्टर्णिकुरभ्यश्च । पू ५०४ [पू ५०५
११५ । सातुरुत् संख्यासंभद्रपूर्वायाः ।
११६ । कन्यायाः कनीन च । पू ५०५
११७ । विकर्णशृङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वा-
जातिषु । पू ५०५
११८ । पीलाया वा । पू ५०६
११९ । ढक् च मण्डूकात् । पू ५०६
१२० । स्त्रीभ्यो ढक् । पू ५०६
१२१ । ह्यचः । पू ५०६
१२२ । इतश्चानिजः । पू ५०६
१२३ । गुभ्रादिभ्यश्च । पू ५०६
१२४ । विकर्णकुषीतकात् काश्यपे ।
पू ५०७
१२५ । भ्रुवो डक् च । पू ५०७ [पू ५०८
१२६ । कल्याण्यादीनामिण्ड् च ।
१२७ । कुलटाया वा । पू ५०८
१२८ । चटकाया ऐरक् । पू ५०८
१२९ । गोधाया ढक् । पू ५०९
१३० । आरगुदीचाम् । पू ५०९
१३१ । क्षुद्राभ्यो वा । पू ५०९
१३२ । पितृष्वसुच्छन् । पू ५०९
१३३ । ढकि लोपः । पू ५०९
१३४ । साट्षसुश्च । पू ५०९
१३५ । चतुष्पाङ्गो ढज् । पू ५०९
१३६ । गृष्टादिभ्यश्च । पू ५१०
१३७ । राजश्चशुराद्यत् । पू ५१२
१३८ । जलाहः । पू ५१४

- १३९ । कुलात् खः । पू ५१४ [पू ५१४
१४० । अपूर्वपदादन्यतरस्यां यङ् ढक्ञौ
१४१ । महाकुवादज्झञौ । पू ५१४
१४२ । दुक्कुलाङ्ढक् । पू ५१४
१४३ । स्वसुम्हः । पू ५१५
१४४ । आतुव्यश्च । पू ५१५
१४५ । व्यन् सप्तत्वे । पू ५१५
१४६ । रेवत्यादिभ्यङ्क् । पू ५१५ [५१५
१४७ । गोवस्त्रियाः कुसने ण च । पू
१४८ । वृद्धाङ्क् सौवोरेषु वज्रलम् ।
पू ५१५
१४९ । फेष्क् ढ । पू ५१६ [जौ । पू ५१६
१५० । फाण्डाहृतिमिमताभ्यां णफि-
१५१ । कुर्वादिभ्यो रणः । पू ५१६ [५१७
१५२ । सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च । पू
१५३ । उदीचामिज् । पू ५१७
१५४ । तिकादिभ्यः फिज् । पू ५१७
१५५ । कौशल्याकार्मर्याभ्यां च । पू ५१७
१५६ । अणो द्यचः । पू ५१८ [५१८
१५७ । उदीचां वृद्धादगोवात् । पू
१५८ । वाकिनादीनां कुक् च । पू
५१८
१५९ । पुत्रान्नादन्यतरस्याम् । पू ५१८
१६० । प्राचमवृद्धात् फिन् वज्रलम्
पू ५१८ [पू ५१९
१६१ । मनोजातावजगतौ षुक् च ।
१६२ । अपत्यं पौत्रप्रभृति गोवम्
पू ४९५

१६३ । जीवति तु वंशे नृवा । पू ४८५

१६४ । भ्रातरि च ज्यायसि । पू ४८६

१६५ । वान्यस्मिन् सपिण्डे स्यविरतरे-
जीवति । पू ४८६

१६६ । *वृद्धस्य च पूजायाम् । [४८६

१६७ । यूनश्च च कुत्सायाम् । पू ४८६
[पू ५१८

१६८ । जनपदशब्दात् जलियादञ्

१६९ । साल्वेयगान्धारिभ्यां च । पू ५१८

१७० । द्यज्मगधकलिङ्गसूरसमादण् ।
पू ५१८ [पू ५१८

१७१ । वृद्धे लोमलाजादाज्जगड् ।

१७२ । कुरुनादिभ्यो गयः । पू ५१८

१७३ । साल्वावयवप्रत्यग्रयकलकूटा-
श्रसकादिज् । पू ५२०

१७४ । ते तद्वाजाः । पू ५२०

१७५ । कस्वोजाङ्गुक् । पू ५२० [५२१

१७६ । स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च । पू

१७७ । अतश्च । पू ५२१ [पू ५२१

१७८ । न प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः ।

द्वितीय पादे ।

१ । तेन रक्तं रागात् । पू ५२४

२ । लालारोचनाट्ठक् । पू ५२४

३ । नञ्चलेण युक्तः कालः । पू ५२४

४ । लुवविशेषे । पू ५२४

५ । संज्ञायां अवगन्तव्याभ्याम् पू ५२५

६ । दन्ताच्छः । पू ५२५

७ । दृष्टं साम । पू ५२५

८ । कलेर्ङक् । पू ५२६

९ । वामदेवाङ्गुङ्गौ । पू ५२६

१० । परिवृतो रथः । पू ५२६

११ । पाण्डुकम्बलादिनिः । पू ५२६

१२ । द्वैपवैयाघ्रादञ् । पू ५२७

१३ । कौमारामूर्ध्ववचने । पू ५२७

१४ । तत्रोद्धृतमलेभ्यः । पू ५२७

१५ । स्यण्डिलाच्छयितरि व्रते ।

पू ५२८

१६ । संस्कृतं भक्षाः । पू ५२८

१७ । श्रुनोखाद्यत् । पू ५२८

१८ । दध्मठक् । पू ५२८

१९ । उदञ्चितोऽन्यतरस्याम् । पू ५२८

२० । लोराङ्ठज् । पू ५२८

२१ । सास्मिन् पौर्णमासीति संज्ञायाम्
पू ५२८

२२ । आग्रहायणश्चत्वारिंशत् । पू ५२८

२३ । विभाषा फाल्गुनीश्रवणाकार्ति-
कीचैत्विभ्यः । पू ५२८

२४ । सास्य देवता । पू ५२९

२५ । कस्येत् । पू ५२९

२६ । शुक्राङ्गु । पू ५३१

२७ । अपोनमृपांनमृभ्यां घः । पू ५३१

२८ । छ च । पू ५३१

२९ । महेन्द्राङ्गाणौ ज । पू ५३१

* † एते सूत्रे कौमदीकारवार्तिके ।

- ३० । सोमाट्टग्रन् । पू ५३१
 ३१ । बाय्वृत्तपितुषो यत् । पू ५३१
 ३२ । द्यावापृथिवीसुनासीरमस्तुदग्नी
 भोमवास्तोष्पतिष्टहमेधाच्छ च । पू
 ५३२
 ३३ । अग्नेर्दक् । पू ५३२
 ३४ । कालेभ्यो भववत् । पू ५३२
 ३५ । महाराजप्रोष्ठपदाभ्यां ठञ् । पू
 ५३२ [पू ५३३
 ३६ । पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः
 ३७ । तस्य समूहः । पू ५३४
 ३८ । भिजादिभ्यो ऽण् । पू ५३४
 ३९ । गोविोचोष्टोरभराजराजन्व-
 राजपुत्रवत्समुष्वाजाहुञ् । पू ५३४
 ४० । केदाराद्यञ् च । पू ५३५
 ४१ । ठञ् कवचिनश्च । पू ५३५ [५३५
 ४२ । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् । पू
 ४३ । ग्रामजनवन्धुभ्यस्तल् । पू ५३५
 ४४ । अतुदात्तदेरञ् । पू ५३६
 ४५ । खण्डिकादिभ्यश्च । पू ५३६
 ४६ । चरणेभ्यो धर्भवत् । पू ५३६
 ४७ । अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । पू ५३६
 ४८ । केशाद्याभ्यां यञ्कावन्यतरस्याम्
 पू ५३६
 ४९ । पाशादिभ्यो यः । पू ५३६
 ५० । खलगोरथात् । पू ५३७
 ५१ । इनितकच्यचश्च । पू ५३७
 ५२ । विषयो देशे । पू ५३७

- ५३ । राजन्यादिभ्यो डञ् । पू ५३७
 ५४ । भौरिक्याद्यैपुकार्यादिभ्यो विध-
 ल्भक्तलौ । पू ५३८
 ५५ । सो ऽस्यादिरिति छन्दसः प्रगा-
 धेषु । पू ५३८ [५३८
 ५६ । संयात्रे प्रयोजनयोर्दृभ्यः । पू
 ५७ । तदस्यां प्रहरणमिति ऋीडायां
 णः । पू ५३९ [५३९
 ५८ । घञः सास्यां क्रियेति जः । पू
 ५९ । तदधीते तवेद । पू ५३९
 ६० । क्रतुमादिस्त्रवान्नाट्टक् । पू ५४०
 ६१ । क्रमादिभ्यो डन् । पू ५४१
 ६२ । अतुब्राह्मणादिनिः । पू ५४१
 ६३ । वसन्तादिभ्यश्चक् । पू ५४१
 ६४ । मोक्ताल्लुक् । पू ५४१
 ६५ । स्त्रवाच्च कोपधात् । पू ५४२
 ६६ । छन्दोब्राह्मणानि च तद्विषयाणि
 पू ५४३ [पू ५४३
 ६७ । तदस्मिन्नस्तीति देशे तज्जान्ति ।
 ६८ । तेन निर्दृष्टम् । पू ५४३
 ६९ । तस्य निवासः । पू ५४३
 ७० । अदूरभवश्च । पू ५४४
 ७१ । ओरञ् । पू ५४४
 ७२ । सतोश्च बह्वज्जात् । पू ५४४
 ७३ । बह्वचः कूपेषु । पू ५४४
 ७४ । उदक् च विपाशः । पू ५४४
 ७५ । संकलादिभ्यश्च । पू ५४५
 ७६ । स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राप्तु । पू ५४५

७७। सुवास्वादिभ्यो ऽण्। पू ५४५

७८। रोगी। पू ५४५

७९। कोपधाञ्। पू ५४६

८०। तुञ्ङ्गकठजिज्जेनिरहज्जय-

फक्फिजिज्जकठकोऽरीहृगज्ज-

शाश्चक्षुक्कुदकाशदगमेवाञ्चक्षि-

संकाशवनपञ्चकर्णचुतंगममगदिपरा-

हृकुमुदादिभ्यः। पू ५४६

८१। जनपदे लुप्। पू ५४८

८२। वरणादिभ्यश्च। पू ५५१

८३। शर्कराया वा। पू ५५२

८४। ठक्छौ च। पू ५५२

८५। नद्यां सतप्। पू ५५२

८६। सन्धादिभ्यश्च। पू ५५२ [५५२

८७। कुमुदनडवेतसेभ्यो ङ्सतप्। पू

८८। नडशादाङ्ङुलच्। पू ५५३

८९। शिखाया वल्च्। पू ५५३

९०। उत्तरादिभ्यश्चः। पू ५५३

९१। नडादीनां कुक् च। पू ५५३

९२। शेषे। पू ५५५

९३। राट्वावारपाराहखौ। पू ५५५

९४। ग्रासाद्यखजौ। पू ५५५

९५। कत्यादिभ्यो ढक्ज्। पू ५५६

९६। कुलकुचिपीवाभ्यः स्वास्यलङ्का-

रेपु। पू ५५६

९७। नद्यादिभ्यो ढक्। पू ५५६

९८। दक्षिणापचात्पुस्सञ्चक्। पू ५५६

९९। कापिण्याः षक्। पू ५५६

१००। रङ्गोरमनुष्ये ऽण् च। पू ५५७

१०१। द्युमागपायुदक्प्रतीचो यत्।

पू ५५७

१०२। कन्यायाष्ठक्। पू ५५७

१०३। वशी तुक्। पू ५५७

१०४। अययात् त्यप्। पू ५५७

१०५। ऐपसोह्यस्सो ऽन्यतरस्याम्।

पू ५५८

[५५८

१०६। तौरह्योत्तरपदादञौ। पू

१०७। दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां जः।

पू ५५८

१०८। मद्भ्यो ऽञ्। पू ५५९

१०९। उदीच्यप्राप्ताच्च वल्चो ऽनो-

दात्तात्। पू ५५९

११०। प्रस्योत्तरपदपलद्यादिकोपधा-

दण्। पू ५५९

१११। कण्पादिभ्यो गोले। पू ५६०

११२। इज्जश्च। पू ५६०

११३। न ह्य चः प्राच्यभरतेपु। पू ५६०

११४। वृक्षाच्चः। पू ५६०

११५। भवतष्ठक्छसौ। पू ५६१

११६। काश्यादिभ्यश्छिठौ। पू ५६१

११७। बाहीकप्राप्तेभ्यश्च। पू ५६२

११८। विभाषोशीनरेपु। पू ५६२

११९। ओर्दिशे ठञ्। पू ५६२

१२०। वृक्षात् प्राचाम्। पू ५६२

१२१। धन्वयोपधाहुञ्। पू ५६२

१२२। प्रस्यपुरवहान्ताच्च। पू ५६३

- १२३ । रोपधेतोः प्राचास् । पू ५६३
 १२४ । जनपदतद्वध्योश्च । पू ५६३
 १२५ । अट्टादपि वज्रवचनविप्रवात् ।
 पू ५६३ [पू ५६४
 १२६ । कच्छाग्निवक्त्रवर्त्तोत्तरपदात् ।
 १२७ । धूमादिभ्यश्च । पू ५६४
 १२८ । नगरात् कुम्भनप्राचीश्वयोः ।
 पू ५६४
 १२९ । अरण्यान्मनुष्ये । पू ५६४
 १३० । विभाषा कुर्युगभ्यरायाम् ।
 पू ५६५
 १३१ । मद्रूज्योः कन् । पू ५६५
 १३२ । कोपधादण् । पू ५६५
 १३३ । कच्छादिभ्यश्च । पू ५६५
 १३४ । मनुष्यतत्स्वयोर्बुज् । पू ५६५
 १३५ । अपदातो सालात् । पू ५६५
 १३६ । गोयवाग्वोश्च । पू ५६६
 १३७ । गर्त्तोत्तरपदाच्छः । पू ५६६
 १३८ । गृहादिभ्यश्च । पू ५६६
 १३९ । प्राचां कटादेः । पू ५६७
 १४० । राज्ञः क च । पू ५६७
 १४१ । ट्टादकेकान्तखोपधात् । पू ५६७
 १४२ । कन्यापलदनगरस्यासक्तुदोत्तर-
 पदात् । पू ५६७
 १४३ । पर्वताच्च । पू ५६७
 १४४ । विभाषा मनुष्ये । पू ५६७
 १४५ । ककणपर्णाङ्गराजौ । पू ५६८

चतुर्थीध्यायस्य तृतीय पादे ।

- १ । युष्मदस्मदीरन्यतरस्यां खञ्च ।
 पू ५६८ [५६८
 २ । तस्मिन्नणि च युष्माकाम्नाको । पू
 ३ । तवकममकायेकवचने । पू ५६८
 ४ । अर्धाद्यत् । पू ५६८
 ५ । परावराधनोत्तमपूर्वाच्च । पू ५६८
 ६ । दिक्पूर्वपदाट्टञ् च । पू ५६९
 ७ । ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ ।
 पू ५६९
 ८ । मध्यान्मः । पू ५६९
 ९ । अ सांप्रतिके । पू ५६९
 १० । द्वीपादनुसुद्धं यञ् । पू ५६९
 ११ । कालाट्टञ् । पू ५६९
 १२ । आङ्गे शरदः । पू ५७०
 १३ । विभाषा रोगातपयोः । पू ५७०
 १४ । निशाप्रदोषाभ्यां च । पू ५७०
 १५ । स्वस्तुट् च । पू ५७० [५७१
 १६ । सन्निवेलाद्गृह्नन्नन्विभ्यो ऽण् । पू
 १७ । प्राट्प एण्यः । पू ५७१
 १८ । वर्षाभ्यष्टक् । पू ५७१
 १९ । छन्दसि ठञ् । उ ४९७
 २० । वसन्ताच्च । उ ४९७
 २१ । हेमन्ताच्च । उ ४९७
 २२ । सर्वत्राण् च तलोपच । पू ५७१
 २३ । सायंचिरं प्राङ्गे प्रगे व्यङ्गे भ्यष्ट्रबुलौ
 तट् च । पू ५७१ [पू ५७२
 २४ । विभाषा पूर्वाह्णापराह्णाभ्याम् ।

- २५ । तत्र जातः । पू ५७२
 २६ । ग्राह्यपक्ष् । पू ५७२
 २७ । संज्ञायां शरदो ङ् । पू ५७२
 २८ । पूर्वार्द्धापरार्द्धाद्रिमूलप्रदोपा-
 वक्तराहुन् । पू ५७४
 २९ । पथः पन्थ च । पू ५७४
 ३० । अनावस्थाया वा । पू ५७४
 ३१ । अ च । पू ५७४
 ३२ । सिन्धुपकराभ्यां कन् । पू ५७५
 ३३ । अणजौ च । पू ५७५
 ३४ । अविष्ठाफल्गुन्यनुराधास्वातिति-
 थ्यपुनर्वसुहस्ताविशाखापादावज्जला-
 लुलु । पू ५७५ [५७६]
 ३५ । स्थानान्तगोशालखरशालाञ्च । पू
 ३६ । वलशालाभिजिदश्वयुक्शतभिष-
 जो वा । पू ५७६
 ३७ । नजलेभ्यो वज्जलम् । पू ५७६
 ३८ । कतलअक्रीतकुशलाः । पू ३७६
 ३९ । प्रायभवः । पू ५७६
 ४० । उपजानू पकणोपनीवेष्ठक् । पू ५७७
 ४१ । संभूते । पू ५७७
 ४२ । कोशाङ्ठञ् । पू ५७७ पू [५७७
 ४३ । कालात् साधुपुष्पान् पच्यमानेषु ।
 ४४ । उप्ते च । पू ५७७
 ४५ । आन्वयुज्या ङ् । पू ५७७
 ४६ । ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम् । पू ५७७
 ४७ । देयन्तणे । पू ५७७
 ४८ । कलाप्यत्यववबुसाहुन् । पू ५७७

- ४९ । ग्रीष्मावरसमाद्ङ् । पू ५७८
 ५० । संवत्सराग्रहायणीभ्यां ठञ् च ।
 पू ५७८
 ५१ । व्याहरति ष्टगः । पू ५७८
 ५२ । तदस्य मोढम् । पू ५७८
 ५३ । तत्र भवः । पू ५७९
 ५४ । दिगादिभ्यो यत् । पू ५७९
 ५५ । शरीरावयवाञ्च । पू ५७९
 ५६ । दृतिकुञ्जिकलशिवस्वस्वहेठञ् ।
 पू ५८०
 ५७ । ग्रीवाभ्यो ण् च । पू ५८०
 ५८ । गम्भीराञ्जप्रः । पू ५८०
 ५९ । अव्ययीभावाञ्च । पू ५८०
 ६० । अनाः पूर्वपदाट्ठञ् । पू ५८०
 ६१ । ग्रामात् पर्यनुपूर्वात् । पू ५८१
 ६२ । जिह्वामूलान्जुलेम्भः । पू ५८२
 ६३ । वर्गानाञ्च । पू ५८२ [५८२
 ६४ । अग्रद्धे यत्खावन्यतरस्याम् । पू
 ६५ । कर्णललाटात् कञ्चलङ्कारे । पू
 ५८२
 ६६ । तस्य व्याख्यान इति च व्याख्या-
 तव्यनान्नः । पू ५८२ [५८२
 ६७ । वल्लची ऽलोदात्ताट्ठञ् । पू
 ६८ । क्रतुयज्ञेभ्यश्च । पू ५८३
 ६९ । अध्यायेष्वेवर्षेः । पू ५८३
 ७० । पौरोडाशपुरोडाशात् ङन् ।
 पू ५८३
 ७१ । छन्दसो वदन्तौ । पू ५८३

७२ । हाजृब्राह्मणकं प्रथमाध्वरपुरश-

रणनामाख्याताट्ठक् । पू ५८४

७३ । अगृगयनादिभ्यः । पू ५८४

७४ । तत आगतः । पू ५८४

७५ । ठगायस्थानेभ्यः । पू ५८४

७६ । गुण्डिकादिभ्यो ऽण् । पू ५८४

७७ । विद्यायोनिस्त्वन्नेभ्यो हुञ् ।

पू ५८५

७८ । षतठञ् । पू ५८५

७९ । पितृर्यञ्च । पू ५८५

८० । गोवाद्ङ्ङवत् । पू ५८५

८१ । हेतुमनुष्येभ्यो ऽन्यतरस्यां रूप्यः ।

पू ५८५

८२ । मयट् च । पू ५८६

८३ । प्रभवति । पू ५८६

८४ । विदूराज्जः । पू ५८६

८५ । तद्गच्छति पथिदूतयोः । पू ५८६

८६ । अभिनिष्क्रामति द्वारस् । पू ५८६

८७ । अधिष्ठत्य कते ग्रन्थे । पू ५८६

८८ । शिशुकृन्द्यमसभद्वन्नेन्द्रजनना-

दिभ्यश्च । पू ५८७

८९ । सो ऽस्य निवासः । पू ५८७

९० । अभिजनञ्च । पू ५८७ [५८७

९१ । आयधजोविभ्यश्चः पर्वते । पू

९२ । शाण्डिकादिभ्यो जः । पू ५८७

९३ । सिन्धुतक्षशिलादिभ्यो ऽण्जौ ।

पू ५८८

९४ । तृदीशलातुरवर्मतीकूचवाराड्ढ-

कृत्तुदजः । पू ५८८

९५ । भक्तिः । पू ५८८ [५८८

९६ । अचित्ताददेशकालाट्ठक् । पू

९७ । महाराजाट्ठञ् । पू ५८८

९८ । वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् । पू ५८८

९९ । गोतक्षत्रियाख्येभ्यो वञ्जलं वुञ् ।

पू ५८९

१०० । जनपदिनां जनपदवत् सर्वं

जनपदेन समानशब्दानां वञ्जवचने ।

पू ५८९

१०१ । तेन प्रोक्तम् । पू ५८९

१०२ । तित्तिरिवरतन्नु खण्डिकोखा-

च्छण् । पू ५८९

१०३ । काश्यपकौशिकाभ्याम्पिभ्यां

णिनिः । पू ५९० [पू ५९०

१०४ । कलापिवैशम्पायनानेवासिभ्यश्च ।

१०५ । पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मणकल्पेषु ।

पू ५९०

१०६ । शौनकादिभ्यश्चन्द्रसि । पू ५९१

१०७ । कठचरकान्णक् । पू ५९१

१०८ । कलापिनो ऽण् । पू ५९१

१०९ । कृगलिनो ढिबुक् । पू ५९१

११० । पाराशर्यशिलालिभ्यां भिच्चुन-

टस्त्वयोः । पू ५९१

१११ । कर्मन्दकशास्त्रादिनिः । पू ५९२

११२ । तेनैकदिक् । पू ५९२

११३ । तसिञ्च । पू ५९२

११४ । उरसो यञ्च । पू ५९२

- ११५ । उपज्ञाते । पू ५८२
 ११६ । कते यन्त्रो । पू ५८३
 ११७ । संज्ञायस् । पू ५८३
 ११८ । कुलावादिभ्यो वुञ् । पू ५८३
 ११९ । जुद्राभ्रमरवटरपादपादज् ।
 पू ५८३
 १२० । तस्येदस् । पू ५८३
 १२१ । रथाद्यत् । पू ५८४
 १२२ । पत्वपूर्वादज् । ५८४
 १२३ । पलाध्वर्युपरिपदञ् । पू ५८४
 १२४ । हलसीराट्ठक् । पू ५८४
 १२५ । इन्द्वाहुन् वैरसैद्युनिकयोः ।
 पू ५८४
 १२६ । गोत्वचरणाहुञ् । पू ५८५
 १२७ । सङ्गाङ्गलक्षणेऽज्जराजिजासण् ।
 पू ५८५
 १२८ । शाकलाद्वा । पू ५८५
 १२९ । छन्दोगौत्रिकयाज्ञिकवह्वृच-
 नटाज्जराः । पू ५८६ [५८६
 १३० । न दण्डमाणवान्तेवासिपु । पू
 १३१ । रैवतिकादिभ्यश्चः । पू ५८६
 १३२ । कौपिङ्गलहास्तिपदादण् । पू
 ५८६
 १३३ । आयर्वणिकस्येकलोपञ्च । पू ५८६
 १३४ । तस्य विकारः । पू ५८७
 १३५ । अवयवे च प्राण्योषधिष्ठेभ्यः
 पू ५८७
 १३६ । विल्वादिभ्यो ऽण् । पू ५८७

- १३७ । कोपधाञ् । पू ५८७
 १३८ । तपुजठनोः पुक् । पू ५८७
 १३९ । ओरज् । पू ५८८
 १४० । अनुदात्तादेश्च । पू ५८८
 १४१ । पलाशादिभ्यो वा । पू ५८८
 १४२ । शस्याः पुञ् । पू ५८८
 १४३ । नयङ्गैतयोर्भाषायासभञ्जाच्छाद-
 नयोः । पू ५८८
 १४४ । नित्यं वृद्धशरादिभ्यः । पू ५८९
 १४५ । गोश्च पुरीषे । पू ५८९
 १४६ । पिष्टाञ्च । पू ५८९
 १४७ । संज्ञायां कन् । पू ५८९
 १४८ । व्रीहेः पुरोडाशे । पू ६००
 १४९ । असंज्ञायां तिलववाभ्याम् ।
 पू ६००
 १५० । इत्र चम्बुन्दसि । उ ४९७
 १५१ । नोत्वद्धर्धविल्वात् । उ ४९७
 १५२ । तालादिभ्योऽस् । पू ६००
 १५३ । जातरूपेभ्यः परिमाणे । पू ६००
 १५४ । प्राणिरजतादिभ्यो ऽञ् । पू ६००
 १५५ । जितञ्च तत्प्रत्ययात् । पू ६००
 १५६ । क्रीतवत् परिभाषात् । पू ६०१
 १५७ । उद्गाहुञ् । पू ६०१
 १५८ । उमोर्णयोर्वा । पू ६०१
 १५९ । एण्या ठञ् । पू ६०१
 १६० । गोपयसोर्यत् । पू ६०१
 १६१ । द्रोश्च । पू ६०१
 १६२ । माने वयः । पू ६०२

- १६३ । फले लुक् । पू ६०२
 १६४ । लृचादिभ्यो ऽण् । पू ६०२
 १६५ । जम्बा वा । पू ६०२
 १६६ । लुप् च । पू ६०२
 १६७ । हरीतक्यादिभ्यश्च । पू ६०३
 १६८ । कंसीयपरश्वययोर्यजौ लुक्
 च । पू ६०३

चतुर्थाध्यायस्य चतुर्थपादे ।

- १ । प्राग्वहतेष्क् । पू ६०४ [पू ६०४
 २ । तेन दीव्यति खनति जयति जितं
 ३ । संस्कृतम् । पू ६०५
 ४ । कुलस्यकोपधादण् । पू ६०५
 ५ । तरति । पू ६०५
 ६ । गोपुच्छाट्ठञ् । पू ६०५
 ७ । नौद्यचठन् । पू ६०५
 ८ । चरति । पू ६०५
 ९ । आकर्षात् छल् । पू ६०५
 १० । पर्पादिभ्यः ङन् । पू ६०६
 ११ । अगणाट्ठञ् च । पू ६०६
 १२ । वेतनादिभ्यो जीवति । पू ६०६
 १३ । वस्त्रक्रयविक्रयाट्ठन् । पू ६०६
 १४ । आयुधाच्छ च । पू ६०७
 १५ । हरत्युत्सङ्गादिभ्यः । पू ६०७
 १६ । भस्मादिभ्यः ङन् । पू ६०७
 १७ । विभाषा विवधात् । पू ६०७
 १८ । अण् कुटिलिकायाः । पू ६०७
 १९ । निर्वृत्तेऽन्धद्यूतादिभ्यः । पू ६०८

- २० । त्वेनैस्त्रित्यम् । पू ६०८
 २१ । अपमित्ययाचित्ताभ्यां ककनौ ।
 पू ६०८
 २२ । संसृष्टे । पू ६०८
 २३ । चूर्णादिनिः । पू ६०८
 २४ । लवणाक्षुक् । पू ६०९
 २५ । सुजादण् । पू ६०९
 २६ । व्यञ्जनैरुपसिक्तौ । पू ६०९
 २७ । ओजःसहोन्मसा वर्त्तते । पू ६०९
 २८ । तत् प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकुलम् ।
 पू ६०९
 २९ । परिस्त्रुखं च । पू ६१०
 ३० । प्रयच्छति गर्ह्यम् । पू ६१०
 ३१ । कुसीददशैकादशत् ङनुष्ठचौ ।
 पू ६१०
 ३२ । उच्छति । पू ६१०
 ३३ । रक्षति । पू ६११
 ३४ । शब्ददर्डरं करोति । पू ६११
 ३५ । पत्त्रिनत्स्यष्टगान् हन्ति । पू ६११
 ३६ । परिपन्थं च तिष्ठति । पू ६११
 ३७ । साधोत्तरवदपदव्यनुपदं धावति ।
 पू ६१२
 ३८ । आक्रन्दाट्ठञ् च । पू ६१२
 ३९ । पदोत्तरपदं गृह्णाति । पू ६१२
 ४० । प्रतिकण्ठार्थललाभं च । पू ६१२
 ४१ । धर्मं चरति । पू ६१२ ।
 ४२ । प्रतिपद्यतेति ठञ्च । पू ६१२
 ४३ । समवायान् समवैति । पू ६१३

- ४४ । परिवदो गयः । पू ६१३
 ४५ । सेनाया वा । पू ६१३
 ४६ । संज्ञायां ललाटकुक्ष्यौ पश्यति ।
 पू ६१३
 ४७ । तस्य धर्म्यम् । पू ६१३
 ४८ । अण् संहिष्यादिभ्यः । पू ६१४
 ४९ । ऋतो ऽञ् । पू ६१४
 ५० । अयक्रयः । पू ६१४
 ५१ । तदस्य पण्यम् । पू ६१४
 ५२ । लवणाट्ठञ् । पू ६१४
 ५३ । किसरादिभ्यः ण् । पू ६१४
 ५४ । शलालुनो ऽन्यतरस्याम् । पू ६१५
 ५५ । शिल्पम् । पू ६१५ [६१५
 ५६ । सङ्कुक्षार्भरादन्यतरस्याम् । पू
 ५७ । प्रहरणम् । पू ६१५
 ५८ । परश्वधाट्ठञ् च । पू ६१५
 ५९ । शक्तियथोरीकम् । पू ६१६
 ६० । अस्तिनास्तिदिष्टं नतिः । पू ६१६
 ६१ । शीलम् । पू ६१६
 ६२ । क्वादिभ्यो णः । पू ६१६
 ६३ । कर्माध्ययने ट्ठञ् । पू ६१७
 ६४ । बह्वचपूर्वपदाट्ठञ् । पू ६१७
 ६५ । हितं भक्षाः । पू ६१७
 ६६ । तदस्मै दीयते नियुक्तम् । पू ६१७
 ६७ । आणानांसौदनाट्ठिठन् । पू ६१७
 ६८ । भक्तादणन्यतरस्याम् । पू ६१८
 ६९ । तत्र नियुक्तः । पू ६१८
 ७० । अगारान्ताट्ठन् । पू ६१८

- ७१ । अध्यायिन्यदेशकालात् । पू ६१८
 ७२ । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यव-
 हरति । पू ६१८
 ७३ । निकटे वसति । पू ६१९
 ७४ । आवसथात् छल् । पू ६१९
 ७५ । प्राग्घिताद्यन् । पू ६२०
 ७६ । तद्वहति रथवगप्रासङ्गम् । पू ६२०
 ७७ । धुरो यङ्ठको । पू ६२०
 ७८ । खः सर्वधुरात् । पू ६२०
 ७९ । एकधुरान्नुक् च । पू ६२०
 ८० । शकटादण् । पू ६२०
 ८१ । हलसीराट्ठक् । पू ६२०
 ८२ । संज्ञायां जन्धा । पू ६२०
 ८३ । विध्यत्यधनुषा । पू ६२१
 ८४ । धनगणं लब्धा । पू ६२१
 ८५ । अन्नाणः । पू ६२१
 ८६ । वशं गतः । पू ६२१
 ८७ । पदमस्मिन् दृश्यम् । पू ६२१
 ८८ । मूलमस्यावर्हि । पू ६२१
 ८९ । संज्ञायां धेनुष्या । पू ६२१
 ९० । गृहपतिना संयुक्ते जः । पू ६२१
 ९१ । नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतात-
 लाभ्यस्तार्थतल्यप्राप्यवध्यानाम्यसम-
 समितसंसितेषु । पू ६२२
 ९२ । धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते । पू ६२२
 ९३ । छन्दसो निर्मिते । पू ६२२
 ९४ । उरसो ऽण् च । पू ६२२
 ९५ । हृदयस्य प्रियः । पू ६२२

- ६६ । बन्धने चंपो । पू ६२३
 ६७ । मतजनहलात् करणजल्पक-
 र्थेपु । पू ६२३
 ६८ । तत्र साधुः । पू ६२३
 ६९ । प्रतिजनादिभ्यः खञ् । पू ६२३
 १०० । भक्ताण् । पू ६२३
 १०१ । परिपदो ग्यः । पू ६२३
 १०२ । कथादिभ्यश्चक् । पू ६२३
 १०३ । गुडादिभ्यश्चञ् । पू ६२४
 १०४ । पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्दञ् । पू
 ६२४
 १०५ । सभाया यः । पू ६२४
 १०६ । ढम्बन्द्सि । उ ४९७
 १०७ । समानतीर्थे वासी । पू ६२४
 १०८ । समानोदरे शयित ओ चो-
 दात्तः । पू ६२४
 १०९ । सोदराद्यः । पू ६२४
 ११० । भवे ऋन्द्सि । उ ४९७
 १११ । पाथोनदीभ्यां डाण् । उ ४९८
 ११२ । वेशन्तहिमवद्भ्रासण् । उ ४९८
 ११३ । स्रोतसो विभाया डाड्ढौ । उ
 ४९८
 ११४ । सगर्भस्यूयसनुताद्यत् । उ ४९८
 ११५ । त्रयाहनु । उ ४९८
 ११६ । अग्राद्यत् । उ ४९९
 ११७ । घच्छौ च । उ ४९९
 ११८ । ससुद्राभाहः । उ ४९९
 ११९ । वर्हिषि दत्तम् । उ ४९९

- १२० । दूतस्य भागकर्मणी । उ ४९९
 १२१ । रक्षोयातनां हननी । उ ४९९
 १२२ । रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये
 उ ४९९
 १२३ । असुरस्य स्वम् । उ ५००
 १२४ । मायायामण् । उ ५००
 १२५ । तद्दानासामुपधानो मन्त्र इतो-
 षकाश्च लुक् च मतोः । उ ५००
 १२६ । अश्विमानण् । उ ५००
 १२७ । वयस्याश्च मूर्ध्नी मतप् । उ ५००
 १२८ । मत्वर्थे मासतन्वोः । उ ५००
 १२९ । मधोर्ज च । उ ५०१
 १३० । ओजसो ऽहनि यत्सौ । उ ५०१
 १३१ । वेशोयशआदेर्भगाद्याल् । उ ५०१
 १३२ । ख च । उ ५०१
 १३३ । पूर्वैः कृतमिनियौ च । उ ५०१
 १३४ । अङ्गिः संस्कृतम् । उ ५०१
 १३५ । सहस्रेण संमितौ घः । उ ५०१
 १३६ । मतौ च । उ ५०१
 १३७ । सोममर्हति यः । उ ५०२
 १३८ । मये च । उ ५०२
 १३९ । मधोः । उ ५०२
 १४० । वसोः समूहे च । उ ५०२
 १४१ । नक्षत्राहः । उ ५०२
 १४२ । सर्वदेवात् तातिल् । उ ५०३
 १४३ । शि शमरिष्टस्य करे । उ ५०३
 १४४ । भावे च । उ ५०३

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमपादे ।

१ । प्राक् क्रीताच्छः । पू ६२५

२ । उगवादिभ्यो यत् । पू ६२५

३ । कम्बलाच्च संज्ञायाम् । पू ६२५

४ । विभाषा ह्रिविरपूपादिभ्यः पू ६२५

५ । तस्मै हितम् । पू ६२६

६ । शरीरावयवाद्यत् । पू ६२६

७ । खल्वयवमापतिलवृषन्नह्णश्च ।

पू ६२६

८ । अजाविभ्यां व्यन् । पू ६२६

९ । आत्मन्विज्जनभोगोत्तरपदात्

खः । पू ६२६

१० । सर्वेपुरुषाभ्यां णटजौ । पू ६२७

११ । माणवचरकाभ्यां खञ् । पू ६२७

१२ । तदर्थं विद्वतेः प्रकृतौ । पू ६२७

१३ । छदिरूपधिवलेट्ज् । पू ६२८

१४ । ऋषभोपानहोर्जः । पू ६२८

१५ । चर्मणो ऽन् । पू ६२८

१६ । तदस्य तदस्मिन्स्यादिति । पू ६२८

१७ । परिख.या टज् । पू ६२८

१८ । प्राग्वतेष्टज् । पू ६२८

१९ । अ ऽर्हादगोपुच्छसह्यापरिमाणा-

ट्ठक् । पू ६२९

२० । असमासे निष्कादिभ्यः । पू ६२९

२१ । शताच्च टन्यतावशते । पू ६३१

२२ । सह्याया अतिशदन्तायाः कन् ।

पू ६३१

२३ । वतोरिद्धा । प ६३१

२४ । विंशतिलिंशद्व्यां ड्बुच्चसंज्ञायाम् ।

पू ६३१

२५ । कंसाद्विठन् । पू ६३२

२६ । न्यूर्पादञ्जन्यतरस्याम् । पू ६३२

२७ । शतमानविंशतिकमहस्रवसनादण्

पू ६३२

[पू ६३२

२८ । अर्ध्वविपूर्वादिगोर्नुगसंज्ञायाम् ।

२९ । विभाषा कार्पापणसहस्राभ्यः स्

पू ६३२

३० । द्वित्विपूर्वान्निष्कात् । पू ६३३

३१ । विस्त्राच्च । पू ६३३

३२ । विंशतिकात् खः । पू ६३३

३३ । स्वार्या ईकन् । पू ६३३

३४ । पणपादमापणताद्यत् । पू ६३३

३५ । शाणाद्वा । पू ६३४

३६ । द्वित्विपूर्व्यादण् च । पू ६३४

३७ । तेन क्रीतम् । पू ६३४

३८ । तस्य निमित्तं संयोगोत्पातौ ।

पू ६३५

३९ । गोद्यचोऽसह्यापरिमाणाश्वादे-

र्यत् । पू ६३५

४० । पुत्ताच्छ च । पू ६३५ [६३५

४१ । सर्वभूमिष्टयिवीभ्यामणजौ । पू

४२ । तस्मैश्चरः । पू ६३६

४३ । तत् विदित इति च । पू ६३६

४४ । लोकसर्वलोकाट्ठज् । पू ६३६

४५ । तस्य वापः । पू ६३६

४६ । पात्वात् षन् । पू ६३६

४७ । तदस्मिन् वृत्त्यायलाभशुल्कोपदा-
दीयते । पू ६३६

४८ । प्ररणाङ्गिट्ठन् । पू ६३७

४९ । भागाद्यच्च । पू ६३७

५० । तद्वरति वृत्त्यावहति भाराद्-
शादिभ्यः । पू ६३७

५१ । वस्तुद्रव्याभ्यां ठन्कनौ । पू ६३८

५२ । संभवत्यवहरति पचति । पू ६३८

५३ । व्याटकाचितपावात् खोऽन्यत-
रस्याम् । पू ६३८

५४ । द्विगोः षञ्च । पू ६३८

५५ । कुलिजाङ्गुक्खौ च । पू ६३९

५६ । सोऽस्यांशवस्तुभ्यतयः । पू ६३९

५७ । तदस्य परिमाणम् । पू ६३९

५८ । संख्यायाः संचासंघसूत्राध्यय-
नेषु । पू ६३९

५९ । पङ्क्तिविंशतिविंशच्चत्वारिंशत्त-
न्नाशत्पष्टिसप्तत्यशोतिनवतिशतम् ।
पू ६४०

६० । पञ्चदशतौ वर्गे वा । पू ६४०

६१ । सप्तनोऽञ् ऊन्दसि । उ ५०३

६२ । विंशच्चत्वारिंशतोर्ग्राह्ये सं-
ज्ञायां डण् । पू ६४०

६३ । तदर्हति । पू ६४०

६४ । छेदादिभ्यो नित्यम् । पू ६४०

६५ । शीर्षच्छेदाद्यच्च । पू ६४१

६६ । दण्डादिभ्यो यः । पू ६४१

६७ । ऊन्दसि च । उ ५०४

६८ । पावाहच । पू ६४१

६९ । कडङ्करदक्षिणाच्छ च । पू ६४१

७० । स्थालीविलात् । पू ६४१

७१ । यत्रत्विग्भ्यां घञ्जौ । पू ६४२

७२ । पारायणतरायणचान्द्रायणं व-
र्तयति । पू ६४२

७३ । संशयसापन्नः । पू ६४२

७४ । योजनं गच्छति । पू ६४२

७५ । पथः ष्कन् । पू ६४३

७६ । पथो ण नित्यम् । पू ६४३

७७ । उत्तरपथेनाहृतं च । पू ६४३

७८ । कालात् । पू ६४३

७९ । तेन निर्दत्तम् । पू ६४३

८० । तमधीष्टो भूतो भूतो भावी ।
पू ६४३ ।

८१ । मासादयसि यत्खजौ । पू ६४४

८२ । द्विगोर्यप् । पू ६४४

८३ । षण्मासाणखच्च । पू ६४४

८४ । अवयसि ठञ्च । पू ६४४

८५ । समायाः खः । पू ६४४

८६ । द्विगोर्वा । पू ६४५

८७ । रात्यहःसंवत्सराच्च । पू ६४५

८८ । वर्षाङ्गुक् च । पू ६४५

८९ । चित्तवति नित्यम् । पू ६४६

९० । पष्टिकाः पष्टिरात्रेण पच्यन्ते ।
पू ६४६

९१ । दत्तरान्ताच्छ्रूयन्दसि । उ ५०४

९२ । संपरिपूर्वात् ख च । उ ५०४

६३ । तेन परिजय्यलभ्यकार्यमुकरम् ।

पू ६४६

६४ । तदस्य ब्रह्मचर्यम् । पू ६४७

६५ । तस्य दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः । पू

६४७

[६४७

६६ । तत्र च दीयते कार्यं भववत् । पू

६७ । व्युष्टादिभ्यो ऽण् । पू ६४८

६८ । तेन यथाकथाचहस्ताभ्यां णतौ

पू ६४८

६९ । संपादिनि । पू ६४८

१०० । कर्मवेष्टाद्यत् । पू ६४८

१०१ । तस्मै प्रभवति सन्नापादिभ्यः ।

पू ६४८

१०२ । योगाद्यच्च । पू ६४८

१०३ । कर्मण उक्त्वा । पू ६४८

१०४ । समयस्तदस्य प्राप्तम् । पू ६४८

१०५ । ऋतोरण् । पू ६४८

१०६ । छन्दसि घस् । उ ५०४

१०७ । कालाद्यत् । पू ६४८

१०८ । प्रकृष्टे ठञ् । पू ६४८

१०९ । प्रयोजनम् । पू ६४८ [पू ६५०

११० । विशाखापाठादण् मन्वदण्डयोः ।

१११ । अनुप्रवचनादिभ्यश्च । पू ६५०

११२ । समापनात् सपूर्वपदात् । पू ६५०

११३ । ऐकागारिकट् चौरैः । पू ६५०

११४ । आकालिकडाद्यन्वचने पू ६५०

११५ । तेन तुल्यं क्रिया चेदतिः । पू ६५१

११६ । तत्र तस्येव । पू ६५१

११७ । तदर्हम् । पू ६५२ [५०४

११८ । उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे । उ

११९ । तस्य भावस्वतलो । पू ६५२

१२० । आ च त्यात् । पू ६५२

१२१ । न नञ्पूर्वात् तत्पुरुषादचतुर

सङ्गतलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः ।

पू ६५२

१२२ । घृष्टादिभ्य इमनिच्वा । पू ६५३

१२३ । वर्णदृढादिभ्यः घ्यञ् च । पू ६५३

१२४ । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि

च । पू ६५४

१२५ । स्तेनाद्यन्लोपच । पू ६५५

१२६ । सख्युर्थः । पू ६५५

१२७ । कपिज्ञात्थोर्ठक् । पू ६५५

१२८ । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ।

पू ६५५ .

१२९ । प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गाता-

दिभ्यो ऽञ् । पू ६५६ [६५६

१३० । हायनानयुकादिभ्यो ऽण् । पू

१३१ । इगन्ताच्च लघुपूर्वात् । पू ६५६

१३२ । योपधादुगुरुपोत्तमाहुञ् ।

पू ६५७

१३३ । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च । पू ६५७

१३४ । गोत्रचरणाच्छाधात्याकारतद-

वेतेषु । पू ६५७

१३५ । होवाभ्यश्च । पू ६५७

१३६ । ब्रह्मणस्वः । पू ६५७

द्वितीयपादे ।

- १ । धान्यानां भवने ज्ञेये खज् । पू ६५८
- २ । ब्रीहिशाख्योर्दक् । पू ६५८
- ३ । यवयवकपटिकाद्यत् । पू ६५८
- ४ । पिभाषा तिलमाषोमाभङ्गाण्यभ्यः
पू ६५८
- ५ । सर्वचर्मणः कृतः खज्जौ । पू ६५८
- ६ । यथासुखसंसुखस्य दर्शनः खः ।
पू ६५८
- ७ । तत् सर्वादेः पथ्यङ्गकर्मपत्रपात्रं
व्याप्नोति । पू ६५८
- ८ । आप्रपदं प्राप्नोति । पू ६५८
- ९ । अनुपदसर्वान्नायानयं बद्धाभक्ष-
यतिनेषु । पू ६५८
- १० । परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति
पू ६६० [पू ६६०]
- ११ । अवारपारात्यन्तानुकामं गामी ।
- १२ । समांसमां विजायते । पू ६६१
- १३ । अद्यन्तीनावष्टभे । पू ६६१
- १४ । आगवीनः । पू ६६१
- १५ । अनुग्वलङ्गामी । पू ६६२
- १६ । अध्वनो यत्खौ । पू ६६२
- १७ । अभ्यमित्राच्छ च । पू ६६२
- १८ । गोष्ठात् खज् भूतपूर्वे । पू ६६२
- १९ । अश्वस्यैकाहगमः । पू ६६२
- २० । शालीनकौपीने अष्टष्टाकार्ययोः ।
पू ६६२
- २१ । व्रातेन जीवति । पू ६६३

- २२ । साम्रपदीनं सख्यम् । पू ६६३
- २३ । ह्यैयंगवीनं संज्ञायाम् । पू ६६३
- २४ । तस्य पाकमूले पील्वादिकर्णादि-
भ्यः कुणज्जाहचौ । पू ६६३
- २५ । पक्षात् तिः । पू ६६३
- २६ । तेन वित्तसुसुप्त्रेणपौ । पू ६६३
- २७ । विनज्भ्यां नानाजौ न सह ।
पू ६६४
- २८ । वेः शालच्छङ्कटचौ । पू ६६४
- २९ । सम्प्रोदश्च कटच् । पू ६६४
- ३० । अवात् कुटारच् च । पू ६६५
- ३१ । नते नासिकायाः संज्ञायां टोटज्
नाटज्भटचः । पू ६६५
- ३२ । नेर्विडज्विरीसचौ । पू ६६५
- ३३ । इनच्पिटच् चिकचि च । पू ६६५
- ३४ । उपाधिभ्यां त्यक्त्रासञ्चारूढयोः ।
पू ६६६
- ३५ । कर्मणि षटो षटच् । पू ६६६
- ३६ । तदस्य संज्ञातं तारकादिभ्य
इतच् । पू ६६६ [६६७]
- ३७ । प्रमाणे द्वयसज्दम्नज्मात्रचः । पू
- ३८ । पुरुषहस्तिभ्यामण् च । पू ६६७
- ३९ । यत्तदेतद्भ्यः परिमाणे वत्तप् ।
पू ६६८
- ४० । किमिदम्भ्रां वो घः । पू ६६८
- ४१ । किमः संख्यापरिमाणे डति च ।
पू ६६८
- ४२ । संख्याया अवयवे तय । पू ६६८

४३ । द्विविभ्यां तयस्यायज्वा । पू ६६८

४४ । उभादुदत्तो नित्यम् । पू ६६८

४५ । तदस्मिन्नधिकमिति दशान्ताङ्गः ।

पू ६६८

४६ । शदन्तविंशतेच । पू ६६८

४७ । संख्याया गुणस्य निमाने भयट् ।

पू ६६८

४८ । तस्य पूरणे डट् । पू ६७०

४९ । नान्तादस ख्यादेर्मट् । पू ६७०

५० । थट् च छन्दसि । उ ५०४

५१ । षट्कृतिपयचतुरां युक् । पू ६७०

५२ । वज्रपूगगणसंघस्य तिथुक् । पू

६७०

५३ । वतोरिथुक् । पू ६७०

५४ । द्वेस्त्रीयः । पू ६७०

५५ । लेः संप्रसारणं च । पू ६७१

५६ । विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् ।

पू ६७१ [राञ्च । पू ६७१

५७ । नित्यं शतादिमासाधमाससंवत्स-

५८ । पद्यादेशासंख्यादेः । पू ६७१

५९ । मतौ कः सूक्तसान्नोः । पू ६७१

६० । अध्यायानुवाकयोर्लुक् । पू ६७१

६१ । विरुक्तादिभ्यो ऽण् । पू ६७१

६२ । गोपदादिभ्यो वुन् । पू ६७२

६३ । तत्र कुशलः पथः । पू ६७२

६४ । आकर्षादिभ्यः कन् । पू ६७२

६५ । धनहिरण्यात् कामे । पू ६७२

६६ । स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते । पू ६७२

६७ । उदराट्ठगाद्युने । पू ६७३

६८ । सस्येन परिजातः । पू ६७३

६९ । अंशं चारो । पू ६७३

७० । तन्वादचिरापहृते । पू ६७३

७१ । ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम् । पू

६७३

७२ । शीतोष्णाभ्यां कारिणि । पू ६७३

७३ । अधिकम् । पू ६७४ [६७४

७४ । अनुकाभिकाभोकः कमिता । पू

७५ । पार्श्वेनान्विद्धति । पू ६७४

७६ । अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठ-

जौ । पू ६७४

[पू ६७५

७७ । तार्वतियं ग्रहणमिति लुग्वा ।

७८ । स एषां ग्रामणीः । पू ६७५

७९ । शृङ्खलस्य वन्धनं करभे । पू

६७५

८० । उत्क उस्मनाः । पू ६७५

८१ । कालप्रयोजनाद्गोमे । पू ६६५

८२ । तदस्मिन्नन्न प्रायेण संज्ञायाम् ।

पू ६७५

८३ । कुल्मापादज् । पू ६७६

८४ । ओत्वियंश्चन्द्रोऽधीते । पू ६७६

८५ । आह्वसनेन भुक्तमिनिठनौ । पू

६७६

८६ । पूर्वादिनिः । पू ६७६

८७ । सपूर्वाञ्च । पू ६७६

८८ । द्रष्टादिभ्यश्च । पू ६७६

८९ । छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ

- पर्यवस्थातरि । पू ६७६
 ६० । अनुपद्यन्तेष्टा । पू ६७७
 ६१ । सान्नादृष्टरि संज्ञायाम् । पू ६७७
 ६२ । क्षेत्रियच् परक्षेत्रे चिकित्स्यः ।
 पू ६७७
 ६३ । इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमिन्द्रदृष्टमिन्द्र
 दृष्टमिन्द्र जुष्टमिन्द्रदत्तमिति वा ।
 पू ६७७
 ६४ । तदस्यास्यस्मिन्निति मतम् । पू
 ६७७
 ६५ । रसादिभ्यश्च । पू ६७७ [पू ६८०
 ६६ । प्राणिस्थादातो लजन्यतरस्याम् ।
 ६७ । सिध्मादिभ्यश्च । पू ६८०
 ६८ । वत्सांसाभ्यां कामवले । पू ६८०
 ६९ । फेनादिलच् च । पू ६८०
 १०० । लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः
 शनेलच् । पू ६८१
 १०१ । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः । पू ६८१
 १०२ । तपःसहस्राभ्यां विनीनी । पू
 ६८१
 १०३ । अण् च । पू ६८२
 १०४ । सिकताशर्कराभ्यां च । पू ६८२
 १०५ । देशे लुबिलचौ च । पू ६८२
 १०६ । दन्त उन्नत उरच् । पू ६८२
 १०७ । जघमुपिमुष्कमधो रः । पू ६८२
 १०८ । द्युङ्गुभ्यां मः । पू ६८३
 १०९ । केशाद्वोऽन्यतरस्याम् । पू ६८३
 ११० । गण्डप्रजगात् संज्ञायाम् । पू ६८३

- १११ । काण्डाण्डादीरन्नीरचौ । पू ६८३
 ११२ । रजःकृष्णासुतिपरिषदो बलच्
 पू ६८३
 ११३ । दन्तशिखात् संज्ञायाम् । पू ६८४
 ११४ । ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्ज
 स्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः
 पू ६८४
 ११५ । अत इनिठनौ । पू ६८४
 ११६ । ग्रीह्यादिभ्यश्च । पू ६८४
 ११७ । तन्दादिभ्य इलच् च । पू ६८४
 ११८ । एकगोपूर्वाट्ठञ् नित्यम् । पू
 ६८५ [६८५
 ११९ । शतसहस्रान्ताञ्च निष्कात् । पू
 १२० । रूपादाहृतप्रशंसयोर्यप् । पू ६८५
 १२१ । अस्मायामेधास्रजो विनिः ।
 पू ६८५
 १२२ । वज्रलं वन्दसि । उ ५०५
 १२३ । ऊर्णाया युम् । पू ६८६
 १२४ । वाचो ग्निनिः । पू ६८६
 १२५ । आलजाटचौ वज्रभाषिणि ।
 पू ६८६
 १२६ । खादामिन्नैश्वर्ये । पू ६८६
 १२७ । अर्थआदिभ्यो ऽच् । पू ६८६
 १२८ । द्वन्द्वोपतापगह्यात् प्राणिस्था
 दिनिः । पू ६८७ [६८७
 १२९ । वातातीसारभ्यां कुक् च । पू
 १३० । वयसि पूरणात् । पू ६८७
 १३१ । सुखादिभ्यश्च । पू ६८७

१३२ । धर्मशीलवर्णान्नाञ्च । पू ६८०

१३३ । हस्ताज्जातौ । पू ६८८

१३४ । वर्णाङ्गिणचारिणि । पू ६८८

१३५ । पुष्करादिभ्यो देशे । पू ६८८

१३६ । बलादिभ्यो मतुबन्धनतरस्याम् ।

पू ६८८

१३७ । संज्ञायां मन्त्राभ्याम् । पू ६८८

१३८ । कणश्मरां वभयुस्तिवृतयसः ।

पू ६८८

१३९ । तन्दिबन्धिविभेदः । पू ६८८

१४० । अहंशुभमोर्युम् । पू ६८८

तृतीय पादे ।

१ । प्राग्दिशो विभक्तिः । पू ६८०

२ । किंसर्व्वनामवृद्धभ्यो ऽङ्गादिभ्यः । पू ६८०

३ । इदम इश् । पू ६८०

४ । एतेतौ रथोः । पू ६८०

५ । एतदो ऽन् । पू ६८० [६८०

६ । सर्वस्य सो ऽन्यतरस्यां दि । पू

७ । पञ्चस्यास्तसिल् । पू ६८१

८ । तसेच । पू ६८१

९ । पर्यभिभ्यां च । पू ६८१

१० । सप्तस्यास्तल् । पू ६८१

११ । इदमो हः । पू ६८१

१२ । किमो ऽत् । पू ६८१

१३ । वा ह ऋन्दि । पू ६८२

१४ । इतराभ्यो ऽपि वृश्यन्ते । पू ६८२

१५ । सर्वैकान्यकिञ्चित्तदः काले दा ।

पू ६८२

१६ । इदमो हिंल् । पू ६८३

१७ । अधुना । पू ६८३

१८ । दानौ च । पू ६८३

१९ । तदो दा च । पू ६८३ [५०५

२० । तयोर्दाहिंलौ च ऋन्दिभि । उ

२१ । अनद्यतने हिंलन्यतरस्याम् ।

पू ६८३

२२ । सद्यः परत्परार्थ्येपमः परेद्यव्यद्य

पूर्वेद्युरन्वेद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरप-
रेद्युरधरेद्युरुभवेद्युरुत्तरेद्युः पू ६८३

२३ । प्रकारवचने याल् । पू ६८४

२४ । इदमस्यसुः । पू ६८४

२५ । किमद्य । पू ६८४

२६ । था हेतौ ऋन्दिभि । उ ५०५

२७ । दिक् ऋद्धेभ्यः सप्तमीपञ्चमीप्रथ-
माभ्यो दिग्देशकालेष्वस्तातिः । पू

६८५

२८ । दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् । पू ६८५

२९ । विभाषा परावराभ्याम् । पू ६८६

३० । अञ्जेलुक् । पू ६८६

३१ । उपर्युपरिष्ठात् । पू ६८६

३२ । पश्चात् । पू ६८६

३३ । पञ्च पश्चा च ऋन्दिभि । उ ५०५

३४ । उत्तराधरदक्षिणादा । पू ६८६

३५ । एनबन्धनतरस्यामदूरे ऽपञ्चभ्याः ।

पू ६८६

- ३६ । दन्तिगादांश्च । पू ६६६
 ३७ । आहि च दूरे । पू ६६७
 ३८ । उत्तराञ्च । पू ६६७
 ३९ । पूर्वाधरावराणामसि पुरधव-
 चैषाम् । पू ६६५
 ४० । अस्माति च । पू ६६५
 ४१ । विभाषावरस्य । पू ६६५
 ४२ । संख्याया विधार्थे धा । पू ६६७
 ४३ । अधिकरणविचाले च । पू ६६७
 ४४ । एकाद्वो ध्यन्तज्जन्यतरस्याम् । पू
 ६६७
 ४५ । द्वित्योश्च धसुन् । पू ६६८
 ४६ । एवाच् च । पू ६६८
 ४७ । याथे पाशप् । पू ६६८
 ४८ । पूरणाद्भागे तीयादन् । पू
 ६६८ [६६८
 ४९ । प्रागेकादशस्योऽङ्कन्दसि । पू
 ५० । षष्ठाष्टमाभ्यां ज च । पू ६६९
 ५१ । मानपञ्चङ्गयोः कन्तुको च ।
 पू ६६९ [६६९
 ५२ । एकादाकिनिच् चासहाये । पू
 ५३ । भूतपूर्वे चरट् । पू ६६९
 ५४ । षष्ठा ऋच्य च । पू ६६९
 ५५ । अतिशयने तमचिञनौ । पू ७००
 ५६ । तिङश्च । पू ७००
 ५७ । द्विवचनविभज्योपपदे तरवीय-
 सुनौ । पू ७०१
 ५८ । अजादी गुणवचनादेव । पू ७०१

- ५९ । तश्चन्दसि । पू ७०२
 ६० । मशस्यश्च । पू ७०२
 ६१ । ज्य च । पू ७०२
 ६२ । उद्गस्य च । पू ७०२
 ६३ । अलिकवादयोर्नेदसाधौ । पू ७०३
 ६४ । यवात्सयोः कन्नन्यतरस्याम् । पू
 ७०४
 ६५ । विन्ततोलिक् । पू ७०४
 ६६ । प्रशंसायां रूपप् । पू ७०४
 ६७ । दीपदसमाप्तौ कल्पद्वेष्यदेशीयरः
 पू ७०४ [त । पू ७०५
 ६८ । विभाषा सुपो वङ्च पुरस्तात्
 ६९ । मकारवचने जातीयर् । पू ७०५
 ७० । प्रागिमात् कः । पू ७०५ [पू ७०६
 ७१ । अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टे ।
 ७२ । कस्य च दः । पू ७०६
 ७३ । अज्ञाते । पू ७०६
 ७४ । कुत्सिते । पू ७०६
 ७५ । संज्ञायां कन् । पू ७०७
 ७६ । अनुकस्मायाम् । पू ७०७
 ७७ । नीतौ च तद्युक्तात् । पू ७०७
 ७८ । बह्वचो मनुष्यनाम्नश्च । पू
 ७०७
 ७९ । घनिलचौ च । पू ७०७ [७०८
 ८० । प्राचासुपादेरङ्जुचौ च । पू
 ८१ । जातिनाम्नः कन् । पू ७०८
 ८२ । अजिनान्तस्योत्तरपत्नीपञ्च ।
 पू ७०९

- ८३ । ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः । पू ७०७
 ८४ । शेषलसुपरिविशालवरुणार्थमा-
 दीनां तृतीयात् । पू ७०८
 ८५ । अल्पो । पू ७०८
 ८६ । ह्रस्वे । पू ७१०
 ८७ । संज्ञायां कन् । पू ७१० [७१०
 ८८ । कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः । पू
 ८९ । कुत्वा डुपच् । पू ७१०
 ९० । कास्त्रगोणीभ्यां ढरच् । पू ७१०
 ९१ । वसोजाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे । पू
 ७१० [डतरच् । पू ७११
 ९२ । किंयत्तदोनिधारणे द्वयोरेकस्य
 ९३ । वा वह्ननां जातिपरिप्रश्ने डत-
 मच् । पू ७११
 ९४ । एकाच्च प्राचाम् । पू ७११
 ९५ । अवक्षेपणे कन् । पू ७११
 ९६ । इवे प्रतिकृतौ । पू ७१२
 ९७ । संज्ञायां च । पू ७१२
 ९८ । लुप्तनुष्ये । पू ७१२
 ९९ । जीविकार्थे चापण्ये । पू ७१२
 १०० । देवपथादिभ्यश्च । ७१३
 १०१ । वस्तेर्ढञ् । पू ७१३
 १०२ । गिलाया ङः । पू ७१३
 १०३ । शाखादिभ्यो यः । पू ७१३
 १०४ । द्रव्यं च भव्ये । पू ७१३
 १०५ । कुशायाच्छः । पू ७१४
 १०६ । समासाच्च तद्विषयात् । पू ७१४
 १०७ । शर्करादिभ्यो ङण् । पू ७१४
 १०८ । अङ्गुल्यादिभ्यश्चञ् । पू ७१४
 १०९ । एकशालायाश्चञ्जन्यतरस्याम् ।
 पू ७१४
 ११० । कर्कलोहितादीकक् । पू ७१५
 १११ । प्रत्नपूर्वविशेषात् याल् छन्दसि
 उ ५०६ [७१५
 ११२ । पूगाङ्गोऽस्यामणीपूर्वात् । पू
 ११३ । व्रातच्फजोरस्त्रियाम् । पू ७१५
 ११४ । आयुधजीविसंघाञ्जराङ्गाही-
 केष्वन्नाङ्गणराजन्यात् । पू ७१५
 ११५ । टकाट्टेयण् । पू ७१५ [७१६
 ११६ । दासन्यादिर्त्विगर्तपठाच्छः । पू
 ११७ । पश्चादियौधेयादिभ्योऽणञौ ।
 पू ७१६
 ११८ । अभिजिह्विदभच्छालावच्छि-
 खावच्छमीवदूणावच्छुसदणो यञ्
 पू ७१६
 ११९ । जरादयस्तद्वाजाः । पू ७१७

चतुर्थ पादे ।

- १ । पादशतस्य संख्यादेर्वींशायां वुन्
 लोपश्च । पू ७१७
 २ । दण्डव्यवसर्गयोश्च । पू ७१७
 ३ । स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् ।
 पू ७१७
 ४ । अनत्यन्तगतौ क्तात् । पू ७१८
 ५ । न सामिवचने । पू ७१८

६। वृहत्या आच्छादने । पू ७१८

७। अपडक्षाशितंग्वहंकर्माणि पुरुषाधु-
त्तरपदात् खः । पू ७१८

८। विभाषाश्चेरदिक्स्त्रियाम् । पू ७१८

९। जात्यन्ताच्छ वन्मुनि । पू ७२०

१०। स्थानानाहिरापा सस्थानेनेति
चेत् । पू ७२०

११। किमेत्तिङव्ययघादान्वह्व्यप्र-
कर्षे । पू ७००

१२। असु च च्छन्दसि । उ ५०६

१३। अनुगादिनष्टक् । पू ७२१

१४। णचः स्त्रियामञ् । उ ४४०

१५। अस्मिनुणः । उ ४४०

१६। विसारिणो मत्स्ये । पू ७२१

१७। सङ्ख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने
कत्वसुच् । पू ७२१

१८। द्वित्वचतुर्थ्यः सुच् । पू ७२२

१९। एकस्य सङ्गञ्च । पू ७२२ [पू ७२२

२०। विभाषा बहोर्धा विप्रकटकाले ।

२१। तत्प्रकृतवचने मयट् । पू ७२२

२२। समूहवञ्च वङ्गपु । पू ७२३

२३। अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्जयः ।
पू ७२३

२४। देवतान्तात् तादर्थ्ये यत् । पू ७२३

२५। पादार्धाभ्यां च । पू ७२३

२६। अतिथेर्जयः । पू ७२४

२७। देवात् तल् । पू ७२४

२८। अवेः कः । पू ७२४

२९। यावादिभ्यः कन् । पू ७२४

३०। लोहितान्मणौ । पू ७२४

३१। वर्णे चानित्ये । पू ७२५

३२। रक्ते । पू ७२५

३३। कालाञ्च । पू ७२५

३४। विनवादिभ्यश्चक् । पू ७२५

३५। वावो व्याहृतार्थायाम् । पू ७२५

३६। तद्युक्तात् कर्मणो ऽण् । पू ७२६

३७। ओषधेरजातौ । पू ७२६

३८। प्रज्ञादिभ्यश्च । पू ७२६

३९। नृदस्तिकन् । पू ७२६

४०। सस्त्रौ प्रशंसायाम् । पू ७२६

४१। वृकज्जोषाभ्यां तिल्तातिलौ च च्छ-
न्दसि । उ ५०६

४२। बह्वल्पाध्यायस् कारकादन्यत-
रस्याम् । पू ७२७ [७२७

४३। संख्यैकवचनाञ्च वीप्सायाम् । प

४४। प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः । पू ७२७

४५। अपादाने चाहीयरुहोः । पू ७२७

४६। अतिग्रहाव्ययनक्षेपेष्वकर्तरि
तृतीयायाः । पू ७२८

४७। हीयमानपापयोगञ्च । पू ७२८

४८। षष्ठ्या व्याश्रये । पू ७२८

४९। रोगाच्चापनयने । पू ७२८

५०। कर्त्तृस्तियोगे संपदाकर्तरि चिः ।
पू ७२९

५१। अरुर्मनश्चक्षुषेतोरहोरजसां
लोपश्च । पू ७३०

- ५२ । विभाषा सति कात्स्नेः । पू ७३०
 ५३ । अभिविधौ संपदा च । पू ७३१
 ५४ । तदधोनवचने । पू ७३१
 ५५ । द्वे वा च । पू ७३१
 ५६ । देवसनुष्यपुरुषपुरुषत्वेभ्यो द्वि-
 तीयासप्रत्योर्वङ्लसम् । पू ७३१
 ५७ । अव्यक्तानुकरणादुद्वाजवराधाद-
 नितौ डाच् । पू ७३१
 ५८ । क्षञो द्वितीयतृतीयगम्बवी-
 जात् क्षणौ । पू ७३२ [७३२
 ५९ । संख्यायाच्च गुणान्तायाः । पू
 ६० । समयच्च यापनायाम् । पू ७३३
 ६१ । सपत्न्यपत्न्यादतिव्ययने । पू
 ७३३
 ६२ । निष्कुलान्निष्कोपणे । पू ७३३
 ६३ । सुखप्रियादानुलोभ्ये । पू ७३३
 ६४ । दुःखात् प्रातिलोभ्ये । पू ७३३
 ६५ । शूलान् पाके । पू ७३४
 ६६ । सत्यादशपथे । पू ७३४
 ६७ । मद्रात् परिवापणे । पू ७३४
 ६८ । समासान्ताः । पू ३३३
 ६९ । न पूजनात् । पू ४५५
 ७० । क्रिमः क्षेपे । पू ४५५
 ७१ । नजस्तत्पुरुषात् । पू ४५५
 ७२ । पथो विभाषा । पू ४५६
 ७३ । वङ्गब्रीहौ संख्येये डजवङ्ग-
 णात् । पू ४१३
 ७४ । ऋक्पूरश्च पथामानन्ते । पू ४५१
 ७५ । अन् प्रत्यन्वपूवात् सामलोक्ता ।
 पू ४५२
 ७६ । अङ्गो ऽदर्शनात् । पू ४५२
 ७७ । अचतुरविचतुरस्रचतुरस्त्रोपुंस-
 धेननडुहर्कसामवाङ्मनसाक्षिभुव-
 दारगवोर्वष्टोवपदष्टीवनक्तं दिवरा-
 त्रिदिवाहर्दिवसरजसनि. अयस-
 पुरुषायुपदव्यायुषत्यः युषर्ग्यजुष-
 जातोक्षमहोक्षोक्षोपोपश्वनगोष्ठ-
 श्वाः । पू ४५२
 ७८ । ब्रह्माहस्तिभ्यां वर्चसः । पू ४५३
 ७९ । अवसमन्तेभ्यस्तमसः । पू ४५४
 ८० । असोऽवसीयः अयसः । पू ४५४
 ८१ । अन्वतप्रादुहसः । पू ५५४
 ८२ । प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् । पू ४५४
 ८३ । अनुगवमायामे । पू ४५४ [४५४
 ८४ । द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः । पू
 ८५ । उपसर्गादध्वनः । पू ४५५
 ८६ । तत्पुरुषस्याङ्गुलेः संख्याव्यवादेः ।
 पू ३८०
 ८७ । अहः सर्वकदेशसंख्यातुगत्याच्च
 रात्रिः । पू ३८१
 ८८ । अङ्गो ऽङ्ग एतेभ्यः । पू ३८२
 ८९ । न संख्यादेः समाहारे । पू ३८४
 ९० । उत्तमैकाभ्यां च । पू ३८४
 ९१ । राजाहः सखिभ्यश्च । पू ३८२
 ९२ । गोरतद्धितनुक्ति । पू ३५६
 ९३ । अग्राख्यायासुरसः । पू ३८४

६४। यनोऽसायसरसा जातिसंज्ञयोः ।

पू ३८४

६५। आसकौटाभ्यां च तज्ज्ञः । पू ३८५

६६। अतोऽनुतः । पू ३८५

६७। उपमानादप्राणिषु । पू ३८५

६८। उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थुः । पू ३८५

६९। नावो द्विगोः । पू ३८५

१००। अर्धाच्च । पू ३८६

१०१। खार्याः प्राचाम् । पू ३८६

१०२। द्विलिभ्यामज्ज्ञतेः । पू ३८६

१०३। अन्नमलान्नसंज्ञाच्छन्दसि । उ

५०६

[३८७

१०४। ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् । पू

१०५। कुमहज्ज्ञासन्यतरस्याम् । पू ३८७

१०६। द्विसाञ्चुदपहान्तत् समाहारे ।

पू ४४३

[पू ३३३

१०७। अव्ययीभावे शरत्तमृतिभ्यः ।

१०८। अनद्य । पू ३३४

१०९। नपुंसकादन्यतरस्याम् । पू ३३४

११०। नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः ।

पू ३३५

१११। भयः । पू ३३५

११२। गिरेश्च सेनकस्य । पू ३३५

११३। वज्रब्रौह्मै सक्थप्रज्ञोः स्वाङ्गात्

पच् । पू ४१४

११४। अङ्गजेर्दारुणि । पू ४१५

११५। द्वित्रिभ्यां षो मूर्धः । पू ४१५

११६। अप् पूरणीमाणयोः । पू ४०३

११७। अन्तर्गहिभ्यां च लोम्भः । पू ४१५

११८। अज्ज्ञासिकायाः संज्ञायां नसं

चास्युलात् । पू ४१५

११९। उपसर्गाच्च । पू ४१६

१२०। सुप्रातसुबुधुदिवशारिकुचचत

रसैषांपदाजपदोष्पदाः । पू ४१७

१२१। नज्दुःसुभ्यो हलिसंज्ञोरन्यत-

रस्याम् । पू ४१७

[४१८

१२२। नित्यपसिच् प्रजामेधयोः । पू

१२३। वज्रप्रजाञ्छन्दसि । उ ५०६

१२४। धर्मादनित्त्वेवलात् । पू ४१८

१२५। जम्भा सुहरितरणसोमेभ्यः ।

पू ४१९

१२६। दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे । पू ४१९

१२७। इच् कर्मअतिहारे । पू ४१९

१२८। द्विदण्डादिभ्यश्च । पू ४१९

१२९। प्रमथ्यां जागुनो जुः । पू ४२०

१३०। जर्द्धादिभावा । पू ४२०

१३१। जधसो ऽनङ् । पू २२१

१३२। धनुषश्च । पू ४२०

१३३। वा संज्ञायाम् । पू ४२१

१३४। जायाया निङ् । पू ४२१

१३५। गन्धसेदुत्पूतिस्तुरभिभ्यः ।

पू ४२१

१३६। अल्पाख्यायाम् । पू ४२२

१३७। उपमानाच्च । पू ४२२

१३८। पादस्य लोपो ऽहस्यदिभ्यः

पू ४२२

- १३६ । कुम्भपदीषु च । पू ४२३
 १४० । संख्यासु पूर्वस्य । पू ४२३
 १४१ । वयसि दन्तस्य दट् । पू ४२३
 १४२ । छन्दसि च । उ ५०६
 १४३ । स्त्रियां संज्ञायाम् । पू ४२३
 १४४ । विभाषा श्वावारोकाभ्याम् । प
 ४२३ [पू ४२४
 १४५ । अयान् युङ्गुन् अट्पवराहेभ्यश्च
 १४६ । ककुदस्यावस्यायां लोपः । पू
 ४२४
 १४७ । लिक्कुन् पर्वते । पू ४२४
 १४८ । उद्भिभ्यां काकुदस्य । पू ४२४
 १४९ । पूर्णाद्विभाषा । पू ४२४
 १५० । सुहृद् हृद्दौ भित्ताभितयोः । पू
 ४२४
 १५१ । उरःप्रभृतिभ्यः कप् । पू ४२५
 १५२ । इनः स्त्रियाम् । पू ४२५
 १५३ । नद्यृतश्च । पू ४०४
 १५४ । शेषाद्विभाषा । पू ४२५
 १५५ । न संज्ञायाम् । पू ४२६
 १५६ । ईयसश्च । पू ४२६
 १५७ । वन्दिते भ्रातुः । पू ४२७
 १५८ । कृतम्बुन्दसि । उ ५०६
 १५९ । नाडीतन्वयोः स्वाङ्गे । पू ४२७
 १६० । निष्प्रवाणश्च पू ४२७

पञ्चाध्यायस्य प्रथमे पादे ।

१ । एकाचो द्वे प्रथमस्य । उ ६

- २ । अजादेर्द्वितीयस्य । उ ६
 ३ । न न्द्राः संयोगादयः । उ ११५
 ४ । पूर्वोऽभ्यासः । उ १०
 ५ । उभे अभ्यस्तम् । पू १८३
 ६ । जजित्वादयः पट् । पू १८३
 ७ । तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । उ ५०७
 ८ । लिटि धातोरनभ्यासस्य । उ ६
 ९ । सन्त्यङोः । उ १०१
 १० । झौ । उ १२८
 ११ । चङि । उ ६१ [५३४
 १२ । दाच्चान् साङ्गान् मीढ्वाञ्च । उ
 १३ । षडः संप्रसारणं पुलपत्योस्तत्प-
 रुषे । पू ४६६
 १४ । वन्मुनि वज्रव्रीहौ । पू ४६६
 १५ । वचिस्वपिचजादीनां किति । उ
 १०५
 १६ । ग्रहिज्यावयिव्यधिवटिविचरित-
 वृश्चतिष्टृक्कतिभृज्जतीनां किति च ।
 उ १०६
 १७ । लिट्यभ्यासस्योभेयाम् । उ १०५
 १८ । स्वापेचङि । उ १६२
 १९ । स्वपिस्यमिव्येजां यङि । उ २१०
 २० । न वशः । उ २१०
 २१ । चायः की । उ २१०
 २२ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् । उ ३५२
 २३ । स्यः प्रपूर्वस्य । उ ३५०
 २४ । द्रवमूर्तिसर्गयोः श्यः । उ ३४८
 २५ । प्रतेञ्च । उ ३४८

- २६ । विभाषाभ्यवपूर्वस्य । उ ३४८
 २७ । श्रुतं पाके । उ ३५८
 २८ । ध्यायः पी । उ ३५९
 २९ । लिङ्गडोच । उ ६६
 ३० । विभाषा श्वेः । उ १०८
 ३१ । शौ च सञ्चडोः । उ १९५
 ३२ । ऋः संप्रसारणम् । उ १९८
 ३३ । अभ्यस्तस्य च । उ १०७
 ३४ । वङ्गलं छन्दसि । उ ५०७
 ३५ । चायः को । उ ५०७
 ३६ । अपसृष्टेयमान्बुरान्छन्दस्यु-
 पेतित्याजश्चाताश्रितमः शीराशोतः ।
 उ ५०७ [१६१
 ३७ । न संप्रसारणे संप्रसारणम् । पू
 ३८ । लिटि वयो यः । उ १०७
 ३९ । वशास्यान्यतरस्यां किति । उ १०७
 ४० । वेजः । उ १०७
 ४१ । ल्यपि च । उ ४६६
 ४२ । ज्यश्च । उ ४६६
 ४३ । व्यश्च । उ ४६६
 ४४ । विभाषा परेः । उ ४६६
 ४५ । आदेच उपदेशे ऽश्रिति । उ ९४
 ४६ । न व्यो लिटि । उ १०७
 ४७ । स्फुरतिस्फुल्लवोर्ध्वजि । उ ४३४
 ४८ । क्रीड्जीनां शौ । उ १९५
 ४९ । सिध्यतेरपारलौकिके । उ १९५
 ५० । मीनातिभिर्नोतिदीङां ल्यपि च ।
 उ १३४

- ५१ । विभाषा लीयतेः । उ १३५
 ५२ । सिद्धेच्छन्दसि । उ ५०८
 ५३ । अपगुरो णसुलि । उ ४७४
 ५४ । चिस्फुरोर्णौ । उ १७४
 ५५ । प्रजने वीयतेः । उ १९६
 ५६ । विभेतेर्हेतुभये । उ १९४
 ५७ । नित्यं ऋयनेः । उ १९४
 ५८ । सृजिदशोर्भल्लमकिति । उ १०४
 ५९ । अनुदात्तस्य चङ् पञ्चस्यान्यतर-
 स्याम् । उ १०३
 ६० । शीर्षेच्छन्दसि । उ ५०८
 ६१ । ये च तद्धिते । पू ६२६
 ६२ । *अचि शीर्षः । पू ६२६
 ६३ । पद्मोमासहृन्निगमन्युपन्दोष-
 न्यक्तश्चक्रदन्नासश्चसभ्रतिपु । पू
 १०४
 ६४ । धात्वादेः पः सः । उ ३४
 ६५ । शो नः । उ ४१
 ६६ । लोपो व्योर्वलि । पू ४२१
 ६७ । वेरष्टक्तस्य । पू १६४
 ६८ । हल्ङ्गाभ्यो दीर्घात् सुतिस्य-
 ष्ठक्तं हल् । पू १११
 ६९ । एङ्ह्रसात् संवृद्धेः । पू ८९
 ७० । शेषेच्छन्दसि वङ्गलम् । उ ५०८
 ७१ । ह्रस्वस्य पिति कति तुक् । उ ३०५
 * इदं तु वार्तिकसूत्रतया कौस्तुभ-
 कता धृतम् ।

- ७२। संहितायास्। पू ७०
 ७३। छे च। पू ७०
 ७४। आङ्माङोश्च। पू ७०
 ७५। दीर्घात्। पू ७०
 ७६। पदान्ताद्वा। पू ७१
 ७७। इको वणचि। पू ३२
 ७८। एवो ऽयवावावः। पू ३६
 ७९। बानो वि प्रत्यये। पू ३६
 ८०। धातोस्तन्निमित्तस्यैव। पू ४०
 ८१। क्रयजयौ शक्यार्थे। पू ४१
 ८२। क्रयस्तदर्थे। पू ४१
 ८३। मयप्रवये च छन्दसि। उ ५०८
 ८४। एकः पूर्वपरयोः। पू ४२
 ८५। अनादिवच्च। पू ४६
 ८६। पत्वतुकोरसिद्धः। उ ४६४
 ८७। आङ्गणः। पू ४२
 ८८। वृद्धिरेचि। पू ४३
 ८९। एत्येधत्सु। पू ४३
 ९०। आटश्च। पू ११७
 ९१। उपसर्गादिति धातौ। पू ४५
 ९२। वा सुप्यापिशजेः। पू ४६
 ९३। औतोऽमृगसोः। पू १२५
 ९४। एङि पररूपम्। पू ४७
 ९५। ओमाङोश्च। पू ४८
 ९६। उखपदान्तात्। उ १७
 ९७। अतो गुणे। पू ८८ [४८
 ९८। अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ। पू
 ९९। नास्मैडितस्यान्त्यस्य तु वा। पू ४८

- १००। *नित्यप्रास्मैडिते ङाचि। पू ७३२
 १०१। अकः सवर्णे दीर्घः। पू ४६
 १०२। प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। पू ७७
 १०३। तस्माच्छसो नः पुंसि। पू ६०
 १०४। नादिचि। पू ७७
 १०५। दीर्घाज्जिसि च। पू १०७
 १०६। वा छन्दसि। उ ५०८
 १०७। ङमि पूर्वः। पू ६०
 १०८। संप्रसारणाच्च। पू १४८
 १०९। एङः पदान्तादति। पू ५०
 ११०। ङसिङसोश्च। पू ११०
 १११। कृत उत्। पू ११२
 ११२। स्वत्यात् परस्य। पू १२२
 ११३। अतो रोरप्रतादप्रुते। पू ७७
 ११४। हृणि च। पू ७८
 ११५। प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे। उ ५०९
 ११६। अव्यादवद्यादवक्रसुरव्रतायम-
 वन्धवस्यु च। उ ५०९
 ११७। यजुष्युरः। उ ५०९
 ११८। आपोजुषाणोऽग्णोर्वर्षिष्ठे
 ऽस्वेयम्वाले अम्बिकेपूर्वे। उ ५१०
 ११९। अङ्ग इत्यादौ च। उ ५१०
 १२०। अनुदात्ते च कुधपरे। उ ५१०
 १२१। अवपथासि च। उ ५१०
 १२२। सर्वत्र विभाषा गोः। पू ५०
 १२३। अवङ् स्फोटायनस्य। पू ५१

* इदं स्तुतं वार्त्तिकस्तुतया
 कौमुदी-ज्ञता धृतम्।

१२४ । इन्द्रे च नित्यम् । पू ५१

१२५ । स्रुतप्रगृह्या अवि । पू ५१

१२६ । आङोऽनुनासिकम्बन्धसि ।

उ ५१०

[खच । पू ५२

१२७ । इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह-

१२८ । ऋत्यकः । पू ५२

१२९ । अङ्गुतवदुपस्थिते । पू ५४

१३० । ई३ चाक्रवर्मणस्य । पू ५५

१३१ । दिव उत् । पू १५०

१३२ । एतत्तदोः सुलापोऽकोरनञ्श-

सासे ह्रति । पू ८२

१३३ । स्वम्बन्धसि वृद्धम् । उ ५११

१३४ । सोऽवि लोमे चेत् पादपूर्-

णम् । पू ८२

१३५ । सु । कात् पूर्वः । उ १६३

१३६ । अडभ्यासव्यवाये ऽपि । *

१३७ । संपर्युपेक्ष्यः करोतौ भूषणे । उ १६२

१३८ । सप्तवाये चा । उ १६२ [ह.रेणु । उ १६२

१३९ । उपात् प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्या-

१४० । किरतौ लवने । उ १५४

१४१ । हिंस.यां प्रतेच । उ १५५ [उ २४२

१४२ । अपाञ्चतुष्पाच्छकुनिष्ठा लेखने ।

१४३ । कुस्तुस्वरूणि जातिः । पू ४८४

१४४ । अपरस्तराः क्रिय.स.तत्ये ।

पू ४८४

[पू ४८४

१४५ । गोष्पदं सेवितसेवितप्रमाणेषु ।

* इदं वार्त्तिकतया (उ १५५.४०)

कौमुद्यां धतम्

१४६ । आस्यदं प्रतिष्ठायास् । पू ४८५

१४७ । आस्यर्थमनित्ये । पू ४८५

१४८ । वचस्कोऽवस्कारः । पू ४८५

१४९ । अपस्कारो रथ.ङ्गम् । पू ४८५

१५० । विक्किरः शकुनिर्विकिरो वा ।

पू ४७५

[५११

१५१ । ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्वे । उ

१५२ । प्रतिष्कथश्च कथेः । पू ४८६

१५३ । मस्त्यखहरिचन्द्रावृषी । पू ४८६

१५४ । नस्कारमस्कारिणौ जेषपरिज्वा-

जकयोः । पू ४८६

१५५ । कास्तीराजस्तुन्दे नगरे । पू ४८६

१५६ । कारस्कारो वृत्तः । पू ४८७

१५७ । पारस्कारप्रभृतीनि च संज्ञा-

यास् । पू ४८७

[५३८

१५८ । अनुदात्तं पदमेकवर्जम् । उ

१५९ । कर्पात्ततो वज्रोऽन्त उदात्तः ।

उ ५४६

१६० । उज्झादीनां च । उ ५४६ [उ ५३९

१६१ । अनुदात्तस्य च यतोदात्तलोपः

१६२ । घातोः । उ ५४४

१६३ । चितः । उ ५५९

१६४ । तद्धितस्य । उ ५५९

१६५ । कितः । उ ५६०

१६६ । तिष्ठभ्यो जसः । उ ५६०

१६७ । चतुरः शसि । उ ५४६

१६८ । सावेकावस्तृतीयादिविभक्तिः ।

उ ५६०

- १६६। अलोदात्तादुत्तरपदादन्यतर-
स्यामन्तित्वसमासे । उ ५६०
१७०। अच्चेच्छन्दस्यसर्वनामस्यानम् ।
उ ५६० [पू ५६१
१७१। ऊडिदंपदाद्यप्युच्चेद्युभ्यः ।
१७२। अष्टनो दीर्घात् । उ ५६१
१७३। शतरनुमो नद्यजादी । उ ५६१
१७४। उदात्तवर्णौ ह्रस्वपूर्वात् । उ ५६१
१७५। नोङ्घातोः । उ ५६२
१७६। ह्रस्वगुह्यां मतप् । उ ५६२
१७७। नामन्यतरस्याम् । उ ५६२
१७८। ङग्राश्चन्दसि वृद्धलम् । उ ५६३
१७९। षट्त्रिचतुर्थ्याहलादिः । उ ५६३
१८०। कृत्यपोत्तमम् । उ ५६३
१८१। विभाषा भाषायाम् । उ ५६७
१८२। न गोश्चनृसाववर्णराडङ्कु-
वृक्षः । उ ५६३
१८३। दिवो ऋत् । उ ५६३
१८४। न चान्यतरस्याम् । उ ५६३
१८५। तित् स्वरितम् । उ ५६३
१८६। तास्यनुदात्तेर्नङिदुपदेशान्न-
सार्वधातुकमनुदात्तमङ्गुडोः ।
उ ५६४ [उ ५६४
१८७। आदिः सिचो ऽन्यतरस्याम् ।
१८८। स्रपादिहिंसास्यनिटि ।
उ ५६४
१८९। अभ्यस्तानामादिः । उ ५६४
१९०। अनुदात्ते च । उ ५६५

- १९१। सर्वस्य सुपि । उ ५६७
१९२। भोह्रीभृङ्मदजनधनदरिद्रा-
जागरां प्रत्वयात् पूर्वं पिति । उ ५६५
१९३। लिति । उ ५६५
१९४। अदिर्णसुत्यन्यतरस्याम् । उ ५६५
१९५। अचः कर्तृयक्ति । उ ५६५
१९६। यत्ति च सेटीङ्ने वा । उ ५६४
१९७। जित्यादिर्नित्यम् । उ ५६७
१९८। आमन्त्रितस्य च । उ ५६८
१९९। पथिमघोः सर्वनामस्याने ।
उ ५६७
२००। अन्तश्च तवै द्युगपत् । उ ५६८
२०१। ज्यो निवासे । उ ५६८
२०२। जयः करणम् । उ ५६८
२०३। वृषादीनां च । उ ५६८
२०४। संज्ञाय.सुप्रमानम् । उ ५६८
२०५। निष्ठा च द्वयजनात् । उ ५६८
२०६। शुष्कधृष्टौ । उ ५६८
२०७। आशितः कर्ता । उ ५६८
२०८। रिक्तो विभाषा । उ ५६८
२०९। जुष्टार्पिते च च्छन्दसि । उ ५६८
२१०। नित्यं मन्त्रे । उ ५६८
२११। युष्मदस्मदोङ्सि । उ ५६०
२१२। ङयि च । उ ५६०
२१३। यतो ऽनावः । उ ५६० [५६०
२१४। ईडवन्दृष्टंमदुहं गद्यतः । उ
२१५। विभाषा वेष्टिश्चानयोः । उ
५६०

२१६ । त्वागरागहासकुहचठक्रधानाम्
। उ५५१

२१७ । उपोत्तमं रिति । उ५६४

२१८ । चङान्यतरस्याम् । उ५४५

२१९ । सतोः पूर्वमत् संज्ञयां स्त्रियाम्
उ५५१

२२० । अनो ऽवत्याः । उ५५१

२२१ । ईवत्याः । उ५५१

२२२ । चौ । उ५२९

२२३ । समासस्य । उ५६५

पञ्चाध्यायस्य द्वितीये पादे ।

१ । वज्रग्रीहो प्रकृत्या पूर्व पदम् । उ५६५

२ । तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तस्युप-
मानाव्ययद्वितीयाकृत्याः । उ५६५

३ । वर्णो वर्णेष्वनेते । उ५६५

४ । गाधलवणयोः प्रमाणे । उ५६५

५ । दायाद्यं दायादे । उ५६६

६ । प्रतिबन्धि चिरलङ्कृतयोः । उ५६६

७ । पदे ऽपदेशे । उ५६६

८ । निवाते वातवागे । उ५६६

९ । शारदे ऽनार्तवे । उ५६७

१० । अध्वर्युकषाययोजातो । उ५६७

११ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । उ५६७

१२ । द्विगौ प्रमाणे । उ५६८

१३ । गन्तव्यगण्यं बाणिजे । उ५६८

१४ । मात्तोपज्ञोपक्रमच्छागे नपुंसके ।
उ५६८

१५ । सुखप्रिययो र्हिते । उ५६८

१६ । प्रीतौ च । उ५६९

१७ । खं खानिनि । उ५६९

१८ । पत्न्यावैश्वर्ये । उ५६९

१९ । न भूवाक्विद्दिधिषु । उ५६९

२० । वा भुवनम् । उ५६९ [उ५६९

२१ । आशङ्काबाधनेदीयः सु संभावने ।

२२ । पूर्वं भूतपूर्वं । उ५७०

२३ । सविधसनीडसमर्थादसवेशसदे-

शेषु सामीप्ये । उ५७० [५७०

२४ । विस्मटादीनि गुणवचनेषु । उ

२५ । अज्झावमकनुपापवत् भावे कर्म-
धारये । उ५७१

२६ । कुमारश्च । उ५७१

२७ । आदिः प्रत्येनसि । उ५७१

२८ । पूषेन्यतरस्याम् । उ५७१

२९ । इगन्तकलकपालभगालशरा-
वेषु द्विगौ । उ५७१

३० । बहुन्यतरस्याम् । उ५७२

३१ । दिष्टिवितल्योश्च । उ५७२ [उ५७२

३२ । सप्तमी सिद्धश्च कपकवन्धे च कालात्

३३ । परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरा-
त्रावयवेषु । उ५७२ [उ५७३

३४ । राजन्यवस्त्रवचनद्वन्द्वे ऽश्वकवृष्णिषु

३५ । संख्या । उ५७३ [उ५७३

३६ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी ।

३७ । कार्तिकौजपादयश्च । उ५७४

३८ । महान् ग्रीह्यपराह्णगृहीषाश्च

- लावाकभारभारतहैलिहिलरौरव-
 प्रद्वेषु । उ ५७४
 ३९ । जुक्तकच वैश्वदेवे । उ ५७४
 ४० । उदुः सादिवास्योः । उ ५७४
 ४१ । गौः सादसादिसारथिषु । उ ५७५
 ४२ । कुरगार्हपतरिक्तयुर्वभूतजरत्य-
 लीलडठरूपापारेवडवा तैतिल-
 कहुः पण्यकम्बलो दासीभाराणां
 च । उ ५७५
 ४३ । चतुर्थी तदर्थे । उ ५७६
 ४४ । अर्थे । उ ५७६
 ४५ । क्ते च । उ ५७६
 ४६ । कर्मधारये ऽनिष्ठा । उ ५७६
 ४७ । अहोने द्वितीया । उ ५७६
 ४८ । तृतीया कर्मणि । उ ५७७
 ४९ । गतिरनन्तरः । उ ५७७ [५७७
 ५० । तादौ च निति कृत्यत्वतौ । उ
 ५१ । तवै चान्त्य युगपत् । उ ५७७
 ५२ । अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये । उ
 ५७७
 ५३ । न्यधी च । उ ५७८
 ५४ । ईपदन्यतरस्याम् । उ ५७८
 ५५ । हिरण्यपरिमाणं धने । उ ५७८
 ५६ । प्रथमो ऽचिरोपसंपत्तौ । उ ५७८
 ५७ । कतरकतसौ कर्मधारये । उ ५७८
 ५८ । अर्थो ब्राह्मणकुमारयोः । उ ५७९
 ५९ । राजा च । उ ५७९
 ६० । पठौ प्रत्येनसि । उ ५७९

- ६१ । क्ते नित्यार्थे । उ ५७९
 ६२ । ग्रामः शिल्पिनि । उ ५७९
 ६३ । राजा च प्रशंसायाम् । उ ५८०
 ६४ । आदिरुदात्तः । उ ५८० [उ ५८०
 ६५ । सप्तमीहारिणी धर्म्ये ऽहरणे ।
 ६६ । युक्ते च । उ ५८०
 ६७ । विभाषाध्यक्षे । उ ५८१
 ६८ । पापं च शिल्पिनि । उ ५८१
 ६९ । गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु
 क्षत्रे उ ५८१
 ७० । अङ्गानि सैरेये । उ ५८१
 ७१ । भक्ताख्यास्तदर्थेषु । उ ५८१
 ७२ । गोविडालसिंहसैन्यवेषूपमाने ।
 उ ५८२
 ७३ । अके जीविकार्थे । उ ५८२
 ७४ । प्राचां क्रीडायाम् । उ ५८२
 ७५ । अग्नि नियुक्ते । उ ५८२
 ७६ । शिल्पिनि चाक्षजः । उ ५८३
 ७७ । संज्ञायां च । उ ५८३
 ७८ । गोतन्त्रियवं पात्रे । उ ५८३
 ७९ । णिनिः । उ ५८३ [उ ५८३
 ८० । उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव ।
 ८१ । युक्तारोह्यादयश्च । उ ५८४
 ८२ । दीर्घकाशतपश्चाद्रवटं जे ।
 उ ५८४
 ८३ । अन्यात् पूर्व्यं बह्वचः । उ ५८४
 ८४ । ग्रामेऽनिवसन्तः । उ ५८४
 ८५ । घोषादिषु च । उ ५८४

- ८६ । क्रात्यादयः शालायां । उ ५८५
 ८७ । प्रस्थे ऽष्टद्वयकक्षादीनाम् । उ
 ५८५
 ८८ । शालादीनां च । उ ५८५
 ८९ । अमहन्नवं नगरेऽनुदीचाम् ।
 उ ५८५
 ९० । अर्धे चावर्णं ह्यच् त्यक् । उ ५८५
 ९१ । न भूताधिकसंजीवसद्राक्षक-
 ज्जलम् । उ ५८६
 ९२ । अन्तः । उ ६८६
 ९३ । सर्वं गुणकात्क्षेत्र । उ ५८६
 ९४ । संज्ञायां गिरिनिकाययोः । उ ५८६
 ९५ । कुमार्यां वयसि । उ ५८७
 ९६ । उदके ऽकेवले । उ ५८७
 ९७ । द्विगौ क्रतौ । उ ५८७
 ९८ । सभायां नपुंसके । उ ५८७
 ९९ । पुरे प्राचाम् । उ ५८७
 १०० । अरिष्टगौडपूर्वे च । उ ५८८
 १०१ । न हास्तिनफलकमार्दियाः ।
 उ ५८८ [५८८
 १०२ । कुम्भलकूपकुम्भशालं विवे । उ
 १०३ । दिक्छन्दा ग्रामजनपदाख्यान-
 चानराटेसु । उ ५८८
 १०४ । आचार्योपसर्जनश्चान्ते वासिनि ।
 उ ५८८
 १०५ । उत्तरपदद्वयौ सर्वं च । उ ५८९
 १०६ । वज्रघ्नीहौ विश्वं संज्ञायाम् ।
 उ ५८९

- १०७ । उदराश्वेषु । उ ५८९
 १०८ । क्षेत्रे । उ ५८९
 १०९ । नदी बन्धुनि । उ ५८९ [उ ५९०
 ११० । निषोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् ।
 १११ । उत्तरपदादिः । उ ५९०
 ११२ । कर्णो वर्णलक्षणात् । उ ५९०
 ११३ । संज्ञौपम्ययोश्च । उ ५९०
 ११४ । कण्ठदृष्टमीवाजहं च । उ ५९०
 ११५ । शङ्खमवस्थायाम् । उ ५९०
 ११६ । नञो जरसरमित्यन्ताः । उ ५९१
 ११७ । सोमन्नसी अलोभोपसी ।
 उ ५९१
 ११८ । क्रत्वादयश्च । उ ५९१ [उ ५९२
 ११९ । आद्युदानं ह्यच् छन्दसि ।
 १२० । वीरवीर्यौ च । उ ५९२
 १२१ । कूलतीरतलमूलशालाक्षसम-
 व्ययीभावे । उ ५९२
 १२२ । कंसमन्यमूर्धपायकाण्डं द्विगौ ।
 उ ५९२ [५९२
 १२३ । तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । उ
 १२४ । कन्या च । उ ५९३
 १२५ । आदिचिह्णादीनाम् । उ ५९३
 १२६ । चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् ।
 उ ५९३
 १२७ । वीरसुपमानम् । उ ५९३
 १२८ । पललसूपशाकं मित्रे । उ ५९४
 १२९ । कूलसूदस्यलकर्षाः संज्ञायाम् ।
 उ ५९५

- १३० । अकर्मधारये राज्यम् । उ ५८४
 १३१ । वर्ग्यादयश्च । उ ५८४
 १३२ । पुत्रः पुत्रायः । उ ५८४
 १३३ । नाचार्यराजर्त्यिकमंयुक्तज्ञात्या-
 ख्येभ्यः । उ ५८५
 १३४ । चूर्णादीन्वप्राणिपट्टाः । उ ५८५
 १३५ । पट् च कारुणादीनि । उ ५८५
 १३६ । कुण्डं वनम् । उ ५८५
 १३७ । प्रकृत्या भगलम् । उ ५८६
 १३८ । शितेर्नित्यावह्वज्वह्वोहावभ-
 सत् । उ ५८६ [५८६
 १३९ । गतिकारकोपपदात् कृत् । उ
 १४० । उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । उ
 ५८६
 १४१ । देवताद्वये च । उ ५८७
 १४२ । नोत्तरपदे ऽनुदात्तादावष्टयि-
 वीरुद्रूपमन्विषु । उ ५८७
 १४३ । अन्तः । उ ५८७ [उ ५३८
 १४४ । थायवज्ज्ञाजविवकाणाम् ।
 १४५ । रूपमानात् क्तः । उ ५८८ [५८८
 १४६ । संज्ञायामनाचितादीनाम् । उ
 १४७ प्रष्टुणादीनां च । उ ५८८ [५८८
 १४८ । कारकाद्भूतयोरेवाणिपि । उ
 १४९ । इत्यंभूतेन कृतमिति च । उ ५८९
 १५० । अनो भावकर्मवचनः । उ ५८९
 १५१ । सन्तुक्तिन्व्यख्यशयनासनस्या-
 नयजकादिक्रीताः । उ ६००
 १५२ । सप्तम्याः पृथग् । उ ६००

- १५३ । जनार्थकनहं तृतीयायाः । उ ६००
 १५४ । मिथं चानुपसर्गमसंधौ । उ ६००
 १५५ । नञो गुणप्रतिषेधे संपादाह-
 णितालमर्थोक्तद्विताः । उ ६०१
 १५६ । ययतोच्चातदर्थे । उ ६०१
 १५७ । अच्कावयक्तौ । उ ६०२
 १५८ । आक्रोशे च । उ ६०२
 १५९ । संज्ञायाम् । उ ६०२
 १६० । कृत्योकेषुच्चावदयश्च । उ ६०२
 १६१ । विभाषा तद्वन्नतोच्चावचिषु ।
 उ ६०२
 १६२ । वज्रव्रीहाविदमेतत्तद्व्याः प्रथम-
 पूरणयोः क्रियागणने । उ ६०२
 १६३ । संख्यायाः स्तनः । उ ६०३
 १६४ । विभाषा छन्दसि । उ ६०४ [६०४
 १६५ । संज्ञायां मित्राजिनयोः । उ
 १६६ । व्यवायिनो ऽन्तरम् । उ ६०४
 १६७ । सुखं स्वाङ्गम् । उ ६०४
 १६८ । नाव्ययदिक्छद्गोमहतस्थूल-
 सुष्टिष्टयुवसेभ्यः । उ ६०४ [उ ६०४
 १६९ । निडोपमानादन्यतरस्याम् ।
 १७० । जातिकालसुखादिभ्यो ऽना-
 च्छादनात् क्तो ऽकृतमितप्रतिपत्ताः ।
 उ ६०५
 १७१ । वा जाते । उ ६०५
 १७२ । नञ्सुभ्याम् । उ ६०५
 १७३ । कपि पूर्वम् । उ ६०५ [६०६
 १७४ । ह्रस्वान्ते ऽन्यात् पूर्वम् ।

१७५। बहोर्नज्बुत्तरपदभूम्नि । उ६०६

१७६। न गुणादयो ऽवयवाः । उ६०६

१७७। उपसर्गात् स्वाङ्गं ध्रुवनपथु ।

उ६०६

१७८। वनं समासे । उ६०७

१७९। व्यनः । उ६०७

१८०। व्यनश्च । उ६०७

१८१। न निविभ्याम् । उ६०७ [६०७

१८२। परेरभितोभाविमण्डलम् । उ६०७

१८३। प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् । उ६०७

१८४। निरुद्धादीनि च । उ६०७

१८५। अभेर्मुखम् । उ६०८

१८६। अपाञ्च । उ६०८

१८७। स्मिगपूतवीणाञ्जोध्वकुन्मिरी-
रनामनाम च । उ६०८

१८८। अघेरुपरिस्वम् । उ६०८

१८९। अनोरप्रधानकनीयसी । उ६०८

१९०। पुरुषश्चान्वादिष्टः । उ६०८

१९१। अतेरल्लत्तदे । उ६०८

१९२। नेरनिधाने । उ६०८

१९३। प्रतेरंश्चादयस्तत्पुरुषे । उ६०८

१९४। उपादुष्टजजिनमगौरादयः ।

उ६१०

१९५। सोरवक्षेपणे । उ६१०

१९६। विभाषोऽपुच्छे । उ६१०

१९७। द्विविध्यां पाद्गन्मूर्धसु बद्ध-

व्रीहौ । उ६१०

१९८। सक्थं चाक्रान्तात् । उ६११

१९९। परादिश्चन्दसिव ऊलम् । उ६११

षष्ठाध्यायस्य तृतीये पादे ।

१। बलुगुत्तरपदे । पू ४५७

२। पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः । पू ४५७

३। योजःसहोम्भस्तमसस्तृतीययाः ।

पू ४५७

४। मनसः संज्ञायाम् । पू ४५७

५। आज्ञायिनि च । पू ४५८

६। आत्मनश्च पूरये । पू ४५८ [४५८

७। वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः । पू

८। परस्य च । पू ४५८

९। हलदन्तात् सप्तम्याः संज्ञायाम् ।

पू ४५९ [पू ४५९

१०। कारनाम्नि च प्राचां हलादौ ।

११। मध्याङ्गुरौ । पू ४६० [पू ४६०

१२। अमूर्द्धमस्तकात् स्वाङ्गादकामे ।

१३। वन्धे च विभाषा । पू ४६०

१४। तत्पुरुषे कति बद्धलम् । पू ४६०

१५। प्राष्टशरत्कालदिवां जे । पू ४६०

१६। विभाषा वर्षक्षरशरवरात् । पू ४६०

१७। चकालतनेषु कालनाम्नः । पू ४६१

१८। शयवासवासिष्कालात् । पू ४६१

१९। नेनुसिद्धवध्नातिषु च । पू ४६१

२०। स्थे च भाषायाम् । पू ४६१

२१। षष्ठ्या आक्रोशे । पू ४६१

२२। पुत्रेऽन्यतरस्याम् । पू ४६२ [४६२

२३। ऋतो विद्यायोनिस्वन्धेभ्यः । पू

- २४ । विभाषा स्वसृपत्योः । पृ ४६३
 २५ । चानङ्कुतो द्वन्द्वे । पृ ४४०
 २६ । देवताद्वन्द्वे च । पृ ४४१
 २७ । ईदग्नेः सोमवर्णयोः । पृ ४४१
 २८ । इहङ्गौ । पृ ४४२
 २९ । दिवो द्यावा । पृ ४४२
 ३० । दिवसश्च पृथिव्याम् । पृ ४४२
 ३१ । उपसोपसः । पृ ४४३
 ३२ । मातरपितराबुदोचाम् । पृ ४४३
 ३३ । पितरामातरा च कृन्दसि । उ१११
 ३४ । स्त्रियाः पुं वद्भाषितपु स्कादनङ्-
 समानाधिकरणे स्त्रियासंपूर्णी-
 प्रियादिषु । पृ ४०१
 ३५ । तसिलादिष्वान्त्यसुचः । पृ ४०५
 ३६ । क्यङ्गानिनोश्च । पृ ४०७
 ३७ । न कोपधायाः । पृ ४०८
 ३८ । संज्ञापूरणयोश्च । पृ ४०८
 ३९ । वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धितस्यार-
 क्तविकारे । पृ ४०८
 ४० । स्वाङ्गाच्चेतः । पृ ४०९
 ४१ । जातेश्च । पृ ४०९ [पृ ३६३
 ४२ । पुं वत् कर्मधारयजातीयदेशोयेषु
 ४३ । षरूपकल्पनेलङ्घ्रुवगोत्वमतहतेषु
 ङङो ऽनेकाचो ह्रस्वः । पृ ४६४
 ४४ । नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् । पृ ४६४
 ४५ । उगितश्च । पृ ४६५
 ४६ । यान्त्रहतः समानाधिकरणजा-
 तीययोः । पृ ३८७ [त्योः । पृ ३८९

- ४७ । छटनः सख्यायामवङ्गव्रीह्याणी-
 ४८ । त्वेस्त्वय । पृ ३८९
 ४९ । विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वे-
 षाम् । पृ ३८९ [पृ ४६५
 ५० । हृदयस्य हृत्तेस्त्वयदग्लासेषु ।
 ५१ । वा शोकव्यञ्जरोगेषु । पृ ४६५
 ५२ । पादस्य पटाज्यातिगीपङ्कनेषु ।
 पृ ४६६
 ५३ । पद्यव्यतदर्थे । पृ ४६६
 ५४ । हिमकापिहतिषु च । पृ ४६६
 ५५ । ऋचः शो । पृ ४६६
 ५६ । वा घोषमिश्रशब्देषु । पृ ४६६
 ५७ । उदकस्त्रोदः संज्ञायाम् । पृ ४६७
 ५८ । पेषवामवाहनधिषु च । पृ ४६७
 ५९ । एकहलादौ पूरयितव्ये ऽन्यतर-
 स्याम् । पृ ४६७
 ६० । सन्धौदनसक्तुविन्दुवज्रभारहार-
 वीवधगाहेषु च । पृ ४६७ [पृ ४६८
 ६१ । इको ह्रस्वो ऽङ्गो गालवस्य ।
 पृ ४६८
 ६२ । एकतद्धिते च । पृ ४६८ [पृ ४६८
 ६३ । ङङापोः संज्ञाच्छन्दसोर्वङ्गलम् ।
 ६४ । त्वे च । पृ ४६८ [रिपु । ४७०
 ६५ । इष्टक्रेपीकामालानां चिततलभा-
 ६६ । खित्यनव्ययस्य । उ ३३०
 ६७ । अरुद्विपदजनस्य सुम् । उ ३३०
 ६८ । इच एकाचो ऽम् प्रत्ययवच्च । उ
 ३४२

- ६६ । वाचंयमपुरन्दरौ च । उ ३३३
 ७० । कारे सत्यागदस्य । पू ४७०
 ७१ । श्येनतिलस्य पाते जे । पू ५३६
 ७२ । रात्रेः कृति विभाषा । पू ४७१
 ७३ । नलोपो नजः । पू ३६६
 ७४ । तस्मान्नडचि । पू ३६६
 ७५ । नम्राण्यनपान्नवेदानासत्त्वानस-
 चिनकुलनखनपुंसकनचत्वनक्रनाके-
 दु प्रकृत्या । पू ३७०
 ७६ । एकादिचैकस्य चाडुकु । पू ३६०
 ७७ । नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्याम् । पू ३७१
 ७८ । सहस्र सः संज्ञायास् । पू ४७१
 ७९ । यन्मान्ताधिके च । पू ४७१
 ८० । द्वितीये चातुपाख्ये । पू ४७१
 ८१ । अव्ययीभावे चाकाले । पू ३२६
 ८२ । वोपसर्जनस्य । पू ४१३
 ८३ । प्रकृत्याशिषि । पू ४१३
 ८४ । समानस्य च्छन्दस्यमूर्द्धप्रभृत्युद-
 केषु । पू ४७२
 ८५ । ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनाम-
 गोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु ।
 पू ४७२
 ८६ । चरणे ब्रह्मचारिणि । पू ४७२
 ८७ । तीर्थे ये । पू ४७३
 ८८ । विभाषोदरे । पू ४७३
 ८९ । दृग्दृश्वतदु । पू ४७३
 ९० । इदं किमोरोष्की । पू ४७३
 ९१ । आ सर्वनाम्नः । पू १८४

- ९२ । विष्वदेवयोश्च टेरद्वयञ्चतो वग-
 त्यये । पू १७६
 ९३ । सप्तः सप्त । पू १८१
 ९४ । तिरसस्तिर्यलोमे । पू १८१
 ९५ । सहस्र सप्तः । पू १८१
 ९६ । सधमादस्ययोश्छन्दसि । उ ५११
 ९७ । ह्यनरुपसर्गेभ्योऽप ईत् । पू ४५१
 ९८ । ऊदनोर्देशे । पू ४५१
 ९९ । अपष्यत्तृतीयास्थस्थानस्य दुगा-
 शीराशास्यास्थितोत्सुकोतिकारक-
 राग-छेदु । पू ४७५
 १०० । अर्थे विभाषा । पू ४७५
 १०१ । कोः कत् तत्पुरुषे ऽचि । पू ४७५
 १०२ । रथवदयोश्च । पू ४७५
 १०३ । तृणे च जातौ । पू ४७६
 १०४ । का पथ्यन्तयोः । पू ४७६
 १०५ । ईपदर्थे । पू ४७६
 १०६ । विभाषा पुरुषे । पू ४७६
 १०७ । कवं चोष्णे । पू ४७६
 १०८ । पथि च च्छन्दसि । उ ५११
 १०९ । ष्टपोदरादीनि यथोपदिष्टम् ।
 पू ४७६
 ११० । संख्याविषयपूर्वस्याङ्गस्याह-
 न्नन्यतरस्यां ङौ । पू १०७ [पू ८०
 १११ । द्रुलोमे पूर्वस्य दीर्घो ऽणः ।
 ११२ । सहिवहोरोदवर्णस्य । उ ८६
 ११३ । साढैः साढा साढेति निगमे ।
 उ ५१२

११४। संहितायाम् । पृ ४७८

११५। कर्णे लज्जणस्याविष्टापञ्चमणि-
भिन्नच्छिन्नच्छिद्रसुवस्स्तिकस्य ।

पृ ४७८

११६। नहिष्ठितिव्यधिरुचिसंहि-
तनिषु कौ । पृ ४७८

११७। वनगिर्योः संज्ञायां कोटरकिं-
मुलुकादीनाम् । पृ ४७८

११८। वले । पृ ४७८ [पृ ४७८

११९। सतौ वल्लधो इनजिरादीनाम् ।

१२०। शरादीनां च । पृ ४७८

१२१। इको वहे ऽपीलोः । पृ ४८०

१२२। उपसर्गस्य घञप्रत्यये वञ्जनम् ।
पृ ४८०

१२३। इकः काशे । पृ ४८०

१२४। दक्षि । उ ३६०

१२५। अहनः संज्ञायाम् । पृ ४८०

१२६। छन्दसि च । उ ५१२

१२७। चितेः कपि । पृ ४८०

१२८। विश्वस्य वसुराटोः । पृ १६६

१२९। वरे संज्ञायाम् । पृ ४८०

१३०। सिते चर्षी । पृ ४८०

१३१। मन्त्रे सोमाश्चेन्द्रियविश्वदेव्यस्य
सतौ । उ ५१२ [उ ५१२

१३२। ओषधेश विभक्तावप्रथमायाम् ।

१३३। ऋचि लुचुषसन्तुल्लुत्वोरुष्या-
णाम् । उ ५१२

१३४। इकः सुजि । उ ५१२

१३५। ह्यचो ऽतस्तिष्ठः । उ ५१३

१३६। निपातस्य च । उ ५१३

१३७। अन्येषामपि दृश्यते । (उ ५१३ को)

१३८। चो । पृ १०८

१३९। संप्रसारणस्य । पृ ४६८

पठ. ध्यायस्य चतुर्थे पादे ।

१। अङ्गस्य । पृ ८२

२। हलः । उ १६६

३। नामि । पृ ८४

४। न तिसृचतस्य । पृ १३२

५। छन्दसुभयथा । उ ५१३

६। न च । पृ १२४

७। नोपधायाः । पृ १६२

८। सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ । पृ ११०

९। वा यपूर्वस्य निगमे । उ ५१३

१०। सान्तमहतः संयोगस्य । पृ १४१

११। अप्रतृचस्वसूतप्रतृनेष्टृत्वष्टृजन्तु-
होतपोदप्रशास्तृणः । पृ १२२

१२। इन्हनूपार्थमृणां शौ । पृ १५८

१३। सौ च । पृ १५८

१४। अत्वसन्तस्य चाधातोः । पृ १८२

१५। अनुनासिकस्य क्विभ्रलोः क्वि-
डिति । उ २२५

१६। अङ्गानुगमां सनि । उ १६८

१७। तनोतेर्विभाया । उ २०२

१८। क्रमस्य क्षि । उ ४६२

१९। च्छोः न्युडनुनासिके च । उ १६८

२० । ज्वरत्वरसव्यविसवाहुपधायाच ।

उ २१८

२१ । राज्ञोपः । उ २१८

२२ । असिद्धवदत्ता भात् । उ ११

२३ । आन्नलोपः । उ ५६६

२४ । अनिदितां हल उपधायाः क-

ङिति । पू १७८

२५ । दंशसञ्चञ्जं शपि । उ १०१

२६ । रञ्जेच । उ १०१

२७ । घञि च भावकरणयोः । उ ४३५

२८ । स्तुतो जवे । उ ४२४ [उ ४३५

२९ । अवोदेधौदाप्रथमहिमश्रवाः ।

३० । नाञ्जेः पूजायाम् । पू १८१

३१ । क्ति स्तन्दस्वन्दोः । उ ४६२

३२ । जालनशां विभाषा । उ ४६४

३३ । भञ्जेच चिणि । उ २७२

३४ । शास इदङ् हलोः । उ १२६

३५ । शा हौ । उ १२६

३६ । हलोर्जाः । उ १११

३७ । अतुदन्तोपदेशवनतितनोत्यादी-

नासनुनासिक लोपो भक्ति क्ङिति

उ ११०

३८ । वा ल्यपि । उ ४६५

३९ । न क्तिचि दीर्घश्च । उ ४६०

४० । गमः कौ । उ ३४०

४१ । विद्वनोरनुनासिकस्यात् । उ ३३६

४२ । जनननखनां सञ्भलोः । उ १२२

४३ । ये विभाषा । उ ६३

४४ । तनोतेर्यक्ति । उ २६६ [उ ४६०

४५ । सनः क्तिचि लोपस्यान्यतरस्य स-

४६ । आर्द्धधातुके । (उ ५७ क्रो ४०)

४७ । भस्जो रोपधयोरमन्वतरस्याम् ।

उ १४६

४८ । अतो लोपः । उ ५७

४९ । यस्य हलः । उ २०६

५० । क्यस्य विभाषा । उ २२१

५१ । शेरनिटि । उ ६०

५२ । निडायां सेटि । उ ३५५

५३ । जनिता मन्वे । उ ५१३

५४ । शनिता यञ्जे । उ ५१३

५५ । अयाननात्वायेत्तिष्णुषु । उ ६०

५६ । ल्यपि लघुपूर्वात् । उ ४६१

५७ । विभाषापः । उ ४६६

५८ । युष्मदोर्दीर्घश्चन्दसि । उ ५१३

५९ । च्चियः । उ ४६६

६० । निडायामण्डदर्थे । उ ३४६

६१ । वाक्कोशदैव्ययोः । उ ३६१

६२ । ससिचसीयुट्तासिप, भावकस्म-

णोरुपदेशे ऽज्झनुग्रहृशं वा

चिण्वदिच् च । उ २६७

६३ । दोङो युडचि क्ङिति । उ १३४

६४ । आतो लोप इटि च । उ ६४

६५ । ईद्विति । उ ३०१ [उ ११६

६६ । घुमास्यागापाजहातिसां हलि ।

६७ । एर्लिङि । उ ६४

६८ । वान्त्स संयोगादेः । उ ६५

- १२०। अत एकहस्तधोऽनादेशादे-
निटि । उ ३२
१२१। यलि च सेटि । उ ३२
१२२। तुक्लभजलपञ्च । उ ५६
१२३। राधो हिंसायाम् । उ १४७
१२४। वा जृभ्रसुलसाम् । उ ८८
१२५। फणां च सप्तानाम् । उ ८७
१२६। न शसददवादिगुणानाम् । उ २३
१२७। अर्वाणस्तसावनजः । पू १६१
१२८। मधवा बडलम् । पू १५६
१२९। भस्य । पू १०५
१३०। पादः पत् । पू १७८
१३१। वसोः संप्रसारणम् । पू १८७
१३२। बाह ऊट् । पू १४७
१३३। ज्युवमघोनामतज्ञिते । पू १६०
१३४। अल्लोपो ऽनः । पू १०५
१३५। पपूर्वहन्तृतराज्ञामणि । पू ५१४
१३६। विभाषा डिश्योः । पू १०७
१३७। न संयोगाद्वसन्तात् । पू १५७
१३८। अचः । पू १७६
१३९। उद ईत् । पू १८१
१४०। आतो धातोः । पू १०८
१४१। मन्त्रेष्वाङ्गादेरात्मनः । उ ५१५
१४२। ति विंशतेर्दिति । पू ४१०
१४३। टेः । पू १४०
१४४। नस्तज्ञिते । पू ३३४
१४५। अङ्गष्टखोरेव । पू ३८२
१४६। ओर्गुणः । पू ४१२

- १४७। टे लोपो ऽकट्टाः । पू ५०६
१४८। यस्येति च । पू १३६
१४९। सूर्यतिष्ठागस्वमत्स्यानां य उ-
पधायाः । पू २२८
१५०। हलस्तज्ञितस्य । पू २१८ [४६१
१५१। आपत्यस्य च तज्ञिते ऽनाति । पू
१५२। व्यचोच । पू ७३०
१५३। वित्त्वकादिभ्यश्च लक् । पू ५५३
१५४। तुरिचेमेयस्सु । पू ७०२
१५५। टेः । पू ६५३
१५६। स्थूलदूरयुवहस्तक्षिप्रनुद्राणां
यस्यादि परं पूर्वस्य च गुणः । पू ७०३
१५७। प्रियस्थिरस्फिरोहवडलगुरुट-
हलप्रदीर्घटन्दारकाणां प्रस्यस्फव-
र्वाहिगर्वर्धिलवद्राघिण्डाः । पू ७०३
१५८। बहोर्लोपो भू च बहोः । पू ७०३
१५९। इडस्य यिट् च । पू ७०३
१६०। ज्यादादीयसः । पू ७०२
१६१। र ऋतो हलादेर्लोपोः । पू ६५३
१६२। विभाषर्जोश्चन्दसि । उ ५१५
१६३। प्रकृत्याच् । पू ७०२
१६४। इन्नख्यनपत्ये । पू ५३४
१६५। गायविदधिकेशिगणिपणि-
नञ् । पू ५४२
१६६। संयोगादिश्च । पू ५१३
१६७। अनु । पू ५१३
१६८। ये चाभावकर्मणोः । पू ५१२
१६९। आत्माध्वानौ स्वे । पू ६२७

- १७०। न सपूर्वो ऽपत्ये ऽवर्मणः । पू ५१३
 १७१। ब्राह्मो ऽजातौ । पू ५१३
 १७२। कामेस्ताच्छील्ये । पू ६१६
 १७३। औक्षणनपत्ये । पू ५१३
 १७४। दागिडनायनहास्तिनायनाथ-
 वृणिकजैह्याशितेववासिनायनि-
 भौणहृत्यधैवत्यमारवैक्षाकमेत्येय-
 हिरण्मयानि । पू ५१०
 १७५। ऋत्ववास्त्ववास्त्वमाध्वीहिर-
 णयानि च्छन्दसि । उ ५१५

सप्तमाध्यायस्य प्रथमे पादे ।

- १। *युवोरनाकौ । पू ५३४
 २। आयन्नेयीनीयियः फटखळघां प्र-
 त्ययादीनाम् । पू २१८
 ३। कौ ऽनः । उ ८
 ४। अदथ्यस्तात् । उ १२४
 ५। आत्मनेपदेध्वनतः । उ २८
 ६। शोडो रुट् । उ ११४
 ७। वेत्तेर्विभाषा । उ २४६
 ८। वज्रलं च्छन्दसि । उ ५१६
 ९। अतो भिस् एस् । पू ८३
 १०। वज्रलं च्छन्दसि । उ ५१६
 ११। नेदसदसोरकोः । पू १५३
 १२। टाङ्सिङ्सामिनात्स्याः । पू ८२
 १३। डेर्यः । पू ८३
 १४। सर्वनाम्नः कौ । पू ८६

* युवोरनाकाविति पाठान्तरम् ।

- १५। उमिडयोः स्यात्स्मिनी । पू ८७
 १६। पृथ्वादिभ्यो नवस्थो वा । पू १००
 १७। जङ्गः शी । पू ८६
 १८। औक्षः आपः । पू १२७
 १९। नपुंसकाच्च । पू १३९
 २०। जगशसोः शिः । पू १३९
 २१। अष्टाभ्य औष् । पू १६३
 २२। षड्भ्यो लुक् । पू ११४
 २३। स्वमोर्नपुंसकात् । पू १४२
 २४। अतो ऽम् । पू १३९ । पू १४०
 २५। अट्टड्डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः ।
 २६। नेतराच्च्छन्दसि । उ ५१६
 २७। दुष्पदस्मद्ग्रां डसो ऽण् । पू १७२
 २८। डेप्रथमयोरम् । पू १६७
 २९। शसो न । पू १७०
 ३०। स्यसो ऽभ्यम् । पू १७१
 ३१। पञ्चस्था अत् । पू १७२
 ३२। एकवचनस्य च । पू १७१
 ३३। साम आकम् । पू १७२
 ३४। आत औ णलः । उ ८४ । उ १४
 ३५। तुह्योस्तातङ्ङाशिष्यत्यतरस्याम्
 ३६। विदेः शतृवसुः । उ २६७ । उ ४६४
 ३७। समासे ऽनज्पूर्वे कौ ल्यप् ।
 ३८। क्वापि च्छन्दसि । उ ५१६
 ३९। सुपां सुनुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडा-
 द्यायाजालः । उ ५१७
 ४०। असो मश् । उ ५१८
 ४१। लोपस्त आत्मनेपदेषु । उ ५१८

- ४२ । ध्वमो ध्वात् । उ ५१८
 ४३ । यजध्वेनमिति च । उ ५१८
 ४४ । तस्य तात् । उ ५१८
 ४५ । तप्तनप्तनयनाच्च । उ ५१८
 ४६ । इदन्तो मसि । उ ५१८
 ४७ । क्को यक् । उ ५१८
 ४८ । इक्षीनमिति च । उ ५१८
 ४९ । स्नात्वप्रादयच्च । उ ५१८
 ५० । आज्ञसेरसुक् । उ ५२०
 ५१ । अद्वचोरेष्टपलवणानामात्मप्रीतो-
 वयचि । उ २२२
 ५२ । ग्रामि सर्वनाम्नः सुट् । पू ८७
 ५३ । त्रिस्तयः । पू ११५
 ५४ । ह्रस्वनद्यापो सुट् । पू ८४
 ५५ । षट्चतुर्थ्यच्च । पू १५०
 ५६ । श्रीग्रामण्योऽम्बुन्दसि । उ ५२०
 ५७ । गोः पादान्ते । उ ५२०
 ५८ । इदितो नुम् धातोः । उ ३३
 ५९ । शे सुवादीनाम् । उ १५६
 ६० । मसिजनशोभलि । उ १४०
 ६१ । रधिजभोरचि । उ ५७
 ६२ । नेष्टलिटि रधेः । उ १४०
 ६३ । रभेरश्लिष्टोः । उ १८१
 ६४ । लभेश्च । उ १८२
 ६५ । आङो यि । उ ३०१
 ६६ । उपात् प्रशंसायाम् । उ ३०१
 ६७ । उपसर्गात् खल्वजोः । उ ४५८
 ६८ । न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् । उ ४५८

- ६९ । विभाषा चिश्चुलोः । उ २७३
 ७० । उगिद्वा सर्वनामस्याने ऽधातो ।
 पू १५८
 ७१ । युजेरसमासे । पू १६७
 ७२ । नपुंसकस्य भलवः । पू १३८
 ७३ । इको ऽचि विभक्तौ । पू १४२
 ७४ । तृतीयादिपु भाषितपुंस्तं पुं-
 न्नालवस्य । पू १४३ [दात्तः । पू १४४
 ७५ । अस्थिदधिसन्ध्याज्ज्णामनङ्कु-
 ७६ । ऊन्दस्यपि दृश्यते । उ ५२०
 ७७ । ई च द्विवचने । उ ५२०
 ७८ । नाभ्यस्ताच्छतः । पू १८३
 ७९ । वा नपुंसकस्य । पू १८६
 ८० । आच्छीनद्योर्नुम् । पू १८६
 ८१ । शप्श्वनोर्नित्यम् । पू १८७
 ८२ । सावनङुहः । पू १४८
 ८३ । ढक्स्वस्वतवसां ऊन्दसि । पू ५२०
 ८४ । दिव औत् । पू १५०
 ८५ । पधिमय्यमुच्चासात् । पू १६१
 ८६ । इतो ऽन् सर्वनामस्याने । पू १६१
 ८७ । यो न्यः । पू १६१
 ८८ । भस्य टेलोपः । पू १६१
 ८९ । पुंसो ऽसुङ् । पू १८८
 ९० । गोतो णित् । पू १२५
 ९१ । णलुत्तमो वा । उ ४०
 ९२ । सख्युरसंबुद्धौ । पू १११
 ९३ । अनङ् सौ । पू ११० [१२१
 ९४ । ऋदुशनस्यरुदंशोनेहसां च । पू

- ६५ । तज्वत् क्रोष्टुः । पू १२१
 ६६ । स्त्रियां च । पू १३७
 ६७ । विभाषा ततोयादिष्वचि । पू १२२
 ६८ । चतुरनडुहोरासुदात्तः । पू १४८
 ६९ । अस् संवृद्धौ । पू १४९
 १०० । ऋत इङ्गातोः । उ १००
 १०१ । उपधायाश्च । उ १०५
 १०२ । उदोष्पपूर्वस्य । उ १२८
 १०३ । वज्रलं छन्दसि । उ ५२१

सप्तमाध्यायस्य द्वितीये पादे ।

- १ । सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु । उ ५०
 २ । अतो लृान्तस्य । उ ६७
 ३ । वदत्रजहलन्तस्याचः । उ ३६
 ४ । नेटि । उ ३६ [उ ५३
 ५ । ह्यन्तचणश्चसजागृणिश्चेरदिताम्
 ६ । जर्णोतेर्विभाषा । उ ११६
 ७ । अतो हलादेर्लघोः । उ ४०
 ८ । नेङुशि कृति । उ ३३९ [३७८
 ९ । तितलतयसिमुसरकसेपु च । उ
 १० । एकाच उपदेशे ऽसुदात्तात् । उ २५
 ११ । श्रुक्रः कृति । उ ८७
 १२ । सनि ग्रहगुहोश्च । उ १८८ [४८
 १३ । कसृभृष्टसुद्रुशुबो लिटि । उ
 १४ । वीदितो निष्ठायां । उ ३५१
 १५ । यस्य विभाषा । उ ३४८
 १६ । आदितश्च । उ ३५१ [३५४
 १७ । विभाषा भावादिकर्म्मणोः । उ

१८ । जुश्चस्वान्तध्वान्तलग्नस्तिष्ठविरि-
 अफागुटवाढानि मन्यमनस्तमःस-
 क्ताविस्मष्टस्वरानायासभृशेषु । उ
 ३५५

- १९ । हपिशसी वैयाख्ये । उ ३५६
 २० । वृद्धः स्थूलवलयोः । उ ३५६
 २१ । प्रभौ परिवृद्धः । उ ३५७
 २२ । लच्छ्रगहनयोः कपः । उ ३५७
 २३ । घुपिरविशब्दने । उ ३५७
 २४ । अर्देः संनिविभ्यः । उ ३५७
 २५ । अभेद्याविद्वर्त्ये । उ ३५७
 २६ । गेरध्ययने वृत्तम् । उ ३५७
 २७ । वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्यष्टच्छ-
 वन्नप्ताः । उ ३५८
 २८ । रुध्यमत्वरसंघुपाखनाम् । उ ३५६
 २९ । हृपेलोमसु । उ ३५८
 ३० । अपचितश्च । उ ३५९
 ३१ । ह्र ह्ररेण्यन्दसि । उ ५२१
 ३२ । अपरिहृताश्च । उ ५२१
 ३३ । होमे ह्वरितः । उ ५२२
 ३४ । यसितस्तभितस्तभितोत्तभितच-
 त्तविकस्ता विशस्तृशंस्तृशास्तृतकृत-
 तकृतवरुतवरुतवरुतीरुज्वलित-
 चरितिवसित्यमितीति च । उ ५२१
 ३५ । आर्द्धधातुकस्त्रेडुल्लादेः । उ १२१ [६४
 ३६ । स्तुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते । उ
 ३७ । ग्रहो ऽलिटि दीर्घः । उ १६९
 ३८ । वृत्तो वा । उ १००

८३। दूयवयौ जसि । पू १७०

८४। त्वाहौ सौ । पू १६८

८५। तुभ्यमहौ डसि । पू १७१

८६। तवमसौ डसि । पू १७२

८७। त्वावेकवचने । पू १७०

८८। प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । पू ५६८

८९। विचतुरोः स्त्रियां तिष्ठचतस्र ।

पू १२२

१००। अचि र ऋतः । पू १३२ [१०३

१०१। जराया जरसन्यतरस्याम् । पू

१०२। त्वदादीनामः । पू ११५

१०३। क्रिभः कः । पू १५१

१०४। कृ तिहोः । पू ६६२

१०५। क्राति । पू ६६२

१०६। तदोः सः सः वनन्ययोः । पू १६७

१०७। अदस औ हलोपच । पू १८६

१०८। इदं लो जः । पू १५१

१०९। दच । पू १५२

११०। यः सौ । पू १६१

१११। इदो ऽय् उं सि । पू १५१

११२। अन्नायकः । पू १५२

११३। हलि लोपः । पू १५३

११४। लृजेर्द्धिः । उ १२२

११५। अचो ज्णिति । पू १११

११६। अत उपधायाः । उ ४०

११७। तद्धितेष्वच सादेः । पू ४८६

११८। क्तिंति च । पू ४८६

सप्तमाध्याये तृतीये पादे ।

१। देविकाशिशपादित्यवाह्दीर्घस-

त्वयेयसामात् । पू ५८१ [पू ५१०

२। केकयमित्युप्रलयाणां यादेरियः

३। न व्याभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ त्व

ताभ्यामैच् । पू ४६६

४। द्वारादीनां च । पू ५७०

५। न्यग्रोधस्य च केवलस्य । पू ६०२

६। न कर्मव्यतिहारे । उ ४४०

७। स्वागतादीनां च । पू ६०४

८। चादेरिजि । पू ६०६

९। पदान्तस्यान्यतरस्याम् । पू ६०६

१०। उत्तरपदस्य । पू ५७३

११। अवयवाह तोः । पू ५७३

१२। सुसर्वाधीजनपदस्य । पू ५७३

१३। दिशो ऽमद्राणाम् । पू ५७३

१४। प्राचां ग्रामनगराणाम् । पू ५७४

१५। संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्य च ।

पू ६४५

१६। वर्षस्यामविष्यति । पू ६४५ [पू ६३०

१७। परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः ।

१८। जे प्रोष्ठपदानाम् । पू ५७५

१९। हृङ्गसिन्धुन्ते पूर्वपदस्य च ।

पू ५०८

२०। अनुशतिकादीनां च । पू ५८१

२१। देवताद्वन्द्वे च । पू ५३२

२२। नेन्द्रस्य परस्य । पू ५३३

२३। दीर्घाच्च वरुणस्य । ५३३

- २४ । माचां नगरान्ते । पू ५७८
 २५ । जङ्गलधेनुवलजान्तस्य विभाषित-
 सुत्तरम् । पू ५७८ [वा । पू ६३०
 २६ । अर्धात् परिमाणस्य पूर्वस्य तु
 २७ । नातः परस्य । पू ६३१
 २८ । प्रवाहणस्य ठे । पू ५०७
 २९ । तत्प्रत्ययस्य च । पू ५०७
 ३० । नजः शुचीश्वरचेतनक्रुशलनि-
 पुणानाम् । पू ५८५ [पू ६५४
 ३१ । यथातथयथापुरयोः पर्यायेण ।
 ३२ । हनस्तोऽविश्रुतोः । उ १८६
 ३३ । आतो युक् चिण्प्रतोः । उ २७०
 ३४ । नोदात्तोपदेशस्य मानस्थाना-
 चमेः । उ २७२
 ३५ । जनिबध्योश्च । उ १३६
 ३६ । अर्तिहोतीरोक्तयुक्त्वायातां
 पुग्णौ । उ १७४
 ३७ । शाखासाह्याव्येपां युक् । उ १८२
 ३८ । वो विधूनने जुक् । उ १८३
 ३९ । लीलोनग्लुकावन्यतरस्यां स्नेह-
 विषातने । उ १८३
 ४० । भियो हेतुभये पुक् । उ १८५
 ४१ । स्फुर्यो वः । उ १८५
 ४२ । श्देरगतौ तः । उ १८५
 ४३ । रुहः पोऽन्यतरस्याम् । उ १८५
 ४४ । प्रत्ययस्यात् कात् पूर्वस्यात् इदा-
 य्यसुपः । पू २११
 ४५ । न यास्योः । पू २११

- ४६ । उदीचामातः स्थाने यकपूर्वाद्याः ।
 पू २१२
 ४७ । भर्तृपाजाज्ञादास्वा नजपूर्वा-
 णामपि । पू २१३
 ४८ । अभाषितपुंस्काञ्च । पू २१४
 ४९ । आदाचार्याणाम् । पू २१५
 ५० । ठस्येकः । पू ५१५
 ५१ । इच्छुक्तान्तत् कः । पू ५२८
 ५२ । चजोः कु चिण्प्रतोः । उ ३०६
 ५३ । न्यङ्गादीनां च । उ ३०७
 ५४ । हो हनेर्जिण्नेषु । पू १५८
 ५५ । अभ्यासाच्च । उ ११०
 ५६ । हेरवडि । उ १४७
 ५७ । सन्लिटोर्जेः । उ ६९
 ५८ । विभाषा चेः । उ १४५
 ५९ । न कादेः । उ ३१०
 ६० । अजिब्रज्योश्च । उ ३१० [३१०
 ६१ । भुज्युजौ पाण्युपतापयोः । उ
 ६२ । प्रयाजासुयाजौ यज्ञाङ्गे । उ ३११
 ६३ । वज्जेर्गतौ । उ ३११
 ६४ । ओक उचः को । उ ३११
 ६५ । ग्य अवश्यको । उ ३११
 ६६ । यजयाचरुवपवचर्चस्य । उ ३११
 ६७ । वचो ऽशब्दसंज्ञायाम् । उ ३१२
 ६८ । प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे । उ
 ३१२
 ६९ । भोज्यं भक्ष्ये । उ ३१२
 ७० । घोर्लोपो लेटि वा । उ ५२३

- ७१। औतः श्वनि । उ १३५
 ७२। क्स्स्याचि । उ ७३
 ७३। कुप्वा दुहृदिहृदिहृदिगुहामाह-
 पदे दन्त्ये । उ ८२
 ७४। शमामदानां दीर्घः श्वनि । उ १४१
 ७५। विवृक्तुचमां शिति । उ ६४
 ७६। क्रमः परस्मैपदेपु । उ ६४
 ७७। इपुगमियमां छः । उ १०३
 ७८। पात्राध्मास्यान्नादाण्डश्रुतिम-
 तिगदसदां पिबजिघ्रसमतिष्ठमनय-
 च्छपग्यर्धधौशीयसीदाः । उ ८८
 ७९। ज्ञानोजी । उ १३५
 ८०। घादीनां ह्रस्वः । उ १६५
 ८१। मीनातेर्निगमे । उ ५२३
 ८२। मिदेर्गुणः । उ ७७
 ८३। जुसि च । उ १२४
 ८४। सार्वधातुकार्धधातुकयोः । उ ७
 ८५। जाथो ऽविचिष्णुल्ङिक् । उ १२४
 ८६। पुगन्तुषूपङ्गस्य च । उ १२
 ८७। नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधा-
 तुके । उ १३१
 ८८। भूवोस्तिङि । उ १८
 ८९। उतो वृद्धिर्लुक्लि हलि । उ ११४
 ९०। जर्णोतेर्विभाषा । उ ११५
 ९१। गुणोऽष्टक्ते । उ ११६
 ९२। हणह इम् । उ १५८
 ९३। ब्रुव ईट् । उ ११७
 ९४। यङो वा । उ २१२

- ९५। तक्रस्तुश्रुत्यमः सावधातुके । उ ११४
 ९६। अस्मिंसिचो ऽष्टक्ते । उ २०
 ९७। वृद्धनं छन्दसि । उ ५२३
 ९८। रुदय पङ्क्त्यः । उ १२३
 ९९। अहगार्ग्यगानवयोः । उ १२३
 १००। अटः सर्वेषाम् । उ १०८
 १०१। अतो दीर्घो वाजि । उ ८
 १०२। ह्रपि च । पू ८२ ।
 १०३। वृद्धवचने भल्येत् । पू ८३
 १०४। औसि च । पू ८४
 १०५। आङि चापः । पू १२७
 १०६। संवृद्धौ च । पू १२७
 १०७। अस्वार्थनद्योर्ह्रस्वः । पू ११७
 १०८। ह्रस्वस्य गुणः । पू १०८
 १०९। जसि च । पू १०८ [पू १२१
 ११०। ऋतो डिः सर्वनामस्थानयोः ।
 १११। चेडिति । पू १०८
 ११२। आण् नद्याः । पू ११७
 ११३। याडापः । पू १२७
 ११४। सर्वनाम्नः स्याङ्ङ्रस्वस्य । पू १२८
 ११५। विभाषा द्वितीयादतीयाभ्याम् ।
 पू १२८
 ११६। डेराम् नद्याम्नीभ्यः । पू ११७
 ११७। ईदङ्गाम् । पू १२२
 ११८। औत् । पू ११२
 ११९। अच्च घेः । पू ११०
 १२०। आङो नाऽस्त्रियाम् । पू १०८

सप्तमाध्याये चतुर्थे पादे ।

- १ । गौ चङुप्रधाया ह्रस्वः । उ ६१
- २ । नाग्लोपिशास्त्रदिताम् । उ १७६
- ३ । भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपी-
डामन्यतरस्याम् । उ १७१
- ४ । लोपः पिवतेरीच्चाभ्यासस्य । उ १८३
- ५ । तिष्ठतेरित् । उ १८३
- ६ । जिघ्रतेर्वा । उ १८३
- ७ । उर्कत् । उ १७२
- ८ । नित्यं छन्दसि । उ ५२३
- ९ । दयतेर्दिगि लिटि । उ १००
- १० । ऋतञ्च संयोगादेर्गुणः । उ ८६
- ११ । ऋच्छत्यृताम् । उ ८७
- १२ । शृदृष्टां ह्रस्वो वा । उ १२६
- १३ । के ऽणः । पू ४०४
- १४ । न कपि । पू ४०४
- १५ । आपो ऽन्यतरस्याम् । पू ४२६
- १६ । ऋदृशोऽङि गुणः । उ १०४
- १७ । अस्यतेस्यक् । उ १४२
- १८ । श्वयतेरः । उ १०८
- १९ । पतः पुम् । उ ८८
- २० । वच उम् । उ ११७
- २१ । शीङः सार्वधातुके गुणः । उ ११४
- २२ । अयङ् यि कङिति । उ २१०
- २३ । उपसर्गाङ्गस्व जहतेः । उ २४७
- २४ । एतेर्लिङि । उ ११८
- २५ । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । उ ५१
- २६ । चौ च । पू ७३०

- २७ । रीङुतः । पू ५३२
- २८ । रिङ् शयग्लिङ् । उ ८३
- २९ । गुणो ऽर्तिसंयोगाद्योः । उ ८६
- ३० । यङि च । उ २०७
- ३१ । ई प्राध्नोः । उ २१०
- ३२ । यस्य चौ । पू ७२८
- ३३ । व्यचि च । उ २२०
- ३४ । अशनायोदन्यधनाया वृभुक्षापि-
पासागर्धेषु । उ २२१
- ३५ । न छन्दस्यपुत्रस्य । उ ५२३
- ३६ । डुरस्युर्द्विणस्युर्द्विषण्यति-रिष-
ण्यति । उ ५२४
- ३७ । अश्वाघस्यात् । उ ५२४
- ३८ । देवसुम्नयोर्द्विजुषि काठके । उ ५२४
- ३९ । कव्यध्वरपृथनस्यर्चि लोपः ।
उ ५२५ [उ ३५६
- ४० । द्यतिस्यतिमास्यामिति किति ।
- ४१ । शाखोरन्यतरस्याम् । उ ३५६
- ४२ । दधातेर्हिः । उ ३६०
- ४३ । जहातेश्च क्ति । उ ४६४
- ४४ । विभाषा छन्दसि । उ ५२५
- ४५ । सुधित वसुधित नेमधित धिष-
धिषीय च । उ ५२५
- ४६ । दो ददृधोः । उ ३६०
- ४७ । अच उपसर्गात् तः । उ ३६०
- ४८ । अपो भि । पू १८२
- ४९ । सः स्यार्धधातुके । उ ७६
- ५० । तास्योर्लोपः । उ १३

- ५१ । रिच । उ १३
 ५२ । ह एति । उ २७
 ५३ । यीवर्णयोर्दीर्घीवेत्येः । उ १२६
 ५४ । सनि मीमाधुरभलभशकपतपदा-
 सच इस् । उ २०२
 ५५ । आवृज्यधामीत् । उ २०१
 ५६ । दस्म इच्च । उ २०१
 ५७ । सुचोऽकर्मकस्य गुणो वा । उ २०३
 ५८ । अत्र लोपोऽभ्यासस्य । उ २०१
 ५९ । ह्रस्वः । उ १०
 ६० । हलादिः शेषः । उ १०
 ६१ । शर्पूर्वाः खयः । उ ३२
 ६२ । कुहोसुः । उ २५
 ६३ । न कवतेर्घडिः । उ २०९
 ६४ । लपेष्कन्दसि । उ ५२५
 ६५ । दाधर्ति-दर्धर्ति-दर्धर्पि-बोभूत
 तेतिक्तेऽलघ्या-पनीफणत्-संसनिष्य-
 दत्-करिक्कत्-कनिकदङ्गरिभ्रद्दवि-
 ध्यतो-दविद्युतत्-तरिवतः-सरीष्ट-
 पतं-वरीष्टजन्मर्ज्यागनीगन्तीति
 च । उ ५२६
 ६६ । उरत् । उ २५
 ६७ । द्युतिस्त्रायोः संप्रसारणम् । उ ७७
 ६८ । व्यथो लिटि । उ ८१
 ६९ । दीर्घ इणः किति । उ ११७
 ७० । अत आदेः । उ २६
 ७१ । तस्मान्नुङ्घिहलः । उ ४२
 ७२ । अश्रोतेश्च । उ १४७

- ७३ । भवतेरः । उ १०
 ७४ । ससूवेति निगमे । उ ५२७
 ७५ । जां त्रयाणां गुणः स्त्री । उ १३१
 ७६ । भृजामित् । उ १२९
 ७७ । अतिपिपत्त्योश्च । उ १२८
 ७८ । वज्रलं छन्दसि । उ ५२७
 ७९ । सन्त्यतः । उ ६१
 ८० । ओः पुयण्यपरे । उ १८९
 ८१ । खवति-गृणोति-द्रवति-प्रवति-
 भ्रवति-च्यवतीनां वा । उ १८९
 ८२ । गुणो यङ्कुकोः । उ २०६
 ८३ । दीर्घो ऽकितः । उ २०७
 ८४ । नोवश्चुसंमुध्वं सुसंसुकसपतपद-
 स्कन्दाम् । उ २०९
 ८५ । लुगतोनुनासिकानस्य । उ २०९
 ८६ । जपजमदहदशमज्ञपगाश्च । उ २०८
 ८७ । चरफलोश्च । उ २०८
 ८८ । उत् परस्यातः । उ २०८
 ८९ । ति च । उ ३५०
 ९० । रीगृदुपधस्य च । उ २०९
 ९१ । लुप्रिकौ च लुकि । उ २१५
 ९२ । कृतञ्च । उ २१६ [उ ६१
 ९३ । सन्तल्लुनि चङ्परे ऽनग्लोपे ।
 ९४ । दीर्घो लघोः । उ ६१ [उ १७१
 ९५ । अत् स्मृदत्तरप्रथमदस्तस्यशाम्
 ९६ । विभाषा वेष्टिवेष्ट्योः । उ १९२
 ९७ । ई च गणः । उ १८२

अष्टमाध्याये प्रथमे पादे ।

- १ । सर्वस्य द्वे । पू ७३५
- २ । तस्य परमाक्षोडितम् । पू ४८
- ३ । अनुदात्तं च । उ ५४४
- ४ । नित्यवीक्षयोः । पू ७३५
- ५ । परेर्वर्जने । पू ७३५
- ६ । प्रसमुपोदः पादपूरणे । उ ५२७
- ७ । उपर्यध्यधसः सामीये । पू ७३६
- ८ । वाक्यादेरामन्वितस्यास्त्यासंमति-
कोपकुल्लनभर्त्सनेषु । पू ७३६
- ९ । एकं बद्धप्रोहिवत् । पू ७३६
- १० । आवाधे च । पू ७३७
- ११ । कर्मधारयवङ्गत्तरेषु । पू ७३७
- १२ । प्रकारे गुणवचनस्य । पू ७३७
- १३ । अकच्छे प्रियसुखयोरन्यतर-
स्याम् । पू ७३८
- १४ । यथास्ते यथायथम् । पू ७४०
- १५ । इत्थं रहस्यमर्थ्यादावचनव्युक्त-
मणयज्ञपालप्रयोगाभिव्यक्तिषु । पू
७४०
- १६ । पदस्य । पू १७४
- १७ । पदात् । पू १७४
- १८ । अनुदात्तं सर्वमपादादौ । पू १७४
- १९ । आमन्वितस्य च । उ ५३८
- २० । युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीया-
स्ययोर्वानावौ । पू १७५
- २१ । बद्धवचनस्य वक्षसौ । पू १७५
- २२ । तेमयावेकवचनस्य । पू १७५

- २३ । त्वामौ द्वितीयायाः । पू १७६
- २४ । न चवाचाहैवयुक्ते । पू १७६
- २५ । पश्चाद्यैश्चानालोचने । पू १७७
- २६ । सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा । पू
- २७ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभी-
क्षणयोः । उ ६१२
- २८ । तिङ्ङितिङः । उ ६१२
- २९ । न लुट् । उ ६१२
- ३० । निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्ने चैव-
ण्काञ्चिद्व्यत्युक्तम् । उ ६१२
- ३१ । नह प्रत्यारम्भे । उ ६१२
- ३२ । सत्यं प्रप्ते । उ ६१३
- ३३ । अङ्गाप्रातिलोभ्ये । उ ६१३
- ३४ । हि च । उ ६१३ [६१३
- ३५ । रुन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । उ
- ३६ । यावद्व्याध्याम् । उ ६१३
- ३७ । पूजायां नानन्तरम् । उ ६१३
- ३८ । उपसर्गव्यवेतं च । उ ६१४ [६१४
- ३९ । तपश्यपश्यताहैः पूजायाम् । उ
- ४० । अहो च । उ ६१४
- ४१ । श्रेषे विभाषा । उ ६१४
- ४२ । पुरा च परीक्षायाम् । उ ६१४
- ४३ । नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् । उ ६१५
- ४४ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रति-
षिद्धम् । उ ६१५
- ४५ । लोभे विभाषा । उ ६१५
- ४६ । एहिमन्त्रे प्रहसि लट् । उ ६१६
- ४७ । जात्वपूर्वम् । उ ६१६

७८ । किं वृत्तं च चिदुत्तरम् । उ ६१६

७९ । आहो उताहो चानन्तरम् । उ

६१६

५० । शेषे विभाषा । उ ६१६

५१ । गत्यर्थलोटा लृण् चेतु कारकं

सर्वान्यत् । उ ६१६

५२ । लोट् च । उ ६१७ [उ ६१७

५३ । विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् ।

५४ । हल् च । उ ६१८ [निके । उ ६१८

५५ । आस एकान्तरम् सन्वितमन-

५६ । यद्विदुपरं छन्दसि । उ ६१८

५७ । चनचिदिबगोत्वादितद्धिताच्चे-

डितेष्वगतेः । उ ६१८

५८ । चादिपु च । उ ६१८

५९ । चवायोगे प्रथमा । उ ६१८

६० । हेति क्षियायाम् । उ ६१८

६१ । अहेति विनियोगे च । उ ६२०

६२ । चाहलोप एवेत्यवधारणम् । उ

६२०

६३ । चादिलोपे विभाषा । उ ६२०

६४ । वैवाचेति च छन्दसि । उ ६२०

६५ । एकान्याभ्यां सगर्थाभ्याम् । उ ६२०

६६ । यद्वृत्तान्नित्यम् । उ ६२१

६७ । पूजनात् पूजितमनुदात्तं का-

ठादिभ्यः । उ ६२१

६८ । सगतिरपि तिङ् । उ ६२१

६९ । कुत्सने च सुष्यगोत्वादौ । उ ६२२

७० । गतिर्गतौ । उ ६२२

७१ । तिङि चोदात्तवति । उ ६२२

७२ । आसन्वितं पूर्वमविद्यमानवत् ।

पू १७७

[पू १७८

७३ । आसन्विते समानाधिकरणे । *

७४ । सामान्यवचनं विभाषितं विशेष-

वचने । † उ ५४०

अष्टमाध्याये द्वितीये पादे ।

१ । पूर्ववासिङ्गम् । पू १२

२ । नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातृग्विधिपु

कृति । उ १५६

३ । न सु ने । पू १८०

४ । उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितो ऽनु-

दात्तस्य । उ ५४१

५ । एकादेश उदात्तेनोदात्तः । उ ५४१

६ । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ । उ ५४१

७ । न लोपः प्रातिपदिकान्तस्य । पू १०६

८ । न ङिसंज्ञोः । पू ५५ [पू ६७८

९ । सादुपधायाश्च सतोर्वोऽयवादिभ्यः

१० । अयः । पू ६७८

११ । संज्ञायाम् । पू ६७८

१२ । आसन्दीवदधीवच्चक्रीवत्-काली-

वद्रुमण्वच्चर्मखती । पू ६७८

* सामान्यवचन मित्यधिकः पाठः आ-

प्यसम्मतः ।

† विभाषितं विशेषवचने वञ्चवचन-

मिति भाष्यसम्मतः पाठः ।

- १३ । उदन्वानुदधौ च । पू ६७६
 १४ । राजन्वान् सौराज्ये । पू ६८०
 १५ । ऊन्दसीरः । उ ५२७
 १६ । अनो रुट् । उ ५२७
 १७ । नाहस्य । उ ५२८
 १८ । कपो रो लः । उ ८०
 १९ । उपसर्गस्यायतौ । उ ६५
 २० । यो यङि । उ २०८
 २१ । अचि विभाषा । उ १५५
 २२ । परेश घाङ्कयोः । उ ४४७
 २३ । संयोगान्तस्य लोपः । पू ३६
 २४ । रात् सस्य । पू १२२
 २५ । धि च । उ २७
 २६ । भलो भलि । उ ४०
 २७ । ह्रस्वादङ्गात् । उ ८३
 २८ । इट ईटि । उ ३५
 २९ । स्तोः संयोगाद्योरन्ते च । पू १६६
 ३० । चोः कुः । पू १६५
 ३१ । हो ङः । पू १४६
 ३२ । दादेर्धातोर्धः । पू १४६
 ३३ । वा द्रुहसहस्तुहस्तिहान् । पू १४७
 ३४ । नहो धः । पू १८१
 ३५ । आहस्यः । उ ११७
 ३६ । व्रश्भस्रजस्तृजस्तृजयजराजभ्रा-
 जळशां यः । पू १२०
 ३७ । एकाचो वशो भय अपन्तस्य
 सध्वोः । पू १४६
 ३८ । दधस्तथोश्च । उ १३०

- ३९ । भलां जशो ऽन्ते । पू ४९
 ४० । भयस्तथोर्धोऽधः । उ ४०
 ४१ । पढोः कः सि । पू १२१
 ४२ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य
 च दः । उ ३४६ । ३४७
 ४३ । संयोगादेरातो धातोर्वखतः । उ
 ४४ । त्वादिभ्यः । उ ३४७
 ४५ । ओदितच । उ ३४७
 ४६ । क्षियो दीर्घात् । उ ३४६
 ४७ । श्यो ऽस्पर्शे । उ ३४८
 ४८ । अञ्जोऽनपादाने । उ ३४८
 ४९ । दिवो ऽविजिगीषायाम् । उ ३४९
 ५० । निर्वाणो ऽवाते । उ ३४९
 ५१ । शुभः कः । उ ३४९
 ५२ । पचो वः । उ ३४९
 ५३ । क्षायो मः । उ ३५०
 ५४ । मस्योऽन्वतरस्याम् । उ ३५०
 ५५ । अनुपसर्गात् फुल्लकीवक्ष्योक्ताघाः
 । उ ३५०
 ५६ । रुदविदोन्दत्वाप्राप्तीभ्योऽन्व-
 तरस्याम् । उ ३५१
 ५७ । न ध्याख्यापृमूर्त्तिमदाम् । उ ३५१
 ५८ । वित्तो भोगप्रत्यययोः । उ ३५१
 ५९ । भित्तं शकलम् । उ ३५२
 ६० । ऋणमाधमर्ण्ये । उ ३५२
 ६१ । नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूतस्सूतगूतार्ति-
 नि च्छन्दसि । उ ५२८
 ६२ । किनुप्रत्ययस्य कुः । पू १६५

- ६३ । नमोर्वा । पू १८५
 ६४ । सो नो धातोः । पू १५१
 ६५ । स्योच । उ ५६
 ६६ । ससजुषो रुः । पू ७७ [४८७
 ६७ । अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश । उ
 ६८ । अहन् । पू १८३
 ६९ । रो ऽसुपि । पू ८० [उ ५२८
 ७० । अन्नरूधरवरित्युभयथा छन्दसि ।
 ७१ । भवच्च महाव्याहृतेः । उ ५२८
 ७२ । वसुस्रं सुध्वंस्वनडुहां दः । पू १४९
 ७३ । तिष्यनस्तेः । उ १२६
 ७४ । सिपि धातोर्वा । उ १२६
 ७५ । दच । उ १२१
 ७६ । वोरुपधाया दीर्घ इकः । पू १८५
 ७७ । हलि च । पू १५७
 ७८ । उपधायां च । उ ३४
 ७९ । न भर्कुर्गुराम् । पू ६२०
 ८० । अदसो ऽसेर्दाडु दो मः । पू १७९
 ८१ । एत रेद्वल्लवचने । पू १८९
 ८२ । वाक्यस्य टोः स्तुत उदात्तः । पू ५३
 ८३ । प्रत्यभिवादे ऽमृद्रे । पू ५३
 ८४ । दूराङ्गते च । पू ५४
 ८५ । हैहेप्रयोगे हैहयोः । पू ५४
 ८६ । गुरोरन्ततो ऽनन्त्यस्याध्वेकैकस्य
 प्राचाम् । पू ५४
 ८७ । ओमभ्यादाने । उ ५२८
 ८८ । ये यज्ञकर्मणि । उ ५२९
 ८९ । प्रणवष्टेः । उ ५२९

- ९० । वाज्यान्तः । उ ५२९
 ९१ । ब्रूहिप्रेष्यथौषड्वौषडावहाना-
 मादेः । उ ५२९
 ९२ । अग्नीन्प्रेषणे परस्य च । उ ५२९
 ९३ । विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः । उ
 ५२९
 ९४ । निम्नह्यानुयोगे च । उ ५७०
 ९५ । आस्तेडितं भर्तृमने । उ ५७०
 ९६ । अङ्गयुक्तं तिङ्ङाकाङ्क्षम् । उ
 ५३०
 ९७ । विचार्यमाणानाम् । उ ५३०
 ९८ । पूर्वं तु भाषायाम् । उ ५३१
 ९९ । प्रतिश्रवणे च । उ ५३१ [उ ५३१
 १०० । अनुदात्तं प्रश्नानाभिपूजितयोः ।
 १०१ । चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने
 । उ ५३१ [५३१
 १०२ । उपरि खिदासीदिति च । उ
 १०३ । स्वरितमान्नेडितेऽसूयासंमति
 कोपकुम्बनेपु । उ ५३२ [उ ५३२
 १०४ । क्षियाशीः प्रैषेपु तिङ्ङाकाङ्क्षम् ।
 १०५ । अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः ।
 उ ५३२
 १०६ । स्तुतावै च इदुतौ । उ ५३२
 १०७ । एचो ऽप्रमृह्यस्यादूराङ्गते पूर्व-
 स्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ । उ ५३२
 १०८ । तयोर्ध्वावचि संहितायाम् । उ
 ५३३

अष्टमाध्याये तृतीये पादे ।

- १ । मतवसो रु संवुधौ छन्दसिउ ५३४
- २ । अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा ।
पू ६६
- ३ । आतो ऽटि नित्यम् । उ ५३५ [६६]
- ४ । अनुनासिकात् परो ऽनुस्वारः । पू
- ५ । समः छुटि । पू ६६
- ६ । पुमः खयम्परे । पू ६७
- ७ । नश्चव्यप्रशान् । पू ६८
- ८ । उभयधर्तु । उ ५३४
- ९ । दीर्घादटि समानपादे । उ ५३४
- १० । नृन् ते । पू ६८
- ११ । खतवान् पायौ । उ ५३५
- १२ । कानाञ्चेडिते । पू ६९
- १३ । ढो ढे लोपः । उ ७२
- १४ । रो रि । पू ८०
- १५ । खरवसानयोर्विसर्जनीयः । पू ४६
- १६ । रोः छुपि । पू १५०
- १७ । भोभगोअघोअवर्णपूर्वस्य यो
[पू ७६]
ऽशि । पू ७८
- १८ । व्योर्लघुप्रत्ययतरः शाकटायनस्य ।
- १९ । लोपः शाकल्यस्य । पू ४१
- २० । ओतो गार्ग्यस्य । पू ७९
- २१ । उजि च पदे । पू ७९
- २२ । हलि सर्वेषाम् । पू ७९
- २३ । मोऽनुस्वारः । पू ६२
- २४ । नञापदान्तस्य झलि । पू ६२
- २५ । मो राजि समः कौ । पू ६३

- २६ । हे मपरे वा । पू ६३
- २७ । नपरे नः । पू ६४
- २८ । ङ्णोः कुक्कुक् शरि । पू ६४
- २९ । डः सि धृत् । पू ६४
- ३० । नञ् । पू ६५
- ३१ । शि तक् । पू ६५
- ३२ । ङमो ह्रस्वादचि ङमुग्नित्यम् ।
पू ६५
- ३३ । मय उजो वो वा । पू ५७
- ३४ । विसर्जनीयस्य सः । पू ६६
- ३५ । शर्परे विसर्जनीयः । पू ७२
- ३६ । वा शरि । पू ७२
- ३७ । कुधोः + क० पौ च । पू ६८
- ३८ । सोऽपदादौ । पू ७२
- ३९ । इणः यः । पू ७३
- ४० । नमस्यरसोर्गत्योः । पू ७३
- ४१ । इडुपधस्य चाप्रत्ययस्य । पू ७४
- ४२ । तिरसोऽन्यतरस्याम् । पू ७४
- ४३ । द्विस्त्रिचतुरिति लत्वर्थे । पू ७४
- ४४ । इसृसोः सामर्थ्ये । पू ७५ । पू ७५
- ४५ । नित्यं समासेऽनुत्तरपदस्यस्य ।
- ४६ । अतः कृकमिकंसकुम्भपात्वकुम्भक-
र्णोष्मनव्ययस्य । पू ७६
- ४७ । अधःशिरसी पदे । पू ७६
- ४८ । कक्षादिषु च । पू ६९ [५३५]
- ४९ । छन्दसि वाऽप्राञ्चेडितयोः । उ
- ५० । कः करत्करति कधि कतेष्वनदितेः
उ ५३५

- ५१ । पञ्चस्याः परावध्यर्थे । उ ५३५
 ५२ । पातौ च वङ्गलम् । उ ५३६
 ५३ । पञ्चाः पतिपुत्रष्टपारपदपय-
 सोपेपु । उ ५३६
 ५४ । इडाया वा । उ ५३६
 ५५ । अपदानस्य सृधन्यः । पृ ६४
 ५६ । सहेः साङः सः । पृ १४८
 ५७ । इणकोः । पृ ६५ [१८६
 ५८ । नमविसर्जनीयशर्व्यवाये ऽपि । प
 ५९ । आदेशप्रत्यययोः । पृ ६५
 ६० । शामिवसिवसीनां च । उ १०६
 ६१ । ज्योतिशयोरेव पश्यभ्यामात् । उ
 २०४ [२०५
 ६२ । सः सिदिसिदिसहीनां च । उ
 ६३ । प्राक् सितादङ्ग्यवाये ऽपि । उ ३८
 ६४ । स्यादिङ्ग्यभ्यासेन चाभ्यासस्य । उ ३८
 ६५ । उपसर्गात् सुनोतिसुवतिस्थिति-
 सौतिकोभतिस्यासेनयसेधमिचमङ्ग-
 खञ्जाम् । उ ३७
 ६६ । सदिरप्रतेः । उ ३७
 ६७ । सत्तेः । उ ३७
 ६८ । अवाञ्छानस्वनाविदूर्ययोः । उ ३८
 ६९ । वेच खनो भोजने । उ ३८
 ७० । परिनिविध्यः सेवसितसवसिनु-
 सङ्गस्तुखञ्जाम् । उ ३८ [उ ८८
 ७१ । सिवादीनां वाङ्ग्यवाये ऽपि ।
 ७२ । अनुविपर्यभिनिभ्यः खन्दतेर-
 प्राणिषु । उ ७८

- ७३ । वेः खन्देरनिवायाम् । उ १०२
 ७४ । परेच । उ १०२ [३४८
 ७५ । परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु । उ
 ७६ । स्फुरतिस्फुल्लव्योर्निर्निविध्यः । उ
 १५३
 ७७ । वेः स्कन्नातेर्निव्यम् । उ १६५
 ७८ । इणः षोभ्वंलुङ्गिटां षो ऽङ्गात्
 उ २६
 ७९ । विभाषेटः । उ ६५
 ८० । ममासे ऽङ्गुलेः सङ्गाः । पृ ४७४
 ८१ । भीरोः स्थानम् । पृ ४७४
 ८२ । अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः । पृ ४४१
 ८३ । ज्योतिरायुषः स्तोमः । पृ ४७४
 ८४ । मात्पितृभ्यां स्वसा । पृ ४६३
 ८५ । मातुः पितृभ्यामन्यतरस्याम् । पृ
 ४६३ [उ ४३६
 ८६ । अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् ।
 ८७ । उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः ।
 उ १२२ [उ १२३
 ८८ । सुविनिदुर्भ्याः सुपिस्त्वतिसमाः ।
 ८९ । निनदीभ्यां स्नातेः कौशले । उ
 ३६१
 ९० । स्तूलं प्रतिष्ठातम् । उ ३६१
 ९१ । कपिष्ठलो गोले । उ ३६२
 ९२ । प्रष्टो ऽग्रगामिनि । उ ३२४
 ९३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः । उ ४४२
 ९४ । खन्दोनाम्नि च । उ ४३८
 ९५ । गविद्युधिभ्यां स्थिरः । पृ ४५८

- ६६ । विकृशमिपरिभ्यः स्यलम् । उ३६२
 ६७ । अस्वास्वगोभूमिसव्यापद्वित्रिकु-
 शेकुशङ्कुभूमिपुञ्जिपरमेवर्हिर्दि-
 व्यग्निभ्यः स्यः । उ३२४
 ६८ । सुषामादिषु च । पू ४७४
 ६९ । एति संज्ञायामगात् । पू ४७४
 १०० । नक्षत्राद्वा । पू ४७५
 १०१ । ह्रस्वात् तादौ तद्धिते । पू ५५८
 १०२ । निस्सप्तपतावनासेवने । उ१०३
 १०३ । युष्मत्तत्तत्तुःष्वन्तःपादम् । उ५३६
 १०४ । यजुष्येकेषाम् । उ५३६
 १०५ । स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि । उ५३७
 १०६ । पूर्वपदात् । उ५३७
 १०७ । सुजः । उ५३७
 १०८ । सनोतेरनः । उ५३७
 १०९ । सहेः पृतनर्ताभ्यां च । उ५३७
 ११० । न रपरसृपिस्त्रिजिस्त्रिजिस्त्रि-
 सवनादीनाम् । उ३१६
 १११ । सात्यदाद्योः । पू ७३०
 ११२ । मिचो यङि । उ२०८
 ११३ । सेधतेर्गतौ । उ३९
 ११४ । प्रतिस्तअनिस्तअौ च । * उ३४९
 ११५ । सोढः । उ८९
 ११६ । स्तम्भुसिबुस्र्हां चङि । उ१९१
 ११७ । सुनोतेः स्यसनोः । उ१४५
 ११८ । सदेः परस्य लिटि । उ९० । उ५३७
 ११९ । निव्यभिभ्योऽङ्यवाये वा छन्दसि
 * कौमुद्यां वार्त्तिकतयाष्टतं प्रसादात् ।

अष्टमाध्याये चतुर्थे पादे ।

- १ । रसाभ्यां णो नः समानपदे । पू १०६
 २ । अट्कुषाङ्नुम्बवाये ऽपि । पू ९१
 ३ । पूर्वपदात् संज्ञायामगः । पू ४१५
 ४ । वनं पुरगामिश्चकासिभ्रकासारि-
 काकोटरायेभ्यः । पू ४७९
 ५ । प्रनिरन्तःशरेणुञ्जन्ताश्चकार्ष्यखदि-
 रपीयून्ताभ्यो ऽसंज्ञायामपि । पू ४८१
 ६ । विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः । पू ४८१
 ७ । अङ्गो ऽदन्तात् । पू ३८२
 ८ । बाह्वनमाहितात् । पू ४८१
 ९ । पानं देशे । पू ४८२
 १० । वा भावकरणयोः । पू ४८२
 ११ । प्रातिपदिकान्नुम्बिभक्तिषु च ।
 पू ४८२
 १२ । एकाजुत्तरपदे णः । पू १३८
 १३ । कुमति च । पू ४८३ । उ४१
 १४ । उपसर्गादसमासे ऽपि णोपदेशस्य ।
 १५ । हिनुमीना । उ१४६
 १६ । आनि लोट् । उ२१
 १७ । नेर्गदनदपतपदपुमास्यतिहन्ति-
 यातिवार्त्तिद्रातिष्ठातिवपतिवहति-
 शास्यतिचिनोतिदेग्धिषु च । उ४१
 १८ । शेषे विभाषाकखादावपान्ते उप-
 देशे । उ२१
 १९ । अनितेः । उ१२४
 २० । अनः । उ३४०
 २१ । उभौ साभ्यासस्य । उ१९६

- २२ । हनेरत्पूर्वस्य । पू १५८
 २३ । वमोर्वा । उ ११०
 २४ । अनरदेशे । उ ४५५
 २५ । अयनं च । उ ४५५
 २६ । छन्दस्यृदवग्रहात् । उ ५३७
 २७ । नय धातुस्योरूपभ्यः । उ ५३८
 २८ । उपसर्गादन्तोत्तरः । * पू ४१७
 २९ । कृत्यचः । उ २९८
 ३० । शेर्विभाषा । उ २९९
 ३१ । हलयेजुपधात् । उ २९९
 ३२ । इजाहेः सतमः । उ २९९
 ३३ । वा निंसनिजनिन्दास्य । उ ३००
 ३४ । न भाभूपूकमिगमिष्यायीवेपाम् ।
 उ ३००
 ३५ । घात् पदान्तात् । उ ४५९
 ३६ । नशेः पान्तस्य । उ १४०
 ३७ । पदान्तस्य । पू ९१
 ३८ । पदव्यवाये ऽपि । पू ४८३
 ३९ । जुभादिषु च । पू ३८३
 ४० । स्तोः शुना श्चः । पू ५९
 ४१ । शुना शुः । पू ५९
 ४२ । न पदान्ताद्वोरनाम् । पू ५९
 ४३ । तोः षि । पू ६०
 ४४ । शात् । पू ५९ [। पू ६०
 ४५ । यरो ऽनुनासिकेऽनुनासिको वा
 ४६ । अचो रहभायां ह्वे । पू ३८
 ४७ । अनचि च । पू ३२

- ४८ । नादिन्याक्रोशे सुत्वस्य । पू ३७
 ४९ । शरोऽचि । पू १५१
 ५० । विप्रभृतिषु शाकटायनस्य । पू ३७
 ५१ । सर्वत्र शाकल्यस्य । पू ३८
 ५२ । दीर्घादाचार्याणाम् । पू ३८
 ५३ । अलां जश् अशि । पू ३६
 ५४ । अभ्यासे चर् च । उ ११
 ५५ । खरि च । पू ६२
 ५६ । वऽवसाने । पू ९३
 ५७ । अणो ऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः । पू
 ५८ [६२
 ५८ । अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः । पू
 ५९ । वा पदान्तस्य । पू ६३
 ६० । तोर्लि । पू ६१
 ६१ । उदः स्यात्तन्मोः पूर्वस्य । पू ६१
 ६२ । अयो होऽन्यतरस्याम् । पू ६१
 ६३ । शश्चो ऽटि । पू ६२
 ६४ । हलो यमां यमि लोपः । पू ३८
 ६५ । अरो अरि सवर्णे । पू ४३ [५४१
 ६६ । उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । उ
 ६७ । नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्य-
 पगालवानाम् । उ ५४२
 ६८ । अ अ । पू ११

अष्टमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ।

पाणिनीयाष्टकं सम्पूर्णम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां पूर्वार्द्धस्य शुद्धिपत्रम् ।

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे	पङ्क्तौ
अतन्द्रम्	अतन्त्रम्	६	७	एकनुद	एकनुद	१०४	३
विधोऽपि विधोऽपि		८	१	स्यैकेव	स्यैकेव	१०५	१०
विधीयमानां विधीमानं		२८	२	परस्य	परस्य नस्य	१०६	४
यणचि	यणचि	३२	१	लुत्	लुप्	१०६	१०
वाच्यः,	वाच्यः,	३६	७	दाज्ञः	दाज्ञः	१०७	११
वाच्ये	वाच्ये,	३६	८	ज्जसि	ज्जसि च	१०७	१८
द्वित्व	द्वित्व	३७	१	अः	अः	१०८	१३
तत्परच	तत्परच	३७	७	प्रथमयो	प्रथमयोः	१०८	१३
उक्तः	उत्कः	४२	३	वङ्गवचना	वङ्गवचना	११३	८
वङ्गल	वङ्गल	४६	२	पङ्भ्यः	पङ्भ्यः	११४	७
चत्वं	चत्वं	६१	६	वङ्ग	वङ्ग	११७	११
ख्याजादेशे	ख्याजादेशे	६८	४	उन्त्यः	उन्त्यः	११८	३
स्त्रायख	स्त्रायख	६८	८	स्यानिवत्	स्यानिवत्	१२०	६
दीर्घात्	दीर्घात्	७०	१३	प्रशास्तृणाम्	प्रशास्तृणाम्	१२२	२, ३
दपाद्योः	दपाद्योः	७२	१४	अतिचम्बाम्	अतिचम्बाम्	१२३	८
करोरि	करोरि	७३	११	याडापः	याडापः	१२७	१२
(४६८०)	(४६८० स्त०)	७७	३	अपूरी	अपूरी	२२८	१०
तन्वयुतम्	तन्वयुतम्	७८	११	भवन्ति	न भवन्ति	१२८	१४
दीर्घोऽणः	दीर्घोऽणः	८०	१५	प्रक्षेपा	प्रक्षेपा	१२८	१६
त्यस्यसिद्धत्वा	त्यस्यसिद्धत्वा	८१	८	वास्त्री	वास्त्री	१३५	७
वृत्तान्, प्यते	वृत्तान्, प्यते	८६	६	पुनर्भवम्पुनर्भवो	पुनर्भवम्पुनर्भवो	१३८	२
उरित्यस्य	उरित्यस्य	८३	५	कैयट	कैयट	१३८	८
यस्य य	यस्य य	१००	११	मनङ्कु	मनङ्कु	१४४	१
करणेण	करणेण	१०१	५	प्रियक्रोष्टा	प्रियक्रोष्टा	१४४	११

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ
इग्यणः	इग्यणः	१४७ ७
इत्यकारा	इत्यधिकारा	१४८ ८
अनडुहा	अनडुहा	१४९ ६
न्युपन्	नूपपन्	१५९ ६
छन्दस्ये	छन्दस्ये	१६० ८
दहनः	दहनः	१६३ ६
चर्या	चर्या	१६५ १८
८११७	८१११७	१७४ १७
वदप्रत्यया	वप्रत्यया	१७९ ११
ऋदुग्न	ऋदुग्न	१८८ १२
वृद्धव	वृद्धव	१८४ ८
गोवाक्	गवाक्	१८५ १
रुम्	नित्यं रुम्	१८७ ५
नुन	रुम् न	१८७ १४
नित्यवत्	नित्यवत्	१८८ १
वै	वै	२०१ ६
स्वर	सुप्स्वर	२०२ २
उखाञ्चत्	उखाञ्चत्	२ ८ १४
वन्निति	वन्निति	२०८ ३
द्विपद्	द्विपाद्	२०८ १४
द्वैपयो	द्वैपयो	२१४ ४
अखडा	अखडा	२१५ ३
अनुप	अनुप	२१५ १२
पित्त	पित्त	२१८ १३
द्वे	द्वे	२२० १२
नित्यमिति	नित्यमिति	२२१ २
उत	उतः	२३० १

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ
चावाच्यः	चावाच्यः	२३१ ७
सुखेदा	सुखेदा	२३४ ४
अतत्स्य	अतत्स्य	२३४ ६
क्रोडादे	क्रोडादे	२३५ १४
यूनितिः	यूनितिः	२४२ १३
परिजेदक	परिजेदक	२४६ १
कारकर्म	कारकं कर्म	२४८ ४
खयञ्जेत्	खयं जेत्	२५२ १
मथनाति	मथ्याति	२५४ ४
वैकुण्ठं	वैकुण्ठं	२६० ८
किञ्चित्	कञ्चित्	२७३ ६
द्राजीदिनि	द्राजीदिति	२७८ ७
क्रुद्धो	क्रुद्धो	२७८ ११
जायते	जायते	२८० ३
चतुर्थी	चतुर्थी	२८३ १
प्रवचनीर्थे	प्रवचनीये	२८१ ५
प्रातिपदिकार्थ	प्रातिपदिकार्थ	२८३ ११
भद्रभद्र	भद्रभद्र	३०६ १
सुखार्थ	सुखार्थ	३०६ २
चतुर्थी	चतुर्थी	३०६ ३
पुष्कलको	पुष्कलको	३०८ ४
ख०	खः	३१५ ५
प्रातिपदिकस्या	प्रातिपदिकस्य	३२४ १
प्रमाणा	प्रणामा	३२८ ४
गङ्गम्	गङ्गम्	३३३ ३
उपचर्म	उपचर्म	३३४ १४
दूरार्थ	दूरार्थ	३४२ २

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ
तजकास्यां	तजकाभ्यां	३४७ १	अदानं गावां	अदानां गावां	३८६ २
भन	भनण	३४७ ३	वडवः	वडवाः	३८१ ७
तुर्थान्य	तुर्थारण्य	३४८ १२	पुर्व	पूर्व	३८७ ५
एतै	एतैः	३५२ २	इच्छाया	इच्छाया	३८७ ७
पौर्वशात्	पौर्वशात्	३५६ १	जस्	जस्	४०२ ५
संख्यायामस्तुति	संख्यायाम् तत्ति	३५६ ७	नद्यतश्च	नद्यतश्च	४०४ ५
परमोत्कृष्टाः	परमीतकृष्टा	३६२ १	चेत्तः	चेतः	४०६ ७
जायीय	जातीय	३६३ ५	बह्व्रीहौ	बह्व्रीहौ	४१२ ४
सारङ्गः	सारङ्गः	३६५ ८	खङ्गः	खङ्गः	४१४ ५
मव	सुव	३७८ ६	संज्ञाया	संज्ञाया	४१५ १३
स्तृतीया	स्तृतीया	३८० ५	इयु	शुद्ध	४२४ ३
तत्पुरुषस्या	तत्पुरुषस्या	४८० १२	इच् स्यात्	इच् स्यात्	४४३ ६
निर्गत्य	निर्गत	३८१ २	ब्राह्मणा	ब्राह्मणा	४४८ ४
चत्	चात्	३८१ ६	मयुर	मयुर	४५० १०
संख्यायादेः	संख्याव्यादेः	३८१ ६	जर्वशीवम्	जर्वशीवम्	४५३ ७
अहर्गहणं	अहर्गहणं	३८१ ६	शस्त्रानि	शस्त्राणि	४५७ ८
इच्	इच्	३८२ २	ब्राह्मणीपुत्रः	ब्राह्मणीपुत्रः	४६२ १२
द्विगोच्यत्य	द्विगोरित्य	३८२ ७	उदकमन्यः	उदकमन्यः	४६७ १५
जुम्नादिपु	जुम्नादिपु	३८३ ४	स्त्राज्ञाया	स्त्राज्ञाया	४७८ १६
माहः	माह	३८४ ६	पानन्देशे	पानन्देशे	४८२ १
एकाह	एकाहः	३८४ ७	कुक्षिनानि	कुक्षितानि	४८४ ५
ष्टच्	ष्टच्	३८५ ७	प्रागण	प्रागण	४८८ ५
द्विगो	द्विगोः	३८५ १२	देवम्	दैवम्	४८६ १२
(१८२)	(१८२)	३८६ १०	ग्लोचकायनः	ग्लोचकायनः	४८२ ८
ब्राह्मणी	ब्राह्मणी	३८७ ३	रव्यस्त्रिः	रव्यस्त्रिन्	४८६ ७
(१८६)	(६८८)	३८८ ८	कद्वाः	कद्वाः	५०६ १७
अउनः	अउनः	३८८ १२	मपुर्वो	मपुर्वो	५१२ ८

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ
वज्रकुल्य	वज्रकुल्यः	५१४ १४	वृक्	वृक्	५८३ १३
माहाकुलीन	माहाकुलीनः	५१४ १०	ब्रह्मण	ब्राह्मण	५८४ २
यामुन्दायनिः	यामुन्दायनिः	५१६ ६	कौपिञ्जलः	कौपिञ्जलः	५८६ १३
पर	पूर्व	५१६ १२	लार्पास	कार्पास	५८८ १
गार्गी	गार्गी	५१८ १६	शब्दाभ्यां	शब्दाभ्यां	६०३ १०
समाधेयम्	समाधेयम्	५२० १३	भक्तादण	भक्तादण	६१८ ३
महेन्द्रीयम्	महेन्द्रीयम्	५३१ १३	प्राग्घ्यता	प्राग्घ्यता	६२० १
ग्रहणेन	ग्रहणेन	५४२ १४	आभिचीयम्	आभिचीयम्	६२६ १
वृज्छण	वृज्छण	५४६ ४	श्रुपादज	श्रुपादज्ज	६३२ ८
औलुखलो	औलुखलो	४५५ ४५५	चतुरादीन्	चतुरादीन्	६५२ १३
त्यदादीनि	त्यदादीनि	५६० १५	ब्रह्मण्यम्	ब्राह्मण्यम्	६५४ ६
दृढा	दृढा	५६१ ८	अवरसो	अवरसो	६६० ४
विभापो	विभापो	६२ ६	स्वार्थे	स्वार्थे	६६७ ८
प्रियमार्थं	नियमार्थं	६२ १५	शीतकरः	शीतकः	६७४ १
हैमवः	सैमवः	६५ ८	दीर्घश्च	दीर्घश्च	६८५ १८
दिवाहुजि	दिवाहुजि	५६५ १३	गृह्ण	गृह्ण	६८५ १८
वैष्णवीयम्	वैष्णवीयम्	५६६ १२	गंयु	गयुः	६८८ ८
तिपिद्वये	निपिद्वये	६७० ३	ऽपवादः	ऽपवादः	६८० ११
संवत्सरात्	संवत्सरात्	५७१ ५	ध्यसृज	ध्यसृज्ज	६८७ १४
साम्प्रतसरिक	साम्प्रतसरिक	५७१ ६	लेधानि	लैधानि	६८८ ४
श्रुश्रुलौ	श्रुश्रुलौ	५७१ १५	दाम्बद्रव्य	दाम्बद्रव्य	७०० १०
दुल्लौ	श्रुलौ	५७२ १	प्राह्लेतमाम्	प्राह्लेतमाम्	} ७०१ १
अवयवाद्गतोः	अवयवाद्गतोः	५७३ ४	पचतितमाम्		
रौहिण	रौहिणः	५७६ १३	कनन्य	कन्नन्य	७०४ २
तलेत्येव	तलेत्येव	५७६ १५	तृतीता	तृतीया	७०८ ६
आध्यात्म	अध्यात्म	५८१ २	पूर्वस्था	पूर्वस्था	७०८ ७
अन्तोत्तादा	अन्तोदात्ता	५८२ १६	सृज्	सृज्ज्	७१४ १२

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठ पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठ पंक्तौ
एकशालिकः	एकशालिकः	७१५ ११२	लुण्ठति	लुण्ठति	५४ ५
ब्राधायन्यः	ब्राह्मयन्यः	७१५ ८	ष्ठेष्ट	ष्ठेष्ट	५५ १२
ब्राधायना	ब्राह्मयना	७१७ ६	जभि	जभ	५६ २१
कण्ड	दण्ड	७१७ १४	पूनः	पुनः	६३ १५
उत्तर	उत्तर	७१८ ४	प्रतीत्यन्	गतिधित्यन्	६४ १
त्याभ्यायिदकेषु	त्याभ्युदयिकेषु	७२६ ४	धित्व	धित्वः	७० ७
करोति	करोति	७३० १४	प्रनासते	प्रणासते	७१ १८
समायाञ्च	समयाञ्च	७३३ ३	तज्जु	तज्जु	७३ १७
घातयिष्यामि	घातयिष्यामि	७३६ १२	सूर्च	सूर्च	७४ ५
क्लावत्व	क्लोवत्व	७४० ३	आमयनि	आमयति	८६ १२
प्राचीणां	प्राचीनां	७४१ १६	यच्छति	यच्छति	८६ १७

उत्तरार्द्धशुद्धिपत्रम् ।

दीर्घौ	दीर्घौ	८ ४	स्येमत	स्येमतः	८७ १८
लङ् लुङ्	लुङ् लङ्	१५ १४	स्येनतः	स्येनतुः	८७ २०
लिङाशिषि	लिङ्ङाशिषि	१८ ६	अखानीत्	अखानीत्	८७ २०
स्तिङा	स्तिङ्ङा	१८ ८	अभ्यास	अभ्यास	१०१ १२
इन्व	इन्व	२० १	खङ्क्ता	खङ्क्ता	१०२ ६
इण्डि	इण्डिह	२८ १४	ययन्व	ययन्व	१०३ ४
ऐधिदम्	ऐधिदम्	२८ १७	वृद्धः	वृद्धिः	१०८ ६
पद्यभिद	पद्यभिदु	३० १	धातुकोपदेशे	धातुके उपदेशे	१११ १२
विश	विश	३० ६	द्वैषै	द्वैषै	१११ १६
दंह	दंह	३१ २	द्वैषावहै	द्वैषावहै	१११ १६
स्वरत्याते	स्वरत्यादे	४० १	वौचित्रार्थः	वैचित्रार्थः	११३ ८
असैद्धाम्	असैद्धाम्	४० ६	रेषीत्	रेषीत्	११८ १७
श्रुति	श्रुति	४१ ५	सास्थानो	सस्थानो	१२० ८
ललाञ्च	ललाञ्च	४७ २	सुषुप्पुः	सुषुप्पुः	१२३ १८
			श्रुहृप्रां	श्रुहृप्रा	१२६ ७

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ
णिजा	निजा	१३० ५	दूतयपि	दूषयति	१८६ १०
शपो	शपो	१३३ ४	लिलिखिषति	लिलिखिषति	२०० १५
तर्पा	तर्पा	१४० १८	आपृज्युषा	आवृज्युषा	२०१ ५
अदसत्	अदसत्	१४२ १७	आपृज्यपीति	आवृज्यपीति	२०२ ५
अधविष्ट	अधविष्ट	१४६ १८	सनिष्यते	सनिष्यते	२०५ ८
प्रागल्भ्ये	प्रागल्भ्ये	१४८ ३	बोभूयते	बोभूयते	२०६ ७
विलेखने	विलेखने	१५२ १२	चेकीयते	चेकीयते	२१० ८
भूजो	भुजो	१५५ २२	अयोयाव्रीत्	अयोयाव्रीत्	२१५ ७
स्पर्टा	स्पर्टा	१५६ ३	मैद्युणे	मैद्युने	२२२ ५
ऽयम्	२यम्	१५६ २२	उ५(७५०.सू०)	(उ५७५०)	२२४ ६
अनुत्त	अनुत्त	१५८ १७	हल	हल	२२५ २
युजिर्	युजिर्योगे	१५८ १७	उखा	उक्षा	२२७ ११
बोधने	बोधने	१६१ २२	(उ२५०)	(उ११५५०)	२३३ ७
(उ५८५०)	(उ१५५५०)	१६३ ७	ख्यलने	ख्यलने	२३८ ६
मीणाति	मीणाति	१६४ ११	ग्लाघा	ग्लाघा	२३८ १०
स्तन्वाद्य	स्तन्वाद्य	१६४ १८	निशेधः	निषेधः	२३८ ६
लुण्ठस्ते	लुण्ठस्ते ये	१७२ ११	चन्द्रीयिषति	इन्द्रीयिषति	३३८ ८
लुण्ठयति	लुण्ठयति	१७२ ११	वेच्छति	वेच्छति	२३८ १०
कुम्बि	कुम्बि	२७५ १२	पत-	पतङ्गस्य सुखम् ३४१	१६
पूर्व	पूर्व (र्व)	१७५ १८	ङ्गस्य सुखं	(त्याज्यम्)	२४२ १
अददंशत्	अददंशत्	१७६ ४	जहते	जहतेः	२४७ १५
दम्बादे	दम्बादे	१७६ ६	सदा कुरुते	सदा कुरुते	२४८ १०
सामर्थ्यं	सामर्थ्यं	१७६ २०	स्योपसृकते	स्योपसृकते	२४८ १२
बन्धश्च	बन्धश्च	१७६ २१	प्रकाशति	प्रकाशति	२५१ ७
अन्वेषणे	अन्वेषणे	१८४ १३	ससृच्चारणे	ससृच्चारणे	२५२ १८
अससत्	अससत्	१८४ १७	आरोहन्ति	आरोहयन्ति	२५८ ६
टिलोपः	टिलोपः	१८५ १२	यजति	यजति	२५८ १७

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ
बलादि	बलादि	२७० १२	चतुर्दशभ्यो	चतुर्दशभ्यो	३६२ ४१५
नित्यगुह्यम्	नित्यगुह्यम्	२७१ ३	तिग्मम्	तिग्मम्	३६२ २०
विष्णु	विष्णु	२७७ १४	द्वयो	द्वयो	३६३ २२
लटौ	लटौ	२८४ ३	ममूहः	ममूहः	३६५ १२
समीपे	समीपे	२८४ १०	मयूरश्च	मयूरश्च	४०० १८
मुङ्ध्वम्	मुङ्ध्वम्	२८५ १६	कृत्वर	कृत्वर	४०३ १
भ्यवरध्वे	भ्यवरध्वे	२८५ १६	चाम्मडि	चाम्मडि	३०२ १६
समहार	समहार	२८६ ५१६	ह्रियः	ह्रियः	४०८ ७
प्रेङ्गणीयम्	प्रेङ्गणीयम्	२८८ १२	हीकुः	हीकुः	४०८ ७
नियोज्यौ	नियोज्यौ	३१२ ६	सूहवायः	सूहवायः	४०८ २१
नियोज्यो	नियोज्यो	३१२ ७	पल्लवी	पल्लवी	४१७ ८
व्याघ्रः	व्याघ्रः	३२१ २	हनुषो	हनुषो	४१७ १२
पूर्वसरः	पूर्वसरः	३२८ ८	र्वस्त्र	र्वस्त्र	४१७ १८
प्रतिस्त्रोत्यादि	८।३।११स्त्र०	३४८ ८	अव्दादयश्च	अव्दादयश्च	४१८ १८
जदि	जदि	३५३ १५	त्यद्:	त्यद्:	४१८ १
निष्ठा	निष्ठा	३५४ १	रुक्मोमे	रुक्मोमे	४१८ १४
अपितम्	अपितम्	३५८ ७	अघाते	अघाते	४१८ १८
मिति	मिति किति	३५८ १३	शक्यविभ्यः	शक्यविभ्यः	४२० ४
विलासी	विलासी	३७१ ४	वामयो	वामयो	४२० ७
इण् नशि	इण् नशि	३७४ ८	हृत्वा	हृत्वा	४२० १६
शृणोती	शृणाती	३८० १२	अध्या	अध्या	४२० १८
प्राणिनं	प्राणिनः	३८१ १४	शस्त्रम्	शस्त्रम्	४२४ ६
क्लेश	क्लेश	३८१ १७	यत्प्रत्ययः	यत्प्रत्ययः	४२८ १८
गृध्रपि	गृध्रपि	३८२ १५	अग्नी	अग्नी	४३६ ११
रुक्म	रुक्म	३८४ १७	उचितमित्यर्थः	उचितमित्यर्थः	४३८ १७
गृह्णे	गृह्णे	३८८ २	अग्निगुणः	अग्निगुणः	४४० १०
वज्रः	वज्रः	३८८ ५	सङ्गः	सङ्गः	४४४ १५

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ	अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठे पंक्तौ
२पचप्स्वात्	ऽप च स्वात्	४४५ १४	पूर्वस्वा	पूर्वस्वार्धस्वा	५३३ ४
तस्मिन्नभि	तस्मिन्नभि	४४५ १७	त्याध्याय	त्याध्याय	५३३ २१
अन्नघणः	अन्नघणः	४४५ १८	शाकलस्य	शाकल्यस्य	५३४ १
घनमागये	घनमानये	४४५ १८	पशून्तां	पशून्तां	५३४ १५
पवटब्धः	ऽपवादः	४५२ ७	माभेहित	मान्नेडित	५३५ ८
चार्थयोः	चार्थयोः	४५६ ४	करत्करति	करत्करति	५३५ १२
दीर्घः	दीर्घः	४६६ १५	पञ्चभ्याः परा	पञ्चभ्याः पराव	५३५ १७
भुक्ते	भुङ्क्ते	४६७ ११	अध्यथे	अध्यथे	५३५ १६
इयुपथ	इयुपथ	४७१ २	स्युष्टं	स्युष्टं	५३६ ५
पदंशम्	मूलकेनोपदंशम्	४७३ १	यजुष्ये	यजुष्ये	३३६ १६
उस्तादम्	उस्तान्दम्	४७६ १	पुम्य	पुम्यः	५३८ ३
नभोगिरो	नभोऽङ्गिरो	४७८ ११	सिद्धम्	सिद्धम्	५४० २२
गश	नश	४८३ ७	सुवह्नाण्योऽयम्	सुवह्नाण्यायाम्	५४३ ८
वागसौ	वागसौ	४८० २	स्वान्तस्यो	स्वान्तस्यो	५४३ १४
वत्सरान्ता	वत्सरान्ता	५०४ ७	स्वरितस्या	स्वरितस्या	५४३ १८
पिण्डानम्	पिण्डानाम्	५०८ १५	स्वात्	स्वात्	५४४ १
कद्रुची	कद्रुची	५११ १५	चङ्कुदात्तः	चङ्कुदात्तः	५४५ १६
युयोधिः	युयोधि	५१५ ८	मडिर्न	मडिर्न	५५० १
आङितः	अङितः	५१५ ६	यस्य	खस्य	५५२ १५
प्रीणीहि	प्रीणीहि	५१५ ६	पीतद्रुधा	पीतद्रुधा	५५५ १२
मध्वीर्नः	माध्वीर्नः	५१५ १८	पूर्वम्	पूर्वम्	५५७ ६
पदान्ते	पादान्ते	५२० १०	पदाद्यप्सुम्	पदाद्यप्सुम्	५६१ १
ज्वलिति	ज्वलिति	५२१ १२	आभ्रा	अभ्रा	५६१ ११
स्त्वन्मुस्तम्भु	स्त्वन्मुस्तम्भु	५२१ १३	परे	परो	५६२ ८
हरति	चरिती	५२२ ११	स्वरितम्	स्वरितम्	५६३ १६
शुचय	शुचयः	५२३ १	अनुदात्तात्	अनुदात्तेतः	५६४ ४
धत्वेति	धत्वेति	५२५ ११	निघ्नाना	निघ्नानाः	५६४ ६

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृष्ठ पंक्तौ
समासः	समासः	४६८ १०
लित्स्वरः	लित्स्वरः	५६८ १८
जीभूताः	जीभूताः	५७१ १४
कुमारश्चेत्येव	कुमारश्चेत्येव	५७१ १५
परस्मारलिः	पञ्चाश्वः	५७२ ३
परे वडवा	पारे वडवा	५७५ ८
पुरु	पुर	५७६ ७
कर्द्वितः	कर्द्वितः	५७६ २१
न्यङ्कुत्तानः	न्यङ्कुत्तानः	५७८ ६
प्रथमो	प्रथम	५७८ २०
तच्च	तच्च	५८७ ४
भृताः	भृताः	५८१ ५
मूलम्	मूलम्	५८२ १२
२१२१३६।	६१२१३६।	५८५ १६
दापालम्	कपालम्	५८६ ३
अगार्हभ	विगार्हभ	६०१ १३
वधु	ध्रुव	६०६ १६
ध्व	ध्वन्	६०८ ७
द्विभूर्द्धा	द्विभूर्द्धा	६११ ५
न्येततोः	न्येतयोः	६१२ ३
अनुप्रार्थना	अनुज्ञाप्रार्थना	६१५ ५
पृष्ठ	पृष्ठ	६१५ ७
प्रखादभि	प्रखादति	६१८ ८
तिङ्ङु	तिङ्ङु	६२२ ४
कर्कठ	कर्कट	६२८ १८
कूठ	कूट	६३० १२
भासनी	भासती	६३८ ५

विरचितायां विरचिता ६३८ १४

सिद्धान्तकौमुद्यां कार्यविशेषार्थं
स्मारितस्त्वत्वादीनां प्रतीकं धृतं, तत्
स्त्वत्वादि व्याख्यानाधिकरणपत्रसङ्ख्याङ्क
द्वारा स्त्वचिता कचित् तत् विस्मृतं तज्
ज्ञापनार्थमिदम् ।

पृष्ठ पंक्तौ	स्त्वप्रतीकम्	पृष्ठादासंख्या
३८ । १२	गोपवधोः	(६०१)
३८ । १३	नौवयः	(६२२)
४० । १	जतिवृत्ति	(७४५०)
४० । ३	लोपोव्योः	(४२१)
४२ । १	पूर्वत्वा	(१२)
४२ । ५	न पदा	(३५)
४२ । १४	अचोरहा	(३८)
४३ । ६	अनचि	(३२)
४६ । ८	उभयधर्तु	(७५३४)
४६ । ८	कर्त्तरि	(७३७०)
४६ । ११	कृत्यकः	(५२)
५० । ३	कृत्यकः	(५२)
५८ । २	सुपां सु	(७५१७)
१४८ । ८	आत्मी	(१८६)
१६३ । १२	अचःपर	(३४)
१८२ । ५	चोःकुः	(१६५)
१८७ । १०	अर्त्ति	(७४२)
२८२ । ६	सणपां	(६७५)
३४५ । ४	तदशिष्यम्	(५४८)

क्रोडपत्रम् ।

उ० ५१३ पृष्ठे एवाहिते इत्यतः परम् त्रुटितम् ।

अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३ ।

अन्येषामपि पूर्वपदस्थानां दीर्घः स्यात् । पूरु । दण्डादण्ड

उत्तरार्धे ५५३ पृष्ठस्य ११ पङ्क्तौ नृगायाख्यायामित्यतः परं कृष्ण
रूपिः इत्यतः पूर्वम् त्रुटितम् ।

कृष्णोरात्रौ । वा नामधेयस्य १२ । कृष्णस्येत्येव 'अयं वा
कृष्णोऽग्निना'

